

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

**ZMĚNY OSÍDLENÍ V POZDNÍM STŘEDOVĚKU
A RANÉM NOVOVĚKU**

(I. TEXTOVÁ ČÁST)

Mgr. Lukáš Holata

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program - Archeologie

Studijní obor - Archeologie

Disertační práce

**ZMĚNY OSÍDLENÍ V POZDNÍM STŘEDOVĚKU
A RANÉM NOVOVĚKU**

(I. TEXTOVÁ ČÁST)

Mgr. Lukáš Holata

Školitel:

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

*Tuto disertační práci jsem zpracoval samostatně a vyznačil jsem použité
prameny tak, jak je to ve vědecké práci obvyklé.*

Plzeň, dne 15. 10. 2014

.....

Vyjmenování všech osob, které mi byly jakýmkoliv způsobem nápomocny pro sepsání této práce, představuje velice náročný úkon. Na prvním místě musím poděkovat Prof. Evženu Neustupnému, jehož přednášky, publikace i konzultace s ním zformovaly můj celkový pohled na tuto problematiku. Velice jsem zavázán svému školiteli, Doc. Pavlu Vařekovi, s nímž jsem vedl bezpočet velice inspirativních konzultací nejen na téma prezentované v disertační práci. Za pomoc s lokalizací některých zaniklých sídel na Rokycansku velice děkuji Petru Rožmberskému, který mi rovněž pomohl s určením vývojových proměn sídel se zvláště komplikovanou historií. Prof. Stephen Rippon z The University of Exeter mě seznámil se současnými přístupy studia historické krajiny a jejích proměn. Seznam dalších učitelů na Západočeské univerzitě v Plzni, či na The University of Sheffield, stejně jako všech externích vyučujících, případně dalších kolegů u nás i v zahraničí, díky nimž jsem nabyl množství poznatků, je příliš obsáhlý na to, aby zde mohl být uveden.

Do problematiky vesnického osídlení na Drahanské vrchovině mě laskavě uvedl Dr. Jiří Doležel z Archeologického ústavu Akademie věd v Brně. Na některé aspekty přírodního prostředí mě upozornil Doc. Antonín Buček z Mendelovy univerzity v Brně. Za poskytnutí pylových profilů děkuji Dr. Liboru Petrovi.

Mnoho poznatků jsem získal také prostřednictvím neformálních příležitostí se svými spolužáky, kteří mne upozornili i na některou literaturu. V tomto ohledu jsem nejvíce zavázán zejména Dr. Ladislavu Čapkovi. Za technickou výpomoc děkuji Mgr. Jindřichu Plzákovi a Mgr. Petru Netolickému. Ve vytvoření cizojazyčných souhrnů mi byly nápomocny Dr. Monika Baumanová a Mgr. Veronika Bačová Klimešová.

Za korektury textu, ale především za to, že mi byla oporou nejen při psaní této práce, jsem nesmírně zavázán Mgr. Kačí Moravcové. Své rodině děkuji za neuvěřitelnou podporu v nejtěžších chvílích i běžných životních situacích.

Obsah

1.	ÚVOD	1
1.1.	Cíle disertační práce	3
1.2.	Struktura textu disertační práce	4
2.	STRUČNÝ PŘEHLED HISTORIE STUDIA DŮVODŮ PUSTNUTÍ STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ.....	5
2.1.	Konstituování zájmu o změny osídlení a začlenění archeologie do jejich výzkumu	6
2.2.	Přehled zásadních publikací ve studiu změn osídlení	6
2.3.	Stručná geneze zájmu o zanikání vesnických sídel v Čechách a na Moravě	7
3.	PŘEHLED HLAVNÍCH STRUKTURÁLNÍCH PROMĚN VESNICKÉHO OSÍDLENÍ V ČR NA POZADÍ SPOLEČENSKO- EKONOMICKÉHO VÝVOJE OD 13. DO 17. STOLETÍ	8
4.	PŘEHLED HLAVNÍCH HORIZONTŮ ZÁNIKU OSÍDLENÍ A JEJICH OBECNÁ ZDŮVODNĚNÍ V EVROPSKÉM KONTEXTU	10
4.1.	Slovensko, Maďarsko a Polsko	10
4.2.	Německo a Francie	11
4.3.	Skandinávie, Island a Grónsko	11
4.4.	Britské ostrovy	12
4.5.	Středomoří	13
4.6.	Shrnutí hlavních trendů zanikání osídlení v období středověku a novověku	14
5.	TEORETICKÝ RÁMEC	15
6.	METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	18
7.	SYSTEMATIZACE PŘÍČIN ZÁNIKU	20
7.1.	Klasifikace událostí v procesu zanikání	20
7.1.1.	Dobrovolné opouštění sídel – společensko- ekonomické důvody.....	21

7.1.2. Dobrovolné opouštění sídel – změny poměrů přírodního prostředí	23
7.1.3. Dobrovolné opouštění sídel – obecně nevhodné podmínky k osídlení	24
7.1.4. Zjevná donucení k odchodu ze sídel	25
7.1.5. Zánik sídel z důvodu úmrtí svých obyvatel	27
7.1.6. Shrnutí událostních příčin zanikání vesnic	30
7.2. Námitky proti samostatnému uplatnění událostí jako příčin trvalého zániku	32
7.3. Strukturální přístup ve studiu příčin pustnutí	34
7.4. Limity strukturálního přístupu	38
8. UPLATNĚNÍ ARCHEOLOGIE PŘI STUDIU ZMĚN OSÍDLENÍ ...	39
8.1. Studium událostí ve změnách osídlení	39
8.1.1. Metody výzkumu a stanovení způsobu zániku dle charakteru nálezové situace	39
8.1.1.1. Problematika odpadu „de facto“ a indikace způsobu zániku sídel	41
8.1.1.2. Postdepoziční transformace	44
8.1.1.3. Způsob zániku sídel v chemických analýzách půd	45
8.1.2. Definování termínu „zaniklá ves“	46
8.2. Studium struktur ve změnách osídlení	49
8.3. Přístup v souladu s tzv. artefaktovou archeologií	51
8.3.1. Využití leteckého laserového skenování pro studium změn osídlení	54
8.4. Shrnutí uplatnění archeologie při studiu změn osídlení ..	56
9. RÁMEC EMPIRICKÉHO VÝZKUMU	57
9.1. Metoda výzkumu	59
9.2. Zdrojová data, jejich zpracování a vyhodnocení	60
10. CHARAKTERISTIKA SLEDOVANÝCH OBLASTÍ	64

10.1. Dražanská vrchovina	64
10.1.1. Charakteristika přírodního prostředí na Dražanské vrchovině	64
10.1.2. Stručný nástin vývoje osídlení	66
10.1.3. Chronologický průběh změn osídlení	68
10.2. Rokycansko	69
10.2.1. Charakteristika přírodního prostředí na Rokycansku ..	70
10.2.2. Stručný nástin vývoje osídlení	71
10.2.3. Přehled hlavních vln změn osídlení	73
11. TEORETICKÝ MODEL	75
11.1. Obecná charakteristika sociálně-ekonomické situace v pozdním středověku a raném novověku	77
11.1.1. Stručný nástin sociálně-ekonomického vývoje	77
11.1.2. Agrární a neagrární výroba v pozdním středověku a raném novověku	79
11.1.3. Komunikace	80
11.1.4. Dopad válečných událostí na společnost a osídlení	81
11.2. Obecný demografický vývoj mladšího středověku a raného novověku	82
11.2.1. Průběh demografické krize, opětovného urovnání poměrů a úloha populačního úbytku v pustnutí sídel	83
11.3. Ekonomické zájmy vrchnosti dopadající na poddanské obyvatelstvo	84
11.3.1. Zisk z feudální renty	84
11.3.2. Proměna hospodářské strategie a její důvody	85
11.3.3. Vznik šlechtického velkostatku	86
11.3.4. Zřizování jiných komponent a dopad na vesnické osídlení	87
11.4. Role města ve středověké a raně novověké krajině	88

11.4.1. Demografie města	88
11.4.2. Úloha nižších vrstev společnosti v městské ekonomice	89
11.4.3. Proměna hospodářská strategie měst	90
11.4.4. Poddanská města a městečka	90
11.5. Vesnické obyvatelstvo – priority nejenom v systému produkce	92
11.5.1. Zemědělská činnost	93
11.5.2. Alternativní způsoby obživy	94
11.5.3. Zhodnocení nadproduktu a zajištění chodu usedlostí ..	95
11.5.4. Mobilita vesnických obyvatel	96
11.5.5. Struktura vesnice, vesnická komunita a její fungování	98
11.5.6. Církevní život poddaných, úloha kostela ve společenském životě a farní obec	101
11.5.7. Hodnoty vesnických obyvatel a jejich další aktivity ...	102
11.6. Vybrané faktory přírodního prostředí	104
11.6.1. Výběr poloh pro osídlení a ekonomické využití extravilánu	104
11.6.2. Vývoj lidského impaktu na přírodní prostředí a odlesnění krajiny	106
11.6.3. Význam lesa pro společnost a jeho funkce v krajině ..	107
11.6.4. Eroze půd	107
11.6.5. Dopad odlesnění krajiny na vodní režim – vysychání drobných vodotečí a vznik povodní	110
11.6.6. Vývojové rysy klimatu od 13. do 17. století a možný dopad na zanikání sídel	111
11.6.7. Shrnutí přírodního prostředí	113

11.7. Podmínky ke změnám osídlení – propojení všech subsystémů	115
11.7.1. Méně příhodné prostředí pro osídlení a faktory způsobující náchylnost k zániku	117
11.7.2. Výhodné prostředí pro osídlení a prevence vůči zániku	119
11.7.3. Role sídel ve struktuře osídlení	120
11.8. Extrahování deskriptorů osídlení	121
12. STUDIUM A VYHODNOCENÍ VLASTNOSTÍ OSÍDLENÍ NA DRAHANSKÉ VRCHOVINĚ	125
12.1. Komparace zaniklých a dosud existujících polních systémů	126
12.2. Rekonstrukce podoby krajiny ve 14. století	129
12.3. Odlišnosti v jednotlivých vlastnostech zaniklých a žijících sídel	131
12.3.1. Shrnutí	135
12.4. Skryté zákonitosti v sídelní struktuře regionu	137
12.4.1. Faktor 1	139
12.4.2. Faktor 2	143
12.4.3. Faktor 3	147
12.4.4. Faktor 4	152
12.4.5. Kombinace několika dimenzí	156
12.4.6. Shrnutí	158
13. STUDIUM A VYHODNOCENÍ VLASTNOSTÍ OSÍDLENÍ NA ROKYCANSKU	160
13.1. Odlišnosti v jednotlivých vlastnostech zaniklých a žijících sídel	160
13.1.1. Shrnutí	164
13.2. Skryté zákonitosti v sídelní struktuře regionu	166
13.2.1. Faktor 1	167

13.2.2. Faktor 2	171
13.2.3. Faktor 3	175
13.2.4. Faktor 4	178
13.2.5. Faktor 5	181
13.2.6. Kombinace několika dimenzí	185
13.2.7. Shrnutí	186
14. KOMPARACE A VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ Z OBOU REGIONŮ	188
14.1. Faktory způsobující náchylnost k zanikání	189
14.2. Faktory vytvářející prevenci vůči zanikání	190
14.3. Konfrontace výsledků s výstupy teoretického modelu ...	190
14.4. Dva trendy v zanikání	192
15. KONKRÉTNÍ PROJEVY ZÁNIKU VYBRANÝCH SÍDEL – NÁSLEDNÉ VYUŽITÍ JEJICH AREÁLŮ	193
15.1. Zaniklá ves Sloupek	194
15.2. Zaniklá ves Kamenice	196
15.3. Vývoj osídlení v polesí Chýlava	198
15.4. Shrnutí	201
16. STUDIUM ZMĚN OSÍDLENÍ V 17. STOLETÍ – PROCES ZANIKÁNÍ BĚHEM TŘICETILETÉ VÁLKY A OBNOVA NĚKTERÝCH SÍDEL PO JEJÍM SKONČENÍ NA ROKYCANSKU	202
16.1. Dopad válečných událostí na sídla, válkou dotčené a nedotčené oblasti	203
16.2. Stav sídel k roku 1654 a obnova sídelní sítě	204
16.3. Okolnosti formující trvalý zánik některých sídel	205
16.4. Využití výsledků a kritické zhodnocení	206
17. PROCESY ZMĚN OSÍDLENÍ	207
18. ZÁVĚR A DISKUSE	210
19. SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	216

19.1. WMS servery a internetové mapové portály	254
20. SUMMARY	255
21. RESUMÉ	256

„OTÁZKA DŮVODU ZANIKÁNÍ SÍDLIŠŤ JE SLOŽITÁ A TÍM NESNADNĚJI
ŘEŠITELNÁ, ČÍM MÉNĚ ZACHOVALO SE NÁM PŘÍMÝCH DOKLADŮ, PROČ TA ČI
ONA VES ZANIKLA“

(Hosák 1957a, 142)

1. ÚVOD

Změny osídlení, tedy budování sídel, jejich zánik, ale i řada dalších proměn jako opětovné obnovení, zmenšení či posun, představují elementy souvislého vývoje lidské společnosti. Je to proces nepřetržitý, který se odehrával ve všech minulých epochách (srov. *Janssen 1976, 60; Boháč 1986b, 270*), v hojné míře se vyskytoval i v nedávné minulosti a v různých částech světa postihuje i současná sídla. Tato disertační práce se zabývá změnami osídlení v období pozdního středověku a raného novověku, které jsou v celoevropském kontextu charakterizovány zejména významnou redukcí počtu různých druhů sídel v rurálním prostředí. Rozšiřování sídelní oikumeny je již silně prostorově omezeno, v našem prostředí především na zemědělsky méně příhodné, výše situované oblasti (*Petráň 1964, 29*). Na většině území během 16. a počátku 17. století spíše nastává částečná obnova sídelní struktury. V řadě regionů tento proces přitom doprovází i vznik nových typů sídelních jednotek, případně změna v organizaci a využití krajiny. V průběhu 17. století je v souvislosti s mimořádně negativními dopady třicetileté války opuštěno mnoho vesnických sídel, v naprosté většině případů se však jedná pouze o přechodný zánik.

Mnoho údajů v písemných pramenech o pustých sídlech i jejich početné relikty uchované v terénu způsobovaly na území takřka celé Evropy mimořádný zájem o objasnění důvodů tohoto na první pohled negativního projevu vývoje v naší minulosti. Přestože v rámci několika vědních oborů bylo konstatováno značné množství teorií či hypotéz odhalujících důvody sídelní regrese, otázka, proč vesnice zanikaly, stále zůstává bez precizní a kompletní odpovědi, a to nejen v našem prostředí (srov. např. *Dyer 2010, 29*). Interdisciplinárním zájmem je nadto do studia změn osídlení vnesena notná zmatečnost, především kvůli zahrnutí změní různých předpokladů, naneštěstí ne vždy věrohodně podpořených, které zásadním způsobem ztěžují uchopení již tak velice komplikované a obtížně řešitelné problematiky.

Oprávněnost této teze potvrzuje úvodní motto; *L. Hosák (1957a)* nedlouho po polovině 20. století vyjmenoval množství faktorů, které velice znesnadňují studium proměn vesnického osídlení a odhalení jejich zániku. V souladu s očekávaným míněním za tím spatřuje především nedostatek přímých dokladů pro zanikání sídel, což je skutečně fakt, se kterým je nutné se pro období středověku vypořádat, tím spíše pro oblast střední Evropy. Nutno však

podotknout, že právě tato skutečnost zdaleka nepředstavuje jedinou překážku v našem poznání. Kupříkladu angličtí badatelé jsou doslova přehlčeni množstvím informací z písemných pramenů pro období mezi roky 1300 a 1700. Přesto při vytváření uceleného mínění o příčinách zániku tamních sídel stále přetrvávají značné potíže (*Dyer – Jones 2010b, xviii*).

Úvodní motto v sobě navíc zahrnuje i jeden z průvodních aspektů této problematiky, který změny osídlení postihuje prostřednictvím přímých svědectví. Vždy přítomné je však i druhé hledisko, které směřuje do pozadí tohoto procesu snahou o odhalení jeho širších souvislostí, např. prostřednictvím vyhodnocení specifických vlastností vesnických sídel. Tomuto studiu v současné době napomáhá využití databázových systémů, rozličných formalizovaných metod syntézy dat a rovněž prostředí geografických informačních systémů (GIS), které dosud v této problematice i dalších sídelně-historických studiích zůstávaly u nás i v evropském kontextu na okraji zájmu (srov. *Wrathmell 2010, 120*). Právě v jejich uplatnění lze spatřovat potenciál pro alespoň částečné překonání dosavadních nesnází panujících v této problematice. Tyto nástroje z velké části spadají i do rámce progresivního archeologického studia, a významně tak rozšiřují potenciál tohoto vědního oboru v dané problematice.

O představení možných řešení z pohledu archeologie usiluje i tato práce, přičemž hlavní motiv opravňující tento postup je spatřován v premise, že právě precizní vymezení úlohy každé zainteresované disciplíny umožní překonat nesnadnou uchopitelnost tématu. Vzhledem k převládajícímu záběru studia, ve kterém se množství dalších proměn osídlení netěší takové pozornosti, nebo jsou posuzovány právě v souvislosti s tímto fenoménem, je i zde primární pozornost věnována příčinám či zdůvodnění zánikání sídel. Vznik nových sídel či jejich obnova, případně jiné využití krajiny však nemohou být zcela opomenuty (zejména v empirické části práce), jelikož právě těmto procesům připadá zásadní význam pro důkladné porozumění procesům změn osídlení.

Studium proměn osídlení tvoří jednu ze stránek širšího poznání lidské společnosti v minulosti. Osvětlení zániku četných vesnických sídel byl v našem prostředí tradičně přisuzován význam v poznání hospodářských a sociálních dějin (např. *Nekuda 1971, 71*). Odráží určitý aspekt společensko-ekonomického vývoje v minulosti a tehdejších poměrů, v sociální sféře je tímto postihován i vzájemný vztah vesnických poddaných, nobility a měšťanů. Odhalení důvodů zániku sídel může být rovněž nápomocné rekonstrukci subsistenčního systému sídel v určitém prostředí, přičemž se toto téma značně dotýká exploatace krajiny a využití jejích zdrojů v minulosti. Změny osídlení jsou součástí širšího studia vzájemných interakcí kulturního a přírodního systému, stejně jako vztahu člověka ke svému životnímu prostředí. Vnímání krajiny a znalosti přírodních procesů se odrážejí i ve výběru poloh sídel a dalších areálů. Prostřednictvím tohoto fenoménu lze také

sledovat odezvu lidských komunit na různý environmentální, společensko-ekonomický či politický tlak či stres, odhalené zákonitosti přitom mohou najít uplatnění i ve studiu současných společností. Vývoj osídlení a jeho strukturální proměny, společně s agrární intenzifikací a produktivní diverzifikací, rovněž nelze opomenout při sledování činitelů, které zformovaly současnou podobu venkova a dnešní krajiny jako takové, přestože je v našem prostředí nesmazatelně poznamenána nedávnými necitlivými zásahy, zejména kolektivizací.

Toto studium v sobě zahrnuje ještě další, v našem prostředí méně uvažovaný, metodický aspekt. Způsob opuštění každého sídla je totiž klíčový ve formování archeologických pramenů a ve vytváření charakteru celé lokality, zejména ve složení a uspořádání skladby nalézáných artefaktů. Pro zajištění řádné interpretace výzkumu odkryvem je takřka u každé sídelní komponenty nevyhnutelné i pochopení jejího zánikového procesu (*Cameron 1993, 3*). Značný podíl odhalených struktur totiž může být výsledkem posledních stádií nebo fáze zániku sídla. Tyto aktivity navíc nemusely mít nic společného se společenskými a ekonomickými potřebami obyvatel během raných stádií osídlení (*Tomka – Stevenson 1993, 193*).

1.1. Cíle disertační práce

Tato práce si klade velice ambiciózní cíl, a to podat obecné zdůvodnění mimořádně komplikovaného procesu změn osídlení, zejména rozsáhlého zanikání vesnických sídel, v období pozdního středověku a raného novověku. To spočívá v odhalení zákonitostí ve změnách osídlení, určení hlavních tendencí a stanovení dalších okolností, které tento proces ovlivňovaly. K jeho naplnění je však nezbytné vykonat několik dílčích úkonů. V první řadě je třeba zorientovat se v této složité problematice, zejména ve velice rozmanitých důvodech zániku osídlení, které vycházejí z několika vědních disciplín a uváděny jsou v odborné literatuře prakticky z celé Evropy. K tomuto účelu bude nastolena jednotná metodologie studia, podle které bude v celé této práci postupováno.

Uplatněním tohoto východiska mohou být splněny dva zásadní úkoly v naplnění hlavního cíle práce, které spočívají v uspořádání mimořádně variabilního souboru uváděných příčin zanikání sídel podle jednotného klíče a ve vymezení úlohy archeologie v této problematice. Díky tomu lze formulovat konkrétní teoretické otázky, na které je tato vědní disciplína oprávněna hledat odpovědi. Shromážděné a uspořádané příčiny zániku najdou využití i ve vymezení obecných souvislostí a všech aktérů zainteresovaných v procesu změn osídlení. Propojení různých inputů následně poslouží ke stanovení podmínek pro sídelní regresi, což je nezbytné pro vymezení celkového rámce, ve kterém se tyto transformace sídelní struktury odehrávaly.

Teprve na tomto základě lze usuzovat na faktory a okolnosti, které stály za procesem změn vesnického osídlení. Značný prostor bude vyhrazen vyhledávání vlastností sídel a charakteristik okolního prostředí, které způsobovaly náchylnost sídel k zániku nebo naopak způsobovaly prevenci vůči trvalému opuštění. Důležitá součást studia proměn osídlení spočívá také v bližším seznámení s konkrétním projevem či podobou zániku vybraných sídel. Díky tomu lze přesně specifikovat procesy, které se v tomto prostředí odehrávaly, a tím usuzovat na motivace změn osídlení a využití či organizace krajiny. Nepostradatelné je také postihnout dopadu mimořádně nepříznivých událostí (např. v podobě opakovaného drancování a ničení sídel) během válečných událostí na následné proměny struktury sídelní sítě. Vzájemné provázání poznatků ze všech těchto tří základních okruhů umožní prvotní zformulování obecných zdůvodnění procesů změn osídlení s důrazem na zanikání vesnických sídel. Závěry poslouží jako odrazový můstek k dalšímu systematickému výzkumu tohoto dosud stále málo poznaného pan-evropského fenoménu nejen středověké archeologie.

1.2. Struktura textu disertační práce

Úvodní kapitoly jsou vyhrazeny představení celé problematiky. Stručně je sumarizováno formování zájmu o studium změn osídlení, zejména pro období mladšího středověku. Dále jsou shrnuty hlavní strukturální proměny osídlení v období od 13. do 17. století na území České republiky, které následně doplňuje přehled hlavních horizontů pustnutí sídel v evropském kontextu. Ve stručnosti jsou uvedena jejich obecná zdůvodnění, která se objevují v dostupné literatuře, a na jejich základě jsou sumarizovány obecné trendy sídelní regrese.

Další kapitola vymezuje teoretický rámec problematiky uvedením jejich specifikací či charakteru a předkládá úlohu možného studia z pohledu archeologie. Následně je představena metodologie, ze které vycházejí přístupy ke studiu změn osídlení realizované v této práci. Zakládá se na vždy přítomném antagonismu mezi událostmi a strukturami, který určuje nazírání na změny osídlení v rámci všech zainteresovaných oborů v této problematice.

Roztříštěnost konstatovaných důvodů proměn osídlení z celkového počtu 21 zemí, pro něž byly získány dostatečné opory v literatuře, je prostřednictvím jejich vzájemné komparace systematizována dle výše uvedeného pojetí, s rozlišením mezi naracemi bezprostředních způsobů opuštění vsí a vysvětlením důvodů zániku se zahrnutím širšího kontextu. Upozorněno je přitom na limity v aplikování pouze jednoho přístupu bez zřetele ke druhému. Reflektováním totožného metodologického východiska je zároveň definována úloha archeologie v tomto studiu společně s formulováním teoretických otázek, které jsou pro tento obor relevantní.

Z nastíněného vymezení role archeologie vychází empirická část práce, která postihuje změny osídlení ve dvou regionech s rozsáhlou badatelskou tradicí, na Rokycansku a Dražanské vrchovině. Toto studium vychází z teoretického modelu, z něhož jsou zahrnutím všech aktérů, které tento proces ovlivňují, odvozeny celkové podmínky a okolnosti pro sídelní transformace ve střední Evropě ve sledovaném období. V obou regionech jsou prostřednictvím vyhodnocení formálních a prostorových vlastností elementů sídelní struktury postihnuti latentní činitelé stojící v pozadí celého procesu, kteří způsobují zranitelnost sídel, nebo naopak zaručují jejich stabilitu. Získané výsledky jsou konfrontovány s dvěma dalšími přístupy vycházejícími ze studia událostí. V prvním případě jsou blíže specifikovány projevy zániku sídel, které jsou dnes situovány v lesním prostředí (využita je oblast Rokycanska a sousedního Blovice). S uplatněním několika metod je zde sledována kontinuita osídlení, tedy využití sídelních areálů a jejich proměn po zániku původních vesnických sídel. Druhý událostní přístup se zakládá také na vyhodnocení písemných pramenů, jejichž prostřednictvím a v kombinaci s archeologickým výzkumem lze dobře dokumentovat dopad třicetileté války na sídelní strukturu na Rokycansku (pro komparaci je využito také prvotní zpracování v širší oblasti Černokostecka). Tento postup umožňuje dát do souvislosti náhlý, násilný zánik některých sídel s následnými procesy obnovy sídelní sítě. Vyhodnocení výsledků těchto tří okruhů umožní formulování obecného zdůvodnění procesů změn osídlení a tedy naplnění vytyčeného cíle práce.

2. STRUČNÝ PŘEHLED HISTORIE STUDIA DŮVODŮ PUSTNUTÍ STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ

Vzhledem k tematickému a chronologickému vymezení této práce bude v následujících odstavcích podán jen stručný přehled formování studia strukturálních proměn osídlení během 14. až 17. století, přičemž vyšší pozornost bude věnována problematice zanikání sídel. Uvedeny tak budou jen publikace, které primárně pojednávají o redukci osídlení a snaží se odhalit její příčiny. Stranou tak zůstává shrnutí rozsáhlého badatelského zájmu o starší proměny sídelní struktury reprezentované formováním vesnic (tzv. village moment) v 8. – 9. století na Britských ostrovech (srov. *Dyer – Everson 2012, 22*) nebo vrcholně středověkou transformací osídlení v kontinentální části Evropy, které již představuje jiná, samostatná témata. Vzhledem k šíři tematických okruhů souvisejících s venkovským osídlením nemůže být rovněž reflektována celková geneze a formování zájmu o středověké rurální prostředí.

2.1. Konstituování zájmu o změny osídlení a začlenění archeologie do jejich výzkumu

Informace o zaniklých sídlech se v celoevropském kontextu objevují v regionálně historických či vlastivědných pracích již v 19. a na počátku 20. století. Jejich opuštění bývalo spojováno s tradičními důvody nesenými zpravidla lidovou tradicí a folklorem (např. *Měřínský 1980, 35; Beresford – Hurst 1990, 15*). Systematický zájem o strukturální proměny osídlení pro období pozdního středověku byl konstituován mezi 30. – 50. lety 20. století v rámci několika vědních disciplín, zejména ve studiu dějin osídlení a hospodářských dějin, rovněž v historické ekonomii a v německém prostředí i sídelní geografii. Příčiny pustnutí vesnických sídel se staly aktuální otázkou zvláště v souvislosti s diskuzí evropské historiografie o krizi pozdního středověku (zejména *Postan 1939; Abel 1943*). Redukce osídlení byla považována především za důsledek depopulace a průvodních změn v cenách různých produktů, rentách i jejich vzájemnému poměru.

K významným impulsům pro začlenění archeologie do výzkumu zaniklých vesnic a příčin jejich opuštění patří setkání předních, nejen anglických archeologů a historiků na zaniklých sídlech Knaptoft a Hamilton v hrabství Leicestershire v rámci semináře iniciovaném historickým ekonomem M. Postanem v roce 1948 (srov. *Gerrard 2009, 2-3; Taylor 2010, 4-5; Everson – Brown 2010, 46*). V 60. – 70. letech byla v rámci archeologie středověku plně etablována sídelní archeologie, příčiny zanikání sídel tak v mnoha evropských regionech nebyly řešeny jen v rámci odkryvů zaniklých sídel, ale i v širším, regionálním kontextu.

2.2. Přehled zásadních publikací ve studiu změn osídlení

Na studiu proměn osídlení tedy od počátku participovala řada vědních oborů. V Anglii roku 1952 vznikla *Deserted Medieval Village Research Group* zaštiťující historiky, geografy, přírodovědce i archeology. K nejvlivnějším publikacím patří *The Lost Villages of England* (*Beresford 1954*), která na základě studia písemných pramenů i archeologických průzkumů zaniklých sídel rozebírá změny ve využití krajiny společně s jejich důvody a stala se startovacím bodem pro další, intenzivní výzkum zaniklých sídel. Následná syntéza *Deserted Medieval Villages* (*Beresford – Hurst 1971*) shrnuje dosavadní stav poznání středověkého osídlení na území Anglie, Skotska, Walesu a Irska z perspektivy studia historických a archeologických pramenů. Přináší i přehled uvažovaných důvodů opuštění sídel na pozadí ekonomického a politického vývoje každé země.

Obdobná skupina jako na Britských ostrovech byla založena i ve Skandinávii. K významným výstupům *Ödegårdsprojektet* patří komparativní a interdisciplinární publikace *Desertion and Land Colonization in the Nordic*

Countries c. 1300–1600 (Gissel a kol. 1981), která prezentuje několik výzkumů založených na studiu regionů, pro něž shrnuje celý sídelní vývoj i ekonomické, sociální a geografické podmínky.

S komplexním studiem vesnického osídlení a jeho proměn se setkáváme v Německu. Vedle řady dalších Abelových prací (např. 1966) zde příčiny zanikání či proměny středověké krajiny představují významné téma sídelní geografie a historie (např. Mortensen 1944; 1961; Pohlendt 1950; Scharlau 1957). S přispěním archeologie zde bylo rozeznáno několik dalších významných proměn osídlení v dlouhodobé časové perspektivě, které nastávaly již od počátku středověku (zejména Janssen 1975).

V celoevropském kontextu má mimořádný význam výstup z kongresu historické ekonomie v Mnichově z roku 1965 *Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles* (Kolektiv 1965), kde je problematika zaniklých sídel představena z několika úhlů pohledu (zejména vztah k písemným pramenům, demografickým aspektům, geografickým podmínkám apod.) a bilancovány jsou zde i příčiny pustnutí středověkého osídlení pro oblast Středomoří, Francie, Německa, Anglie, Skandinávie a Polska. Rovněž v širším geografickém kontextu shrnuje poznatky o středověkém vesnickém osídlení J. Chapelot a R. Fossier (1985, 160-165, 180), a to včetně důvodů jeho zanikání. Dopad válečných událostí na populaci a osídlení v oblasti Středomoří je také předmětem tematického čísla periodika *Transactions of the Institute of British Geographers* (*Settlement and conflict in the mediterranean world*; Stoddart 1978).

V průběhu 70. a 80. let se systematické studium příčin strukturálních proměn vesnického osídlení dostává do útlumu v souvislosti se zaměřením na jiné tematické okruhy (např. původ vesnice, rozšiřování sídelní oikumeny, podoba vesnických sídel apod.) v rámci studia středověkého či novověkého osídlení a venkovského prostředí. Snahu o návrat k původním otázkám s revizí původních konstatování o příčinách zanikání sídel představuje publikace *Deserted Villages Revisited* (Dyer – Jones 2010a).

2.3. Stručná geneze zájmu o zanikání vesnických sídel v Čechách a na Moravě

V českém prostředí bylo studium příčin pustnutí vesnických sídel součástí zájmu o obecné a hospodářské dějiny českých zemí. První hlubší rozbor u nás pochází z pera L. Hosáka (1957a). Společně se soupisem zaniklých vsí na Moravě důvody jejich zanikání kategorizuje V. Nekuda (1961, 163-176), pro Čechy přehled hlavních příčin na základě informací obsažených v písemných pramenech uvádí F. Roubík (1959, 10-12). Studium vývoje osídlení, včetně jeho redukce, spadalo i do zájmu historické geografie (srov. zejména Boháč 1982; 1986a; 1986b).

Důvodům, okolnostem a chronologickému vymezení zániku vesnických sídel byla posléze věnována pozornost v rámci historicko-archeologických výzkumů regionů (na Moravě se jedná zejména o tyto oblasti: Oslavansko: *Měřínský 1976*; Kloboucko: *Kordiovský 1977*; Uhersko-Hradištsko-Brodsko: *Snášil 1980; 1982*; oblast soutoku Jihlavy a Svatky a obecně území jižní Moravy: *Unger 1982; 1993*; v Čechách bylo zanikání sledováno především na Táborsku: *Smetánka 1965; 1967*; také *Tecl 1980*; na Černokostelecku stálo poznání důvodů zanikání sídel v 15. století spíše ve stínu studia starších sídelních změn a dalších témat: srov. *Klápště 1978; Smetánka – Klápště 1981*).

Příčin zanikání se dotýkají i monografie shrnující rozsáhlé archeologické odkryvy zaniklých vesnic (Pfaffenschlag: *Nekuda 1975, 157, 165, 171-176*; Mstěnice: *Nekuda 1985a, 179-185*; Svídna: *Smetánka 1988, 10, 146-150*; Konůvky: *Měchurová 1997, 12-15*; Bystřec: *Belcredi 2006, 280-282*). Zejména Z. Smetánka předkládá důkladný rozbor možných důvodů a motivací zániku Svídny i dalších okolních vesnic v širších souvislostech (srov. *kap. 7.3*). Útlum zájmu o středověké vesnické osídlení v 90. letech 20. století a na počátku následujícího desetiletí se projevil také opomíjením systematického studia strukturálních proměn osídlení v mladším středověku i raném novověku. Poslední souhrn problematiky moravských zaniklých vesnic, včetně přehledu důvodů jejich zániku, podává až Z. Měřínský (2008).

3. PŘEHLED HLAVNÍCH STRUKTURÁLNÍCH PROMĚN VESNICKÉHO OSÍDLENÍ V ČR NA POZADÍ SPOLEČENSKO-EKONOMICKÉHO VÝVOJE OD 13. DO 17. STOLETÍ

V období 12. a 13. století kulminoval příznivý vývoj reprezentovaný růstem obyvatelstva a rozšiřováním sídelní oikumeny (srov. *Klápště 2005, 170-175*). Nástup nových poměrů si vyžádal i výraznou strukturální proměnu sídelní sítě, která se projevila především koncentrací osídlení do větších, centrálních sídelních jednotek (srov. např. *Snášil 1971, 111; Žemlička 1980, 154; 1991, 38-40; Klápště 1994, 114; Měřínský 2008, 25*).

Na konci 14. a především v 15. století se v souvislosti s krizovými jevy, které jsou v celoevropském kontextu spatřovány zejména ve válečných událostech a morových epidemiích, začal projevovat hluboký regres a populační úbytek (srov. *Maur 1996a, 55*). V tomto období se v písemných pramenech množí informace o pustých vsích. Hlavní horizont zániku spadá na většinu území do 15. století, spíše do jeho druhé poloviny s přesahem do 16. století (např. *Boháč 1986a, 27; Smetánka 1988, 10; Měřínský 2008*).

Následující desetiletí opětovně charakterizuje hospodářská konjunktura. V souvislosti s rozvojem vrchnostenského velkostatku byla půda některých

zaniklých vsí svedena k nově zřizovaným panským dvorům, na místě nebo v blízkosti zaniklých sídel byly opětovně založeny nové vesnice (*Boháč 1986b, 271-272*). Další vsi, zvláště v severovýchodních Čechách, vznikají s nově se rozvíjející sklářskou a textilní výrobou (např. *Cerman – Maur 2000, 760*). Z některých sídel se stávají poddanská města a městečka. Avšak i během tohoto období byla některá sídla opouštěna (*Petráš 1964, 29-30, 94*).

Přestože ještě na počátku 17. století je sídelní oikumena rozšiřována do výše položených oblastí, od této doby se opět začíná projevovat hospodářská stagnace, která vyústila v celkový rozvrat poměrů v souvislosti s průvodními jevy a důsledky třicetileté války. České země v této době ztratily okolo třetiny obyvatelstva, množství vesnic bylo, často i opakovaně, zpusťeno (*Polišenský 1970, 22, 85, 89, 232; Fukala 2001, 12-15*). V přímém důsledku válečných událostí však na našem území trvale zaniklo jen několik desítek vesnic (*Maur 1996b, 104*), mnoho zpusťených sídel tak bylo opětovně obnoveno.

V Čechách písemné prameny udávají přibližně 3000 zaniklých vsí (*Roubík 1959, 13-14*), neznámý počet dalších poustek však jimi není vůbec reflektován. *Z. Smetánka (1988, 9)* celkový počet odhaduje na 4000 zaniklých vsí, včetně sídel z raného středověku. Na Moravě písemné prameny evidují asi 1400 zaniklých vsí, z nichž bylo přibližně 200 obnoveno (*Nekuda 1961, 176*).

Stanovení podílu zaniklých sídel (tzv. zánikového koeficientu) se v případě, že nebyl přímo uveden, jeví pro řadu podrobně zkoumaných regionů jako problematické (kriticky již *Born 1972*), zejména kvůli obtížím s jejich prostorovým vymezením a udáním počtu žijících sídel. Bez studia jejich historie nelze určit, zda se nejedná o sídla obnovená či až později vzniklá. Nicméně, na základě koeficientu si lze vytvořit rámcovou představu o intenzitě zanikání v širším geografickém měřítku. Podíl zaniklých vsí tak známe z oblasti Černokostelecka (8 zaniklých vsí z celkového počtu 22 sídel, podíl tak činí 36 %; *Klápště 1973, 125*), na Moravě je uveden pro Uherskohradištsko – 32,1 %, Kyjovsko – 35 %, Brtnicko – 24,6 % či Břeclavsko – 38,4 % (*Nekuda 1997, 22*). Stanovit jej lze pro oblast Rokycanska, kde trvale zaniklo přibližně 30 % vesnic (srov. *Rožmberský 2006, 13-56*). Na Dražanské vrchovině byla v období od konce 14. století do průběhu 17. století opuštěna takřka polovina všech sídel (*Černý 1992, 127-128*), osm z nich však bylo následně obnoveno, nebo se na okraji jejich původních pozemků objevily zcela nové vsi. Celkový počet zaniklých vsí je zde však značný a vyšší než na Rokycansku a dalších regionech.

Kromě válečných událostí, s nimiž se lze v naší literatuře setkat nejčastěji, bylo opuštění vesnic přičítáno obecně nepříznivým hospodářským, sociálním a demografickým poměrům (srov. *Měřínský 1976, 115; 1982, 123*). Značná zodpovědnost za zanikání vesnic je připisována vrchnostem, zvláště pro jejich snahu přemísťovat své poddané z méně příhodných podmínek pro osídlení do lépe

situovaných vsí, kde bylo množství gruntů uvolněno v důsledku válečných událostí (zejména v době pohusitské a po třicetileté válce; *Boháč 1982, 46; 1986b, 270*) a rovněž kvůli jejich podnikatelským aktivitám. Ty se nejvýrazněji projevovaly v zakládání rybníků na pozemcích zaniklých vesnic (*Míka 1954*). Důvody trvalého zániku byly často spatřovány i v nevhodném umístění vesnic ve vztahu k vybraným elementům přírodního prostředí, zejména na neúrodných půdách (např. *Unger 1982, 170, 172*), u nedostatečného vodního zdroje (např. *Unger 1984*), či naopak v místech ohrožovaných povodněmi (např. *Kotyza 1990*).

4. PŘEHLED HLAVNÍCH HORIZONTŮ ZÁNIKU OSÍDLENÍ A JEJICH OBECNÁ ZDŮVODNĚNÍ V EVROPSKÉM KONTEXTU

Tato kapitola shrnuje hlavní horizonty významných sídelních regresí v jednotlivých regionech Evropy. Rozhodně si nemůže činit nároky na podání vyčerpávajícího přehledu, jelikož jejich zahrnutí je závislé i na dostupnosti odborné literatury pro určitý region. Vedle chronologického vymezení budou představeny také hlavní udávané důvody zanikání osídlení. Díky tomu mohou být odhaleny významné pravidelnosti v celoevropském kontextu. Zahrnuty tak jsou změny osídlení v širší časové perspektivě od 12. do 20. století.

4.1. Slovensko, Maďarsko a Polsko

Na Slovensku a v Maďarsku je první vlna zanikání vsí shodně kladena do 12. – 13. století v souvislosti s tatarským vpádem (např. *Polla 1962, 151; Nekuda 2005, 314*), menšími feudálními rozbroji (např. *Čaplovič 1989, 290*) a strukturální reorganizací osídlení v důsledku společenských změn, při které zanikalo zejména malé osídlení ve prospěch větších, centrálních vesnic (srov. *Habovštiak 1971, 13-14; Mináč 1980, 213; Pálóczi-Horváth 1998, 194; Fusek 2008, 38*). Uváděny bývají i klimatické změny, především vyšší srážková aktivita ve 12. a 13. století (*Čaplovič 1988, 449*).

Další období se zvýšenou intenzitou zanikání spadá do 15. – 17. století s tím, že v Maďarsku se projevuje spíše až od 16. století. Ve stejném období nastává významná regrese osídlení i v Polsku (*Gieysztor 1965, 610-611*). Za hlavní příčiny jsou pro oblasti východně a jihovýchodně od našeho území považovány nájezdy a okupace Turků (*Holl 1970, 374-375; Habovštiak 1985, 245; Čaplovič 1988, 451; Hanuliak – Nešporová 2001, 340*), vnitřní rozbroje (*Čaplovič 1981, 503*), hospodářské problémy, špatná ekonomická situace a právní postavení poddaných, což mělo mnohdy vyústit v jejich zběhnutí (*Egyházi-Jurková 1981, 513, 517; Uličný 1981, 512*), i změna klimatických a hydrologických poměrů (*Čaplovič 1989, 288; Pálóczi-Horváth 1996, 264*).

4.2. Německo a Francie

V Německu byl rozpoznán horizont zániku vesnického osídlení již během 8. a 9. století (srov. *Janssen 1968*). Významná strukturální proměna osídlení projevující se zejména jeho koncentrací do větších vsí a měst, je kladena do 11. – 13. století (např. *Mortensen 1944; 1961*). Toto období však bývá spojováno s obecnou expanzí osídlení, zánik především malých sídel byl vyžádán nástupem nových poměrů (srov. např. *Pohlendt 1950; Abel 1967*). Stejný chronologický úsek značného zanikání osídlení je vymezován i ve Francii (*Pesez – Le Roy Ladurie 1965, 234*).

Období 14. a 15. století je naopak v obou zemích spojeno s výraznou redukcí osídlení (některé oblasti ztratily až 70 % vesnic: pohoří Röhn – *Jäger 1958*, pohoří Harz – *Linke 1983*), která byla přičítána demografickému úbytku způsobenému krizovými jevy (zejména epidemii Černé smrti a ve Francii i následkům stoleté války; např. *Mortensen 1961; Pesez – Le Roy Ladurie 1965, 150*). Jejich rozhodující vliv však byl později zpochybňován (např. *Chapelot – Fossier 1980, 160; Pesez 1992, 33*). V Německu je zanikání sídel tradičně spojováno se zemědělskou krizí (srov. *Abel 1943; 1966*), která měla být důsledkem demografických poměrů, politické situace, ekonomického vývoje i předchozího extenzivního rozšiřování oikumeny, při kterém byly osazeny i nevhodné polohy (tzv. *Fehlsiedlung*) neumožňující dostatečný výnos. Na nedostatky v systému produkce některých sídel je upozorňováno i pro řadu regionů ve Francii (souhrnně *Chapelot – Fossier 1980, 160-164*). Důsledkem tak měla být zvýšená migrace obyvatel během i po skončení válečných událostí do měst či jiných vesnických sídel. Tato skutečnost mohla být podmíněna i zaváděním trojpolního systému, produktivnějšího právě ve větších celcích, či intenzifikací zemědělství obecně (např. *Mortensen 1961, 221-228; Seel 1963, 38*; srov. také *Scharlau 1962*).

Krátké období příznivého vývoje je ve Francii vystřídáno opětovným pustnutím vesnických sídel mezi lety 1560 – 1720 (*Pesez – Le Roy Ladurie 1965, 234*). V Německu řada sídel zanikla v období třicetileté války (*E. H. Michl – ústní sdělení*).

4.3. Skandinávie, Island a Grónsko

V některých oblastech Skandinávie byl rozsah sídelní oikumeny zmenšen již ve 12. století zánikem osídlení v okrajových pozicích (pro Švédsko např. *Henkel 1975*, pro Finsko např. *Lob 1975*). Značný populační úbytek způsobený epidemií Černé smrti, která výrazně postihla všechny země s výjimkou Finska, v současnosti není výhradně spojován i se zanikáním osídlení. V Norsku je opouštění sídel připisováno spíše až následným morovým epidemiím (*Sawyer – Sawyer 1993, 47*), v ostatních zemích jsou důvody spatřovány spíše ve sféře obecných ekonomických

trendů (*Steensberg 1976, 94*) či administrativních zásazích (srov. *Gissel 1978*). Opouštěny jsou i marginální polohy osídlené v důsledku předešlého kolonizačního rozmachu (zejména v Norsku a Švédsku; *Teitsson 1981, 177-178*). Nejvyšší četnost zanikání spadá do 14. století (*Sawyer – Sawyer 1993, 42-43*), v Dánsku se koncentruje mezi roky 1380 – 1400 (*Steensberg 1976, 94*). Nedostatek pramenů ve Finsku nedovoluje konstatování generálních zákonitostí v zanikání sídel v období pozdního středověku (*Mead 1975, 17*).

Složité sídelní vývoj projevující se četným zanikáním a obnovováním sídel je dokumentován na Islandu. Opouštění sídel v průběhu celého historického období je spojováno se zhoršením klimatu, ekologickými problémy (zejména erozí půd, sopečnou aktivitou a jejími důsledky), demografickým úbytkem a hospodářskou stagnací, zejména během pozdního středověku (*Sveinbjarnardóttir 1992, 171-178; Vésteinsson – McGovern – Keller 2002, 98, 101*).

Zánik Norského osídlení v Grónsku je kladen do 15. století, kdy bylo opuštěno tzv. Východní osídlení, zatímco zpusnutí Západního osídlení je vztahováno již do poloviny 14. století; *Vésteinsson – McGovern – Keller 2002, 99*). V literatuře se objevila řada rozmanitých důvodů zániku (např. útoky Inuitů, rozsáhlý hladomor, emigrace na Americký kontinent; *Polach 2005, 35*), obecně ale bývají spatřovány v nepříznivých demografických poměrech, které byly způsobeny řadou faktorů (zejména zhoršením klimatu, rozsáhlou erozí půd, zaplavitováním pobřežních oblastí a rozvrácením křehkého ekosystému nadměrným pastevectvím; např. *Jakobsen 1991; Fricke – O’Neil – Lynnerup 1995; Buckland a kol. 1996, Kuijpers a kol. 1999, 64-67; Mikkelsen a kol. 2001, 68*).

4.4. Britské ostrovy

První výraznější vlna pustnutí v Anglii spadá již do období po normanské invazi r. 1066 (*Beresford 1971, 4*). Zanikání sídel obecně zde však bylo součástí širokého časového intervalu vymezeného roky 1350 a 1700 (*Dyer 2010, 29*), intenzivněji se projevuje zejména v období mezi 15. až 17. století (*Beresford 1971, 12*), během kterého bylo opuštěno přibližně 2000 vesnic a 20 tisíc menších sídelních jednotek, tzv. „hamlets“ (*Dyer 1989, 51; 1997, 72*). Tato výrazná redukce osídlení byla vykládána řadou různých příčin (např. epidemií Černé smrti, válkami růží, anglickou občanskou válkou, množstvím faktorů přírodního prostředí; *Dyer – Jones 2010b, xviii*). Obecně je zanikání různých typů sídel přisuzováno výrazné depopulaci venkova a průvodním změnám v hospodářské strategii vrchnosti, která nechávala polnosti sídel ohrazovat pro pastvu ovcí (např. *Beresford 1971, 4-5, 12; Dyer 1997, 61, 63*). Posléze však začalo být upozorňováno na nedostatečnost tohoto konstatování. Vliv depopulace a ohrazování na zanikání nebyl prokázán ve všech

regionech a nevysvětluje ani zanikání v 16. a 17. století, kdy počet obyvatel narůstal (Dyer 2010, 29).

Nedostatek archeologických i jiných druhů pramenů z období středověku pro venkovské prostředí limituje poznání sídelních změn a stanovení příčin zániku ve Skotsku (Atkinson 2010, 317, 321), Walesu (Butler 1971, 255) i Irsku (Barry 1987, 174). S prvotním opouštěním některých sídel je spojována doba hospodářské recese ve 14. století, doprovázená řadou krizových jevů ve Walesu (Longley 2001, 45) a Irsku (Barry 1987, 170, 177; 1996, 136). Nejvyšší intenzita pustnutí je však připisována až novověké depopulaci venkova. Ve Walesu bývá spojována se změnami v organizaci držení pozemků a spadá do 16. – 18. století (Butler 1971, 255-256), v Irsku do 18. a 19. století (i s pokračováním do počátku 20. století) a zdůvodňována je rozsáhlým hladomorem (Glasscock 1971, 284, 286; Barry 1996, 136-137; McDonald 1998, 77-82; Horning 2007, 370). Ve Skotsku, i v souvislosti s komerčním prosazováním chovu ovcí, bylo masivně opouštěno zejména vysoko položené osídlení na Skotské vysočině v první polovině 19. století (Fairhurst 1971a, 231; 1971b, 160; Smith 1986, 452-453).

4.5. Středomoří

Na území Španělska se nejintenzivnější vlna zanikání sídel objevila v době křesťansko-muslimských konfliktů v rozmezí 13. – 15. století. Nejvyšší podíl je přisuzován úbytku obyvatel způsobeným různými epidemiemi, hladomory či odsuny obyvatel, podílela se na něm i změna systému hospodářské produkce (Cabrillana 1965; Pesez 1992, 33; Bolòs 1999, 27). V totožném období, v souvislosti s demografickou krizí vyvolanou různými krizovými jevy (zejména morovými epidemiemi a válečnými událostmi), nastává redukce sídelní sítě i na Sicílii, přičemž se zde projevují silné trendy koncentrace osídlení (Pesez 1992, 33; Pluciennik – Mientjes – Giannitrapani 2004, 35).

V Itálii je za vrcholové období zanikání sídel považováno 15. století, kdy v důsledku společensko-ekonomického vývoje bylo opouštěno především marginální osídlení. Méně výrazná redukce sídel spadá do období depopulace v 17. století a translokace osídlení do údolních pozic v průběhu 19. a 20. století (Mallet – Whitehouse 1967, 114, 115; Whitehouse 1970, 190-191, 217; Chapelot – Fossier 1985, 163). Podobně jsou horizonty zanikání sídel vymezovány v Řecku: 14. století (především jeho druhá polovina s přesahem do 15. věku), konec 17. a počátek 19. století. Příčiny zániku bývají spojovány s dopady epidemie Černé smrti pro první horizont, rovněž s četnými válečnými událostmi, přesuny obyvatelstva a nepříznivou společensko-ekonomickou situací (Antoniadis-Bibicou 1965; Wagstaff 1978, 295; Bintliff 1997, 28-29). Pro období pozdního středověku je charakteristická výrazná nukleace osídlení (Athanasopoulos 2010, 266-267).

Zvýšené opouštění venkovských sídel na Maltě, přičítané demografickému úbytku obyvatelstva a společensko-ekonomickým faktorům, se koncentruje do období vymezeného lety 1419 – 1530, omezeně však pokračuje až do 18. století (*Blouet 1978, 367, 373-374*).

4.6. Shrnutí hlavních trendů zanikání osídlení v období středověku a novověku

Chronologické vymezení hlavních horizontů zániku zobrazuje *obr. 1*. První významná změna osídlení spadající do doby hospodářského rozkvětu nastává dříve v západní části Evropy a až s určitým zpožděním se dostává do východní části střední Evropy (srov. *Klápště 2005, 8*). Charakterizuje ji zejména koncentrace osídlení, která byla vynucena nástupem nových poměrů v souvislosti s proměnami celé společnosti. Pouze v severní Evropě je do této doby zasazován zánik i vzdálených sídel v marginálních pozicích. V okrajových částech Britských ostrovů (Wales, Skotsko a Irsko) a v jižní Evropě není tato vlna změny struktury osídlení dokumentována, což však může být způsobeno nedostatkem pramenů nebo opomenutím potřebné literatury. Pro oblast Středomoří nebyl zahrnut např. úpadek či změna produkčního systému po rozpadu Římské říše, které se jistě projeví i v transformaci struktury venkovského osídlení (např. *Duby 1965, 24*).

Oproštěním od nahodilých, značně variabilních příčin, konstatovaných pro geograficky omezená území, lze podobnou tendenci chronologického postupu pozorovat i v případě pozdního středověku. Hlavní vrchol redukce osídlení je ve východní části střední Evropy, tedy ve spíše periferní oblasti, opožděn oproti západním, jižním, ale i severním částem kontinentu. Do jisté míry splývá i s následným horizontem zanikání během raného novověku (tato skutečnost však může být způsobena stavem pramenné základny i zahrnutím nedostatečného množství literatury do výše uvedeného přehledu). Zanikání je shodně spojováno s nepříhodnými demografickými poměry v souvislosti s mnoha krizovými jevy. Zatímco v severní, západní a jižní Evropě byly tradičně spojovány s epidemií Černé smrti (v severní a západní Evropě byl však její určující vliv na zanikání později několikrát zpochybněn), ve východních oblastech je značný význam přikládán spíše válečným událostem i z toho důvodu, že tyto oblasti touto epidemií nebyly příliš zasaženy. Změna demografického vývoje populace se tak projevila na většině evropského území bez ohledu na prvotní příčinu.

Ve střední Evropě je zanikání sídel během raného novověku spojováno s dopady třicetileté války. V této době však zaniká osídlení také ve Středomoří i na Britských ostrovech, jeho zdůvodnění je však odlišné. Tato variabilita ve stanovených příčinách tak spíše odráží specifický vývoj a využívání krajiny v těchto oblastech. Zvláštní vývoj osídlení, který nekoresponduje se zbytkem

Evropy, je zaznamenán také na Islandu, což vzhledem k jeho izolované poloze a charakteristickým přírodním poměrům netvoří překvapivé konstatování.

Důležitý úkol budoucího interdisciplinárního výzkumu vycházejícího z důkladné komparace jednotlivých evropských regionů představuje prokázání skutečnosti, nakolik proměny struktury osídlení, projevující se zejména zanikáním množství sídel, korespondují se společenským vývojem, ekonomickými poměry a hospodářskou strategií, mírou urbanizace, intenzifikací zemědělství a rozvojem průmyslové výroby na pozadí složitého přechodu od feudalismu ke kapitalismu v období od 14. do 16. století (srov. např. *Holton 1984*) či jiných modifikací systému.

5. TEORETICKÝ RÁMEC

Rámec systematického studia změn osídlení, tedy i procesu pustnutí, v první řadě určují historické záznamy o jednotlivých sídlech, ke kterým nelze přistupovat nekriticky. Množství sídel, zejména těch menších či méně významných, se totiž může v pramenech objevovat jen ojediněle, nebo jimi nemusí být dokonce vůbec zaznamenáno. Absence v písemných pramenech naopak nutně neznamená, že zánik sídelní jednotky předcházel textovému záznamu. Uvedení vsi v dokumentu vztaženém ke konkrétnímu letopočtu navíc nezaručuje, že v době jeho sepsání skutečně existovala (*Pesez 1965, 100*).

Tyto skutečnosti tedy v různé míře determinují dva zásadní problémy, s nimiž jsou badatelé nuceni se při studiu zanikání sídel vypořádat. U značného počtu sídel bývá problematické přesné určení doby jejich zániku (srov. *Hosák 1957a, 142-143; Měřínský 1982, 123*), což vzhledem k limitům datování dle vlastností keramického materiálu, jakožto nejčastěji užívané datovací techniky pro středověké rurální prostředí, nelze zcela překonat ani archeologickým výzkumem. Nadto, v této problematice využívané historické dokumenty vznikly primárně z evidenčních potřeb, postrádají tak značné množství informací o životě obyvatel, přestože v mnoha oblastech Evropy se dochovalo značné množství různých písemností (s unikátně zachovalými písemnými prameny pro vesnická sídla se setkáváme např. na dánském ostrově Falster: *Zölitz 1984, 29*; obecně s velmi bohatým fondem historických pramenů lze pracovat v Anglii: např. *Dyer – Jones 2010b, xviii*). Zejména pro naše území však platí konstatování, že přímá svědectví o zániku vesnic, stejně jako uvedení konkrétních příčin, jsou velice vzácná (u nás srov. *Nekuda 1961, 5*).

Výjimku na našem území představuje z archeologicky zkoumaných vsí Vojkov na Černokostecku, který byl na konci roku 1622 nebo v průběhu roku 1623 vrchností vypálen pro výstrahu (srov. *Kodera 2009, 60-61; Vařeka 2009a, 43*). Podobně, ves Ústupenice na Sedlčansku, jejíž obyvatelé byly roku 1611

v souvislosti s reorganizací režijního hospodářství vrchností přesídleny do nedalekého Habří a půda vsi připojena k poplužnímu dvoru (srov. *Kašpar – Smejtek – Vařeka 1999, 102*).

Přes uvedení bezprostředních příčin zániku těchto vesnic však již uniká motivace a další okolnosti, které způsobily trvalý zánik právě těchto sídel. Neumožňují tak úplné poznání procesu pustnutí (k podrobnějšímu zdůvodnění srov. následující *kap. 6*). Na příčiny zanikání sídel je v naprosté většině případů nutné usuzovat nepřímou, vyhledáváním zjevných souvislostí s využitím různých pramenů, přičemž je třeba zohlednit velmi širokou škálu všech činitelů, které by na proces zanikání mohly mít vliv (např. *Nekuda 1971, 71*). V této problematice je tak zainteresováno několik vědních oborů. Kromě historiografie mají významné uplatnění i další humanitní a společenské disciplíny (historická ekonomie, historická demografie, historická antropologie, mikrohistorie), řada přírodních věd (např. pedologie, hydrologie, geomorfologie, klimatologie) i některé vědy technické. Důležité poznatky přináší archeologie, především v Severní Americe má dlouhou tradici také etnoarcheologický výzkum opouštění sídel.

Negativní důsledek tohoto interdisciplinárního zájmu lze spatřovat v konstatování početného i nesmírně variabilního souboru příčin, okolností a faktorů, kterým je přisuzována odpovědnost za přímé způsobení nebo určitý podíl na zániku osídlení. Upřednostnění stanovených závěrů, oscilujících mezi obecnými trendy a zcela specifickými důvody, je podmíněno tradicí bádání, charakteristickými rysy regionu, jeho historického vývoje i názorovým přesvědčením badatele (srov. *Štěpánek 1969, 662*). Množství dosavadně učiněných závěrů však nemůže být považováno za definitivní, pokračujícím studiem vždy vyvstala řada dalších okolností, které se dotýkají strukturálních proměn osídlení a v některých případech mohou i negovat předchozí tvrzení v celém rozsahu, nebo pro určitý region či lokalitu. Vývojové proměny preferovaných zdůvodnění zanikání sídel ve středověké Anglii shrnuje *C. Dyer (2010, 28-30)*.

V našem prostředí tuto skutečnost demonstuje upozornění na nedostatečnost přímočarého spojování zániku vesnických sídel s válečnými událostmi (již *Matějek 1959, 243*; nejnověji *Měřínský 2008, 25*), které byly pevně zakořeněny v lidovém folkloru a hojně uváděny zejména v počátcích studia. Spíše než jejich přímý dopad byly důvody později hledány v pozadí celého procesu, zejména v nepříhodné ekonomické a hospodářské situaci. Rovněž dříve často udávaný mimořádný dopad či přímý vliv morových epidemií na zanikání sídel byl postupně zmírněn nebo dokonce zcela zpochybněn (*Chapelot – Fossier 1985, 160*; *Dyer 1989, 45-46; 1997, 61-63*; podrobněji v *kap. 7.2.*).

Rešerší dosavadního stavu bádání a v literatuře uvedených názorů na proměny osídlení tak obvykle vyplyne změt' mnoha různých příčin a okolností zanikání vesnických sídel. Řada z nich přitom není věrohodně podpořena

relevantními daty, představují pouze nijak nepotvrzené hypotézy. Tato skutečnost tak zásadním způsobem znesnadňuje orientaci v dané problematice i uchopení celého studia sídelních změn v pozdním středověku či raném novověku. Zjevná entropie může být překonána pouze řádnou systematizací udávaných teorií a hypotéz prostřednictvím jednotného klíče (principu) a jejich vzájemné komparace v celoevropském kontextu. Takový počín by mohl představovat východisko k dalšímu studiu a lepšímu pochopení složitých procesů, které vedly k zániku tak značného množství sídel v celé Evropě. Jednou z možností, ze které lze vycházet, je zjevná dichotomie prostupující celou problematikou. Příčiny zanikání, přestože vycházejí z různých zdrojů dat a vědních oborů, jsou v celoevropském kontextu charakterizovány interakcí mezi konstatováním způsobů či bezprostředních okolností zániku konkrétních sídel a snahou o zevrubné vysvětlení příčin regrese osídlení. Tato dvojakost koresponduje s událostním a strukturálním pojetím vědeckého přístupu (bližší seznámení podává *kap. 6*, systematizace udávaných příčin pustnutí je náplní *kap. 7*).

Je zřejmé, že postihnutí všech aspektů při studiu strukturálních proměn venkovského osídlení přesahuje možnosti jednotlivce. Dnes je již považováno za samozřejmé, že řádné postihnutí interakcí člověka s přírodním prostředím vyžaduje přítomnost příslušného specialisty (již *Smetánka 1971, 23*). Totožný postup by však měl být realizován i v rámci humanitních disciplín. „Přesahy“ úzce zaměřených badatelů do jiných oborů by měly být co nejvíce eliminovány, aby byl omezen vliv chybných či problematických vyústění. Lze se domnívat, že většina archeologů nedokáže historické prameny podrobit kritickému posouzení v takové míře, jako by tak učinil historik specializovaný na danou problematiku. Komplexní výzkum může být zajištěn pouze interdisciplinární spoluprací většího kolektivu badatelů (pro studium změn osídlení srov. již *Štěpánek 1969, 457*). Každá vědní disciplína vychází z odlišných pramenů, využívá jiné metody, pracuje s rozdílnými pojmy, a je tak nucena si klást i jiné nebo jinak formulované otázky (srov. např. diskuzi o obecném vztahu mezi archeologií a historií pro naše prostředí: zejména *Třeštík 2001; Neustupný 2002; Klápště 2003; Macháček 2003; Profantová – Profant 2003*). Prvořadý úkol by tak měl spočívat ve vymezení úlohy, kterou v dané problematice může každý obor zastávat. Je naprosto zjevnou skutečností, že archeolog vycházející ze studia artefaktů na proces pustnutí nahlíží ze zcela odlišného úhlu pohledu než badatel zabývající se kupříkladu sociální historií. Ten dle rozboru písemných pramenů může usuzovat, zda a případně jaký podíl na opuštění sídla připadá vlastní komunitě (např. kvůli řadě interních problémů mezi jejími členy; *Dyer 2010, 37-44*), která jej obývala, tedy aspekt, který je zcela mimo obzor archeologického výzkumu.

Kapitola 8 tak vymezuje úlohu archeologie při studiu změn osídlení v pozdním středověku a raném novověku. Její uplatnění v této problematice bylo

v našem i evropském kontextu spatřováno zejména v lokalizaci zaniklých sídel, získání opor pro informace obsažené v písemných pramenech (např. doklady násilného zániku) a v chronologickém určení sídelních změn. Využitím totožného metodologického východiska jako pro systematizaci procesu pustnutí mohou být její možnosti ještě více rozšířeny a nadto může být zahrnuta i problematika „abandonment“ v americké tradici archeologických či etnoarcheologických výzkumů (z mimořádně početného souboru prací na toto téma srov. zejména: *Reid 1973; Baker 1975; Stevenson 1982; Deal 1985; Brooks 1993; Lightfoot 1993; Montgomery 1993; Hegmon – Nelson – Ruth 1998*). V rámci tohoto přístupu je na základě archeologického kontextu (především množství, distribuce, stupeň upotřebení a druhová skladba přítomných artefaktů) sledováno chování obyvatel během opouštění sídel. Charakterizováno je především způsobem, podmínkami, rychlostí, mírou plánování zániku sídel, vzdáleností cílového místa přesunu či očekáváním návratu zpět do původních sídel (srov. *kap. 8.1.1.*).

6. METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

Vymezení dichotomie udávaných příčin zanikání vychází z jazykového strukturalismu *F. de Saussura* (český překlad: 2008). V teorii protikladu vymezil termíny *langue* a *parole*, což se stalo východiskem pro řadu vědních disciplín. V archeologii mu mohou odpovídat termíny *událost* a *struktura*. Jejich definice obšírně podává *E. Neustupný* (zejména 1986a, 539-542, 546-547; 1997a, 217-225; 1998; 2007a, 125-127, 188-196; 2010, 30-33, 93, 100-119). Za události jsou považovány všechny změny vnějšího světa, které působí změnu podmínek lidské existence. Minulý lidský svět je tak naplněn nezměrným množstvím výrazně diversifikovaných a individuálních událostí. Struktura vystupující v protikladu naopak znamená určitou zákonitost a uspořádání lidského světa.

Obě entity však odděleně existují pouze ve světě pojmů, nikoliv reálně. Reprezentují tedy tytéž fakty, na které je možné nahlížet ze dvou různých stránek. Události jsou vždy manifestací nějaké struktury, ta se naopak neprojevuje jinak než v událostech. Samotné události nemohou být pochopeny bez přiřazení ke struktuře. Ta zase nemůže být pozorována jinak než prostřednictvím svých událostí. Z toho důvodu lze struktury považovat za latentní dimenze lidského světa.

Zásadní význam z metodologického hlediska představuje skutečnost, že interpretace či vysvětlení jsou možné pouze v případě struktur, nikoliv událostí. Ty mohou být pouze objasňovány (z toho vycházela již procesuální archeologie; srov. *Binford 1972*). Interpretace je založena na hledání kauzálních vztahů a naznačuje, že je zde něco mimo fakty, co přispívá k jejich poznání. Zapotřebí je přitom formulace předběžného modelu a následné teorie. V řadě případů je určitý model

vnášen přijímáním určitých předpokladů v problematice, které nemusí být zcela uvědomované. Objasňování událostí vedle toho implikuje rozvíjení informace, která je vnitřně přítomna: pouze se zajímá o to, „jak to bylo“ či „co se stalo“. Události lze tedy jen vyprávět nebo konstatovat, že se udály. Nicméně mohou být vždy klasifikovány, identifikovány ve vztahu ke kalendářnímu času, určeny teritoriálně a rozvinuty v naraci.

Ve studiu příčin pustnutí jsou události v první řadě zastoupeny konkrétními sídly jakožto lidskými artefakty. Klíčové události reprezentují zakončení osídlení v určitých prostorách (v některých případech byly vyvolány dalšími událostmi vnějšího světa), přičemž je lze dále diferencovat do několika různých způsobů, kterými sídla ztratila své obyvatele, a prostor přestal být využíván k primárnímu účelu. Pro toto vymezení je lhostejné, zda se jednalo o akt náhlý, nebo se odehrál v delším časovém úseku (srov. rozdíl mezi synchronickými a diachronickými událostmi: *Neustupný 2010, 109-110*), třebaže ve skutečnosti reflektují odlišný způsob zániku. Tyto pouze konstatují skutečnost, co se na daném místě v geografickém prostoru a více či méně přesně určené době odehrálo. Na rozdíl od toho, zjištění příčin redukce osídlení, motivace vedoucí k opuštění daného, konkrétního místa a důvodů opětovného neobnovení osídlení ve stejné pozici je záležitostí strukturálních studií. Vyžadována je přitom formulace určité teorie, která zahrnuje širší souvislosti a celý proces se všemi příčinami, okolnostmi či následky je tak interpretován.

Přestože tedy v případě Vojkova na Černokostecku či Ústupenic na Sedlčansku písemné prameny uchovávají způsob jejich zániku, objasněn je jimi pouze samotný akt opuštění vztažený do konkrétní doby. Za ním však leží hluboké strukturální pozadí, historické, ekonomické, demografické souvislosti, které proces redukce osídlení mohly iniciovat. Pro kompletní poznání zánikového procesu je třeba tyto zahrnout do teoretického modelu, který musí být testován v rozsáhlejší geografickém kontextu (v regionu s dalšími zaniklými vesnicemi) či na dalších lokalitách s předpokládanými totožnými příčinami zániku. Jeho verifikace pak umožňuje zformulování teorie, která vysvětluje motivy, okolnosti i konkrétní projevy zániku v širších souvislostech.

Závěrem je nezbytné ještě upozornit na fakt, že v české literatuře již byla uvedena potřeba odlišení bezprostředních příčin (impulsů) zániku vesnic od příčin jejich zániku definitivního (srov. *Unger 1982, 171; Smetánka 1988, 146; Měřínský 2008, 25*). Za bezprostřední příčiny byly považovány zejména válečné události. Pro příčiny trvalého zániku, které měly stát v pozadí celého procesu, byla konstatována obecně špatná ekonomická, hospodářská a demografická situace v 15. či 17. století, rovněž nevhodné umístění vsí (na neúrodných půdách či v přílišné blízkosti města) či hospodářská politika vrchnosti. Do této kategorie byly navíc přiřazeny i další události podle výše představeného pojetí, reprezentované především změnami

přírodního prostředí, např. vyschnutím vodního zdroje. Tyto aspekty tedy přesně neodpovídají zde představenému rozdělení na událostní a strukturální přístup.

7. SYSTEMATIZACE PŘÍČIN ZÁNIKU

Rozsáhlý soubor různorodých příčin zániku jednotlivých sídelních jednotek i celých oblastí, který je uváděn v celoevropském kontextu, bude v následujícím textu systematizován podle výše nastíněné dichotomie. Samostatně tak budou uvedeny příčiny zániku z událostní sféry, zpravidla se jedná o přiřazení k určitému jevu, jenž mohl zánik způsobit nebo jej inicioval. V opozici budou představeny i typické strukturální přístupy, do jisté míry teorie, které se snaží vysvětlit zanikání sídel zahrnutím širších souvislostí. Vzhledem k množství literatury pojednávající o změnách osídlení v celoevropském kontextu si rozhodně nelze činit nároky na zahrnutí všech možných zdůvodnění změn osídlení. Hlavní trendy tak budou demonstrovány spíše na základě vybraných příkladů. Zároveň bude v této kapitole upozorněno na limity jednotlivých přístupů, jestliže jsou uvedeny samostatně, bez přihlídnutí i ke druhé sféře.

7.1. Klasifikace událostí v procesu zanikání

V rámci této sféry je uváděno takové množství jednotlivých příčin, že orientace mezi nimi představuje velice obtížný úkol. Z toho důvodu byly příčiny uváděné v literatuře ještě rozděleny do tzv. kategorií vyššího řádu podle toho, jakým způsobem mohla sídla ztratit své obyvatele. V první kategorii jsou tak shromážděny důvody dobrovolného (pokojného) opuštění sídel, které lze dále rozdělit dle určující motivace (společensko-ekonomické aspekty, změny podmínek přírodního prostředí a trvalé působení nevhodných podmínek k osídlení), přestože mohly působit i společně. Do druhé jsou začleněna donucení k odchodu ze sídel vyvolaná různými záměry, třetí je pak vyhrazena pro zánik sídel z důvodu předpokládaného úmrtí všech svých obyvatel. V následujícím souhrnu je věnována pozornost i uváděným příčinám pro archeologicky zkoumaná sídla.

Hranice mezi dobrovolným opuštěním a donucením k odchodu může být pro mnoho sídel relativní a obtížně definovatelná. Hlavní rozdíl je však spatřován v primárním účelu. V případě první kategorie je předpokládáno, že změnu osídlení obyvatelé opouštěných sídel sami iniciovali nebo ji alespoň uvítali, jelikož s sebou nesla také zlepšení jejich dosavadní situace. Navíc většinou není uvedeno, zda je opuštění iniciováno poddanými nebo vrchnostmi, kterým taková přemístění, vyjma zběhnutí, také přinášela prospěch. Do druhé kategorie jsou naopak zařazena jen ta opuštění sídel, která primárně venkovskému obyvatelstvu nepřinášela užitek. Jejich odchod byl v mnoha případech realizován proti jejich vůli, o čemž může

svědčit jejich odškodňování nebo např. dochovaná žaloba poddaných na svého pána za vystěhování z roku 1517 z anglické zaniklé vesnice Wharram Percy (*Beresford – Hurst 1990, 15*).

7.1.1. Dobrovolné opouštění sídel – společensko-ekonomické důvody

Dobrovolné opouštění sídel vychází z obecně vysoké mobility venkovského obyvatelstva (např. *Krofta 1949, 99-102; Dyer 2010, 30*). Krajní případ opuštění sídel představuje zbíhání poddaných, které bylo uváděno jako důvod zanikání i pro naše prostředí (např. *Nekuda 1961, 165-170*). Později však bylo argumentováno, že tento způsob zániku nelze nijak přeceňovat ani generalizovat (např. *Měřínský 2008, 26*). Tato příčina byla konstatována i v dalších zemích. Na Slovensku je se zběhnutím poddaných spojován zánik archeologicky zkoumané vesnice Fančal (*Egyházi-Jurkovská 1976, 272; 1981, 513, 517*). V tomto případě byl vyvolán despotismem vrchnosti, v oblasti Šariše jej zřejmě způsobily nepříznivé hospodářské poměry (*Uličný 1981, 512*). Časté neúrody, hladomory a epidemie ve Walesu během 14. století se rovněž projevíly četným zbíháním venkovského obyvatelstva (*Longley 2001, 45*).

Mnohá sídla byla opouštěna ve prospěch jiných, které bývaly z různých důvodů výhodnější. Dělo se tak zpravidla za panujících nepříznivých demografických poměrů, kdy bylo mnoho usedlostí či jiných stavení vyprázdňených. Existují doklady pro přemístění obyvatel do sousedních či blízkých vsí, které byly větší či starší. Písemné prameny potvrzují přesun obyvatel dlouhodobě archeologicky zkoumané vsi Dracy v Burgundsku (např. *Abramowicz a kol. 1970*) do sousední vsi Evelle (*Chapelot – Fossier 1985, 165*). Kvůli své poloze mezi dvěma většími, prosperujícími vesnicemi měla nejspíše zaniknout vesnice Thomley v hrabství Oxfordshire (*Holden 1986, 215, 237*). Sídla mohla rovněž svůj význam ztratit v průběhu své existence, například v případě, že v jejich blízkosti bylo vybudováno jiné sídlo s vyšším ekonomickým potenciálem. Kvůli tomu měla být opuštěna archeologicky zkoumaná vesnice Piperstown (Co. Louth) v Irsku na počátku 18. století (*Barry 1996, 136-137*). Tímto mohla být zvláště postihnuta sídla s vyšším statusem. Ve prospěch sousedního osídlení zanikla v Irsku některá „borough“ – např. Old Ross (Co. Wexford) nebo Castletown (Co. Louth; *Barry 1987, 170-171*). Nepříznivé demografické poměry vyústily také v opuštění drobných sídelních jednotek, ve Španělsku hojně zanikaly tzv. „borders“ (poloviční usedlosti) a „masoveries“ (malé pozemky, které měli poddaní pronajaty od jiných poddaných) již od druhé poloviny 14. století po epidemii Černé smrti (*Bolós 1999, 27*). Zánik některých sídel mohl být také vyžádán změnou ekonomické strategie, o čemž svědčí masové opouštění vsi Slievemore a přemístění obyvatel do sousední vesnice Dooagh po polovině 19. století (*McDonald 1998, 77, 79, 82*). Výhodnost některých sídel mohla být způsobena blízkostí určitých areálů, např. těžebních

(Linke 1983, 301-302), hlavních komunikací (např. Čaplovič 1981, 503), nebo se v jejich blízkosti nacházela místa trhu – vzdálenosti od center osídlení je přisuzována odpovědnost u zaniklých sídel v Norsku a Švédsku (Teitsson 1981, 177-178), stejně jako ve španělské Andalusii (Cabrillana 1965, 477).

Opouštění sídel je běžně dáváno do souvislosti s přímým přesunem obyvatel do měst, zejména po jejich založení či v případě jejich populační nesoběstačnosti. Stimulem pro koncentraci obyvatel do měst byl vyšší standart života, zlepšené sociální a právní podmínky a také možnost lepší obrany (srov. Smetánka 1988, 146). V Dánsku je koncentrace obyvatel do měst považována za důsledek krizových jevů a špatné ekonomické situace během pozdního středověku (Steensberg 1976, 94). U nás mělo být opuštěno množství vesnic kolem Tábora, přičemž motivace obyvatel měla být i nábožensky podbarvena (Smetánka 1965, 668; 1967, 717-718; Krajíc 1980, 165; 1987, 86). Do nově založeného města byli přemístěni obyvatelé vsi Mohelnice (Měřínský 1985, 383). Nejvyšší počet zaniklých vesnic se na dánském ostrově Falster nachází právě v blízkosti města Nykøbing (Zölitz 1984, 37). Zejména okolí velkých měst bylo často postihováno změnami struktury osídlení, ve Španělsku se výrazně projevuje v okolí Madridu (i v dalších provinciích; Cabrillana 1965, 467, 470, 486, 495), v Irsku v okolí Dublinu (Barry 1987, 169-170, 177), doloženo je i v anglickém East Midlands (Lewis – Mitchel-Fox – Dyer 1997, 152-153). V Hesensku je dobře dokumentováno zanikání sídel v blízkém okolí nově založeného města Laubach. Vesničané, jež do města přesídlili, vytvořili svébytné komunity, založili čtvrtě se svou vlastní radou a nadále obdělávali pozemky vymezené hranicemi svých původních vesnických sídel (Recker – Röder 2007).

Masivní emigrace obyvatel mohla dokonce způsobit zánik celých oblastí. Ve Španělsku četné „despoblados“ následovaly především po vítězství křesťanských království nad islámským chalífátem (Pesez 1992, 33). Po dobytí provincie Guadalajara v nové Kastilii lidé masivně emigrují do Andalusie a odsud se ve 13. století ze stejného důvodu přemísťují do Maroka a Granady (podobně i v dalších oblastech; Cabrillana 1965, 470, 477). Z řeckého poloostrova Peloponés na konci 17. století odcházelo ve velkém muslimské obyvatelstvo společně s tureckou armádou při ústupu před Benátčany (Wagstaff 1978, 298-300). Z ekonomických důvodů doprovázených i např. vzrůstajícími standardy se lidé na počátku 19. století stěhovali ze Skotské vysočiny buď do průmyslových oblastí na jihu či zámořských kolonií (Fairhurst 1971a, 231; 1971b, 160). Změna podmínek hospodaření vyvolala zanikání také vysokohorského osídlení italských Alp (Sereno 1983, 307).

Opouštění sídel může být charakteristickým rysem určitého systému hospodaření. V severním Finsku byly v krajině rozptýlené farmy (např. Hansen 2001) během středověku opuštěny kvůli rozsáhlému rotačnímu vypalování lesů

a také i všudypřítomnosti stavebního materiálu (*Mead 1975, 18*). Naopak kvůli rozsáhlé změně v systému hospodaření ve Walesu na konci 18. století, když přestávala být praktikována transhumace jako způsob obživy, bylo opuštěno mnoho letních horských obydlí – „hafodau“ (*Butler 1971, 254-255, 256*).

Na opouštění měly významný podíl i válečné události, před kterými obyvatelé hledali útočiště na bezpečnějších místech. Přemísťovali se tak do měst, odkud i nadále mohli obhospodařovat své pozemky (pro oblast německého pohorí Harz: *Linke 1983, 301-302*), nebo se shromažďovali na předměstích (prameny tuto situaci potvrzují u měst Remeš nebo Charlons-sur-Saône: *Chapelot – Fossier 1985, 161*). Zaznamenán je i přesun v době vojenského ohrožení do více ukrytých oblastí v horách (*op. cit.*), přímo do lesů (*Lönnroth 1981, 11-12*; na Rakovnicku – *Kočka 1936, 87, 91*), nebo do pevností či refugií – do Lapis refugii se mělo uchýlit obyvatelstvo na Spiši (*Čaplovič 1989, 290*; *Polla 1962, 150-151*), do pevností se před benátskou armádou uchýlovalo muslimské obyvatelstvo v Řecku (*Wagstaff 1978, 300*).

7.1.2. Dobrovolné opouštění sídel – změny poměrů přírodního prostředí

V případě změn poměrů přírodního prostředí bývala významná úloha přisuzována zhoršení klimatu, které mělo nejvíce postihnout oblasti s méně příznivými podmínkami pro osídlení. Tato změna tak měla mít značný dopad na vsi obhospodařující těžké jílovité půdy, které jsou ve vlhčím podnebí hůře obdělávatelné. Postiženy tak měly být vsi s jednostrannou orientací obyvatel vesnic na orební zemědělství (jedná se např. o archeologicky zkoumané vsi Goltho v hrabství Lincolnshire a Barton Blount v Derbyshire; *Beresford 1975, 50*). Totožné příčiny jsou uváděny i v případě jedné z prvních zkoumaných zaniklých vsí v Anglii – Seacourt (*Biddle 1963, 83*). Horší klimatické poměry měly větší dopad i na výše položená sídla. Tímto bylo zdůvodňováno opuštění vsí na náhorních planinách v Devonu a Hertfordshire (*Beresford 1979, 103, 107, 145*). Podnebným poměrům během tzv. Malé doby ledové je přisuzováno četné zanikání sídel v horských oblastech severozápadní Itálie, když bylo znemožněno nebo ztíženo jejich zemědělské využití (*Sereno 1983, 307-310*). Změna klimatických poměrů měla mít podíl i na zániku většiny venkova v oblast Boeotia v centrálním Řecku (*Bintliff 1997, 28*).

Zhoršení klimatu mělo vyústit také ve změnu hydrologických poměrů (za spoluúčasti odlesnění vyšších poloh; např. *Opravil 1981, 89*). Z dosahu záplav mělo být již ve 12. století přemísťováno množství sídel na Moravě (*Novotný 1971, 152*; *Snášil 1976, 140*; *Unger 1982, 171*; *1993, 135*), včetně archeologicky zkoumaných Záblačan (*Snášil 1971, 109*; *Kováčik 1999, 81, 83*). Ty společně např. se Šakvicemi sice přímo ohrožovány nebyly, ale zaplavování komplikovalo hospodaření na

polích v jejich zázemí (*Unger 1981, 84; 1982, 171*) V Čechách jsou dokumentovány případy z mladšího období, zejména podél řeky Ohře. V letech 1341 – 1342 byly až na kostel zničeny Mury. Jejich obyvatelé se poté zčásti přemístili do nově vybudované vesnice Nové Dvory a odtud dále obhospodařovali stejné pozemky. V roce 1461 byla z téhož důvodu opuštěna ves Peleš a v letech 1514 až 1515 ves Milestice (*Kotyza 1990, 7; Kotyza – Smetana 1992, 611-612, 626*). Totožné důvody byly považovány za rozhodující i na Slovensku, např. v případě archeologicky zkoumané vsi ve Slážanech (*Ruttkay 1992, 593, 607-608*), u zaniklé vsi Bajč (*Čaplovič 1988, 449*) i rozsáhle zkoumané vsi Chľaba, přestože prvotní impuls k zániknutí vzešel z vojenského nájezdu během 16. století (např. *Hanuliak – Zábajník 1980, 206; 1981, 511*). Ze stejných příčin mělo osídlení zanikat od 2. poloviny 13. století i v Maďarsku (*Pálóczi-Horváth 1996, 264; 1998, 194*).

Četné záplavy, které ohrožovaly životaschopnost osídlení, byly také vyvolány vzestupem přílivu. Opuštěna tak musela být ves Eske, která se rozkládala při ústí řeky Humber (*English – Miller 1991, 5, 11-13*). Zanikání velkého množství sídel bylo způsobováno i inundací moře (pro anglický Norfolk: *Pestall 1993, 17*; pro pobřežní oblasti Islandu: *Sawyer – Sawyer 1993, 40*).

Významné lidské zásahy do krajiny, zejména její rozsáhlé odlesnění, se projeví vysycháním drobných vodotečí a erozí půdy (srov. *Brázdil – Kotyza 1997, 689; Martiš 1988, 20, 140*; podrobněji v teoretickém modelu v *kap. 11.6.4. a 11.6.5.*). Oba faktory mají být zodpovědné za zánik většiny středověkého osídlení v německém pohorí Harz. Část vsí musela být přemístěna dolů po svahu, do míst s lepším zdrojem vody. U sídel v prudších svazích byly sondáží dokumentovány mocné sedimenty naplaveného materiálu (např. *Linke 1983, 299-301*).

Rovněž Island velice trpěl erozí půd, jelikož byla odstraněna většina původního porostu. Nezanedbatelné množství sídel však bylo opuštěno i kvůli sopečné činnosti a jejím následkům. Po roce 1200 zaniká osídlení v okolí sopky Hekla, následné erupce sopek Katla a Öraefajökull v roce 1357 znamenaly zánik pro hustě zalidněné oblasti v jižním Islandu (*Sawyer – Sawyer 1993, 40, 43*).

7.1.3. Dobrovolné opouštění sídel – obecně nevhodné podmínky k osídlení

Zanikání mnohých sídel také vychází z obecné tendence přemísťování obyvatel usídlených v horších podmínkách do lépe situovaného osídlení, zejména v dobách s nižším počtem celkové populace. U nás tak mělo být výše situované osídlení opuštěno po husitských válkách a po válce třicetileté (*Boháč 1982, 270; 1986b, 270*). Stejný proces je dokumentován i ve španělských oblastech Navarra, Aragonie či Katalánsko (*Cabrillana 1965, 492, 498-499*), na Maltě po skončení válečných událostí mezi lety 1419 – 1530 (*Blouet 1978, 375*), a stejně tak ve Skandinávii (*Sandnes 1981, 240*). Ve vyšších polohách zánik osídlení následoval po

jeho předchozí nebyvalé expanzi, jak dokumentuje např. velké množství „clachans“ ve Skotsku opuštěných během 19. století (*Fairhurst 1971b, 160*). V Itálii, nejvíce v oblasti Roman Campagna, vzrůst bezpečnosti během 15. století podmínil opuštění více nepřístupných, a proto většinou ekonomicky neudržitelných sídel. Na rozdíl od sestoupení obyvatel zpět do údolí bylo však rozšiřováno jiné, lépe situované osídlení na kopcích (*Mallet – Whitehouse 1967, 114-115*).

Slabý hospodářský potenciál sídel měly ve velké míře způsobovat chudé půdy v jejich zázemí. Tento faktor je prisuzován zanikání velkého počtu osídlení v oblasti Gaskoňska či Toskánska (*Chapelot – Fossier 1985, 163*), v horských a lesních oblastech Švédska a Norska (*Teitsson 1981, 177-178*) a německém Harzu (*Linke 1983, 299*). Také v Irsku spíše než přímým zničením armádou zanikalo osídlení s horší kvalitou půdy během populačního úbytku doprovázejícího válečné události (*Barry 1987, 169-170, 177*). I na Černokostecku mělo zanikání postihnout vsi ležící na méně vhodném území pro zemědělství (*Klápště 1978, 467*). Málo výnosné půdy mohly podnítit trvalé opuštění Pfaffenschlagu (*Nekuda 1975, 157*). Zánik vsi Crkáň je spojován s chudými půdami a naopak mnohem lépe využitelnými vesnicemi v jejím okolí, kde vrchnost spíše potřebovala osazené grunty (*Vorel 2010, 70-72*).

V oblasti Tišnovska se předpokládá, že zanikání vesnic bylo způsobeno vynášením úrody z mělce zoraných, kolonizací čerstvě získaných polí, když byl vymýcením lesů narušen ekosystém. Docházelo tak k četným povodním a splachům (*Vermouzek 1985, 70*). Kombinace lehkých půd s nedostatkem živin klasifikovaných nejnižšími bonitami 7 až 8 a nedostatečný vodní zdroj měl způsobit zánik Koválova u Žabčic (*Pelíšek 1979, 308-309; Unger 1982, 170, 172*). Stejně důvody se měly podílet i na dobrovolném opuštění Svídný (*Smetánka 1988, 148-150*). Nedostatečný vodní zdroj rovněž mohl způsobit trvalý zánik Topolan situovaných v prameništi nevýrazné vodoteče, která v době výzkumu již neexistovala (*Unger 1984*).

Zcela odlišně se nevhodné podmínky k osídlení projevíly v pobřežních oblastech Walesu, kde některé vesnice byly trvale vystaveny nepříznivým povětrnostním vlivům a v období 13. až 15. století byly zasypávány písečnými dunami, především v oblastech Glamorgan, Glower a Llandanwg. Obyvatelé postižených vsí zpravidla odcházeli do vnitrozemí (*Butler 1971, 254, 267*).

7.1.4. Zjevná donucení k odchodu ze sídel

K odchodu ze svých sídel byly poddaní donuceni zejména v souvislosti s podnikatelskými záměry vrchnosti nebo administrativními zásahy (tzv. nařízení shora). Bývali přitom svedeni do jiných sídel, často proti své vůli, a zpravidla odškodněni. Na změnách osídlení se podíleli i cistercké kláštery. Z oblasti západní

a střední Evropy jsou zejména z období 12. a 13. století známy doklady o rušení vesnic a jejich nahrazování hospodářskými dvory – grangiemi. U nás se tyto aktivity projevily ve více variantách a rušení vsí představovalo pouze jednu z forem změn osídlení, které dokládá např. zrušení vsi Hrnčíře a převedení obyvatel do nově založené vsi Nova villa v první polovině 14. století (*Charvátová 1986, 461, 463-465*).

V našem prostředí se později nejvíce projevilo zakládání rybníků (*Míka 1954, 263-264, 270; Macek 2001, 78-83*) nebo dvorů na pozemcích vesnic (*Roubík 1959, 12*), zejména na přelomu 15. a 16. století a v následujících dekádách. Zůstává však otázkou, nakolik jejich zřízení představovalo východisko z nouze a nahrazovalo již zcela nebo částečně zpustlé vsi (srov. např. *Boháč 1986b, 271; Macek 2002, 487*).

Jiné části Evropy v tomto ohledu charakterizuje ohrazování pozemků sídel a zřizování výběhů pro ovce či skot. Tato změna hospodářské strategie je dobře dokumentována v Anglii zejména během 15. a 16. století (*Beresford 1971, 12; Dyer 1997, 61, 63*). Tímto způsobem zanikla krátce po roce 1500 i Wharram Percy, z důvodu dlouhodobého archeologického výzkumu patrně nejznámější zaniklá středověká vesnice v Evropě. Ve stejné farnosti přežila jen největší vesnice Thixendale, ostatní čtyři rovněž zanikly (*Beresford – Hurst 1976, 117; 1990, 15*). Ve Skotsku se zanikání tímto způsobem objevilo až v 19. století v souvislosti s komerčním prosazováním chovu ovcí (*Fairhurst 1971a, 231; 1971b, 160; Smith 1986, 452-453*). Změna z obilnářství na výnosnější pastevectví je uváděna i v Dánsku a Švédsku (*Sandnes 1981, 239*), v Kastilii a Andalusii (*Cabrillana 1965, 488*), na jihu Apeninského poloostrova v Kalábrii a rovněž na Sicílii (*Pluciennik – Giannitrapani 2004, 35*).

Za zánikem řady vesnic stojí také administrativní zásah. Často se s tímto důvodem zániku setkáváme v Dánsku (*Gissel 1978*). Archeologicky zkoumaná vesnice Mankby v jižním Finsku zanikla roku 1556, když král zabavil pozemky obyvatel vesnice a předal je svému velkostatku v blízkém městě Espoo. Stejný osud postihl i sousední vesnici Espoby (*Haggrén a kol. 2007, 8*). Množství sídel muselo ustoupit při budování estetizované krajiny. V Irsku byla do zřizovaných parků zahrnuta i orná půda sídel, které tak musely být opuštěny (např. *Butler 1971, 255-256*). V okolí Kratochvíle byla Vilémem z Rožmberka roku 1579 zřízena obora pro králíky s obvodem 20 km, přičemž pět vesnic nacházejících se uvnitř zaniklo úplně a tři zčásti. Vysídlení obyvatelé byli finančně odškodněni a v okolí jim byly přiděleny nové pozemky (např. *Fröhlich 1990, 151*). Z nařízení Rudolfa II. vznikaly lovecké revíry, kterým musely ustoupit Vesce u Brandýsa nad Labem (*Hazlbauer – Špaček 1979, 231*) nebo část vsi Bukov na Rokycansku (*Rožmberský 2006, 20*). Vesnické osídlení muselo ustoupit i při budování pevností, především v Terezíně nebo Josefově (*Semotanová 2002, 159-160*).

Nuceným odchodem měly vesnice zanikat i v průběhu válečných událostí, během kterých byli jejich obyvatelé násilím odvečeni. Tento způsob zpustnutí je předpokládán na Slovensku v souvislosti s vnitřními půtkami. Zejména vládce Horního Uherska Matúš Čák v 1. čtvrtině 14. století údajně nelítostně plenil a přestěhoval na své pozemky obyvatelé vesnic svých protivníků (*Habovštiak 1985, 244*). Mnoho dalších násilných donucení k odchodu obyvatel vesnic dokládají písemné prameny, významně se mělo podílet na zániku archeologicky zkoumané vsi Somkút (*Fűryová 1987, 200-201*). Nucené odchody jsou dávány rovněž do souvislosti také s tureckými nájezdy. V roce 1530 byla vesnice v Zlatých Moravcích vypálena a 13 jejích obyvatel odvečeno do zajetí (*Ruttkayová – Ruttkay 2002, 44*). V roce 1663 turecké oddíly v okolí Trenčína dokonce vyplenily 17 vesnic a jejich obyvatelé zřejmě tak násilím odvečly (*Hanuliak – Nešporová 2001, 340*). Stejný proces je znám i z několika míst ve Španělsku. Podíl na zanikání sídel je přisuzován i vyhnání židovského obyvatelstva v 15. století v provincii Guadalajara. Opuštění značného množství vesnic v provincii Alpujarra či ve Valencijském království bylo způsobeno vynuceným odchodem Maurů během 16. a 17. století (*Cabrillana 1965, 470, 489, 506*).

7.1.5. Zánik sídel z důvodu úmrtí svých obyvatel

Významný podíl na zanikání sídel byl ve velké míře přisuzován množství krizových jevů způsobujících drastický populační úbytek. Na většině území Evropy, především v jejích severních, západních i jižních částech, bylo zanikání hojně spojováno s morovými epidemiemi, zejména Černou smrtí z poloviny 14. století, což bylo na některých místech i hluboce zakořeněno v lidovém folkloru (např. *Beresford 1971, 7; Dyer – Jones 2010b, xviii*). Např. ve Švédsku a Dánsku se předpokládá, že jejím následkům z let 1349 – 1350 podlehla třetina, nebo dokonce až polovina populace (*Zölitz 1984, 37*). Tímto byla nejvíce postižena oblast středního Jutska, kde posléze zaniklo přes 40 % osídlení (*Sawyer – Sawyer 1993, 47*). Pozdějšími výzkumy ze severní a západní Evropy však byly vzneseny pochybnosti nad přímým spojením Černé smrti a zanikáním sídel.

Výrazný demografický úbytek a následná redukce osídlení jsou tak v Norsku přisouzeny až následným, pravidelně se opakujícím epidemiím v druhé polovině 14. a na počátku 15. století. V některých oblastech Norska v této době zaniklo více než 40 % farem (*Sawyer – Sawyer 1993, 47*). V jihozápadním Norsku v regionu Jæren, který byl depopulací výrazně zasažen, mohly být zaniklé plochy znovu osídleny až během 17. století (*Lillehammer 2007, 169*). Rovněž na Islandu dvě vlny zanikání vesnického osídlení z let 1400 – 1450 resp. 1490 – 1550 následují po morových epidemiích (*Sandnes 1981, 238*).

V Anglii byla pro změnu prokázána nezávislost populačního úpadku na Černé smrti (*Dyer 1997, 61-63*). Jednou z mála případů zcela zaniklých vsí přímo ve spojení s touto epidemií je např. ves Tusmore v hrabství Oxfordshire. Zmínka o kompletně pusté vsi pochází z roku 1358, nikdy však netvořila zcela prosperující osídlení, což se na zániku mohlo rovněž podílet (*Miles – Rowley 1977, 309-311*).

Kromě morových epidemií je zanikání přičítáno i dalším strastem tehdejšího života. K celkovému úpadku a výrazným ekonomickým a sociálním problémům ve 14. století v Irsku velice přispěly krizové jevy jako hladomor v letech 1315 – 1317, dobytčí mor v roce 1321 a posléze i v letech 1324 – 1325, epidemie neštovic (1327) a chřipky (1328), vše završené epidemií Černé smrti (1348 – 1349). Bezpečně prokázaný je zánik z důvodu této epidemie u sídla Kinsalebeg (co. Waterford; *Barry 1987, 170, 174, 177*). Hladomor s morovou epidemií tak měl zodpovídat za zánik archeologicky zkoumané vsi v Mullaghmast Townland (*Stephenson 2007, 47*). Také pokles velšské populace a zánik tamního osídlení je krom jiného přičítán i neúrodám z let 1315 – 1317 a následným hladomorům, dobytčí epidemii a Černé smrti z roku 1348 (*Longley 2001, 45*).

K úbytku obyvatel vyústujícím v zánik vesnic na Maltě více než četné válečné události přispěly rozsáhlé hladomory (1591, 1640) a morové epidemie (především roku 1592 a 1676). Příčiny zániku jsou i v tomto období přisuzovány stejným vlivům jako v období předešlém (*Blouet 1978, 375-378*). Ve středomořské oblasti mělo být zanikání způsobeno kromě morových epidemií či hladomorů také epidemií malárie. Uváděno je to např. pro některé oblasti ve Španělsku (*Cabrillana 1965, 463, 467, 471, 483, 485, 501, 509*).

K velice frekventovanému zdůvodnění zanikání sídel patří v celoevropském kontextu válečné události, během kterých byl násilným způsobem přerušen život ve vesnicích i jiných typech sídel. V našem prostředí je zanikání vesnic hojně kladeno zejména do válek husitských, poděbradských či do třicetileté války. Násilný zánik je uváděn pro většinu rozsáhle archeologicky zkoumaných vsí. Pfaffenschlag tak tímto způsobem zanikl patrně v období mezi roky 1423 a 1432 (*Nekuda 1975, 27, 156-157*). Zánik Mstěnic je dáván do souvislosti s tažením vojska Matyáše Korvína na Třebíč v roce 1468 (*Nekuda 1985a, 170, 183-186*). Spůsobením totožného vojska se pojal i zánik Konůvek (*Měchurová 1993, 289*), avšak kritickým zhodnocením písemných pramenů společně s archeologickými nálezy byl zánik vsazen do dřívějšího období, někdy k roku 1430 či těsně po něm (*Měchurová 1997, 12-15*). Kompletně prozkoumaný Bystřec zanikl nejspíš v srpnu roku 1401 nebo krátce poté při feudálních rozepřích (*Belcredi 2006, 280-282*).

V oblastech situovaných východně či jihovýchodně od našeho území je významná vlna zanikání připisována tatarskému vpádu v letech 1241 – 1242. Podle písemných pramenů se prý celé Uhersko podobalo spáleništi (*Polla 1962, 151*). Předpokládá se, že v Maďarsku na území východně od Dunaje zaniklo 50 až

60 % vesnic (*Pálóczi-Horváth 1998, 194*). S jejich pustošením během obléhání hradu Trenčína je spojován zánik okolního osídlení (*Nešporová 2000, 200*), stejně jako zánik vesnice v Senci-Martine, i když ojedinělé nálezy naznačují kontinuitu osídlení až do 15. století (*Mináč 1981, 487*). K nejvíce postiženým oblastem Slovenska patří Spiš, která byla pustošena i během vnitřních feudálních rozbrojů mezi roky 1275 a 1289 (např. *Čaplovič 1989, 290*). Ty jsou pro tento region charakteristické v období přelomu 13. a 14. století v souvislosti s úpadkem centrální královské moci a se vzrůstající feudální anarchií. Na Slovensku mělo být plenění sídel iniciováno vládcem Horního Uherska Matúšem Čákem (*Čaplovič 1981, 503; Habovštiak 1985, 244; Pálóczi-Horváth 1996, 264; 1998, 194*).

Intenzivní zanikání sídel mezi polovinou 15. a koncem 17. století je spojováno s nájedzy Turků a jejich následnou okupací po bitvě u Moháče roku 1526 (*Polla 1962, 150; Habovštiak 1971, 14; 1985, 245*). Během této doby zanikaly i celé oblasti. Konkrétně v roce 1663 turecké oddíly v okolí Trenčína vyplenily 17 vesnic (*Hanuliak – Nešporová 2001, 340*). Zkoumaná vesnice Chľaba (okres Nové Zámky) měla být opuštěna při tureckém vpádu v roce 1543, kdy se turecké vojsko zmocnilo nedalekého Ostrihomu (*Hanuliak – Zábojník 1980, 206; 1981, 511*). Definitivní zánik vesnice Somkút nastal s velkou pravděpodobností v roce 1556, když Turci zpustošili celé zdejší údolí (*Füryová 1987, 200-201*). V Maďarsku tímto způsobem zanikly i dlouhodobě archeologicky zkoumané vesnice Sarvaly ve 30. letech 16. století (*Nekuda 2005, 314; srov. Holl – Parádi 1982*) i Nyársapát v roce 1658 (*Holl 1970, 374-375*).

První známá vlna zanikání sídel v Anglii spadá do období depopulace po normanské invazi v roce 1066 a také do období občanské války resp. války mezi dvěma uchazeči o královský trůn – Matyldou a Štěpánem z let 1135 – 1154 (*Beresford 1971, 4-5, 7*). Za četné opuštění sídel na pomezí Anglie a Walesu měly být zodpovědné válečné výpravy v 11. století, do Walesu expandoval Harold Godwin a opačným směrem Gruffyd ap Llywelyn (*Butler 1971, 254, 267*). Zanikání bylo dáváno do souvislosti i s válkami růží či občanskou válkou, ačkoliv bylo později získáno množství dokladů proti těmto tvrzením (*Dyer – Jones 2010b, xviii*). Hlavní vlna zániku irského osídlení byla připisována invazi Edwarda Bruce od května 1315 až do jeho smrti v bitvě u Faughartu v říjnu roku 1318 (*Barry 1996, 136*). Ve Francii bylo zanikání středověkých vesnic tradičně spojováno s negativními dopady stoleté války (*Pesez 1992, 33*).

V italské oblasti Roman Campagna bylo k roku 1416 mnoho vsí popsáno jako „inhabitatum et destructum“, a proto byly příčiny zániku spatřovány v dramatických událostech této doby (*Mallet – Whitehouse 1967, 114-115*). Ve Španělsku, především v provinciích Utrera a Morón vesnice zanikaly kvůli soustavným nájedzům muslimského grandovského království, hlavně v 15. století (*Cabrillana 1965, 487*). Četnými válečnými událostmi či pirátskými nájedzy během

pozdního středověku trpěla také Malta. Na počátku 15. století na ni útočili Tunisané, téměř neustále byla ohrožována Turky (zejména v roce 1614; *Blouet 1978, 367, 375-378*). Příčiny zániku řeckého osídlení byly také spojovány s válečnými událostmi, zejména s dobytím Peloponésu Benáťany v letech 1685 – 1687 a s řeckými válkami za nezávislost v letech 1821 – 1827 (*Wagstaff 1978, 295, 298-301*).

7.1.6. Shrnutí událostních příčin zanikání vesnic

Shromáždění událostních objasnění příčin zanikání poskytuje širokou škálu možností, jakými se některá sídla stala pustými v důsledku ztráty svých obyvatel. Stejně projevy jsou přitom dokumentovány z řady míst, napříč evropským kontinentem. Tato skutečnost tak umožňuje prvotní předpoklad a případné následné testování jejich výskytu i v těch oblastech, kde pro ně dosud nebyly získány přímé doklady.

Dobrovolné opuštění nastávalo zpravidla kvůli zlepšení momentální situace, v případě neohrožení válečnými událostmi bylo přemístění obyvatel iniciováno zejména ekonomickými důvody. Příznačná je snaha o přesun z méně příznivých podmínek pro osídlení do těch výhodnějších, což bylo umožněno celkovým poklesem počtu obyvatel. Výhodnost určitých poloh oproti jiným způsobovalo velké množství společensko-ekonomických faktorů, stejně jako charakter a proměny přírodního prostředí v jejich zázemí. Původní osídlení tak bylo opouštěno ve prospěch starších či větších vesnic, sídel s vyšším statusem nebo těch, které zahrnují některé komponenty (např. kostel, trh, komunikace, těžební areály apod.), či jsou situovány v jejich blízkosti. Preferováno také bylo obecně níže situované osídlení namísto obývání krajiny s vyšší nadmořskou výškou, kam se rozšířilo zpravidla v dobách (přílišné) expanze osídlení. Výrazné limity těchto oblastí představovaly zejména méně výnosné půdy a nedostatečně vydatné vodní zdroje. Nevýhoda osazených poloh se mohla projevit až v průběhu existence osídlení v souvislosti se změnou klimatu, která mohla vyústit i ve změnu hydrologických poměrů projevujících se četným ohrožením záplavami. Změny v charakteru přírodního prostředí značně souvisely i se značným odlesněním krajiny. Tento lidský zásah způsobil významnou erozní činnost i vysychání drobných vodotečí. Na opuštění sídel se mohly všechny výše uvedené faktory podílet společně. Během válečných událostí bylo hlavním motivem k dobrovolnému opuštění svých domovů především zvýšení bezpečnosti. Obyvatelé se tak přemístili do měst či jejich předměstí, do horských, lesnatých oblastí či přímo do lesů. Po uklidnění poměrů se obvykle navraceli zpět. V případě významných proměn politických či ekonomických poměrů však obyvatelstvo trvale emigrovalo. Dobrovolná opuštění jsou příznačná i pro určité hospodářské systémy.

K odchodu ze svých domovů byli poddaní obyvatelé donuceni z různých důvodů, velice často to však mělo spojitost s podnikatelskými záměry vrchnosti. Obvykle přitom byli svedeni jinam a finančně odškodněni. Zůstává otázkou (a záležitostí strukturálních studií, srov. *kap. 7.3.*), nakolik byla tato změna hospodářské strategie východiskem z nouze, daným rentabilitou sídel v době předcházející opuštění. Podíl na zanikání mělo v našem prostředí zakládání rybníků, případně panských dvorů (v množství případů však mohly být zřizovány na pozemcích pustých vesnic). V řadě evropských regionů a v různých dobách si rozsáhlou redukcí osídlení vyžádala změna hospodářské strategie, charakterizovaná zejména přechodem z orebního hospodaření na chov ovcí. Zánik značného množství sídel v různých regionech napříč Evropou byl způsoben administrativními zásahy, např. při zřizování estetizované krajiny či určitých komponent, např. pevností. Válečné události pak byly vždy provázeny přesídlováním, násilným odvečením či vyhnáním obyvatel.

Zanikání je rovněž ve velké míře prisuzováno množství krizových jevů tehdejšího života, které způsobovaly významný populační úbytek. Uváděny byly v tomto ohledu různé epidemie, zejména morové v čele s epidemií Černé smrti v polovině 14. století, ale i s dalšími, epidemií chřipky, neštovic, malárie, dobytčího moru apod. Význam připadá rovněž četným neúrodám způsobujících rozsáhlé hladomory. K velice frekventovaným zdůvodněním se řadí násilná ukončení existence sídel během válečných událostí. Usuzováno zpravidla bývá na významné vojenské akce historicky doložené pro určitou oblast, stranou však nezůstávají ani drobné feudální rozepře, jež byly pro období mladšího středověku a raného novověku obvyklé.

Dobrovolné opouštění společně s významnou mortalitou během demografických krizí způsobených různými faktory mohly implikovat úpadek a postupné zmenšování určitých sídel. Tento proces může odrážet také vývoj pojmenování (srov. proměny názvu u Konůvek – *Měchurová 1997, 12*) a lze jej i archeologicky dokumentovat, jak prostřednictvím exkavace (např. *Austin 1989, 197*), tak povrchovými sběry v zemědělsky využívané krajině (např. *Jones 2010, 24-26*) i lesním prostředí (*Vařeka 2009a, 46*). Naproti tomu donucení k odchodu z různých důvodů zpravidla představuje jednorázový akt spontánního zániku, kterému však mohla postupná stagnace předcházet. Toto odhalení však vyžaduje bohatou a druhově různorodou pramennou základnu, v našem prostředí jej tak ve většině případů nelze řádně prokázat.

7.2. Námitky proti samostatnému uplatnění událostí jako příčin trvalého zániku

Společně s širokou škálou událostí jako příčin zániku se lze v literatuře setkat i s početným souborem faktorů vystupujících proti jejich přímočarému spojení se zanikáním sídel. Nejhlasitěji byly zpochybňovány tradiční zdůvodnění, jakými jsou válečné události či morové epidemie. Jako nedostatečné se však jeví i další takové příčiny, především kvůli působení množství průvodních jevů vytvářejících vždy přítomné strukturální pozadí, které je třeba vždy brát v potaz pro celkové pochopení důvodů změn osídlení.

Na nedostatečnost konstatování válečných událostí jako příčin pustnutí v domácí literatuře upozorňuje již *F. Matějka (1959, 243)*, proti katastrofismu se ohradil i *R. Hilton (např. 1968)* ve prospěch méně simplistního odůvodnění. Písemné prameny svými informacemi o zničených či zcela vydrancovaných vesnicích v mnoha případech informují jen o dočasném zničení (*Mallet – Whitehouse 1967, 115*). Válečnými událostmi nadto byly nejvíce postihovány hustě zalidněné oblasti s úrodnou půdou a koncentrovaly se i do blízkého okolí přechodů řek. V těchto oblastech byla ovšem zničená sídla obvykle obnovována (*Chaplot – Fossier 1985, 160*). Z různých částí Evropy pochází řada dokladů o útěku obyvatel před hrozícím nebezpečím, např. do měst, odkud mohli nadále obdělávat své pozemky (např. *Linke 1983, 301-302*), nebo do lesů, které vzhledem k bohatým zdrojům potravy vytvářelo vhodné podmínky i dlouhodobému pobytu (*Lönnroth 1981, 11-12*). Proti útěku do lesů nic nenamítala ani vrchnost v případě, že se po uklidnění situace obyvatelé navrátili zpět. Přestože bylo zpuštění vesnice jistě krutým zásahem, nebylo příliš obtížné zničená obydlí opětovně vystavět (nebyly dokonce považovány za nemovitosti; *Macek 2001, 28, 488*). Rovněž intenzivně využívaná půda si během hiátu v osídlení odpočinula a následně umožňovala vyšší výnosy, což mohlo rovněž podpořit obnovení zničených sídel po válečných událostech, kdy nastávalo opětovné zalidnění (*Beresford 1971, 4-8*). To v závislosti na mnoha podmínkách mohlo být velmi výrazné (např. *Steinbachová 2001, 103-104*). Všechny tyto představené okolnosti jsou v přímé souvislosti s válečnými akty a musejí být brány v potaz při konstatování násilného způsobu zániku. Vysokou měrou totiž devalvují jeho domnělý, v řadě případů předpokládaný enormní význam pro zanikání vesnic. Bez přijetí těchto okolností při spojení zániku s válečnými událostmi zůstane vždy přítomna otázka, proč tedy dotčené sídlo po uklidnění situace nebylo opět obnoveno, jako mnoho jiných.

Podobným způsobem lze zmírnit i původně předpokládaný mimořádný dopad Černé smrti a následných morových epidemií na zanikání vesnického osídlení zejména v jižní, západní a severní Evropě (srov. např. *Beresford 1971, 7; Sawyer – Sawyer 1993, 47*). Jejich efekt na vesnické osídlení se v závislosti na různých faktorech výrazně geograficky proměňoval (*Yeloff – van Geel 2007, 575*,

578). Nejenom, že je doložena rychlá regenerace populace po Černé smrti (např. *Zölitz 1984, 37*) a výrazný nárůst počtu obyvatel na velkém území Evropy po roce 1450 (např. *Braudel 1999, 12*), rovněž je bezpečně prokázáno, že populační úpadek nastal ještě před Černou smrtí, a je tak na ní nezávislý (*Chapelot – Fossier 1985, 160; Dyer 1989, 45-46; 1997, 61-63*). Krátkodobé demografické krize způsobené epidemiemi, válečnými událostmi či jinými katastrofami, třebaže mohly být velice výrazné, tak nelze považovat za příčiny trvalého zániku sídel.

Zmínění dobrovolných odchodů ze sídel jakožto důvodů zániku si jistě žádá o vysvětlení hlavních motivací, které takové počiny iniciovaly. Nutné je pak zodpovědět otázku, proč tímto způsobem nebyla opuštěna také jiná sídla, přestože byla rovněž umístěna v nepříliš příhodném prostředí a rovněž bez vztahu ke specifickým komponentám. K tomuto účelu je tak nutná interpretace se zahrnutím širších souvislostí, tedy strukturálních aspektů. Právě tato skutečnost představuje hlavní argument proti přímočarému spojování zánikání sídel se změnou klimatických poměrů. Vedle nich totiž na sídla působily další vlastnosti přírodního prostředí, stejně jako ekonomické, sociální či politické faktory (*Klingelhöfer 1974, 1, 6, 39*). Pro některé zaniklé vsi (např. pro anglickou Barton Blount) byl dopad zhoršení klimatu na zánik zcela zpochybněn právě ve prospěch ekonomického vývoje spojeného s výhodami pastevevství při malém počtu obyvatel vesnice a celé oblasti (*Wright 1976, 150, 152*).

V případě konstatování o nuceném opuštění sídel iniciovaném podnikatelskými záměry je třeba ozřejmit i širší souvislosti, které tyto přeměny způsobovaly či ovlivňovaly. Nastalá situace tak musí být interpretována se zahrnutím ekonomických, demografických i společenských faktorů. Sice se zřejmě nikdy nepodaří určit podíl sídel, jejichž zániknutí bylo způsobeno svévolí vrchnosti či administrativními zásahy značně ovlivněnými i náhodným výběrem. V takovém případě mohla podlehnout prakticky jakákoliv sídla a tento způsob se zdá být konečným stavem poznání. Přesto ale některé případy mohou nabídnout prostor ke studiu struktur, když si lze položit otázku, proč právě v onom místě bylo osídlení nahrazeno. V případě zřízení parků by jistě bylo oprávněné se pokusit vypátrat, nakolik byl vyčleněný prostor příhodný k zemědělským aktivitám či dalšímu hospodářskému využití. Postupovat však lze i zcela opačně a naopak sledovat, čím byl tento prostor lákavý pro zřízení nových typů komponent. Jako jeden z možných, velice významných důvodů pro ohrazení pozemků Wharram Percy a jejich přeměnu na pastviny jsou v nejnovější studii uváděny právě mimořádně příhodné podmínky k chovu ovcí, což jistě jejímu zániku výrazně napomohlo (*Wrathmell 2010, 113*). Podobně i místa pro založení rybníků muselo splňovat určité podmínky, k čemuž byly v 1. polovině 16. století sepsány i příručky (*Míka 1954, 265*). Do studia změn osídlení je proto velmi žádoucí zahrnout i takové okolnosti.

Kritické hodnocení spolu se jmenováním neoddělitelných okolností a strukturálních aspektů těchto často udávaných příčin zániku osídlení tedy názorně demonstrují jejich nedostatečnost pro komplexní posouzení zanikání sídel, včetně souvisejících procesů. Narace událostí nepochybně netvoří konečné poznání, jelikož nevysvětlují (a ani nemohou vysvětlit!) důvody trvalého zániku vesnice. Nezahrnují řadu dalších okolností a širších souvislostí, které vždy stály v pozadí konkrétních událostí. Jejich vyřčením je pouze objasněno, co se na dané lokalitě v určité době zřejmě událo.

Lze přitom usuzovat na skutečnost, že interpretace důvodů trvalého zániku není třeba v případě značné nebo totální devastace sídelního areálu, která zcela znemožnila jeho hospodářské využití a tedy i další osídlení. Avšak kromě zvláštních případů, např. překrytí sedimenty lávových polí po sopečné erupci, kterého je navíc naprostá většina sídel v Evropě ušetřena, dopad dalších negativních projevů přírodního prostředí zasluhuje alespoň zasazení do širšího kontextu s vysvětlením, čím bylo znemožněno jeho využití a osídlení. Řada těchto projevů nadto byla do určité míry ovlivněna lidskými aktivitami (např. zvýšená povodňová aktivita), což také vyžaduje jistou reflexi. Zahrnutý by tak měly být zejména ekonomické aspekty s přihlédnutím k soudobé hospodářské i demografické situaci. Otázkou však zůstává, nakolik jsme schopni negativní projevy přírodního prostředí v zázemí sídel bezpečně prokázat.

7.3. Strukturální přístup ve studiu příčin pustnutí

V opozici vůči událostnímu pojetí objasnění příčin zanikání sídel vystupuje strukturální přístup. Na rozdíl od konkrétních činitelů, které determinovaly opuštění nebo ztrátu obyvatel některých sídel v určitém časovém horizontu, zpravidla bez ozřejnění dalších průvodních jevů, do této kategorie spadají přístupy snažící se o zahrnutí množství kauzálních vztahů a celkově širšího kontextu. Snaha o prokázání příčinnosti určitých procesů zformovaných do zákonitostí, které vytvářely rámec a podmínky pro konkrétní jev opuštění sídel, je příznačná interpretaci celkové situace v období pozdního středověku a raného novověku. Namísto konstatování konkrétních událostí byly v tomto pojetí zainteresovanými badateli zformulovány teorie zdůvodňující proměny osídlení.

Do této skupiny lze zařadit generalizující sekvenci procesů vyúsťující v opuštění sídel uváděnou v našem prostředí. Za prvotní impuls byl považován výrazný úbytek počtu obyvatel způsobený různými faktory. Vytvořen tak byl dostatečný nadbytek volné půdy, což mohlo vést k přesunům obyvatel a tedy k rušení nevhodných vsí a pluzin (*Měřínský 2008, 26*). Zanikání bylo pro naše území dáváno do souvislosti také s hlubokými změnami ekonomického systému. Poddanské hospodaření se u části překotně konjunkturálně zakládáných

vsí přestalo vyplácet, a to v důsledku intenzifikace a koncentrace zemědělské výroby spjatých se vzrůstem úlohy panského velkostatku i z důvodu rozvoje obchodu se zemědělskými produkty. V souhře s různými místními nepříznivými okolnostmi docházelo od 2. poloviny 15. století stále více k opouštění jednotlivých usedlostí i k úplnému zániku mnoha vsí (*Smetánka 1988, 10*).

Zanikání sídel bylo spojováno s hospodářskou situací již na počátku studia, před polovinou 20. století v rámci historické ekonomie (srov. např. *Abel 1943; 1966; Postan 1950*). Značná redukce osídlení spadající zejména do období pozdního středověku byla přičítána zemědělské krizi. Četné válečné události, morové epidemie, politická nestabilita a osídlení špatných poloh během kolonizačního rozmachu, které po nějaké době dávaly pouze malé výnosy, se měly podepsat pod populační úbytek. Z důvodu zmenšené poptávky po základních potravinách poklesly ceny zemědělských produktů, ceny řemeslnických výrobků a reálné mzdy ve městech naopak rapidně vzrostly. Nedostatek hotových peněz u vesnického obyvatelstva zvýšil kontrast mezi životem na vesnici a životem ve městech, což vyústilo v masivní opouštění vesnic. Osidlovány byly i volné grunty v úrodných oblastech. Zemědělská krize tak nakonec přivedla zmenšení ploch pro pěstování obilí, což vedlo k přeměně polí na pastviny, vinice, sady, někde se rozšířilo pěstování lnu, řada míst byla také pokryta lesem.

S populačním úbytkem a zemědělskou krizí jsou však spojovány i odlišné strukturální proměny osídlení (*Mortensen 1944; 1961; Scharlau 1962*). Projevují se koncentrací obyvatel do větších vesnic a rovněž jsou dávány do souvislosti se zaváděním trojpolního systému, který je ve větších celcích produktivnější. Právě tímto počinem měly být rolníky údajně kompenzovány ztráty způsobené nižšími cenami zemědělských produktů v době zemědělské krize. Pro pozdně středověké zanikání vesnic byla sestavena následující sekvence procesů: úbytek obyvatel – pokles cen zemědělských produktů – zemědělská krize – vzrůst produktivity zaváděním trojpolního systému – koncentrace obyvatel do větších vesnic. Opuštění sídel s již zavedeným trojpolním systémem je vysvětlováno značnými problémy s jeho organizací, které se měly projevit zejména u menších sídel, a právě z toho důvodu byla následně opuštěna ve prospěch větších vsí.

Základy této teorie s využitím několika, především německých příkladů, v naší literatuře rozpracoval *M. Štěpánek (1969, 663-679)*. Zanikání určitých sídel posuzuje s ohledem na dlouhodobé trendy strukturálních změn středověkého osídlení projevujících se jeho koncentrací. Tento proces je charakterizován zánikem značného množství sídel, avšak obvykle bez ztráty obdělávané půdy. Přestože v množství případů je obtížné prokázat, zda ke scelení pozemků došlo okamžitě, nebo až po uplynutí určité doby, u řady případů je bezpečně prokázáno, že při zániku přešla půda k sousední vesnici ihned se zbytkem obyvatel. Některé prameny také prokazují, že koncentrací byla postižena především malá sídla, která

během expanze osídlení mohla být z hlediska návratnosti pro vrchnost výhodnější, než budování velkých katastrů vyžadujících větší počet lidí a delší lhůtu, ve které nebyli schopni platit rentu. V době hospodářské krize však takové vsi nenacházely dostatek půdních rezerv, a proto trpěly více než sídla velká. Za zánikem tak stála jejich hospodářská slabost. Koncentrace osídlení byla rovněž snazší u statků stejné vrchnosti. Oprávněnosti této teorie nahrává i fakt, že množství zaniklých sídel bylo situováno na úrodných půdách, které byly nadále obhospodařované. Nepříznivá hospodářská situace tak do jisté míry podpořila a urychlila tendence, které se v jiných oblastech, zpravidla výhodněji položených, projeví za jiných podmínek již během 12. – 13. století (pro naše prostředí srov. např. *Klápště 1994, 114; Žemlička 1980, 154; 1991, 38-40*). Výsledky této koncentrace osídlení se však nijak podstatně neodlišují od předcházejících změn, které lze hodnotit pozitivně.

Tradičně v Anglii bylo čtené zanikání sídel dáváno do souvislosti s přechodem z orného hospodaření k pastevectví (zejména *Beresford 1971, 11-17, 20, 29*). V podrobném vysvětlení důvodů změny hospodářské strategie jsou zohledňovány demografické aspekty (zejména značný populační úbytek), vývoj cen zemědělských produktů a rentabilita pěstovaných plodin. Za hlavní stimul je považována změna vztahu mezi cenami vlny a obilí, když cena vlny výrazně vzrostla. Zároveň v této době panovala značná zahraniční poptávka po vlně, což umožnilo rozsáhlou expanzi anglického soukenického průmyslu. Nízký počet anglické populace přitom nemohl vytvořit dostatečnou poptávku po obilí. Pastevectví, i díky tomu, že vyžadovalo mnohonásobně méně početnou pracovní sílu, tak bylo pro vrchnost mnohem lákavější. Polnosti nesčetného množství a několika typů sídel tak byly ve velkém ohrazovány a přeměněny na pastviny. Zbytek jejich obyvatel, který proti ohrazování projevoval odpor, měl posléze najít uplatnění právě v soukenickém průmyslu, který se rozvíjel ve městech. Konstatovány přitom byly i základní tendence v dopadech této změny hospodářské strategie na osídlení. Přestože byly postiženy všechny typy sídel, zřízení ohrazení mělo být přeci jen snazší v menších či chudších sídlech nebo v takových, kde sídlilo méně svobodníků. Naopak menší přitažlivost pro ohrazení způsobovala poloha sídel na prvotřídních půdách nebo širší možnosti ekonomického využití než jen obilnárství.

Právě sledování dopadu zanikání na různá sídla v závislosti na jejich vlastnostech je rovněž příznačné pro strukturální přístup ve studiu proměn osídlení. Vychází přitom z předpokládaných obecných teorií zahrnujících ekonomické, společenské či geografické aspekty, třebaže nebývají výslovně formulované a rozpracované v textu. Z nich je následně extrahováno různě početné množství deskriptorů, které pro každou jednotku popisují geografické (např. nadmořská výška, vztah k půdním typům apod.) i společensko-ekonomické faktory (např. příslušnost k panství, vzdálenost k tržním centrům apod.). Tímto způsobem

je nacházen systém relevantních charakteristik, kterými je prostřednictvím komparace vlastností zaniklých a žijících sídel potvrzen či zamítnut hypotetický vliv určitých faktorů na změny osídlení. Zanikání je tak považováno za selektivní proces. Z různých důvodů měly být ze sídelní sítě odstraněny její nejslabší elementy. Stanoveny jsou tak konkrétní faktory či jejich kombinace, které u některých sídel způsobovaly větší náchylnost k zániku, nebo naopak působily jako prevence vůči jejich zániku. Vliv odhalených struktur na zaniknutí či naopak na přežití některých sídel musí být určen interpretací, která vychází i ze srovnání s předpokládaným modelem.

Takto orientované výzkumy byly realizovány např. v okolí severoněmeckého města Eutin (*Löffler 1979*) či na dánském ostrově Falster (*Zölitz 1984*) v rámci projektu Ödegårdsprojektet. Shodně pro oba regiony byla odhalena významná struktura přisuzující značnou náchylnost k zanikání u malých vesnic s jednostrannou orientací na zemědělství a s relativně pozdním založením. Žádný vliv na jejich opuštění přitom nebyl přisouzen negativním projevům přírodního prostředí. Naopak, na ostrově Falster řada vsí zanikla na kvalitních půdách, přičemž jejich polohy skýtaly dobré podmínky pro mořský obchod. Situovány byly v oblastech s vysokou hustotou osídlení, kde byla spíše postižena sídla ve farnostech s větším podílem nobility. Na polnosti zaniklých sídel posléze expandovaly panské dvory.

V anglickém East Midlands je v souvislosti depopulací venkova a změnou hospodářské strategie prokázána náchylnost k zániku menšího a chudšího osídlení, které bylo více citlivé na dopad celkové recese. Zániku naopak spíše uniklo větší či důležitější osídlení. Značně zmenšené či úplně zaniklé vsi jsou rovněž méně běžné v údolích s většími řekami, které poskytovaly výhody k překonání nepříznivých trendů. V případě blízkosti tržního centra, třebaže v tomto prostředí, je zaznamenán zvýšený zánik přisuzovaný koncentraci osídlení nebo společného úpadku centra s jeho zázemím. Podíl na zanikání měla i přítomnost určitého typu podloží vytvářejícího podmínky pro zemědělství. Z posouzení vlastností sídel je patrná tendence, že zániku spíše uniklo větší a z různých důvodů důležitější osídlení (např. sídla s vyšším postavením v administrativní hierarchii; *Lewis – Mitchell-Fox – Dyer 1997, 148-155*).

Kromě studia regionů lze strukturální přístup aplikovat i v případě konkrétní vsi. Názorný příklad demonstruje vysvětlení příčin trvalého zániku Svídný. S využitím několika druhů pramenů mohly být zkonstruovány procesy vedoucí k trvalému zániku (*Smetánka 1988, 148-150*). Tato ves nepatřila k vysloveně chybně založeným sídlům, byla však hospodářsky slabším osídlením. Potýkala se zejména s horšími půdami a nedostatečným vodním zdrojem, přičemž tento problém mohl být zesílen na konci 15. a počátku 16. století, kdy je předpokládáno sušší klima (např. *Kotyza – Pejml – Sládková 1990, 514-515; Kotyza*

1992, 449-450; Brázdil – Kotyza 1997, 669-670; podrobněji v teoretickém modelu v kap. 11.6.6.). Zvýšené vysychání úhorů na mělkých půdách způsobující ztrátu živin vyústilo ve špatnou obnovitelnost úrodnosti a postupné snižování výnosů svídenských polí. Tato ves tak přestávala svým držitelům přinášet pravidelný, dostatečný plat a stala se nepotřebnou. Neodolala tak tlaku změněných hospodářských podmínek spojených s prosazováním panského velkostatku. Nebyl získán žádný doklad násilného zániku, naopak písemné prameny indikují postupný úpadek života vsi. Lepší a bližší část polností byla zahrnuta do katastru sousedních Malíkovíc. Obdělávány byly prostřednictvím tamního panského dvora, což vrchnosti přinášelo větší užitek. Obyvatelé Svídný patřili ke kostelu v Malíkovících, což může nasvědčovat přesunu zbytku obyvatel právě do této vsi.

7.4. Limity strukturálního přístupu

Přes svůj nezpochybnitelný, mimořádný přínos nejenom pro poznání složitých procesů v zanikání sídel se historicko-ekonomické teorie vyznačují přílišnou generalizací, jelikož pojednávají o obecných tendencích platných v širším nebo dokonce rozsáhlém geografickém kontextu. Pouze obtížně tak reflektují úroveň konkrétního sídla, zřejmá je absence stanovení určitých specifík, které se na jeho zániku mohly podílet. Tímto přístupem lze jen obtížně nalézt odpověď na otázku, proč právě tato konkrétní ves trvale zanikla, zatímco jiná přežila, třebaže byly obě vystaveny totožnému strukturálnímu pozadí.

Přítom konstatované zákonitosti nemusí být univerzálně platné. V jiných regionech mohlo docházet ke zcela odlišným procesům, v souvislosti s místním vývojem, které jimi zůstávají zcela nerefléktovány. Nadto působení určitých faktorů na výsledné procesy může být rovněž zpochybňováno. I v naší literatuře byly podrobeny kritice Abelem udávané ekonomické závislosti, zejména z důvodu přeceňování významu cenových řad obilí, jejichž hladina ve středověku nevzniká jen v důsledku velikosti nabídky a poptávky (Čechura 1987, 131-132). Tyto náležitosti implikují další zdroje ovlivnění, které mohly formovat podmínky vyúsťující v proměnu struktury osídlení. V uváděných teoriích jsou však zcela opomíjeny.

V případě studia vlastností sídel se zdá být velice málo pravděpodobnou skutečností, aby určitá, specifická charakteristika byla vlastní jen zaniklým nebo jen žijícím sídlům. Vždy je tak získána pouze určitá tendence, které však vždy různě početný soubor sídel neodpovídá. Důvody zániku konkrétního sídla musí být udány na základě jiného přístupu či zohledněním dalších specifických faktorů. Nápadná shoda některých závěrů tohoto způsobu studia s vybranými konstatováními v událostním pojetí demonstruje značné provázání událostního a strukturálního přístupu. Důvodem k odlišení v této systematizaci byl způsob

nazírání na problematiku zanikání, které studují z jiného úhlu pohledu. Struktury a události tvoří nerozlučně spjatou dvojici studující tytéž jevy. Velice žádoucí je tak integrace obou přístupů. Proces zániku nemůže být plnohodnotně poznán bez znalosti všech procesů stojících v pozadí, obecných trendů v rámci širší oblasti i bez uvedení konkrétních projevů či způsobů zániku každého sídla. V případě tak značného množství vesnic se lze oprávněně domnívat, že během téže ekonomické či sociální situace, za působení totožných podmínek proces zániku konkrétních sídel probíhal svým specifickým způsobem.

8. UPLATNĚNÍ ARCHEOLOGIE PŘI STUDIU ZMĚN OSÍDLENÍ

Využitím stejného metodologického východiska, které staví na opozici událostního a strukturálního přístupu, lze vymezit i úlohu archeologie při studiu změn osídlení. V následujícím textu budou shrnuty široké možnosti jejího uplatnění ve studiu událostí i struktur ve změnách osídlení. Nadto však budou ještě rozepsány možnosti v souladu s nově etablovaným programem tzv. artefaktové archeologie (zejména *Neustupný 2007a, 193-194; 2010, 30-33*), která oba přístupy slučuje do jedné metodologie.

8.1. Studium událostí ve změnách osídlení

K událostem se archeologové v první řadě přímo dostávají prostřednictvím terénního výzkumu. Exkavací, ale i dalšími archeologickými postupy získávají doklady vývoje zkoumané komponenty (její vznik, změny užívání či využití, zánik, případně i hiát apod.). Tyto změny lze chronologicky určit, stejně jako rámcově vymezit délku jednotlivých úseků. Při odkryvech vesnických sídel v ČR bylo zpravidla využíváno datování dle morfologických vlastností keramického materiálu a pomocí mincí. Celkový charakter nálezové situace (zejména přítomnost/absence určitých stratigrafických jednotek) a množství, distribuce či vlastnosti artefaktů či ekofaktů však neodráží pouze aktivity v živém lidském světě, ale svědčí i pro okolnosti jejich ukončení a způsob zániku dané komponenty. Druhý aspekt v tomto přístupu tvoří vymezení termínu „zaniklá ves“ se zřetelem k pozánikovému využití prostoru zaniklých sídel, včetně současného stavu lokality. Následné areály či krajinné prostředí rovněž mohou indikovat základní motivaci k zaniknutí původních sídel během pozdního středověku či raného novověku.

8.1.1. Metody výzkumu a stanovení způsobu zániku dle charakteru nálezové situace

Rozsáhlými destruktivními výzkumy zaniklých středověkých vesnic v Čechách a na Moravě byly odhaleny základní varianty bezprostředních způsobů

zániku. Vzhledem k přítomnosti zánikových vrstev byl prokázán násilný zánik v případě vsí Pfaffenschlag (*Nekuda 1975, 156-157*), Mstěnice (*Nekuda 1985a, 170*) a Bystřec (*Belcredi 2006, 280*). Odkryvem vybraných usedlostí nebo jejich částí byly získány i doklady pokojného opuštění, především u Svídny (*Smetánka 1988, 149*), stejně jako u zkoumaných vsí na Tábořsku (např. *Smetánka 1967, 718*), ve Vilémově na Dražanské vrchovině (*Šaurová 1977, 59*) nebo v případě Bukova na Rokycansku (*Vařeka – ústní sdělení*). Z charakteru nálezové situace však může být usuzováno i na opuštění vesnice kvůli negativním projevům přírodního prostředí. Přítomný sediment na zaniklé vsi u Volevčic indikuje její postupné zaplavování bahnem (*Fridrich – Smetánka 1968, 301, 305*). Na Slovensku v zaniklých Slážanech byly odkryvem získány indicie o přímém ohrožení vsi povodněmi, což mohlo vyústit v její trvalé opuštění (*Ruttkay 1992, 593, 607-608*). Na Islandu bylo osídlení ničeno lávovými proudy, což evokuje předpoklad náhlého zániku postiženého osídlení. Archeologický výzkum však v některých případech prokázal postupné vyklizení sídel (*Sawyer – Sawyer 1993, 40, 43*).

Je zřejmé, že bližší poznání mechanismů zániku sídel pomocí exkavace vyžaduje jejich dobrý stav dochování (v našich podmínkách tento požadavek splňují především lokality situované v lesním prostředí) a rovněž cíleně zaměřený výzkum odkryvem s využitím progresivních metod exkavace a formalizovaného zpracování. Splněn by měl být zejména požadavek precizního zaznamenání polohy artefaktů (vyjma trojrozměrného zaznamenání každého artefaktu lze uvažovat o husté čtvercové síti, např. o délce strany již 0,5 m) společně s identifikací stykových ploch – podlahových vrstev či komunikačních úrovní (např. *Brooks 1993, 185*). Vyjma odpadových areálů tyto metody umožní odhalení odpadu de facto (srov. *kap. 8.1.1.1.*), který obvykle má nižší prostorovou distribuci. Zároveň je tvořen zpravidla velkými kusy mimo prostor vlastních odpadových areálů. V případě keramiky je tak třeba sledovat míru její fragmentarizace a rovněž případné stopy sekundárního vypálení během násilného zániku vsi. V takovém případě se na lokalitě objevuje velké množství uhlíků a mazanice, které musí být zaznamenány i tehdy, když tvoří jen promíšené vrstev. Uplatnění nacházejí také chemické analýzy půd (srov. *kap. 8.1.1.3.*), které umožňují odhalit koncentraci vybraných chemických prvků v různých areálech, což může svědčit pro určitý způsob zániku.

Vedle samotné exkavace mohou být aplikovány i další, méně destruktivní metody, zejména vzorkování (srov. *Beneš – Hrubý – Kuna 2004*). Kromě drobných sond či mikrovrypů v různě husté síti odběru, určité možnosti nabízí také vzorkování pomocí pedologické sondy (zejména v americké archeologii bylo realizováno velké množství málo destruktivních výzkumů pomocí různých druhů pedovrtáků – ručních či mechanických – s různými průměry; z rozsáhlé literatury srov. např. *Price – Hunter – McMichael 1964; Reed – Bennet – Porter 1968; Casteel*

1970; Gordon 1978; Lightfoot 1986; Stein 1986; Kintigh 1988; Hoffman 1993; Howell 1993; Stafford 1995). S využitím těchto metod lze určit rozsah osídlení a rovnoměrně z celé lokality, čehož lze exkavací dosáhnout jen velmi obtížně, mohou být získány doklady násilného zániku v podobě zánikových vrstev, uhlíků či mazanic. Tato metoda může být využita i k predikci podpovrchové hustoty keramiky (čímž lze usuzovat na podíl odpadu de facto), k odběru vzorků vrstev na chemické analýzy, v zázemí sídel mohou být sledovány projevy eroze a akumulace apod. V kombinaci s povrchovými sběry lze získat představu i o průběhu zániku. Prostorová distribuce různě datovaných keramických fragmentů umožňuje odhalení postupného zmenšování a tedy pozvolný úpadek osídlení vedoucí až k jeho úplnému zániku.

Málo náročný způsob získání souboru kovových artefaktů, jakožto možných indikátorů násilného zániku v případě jejich vysokého počtu na lokalitě či dobrovolného opuštění při získání jen minimálního množství, představuje výzkum detektory kovů. Výpovědní hodnota získaného souboru však musí být posuzována s ohledem na postdepoziční procesy (srov. *kap. 8.1.1.2.*). Omezené využití skýtá i geodeticko-topografický výzkum. Zjevná odlišnost v charakteru reliéfních tvarů umožňuje odhalení několika fází ve vývoji osídlení areálu. S konfrontací se získaným keramickým materiálem tak bylo možné v zaniklém Bukově na Rokycansku rozeznat areál vsi zaniklý v 15. století a obnovené usedlosti v jeho sousedství, které byly opuštěny až v průběhu 17. století (*Vařeka – ústní sdělení*).

8.1.1.1. Problematika odpadu „de facto“ a indikace způsobu zániku sídel

Základní zdroj informací představuje archeologický kontext. Ten zahrnuje všechn materiál nalezený na lokalitě, bez ohledu na to, zda byl nebo nebyl záměrně vyřazen z lidského světa a shromážděn ve specifických areálech (pro historická období zpravidla v místech tzv. sekundárního odpadu). Prokázána je skutečnost, že jednotlivé prvky (artefakty či jejich dílčí fragmenty) jsou nacházeny ve všech stádiích jejich výroby a užití. Právě způsob, jakým je daná lokalita opuštěna, má významný dopad na druhy a množství nalézáných elementů, zejména s ohledem na přítomnost těch artefaktů, které nebyly v živém lidském světě záměrně vyřazeny z procesu užívání. Takové jsou označovány termínem odpad de facto (srov. *Schiffer 1972, 160; Neustupný 2007a, 66*).

Na charakter nálezové situace tak významně dopadá, zda během zániku byly určité artefakty původními obyvateli sídla odneseny na jiné místo, kde byly dále užívány. Původní hypotéza říká, že se tak dělo při očekávaném, plánovaném opuštění sídla, čímž se pozměnila skladba i poměry jednotlivých druhů artefaktů, které mohou být nalezeny během archeologického výzkumu. Naopak, při náhlém zániku vyvolaným přírodní katastrofou, nebo při jeho neočekávaném zničení

během válečných událostí, by všechny dosud z lidského světa záměrně nevyřazené artefakty měly zůstat in-situ. Tuto skutečnost názorně demonstruje obecně známý příklad zaniklých Pompejí, kde sopečná erupce doprovázená jedovatými plyny a množstvím popela dopadajícího na město náhle ukončila veškerý život, který tak byl zakonzervován ve víceméně původním, netknutém stavu (srov. termín „Pompeii premise“ a diskuzi o problematice jeho stanovení: např. *Ascher 1961, 324; Binford 1981; Schiffer 1985*). Podobný efekt na skladbu a umístění nalézáných artefaktů vytváří i trvalá demografická nesoběstačnost určitého sídla nebo celého osídlení. Taková zanikla kvůli postupnému ubývání obyvatel až do jejich úplného vymření. Tato situace je tradičně uváděna v případě zániku norského osídlení v Grónsku (např. *Polach 2005, 34-35*). I v případě takto zaniklých sídel se nabízí předpoklad značného podílu odpadu de facto.

Právě jeho odhalení patří ke klíčovým počínům v tomto studiu, jelikož přítomnost či absence odpadu de facto odráží základní způsob zániku sídla. Oddělen musí být zejména od primárního či sekundárního odpadu, tedy těch artefaktů, které byly záměrně vyřazeny ze systémového kontextu, např. z důvodu jejich opotřebení, rozpadu na fragmenty apod. Jako oprávněný se zdá být předpoklad, že v případě omezeného počtu nálezů příslušnost k druhům odpadu nelze zcela bezpečně určit. Shromážděno tak musí být několik indicií, které umožňují základní odlišení mezi náhlým zánikem vsi, zejména v případě neočekávaného vyplenění během válečných událostí, a zcela záměrným, dobrovolným opuštěním sídelní jednotky.

Vycházet lze z tradiční představy struktury vesnické usedlosti a předpokládaných umístění odpadních areálů (zvláště polohy deponování sekundárního odpadu), které se zpravidla kumulovaly na vzdálenějších místech obytného areálu (v prostoru dvora bylo umístěno hnojiště) nebo zvnějšku přiléhal ke konstrukci obytného domu (např. *South 1977, 48*). Toto rozvržení je empiricky doloženo odkryvem usedlosti na zaniklém Sloupku (*Vařeka – ústní sdělení; srov. Hrdlička a kol. 2014, 477*). Přestože je nutné brát v potaz i případné ovlivnění nálezové situace postdepozicičními transformacemi, v případě náhlého, násilného zániku by na lokalitě měl být shromážděn rozsáhlejší soubor artefaktů z méně vyhraněných pozic (srov. *Schiffer 1983, 684-685*). V souvislosti s předpokládaným pravidelným čištěním vesnických domů (srov. např. *Snášil 1975, 310; Meduna 1992, 285*) by rovněž při násilném zániku mělo být z prostoru jizby (a zřejmě i dalších součástí domu) získáno větší množství keramického materiálu včetně větších, nerozšlapaných fragmentů z ponechaných nádob.

Významným indikátorem způsobu zániku jsou železné artefakty a jejich množství získané ze zaniklých středověkých či raně novověkých vesnic. Obecně předpokládaný nedostatek železa ve vesnickém prostředí během středověku se projevil v potřebě reutilizace větších artefaktů (např. v případě sekery, radlice

apod.). S velikostí výrobků tak rostla i snaha tyto nevyhazovat, při ztrátě je vyhledávat a shromažďovat k dalšímu zpracování a užití (srov. *Belcredi 1983a, 411, 417*). V případě dobrovolného zániku by tak mělo být jejich množství na lokalitě značně omezené a nacházeny by měly být zpravidla jen drobné předměty či spíše jejich fragmenty. Výjimečný případ představuje evidentně zapomenutá sekera v usedlosti č. 3 na Svídně (*Smetánka 1988, 70*).

Skladba a množství získaných artefaktů společně s jejich prostorovou distribucí může svědčit proti násilnému zániku vesnice, přestože jsou získány doklady o zániku požárem. Ze zaniklé vsi Baumkirchen v Hesensku pochází několik indicií, že většina usedlostí byla napřed vyklizena a až posléze intencionálně vypálena. Obyvatelé tak před opuštěním vsi a odchodem do blízkého města Laubach, což potvrzují písemné prameny, záměrně spálili svá původní obydlí (*Recker – Röder 2007*). Nabízí se tak otázka, zda či nakolik běžně nalézaná mazanice či propálené vrstvy svědčí pro skutečný, násilný zánik vesnice. Vzhledem k významnému uplatnění dřevěných konstrukcí musely být požáry velice běžné, což pro mladší období dokládají i písemné prameny. Např. v mikrohistorické studii Oubělic je požár doložen desetkrát mezi léty 1664 – 1732 (*Petráň 2001, 96*), tedy v období až po skončení třicetileté války, kdy nelze předpokládat tak vysokou intenzitu jako v jejím průběhu. Nálezová situace tak jistě vyžaduje kritické posouzení s ohledem na všechny indikátory způsoby zániku, nejen na přítomnost přímých indikátorů požáru.

Zcela bezpečně lze generovat konstatování o náhlém, násilném zániku pouze v případě získání zcela jasných dokladů. Názorný příklad demonstruje např. situace v sondě 1 v Češňovicích, kde byl v komoře objeven požárový horizont doprovázený velkými fragmenty keramiky, zejména ze zásobnic, a požárem značně poškozenými železnými artefakty (*Militký – Vařeka 1997, 59, 64*), které jasně indikují odpad de facto. Při násilném zániku a výrazném nenarušení situace postdepozičními procesy (zejména zpětným vybíráním artefaktů) by právě skladovací místnosti měly poskytnout mimořádně bohatý fond nálezů, včetně železných předmětů a jejich fragmentů (kromě těch tvořících součást domácí výbavy a umístěných v jizbě). Během výzkumu Bystřece byly železné artefakty objeveny i v kůlnách, dalších komorách, v případě jejich absence v těchto prostorách také v síni a jizbě. Naopak malé kusy byly rozprostřeny volně po dvoře či při stěnách domů (srov. *Belcredi 1988, 461, 481*), což svědčí pro situování odpadních areálů, tedy vyřazení těchto předmětů z živého světa. Na násilný zánik lze usuzovat i v případě objevení depotů, jejichž obsah musel být značně cenný, nebo z nálezů militarií, ačkoliv je třeba posoudit, zda netvořilo vybavení usedlosti (*op. cit., 461, 478*).

Způsob zániku sídel je lépe studován u mladších vesnic zaniklých např. v 17. století. Archeologii mohou být nápomocna i další data pocházející např.

z etnografie, jejíž prameny zachycují přesně lokalizované artefakty v rámci usedlosti (*Petráňová – Vařeka 1987, 280*). Vnitřní uspořádání a provoz ve světnici (zřejmě i v jizbě) se totiž řídily tradičními pravidly, díky kterým byl umožněn život i v předdimenzovaném prostoru (*op. cit., 281*). Právě z využití řady dalších dat vychází studium zanikání v americké tradici výzkumu. Kromě zasazení příčin zanikání do širšího kontextu je opouštění sídel posuzováno také s ohledem na formační procesy na konkrétních lokalitách.

Významná úloha v tomto studiu připadá etnoarcheologii či archeologickému výzkumu sídel se známým historickým kontextem. Díky možnosti využití širokého spektra pramenů mohou být přesně stanoveny rozmanité způsoby opuštění sídel s ohledem na jejich plánování a rychlost zániku, očekávání návratu i na další podmínky jako např. vzdálenost následného přesunu. Na etnoarcheologických nebo tzv. čerstvých lokalitách, které poskytují značně bohaté a rozmanité soubory artefaktů (včetně těch z organických materiálů), je umožněno sledovat odraz lidského chování během zániku v jejich charakteru, druhové skladbě, stupni upotřebení, distribuci, množství a podílu odpadu de facto. Tyto disciplíny tak na problematiku zanikání osídlení nazírají zcela odlišným způsobem než studium v evropském kontextu pro období středověku a novověku, způsoby zániku a jeho bezprostřední okolnosti v některých případech bývají známy. Archeology či další zainteresované badatele tak tento přístup upozorňuje na široké množství různých variací v zániku, které determinovaly formační a transformační procesy archeologických pramenů (*David – Kramer 2001, 113*; zásadní výzkum představuje zejména *Stevenson 1982*; několik archeologických a etnoarcheologických studií na úrovni lokalit či v regionálním kontextu prezentuje specializovaná publikace: *Cameron – Tomka 1993*).

Při podvědomí o množství různých způsobů, jakým byla sídla opuštěna, se lze prostřednictvím inovativních postupů archeologického výzkumu odkryvem dopátrat či přiblížit rekonstrukci lidského chování během zániku sídel a spojit jej s dalšími příčinami a okolnostmi (*Cameron 1993, 5*). Úloha archeologie se tak ve studiu událostí dostává od získání indikátorů způsobů zániku (násilný/dobrovolný) a jeho chronologickém určení ke komplexnímu postihnutí řady podmínek zanikání sídel. Jejich odhalení lze přitom považovat za klíčové v poznání zánikového procesu. Přesto však přímo neodrážejí příčiny (*Tomka – Stevenson 1993, 193*), ke kterým je třeba se dopátrat dalšími zdroji dat i strukturálním přístupem.

8.1.1.2. Postdepoziční transformace

Velice obtížně specifikovaný vliv v tomto ohledu připadá postdepozičním transformacím. Kromě mladších či zcela recentních aktivit v prostoru lokalit,

třebaže situovaných v lesním prostředí, které svým ničivým působením snižují vypovídací možnosti nálezové situace, je třeba počítat i s odnesením některých artefaktů nedlouho po zániku původního sídla. Jeho odlišení od odnesení artefaktů ještě před zánikem se jeví jako velice obtížný úkol. V prostředí středověké vesnice lze uvažovat zejména o železných artefaktech (srov. *Dreslerová – Venclová 2007, 350*), které byly vzhledem k jejich nedostatku v tomto sociálním prostředí i po zániku vybírány a odnášeny (např. *Nekuda 2002, 108*). Každá použitelná část byla následně překovávána, o čemž svědčí i metalografické rozborů (např. *Belcredi 1988, 459*).

Přestože je předpokládáno, že všechny čtyři rozsáhle zkoumané vesnice na Moravě zanikly násilně (vypálením), v počtu nalezených železných artefaktů se odlišují. Počet nalezených železných artefaktů by měl být obecně vysoký. Největší odlišnost panuje v případě Bystřece a Pfaffenschlagu. Na Bystřeci bylo získáno 1106 předmětů (66 na jednu usedlost), v Pfaffenschlagu pouze 245 (6 předmětů na jednu usedlost; *Belcredi 1983a, 411; Dreslerová – Venclová 2007, 350*). Ani v případě Bystřece však nebyl získán kompletní inventář, který by v případě násilného zániku měl zůstat in situ. Nadto, získané soubory z usedlostí jsou značně odlišné. Archeologický výzkum prokázal, že počet nálezů koresponduje s velikostí a mocností spáleniště, přičemž množství nálezů i neporušenosti mazanícových krust dovoluje vyloučit systematické prohledávání jednotlivých usedlostí ve vsi (*Belcredi 1988, 460*). V případě uvažovaného náhlého, násilného zániku Bystřece lze absenci množství železných artefaktů zdůvodnit jejich uskladněním mimo prostor usedlosti (např. v případě zemědělského náčiní), rozpadem menších kusů či právě jejich odnesením po zániku vsi. Možnost odnesení předmětů po požáru, které vyčnívaly na povrch, je přitom předpokládána autorem výzkumu (*Belcredi 1988, 459, 470*). Velice zajímavá je zcela kontrastní situace zaznamenaná v sousedním Vilémově, z něhož byl archeologickým výzkumem získán jen chudý soubor keramiky, navíc byla prokázána absence železných artefaktů i požárních stop (*Černý 1992, 27*).

8.1.1.3. Způsob zániku sídel v chemických analýzách půd

Způsob zániku sídel může být postihnout i prostřednictvím chemických analýz půd, fosfátovou a zejména prvkovou analýzou. V půdách jsou ve formě navýšení fosforu a dalších prvků uchovány doklady lidských aktivit během osídlení, kvůli čemuž bývají tyto metody zpravidla využívány při vymezení jednotlivých areálů a odhalení vnitřní struktury sídel. Koncentrace prvků v zemině a jejich prostorové určení jsou však ovlivněny také způsobem zániku sídel (např. *Wilson – Davidson – Cresser 2009, 2327*).

Plánované opuštění a s ním spojené vyklizení některých areálů (např. topeniště, hospodářské stavby, chlévy) způsobuje nižší obohacení o množství prvků než v případě nečekaného, násilného zániku, při němž by vše mělo být ponecháno in-situ (*op. cit.*, 2333). V případě topeniště se jedná především o hořčík, chlévy bývají nejvíce obohaceny o fosfor. Některé specifické změny v obsahu půdy způsobí i postupný rozklad staveb (*Wilson – Davidson – Cresser 2008*, 413). Naopak v případě vypálení staveb a objektů usedlosti je půda v tomto prostoru obohacena prostřednictvím popela o množství prvků, prokázána je zejména přítomnost vápníku, draslíku, hořčíku, sodíku či fosforu (např. *King 2008*, 1225-1226; *Knudson – Frink 2010*, 770). Uhlíky a kosti v půdě významně navyšují koncentraci vápníku, fosforu, stroncia, zinku a mědi (*Wilson – Davidson – Cresser 2008*, 423). Násilný zánik tak může způsobit, z důvodu rozkladu velkého množství organického materiálu, významné obohacení půdy o fosfor v jizbě, přestože se tam větší množství vzhledem k pravidelnému čištění nepředpokládá (srov. výsledky fosfátové analýzy v usedlosti I na Sloupku; *Hrdlička a kol. 2014*, 477).

V takto pojatém studiu je vyžadována důkladná komparace několika lokalit a kritické posouzení výsledků chemických analýz, jelikož koncentrace a distribuce navýšení různých prvků je způsobena i dalšími faktory (vlastnostmi půdního substrátu, komplikovaností sídelní historie – lidskými aktivitami a jejich proměnami, postdepozičními procesy – přirozenými půdními reakcemi nebo následnými a současnými lidskými aktivitami; *Wilson – Davidson – Cresser 2008*, 413). V našem prostředí musí být aplikace chemických analýz podrobena rozsáhlému testování. Za ideální odrazový můstek lze považovat komparaci složení prvků z totožných areálů na zaniklých vsích s bezpečně prokázaným násilným zánikem oproti doloženému dobrovolnému, nenásilnému opuštění.

8.1.2. Definování termínu „zaniklá ves“

V rámci studia událostí patří k významným úkolům archeologie i specifikace termínu „zaniklá ves“. Na problematičnost tohoto tradičního pojmenování resp. každé jeho části v anglickém ekvivalentu „deserted medieval village“ upozorňuje *M. Aston (1985, 58)*, jelikož značně početný soubor sídel, která jsou takto označována, s tím vůbec nekoresponduje. Dokládá, že řada sídel přežívala ve zmenšené formě, nebo v nich byly uchovány určité komponenty (sídla tedy nezaničila doslova). Jejich případný definitivní zánik přitom mnohdy spadá namísto do středověku, kdy osídlení spíše jen redukovalo svou velikost, až do pozdějších období. Na Britských ostrovech navíc panuje i notná komplikovanost v definování typů sídel v rurálním prostředí a odlišení „villages“ od „hamlets“ je mnohdy značně složité (novější vymezení jednotlivých typů sídel: *Jones 2010, 13-15*).

Ve střeoevropském prostoru vyžaduje určitou reflexi zejména první část pojmenování, tedy výraz „zaniklý“. Tento termín bývá užíván pouze pro rezidenční komponenty v historickém období, od středověku do současnosti, patrně z důvodu jejich evidence písemnými prameny a uchování pozůstatků v terénu u značného počtu lokalit (srov. *Simms 1976, 232*). I vzhledem k této skutečnosti tak evokuje jistou státičnost, změny osídlení však v sobě skýtají mimořádnou dynamiku (*Jones 2010, 12*), která je provázena mnoha dalšími procesy, např. přeměnou polí v louky či jejich zalesněním, svedením pozemků k nově vzniklým panským dvorům či ovčínům, rozdělením pozemků mezi sousední vsi, rozmachem lesních řemesel na pozemcích původních sídel apod. (srov. *Boháč 1986b, 271*).

Rozmanitost pozánikových aktivit namísto kompletního ukončení existence, jak by se mohlo z názvu termínu „zaniklá ves“ zdát, demonstruje několik dobře dokumentovaných příkladů z našeho prostředí. Pozemky Pfaffenschlagu byly nějaký čas obdělávány ze Slavonic, kam se obyvatelé po opuštění vsi přemístili. Vzhledem k nízké úrodnosti a horší dostupnosti bylo však od pěstování upouštěno a část pozemků byla užívána jako louky či pastviny (*Nekuda 1975, 157, 165*). Pro tato využití nacházíme doklady u některých zaniklých vsí na Černokostelecku (*Kodera 2009, 59*). Katastr zaniklé Crkáně na Pardubicku byl částečně využit k pastvinám, část pozemků byla svedena ke gruntům v sousedních vesnicích, které je byly schopné alespoň několik desetiletí využívat (*Vorel 2010, 46-48, 72*). Po zániku Svídný zůstaly lepší pozemky nadále obhospodařovány, zbylé asi tři čtvrtiny jejího původního katastru pokrýl les (*Smetánka 1988, 47*). Po přivtělení výhodně položených plužin zaniklých vsí do přeživších sídel se tyto mohly vzdát některých částí své původní plužiny, např. ve vzdálenějším místě, vertikálně členitějším reliéfu nebo s horší bonitou půdy (*Černý 1979a, 244-245*).

Archeologie by s využitím dalších druhů pramenů měla být prostřednictvím svých metod oprávněna a schopna přesně specifikovat, co tento výše uvedený termín ve skutečnosti znamená na každé lokalitě. Tím spíše, že v našem prostředí množství pozdějších aktivit nemusí být zcela reflektováno písemnými prameny. Odhalit tak může případné pozánikové aktivity v původních prostorách zaniklých sídel včetně současné podoby a využití určité části krajiny. Právě postihnutí následných využití pozemků zaniklých sídel dovoluje nepřímé usuzování i na příčiny, které takové změny vyvolaly (již *Hosák 1957a, 142*).

V rámci systematického studia středověkého osídlení a jeho zániku byla koncipována klasifikace zánikového procesu zejména v německé sídelní geografii (zejména *Scharlau 1935; Mortensen 1944, 194-196; Jäger 1967; Born 1972*). Ta rozlišuje mezi úplným zánikem a částečným zmenšením vesnic či jejich polností, přičemž postupně bylo do schématu zařazeno přechodné opuštění i dočasný zánik sídel. Varianty či různé stupně ve zpusnutí sídel byly vyčleněny i v domácí literatuře (zejména *Hosák 1957a, 138-141; Nekuda 1961, 27-28, 162; Snášil 1982,*

164). Pro ilustraci, V. Nekuda dělil vesnice na 1) zcela zaniklé, 2) zaniklé s materiálními pozůstatky, 3) vsi po zániku obnovené, a za 4) registruje i vsi splynulé s jinými sídly. Vytvořené stupně R. Snášila zahrnují 1) zánik jednotlivých usedlostí, 2) přechodný zánik vsi – její následné obnovení, 3) zánik po krátkodobém osídlení, 4) úplný zánik s trvajícím existencí dvorů či mlýnů, 5) totální zánik vsi. Uvedené klasifikace odrážejí zejména dopad zánikového procesu na charakter sídelních jednotek, které člení dle rozsahu zániku a případného zastoupení zbylých či následných materiálních pozůstatků. Kvalitativní i kvantitativní aspekty jsou nadto provázány i s časovým hlediskem. Tyto klasifikace však postrádají veškerý výčet areálů, které vesnice zahrnovala, a jež rovněž mohly v určité podobě navazovat na předchozí osídlení. Stejně tak nereflktuje i nově vzniklé areály v původním zázemí vesnického sídla po jeho zániku.

Tato skutečnost by mohla být překlenuta generováním nového způsobu utřídění na základě zcela odlišného principu. Vhodnou platformu by přitom s jistými modifikacemi pro mladší období středověku a raného novověku (zejména s ohledem na alespoň částečně odlišnou specializaci některých obyvatel vesnické komunity) mohla představovat teorie sídelních areálů (srov. *Neustupný 1986b; 1994; 2010, 150-160*). Ta operuje i s takovými komponentami jako např. pole, pastviny nebo kulturní les. Právě ty totiž tvoří esenciální součást katastrálního území vesnice (např. *Boháč 1986b, 273*), které může být ztotožněno se sídelním areálem vesnických sídel. Ten se v tomto případě stává základní jednotkou, na níž jsou posuzovány změny osídlení, na rozdíl od předchozích přístupů, které za zaniklou vsí zpravidla viděly pouze intravilán a jeho blízké okolí. Tato teorie tak k intravilánu zahrnujícího několik druhů komponent (obytných, skladovacích apod.) vztahuje i další, vesnickou komunitou rovněž intenzivně využívané areály ve větší vzdálenosti od samotného intravilánu. V souvislosti se změnami osídlení tak mohou být sledovány proměny každého dílčího areálu, čímž lze postihnout vývojové trendy původního sídelního areálu v dlouhodobé časové perspektivě.

V souladu se základními tezemi této teorie se jako principiálně naprosto rozdílné jeví opuštění pouze intravilánu vesnice a zánik kompletního sídelního areálu, tedy všech areálů zahrnujících polnosti, louky, pastviny, kulturní les, těžební či komunikační areály apod. (srov. termíny „Ortswüstung“ vs. „Flurwüstung“ v německé literatuře). Na potřebu odlišení případů, kdy s vesnicí zanikla veškerá orná půda či její podstatný podíl, nebo kdy část, případně celá pluzina přešla do užívání sousední existující vsi resp. více sídel, bylo již upozorněno (*Černý 1992, 5*). Je zcela zřejmé, že příčiny opuštění pro každý případ musíme hledat ve zcela jiné sféře, což dokládají i zformulované teorie příčin a okolností zanikání sídel pro období pozdního středověku představené ve strukturálním přístupu k procesu pustnutí.

Pozdější areály aktivit mohou být identifikovány na základě několika prospekčních metod archeologického výzkumu, v případě zalesnění lze čtené stopy rozličných lidských aktivit dokumentovat povrchovým průzkumem reliéfních tvarů. Významný nástroj v současnosti představuje letecké laserové skenování krajiny, které s vysokým rozlišením zaznamenává současný reliéf. Další široké možnosti využití LiDARu shrnuje samostatná kapitola v sekci Artefaktová archeologie. Kromě toho mohou být archeologii nápomocny i historické mapové podklady, které rovněž zachycují případnou přítomnost mladších komponent v určitém časovém úseku. Značný potenciál nabízí i palynologie. Vyhodnocení pylových profilů odebraných především z čtených vodních nádrží v původních intravilánech vesnic či jejich zázemí poskytuje podklady k rekonstrukci okolního přírodního prostředí během určitého úseku života vesnice i po jejím zániku, v řadě případů až do současnosti. Získány jsou tak informace o změnách, které mohly být způsobeny lidskými aktivitami, což umožňuje rekonstrukci způsobu hospodaření člověka v krajině (srov. *Jankovská 1994, 147-148*).

Předchozí bádání registrovalo zpravidla případné obnovení sídel či vznik jiných typů sídelních jednotek v prostorách zaniklých vesnic. Tímto přístupem však mohou být změny osídlení postihnuty v celé své komplexnosti. Tradičně uvažovaný zánik vesnických sídel v řadě případů skutečně znamená jen přemístění určitých areálů, jejich přivtělení k jiným jádrům osídlení nebo jejich transformaci do jiných typů areálů. Kontinuita osídlení nebo využití určitého prostoru tak nemusely být přerušeny, přestože sídelní areál v množství případů nabyl značných proměn. Právě sledováním těchto procesů vyplyne, nakolik vágní termín „zaniklý“ může být a rovněž lze usuzovat i na příčiny, kterými byly tyto změny využití krajiny iniciovány.

8.2. Studium struktur ve změnách osídlení

Již sledováním skutečného projevu zániku sídel byla demonstrována skutečnost, že archeologie v tomto studiu není omezena pouze na výzkum odkryvem. Tento vědní obor je určen především svým zájmem o (minulý) lidský svět, který studuje prostřednictvím archeologických pramenů (srov. *Neustupný 2007b, 111*). Ústředním pojmem archeologie se přitom stal artefakt vytvořený minulým člověkem, za nějž může být považován každý předmět (libovolně velký a komplikovaný), který byl intencionálně zformován, aby sloužil nějakému účelu (*Neustupný 2010, 31, 45*). Na všech artefaktech pak pozorujeme pouze dva druhy vlastností – formální a prostorové (srov. *Spaulding 1960*).

Za artefakty, konkrétně složené artefakty sestávající ze součástí (obytné domy, hospodářské stavby, studny, dvory, komunikace, odpadní či výrobní areály

atd.), které mají obvykle samostatnou existenci a samostatný účel (*Neustupný 2010, 62*), lze v tomto případě považovat všechny prvky středověké či novověké sídelní sítě. Ta tedy zahrnuje zaniklé vesnice identifikované rozličnými metodami archeologické prospekce, i dosud žijící sídelní jednotky. V jejich případě je však využita středověká či novověká forma, která byla situována zpravidla v totožné pozici jako jádro dnešní vsi, jehož poloha bývá zaznamenána v historických mapových podkladech.

Archeologie svými metodami může stěžít v tomto kontextu přímo formulovat teorie postavené na společensko-ekonomických či demografických aspektech (srov. strukturální přístup ve studiu procesu pustnutí v *kap. 7.3.*), které zdůvodňují změny osídlení a jejich primární motivace. Na rozdíl od hledání konkrétních způsobů a projevů zániku vyhrazených studiu událostí, studium struktur se snaží postihnout okolnosti či příčiny trvalého zániku některých sídel nepřímo, vyhledáním zákonitostí v rozličných vlastnostech artefaktů. Z toho důvodu směřuje do širšího geografického celku, např. do regionu s dostatečně poznanou středověkou strukturou osídlení danou předchozím, rozsáhlým bádáním. Vlastnosti jednotlivých elementů sídelní sítě mohou být uvedeny v písemných pramenech, lze je získat rozličnými metodami archeologických i dalších druhů výzkumů a široké spektrum zejména vlastností prostorových může být extrahováno v prostředí geografických informačních systémů (GIS). Množství takto získaných formálních a prostorových vlastností, případně jejich specifické kombinace, představují atributy či faktory způsobující určitou zranitelnost sídel, která mohla vyústit v jejich trvalý zánik. Tuto tezi podporují i některé výše představené strukturální přístupy ve studiu změn osídlení. Vycházejí z předpokladu, že vesnice s určitými atributy či jejich určitými kombinacemi zanikaly častěji než jiné, byly proto nejslabšími elementy v sídelní síti (*Zölitz 1984, 36*), které jsou k opuštění více náchylné (*Lewis – Mitchel-Fox – Dyer 1997, 152*). Podstatou tohoto přístupu je tedy najít významné odlišnosti ve vlastnostech zaniklých a žijících vesnic.

Vzhledem ke skutečnosti, že jednotlivých vlastností pro jakýkoliv artefakt existuje prakticky neomezené množství, jejich výběr podléhá určitému teoretickému modelu, který by měl být předem vystavěn. V řadě případů přitom nemusí být uvědomovaný, lze se však oprávněně domnívat, že alespoň počáteční hypotéza či určitý předpoklad jsou přítomny vždy. Právě ty totiž určují volbu relevantních deskriptorů (pro postihnutí možných důvodů zániku spíše zvolíme vztah sídel k úrodné půdě než např. tvar jejich návsi). Pro archeologii a zvláště tuto problematiku přitom mají zásadní význam další disciplíny, zejména ty překonávající nepozorovatelnost času v archeologii. Pro toto studium se jedná především o historii, která se tak stává významným zdrojem teoretických modelů (*Neustupný 2002, 144*).

V teoretických východiscích byl představen značný interdisciplinární zájem, který umožňuje postihnout kompletní obraz života středověké a raně novověké vsi se všemi jeho aspekty, které mohou determinovat i případné strukturální proměny osídlení. Kvůli integraci společenských i přírodních disciplín by vhodné východisko k budování teoretického modelu mohla zastávat teorie systémů (srov. první aplikace v archeologii: *Binford – Binford 1968; Flannery 1968*). Představuje vhodný koncept vzájemného propojení faktorů kulturního i přírodního systému (*Widgren 2005, 97*) a může vytvořit platformu k výměně poznatků mezi archeologií a jinými vědními obory (srov. *Macháček 2003, 123*). Je nepochybné, že vzniklý teoretický model musí reflektovat zejména ekonomické podmínky obyvatel vesnice, jejich priority v systému produkce, ale i další, nejen praktické potřeby v běžném životě, stejně jako demografické aspekty či dopad aktivit na přírodní prostředí. Nelze se přitom úplně oprostít od induktivního přístupu, zejména z důvodu dosavadního omezeného uplatnění GIS v této problematice. Současné softwary (např. ArcGIS 10) umožňují relativně snadné generování velice specifických mapových podkladů tvořících báze pro následné analýzy osídlení, které tradičním výzkumem nemohly být uvažovány. Z toho důvodu je tak nelze zahrnout do primárního teoretického modelu.

Úkolem archeologa je v rámci tohoto přístupu studovat rozličné vlastnosti sídel a vyhodnocovat je v širších souvislostech. Uplatněna přitom může být řada kvantitativních metod, kterými budou zjišťovány a potvrzovány významné či nenáhodné odlišnosti mezi zaniklými a žijícími vesnicemi. Tímto způsobem tak lze odhalit faktory, které se mohly podepsat pod definitivní zánik některých vesnic, zpravidla z důvodu určitých limitujících podmínek pro osídlení (u nás byl tímto způsobem sledován vliv nadmořské výšky na zanikání vesnic; *Černý 1988*). Sledována je tak určitá náchylnost k zanikání. Postupovat lze však i zcela opačně. U přeživších sídelních jednotek je možno odhalit faktory, které působily jako prevence vůči zanikání. Konstatovány tak mohou být atributy, které žijící vsi odlišovaly od zaniklých, jelikož garantovaly jejich úspěšnost a vhodné podmínky k osídlení. Na rozdíl od událostního přístupu, strukturální pojetí směřuje do pozadí celého zánikového procesu, když se snaží získat představu o hlavních tendencích v proměnách sídelní sítě.

8.3. Přístup v souladu s tzv. artefaktovou archeologií

Paradigmatickou orientaci označovanou jako artefaktová archeologie charakterizuje sloučení opozitních přístupů, událostního a strukturálního, do společné teorie a metodologie, přičemž je akcentována úloha artefaktu jakožto základního elementu lidského světa. Není tak vyzdvihován jeden aspekt na úkor druhého (jak tomu zpravidla bývalo v předchozích paradigmatech), naopak je akceptována teze, že bez strukturálního studia není možné ani studium událostí;

minulost byla naplněna událostmi a každá taková představuje subjekt určité struktury, které dovolují interpretaci určitého jevu (*Neustupný 2007a, 193-194; 2010, 33*). V případě studia proměn vesnického osídlení rovněž tento program umožňuje zahrnutí dosud víceméně samostatně aplikovaných přístupů. Reflektovány jsou tak obecné tendence v zanikání na pozadí celkového vývoje a jeho charakteristik, které jsou formulovány v teoriích, společně s vývojovými proměnami konkrétních sídel, včetně specifických způsobů jejich zániku či následného využití původních areálů.

Podobně orientované přístupy se v literatuře v rámci tohoto studia objevují, byť nenesou toto označení. Považovat za ně lze takové výzkumy zaniklých vesnic, jejichž součástí tvořilo i zasazení do širších souvislostí a obecného hospodářského vývoje s využitím dalších druhů pramenů, což umožnilo generování interpretací procesu jejich zániku. Vzpomenout lze třeba na již uvedené vysvětlení důvodů zániku Svídný – širší společensko-ekonomický kontext byl konfrontován se specifickým vývojem vesnice a se způsobem jejího opuštění. Tento přístup je zahrnut i např. v „v americké tradici“ etnoarcheologického studia procesu zanikání sídel, ve kterém je posuzován dopad hospodářských systémů determinujících způsob opuštění sídel na výslednou strukturu archeologických pramenů na konkrétních lokalitách (souhrnně *Cameron 1993, 5*).

Při studiu změn osídlení v rámci tohoto přístupu lze vycházet z již výše uvedeného konstatování, že na zániku se zpravidla nepodílel pouze jeden činitel či jedna vlastnost, ale specifická kombinace vícero vlastností (např. *Měřínský 2008, 25*). Stabilita venkovského sídla je limitována řadou faktorů, např. bonitou půdy, vodním režimem, nadmořskou výškou, terénní situací, klimatickými podmínkami, také vazbou ke komunikační a obchodní síti, správní organizaci či celkovou hospodářskou úlohou místa v sídelní soustavě. Splnění těchto podmínek bylo určujícím činitelem k zabezpečení základních životních potřeb pro činnost obyvatel. Porušení některých faktorů se odrazilo na životě vesnice a za určitých okolností mohlo vést k postupnému zaostávání, případně i zániku (*Boháč 1986a, 7-8*).

Ideální nástroj pro postihnutí dopadu vícero činitelů a jejich specifických kombinací na sídelní síť představují exploratorní formalizované metody, zejména z rodiny vektorové syntézy (srov. např. *Neustupný 1997b; 2005*). Těmi je možné objevit skryté a opakující se nenáhodné vztahy sledovaných vlastností kompletního osídlení ve zkoumaném regionu a vyloučit ty jevy a souvislosti, které jsou náhodné a z hlediska interpretace málo významné (srov. *Kuna 1996, 585*). Je tedy možné odhalit významnou nenáhodnou variabilitu určitých deskriptorů popisujících jednotlivá vesnická sídla, resp. určitý počet významných polytetických struktur reprezentovaných jednotlivými faktory. Kromě toho jsou ovšem ke každé významné struktuře zpětně přiřazeny objekty v původním deskriptivním systému,

kteře jsou reprezentovány jednotlivými vesnickými sídly. Tvoří tak subjekty dané struktury, a to na základě hodnot faktorových skóre stanovujících míru typičnosti jednotlivých vesnických sídel pro každý faktor. Určují tak, zda a nakolik jsou pro něj významné. Tímto způsobem jsou tak zpětně reflektovány potencionální události. Přesně je určeno, do jaké míry konkrétní vesnice odpovídají významným strukturám pro celý region (srov. *Neustupný 2007a, 191-192*).

Vektorová syntéza proto představuje vhodný prostředek pro překonání čistě událostního přístupu, když vlastnosti konkrétní vesnice jsou posouzeny v širším kontextu. Vyzdvihnuty jsou přitom právě ty hlavní charakteristické rysy kompletního vesnického osídlení v daném regionu, které mohou být v dalším kroku interpretovány, a naopak potlačeny jsou ty nevýznamné. Stejně tak obohacuje i čistě strukturální přístup zohledněním úrovní jednotlivých lokalit a se stanovením míry jejich typičnosti pro každou vygenerovanou abstraktní strukturu, čímž je zohledněna jejich konkrétní charakteristika. V dalším kroku pak může proběhnout narace této skutečnosti.

Tímto přístupem, stejně jako v čistě strukturálním studiu, lze odhalit určité kombinace několika vlastností, které společně mohly způsobovat zranitelnost některých sídel. Rovněž lze přesně specifikovat prostředí, ve kterých bylo osídlení k zánikání náchylnější a určit příslušnost konkrétních sídel. Opačně lze získat představu o specifické charakteristice, která působila jako prevence vůči zánikání a zjistit, u jakých sídel se projevila. Tím je umožněno vymezení vlastností prostředí, které zaručovaly úspěšnost osídlení. Nedílnou součástí takto orientovaného studia tvoří problematika obnovování sídel, vzniku dalších sídelních jednotek či dalšího využití původních areálů zaniklých sídel.

Kromě reflektování konkrétních vývojových proměn osídlení, významný přínos artefaktové archeologie, s využitím širokého spektra dalších druhů pramenů (do tohoto přístupu se dostávají prostřednictvím teoretických modelů, srov. výše *kap. 8.2.*), by měl spočívat v podchycení činitelů stojících v pozadí celého zánikového procesu. Ty totiž nebyly a v podstatě ani nemohly být zaznamenány v písemných pramenech. Reprezentovány jsou zejména změnami odehrávajícími se v čase dlouhého trvání, případně v čase konjunktur (např. *Braudel 1995*). Takové probíhaly velmi pomalu, prakticky bez jakýchkoliv viditelných změn během života několika generací či dokonce během několika staletí. Dobový pozorovatel a přímý účastník si jich tak mohl stěžovat.

V této souvislosti může být kupříkladu uvedena devastace přírodního prostředí, u které je všeobecně předpokládáno, že v období středověku musela být obrovská (*Neustupný 2010, 59*; s intenzivním výzkumem je možné se setkat zejména v severských zemích: např. *Jakobsen 1991; Amorosi a kol. 1997; Kuijpers a kol. 1999; Hannon a kol. 2001; Mikkelsen a kol. 2001; Simpson a kol. 2001; Vésteinsson – McGovern – Keller 2002* a mnoho dalších). Negativní změny v zázemí

vesnického sídla mohly přicházet velice pozvolna, a proto je jeho obyvatelé nemuseli vůbec zaznamenat. Původně vhodné či alespoň obstojné podmínky v blízkém okolí (třebaže v rámci křehkého ekosystému) se tak postupem času mohly proměnit v nevyhovující, což se ve výsledku skutečně mohlo stát impulsem k jeho opuštění, ačkoliv samotný výběr polohy k osazení nebyl v žádném případě chybný (srov. výše představené „Fehlsiedlung“ v *kap. 4.2.*). Shromážděním široké škály pramenů tak lze od sledování impulsů zániku ve víceméně statické úrovni přikročit k systematickému studiu dynamických procesů, jakým se konkrétní místa stala zaniklými (srov. *Jones 2010, 12*).

8.3.1. Využití leteckého laserového skenování pro studium změn osídlení

Letecké laserové skenování (ALS) prodělalo v archeologii bouřlivý rozvoj a prvotní aplikace v českém prostředí prokázaly jeho mimořádný potenciál i pro problematiku středověkého vesnického osídlení. Kromě primárního využití ve vyhledávání zaniklých sídel v lesním prostředí nabízí tato technika ještě další, specifické možnosti zisku informací, které nelze opatřit prostřednictvím jiných metod, nebo jen se značnými obtížemi. Z toho důvodu i ze stále přetrvávající „novosti“ v českém prostředí pro ni byla vyčleněna samostatná kapitola. Uplatnění leteckého skenování pomocí LiDARu pro studium vesnického osídlení a jeho strukturálních proměn tkví v několika zcela rozdílných sférách spadajících do událostního i strukturálního přístupu, a proto bylo toto shrnutí zařazeno do podkapitoly v rámci tzv. Artefaktové archeologie. ALS umožňuje generování velice podrobných trojrozměrných modelů reliéfu prostřednictvím laserových paprsků vysílaných z nízko letícího letounu (pro stručné popsání principu metody v českém jazyce s odkazy na další základní literaturu srov. *John – Gojda 2013*).

Tato technologie je tak neocenitelná zejména při dokumentaci reliéfních tvarů v lesním prostředí (srov. *Devereux a kol. 2005; Risbol – Kristian Gjertsen – Skare 2006*; pro české prostředí *Gojda 2005; Gojda – John – Starková 2011*; několik příspěvků v publikaci *Gojda – John a kol. 2013*). V první řadě tak mohou být lokalizovány dosud neznámé polohy dalších zaniklých sídel, ať už přímo zachycením reliktních zástavby, nebo prostřednictvím četných reliktních v extravilánu, zejména dle uspořádání případných mezních pásů či komunikačního systému. Vzhledem k obtížím s určením polohy některých zaniklých sídel, nebo z absence našeho povědomí o jejich existenci kvůli případnému nereflexivnímu nepsání písemnými prameny, ALS umožňuje zkompletování středověké sídelní sítě velice rychlým a efektivním způsobem.

Na základě specifických, pokročilých vizualizací reliéfu (v současnosti bývají užívány zejména tyto metody – Multi-directional hillshade: např. *Kokalj – Zakšek – Oštir 2010, 114-115*; analýza hlavních komponent /PCA/ z 16 stínových modelů:

zejména *Deveraux – Amable – Crow 2008*; tzv. Solar Insolation: *Challis – Forlin – Kincey 2011*; Sky-View Factor: *Kokalj – Zakšek – Oštir 2011*; Anisotropic Sky-view Factor: např. *Zakšek a kol. 2012*; pozitivní a negativní otevřenost /Openness/: *Yokoyama – Shirasawa – Pike 2002*; *Doneus 2013*; Local Relief Model /LRM/: *Hesse 2010*; *2012*; Red Relief Image Map /RRIM/: *Fujii a kol. 2012*, 87-88; přehled principů různých technik podává např. *Doneus 2013*, 6427-6428; popis základního principu většiny těchto metod a jejich vzájemná komparace v domácí literatuře: srov. *Holata – Plzák 2013*, 71-76) lze zobrazit i lidským okem téměř neznatelné struktury na povrchu terénu (srov. např. *Sittler – Schellberg 2006*). V případě jejich situování v lesním prostředí tak mohou být zaznamenány i málo patrné reliéfní pozůstatky osídlení z mladšího období raného či vrcholného středověku. Na existenci lokalit datovaných do těchto období, které jsou situovány ve výše položené a dnes zalesněné krajině, bylo již poukázáno (srov. *Vařeka a kol. 2008*, 87-89; *Holata 2011*). I vzhledem k limitům zachycení těchto sídel archeologickým výzkumem (např. *Smetánka – Klápště 1975*, 287; *Smetánka – Škabrada 1976*, 57; *Vařeka 2004*, 25, 235; *Klápště 2005*, 182–183, 185) právě pomocí ALS mohou být získána data umožňující generování zvláštních a dosud nepoznaných modelů vrcholně středověké transformace osídlení.

Identifikace různých druhů reliktvů v zázemí sídel (za určitých podmínek je lze i v našem prostředí detekovat v zemědělsky využívané krajině; např. *Malina 2013*, 166-170) umožňuje postihnout strukturu sídelního areálu zaniklých sídel (již *Bewley – Crutchley – Shell 2005*). Kromě vlastního jádra osídlení tak mohou být získány doklady o přítomnosti dalších areálů aktivit souvisejících se vsí. Jedná se zejména o relikty komunikací a polních systémů. V některých případech, např. na Rokycansku (srov. *kap. 10.2.1. či 11.1.2.*) či Jinecku, však nacházíme i pozůstatky prospekční a těžební činnosti (*obr. 2, 3 a 4*) a následného prvotního zpracování železné rudy. Získat lze také podrobnou představu o topografii sídelních areálů (*obr. 4 a 5*). Následně je umožněno realizovat i celou řadu kvantitativních a kvalitativních analýz objevených objektů a jejich vzájemných vztahů (srov. *Sittler 2004*). Zjištěn tak může být případný rozsah plužiny a její uspořádání, výměry parcel (využitelné kupříkladu pro komparaci se stabilním katastrem pro sousední, přeživší vsi), dostupnost jednotlivých areálů z intravilánu, objem vytěženého materiálu a tedy intenzita případné těžební činnosti, napojení na komunikační síť apod. Dokumentace četných reliktvů v extravilánu umožňuje podchycení nejen ekonomických možností zaniklých vsí, které mohou být v širším geografickém kontextu komparovány. Z jejich poznání pak lze následně vyvozovat motivace vedoucí k opuštění některých sídel.

V okolí reliktvů zaniklých sídel lze v digitálních modelech terénu rozeznat značné množství dalších objektů, které indikují využití prostoru po jejich zániku (toto je zmíněno již v *kap. 8.1.*). Často jsou nacházeny relikty drobných sídelních

jednotek (hájovny, myslivny, ovčiny), nebo stopy lesních řemesel (zejména výroba dřevěného uhlí), které mohou překrývat jiné areály, např. plužinu (*obr. 3 a 4*). Odhalení těchto struktur umožňuje získat bližší představu o konkrétních projevech zániku, resp. o podobě transformace původního areálu zaniklé vsi. Toto zjištění pak může být využito i ke stanovení příčin této změny v osídlení.

Vedle reliéfních tvarů antropogenního původu jsou pomocí ALS identifikovány i málo výrazné environmentální prvky v krajině (z větší části setřené erozí či recentním, intenzivním využitím krajiny). Společně s identifikací pozůstatků lidské činnosti a dalších zdrojů dat díky tomu může být rekonstruována podoba minulé krajiny, a to na základě prediktivního modelování (srov. *van Zijverden – Laan 2005; de Boer a kol. 2008, 71; Danese a kol. 2009*). Kromě získání konkrétní představy o podobě minulého prostředí lze na jejich základě také definovat specifické deskriptory, kterými mohou být sledovány faktory podléhající se na možném zániku některých sídel.

Vzhledem ke skutečnosti, že přesnost digitálních modelů reliéfu odvozených z ALS překonává modely generované z jiných zdrojových dat (např. vrstevnic z fondu ZABAGED), vytváří kvalitní podklady pro pokročilé prostorové analýzy. Realizovat tak lze precizní analýzu viditelnosti sídel (např. z hlavních komunikací či jiných sídel), výpočet nákladové vzdálenosti a optimálních tras průchodu terénem, modelování hydrologických poměrů – rekonstrukci vodní sítě, rozvodnic či povodí (srov. např. *Siu – Maggio 1999*), erozní analýzy – zejména modelování vodní eroze pomocí RUSLE – revidované univerzální rovnice ztráty půdy (srov. *Wilson – Lorang 2000*) či modelaci potencionálních průměrných ročních teplot vzduchu (*Klimánek 2008, 56-57*). S využitím těchto prostorových analýz je možné odhalit ekonomický potenciál sídel, možnosti hospodářského využití zázemí, dostupnost z ostatních sídel či komunikací. Určena tak může být jejich případná zranitelnost způsobující náchylnost k zanikání či naopak právě jejich silné stránky, které mohly zánik sídel odvrátit či způsobit jejich opětovné obnovení.

8.4. Shrnutí uplatnění archeologie při studiu změn osídlení

Možnosti, jak z archeologické perspektivy studovat změny osídlení v pozdním středověku a raném novověku jsou značně široké. Z důvodu vyšší přehlednosti i rozpracování konkrétních aspektů byly rozděleny na opozitní přístupy postihující události a struktury ve změnách osídlení. Studium událostí je realizováno na úrovni konkrétních lokalit či sídelních areálů zaniklých sídel, kde se snaží odhalit specifické způsoby ztráty jejich obyvatel a případné následující proměny ve využití dílčích areálů původního sídla. Naproti tomu studium struktur směřuje na regionální úroveň, kde pracuje s kompletním osídlením, tedy se

zaniklými, obnovenými i žijícími vesnicemi, případně s městy či městečky. Vychází přitom také z jiných druhů pramenů, které zahrnuje do teoretického modelu postihujícího fungování celého systému v pozdním středověku a raném novověku a následně jej testuje. Archeologie vzhledem ke svým metodám nemůže příčiny pustnutí reflektovat přímo, v tomto přístupu se však na základě komparace vlastností zaniklých a žijících sídel snaží vyhledávat faktory, které redukci osídlení či následné změny mohly podněcovat.

Oba protichůdné aspekty studia proměn osídlení se snaží sloučit tzv. artefaktová archeologie s dovětkem, že teprve vysvětlení struktur společně s narací událostí zaručují plné pochopení způsobů, příčin, motivací a okolností změn osídlení. Toto pojetí překonává limity obou opozitních přístupů tím, že ke generovaným obecným zákonitostem přiřazuje i konkrétní projevy a sídelní vývoj. V tomto studiu se přitom nejedná o zcela novou koncepci, ale lze se s ní setkat i v dalších studiích, třebaže ne pod stejnou hlavičkou. Vedle archeologického odkryvu se ve studiu změn osídlení uplatňuje mnoho dalších nedestruktivních postupů, stejně jako chemické analýzy půd nebo palynologie, významná úloha připadá rovněž leteckému laserovému skenování současného reliéfu.

9. RÁMEC EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

V této práci není možné věnovat dostatečnou pozornost bezprostředním příčinám či způsobům zániku, a to z toho důvodu, že se jejich odhalení, z pohledu archeologie, zakládá výhradně na exkavaci reprezentativních částí zaniklých vsí, především usedlostí. I přes časovou náročnost terénní části a zejména jejího zpracování a vyhodnocení (bez ohledu na současný trend v užití nedestruktivních postupů) by se pravděpodobně nepodařilo získat dostatečný, reprezentativní datový soubor, kterým by bylo možné přinést nové poznatky do této problematiky. Běžně odhalovaná nálezová situace na zaniklých vesnicích ze sledovaného období v našem prostředí, charakter získávaných artefaktů a jejich distribuce je značně podmíněna transformačními procesy. Jako velice obtížné se tak jeví odhalení jiných než očekávaných, základních způsobů opuštění vesnických sídel – obzvláště násilný zánik indikovaný destrukčními vrstvami, mazanicí a značným počtem železných artefaktů, nebo dobrovolné opuštění v případě jejich absence či ojedinělého výskytu železných fragmentů. Zjištění některých specifických projevů chování během zániku, podobně jako v americké tradici výzkumu, je značně limitováno nedostatkem jiných druhů pramenů pro vesnické prostředí v období středověku a raného novověku. Stejně tak výběr lokality, kde by mohl být dokumentován zánik vyvolaný působením přírodních sil, např. v podobě sedimentů překrývající kulturní vrstvy, by byl v našem prostředí spíše náhodný. Realizace interdisciplinárního výzkumu zahrnujícího společenské a přírodní vědy

je navíc z důvodu časové a organizační náročnosti spíše než disertační práci vyhrazena rozsáhlejším grantovým projektům.

Změny osídlení tak budou studovány prostřednictvím zbývajících uplatnění archeologie, které byly představeny v teoretické části práce. Vycházet budou z výše uvedeného metodologického východiska, které reflektuje dichotomii struktur a událostí. Strukturální studium i přístup vycházející z artefaktové archeologie jsou realizovány ve dvou regionech v ČR, na Rokycansku a Dražanské vrchovině (*obr. 6*). Jejich volba byla podmíněna zejména kvalitní pramennou základnou, tedy značným počtem prostorově lokalizovaných zaniklých vesnic (*obr. 8 a 11*) i pluzin na Dražanské vrchovině (*obr. 9*), které byly získány předchozí intenzivní výzkumnou činností. Oba zvolené regiony sice z hlediska přírodního prostředí nejsou zcela kontrastní, což by jistě představovalo velice zajímavé srovnání, i přes podobné rozmezí nadmořské výšky je však jejich krajinný ráz částečně odlišný (*srov. 10.1.1. a 10.2.1.*). Z důvodu stavu výzkumu a úrovně poznání obou transektů bylo pro každý zacházeno s nepatrně odlišnými zdrojovými daty a rovněž se částečně lišily i soubory zvolených deskriptorů. Vyhledány zde budou hlubší zákonitosti v sídelní struktuře, čímž mohou být postihnuty faktory stojící v pozadí celého procesu. Vzájemnou komparací výsledků výzkumu v každém regionu lze odhalit obecné trendy ve změnách prostředí v širokém geografickém kontextu, stejně jako určení regionálních specifik, které měly vliv na změnu sídelní struktury.

Událostní přístup, sledování specifických projevů zániku, cílí na dvě určitá vesnická sídla a jeden nepříliš rozsáhlý transekt s několika lokalitami. Pojednáno bude o podobě zániku a následném využití původního sídelního areálu zaniklé vsi Sloupek umístěném ve střední části Rokycanska. Vzhledem ke shromážděným datům však bude překročena jižní hranice této oblasti, konkrétně na nedaleké Blovicko, kde autor realizoval několik terénních výzkumů. Uvedena bude obdobně koncipovaná případová studie zaniklé vsi Kamenice, změny osídlení v čase dlouhého trvání pak budou představeny v polesí Chýlava. Další událostní přístup spočívá v postihnutí dopadu třicetileté války na osídlení. Vyšší měrou se zakládá na informacích z písemných pramenů, kterými jsou pobyty vojsk, ničení sídel, následná obnova, stejně jako jejich stav po skončení války (velikost a podíl pustých gruntů) dobře dokumentovány na Rokycansku. Učiněné závěry budou povrchně srovnány také s širší oblastí Černokostelecka, pro kterou byly předběžně zpracovány informace obsažené v Berní rule.

Na rozdíl od často v literatuře udávaných bezprostředních příčin zániku, zde uvedené přístupy studia změn osídlení poskytují příležitost k odhalení důvodů definitivního zániku vesnických sídel a obecně porozumění celkového procesu změn osídlení. Z toho vyplývá i zájem o částečnou obnovu sídelní sítě či vznik nových druhů sídelních jednotek, stejně jako o proměny využití a organizace dílčích areálů, zejména výrobních, i krajiny jako takové. Hlavním úsilím je pak

generování obecných procesů změn osídlení v našem prostředí. Tímto přístupem by tak měla být získána jiná „úroveň“ poznatků v problematice změn osídlení v období od pozdního středověku a raného novověku.

9.1. Metoda výzkumu

Výchozí bod studia změn osídlení představuje teoretický model. Ten postihuje všechny faktory či aktéry, které změny osídlení buď přímo vyvolávají, nebo stojí v pozadí tohoto procesu. Základní představa o tom, co vše má být v teoretickém modelu zahrnuto, byla získána studiem domácí a zahraniční literatury a je zanesena v přehledu jednotlivých příčin zániku sídel (srov. *kap. 7.*). Platformu pro vytvoření teoretického modelu představuje teorie systémů, která zde však nebude respektována doslova, a to i vzhledem k postprocesuální kritice, že nedostatečně postihuje úlohu jednotlivce (např. *Kennett 1996, 246*). Právě ta totiž může být pro ovlivnění změn osídlení rovněž klíčová. V souladu s běžným uplatněním této teorie v archeologické praxi bude využita k usnadnění vymezení celého systému a jeho dílčích subsystémů (např. *Macháček 2003, 123*), tedy jednotlivých aktérů v procesu změn osídlení. Na základě teoretického modelu budou formulovány zejména obecné předpoklady pro zanikání sídel a na tomto základě i role sídel v celkové struktuře.

Z teoretického modelu vycházejí jednotlivé deskriptory, kterými budou popsány všechny elementy sídelní sítě v obou oblastech. Nelze se přitom zcela vyhnout ani induktivnímu přístupu a zahrnutí dosud zatím nesledovaných vlastností, které rovněž mohou být významné pro transformace osídlení. Data do deskriptivního systému osídlení v obou regionech byla pořízena v prostředí GIS, které radikálně rozšiřuje možnosti exaktní analýzy krajiny a prostorového uspořádání archeologických dat (*Kuna 1996, 584-585*). Do tohoto prostředí byly navíc zaneseny i další formální vlastnosti sídel získané z písemných pramenů (z publikovaných souhrnů, které je vyhodnocují) i jiných zdrojů, např. z výsledků povrchových průzkumů. Mohly zde tak být přiřazeny k jednotlivým prvkům osídlení a vizualizovány v prostorovém kontextu. Toto prostředí umožňuje také vizualizaci výstupů multivariačních analýz. Na základě souhrnu výsledků formalizovaných metod budou pro oba regiony uvedeny hlavní trendy ve změnách osídlení a faktory způsobující náchylnost sídel k zániku resp. prevenci vůči zániku a tyto výsledky budou srovnány s teoretickým modelem.

Syntézou informací pocházejících z různých druhů pramenů budou pro dvě zaniklé vsi uvedeny konkrétní projevy jejich zániku, včetně udání následujícího využití jejich původních sídelních areálů. V případě polesí Chýlava budou představeny celkové proměny ve využití této výše položené krajiny. Informace z písemných pramenů referujících o dopadu třicetileté války na osídlení a následné

obnově sídel budou v další části konfrontovány s výsledky archeologických výzkumů, kterými byl ověřen zánik některých sídel v tomto období. Vyhodnocení těchto informací postihne především procesy obnovy sídelní sítě i okolnosti formující trvalý zánik. Ty lze nepřímo uplatnit i pro období pozdního středověku, kde nám vzhledem ke stavu pramenné základny unikají.

Následná komparace všech učiněných poznatků tvoří východisko pro konstatování obecných trendů ve změnách osídlení, které tak mohou být vysvětleny v širších souvislostech. Získaný soubor dat z obou regionů rozhodně nedosahuje kompletnosti, z toho důvodu učiněné závěry nemohou být považovány za definitivně platné. V rámci iterativního postupu proto musejí být zde učiněná zjištění dále testována v jiných oblastech, se zařazením dalších dat a s uplatněním dalších metod. Vzájemné „propojení“ závěrů archeologického studia se všemi aspekty změn osídlení představuje úkol natolik náročný, že může být v plné šíři realizováno jen v dlouhodobém časovém horizontu.

9.2. Zdrojová data, jejich zpracování a vyhodnocení

Pro oblast Rokycanska byly shromážděny výsledky předchozích výzkumů, realizované zejména na KAR ZČU v Plzni. Informace o zaniklých sídlech obsažené v písemných pramenech shrnuje *P. Rožmberský (2006; 2008b)*, přičemž uvádí i předpokládanou polohu zaniklých sídel. Sporné případy s ním musely být zvlášť konzultovány. K přesnému prostorovému určení byly využity i četné nedestruktivní výzkumy zaniklých vesnic realizované zpravidla v rámci bakalářských nebo diplomových prací, které zahrnují zaměření reliéfních tvarů pomocí totální stanice a následné vyhodnocení terénní situace (*Veselá 2004; 2006a; 2006b; Aubrechtová 2006; Přemyslovská 2006; Buračinská 2008*). Tyto práce tvoří v upravené formě kapitoly v monografiích shrnujících dílčí etapy výzkumu zaniklých vesnic na Rokycansku (*Vařeka a kol. 2006; 2008; v tisku*), kde jsou uvedeny i výsledky dalších povrchových průzkumů sídel, které realizoval či výrazně revidoval hlavní autor monografií. Poloha zaniklých vsí je v GIS reprezentována body ve středech intravilánů, nebo v předpokládané poloze. Pro zaniklé vsi Sloupek, Rovný, Bukov, Javor i polesí Chýlava mohla být využita lidarová data. První případ tvoří součást dat pořízených v rámci grantového projektu „Potenciál archeologického výzkumu krajiny v ČR prostřednictvím dálkového laserového 3D snímkování“ (*Gojda – John 2013, 23-25*). Ostatní poskytl ČUZK v podobě 5. generace (DMR 5G) či po tzv. robustní filtraci. Charakter prostředí po zániku Sloupku, případně Kamenice na Blovicku, indikují pylové profily (předběžné výsledky palynologických výzkumů *Petr 2008, 28-30*; další jsou dosud nepublikovány).

Základní zdroj informací pro oblast Dražanské vrchoviny představuje závěrečná monografie E. Černého (1992), která uzavírá jeho dlouhodobý výzkum a shrnuje dosažené výsledky. Vzhledem ke skutečnosti, že v této publikaci chybějí souřadnice polohy jednotlivých vesnic a plužin, muselo být jejich umístění získáno z kresebných mapových výstupů. Po převedení do digitálního formátu byly v prvním kroku importovány do GIS. Následně zde byly zasazeny (pomocí nástroje Georeferencing) do odpovídajícího umístění v současných mapových podkladech na základě pečlivě vybraných, konstantních prvků v krajině, které byly bezpečně identifikovány v kresebné dokumentaci i mapovém podkladě (jedná se zejména o říční soutoky a meandry, vrcholky kopců, křižovatky silnic apod.). Přesnost polohy zaniklých sídel i plužin je vzájemně validována četnými překryvy zachycených situací na několika zobrazeních. Zaniklé vsi s plužinami byly následně vektorizovány v samostatných mapových vrstvách (ty částečně vycházejí ze zpracování tohoto souboru dat v jiné disertační práci; srov. Čulíková 2011; proces vektorizace plánů demonstruje obr. 7). Přítomnost objektů ve vrstvě zaniklých vesnických sídel byla konfrontována s následnými a ověřujícími průzkumy na Dražanské vrchovině (zejména Doležel 1993; 1999a; 1999b; 2000; Doležel – Černý 1999; Doležel – Plch 1999; 2000; Režný 2001), které buď Černého lokalizaci upřesňují, nebo jimi byly lokalizovány dosud neznámé zaniklé vsi. Datové vrstvy v GIS tak byly doplněny o tyto nově získané informace. Intravilány vsí jsou reprezentovány jak polygony, tak body v jejich středu.

Prostorové umístění žijících vesnic, měst a městeček bylo získáno podle II. vojenského mapování (1836 – 1852), které je volně přístupné v rámci webových mapových služeb (WMS – geoportal.gov.cz). Propojením s databázovými systémy byly všechny vrstvy opatřeny informacemi o chronologickém vývoji a jejich změnách (pro zaniklé vsi Černý 1992; pro žijící Hosák – Šrámek 1970; 1980) či statusu (Kuča 1996; 1997; 2004; Papajík 1998). Další vrstvy zahrnují sakrální stavby (Doležel 1996) a feudální sídla (Nekuda – Unger 1981; Plaček 2001; Musil – Plaček 2003). Pro oblast Rokycanska byly tyto informace získány ve zpracovaných dějinách osídlení (Rožmberský 2006; 2008b; Rožmberský – Vařeka 2013), které doplňuje soupis hutí a hamrů s chronologickým určením jejich existence (Hofmann 1964). Velikost žijících sídel v 17. století uchovává Berní rula (Doskočil 1953; 1954), pro Dražanskou vrchovinu Lánové rejstříky (Matějek 1981; 1994). Tyto údaje byly využity i k rekonstrukci velikosti sídel ve středověku, jelikož např. v případě Rokycanska realizované srovnání počtu usedlostí zachycených předhusitskými urbáři a berní rulou často prokazuje neměnnou velikost vesnic (srov. Rožmberský – Vařeka 2013, 11). Některé události třicetileté války (pohyby vojsk, jejich pobývání na určitém místě, zničení některých sídel či útrapy obyvatel) zaznamenává rovněž V. Líva (1951; 1953; 1954; 1955a; 1955b; 1957). Počet usedlostí pro řadu zaniklých vsí byl odhalen nedestruktivními výzkumy a uveden je ve shrnujících výstupech (Černý 1992; Vařeka a kol. 2011, 333).

Digitální vrstevnicové podklady v měřítku 1:10 000 z fondu ZABAGED pro obě oblasti byly interpolovány do výškopisných modelů reliéfu (DEM). Ty představují bázi pro odvození speciálních mapových podkladů. Generovány tak byly mapy sklonů a orientace svahů, mapy akumulovaného odtoku (rekonstrukce vodní sítě) a vodních řádů, mapy vážené dostupnosti z vesnických sídel i dalších komponent (tržní centra, kostel, panská sídla, komunikace, hutě apod.), v případě Dražanské vrchoviny i specifické podklady pro predikci rozsahu polností generované s využitím booleovské i fuzzy logiky (srov. *kap. 12.2.*). Další podklady poskytují WMS (zejména *geoportal.gov.cz*, který zahrnuje např. mapu typů půd, geologického podloží apod.) nebo portál *mapy.nature.cz*, v němž jsou např. vymezeny biogeografické jednotky v obou regionech. Ty zahrnují specifickou kombinaci vegetačního stupně, geomorfologickou charakteristiku a geologický podklad území, stejně jako jeho charakter z hlediska četnosti srážek (*Culek a kol. 2005, 9*).

Studium struktur i pojetí dle artefaktové archeologie jsou založeny na vyhodnocení vlastností elementů sídelní sítě v regionech s využitím formalizovaných metod. Informace z výše uvedené literatury byly společně s daty odvozenými z mapových podkladů zaneseny do deskriptivního systému sídelních jednotek pro každou zájmovou oblast. K nalezení případných odlišností v konkrétních vlastnostech zaniklých, žijících a obnovených sídel, případně měst či městeček, byly využity základní metody popisné statistiky, zejména vynesení počtu sídel v rámci jednotlivých kategorií, komparaci rozložení dat umožňují krabicové grafy. K ověření, zda proměnné určité kategorie mají očekávané rozdělení pravděpodobnosti, byl využit test chí-kvadrát. Pomocí dvouvýběrového Kolmogorovova-Smirnovova testu byla také testována shoda rozdělení proměnných dvou skupin.

K vyhledání skrytých zákonitostí ve vlastnostech sídel a odhalení jejich specifických kombinací, které určují charakter prostředí pro osídlení, byla aplikována analýza hlavních komponent/vektorová syntéza. Všechny učiněné kroky odpovídají zažitým standardům v české tradici archeologického bádání (podle *Neustupný 1997b; 2005*), a proto zde nebudou podrobně rozepisovány a zdůvodňovány. Z korelační matice deskriptorů vesnických sídel byly odvozeny faktory vyjadřující závislost mezi určitými deskriptory, jejichž příslušnost je vyjádřena faktorovými zátěžemi, resp. koeficienty. Vyjadřují tak, do jaké míry je deskriptor typický pro celý faktor jako celek. Deskriptory s vysokými kladnými koeficienty, které dosahující hodnoty max. +1, jsou pro daný faktor vysoce typické, zatímco ty záporné s hodnotami blížícími se -1 jsou vysoce typické pro opak deskriptorů v kladném pólu daného faktoru. Koeficienty s hodnotou oscilující kolem 0 jsou irelevantní. Faktory si tak lze představit jako hromadné závislosti,

kteřé se opakovaně vyskytují v množině objektů deskriptivního systému (*Neustupný 2005, 132-134*), tedy u vesnických sídel.

Ke každému vyextrahovanému faktoru lze následně vyjádřit i míru typičnosti každého objektu, tedy konkrétního sídla, a to prostřednictvím tzv. faktorového skóre. Tyto hodnoty tedy určují, nakolik jsou jednotlivé objekty typické pro daný faktor jako celek. V první řadě lze porovnat rozpětí a rozložení těchto hodnot krabicovými grafy pro jednotlivé kategorie sídel (zaniklé vsi, žijící vsi apod.). K vesnickým sídlům budou pro každý faktor přiřazena statisticky významná faktorová skóre (nabývají hodnoty vyšší než +1 a nižší než -1; *Kuna 1996, 592*). Právě tato sídla totiž disponují charakteristickými kombinacemi vlastností příslušných pro každý faktor. Vytvořeny jsou tak dvě skupiny sídel, které z hlediska svých vlastností stojí v opozici. Pro každou přitom může být určeno množství či procentuální zastoupení zaniklých a žijících sídel, čímž lze získat představu, zda a nakolik kombinace specifických vlastností mohly způsobovat zranitelnost či naopak úspěšnost dotčených sídel. Tyto hodnoty mohou být také zaneseny do prostředí GIS a promítnuty v geografickém kontextu, čímž lze posoudit jejich případné prostorové koncentrace. Navíc konfrontací se specifickými mapovými podklady společně s dalšími vlastnostmi sídel, které tvoří součást zdrojové matice vektorové syntézy a jsou na jejich získaných výstupech nezávislé, umožňuje validaci detekovaných struktur a napomáhá také následnému vysvětlení struktur.

Dále mohou být porovnány již vygenerované a do jisté míry nezávislé struktury dvou faktorů mezi sebou společně s dalšími vlastnostmi sídel. K tomuto účelu bude opětovně užito prostředí GIS, kde není nutné pracovat pouze v reálném, geografickém prostoru, ale i v tzv. abstraktním, analytickém prostoru (srov. *Šmejda 2008, 7; 2009, 64-65*). Jako osy souřadnicového systému, resp. koordináty jednotlivých objektů, budou použity právě hodnoty faktorových skóre dvou vybraných faktorů. Osy společně popisují vzájemně nezávislé latentní struktury vstupního souboru dat. Další dimenze dat může být zobrazena promítnutím dalších symbolů, vlastností objektů, nebo generováním specifického podkladu na základě dalších hodnot zobrazených objektů.

Ve studiu konkrétních projevů zániku na vybraných lokalitách byly shromážděny dostupné informace vycházející z archeologických výzkumů (zejména povrchových průzkumů reliéfních tvarů a leteckého laserového skenování), rešerše historických pramenů (pakliže byla zpracována), vyhodnocení historických mapových podkladů, případně i uvedení výsledků palynologie v těch případech, kde byla realizována. Dopad třicetileté války vychází ze zpracovaných historických informací o zničení či postižení sídel. Tyto informace byly zaneseny do GIS, kde mohly být konfrontovány i se stavem zachyceným Berní rulou roku

1654. Zde byly vizualizovány na specifických mapových podkladech společně s dalšími vrstvami a následně vyhodnoceny.

10. CHARAKTERISTIKA SLEDOVANÝCH OBLASTÍ

V této kapitole bude shrnuta základní charakteristika obou hlavních zájmových oblastí. Podány budou informace o jejich rozloze a způsobu vymezení, které následuje stručné představení geomorfologických, hydrologických, geologických, pedologických a klimatologických poměrů. Dále je uveden nástin vývoje osídlení s formováním sídelní sítě a doplněny jsou přehledem dalších komponent v krajině. Pro oblast Dražanské vrchoviny mohl být udán i chronologický průběh změn osídlení po polovinách staletí, pro Rokycansko jsou představeny hlavní periody zániku či naopak obnovy sídelní sítě.

10.1. Dražanská vrchovina

Dražanská vrchovina představuje region s neúplněji identifikovanou středověkou sídelní sítí v ČR. Dlouhodobý výzkum zde realizoval E. Černý, který lokalizoval a zdokumentoval více než 60 zaniklých vsí (identifikace některých je problematická, proto není možné uvést přesný počet), převážně dochovaných v lesním prostředí, v řadě případů dokonce i s plužinou nebo alespoň její částí. Další zaniklá sídla byla objevena navazující výzkumnou činností regionálních badatelů. Některé identifikované zaniklé vsi v tomto regionu dokonce nejsou uvedeny v písemných pramenech (*obr. 8 a 9*). Hlavní vlna zániku je kladena do první poloviny 15. století, pustnutí vsí se však objevuje i ve 14. století, druhé polovině 15. s přesahem do 16. století, kdy jsou také některá sídla obnovena. Zanikání sídel v 17. století se na rozdíl od Rokycanska této oblasti dotklo jen velice okrajově, opuštěny byly pouze tři vesnice, avšak jejich území bylo dále využíváno. Zaniklé vsi se vyskytují prakticky rovnoměrně po celém regionu, menší podíl je patrný jen v nižších polohách.

10.1.1. Charakteristika přírodního prostředí na Dražanské vrchovině

Dražanská vrchovina je geomorfologický celek situovaný severním směrem od Brna, který vystupuje nad okolní, zpravidla snížené oblasti (zejména Boskovickou brázdu, Dyjsko-Svratecký úval, Vyškovskou bránu či Hornomoravský úval). Rozsah území, v němž je realizován výzkum, činí 787 km². Téměř úplně se přitom překrývá s územím, kde svůj výzkum realizoval E. Černý (vyjma rozsahu zaniklých sídel na Prostějovsku). Pro určení hranic území byla rozhodující koncentrace zaniklých vesnic. Vedena proto byla tak, aby území zahrnovalo i žijící sídla v blízkosti těch zaniklých, přičemž byl kladen důraz na průchod hranice

rozsáhlejším, neosídleným prostorem. Na rozdíl od Černého byl opomenut severozápadní výběžek území, kde na jednu zaniklou ves situovanou mimo hlavní koncentraci zaniklého osídlení připadá větší počet sídel žijících, což by zvýšilo nepoměr v zastoupení obou kategorií vesnic. Přirozený okraj tvoří na takřka celé východní straně vojenský prostor Březina, rozsáhlejší zalesněné území se vyskytuje i v jihozápadní části regionu. Nadmořská výška se pohybuje v rozmezí od 238 m (střet řeky Haná s hranicí regionu ve městě Vyškov) a 735 m (vrch Skalky v Protivanovské planině v severní části transektu), střední hodnota činí 483 m. Většinu území, zejména severní až jihozápadní část, odvodňuje řeka Svitava, která opisuje západní hranici regionu. Jejím největším přítokem je v této oblasti řeka Punkva. Na opačnou, jihovýchodní stranu odtékají Velká a Malá Haná, které zde pramení. Regionem probíhá rozvodí mezi oběma povodími, orientované je ve směru jihozápad – severovýchod.

Úzké sníženiny s plochým reliéfem, které tvoří okraj vymezeného území na jihu (Ivanovická a Rousínovská brána), západě (Blanenský prolom) a severozápadě, kde se prostorově rozšiřují (Rudická plošina, Valchovský prolom a Jevíčská sníženina), ostře přecházejí v členitější, výše položené oblasti – Mojetínský hřbet na severu, vrchoviny Škatulec a Rozsocháč na západě a Hornoříčská vrchovina se Zelenohorským lesem v jižní části. Ty odděluje výrazně snížený Jedovnicko-Račický prolom s četnými skalními sukami na svazích, z jihozápadu na severovýchod do oblasti vstupuje snížený pruh s krasovým povrchem tvořený Ochozskými či Suchdolskými plošinami či Rudickou plošinou. Přibližně dvě pětiny celkové rozlohy regionu v severovýchodní části s výrazným rozšířením do střední i jižní části zaujímají ploché vrchoviny charakterizované plochými hřbety a úvalovitými údolími (Štěpánovská, Protivanovská, Ludíkovská a Kojálská planina; *Demek a kol. 1987*).

Nejrozsáhlejší plochu regionu zaujímá jednotný geologický podklad tvořený břidlicemi, droby, křemenci či vápenci, podloží severozápadní části tvoří žuly a granodiority doplněné pískovci, slepenci a jílovci, velice omezeně i písky a jíly, které nacházíme i u jižního okraje. V této části jsou významně zastoupeny spraše, které se v omezenějším rozsahu nacházejí při severozápadním okraji u Boskovic, malý ostrůvek se vyskytuje i podél řeky Punkvy ve střední části regionu (*Fusán – Kodým – Matějka 1993*). Drobná povrchová ložiska železné rudy se vyskytují v Boskovické brázdě a střední části Moravského krasu (*Souchopová 1986, 8*), tedy jen na málo rozsáhlém území při západním okraji regionu.

Zemědělsky nejprůhodnější oblasti pokryté černozemí, hnědozemí, omezeně i šedozemí, jsou situovány na severozápadním, západním a jižním okraji regionu, tedy v těch nejnižších položených oblastech. Z jihozápadu se do středu území rozšiřuje široký pás již méně hospodářsky využitelných regozemí, které zejména v severní polovině regionu doplňují ostrůvky pseudoglejí. Obzvláště podél Svitavy

a jejich přítoků na západním okraji, stejně jako podél vodních toků na jihu, jsou rozšířeny hodnotnější fluvizemě, ostatní vodoteče ve střední části území ohraničují gleje. Nejrozsáhlejší plochu pak zauímají kambizemě (Tomášek 1995; 2002). Ve vyšších polohách Dražanské vrchoviny, poněvíc nad kótou 600 m n. m. je půda bohatá na kamení (Černý 1976, 94).

Klimaticky nejpříznivější oblasti jsou situovány na obvodu území. Zejména v nejnižších partiích na jihu regionu nacházíme oblasti MT11, na východ se rozšiřují i MT10 a MT9 (40 až 50 letních dní, průměrné červencové teploty činí 17°C až 18°C, lednové -2°C až -3°C resp. -3°C až -4°C). Západní okraj spadá již do méně příznivé oblasti MT7, východní okraj i do MT5. Rozsáhlá, střední část území patří do MT3, nejvyšší partie náleží již do CH7 (10 až 30 letních dnů, lednové teploty v průměru činí -3°C až -4°C, v červenci 15°C – 16°C; Quitt 1971). Přirozená vegetace je na obvodu území, vyjma severní části, tvořena dubohabřinami. Ty jsou zejména podél jižní a východní hranice doplněny pásem bikových či jedlových doubrav. Kolem Vyškova nacházíme malý ostrůvek lužních lesů. Rozsáhlou střední oblast regionů charakterizují květnaté či bikové bučiny (Mikyška a kol. 1968; Neuhäuslová a kol. 1998; Neuhäuslová – Moravec 1997). Jižní část regionu náleží 2. – bukodubovému vegetačnímu stupni, který na sever přechází ve stupeň 3. – dubobukový. Ten se nalézá i podél západní hranice regionu. Většina území spadá do 4. – bukového stupně, v severní části se vyskytuje i 5. – jedlobukový stupeň (Culek a kol. 2005).

10.1.2. Stručný nástin vývoje osídlení

Z území Dražanské vrchoviny existují stále početnější doklady osídlení již od 9. století, které bylo rozprostřeno do několika sídelních enkláv (Belcredi 1983b, 40; Černý 1992, 12, 116; Doležel 2003, 135). Ačkoliv jsou některé vesnice historicky doložené až ve 14. století, podle názvu u nich lze předpokládat slovanský původ. Existence některých vsí, např. Ježkovic, Sloupu, Ostrova či Rudic je archeologicky doložena v 11. století (Belcredi 1983b, 40). Osídlovací strategie ve velké většině případů volila postup ze starého sídelního území do nitra vrchoviny (Doležel 1996, 184), stabilnější osídlení do roku 1200 nepřekročilo kótu 450 m n. m. (Doležel 2003, 135).

Vyšší partie byly postupně osazovány až od sklonku 12. století (Doležel 1996, 184). Od poloviny 13. století, zejména v 50. a 60. letech, pak bylo území rozsáhle kolonizováno zejména germánským obyvatelstvem z Dolního Rakouska. V nezanedbatelné míře se však osídlování tohoto území zúčastnili i moravští kolonisté. Úplné splynutí německých hospodářů s domácím okolím je kladeno do 2. poloviny 15. století (Doležel 2003, 128, 135-136). Velká část dominií si uchovala

svá přirozená správní a ekonomická centra v místě původních výchozích bodů osídlovacího procesu, v okolních nížinách a úvalech (*Doležel 1996, 184*).

Kolonizační proces regionu byl dovršen v první polovině 14. století. Kolem poloviny století se stal agrární oblastí bez institucionálních městských obcí, s vyšším podílem držav vyšší šlechty, méně byly zastoupeny církevní majetky či statky nižší šlechty (srov. *Doležel 1996, 185*). Kromě Vyškova a Blanska, které jsou jako město resp. městečko označovány již od 13. století, ostatní byly povýšeny ve 14., případně až v 15. století. Jedná se o Boskovice, Doubravice, Jedovnice, Knínice a Račice. V případě Drahan a Dědic je dokumentován jejich opětovný úpadek na ves po husitských válkách, resp. ve 2. polovině 15. století (*Kuča 1996; 1997; 2004*). Budování kostelů kulminovalo ve 2. polovině 13. století a doznívalo během první poloviny následujícího věku. Ve vyšších polohách byly kostely zřizovány ještě hluboko ve 14. a dokonce v 15. století (*Doležel 1996, 185*). Dálkové komunikace se vymezenému území vyhýbají, když těsně procházejí zejména za jeho západním či jihovýchodním okrajem. Kromě cest spojujících jednotlivá tržní centra, regionem prochází významnější cesta v přibližném směru na sever až severovýchod ze Šlapanic přes Jedovnice, Holštejn a Rozstání až do Konic (*Hosák 1951, 84-85, 88*).

V první polovině 14. století krajinu pokrývala nejhustší síť sídel, přestože již z tohoto období pocházejí doklady o zániku některých vsí (někdy ztotožňovaných s tzv. provizorií), nedlouho po jejich založení. Zatím byly získány doklady o šesti sídlech, ale vzhledem k absenci zpráv v písemných pramenech doprovázenou obtížně viditelnými relikty v případě jejich situování v lesním prostředí, může být jejich počet ještě vyšší. Hlavní vlna zániku vesnických sídel je řazena do první poloviny 15. století a bývá tak přisuzována některému z dvojího tažení husitů a jejich nepřátel tímto krajem. Při koupi blanenského panství v roce 1459 je v zemských deskách zaznamenáno, že je zcela zpusťeno (*Belcredi 1983b, 40*). V jednom případě (Housko) zaniká i ves zahrnující farní kostel. Pustnutí vsí se však vyskytuje v menším rozsahu až do 16. století, zejména do jeho první poloviny, opuštění dalších tří sídel je kladeno i do 17. století (*Černý 1992, 127-128*). Částečná obnova sídelní sítě se datuje již do 16. století, kulminuje však až v 18. století, kdy vznikají i v souvislosti s rozvíjející se průmyslovou výrobou zcela nové sídelní jednotky. V některých případech se jejich areály alespoň částečně překrývají se starším osídlením (srov. *Hosák – Šrámek 1970; 1980*).

V tomto regionu se během pozdního středověku a raného novověku nachází jedno sídlo se statusem města (Vyškov), dalších 6 městeček (Blansko, Boskovice, Doubravice, Jedovnice, Knínice, Račice), Dědice a Drahan poklesly na ves, Dědice dočasně, Drahan zůstaly vsí až do počátku 20. století. Zřejmě 3 další městečka zanikla, Hrádek a Holštejn upadly po opuštění stejnojmenného hradu, přiřazení Schreyernu k městečkům je však více než sporné. V oblasti se nachází celkem

72 vesnických sídel, která jsou klasifikována jako žijící, 52 jako trvale zaniklá, 8 jako obnovená a dalších 13 sídel vznikalo až od druhé poloviny 17. století.

10.1.3. Chronologický průběh změn osídlení

Chronologické určení zániku se jeví jako velice obtížný úkol, zejména kvůli nedostatku písemných pramenů a způsobům jejich evidence (srov. *kap. 5*). Zmínka během života vesnice i po jejím zániku je udána jen ve 23 případech. V 9 případech prameny referují jen o existující vsi, pouze po zániku vsi ve 14 případech, 13 zaniklých vesnic nebylo v pramenech nalezeno vůbec. Na 43 zaniklých vesnicích byl získán keramický materiál umožňující chronologické vymezení existence lokality, alespoň částečná konfrontace byla umožněna ve 36 případech (srov. *Černý 1992, 127-128*). Nelze se však domnívat, že by byl získán dostatečně reprezentativní soubor nálezů z plochy celé zaniklé vsi na to, aby umožnil konečné určení chronologie lokality. Některé části vesnice tak např. mohly trvat ještě déle, než jak bývá určeno, jen z nich nebyl získán odpovídající keramický materiál. Časové určení zániku lokalit do padesátiletých intervalů na základě obou způsobů datování má za cíl vyjádřit hlavní rysy chronologie zanikání ve zkoumaném regionu.

V tomto přehledu jsou zařazeny i zániky těch sídel, které byly posléze obnoveny, nebo na jejich pozemcích vznikly panské dvory. Ve 13. a 14. století se zanikání objevuje jen ojediněle. Na konec 13. a první poloviny 14. století je kladen zánik pouze dvou sídel, přičemž u dalších 3 je zánik v této době předpokládán. Ve druhé polovině 14. století měly zaniknout další 4 vesnice. Nejvyšší intenzita zániku se objevuje až v následujícím věku, dotčeno bylo celkem 32 vesnic včetně dvou, u kterých nelze vyloučit přesah doby zániku až do 16. století. Více sídel přitom zaniklo v první polovině 15. století, konkrétně 14, následováno 9 vesnicemi ve druhé polovině. Zánik 7 vesnic je určen na celé století. V již omezenější míře se zanikání objevuje v pozdějších staletích, v první polovině 16. věku mělo zpusťnout 8 vesnic (či 10 v případě zahrnutí dvou vesnic s možným posunem doby zániku), ve druhé polovině pak byly opuštěny další 2 vesnice. Ty následuje 1 ves v první polovině 17. století a 2 vesnice v druhé polovině tohoto století. U 9 sídel je bližší chronologické určení jejich zániku nemožné.

Náhled na prostorovou distribuci jednotlivých horizontů zániku neposkytuje žádné jasně patrné pravidelnosti (*obr. 10*). Zajímavá je blízkost vesnic zaniklých ve 2. polovině 14. století (Mechlov, Ovčinec a Neznámá ves v trati Hádky), které představují nejzazší vsi v případě rozšiřování sídelní oikumeny z jižní, nízko položené části regionu. Do období 1. poloviny 15. století je kladen zánik čtyř z pěti zaniklých vesnic (Dvorce, Típeček, Budkovany a Bystřec) v dnešním katastrálním území Jedovnice, k nimž se přiřazuje i sousední Vilémov.

Vesnice zaniklé během 17. století (Češkovice, Žižlavice a obnovená Proseč) jsou situovány spíše v níže položených partiích, při západním okraji regionu. Celkově jsou zaniklé vesnice rozprostřeny po celém regionu, přesto v jejich distribuci lze rozeznat výraznější koncentrace. Početná skupina zaniklých sídel je situována ve vrcholových partiích Dražanské vrchoviny na severovýchodě území. Další 4 shluky nacházíme rovněž ve výše položeném a navíc značně členitém reliéfu po jejím obvodu jižním, resp. západním směrem, poslední se nachází v severovýchodním cípu oblasti v ploché a nízko položené krajině.

Celkem 8 vesnic bylo na místě původních sídel nebo v jejich sousedství obnoveno. Hamlíkov, polovina Podomí a Kulířov již ve druhé polovině 16. století, Hamlíkov však zanedlouho zaniká trvale. V polovině 17. století jsou opětovně osazeny Nové Sady, panský dvůr vzniká na konci tohoto věku na pozemcích Vaňkouše a snad někdy v tomto období i na území zaniklé Lhotky u Březiny. V první polovině 18. století opětovně vznikají Klepáčov a Repechy, ve druhé polovině jsou následovány Holštejnem a Houskem. V této době ještě v těsné blízkosti intravilánu zaniklé Lhotky vzniká parcelací dvora Karolín, vedle pustého Jablonska se pak objevuje ves Suchý. Vznik Repech a Houska podmínila přítomnost sklárny. V areálech všech vsí zaniklých během 17. století (Češkovice, Žižlavice a Proseč) je kontinuita osídlení zachována přítomností panských dvorů, roku 1790 při dvoře na Proseči opět vzniká ves.

Od 2. poloviny 17. století se v této oblasti objevuje 13 zcela nových sídelních jednotek (včetně již uvedených sídel Karolín a Suchý), bez zřejmého vztahu k předchozímu osídlení. Kolem roku 1660 vznikají Hrochov a Studnice, v první polovině 18. století jsou založena sídla Krasová, Olšany, Seč, Újezda a Vysočany, přičemž areály posledních tří jmenovaných sídel se alespoň částečně mohou překrývat s pozemky původních zaniklých vesnic. Ve druhé polovině 18. věku jsou následovány Březinou, Odrůvkami a Pařezovicemi, ve druhé polovině 19. století byla založena kolonie Baldovec. Nově vzniklé sídelní jednotky se vyskytují takřka po celém regionu, jejich větší koncentraci nacházíme v jeho střední části, kde jimi bylo osazeno, podobně jako v severovýchodním cípu oblasti, starším osídlením nedotčené území.

10.2. Rokycansko

Povrchové průzkumy zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku byly realizovány od 70. let 20. století pracovníky Západočeského muzea a později členy Klubu Augusta Sedláčka (srov. *Rožmberský 2008a, 9-12*). V roce 2004 zahájila systematický výzkum vesnického osídlení Katedra archeologie na Západočeské univerzitě v Plzni. Dosud bylo přesně, nebo alespoň rámcově lokalizováno 33 zaniklých vsí (řada dalších poloh je dosud sporná či nejasná; *obr. 11*). Zánik

většiny z nich je kladen do 15. století. V 16. století nastává obnova některých sídel, na dalších vznikají panské dvory. Výrazná redukce osídlení zde přichází v souvislosti s třicetiletou válkou, naprostá většina vsí je však po jejím skončení nebo v následujících staletích opět obnovena. Vysoká koncentrace zaniklých vesnic je patrná ve střední části regionu, kde vytvářejí širší pruh ve směru jihozápad – severovýchod. Další skupina zaniklých sídel je situována do jižního výběžku zájmového území, několik zaniklých sídel se nachází i u severního okraje, v oblasti s nižší nadmořskou výškou.

10.2.1. Charakteristika přírodního prostředí na Rokycansku

Zde uvedený popis vychází z publikovaného příspěvku o středověkém osídlení tohoto regionu (srov. *Vařeka a kol. 2011, 320*). Region Rokycansko je vymezen dle současných hranic okresu. Ačkoliv takový způsob vytyčení regionu pro studium osídlení není optimální (srov. *Měřínský 1982, 120*), hranice okresu ve velké míře koresponduje s přirozenými celky. Východní a severní část je ohraničena řekou Berounkou, severovýchodní okraj prochází křivoklátským hvozdem a za jihovýchodní hranicí se nachází neosídlená oblast Strašické vrchoviny, kde se nachází vojenský prostor Brdy. Okres Rokycany se svou rozlohou 575 km² řadí k menším okresům v ČR. Jeho nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 245 m (poslední kontakt Berounky s hranicemi okresu) až 718 m (vrch Brno v Radečské vrchovině), střední hodnota činí 451 m n. m. Celé území odvodňuje řeka Berounka, její významné přítoky představují Klabava, Korečný, Radnický a Zbirožský potok, které na tomto území pramení.

Jižní polovinu okresu formovanou Strašickou, Třemšínskou a Bukovohorskou vrchovinou společně s Blovicou a Klabavskou pahorkatinou charakterizují rozsáhlé ploché, široké či oblé strukturální hřbety a široce rozevřená údolí. Střední část postupně přechází v plochou Rokycanskou kotlinu s mělkými údolími a širokými nivami a mírně zvlněnou Holoubkovskou kotlinu. Výrazně členitější ráz krajiny nacházíme v severní polovině okresu, která je tvořena Radnickou, Vlasteckou, Radečskou a Hudlickou vrchovinou a nepatrně i Kozlanskou plošinou. Nápadné jsou zde především hluboké zářezy údolí Berounky i jejích přítoků, v některých místech doplněné o skalní stěny a svahové sutě (*Demek a kol. 1987*).

Nejvíce zastoupené geologické podloží představují břidlice, droby, fylity a křemence, v severovýchodní části okresu se objevují amfibolity a diabasy, v severozápadní pak pískovce, slepence a jílovce. Kvartérní sedimenty nacházíme západně od Rokycan, na severu okresu a velice omezeně i na východě mezi Mýtem a Zbirohem (*Čepek a kol. 1961; Fusán – Kodym – Matějka 1993*). Z nerostného bohatství lze zmínit především ložiska železné rudy, která ve velké míře

nacházíme zejména v jižní polovině okresu, kde se vyskytují spodnoordovická ložiska Barrendienu (*Kraft 1933, 33; Pleiner a kol. 1984, 68-69; Havelka – Rozložník 1990, 207; Mergl 2005; Chlupáč a kol. 2011, 73-77*).

Se zemědělsky hodnotnou hnědozemí se setkáváme pouze na nepříliš rozsáhlých plochách, a to severně od Rokycan na soutoku Klabavy a Oseckého potoka, podél západního břehu Radnického potoka, na severu okresu u Vejvanovského potoka a na východě u vsi Kařez. Největší zastoupení v severní polovině okresu mají kambizemě, podél Berounky doplněné regozemí, v jižní části pak pseudogleje a luvizemě; všechny patří k hůře zemědělsky využívaným půdám (*Tomášek 1995; 2002*).

Klimaticky se oblast řadí k mírně teplým, většina území spadá do kategorie MT11 a MT10, průměrné lednové teploty činí -2°C až -3°C , červencové 17°C až 18°C , počet letních dní se pohybuje mezi 40 a 50. Z jihovýchodu do regionu zasahuje i oblast MT7 s průměrnými lednovými teplotami -2°C až -3°C , červencovými 16°C až 17°C a 30 až 40 letními dny v roce (*Quitt 1971*). Podle mapy potenciální přirozené vegetace do většiny území spadají acidofilní doubravy, údolí Berounky a její větší přítoky pokrývají luhy a olšiny, v širších oblastech doplněné o dubo-habrové háje a subxerofilní doubravy. Ve vyšších polohách se objevují bikové a květnaté bučiny s acidofilními bory a reliktními bory silikátových podkladů (*Mikyška a kol. 1968; Mikyška 1969; Neuhäuslová a kol. 1998; Neuhäuslová – Moravec 1997*). Území podél Berounky a Rokycanské kotliny náleží 3. – dubo-bukovému vegetačnímu stupni, zbytek území spadá do 4. – bukového vegetačního stupně, s výjimkou nejvyšších partií Radečské vrchoviny náležících 5. – jedlo-bukovému vegetačnímu stupni. Severní část s rozšířením i na západ území, stejně jako na nerozsáhlé plochy v jižním cípu regionu představují oblast srážkově relativně suchou (*Culek a kol. 2005*).

10.2.2. Stručný nástin vývoje osídlení

Podrobný vývoj středověkého osídlení je předmětem výše uvedeného, samostatného příspěvku (*Vařeka a kol. 2011, 320-330*), do kterého byly poskytnuty podklady i v rámci zpracování této disertační práce. Když nebude uvedeno jinak, zde představené informace vycházejí právě z tohoto zdroje. Proměny osídlení v 17. století vycházejí z vyhodnocení dějin osídlení Rokycanska (*Rožmberský – Vařeka 2013*) a zpracovaných pramenů k dějinám třicetileté války V. Lívy (konkrétní citace pro každý případ z důvodu zachování přehlednosti textu není uváděna).

Starou sídelní tradici v západní, níže položené části regionu podél řeky Berounky a v Rokycanské kotlině naznačují hradiště u Sřápole, mohylník u Hlohoviček a sídliště u Litohlav. Tomu odpovídají i písemné prameny, které do

této části regionu kladou 12 vsí v období 11. a 12. století. Stopy osídlení lze v raném středověku předpokládat také podél dálkové komunikace z Prahy do západních Čech a dále do Německa.

Rozvoj osídlení ve 13. století vychází ze starších sídelních komor a přesahuje kótu 400 m n. m. Vyšší partie, zejména Strašická, Radečská a Hudlická vrchovina zůstávají stále neosídleny. Písemné prameny uvádějí 18 sídel ve 13. století, pro 15 sídel v tomto období svědčí i archeologické nálezy získané drobnými odkryvy v intravilánech žijících vsí, případně povrchovými sběry z prostoru zaniklých sídel situovaných na polích i v lesním prostředí. Ve dvou případech, v Mýtě a Přívěticích, v této době zaznamenáváme posun osídlení do nových, prostorově stabilizovaných sídel (podrobně *Malina 2011, 71-81, 91-94*). Do 13. století je kladen i vznik nejstarších opevněných šlechtických sídel, tvrzí s prostorovou vazbou na vesnická sídla a hradů ve výšinných polohách. Na přelom 13. a 14. století spadají i počátky hutnictví v tomto regionu, které významně ovlivňovalo jeho ekonomiku.

Proces osidlování regionu byl završen v průběhu 14. století. Souvislá sídelní síť pokryla téměř celé území a překročila nadmořskou výšku 500 m. Neosídleny tak zůstaly pouze nejvýše situované, vrchovinné části Rokycanska. V písemných pramenech se objevují zmínky o dalších 85 sídlech, kolem roku 1400 je tak na Rokycansku doloženo 115 vesnických sídel. Objevují se i zmínky o pěti městečkách, kromě Rokycan jsou uváděny Mýto, Radnice, Strašice a Zbiroh. Všechna měla spíše polozemědělský charakter. K hradům pocházejícím ze staršího období přibýlo dalších šest objektů, v této době je doložena existence nejméně 20 tvrzí, téměř 40 dvorů a také 18 farností. Téměř třetinu území Rokycanska v této době pokrývalo panství Rožmberků. Ucelenou církevní držbu, čítající několik vsí, představovalo rokycanské zboží pražského biskupství, později arcibiskupství. Pouze malou část zde držel panovník. Asi polovina rozlohy území byla rozdrobena mezi malé feudály, přičemž v řadě případů se setkáváme s rozdělením jediné vsi mezi několik vlastníků. Již v tomto období písemné prameny dokládají zánik dvou vesnic.

Významná vlna pustnutí je však kladena až do průběhu 15. století s možným přesahem do následujícího věku. Úplný zánik osídlení nebo jeho výrazná redukce se mohly dotknout až celkového počtu 52 vesnic. Více než polovina zaniklých vsí náležela drobné šlechtě, což však koresponduje s nejvyšším rozsahem jejího majetkového podílu v regionu. Jako významnější se spíše jeví vazba ke konfesně-mocenským blokům husitských a poděbradských válek, v nichž šlechta až na výjimky stála v katolickém šiku. Určení podílu tohoto faktoru na zanikání však vyžaduje přihlédnutí k dalším regionům. Ve třech případech došlo k zániku vesnice s farním kostelem, který si však podržel svou funkci i v mladším období.

Částečná obnova sídelní sítě nastává až v 16. století, v některých případech až spíše na přelomu 17. století. Vedle snad až 13 obnovených, případně ve zmenšené formě přežívajících sídel, na pozemcích dalších 7 vesnic prameny dokládají přítomnost panského dvora nebo dalších druhů komponent. Mimořádný dopad na osídlení měla třicetiletá válka. V této době zpustlo až 13 sídelních jednotek, pro 15 dalších vesnic prameny dokládají zničení, vypálení nebo alespoň značné poškození, značně však trpělo i další osídlení. Uváděno je zejména pustošení sídel v okolí Rokycan a na Zbirožském panství.

Efekt třicetileté války však kontinuitu osídlení výrazněji nenarušil, roku 1654 již existují všechna zničená sídla i dvě na delší dobu zpustlé vsi. Na pozemcích většiny dalších postupně vznikají jiné druhy komponent, zejména panské dvory, u kterých jsou následně obnovena i vesnická sídla. Efektu třicetileté války lze připsat pouze max. 5 trvale zaniklých sídel v tomto regionu. Zánik jedné z nich (ves Zhoř) je však v tomto období velice sporný, další ves (Lhotka) zaniká až po pokusu o její znovuosídlení v 18. století, v případě Bukova část vsi zanikla dříve a během třicetileté války je opuštěn již jen panský dvůr. Tím počet zaniklých vsí klesl na pouze dva případy (Cetkov a Rovný). V období od druhé poloviny 17. do počátku 19. století v této oblasti opětovně vzniklo dalších 10 sídel, které byly zpustlé již od 15. či 16. století. V některých případech byly jejich pozemky využívány jinými druhy komponent.

10.2.3. Přehled hlavních vln změn osídlení

První doklady o zániku vesnic přinášejí písemné prameny již z první poloviny 14. století. V roce 1325 měly být opuštěny vesnice Dobřív a Hrádek, obě však byly neznámo kdy obnoveny. Významná vlna zanikání vesnických sídel je kladena do průběhu 15. století, tradičně byla spojována s husitskou revolucí v první polovině a poděbradskými válkami v druhé části tohoto století. Doklady nebo významné indicie o jejich zpustnutí v tomto období jsou evidovány u 42 sídel z celkového počtu 115 vsí. Z toho u 14 vesnic však z důvodu nedostatečné četnosti písemných pramenů není možné zcela vyloučit jejich zánik až v první polovině 16. století. Bezpečněji lze do tohoto století klást zánik pouze 4 vesnic (Biskoupky, Bukov, Vejvanov a Vráž). Zpustnutí Bukova přitom spadá až na samý konec 16. století z důvodu zřízení jelení obory. U dalších 6 vesnic nelze určit ani přibližnou dobu jejich zániku (Dolní Přívětice, Hlohová, Malé Sebečice, Srnice, Visky a samota u Olešné), pravděpodobně se však odehrál rovněž v 15. století, případně v první polovině 16. věku. Tři sídla v tomto období splynula s jinými, Hutě se staly součástí městečka Strašice, Malé Sebečice snad splynuly se svým větším, stejnojmenným sousedem a zánik z důvodu sloučení lze snad předpokládat i v případě Dolních Přívětic, které se měly nacházet v těsném sousedství stejnojmenné vsi.

V prostoru tří zaniklých vesnic nadále přetrvával kostel (Chomle, Chylice a Řebřík), v dalších 6 případech (Hrádek, Liblín, Malý Újezd, Skoupý, Vařiny a Žíkov) písemné prameny namísto vesnického sídla v 16. století uvádějí panský dvůr nebo ještě další komponenty, které mohly buď přetrvávat, nebo byly nově zřízeny. Skupina různých komponent svědčících pro podnikatelské aktivity šlechty (vedle panského dvoru např. pivovar, ovčín, rybárna apod.) se vyskytuje zejména v případě Liblína a Žíkova. Panský dvůr byl rovněž zřízen na části pozemků zaniklého Bukova, zřejmě až na počátku 17. století. U dalších 3 zaniklých vesnic (Lhota/Lhotka, Liblín, Rovný) nelze vyloučit kontinuitu osídlení v 16. století, zpravidla ve značně zredukované formě. Cetkov byl snad jako jediný obnoven již v první polovině 16. století, další 4 vesnice (Biskoupky, Cekov, Chomle a Příkosice) byly obnoveny ve druhé polovině 16. století s možným přesahem do počátku následujícího věku. Opětovný vznik sídel Vejvanov, Vísky a Vojenice nelze přesněji chronologicky vymezit, kladena je tak rámcově rovněž do tohoto úseku. Případná obnova Holoubkova je podmíněna jejím předchozím zánikem, který je značně nejistý. Na obnovení Zhoře je usuzováno nepřímě podle zmínky z roku 1652, která uvádí, že je ves pustá, což může indikovat její opětovný zánik až během třicetileté války.

Písemné prameny dokládají dlouhodobější zánik 7 sídel během třicetileté války (Biskoupky, Cetkov, Holoubkov, Kařez, Rovný, Svojkovice, Vranov). K dalším 3 vesnicím se ještě vkrádá otazník (Lhota/Lhotka, Vojenice, Zhoř) a jejich zánik je v tomto období diskutabilní (*obr. 87*). Na Hrádku a Liblíně měly zaniknout přetrvávající komponenty (poplužní dvůr, šenk a mlýn, resp. tvrz, mlýn, sladovna, ratejna, sýpky apod.), stejně jako panský dvůr na Bukově. Dalších 10 sídel (Drahoňův Újezd, Lhota pod Radčem, Osek, Plískov, Svinná, Těškov a městská sídla Rokycany, Radnice, Zbiroh a na ves pokleslý Zvíkovec) mělo postihnout alespoň jednorázové vypálení, vyplenění dalších tři sídel (Přísednice, Vranovice a na ves pokleslé Strašice) je přitom nejisté, nicméně možné. Tento zásah do existence osídlení během třicetileté války se koncentruje do západní části regionu k dálkové komunikaci a oblasti severně od ní (tedy do širšího okolí dvou městeček, Mýta a Zbiroha), další zničená sídla se vyskytují v okolí Radnic a Rokycan. Poškození bylo více vystaveno také okolí brodů přes Berouнку.

Jednorázové zničení sídel významněji nepřerušilo kontinuitu osídlení. Roku 1654 dle údajů v Berní rule všechna postižená sídla již existují, byť zejména v případě Zbirohu a Lhoty pod Radčem, případně Plískova a Zvíkovce stále přetrvává i vyšší počet pustých gruntů. Ve značně zredukované formě je doložena existence i za války zcela pustých Biskoupek a Vojenic, ostatních 8 vesnic však v tomto roce dosud neexistuje. K nim se přidávají ještě Lhota a Strašičky/Milošovka, které v této době splynuly se Zbirohem, resp. Strašicemi. Doložena je také existence jiných typů komponent, v Biskoupkách se vyskytuje

ovčín, ve Vojenicích byl obnoven panský dvůr. Ten vznikl i z pozemků pustého Kařezu a objevuje se i ve Vranově, kde buď přetrvával, nebo nově vznikl. Na pozemcích Holoubkova byl zřízen roku 1661 hamr a roku 1688 vysoká pec, až v první polovině 18. století vzniká vrchnostenský dvůr také v zaniklých Svojkovicích. V průběhu 18. století, spíše až v jeho druhé polovině, jsou u těchto komponent, případně po jejich zrušení v Kařezu a Svojkovicích, opět obnovena vesnická sídla. Natrvalo tak zůstaly zcela pustými pouze Cetkov a Rovný, velice sporná je ves Zhoř, která mohla zpustnout dříve než za třicetileté války. Trvale také zanikly pozůstatky osídlení ve formě panského dvora na Bukově. Komplikovanější sídelní historie panuje u Lhoty/Lhotky. Po možném přežívání osídlení v 16. století je k roku 1654 uvedena jako pustá. Její zánik tak lze rovněž vztáhnout do období třicetileté války. Někdy po jejím skončení však byla částečně osazena zaměstnanci železáren, o čemž svědčí tereziánský katastr. Její trvalý zánik tedy nastal snad až po polovině 18. století.

Po skončení třicetileté války a v následujícím období se navíc osídlení navrácí i na dlouhodobě pustá místa od 15. či počátku 16. století. Po roce 1665 je obnoven Borek, chalupy vznikají i při huti v Klabavě zřízené roku 1643. Dalších 8 sídelních jednotek opětovně vzniká v průběhu 18. století, v Liblíně a Chockově na jeho počátku, v případě Darové, Sedlecka a Skoupého až ke konci tohoto věku, někdy v tomto století na pozemcích pustých Kamýků vzniká dvůr Kamínky, dvůr se objevuje i v Malém Újezdě, 4 domky v Chylicích jsou doloženy až v 19. století. V případě Darové osídlení vzniká se železárnou, u Liblína vedle dvora, v Sedlecku až po jeho zrušení.

Celkově pro oblast Rokycanska evidujeme 39 zaniklých vesnic, v písemných pramenech se objevují více méně spolehlivé indicie o přítomnosti dalších 15 zaniklých sídlech v tomto regionu, jejich poloha je však dosud neznámá. Snad až 10 vesnic zaniklo opakovaně, přesto polovina z nich v dnešní době existuje. Celkově bylo obnoveno až 22 vesnic, toto číslo je však jen orientační. Patří sem řada přechodně opuštěných sídel, přičemž obdobná situace mohla nastat i u dalších vsí, aniž to bylo zaznamenáno písemnými prameny. Areály dalších vesnic byly po jejich zániku využívány jinými druhy komponent, které zajistily kontinuitu ve využívání původního prostoru, v řadě případů až do současnosti.

11. TEORETICKÝ MODEL

Z přehledu různorodých příčin napříč Evropou vyvstávají všichni aktéři, kteří vstupují do strukturální proměny sídelní sítě. Zanikání osídlení se odehrává zpravidla v souvislosti s momentálním charakterem společensko-ekonomického a demografického vývoje. Značnou úlohu na transformaci sídelní sítě zastávaly aktivity vrchnosti, rovněž na ni působila města a předně opouštění sídel vycházelo

i z iniciativy svých vlastních obyvatel a z jejich priorit životních potřeb a nároků. Zanikání bývá spojováno i s podmínkami přírodního prostředí (dlouhodobých i náhlých proměn), v různé míře je přitom přisuzováno negativním dopadům lidských aktivit. Žádný z těchto činitelů ve studiu změn osídlení nemůže být opomenut (srov. *Nekuda 1971, 71*).

Dle základního principu teorie systémů bude charakteristika, vývoj a úloha každého „vstupu“ do změn osídlení v našem prostředí samostatně specifikována (odpovídá to jednotlivým subsystémům). Každý z nich představuje svébytnou problematiku v rámci jiných oborů než archeologie, jejich vyčerpávající rozpracování je tak na tomto místě zcela vyloučené. Zde proto bude podán jen přehled subjektivně vybraných informací s ohledem na jejich možný vliv v procesu změn osídlení. Subsystémy jsou přitom pomyslně rozděleny do dvou základních rovin. První zahrnuje obecné charakteristiky období z hlediska společensko-ekonomického a demografického vývoje, stejně jako proměny parametrů přírodního prostředí v souvislosti s lidským impaktem v pozdním středověku a raném novověku. Tyto stály na pozadí a určovaly rámec aktivit a zájmů konkrétních aktérů spadajících do druhé úrovně, kteří se podíleli na formování sídelní sítě. Jedná se o vesnické komunity a jejich priority v systému produkce i v dalších ohledech běžného života (např. církevní život, volný čas). Své zájmy, zejména ekonomické, však měly vrchnosti a také města. Všechny dílčí subsystémy jsou vzájemně značně provázány. Na závěr tak bude podáno shrnutí celkového kontextu vymezeného období s prolnutím všech faktorů, které vytvářely rámec či podmínky pro změny osídlení. Společně s reflexí uváděných příčin pustnutí představených v *kap. 7*, budou vymezeny oblasti, ve kterých byla některá sídla více zranitelná, resp. náchylná k zániku. Opačně budou rovněž specifikována sídla se silnou pozicí v sídelní síti, která trvalé opouštění nepostihovalo.

Kromě obtíží s úplným rozpracováním jednotlivých témat se archeolog nadto nemusí zcela vyvarovat určitým pochybením, jelikož zejména ke starší historické literatuře nepřistupuje dostatečně kriticky a nebere v potaz případné překonání uvedených poznatků či interpretací. V rámci některých subsystémů jsou navíc podány informace platné v širším geografickém prostředí, na změny osídlení v konkrétní oblasti přitom mohly mít významný dopad právě regionální specifika. Jejich začlenění je však podmíněno dlouhodobým studiem historických pramenů a literatury pojednávajících o charakteristice regionálního vývoje. Testování tohoto značně generalizovaného modelu však lze v první fázi iterativního procesu považovat za adekvátní, jelikož jeho aplikace dovoluje extrahování základních deskriptorů pro osídlení v konkrétní oblasti. Realizace archeologické metody umožní dopátrání se počáteční úrovně výsledků, z nichž je možno vycházet při dalším studiu. Získané poznatky dávají možnost následně generovat teoretický

model vyšší kvalitativní úrovně. Až několikanásobné opakování tohoto procesu teprve umožňuje důkladné obeznámení se změnami osídlení a jejich důvody.

11.1. Obecná charakteristika sociálně-ekonomické situace v pozdním středověku a raném novověku

V této části bude podána strohá charakteristika sociálně-ekonomického vývoje v mladším středověku a raném novověku. Samostatně budou uvedeny hlavní tendence agrární či neagrární výroby, význam komunikací a úloha válek v tehdejších poměrech, zejména s ohledem na jejich dopad na venkovské obyvatelstvo a společnost.

11.1.1. Stručný nástin sociálně-ekonomického vývoje

V období od 14. do 18. století lze rozeznat dlouhodobou kontinuitu sociálně-ekonomického vývoje, kterou nezastavila husitská revoluce ani třicetiletá válka. Vývoj na Moravě se od Čech příliš neodlišoval (např. *Čechura 1990, 466-468, 475, 486*), obě země vykazovaly obdobnou strukturu společnosti a hospodářství (*Polišenský 1970, 61*).

Základním výrobním prostředím pro celou epochu feudalismu byla vesnice (*Smetánka 1988, 10*). Hospodářský výnos ve vrcholném středověku spočíval v rozšiřování obdělávané půdy prostřednictvím dosídlení starého sídelního území a intenzivní kolonizační činnosti. Tím se zvýšily možnosti zemědělské produkce. Tyto činnosti probíhaly pod neustálým tlakem rostoucích společenských vrstev (*Žemlička 1980, 95, 110*). S poklesem kolonizačního ruchu doznívala agrární konjunktura, přičemž od 60. let 14. století se začaly projevovat stagnační jevy vedoucí i ke zhoršení právního postavení poddaných. Nepříznivá situace se na přelomu 14. a 15. století prohloubila a vyústila ve společenskou krizi. Zasáhla všechny složky společnosti a vyústila husitskou revolucí, přičemž zlepšení situace nastává až v pohusitském období (*Čechura 1990, 468-469*). Celkové oživení a rozvoj české ekonomiky spadá spíše do 2. poloviny 15. století, následuje zejména po ukončení poděbradských válek roku 1479 (*Macek 2001, 155*). Celková situace poddanského obyvatelstva do poloviny 16. století je souhrnně hodnocena jako příznivá, trvalejší vazby rolníků s trhem zajišťovaly v tomto století poddanskému hospodaření relativní prosperitu (*Čechura 1990, 468-469*).

České země se však nacházely v ekonomické izolaci, zejména v souvislosti s geopolitickou situací, kterou nepřekonal ani oživení v 16. století. Evropský či dokonce světový trh tak pro ně byl víceméně uzavřený (*Macek 2001, 125; Vorel 2001, 35*). Obchodní výměna mezi východní a západní Evropou byla zprostředkována především cestou z Norimberku přes Prahu na Moravu (*Macek*

2001, 126). České produkty tak pronikaly pouze do sousedních zemí. Jednalo se zejména o ryby, dřevo, v menší míře obilí, plátno či kůže (*Polišenský 1970, 88*). Vymezené období přitom obecně charakterizuje nedostatek peněz v hotovosti, celkové ovzduší je tak nabito touhou po hotových penězích (*Macek 2001, 145, 158*). Nemožnost exportu výrazně ovlivnila systém vnitřní směny zboží. Podstatnou náplní období po ukončení válečných událostí (zejména v poslední čtvrtině 15. století a dále do 16. století) se stala snaha o ovládnutí domácího trhu (*Vorel 2001, 35*). Hlavní aktéry v boji o trhy i o pracovní síly představují šlechtic – podnikatel a královská města. Ta se přitom postupně dostala do stagnace na úkor nově zřizovaných vrchnostenských měst a městeček v rámci šlechtických velkostatků (*Macek 2002, 77-78, 322*).

Přestože hospodářství nadále největší měrou spočívá na obilnářské produkci, především v souvislosti s rozvojem režijního velkostatku se rozvíjejí další odvětví – chov ovcí, drůbeže, pěstování chmele, výroba piva (*Purš – Kropilák 1982, 27-29*) a zejména rybníkářství (*Míka 1954, 263-265*). Ceny zemědělských produktů byly po celé období relativně nižší než ceny průmyslových výrobků. V dlouhodobé perspektivě je patrný pozvolný vzestup cen (s výskytem i tzv. cenových skoků v souvislosti s neúrodami či jinými katastrofami), prudký vzestup cen obilí je zaznamenán po roce 1520, ale jeho cena se víceméně stabilizuje. Mnohem ztlačněji na přelomu 15. – 16. století stoupají ceny ryb z řek i rybníků (*Macek 2001, 167-171*). Cenové revoluce se podobně jako v sousedních zemích objevují také ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století, obyvatelé se tak musely vypořádávat s náhlými nárazy drahoty (*Petráň 1964, 147*).

V souvislosti s evropským vývojem se postupně projevují stagnační jevy, do hluboké hospodářské krize naše země upadají ve druhém desetiletí 17. století. Přestože v té době Čechy ještě nebyly zasaženy bojovými akcemi, rozsáhle byly postiženy drancováním a bezohledným kořistěním, které spočívalo i v neúnosném daňovém zatížení. Všeobecné zadlužení doléhalo jako těžké břímě na hospodářství všech vrstev, zadlužen byl stát, velké i malé statky, svobodná a poddanská města i poddaní (*Polišenský 1970, 89, 140-143*). Za celé období třicetileté války trpěl bídou a fyzickým strádáním především „obecný lid“ (*Fukala 2001, 12*). Silný předbělohorský vývoj kulturních sil tak byl přerušen, následky války byly pociťovány až do konce 17. století (*Polišenský 1970, 243*).

V důsledku oslabení dluhy a válečnými destrukcemi svá postavení na dlouhou dobu ztratila vrstva menších statkářů, ale i měst, a to ve prospěch skupiny největších koncentrovaných velkostatků nejbohatší šlechty. Novým vrchnostem byla obětována veřejně uznávaná a zajištěná práva, i životní podmínky poddaných (*Polišenský 1970, 243*). Rozvrat ekonomiky spolu s důsledky demografické krize způsobily, že postupně převládl robotní typ velkostatku, provázený znevolňovacími tendencemi. Stabilizoval se zejména od 70. let 17. století (*Petráň –*

Petráňová 2000, 126). Znevolňování poddaných se projevilo hlavně zákazy jejich stěhování a dalším omezením jejich osobní volnosti (*Purš – Kropilák 1982, 187*). Slabá rentabilita hospodaření byla kompenzována přechodem k neplacené robotní práci či využíváním monopolního odbytu produktů v rámci dominikálního trhu (*Petráň – Petráňová 2000, 178-179*). Zvýšení produkce bylo dosahováno prostřednictvím hospodaření na panských dvorech. Na většině panství se udržely podmínky pro využívání dalších odvětví vrchnostenského hospodaření, zejména chov ovcí, rybníkářství, prodej dřeva či těžba železných a jiných rud (*Purš – Kropilák 1982, 186-187*).

11.1.2. Agrární a neagrární výroba v pozdním středověku a raném novověku

Čechy byly od pozdního středověku rozděleny na několik základních regionů s odlišným, ale vzájemně provázaným sociálně-ekonomickým vývojem (*Klír 2010, 374*). Vymezení *J. Petráně (1964, 42-145)* vyděluje kraje, přechodné oblasti a hory. Hospodářská výroba ve sledovaném období obecně nejvyšší měrou spočívá stále na obilnářství. Subsistence i tvorba potřebného nadproduktu (nákup potřebných předmětů pro provoz usedlosti a zajištění dávek vrchnosti) byly snáze zajištěny v agroklimaticky příznivých oblastech s úrodnými půdami (*Klír 2010, 374-375*), tedy v krajích. Zde panoval zjevný hlad po půdě a také nejvýraznější rozvoj režijního velkostatku od 16. století. Podobná situace se vyskytovala i v přechodných oblastech, zejména v blízkém okolí měst. Vrchnostenské hospodářské dvory zde však vznikaly jen na lokálně nejlepších, rentabilních půdách. V oblastech pro zemědělství méně příznivých (hory dle vymezení) však narůstá význam neagrární výroby, která umožňuje vytvoření nadprodukce (srov. *Klír 2010, 375-379*).

Jako oprávněné se zdá být kladení rozličných hospodářských strategií také do přechodných oblastí. Zjevně se v nich vyskytují segmenty krajiny s velice příhodnými podmínkami pro zemědělství. Výzkumy zaniklých vesnických sídel realizovaných Katedrou archeologie na Rokycansku a Blovicku, tedy regionů spadajících do přechodných oblastí, byly odhaleny i četné relikt po těžbě železné rudy. Přestože definování vztahu obytného a těžebního areálu je v mnoha případech problematické, u některých byl bezpečně prokázán (středověká keramika v těžebních reliktech v případě zaniklého Sloupku, stopy úvozů mezi relikty těžby a intravilánem vsi Kamenice na Blovicku apod.). Prvotní zpracování železné rudy ve vesnickém sídle rovněž potvrzuje archeologický odkryv v zaniklém Sloupku. Počítat je tak třeba s různým podílem agrární či neagrární výroby v závislosti na podmínkách, v nichž jsou sídla zasazena.

Železářství se soustřeďovalo do železnorudných oblastí. Nejdůležitější českou železnorudnou základnou je obvod barrandiensko-železnohorský, který

zasahuje i do jednoho ze zkoumaných regionů – Rokycanska. V Plzni přitom kvetl značný obchod se železem dováženým z okolních hutí, ale i ze zahraničí. Ložiska rud se vyskytují i při obvodu Dražanské vrchoviny, zejména v Moravském krasu (Pleiner a kol. 1984, 68, 70, 86). Hlavními podnikateli v železářství je šlechta, avšak v některých případech i městské obce (Rokycany, Plzeň; Macek 2001, 94).

Mezi roky 1300 a 1600 je odhadováno na 350 hutí. Z velké míry se jedná o redukční výhně a šachtové pece malé kapacity s velice omezeným časovým využitím. Hamerníci dobývali rudu sami, nebo ji nechali dobývat na svůj náklad, případně ji kupovali od důlních těžařstev. Dobývání bylo primitivní a nevyžadovalo zvláštních znalostí, přestože ve 14. století se vyskytovaly železnorudné doly i s vyspělou dobývací technikou. Pro potřeby jednoho hamru stačila na roční provoz ruda vytěžená za několik týdnů. Přestože je těžba záležitostí horníků, kteří měli značnou svobodu pohybu (Pleiner a kol. 1984, 71-72, 87-88), i z důvodu některých dokladů těžby v zázemích sídel nelze vyloučit, že tvořilo i doplňkovou činnost usedlého obyvatelstva, tím spíše, že nepředstavovalo činnost příliš náročnou. Druhou surovinu při výrobě železa tvoří dřevěné uhlí, které bylo vyráběno pálením dřeva v milířích v rámci specializované, uhlířské činnosti. Z několika míst však pocházejí doklady o pálení dřeva sedláky, od nichž uhlí vykupovala vrchnost. Ta jej však vyráběla i ve vlastní režii (Pleiner a kol. 1984, 71-72).

Od poslední čtvrtiny 15. století, na Moravě až mezi lety 1520 – 1540, byly ve velkém zřizovány rybníky, které se měly objevit prakticky kdekoliv. Budovala je zejména šlechta, ale neodolali ani sedláci a ostatní vrstvy společnosti. Příčinou rozkvětu byla značná poptávka po rybách na trzích, regionálních, zemských a omezeně i zahraničních. Důležitým ekonomickým stimulem byla i touha šlechty a dalších zámožných vrstev po výtěžcích a zisku (Polívka 1991, 103; Macek 2001, 78-82), jelikož chov ryb byl velmi výnosný (Martínek 2001, 149). Rozmach rybníkářství spadá do 2. poloviny 15. a hlavně 16. století. Tou dobou bylo v Čechách zřízeno asi 78 tisíc rybníků (Semotanová 2002, 112).

Výnosným hospodářským odvětvím se zdál být i chov ovcí a prodej vlny (podobně jako v jiných zemích, srov. kap. 7.1.4. a 7.3.). Ve větší intenzitě však byl realizován jen u omezeného počtu vrchností a nikdy nepřekročil bariéry místních trhů. Podobná situace panovala i v případě chovu koní, vepřů či hovězího dobytka (Macek 2001, 76-77).

11.1.3. Komunikace

Hospodářský život příznivě ovlivňovala i přítomnost či blízkost dálkových či významnějších komunikací, po nichž se šířily kulturní podněty či technické inovace. Nicméně v době válečných konfliktů byli obyvatelé sídel v jejich okolí

vystaveni značnému ohrožení, a to z důvodu častého přesunu vojsk. Vedle ničení vsí byly vojsky šířeny i různé epidemie (*Měřínský 1999, 126*). Směr hlavních komunikací byl přitom velmi konzervativní a udržoval se po staletí. Zpravidla bylo voleno pokud možno nejpřímější spojení cestou nejmenšího odporu. Jejich průběh měl vliv i na vznik sídel, např. u přechodů přes řeku, při sbíhání se z údolí či u vstupu do pohraničního lesa (*Hosák 1951, 82*).

11.1.4. Dopad válečných událostí na společnost a osídlení

Život společnosti v Českých zemích byl od konce 14. století do 70. let 15. století ovlivňován častými válkami – od sporů mezi Lucemburky, přes husitské boje ve 20. a 30. letech, k ničivým uherským válkám v 60. a 70. letech 15. století. Morava přitom byla postižena ještě více než Čechy (*Válka 1991, 175*).

Pro celé feudální období je příznačné ničení statků nejen protivníka, ale i drancování na vlastních územích (*Žemlička 1980, 119*). Plenění měst a vesnic bylo nejen vojenskou nezbytností, ale i účinnou zbraní, jak oslabit nepřítele. Sídla byla postihována i mimo válečné kampaně (*Purš – Kropilák 1982, 182*). Vojska k těmto činům byla přiváděna také vlastní bídou, hladem a nedostatečným zásobováním. Mnozí poddaní se snažili zabránit zaplacením výpalného – holdu, který je jako výnosný podnik uváděn v souvislosti s třicetiletou válkou (*Míka 1960, 115, 254*). Průchody vojsk na našem území a přítomnost vojenských oddílů vyžadovalo samo o sobě značné náklady na jejich ubytování a stravu. Obyvatelé měst i vesnic tak byli zatíženi množstvím peněžních platů, které mohli vydat jen s obtížemi, což zapříčinilo zchudnutí poddanského obyvatelstva v průběhu třicetileté války (*Polišenský 1970, 143; Richterová 1981, 477*). Bezohledné drancování vojenských oddílů, stále zvyšované nároky na peněžní i naturální daně doléhaly na vesnické hospodáře tak, že četné z nich donutily k útěku ze statku. Kromě přímého zničení tak i toto zapříčinilo vznik řady pustých sídel (*Polišenský 1970, 143*). Totožné procesy lze jistě vztáhnout i do starších období.

Nejvíce byla postižena sídla v nížinných oblastech, zejména v blízkosti významnějších cest, kudy vojska procházela nejčastěji (*Žemlička 1980, 119; Purš – Kropilák 1982, 182*). Ochrana před válečnými událostmi skýtaly lesy, lidé se shromažďovali v kostelích (často jediných kamenných stavbách v okolí), stejně tak plnili hradby tvrze, či města (*Cherubini 1999, 113*). Za bojových akcí byly zasaženy jen vesnice v jejich nejbližším sousedství. Mnoho dokladů naznačuje, že celé kraje i v nevelké vzdálenosti od hlavního ohniska boje žily celkem mírovým životem (*Míka 1960, 315*). Poněkud méně utrpěla odlehlá kopcovitá či horská území (*Purš – Kropilák 1982, 182*).

Kromě přímých ztrát na životech válečné události způsobovaly přerušení obchodních spojení a dezorganizaci či dokonce destrukci ekonomiky. Rovněž

vytvářely vhodné podmínky pro hladomor. Pohyb velkých armád během třicetileté války žijících v nevyhovujících hygienických podmínkách připravoval půdu pro vznik a šíření epidemií (*Dokoupil a kol. 1999, 62; Petráň – Petráňová 2000, 177*).

Přestože docházelo k četným zkázám sídel, ve většině případů bývaly záhy obnovovány. Při jednoduchých formách zemědělské ekonomiky hospodářský život na venkově rychle ožíval. Mnohem nebezpečnější než poškození nebo vypálení vsi byly ztráty na úrodě, které způsobovaly hladomor a infekční nemoci. V případě, že se podařilo zachránit část hospodářského zvířectva, osiva a nářadí, záhy bylo venkovské obyvatelstvo schopno produkce potravin pro svou potřebu i trh (*Žemlička 1980, 119; Purš – Kropilák 1982, 182-184*).

11.2. Obecný demografický vývoj mladšího středověku a raného novověku

Demografický vývoj, úbytek či oživení růstu obyvatel, podléhá celoevropským tendencím směřujícím ze západu na východ. Kolem roku 1300 se obecně růst evropské populace zastavil, na řadě území je po této době dokonce zaznamenán regres (zejména během epidemie Černé smrti), což způsobilo změny v ekonomice, společnosti i kultuře. V Českých zemích nadále pokračoval vzestup počtu obyvatel ještě dlouho do 14. století (*Maur 1990a, 163, 170*). Na konci 14. a hlavně v 15. století byl dosavadní příznivý vývoj narušen, a to nejen v důsledku tradičně uvažované husitské revoluce, případně dalších válečných událostí (*Maur 1996a, 55*).

Od poloviny 15. století nastává v celé Evropě ustavičný, avšak nepřilíš prudký populační vzestup. V této době Čechy obýval asi 1 milion obyvatel (na Moravě asi 0,5 milionu), před třicetiletou válkou počet dosáhl 1,7 milionu (*Macek 2001, 17*). Za stimul populačního růstu je považován rozvoj nezemědělské výroby v horských oblastech a řemeslné výroby ve městech, díky které se mohly rozvíjet i komerční agrární oblasti v úrodných nížinách. Ve 2. polovině 15. a většině 16. století nejsou uváděny žádné velké hladomor, což zapříčinila zlepšená zásobovací situace v souvislosti s uklidněním vnitřních poměrů a absencí výraznějších konfliktů (*Maur 1996b, 87, 92*).

Nepříznivá populační situace opětovně nastává na přelomu 16. – 17. století (*Maur 2001, 25*). Předpokládá se, že na konci 16. století země opět dosáhla maxima svých možností v zajištění potravin pro obyvatelstvo (*Maur 1996b, 81, 87-88*). Toto období přitom charakterizuje mimořádná intenzita demografických krizí, což způsobuje nový nárůst mortality (*Maur 1990b, 277; Dokoupil a kol. 1999, 62*). Stagnace tak posléze vyústila v hluboký regres, který vyvrcholil na konci třicetileté války (*Maur 1996b, 80*).

Vysoké ztráty obyvatel se objevují zejména po roce 1631, kdy se České země staly trvalým dějištěm válečných akcí a byly nebývalým způsobem pustošeny (Maur 1996b, 102). Doprovázeny jsou i značnými přesuny v rámci země. Obyvatelstvo v oblastech nejvíce postižených válečnými událostmi hledalo spásu v útěku do krajů, které jich byly ušetřeny. Kupříkladu z úrodného Polabí se ve velkém uchýlovalo do Posázaví. V tomto období tak některé oblasti vykazují úbytek až o dvě třetiny obyvatel (Maur 1990b, 280; Dokoupil a kol. 1999, 65). Největší ztráty na životech však za třicetileté války způsobují epidemie a hladomory doprovázející válečná tažení. Populační bilance třicetileté války byla na Moravě o něco příznivější než v Čechách (Dokoupil a kol. 1999, 65, 68).

Z předválečného počtu 1,7 milionu obyvatel zůstal po válce méně než 1 milion. Tyto ztráty byly doprovázeny i vysokými materiálními škodami na domech, kulturní půdě a hospodářských zařízeních (Polišenský 1970, 242). Druhá polovina 17. a počátek 18. století jsou charakterizovány značně příznivým obrazem populačního vývoje, který pokračoval i v dalších staletích. Kolem roku 1700 byl dovršen stav počtu obyvatel jako před třicetiletou válkou. Nejrychlejší přírůstky vykazovaly vnitrozemské oblasti, tedy ty nejhůře postižené válkou. Následné rozložení obyvatel bylo však odlišné. Zejména z důvodu rozvoje textilní výroby byly hustě zalidněny severní části území (Dokoupil a kol. 1999, 70, 93; Maur 1996b, 80, 126). Některé vybité vnitrozemské vesnice byly osidlovány německy mluvícím obyvatelstvem přelidněného horského pohraničí (Polišenský 1970, 262).

11.2.1. Průběh demografické krize, opětovné urovnání poměrů a úloha populačního úbytku v pustnutí sídel

Strukturálním prvkem starého demografického režimu byly periodicky se opakující mortalitní resp. demografické krize (Dokoupil a kol. 1999, 50), jež vznikaly v důsledku dvou základních a vzájemně provázaných příčin – hladomorů a epidemií. Během hladomorů následujících po neúrodách či obecně ekonomických krizích hojně umírali oslabení jedinci na epidemické choroby (Steinbachová 2001, 103). Obraz demografické krize měl v období starého demografického režimu ustálenou podobu. Nejnápadnějším rysem je krátkodobý abnormální vzestup počtu úmrtí, doprovázený mírnějším poklesem sňatků a koncepcí. Populační ztráty tak byly prohloubeny i poklesem porodnosti (Dokoupil a kol. 1999, 61-62; Steinbachová 2001, 101-103).

Jakmile krize skončí, počet zemřelých na několik let poklesne pod běžný průměr, jelikož méně odolní jedinci byli již eliminováni v průběhu krize. Okamžitě přitom nastává výrazný nárůst natality z důvodu přerušení sterilizující laktace, rychlé náhrady za zemřelé děti či zvýšení počtu manželských párů, jejichž sňatky

byly v průběhu krize odloženy. Úmrtí rodičů navíc dětem přinášelo dědictví, a mohly tak snáze založit rodinu a domácnost (*Dokoupil a kol. 1999, 61-62; Steinbachová 2001, 103-104*). Vždy přitom platí zásada – přijde-li demografická krize ve vzestupné fázi demografického vývoje, jsou její důsledky relativně brzy překonány. V opačném případě zanechává trvalé následky a daleko do budoucna deformuje věkovou strukturu obyvatelstva (*Maur 1990b, 273*).

Vztah mezi vysokou úmrtností a pustnutím vsí si ve většině případů nelze vysvětlit tak, že ves zpusťla z důvodu úplného vymření jejích obyvatel. Vylidnění měst a úrodných zemědělských oblastí vytvářelo příznivé podmínky pro odchod rolníků z málo atraktivních míst (např. vsí se špatnou půdou, malým odbytem obilí, tíživými povinnostmi vůči vrchnosti, nevýhodným právním postavením, poskytujícím obyvatelstvu malou bezpečnost či malý „komfort“; *Maur 1990a, 209*). V demograficky nepříznivé situaci některá vesnická sídla mohla být rovněž postihnuta značnou redukcí počtu obyvatel, což mohlo vnést do popředí další nevýhody dotčených sídel (srov. *Duby 1965, 23-24*). Významný demografický postih nepříliš početné komunity, např. ztráta většiny dospělých mužů, mohla způsobit rozvrácení jejího normálního fungování, a tudíž nemožnost dalšího osídlení (srov. *Neustupný 2010, 179*).

11.3. Ekonomické zájmy vrchnosti dopadající na poddanské obyvatelstvo

Šlechta představuje vnitřně velice diferencovanou vrstvu společnosti, což významně ovlivňuje její hospodářské aktivity (*Polívka 1991, 96*) i typ jejich sídel. Obývaly hrady, tvrze, dvory i poddanské vsi, přičemž vyjma sídelních a fortifikačních funkcí hrady a tvrze představovaly také centra hospodářské a vrchnostenské správy. Z důvodu zajištění vrchnostenských aktivit se v těchto areálech významně obchodovalo, zejména se zemědělskými produkty či s poddanskými dávkami. V souvislosti s ústupem vojenských aktivit, správními, ekonomickými či majetkovými změnami i sklonem k pohodlnějšímu životu postupně nastává významná redukce počtu těchto sídel. Vedle přesunu do menšího počtu ústředních hradů (zejména u vyšší šlechty) byla dána přednost pobytu ve městě (*Macek 2001, 144, 389, 468-470, 479-481*).

11.3.1. Zisk z feudální renty

Do poloviny 14. století zisk šlechty pocházel výlučně z exploatace držných statků. Jejich potřeby tak byly zabezpečeny zpravidla feudální rentou. Rozšíření prostředků tak bylo realizováno, stejně jako ve starších obdobích, extenzivní cestou, tedy zejména kolonizací dalších, dosud neosídlených území (*Polívka 1991,*

97). Této činnosti se ujímali především příslušníci nižší šlechty, kteří tak ve svůj prospěch dokázali využít populační tlak směřující do nových oblastí (*Žemlička 1980, 126*). Ještě na přelomu 14. a 15. století ekonomické aktivity šlechty převážně spočívaly v řádné správě poddaných (*Polívka 1991, 98*).

Na rozdíl od vrchností vlastních statky v úrodných oblastech či v okolí větších měst, kde je zajištěn odbyt zboží, ostatní vrchnost s majetky v méně úrodných krajích nebo v oblastech větší koncentrace pozemkového majetku vyšších šlechticů tento příjem sotva stačil uživit (*Bůžek 2007, 90*). Platy mohly vrchnost zaopatřit jen na dostatečně velkém panství s dostatečným počtem poddaných, na čemž měl podíl i stálý pokles hodnoty platů z důvodu zhoršování mince, zatímco výše feudální renty zůstávala neměnná (*Petráň – Petránová 2000, 120-121; Macek 2002, 468; Grulich 2007, 178*). V průběhu 15. století se navíc zvyšuje mobilita poddaných (srov. *kap. 11.5.4.*). Vrchnost tak hledala cesty, jak udržet příjmy. V této době byl stále v popředí jejich zájmu osazený grunt, různými prostředky se tak snažila zajistit dostatečný počet osedlých na své půdě. V množství případů na ni byli poddaní násilně upoutáváni zakazováním odchodu z panství. Bráněno jim bylo především k odchodu do měst (po dlouhé období však bez efektu), známy jsou i sveřepé boje mezi feudály o zběhlé poddané (*Petráň – Petránová 2000, 121-122; Macek 2001, 29, 107; 2002 487, 495*).

11.3.2. Proměna hospodářské strategie a její důvody

Řada okolností však způsobila proměnu dosavadního ekonomického myšlení vrchnosti. Docházelo k němu pozvolna, u části šlechty již po polovině 14. století, kam spadají první pokusy o rozvinutí hospodářské aktivity. Determinovány byly především završením kolonizačního procesu a tedy nemožností dalšího extenzivního způsobu zvýšení objemu z feudální renty. V této době měl také nastat až čtvrtinový úbytek obyvatel v souvislosti s morovými epidemiemi, což mělo za následek prudký pokles výnosů statků. Zvyšování nároků na vyšší standard života navíc vyvolalo akutní potřebu hotových peněz, akcentována tak byla reluce renty (*Polívka 1991, 98-99*). Kromě toho ceny zemědělských produktů obecně klesaly, snižovala se i reálná hodnota peněz získaných z poddanských dávek, přitom ceny jiných komodit (např. šatstva, koření, jižního ovoce, ale i železných výrobků) stoupaly, stejně jako mzdy námezdních pracovníků a čeledě. Tyto skutečnosti vedly k trvalé finanční krizi příjmů šlechty (*Macek 2001, 422*).

Kvůli reálným obavám z hrozby ztráty majetku tak šlechta dychtí po nových zdrojích příjmu hotových peněz, přičemž jejich akutní potřeba je žene k podnikání (*Macek 2001, 418, 427, 538*). Druhá polovina 15. a první třetina 16. století je dobou, kdy pozemková šlechta zcela mění svůj životní styl a svůj způsob sociálního

myšlení. Z válečníka, politika a výběrčího pevných poplatků a služeb se šlechtic stává hospodářským podnikatelem. Orientace na ekonomické a finanční podnikání zachránila šlechtu před ekonomickou a tím i společenskou či politickou stagnací (*Válka 1991, 174*). Nový typ šlechtice jako podnikatele je tak plod celkové ekonomicko-sociální situace v souvislosti s rozmachem tržního hospodářství, zemědělské a průmyslové výroby, stejně jako vnitřního a zahraničního obchodu (*Macek 2001, 537*).

Rody věnující systematickou péči ekonomickému podnikání se výrazněji začaly prosazovat teprve od 80. let 15. století v době uklidnění politické situace. V českém prostředí tato činnost nedosahuje úrovně západní a jižní Evropy a navíc se u nás vyskytuje s téměř stoletým vývojovým zpožděním. Vrchnost reprezentuje vnitřně diferencovanou vrstvu obyvatel, což má za následek i různé limity v podnikání. Rozlišit tak lze několik směrů. Vedle pokračující orientace na obilnářství, díky kterému se součástí areálů některých vsí staly poplužní dvory – střediska rostlinné a živočišné výroby a vrchnostenského hospodaření (*Žemlička 1980, 131, 134; Bůžek 2007, 90*), se někteří obraceli na prodej dřeva, jiní se orientovali na finanční transakce či poskytování úvěrů, další měli zisk z důlního podnikání (např. v Krušných horách). Markantně se však začal uplatňovat intenzivní chov ryb (*Polívka 1991, 95-97, 104-105*). V jagellonském věku také nastal rozvoj pivovarnictví; vrchnosti budovaly pivovary a zakládaly nové krčmy (*Macek 2002, 426*). Výnosy z rybníkářství a pivovarnictví značně převyšovaly výnosy plynoucí ze stálých a poddanských platů neměnné výše (*Polišenský 1970, 43*). Část vedlejšího příjmu feudálů pocházel i z mýtních stanic zřizovaných nejen ve městech a městečkách, ale i na vsích při významnějších cestách (*Míka 1960, 255*).

11.3.3. Vznik šlechtického velkostatku

Zejména po polovině 15. století sílí pokusy o vytváření teritoriálně kompaktnějších feudálních dominií, jež umožňovaly vyšší hospodářskou efektivitu i snazší správu majetku (*Macek 2001, 63*). Takové komplexy mohly být příhodným východiskem pro budoucí utváření režijního velkostatku (*Polívka 1991, 100-101*). Jejich nástup spadá do doby konce 15. a počátku 16. století. Neprojevoval se masově a zůstával v pozadí za zvýšeným úsilím šlechty o prosté zvětšení objemu peněžní renty (*Purš – Kropilák 1982, 29*). V první fázi během 15. století bylo hlavním záměrem velkostatku zvětšit stálý příjem formou renty z řemeslnických a obchodních živností poddaných a vybudovat k tomu potřebný prostor místního trhu, na němž se mělo podílet veškeré poddanské obyvatelstvo. Potřeba zajistit zásobení venkova řemeslnými produkty, poskytování služeb a zprostředkování základní směny zboží vedla k zakládání četných poddanských měst a městeček, která se v oblasti produkce postupně stala téměř rovnocennými partnery měst královských (srov. *kap. 11.4.4.; Vorel 2001, 30; Grulich 2007, 178*). Podnikatelský

typ šlechty měl zájem na tom, aby pracovní síla na vsích nebyla vyčerpávána zemědělskými povinnostmi, zejména v blízkosti poddanských měst; vykonávala tak rovněž některé činnosti v úkolu pro městská řemesla (*Macek 2002, 473*).

Aristokrat na jedné straně podpořil zbožní výrobu poddaných ve městech i vesnicích, na druhé straně v další fázi využil domácího trhu i pro vlastní vrchnostenskou, režijní výrobu. Orientoval se především na výnosná odvětví, chov ryb a pivovarnictví. Mezi podniky velkostatku v našich zemích v časech jeho rozmachu počtem vedly poplužní dvory. Jejich naturální výnos byl určen k výživě feudálových rodiny či dvořanů. Desítky dvorů zejména na velkých dominiích zásobují pivovary, jejichž produkt odeberou poddaní v rámci dominia. Podobný monopolní odběr za stanovené ceny byl nařizen i např. na sůl, mletí v jejich mlýnech apod. Součástí velkostatku se tak stává mnoho mlýnů s pilami, ovčínů, krčem, někdy hutní provozy, sklárny, hamry a valchy (*Petráň – Petráňová 2000, 125-126; Grulich 2007, 178*).

11.3.4. Zřizování jiných komponent a dopad na vesnické osídlení

Šlechta postulovala zásadu, že je neomezeným pánem svých pozemků i poddaných a může jich využít ve svůj prospěch podle svých potřeb (*Válka 1991, 174*). Zakládání vsí i jejich zánik tak může být ovlivněn majitelem panství (např. *Olivová-Nezbedová 1986, 257*). Při vytváření pokročilejších forem sídelní struktury připadá významná úloha i jednotlivci a jeho rozhodnutí. V souvislosti s rozvojem podnikatelských aktivit mohla být opuštěná půda svedena k nově zřizovaným panským dvorům, zejména v 15. – 17. století (*Boháč 1986b, 270-271*). V řadě případů je však velice těžko odhalitelné, zda dvorem bylo spíše nahrazeno neprosperující vesnické osídlení.

V první vlně rozvoje rybníkářství spadajícího do poslední čtvrtiny 15. a na přelom 16. století byly zpravidla zakládány jen malé vodní plochy, což rozhodně nemohlo být důvodem masivního shánění poddaných z půdy. Vetší dopad na strukturu osídlení mělo až zakládání rybníků v druhé polovině 16. století, zejména v rybníkářských krajích (*Míka 1954, 263-268*). V případě, že rybníky nebyly budovány v lesích, na mokřiskách a lukách, nesčetné doklady jasně vypovídají o tom, že vrchnosti zatopenou půdu poddaným nahrazovaly jinými rolemi, loukami a pastvinami. Ti tak nebyli ze svých polností sháněni, jak bývalo v této souvislosti tradičně uvažováno, poddaní byli nanejvýš přemístováni na jiné pozemky (*Macek 2001, 83*). Přestože finanční výnos produkce ryb převyšoval užitek feudální renty z téže plochy půdy, feudálové samozřejmě nechtěli ztratit ani tento zdroj příjmů. Z toho důvodu obstarávali náhradní půdu a postižení dokonce dostávali úlevy od feudálních povinností (*Míka 1960, 121-122*).

11.4. Role města ve středověké a raně novověké krajině

Za město byla v pravém slova smyslu považována sídelní koncentrace obyvatel na ohraničeném místě, kde je soustředěna řemeslná výroba a trh, a kde bylo dosaženo městského právního a správního statusu, totiž městského práva a institucí (*Válka 1991, 65*). Města tak tvořila přirozenou základnu vnitřního i zahraničního obchodu (*Macek 2001, 144*). Pro vesnické obyvatelstvo představují centrum obchodu a řemesla (*van Dülmen 2006a, 61*).

Trh zastával významnou úlohu zejména z hospodářského hlediska, konal se pravidelně a trhovía místa tvořila souvislou síť. Trhů a trhových vsí byl větší počet než skutečných měst, avšak zprávy o nich jsou zpravidla méně určité než o rozvitých městských institucích. Jejich přítomností se prosazovala středisková povaha takových sídel. Hospodářský dosah nevelkých měst a městeček zahrnoval jen nejbližší okolí (*Kejř 1987, 10-11, 30*). Tržní privilegia krom jiného stanovila i povinné obchodní cesty přes města s nutností skladu, tedy povinnost kupců vykládat ve městě zboží na prodej (*Válka 1991, 67*).

Výroční a týdenní trhy, kromě hospodářské funkce, zastávaly řadu dalších úloh. Konaly se zde církevní i světské slavnosti, různá procesí, cechovní průvody, karneval, či výkon veřejných trestů a poprav. Vedle hostince tak byly nejviditelnějšími místy lidského konání a centry sociálního i politického života. Prolínaly se zde a dotýkaly potřeby a zájmy nejrůznějších společenských vrstev; kromě uzavírání obchodů se zbožím a široké nabídky nejrůznější lidové zábavy se zde také vyměňovaly regionální a nadregionální zprávy. Výroční trh, který mohla provozovat jen privilegovaná města posilující tak svou pozici, trval několik dní a přitahoval velké zástupy lidí, místní i přesporní, všechny složky společnosti z celého regionu (*van Dülmen 2006a, 65, 143*).

11.4.1. Demografie města

Města byla obecně populačně nesoběstačná. Zpravidla bývala centry útoků morových, ale i dalších epidemií (*Macek 2001, 56-58*). Nejvyšší počty obětí vykazovala velká města s hustým zalidněním, zejména mezi vrstvami neusedlého obyvatelstva, lidmi na předměstích a chudinou (*Petráň 1964, 174*). Trpěla tak chronickým nedostatkem námezdních dělníků, pomocníků, ale i učedníků a tovaryšů (*Macek 2001, 107*). Tím nabízela možnost pro imigraci lidí z vesnického prostředí (např. *Malowist 1956, 93*). Například v západoevropských městech v letech 1350 – 1500 počet chudiny ustavičně roste přílivem z venkova (*Macek 2002, 108*).

Město tak vábí poddané k odchodu ze svých dosavadních sídel, čímž se dostává do konfliktu se šlechtou. U měšťanstva se projevuje nechuť k naléhání šlechty, především obecný hlad ve městech po pracovních silách způsobuje zájem

o volnost pohybu venkovského lidu a maří pokusy vrchností násilím navrátit utečence zpět. Z logiky zápasu měst a šlechty plyne, že stále se opakující zákazy nemohly města od venkova oddělit a hermeticky uzavřít. Skutečnost byla jiná, než jak hlásaly edikty, příkazy a usnesení (Macek 2002, 492-496). Snahy šlechty se tak v praxi moc neprojeví. Města zběhlé poddané potřebovala především jako nekvalifikované dělníky k sezónním zemědělským pracím, na vinicích, stavbách, v hornictví, hutnictví i k příležitostným službám. O jejich původ se příliš nezajímala (Petráň 1964, 198).

V době čtenějších demografických katastrof je na řadě míst v Evropě dokumentována převaha nově příchozích osob (Rossiaud 1999, 126). K uvolnění pohybu poddaných usedlých u nás došlo zejména v 15. století (srov. kap. 11.5.4.). Pro válečná a poválečná léta jsou typická ostrá nařízení, která měla pánům udržet poddané, nebo přimět ty, kteří se počali usazovat ve městech, k návratu zpět na panství. V polovině 16. století, kdy byly válečné mezery v zalidnění dávno odstraněny a panství osídlena, nebylo podstatných důvodů, proč nadále brzdit stěhování usedlých v případě, že tím vrchnosti nevznikaly ztráty (Petráň 1964, 247). Hlavní proud obyvatel z venkova směřoval k velkým městům, především královským, a na jejich předměstí. Poddaní se však přemísťovali i do malých poddanských měst a městeček, což naopak bylo v zájmu vrchnosti, pakliže to bylo v rámci jejího dominia (op. cit., 215).

Zejména malá města neměla problémy zvládat příliv obyvatel z venkova. Zpravidla zde panovaly stejné zvyky a hovořilo se totožným jazykem. Stát se měšťanem však nebylo snadné. Bylo k tomu nutné obtížně dosažitelné domovské právo. Jeho získání předpokládalo nejprve trvalý pobyt ve městě po určitou dobu, provozování stálého řemesla, nebo zakoupení nemovitosti (Rossiaud 1999, 126-129). Každý zvenčí přicházející uchazeč o udělení městského práva musel vyčkat na projednávání své žádosti u městské rady zastupující celou obec, postavit za sebe rukojmí ze společenství, jehož se chtěl stát příslušníkem a zaplatit předem určený obnos do městské pokladny. V případě, že ve městě neměl příbuzné, pobyt v počátku ztěžovala absence sítě sociálních vztahů (Hrdlička 2007, 142). Životní standard a nároky měšťanů byly ve srovnání se sedláky podstatně vyšší (van Dülmen 2006a, 91). V mnoha případech lze vypočítat povýšenecký postoj a opovržení měšťanů k příchozím venkovanům (Macek 2002, 92), avšak často je měšťan vnímán právě jako včerejší venkovan, čerstvý přistěhovalec (Le Goff 1999, 22).

11.4.2. Úloha nižších vrstev společnosti v městské ekonomice

V ekonomice měst čeledíni, služby, zejména pak nádeníci a námezdní dělníci hráli nezanedbatelnou roli. O jejich platech rozhodoval stav trhu pracovní síly,

neboť tato skupina byla relativně volným elementem řídicím se zákonem nabídky a poptávky. Předpokladem trhu byla právě vysoká mobilita pracovní síly, nejen vandrovníků tovaryšů, nýbrž i někdejších poddaných, uprchlíků z venkova do měst. Podíl těchto nižších vrstev ve městě nebyl nezanedbatelný (obvykle dosahoval i více než 15 %), v městské ekonomice byl tak na podíl chudiny kladen stále větší důraz. V druhé polovině 15. století, tedy v době mimořádného shonu po pracovních silách v důsledku tržního hospodářství, námezdní dělníci a nádeníci dostávali vyšší mzdy a žili relativně lépe než jejich předkové (*Macek 2002, 108-109*).

11.4.3. Proměna hospodářské strategie měst

Královská města od poslední čtvrtiny 15. století postupně ztrácela své dominantní tržní a výrobní postavení. V důsledku ekonomických sankcí a vysokého zadlužení ztratila svůj majetek, výzbroj a přišla o svůj politický vliv. Kvůli nezapojení do zahraničního obchodu neměla možnost nalézt nové odbytové možnosti. Vyváženy byly jen některé zemědělské produkty, řemeslnické produkty pokrývala maximálně oblastní spotřeba. Rezignace na export vyústila ve střet zájmu se stále se rozšiřující hospodářskou aktivitou šlechty, což vedlo „k boji“ o místní trhy. Privilegovaná šlechtická vrstva totiž pro sebe zabírala uvolněný prostor a iniciovala u nás nebývalý rozvoj rezidenčních vrchnostenských měst (*Vorel 2001, 11, 29, 36-37*).

Tímto docházelo k ochromení výsadního tržního postavení královských měst, která tak ztratila značné části odbytiště. Jejich obranou byla snaha napodobit taktiku rodícího se šlechtického velkostatku. Usilovala o rozšiřování pozemkového majetku a obklopení se vlastním teritoriálním zázemím, tedy spádové oblasti, ve které mohla probíhat směna zboží mezi městem a venkovem. Snahou nahromadit pozemkový majetek, který i pro města představuje pevnou základnu živobytí, jistotu a bezpečnost před krizí, epidemií a hladomorem, tak vystupovala v postavení feudální vrchnosti. Mnoho měšťanů a řemeslníků bylo také stále zaměstnáno v zemědělství (*Vorel 2001, 35, 39-40; Macek 2002, 86-87*).

11.4.4. Poddanská města a městečka

Mezi roky 1471 a 1526 v Čechách získalo privilegia 211 měst a městeček. V této době lze počítat s celkem 380 poddanskými městy a městečky, což způsobilo značné zhoustnutí sítě tržních míst. Poddanská města se v ekonomice dostávala na úroveň měst královských. Představovala pro ně novou konkurenci. Poddanská města a městečka se stala nástrojem ekonomické politiky šlechty, tvořila mocnou základnu vrchnostenských dominií. Od vesnic se však v řadě případů odlišovala právem konání týdenního trhu, vyšší formou samosprávy, která se někdy vztahovala i na okolní vesnice, či právem vařit a šenkovat pivo (*Macek 2002, 20, 24*).

76). Vyrůstaly v nich základy řemesel a obchodu nespoutané cechovními řády a nebržděné monopolními snahami svobodných měst (*Polišenský 1970, 42*). Právě snaha feudálů koncentrovat do poddanských měst a městeček rozhodující část řemeslné výroby a všechen obchod z celého panství byla pro toto období příznačná. Obecně jim poskytovali všestrannou podporu, řadu právních a materiálních výhod a všemi prostředky je chránili před konkurencí královských měst i okolních vesnic (*Míka 1960, 72-73*). Jinak ovšem mezi poddanskými městy a vesnicemi nebyly výrazné rozdíly. Tuto skutečnost např. dokládá i absence větších rozdílů ve vybavení dle inventářů mezi zámožnou selskou usedlostí a domem středně zámožného měšťana, který také hospodařil (*Petráňová – Vařeka 1987, 278*). Řada méně významných městeček během třicetileté války opětovně poklesla na ves (*Maur 2001, 10*).

Feudálové svá města a městečka posilovali také populačně. Umožňovali do nich volný příliv venkovského obyvatelstva, např. do Pardubic se mohlo bez povolení vrchnosti stěhovat až do roku 1546. Souhlas k odchodu dávali hlavně řemeslníkům (*Míka 1960, 74-75*). Jejich vysoký počet, společně také se značným podílem obchodníků, zaručoval slušný zisk. V řadě případů nejenže nebránili odchodu řemeslníků ze svých vsí do poddanských měst, dokonce vybízeli syny sedláků, aby v nich hledali obživu (*Macek 2002, 78*). Tato města byla do značné míry odkázána i na vlastní zemědělskou produkci. Nacházely se v nich dokonce zemědělské usedlosti (*Vorel 2001, 77*).

Obyvatelé poddanských měst byly formálně poddanými své vrchnosti (*Vorel 2001, 72*), kteří museli skládat slib človecenství. Zavazovali se plnit poddanské povinnosti, odvádět mimořádné dávky, např. při svatbě, narození dítěte a poskytovat vynucené dary, o vánocích, při návratu pána apod. Zatížení dávkami a poplatky bylo rozsáhlé a velice rozmanité, někde byli nuceni vykonávat i robotní povinnosti (*Macek 2002, 72*). Zejména do poloviny 16. století bylo snahou šlechty z prestižních i ekonomických důvodů přiblížit úroveň svých vrchnostenských měst královským městům, což vykonávala formou výsad a zlepšování právního postavení vlastních měšťanů. Případný vzestup politické moci a vlivu pána skýtal výhody i pro jeho měšťanstvo, s rostoucím bohatstvím poddanských měst plynul větší zisk vrchnosti; oba subjekty se tak vzájemně potřebovaly (*Vorel 2001, 40*).

Vytvořená hustá síť malých poddanských měst byla pevně spjata se svým zemědělským zázemím. Tato skutečnost znamenala přesun primární směny mezi zemědělskou a řemeslnickou výrobou na úroveň dominia. Poddaní z větších panství začínali z praktických důvodů (bližší poloha) i pod mimoekonomickým nátlakem (zákaz obchodu s jinými lokalitami) směňovat svou zemědělskou produkci v rámci trhu příslušného vrchnostenského města. Do spádové oblasti, sahající ne dále než přibližně 10 km po pozemních komunikacích, mohly náležet i drobné statky dalších vrchností, na nichž se žádné město či městečko

nenacházelo. Díky značnému počtu a tedy snadné komunikační dostupnosti tak právě poddanská města přejala hlavní roli odbytiště zemědělské produkce venkovských poddaných, kteří tak opomíjeli tradiční trhy velkých měst královských. V rámci místní spádové oblasti byla umožněna také nepeněžní směna, která byla výhodná i vzhledem k nedostatku kvalitního oběživa (*Vorel 2001, 40, 75, 77-78*). Běžné potřeby (pro údržbu, nové investice i osobní denní potřebu) zde bylo možné zajistit také laciněji než ve městech vzdálenějších a dražších, čímž získávali vrchnosti i poddanští hospodáři (*Polišenský 1970, 46, 86*).

Kromě ekonomických a společenských funkcí mohlo být přímo ve městech a v jejich sousedství přítomno šlechtické sídlo, ze kterého byl režijní velkostatek spravován. Součástí jejich areálu tvořily další vrchnostenské podniky, panský dvůr, mlýn, sladovna, pivovar apod. (*Vorel 2001, 11, 20, 75*). Pro vrchnosti města obecně přinášela nové zdroje nebývalých příjmů (*Polišenský 1970, 86*). Poddaní měšťané byli povinni platbou vysoké renty a na rozdíl od vesničanů ji většinou skutečně platili. Dávkami byla zatížena také řemesla, vrchnost těžila také z obchodu, když zdaňovala některé dovážené výrobky a vybírala množství poplatků při jarmarcích a týdenních trzích, výnosná byla také městská cla (*Míka 1960, 75-76*).

11.5. Vesnické obyvatelstvo – priority nejenom v systému produkce

Od města se vesnice lišily především právním statutem. Existovala řada měst, která se vzhledem i strukturou obyvatelstva vsím podobala. Hranice mezi vsí a malým městem nebyla tedy ostrá, ale plynulá (*van Dülmen 2006a, 13*). V západní Evropě během 15. století na venkově žilo asi 85 % obyvatelstva, u nás byl celkový podíl ještě vyšší, pohyboval se mezi 85 až 90 % (*Macek 2002, 385*).

Základními faktory ovlivňujícími každodenní život této rozsáhlé společenské vrstvy byly přírodní podmínky (obzvláště výrazně se promítaly do zemědělské výroby) a agrární cyklus. Oba byly zásadní pro způsob života rolnictva a jeho vnější interakce (*Čechura 1990, 477*). Základní starostí rolníka představovalo, kdekoliv a pořád, uživení vlastní rodiny a uspokojení požadavků vlastníka půdy (feudální pán, městská obec či místní církev), na níž dotyčný pracoval (*Cherubini 1999, 105*). Není výjimkou, že se v pozdním středověku o jednu ves dělilo více vrchností (*Petráň – Petráňová 2000, 85*).

Venkovský lid žil na sklonku středověku v relativně příznivých hmotných a majetkoprávních podmínkách, feudální útisk poddaných nedosahoval úrovně před sto lety. Rozhodující skutečností je absence mnoha církevních dávek, poplatků a nesčetných vybírání berní, rozprodej poplužních dvorů příznivě ovlivňoval výši robotních povinností. Pokles kupní síly groše a rostoucí ceny obilí napomáhaly vzestupu životní úrovně venkovského lidu obdobně, jako rozvíjející se směna zboží (*Macek 2002, 486, 519*). Plat poddaných, který předčil další způsoby

feudální renty, byl totiž stanoven na věčné časy. Nebral ohled na potenciální možnost změn hodnoty peněz a na výkyvy trhu (*Válka 1991, 96; Petráš – Petrášová 2000, 85*).

Nejhůře na poddanské obyvatelstvo dopadaly holdy požadované nepřátelskými i spojeneckými vojsky. Obtížně také snášelo další poplatky, tzv. pocty a pomoci, mýta, tržní poplatky apod. Desátky církvi někdy placeny nebyly, např. během válečných událostí, kdy značný počet far nebyl osazen. V případě, že vesničané nemohli platit, např. po zničení svých gruntů vojskem, nebo po přírodních katastrofách, byly buď dávky násilně vymáhány, nebo sleveny (*Macek 2002, 474-476, 479*).

11.5.1. Zemědělská činnost

Hlavní obživa venkovského obyvatelstva spočívala v zemědělství, základním výrobním prostředkem za feudalismu byla půda (*Boháč 1986a, 9-10*). Zemědělskou výrobu doplňoval chov dobytka (např. *Nekuda 1997, 50*). V systému zemědělské výroby vládne tradiční trojhonné hospodářství se společnou pastvou na scelených úhorech (*Macek 2001, 64*). Jednostranné obilnářství značně vyčerpávalo půdu, bez pravidelného odpočinku by pole nedávala patřičnou úrodu. Úhorování sice jistý oddech přinášelo, ale mnoho živin nevracelo. Musely tak být nahrazovány. Malá část byla vrácena zaoráváním strnisek. Jediné hnojivo, chlěvská mrva, bylo velice cenné, jelikož vesnické stádo zpravidla nedosahovalo vysokého počtu (*Míka 1960, 20-21*). Při omezených možnostech hnojení tak v chudších oblastech, kam se osídlení rozšířilo během kolonizace, standardní trojpolní systém nepostačoval k regeneraci půdy (*Petráš – Petrášová 2000, 90*). Předpokládat je zde třeba systém dvojhonný (*Míka 1960, 20*).

Pěstování obilovin a všechny práce s tím spojené vyžadovaly značný podíl práce a času, který se však různil podle systémů střídání osevu, typu pluhu, vlastnictví tažných zvířat (ne všichni je totiž měli) a úrodnosti půdy (*Cherubini 1999, 106*). Vzhledem k feudálnímu zatížení zemědělské usedlosti musely tvořit nadprodukt, který zpeněžovaly na trzích. Zřejmě se tak sedláci snažili o zvýšení úrodnosti. Přestože u všech gruntů byla zjevná snaha o soběstačnost (*Macek 2001, 64, 67*), v případě negativních výkyvů se realizovala vzájemná sousedská výpomoc. K překvapivě pružnému reagování na nestálost počasí, nižší úrodu i na nezdary v chovu dobytka napomáhaly také mimořádné zkušenosti a každodenní kontakt s půdou (*van Dülmen 2006a, 39-40*).

Zobecněním pravidelného zemědělského cyklu a rozměření plůžiny se začala rozlišovat pole, zahrady, trvalé louky a pastviny, které ve starším období splývaly (s výjimkou zamokřených luk). Louky zaujímaly vlhká údolí potoků, okolí rybníků, či nehluboká mokřiska. Pastviny představovaly sušší porostliny na

prudších svazích, kde by voda ornici splachovala, nacházely se také při okrajích lesů, na skalnatých a korbě nevhodných terénech. Jejich rozsah byl závislý na členitosti reliéfu a jiných kvalitách pluziny. Pastviny mohly tvořit společné vlastnictví celých vesnických obcí, někdy i několika sousedních vesnic (*Petráň – Petránová 2000, 96*). V jediný hospodářský celek vesnici spojoval také úhor. Každý, kdo se systému vymkl (např. svůj úhor zoral dřív a zasel na něm obilí), byl volán k pořádku (*Macek 2002, 480*).

Hospodářský život zemědělských vesnických sídel je ovlivňován lokálními přírodními faktory relativně stabilního charakteru a je vázán na potenciálně dostupné přírodní zdroje. Jakákoliv výrobní činnost se s vzrůstající vzdáleností od vesnice přestává vyplácet (*Smetánka 1988, 43*). Ekonomické zázemí se tedy zpravidla nachází co možná nejbližší obytným areálům ve snadno a ekonomicky dosažitelné vzdálenosti (např. *Dreslerová 2001, 60*). Optimální dosah zázemí vesnice bývá rekonstruován pomocí analýzy dostupnosti (termín site catchment analysis a jeho definice: *Vita-Finzi – Higgs 1970, 5*; shrnutí uplatnění a využití metody: např. *Roper 1979*; jedna z prvních realizací s využitím potenciálu GIS: *Hunt 1992*). Dříve býval reprezentován kruhem, pro období mladšího středověku se jako optimální jeví poloměr o něco vyšší než 1 km (*Smetánka 1988, 44*), v současnosti již bývá modelován v GIS na základě svažitosti terénu, ale i dalších faktorů, které ovlivňují rychlost pohybu (v české archeologické literatuře: *Kuna 2004, 469-471*; jeden z nejvíce preferovaných algoritmů: *Tobler 1993*).

11.5.2. Alternativní způsoby obživy

Nezemědělské aktivity vesnických obyvatel jsou zatím reflektovány jen ojediněle. K hlavnímu důvodu patří jejich opomíjení v urbářích či jiných písemných pramenech, jelikož se odehrávaly mimo emfyteutický vztah mezi poddanými a vrchností. Lze předpokládat, že byly nepravidelné (*Nováček 2001, 294*). Z Rokycanska byly získány doklady těžby železné rudy v zázemí vesnických sídel a jejího prvotního zpracování (srov. výše *kap. 11.1.2.*). Dokumentovány byly také ve Mstěnicích, kde jsou stopy po dolování patrné v okolních svazích (*Nekuda 1997, 55*). V západní části Slavkovského lesa je u některých vesnických sídel předpokládána těžba cínu (*Šebesta 1982, 208*).

Další doplňkové aktivity, zejména v případě vesnic s horšími podmínkami pro zemědělství, představuje těžba dřeva a jeho zpracování, sběr lesních plodů či lov (*Nováček 1995, 22, 26*). Z vesnického prostředí ve vymezeném období pocházejí i doklady domácí výroby, např. zpracování dřeva či kostí, které bylo realizováno výhradně pro vlastní potřebu. S životem středověké vesnice souvisí i lámání kamene, o čemž svědčí množství lomů v blízkosti zaniklých vsí (*Klápště – Smetánka 1982, 21*).

11.5.3. Zhodnocení nadproduktu a zajištění chodu usedlostí

Vesnický poddaný musel nejdříve uživit sebe a svou domácnost, až pak mohl pracovat pro vrchnost či pro trh. Primární je tak pro něj „mikroekonomika“ jeho vlastního hospodaření (Čechura 1990, 477). Venkovskou domácnost, v níž musela být zabezpečena obživa všech jejích členů, tvoří celá širší rodina, na velkých statcích i čeled' a podruzi, kteří jsou za svou práci placeni (Grulich 2007, 168). Aby poddaní mohli ocenit výhody peněžního systému, museli mít pravidelné přebytky vlastní produkce a nabízet je na trhu (Petráň – Petránová 2000, 114). Část výroby přitom odčerpávaly vrchnostenské dávky, zbylá část (její velikost kolísala podle žní a výnosů z chovu dobytka) mohla být následně směňována za zboží, které sedláci potřebovali a sami jej nevyráběli (van Dülmen 2006a, 39). Ze sklizně byla oddělena čtvrtina či pětina na další setí, část úrody poddaní každoročně ztrácely naturálními dávkami (tam kde byly zavedeny), další nároky kladly církevní instituce (výše desátku podle rozlohy orné půdy). Poddaným tak zbývaly tři čtvrtiny, spíše však dvě třetiny obilí k volné dispozici. Zpeněžovat tak mohli jen malé množství obilí, na trzích tak poskytovali i jiné produkty, sýry, drůbež, med apod. (Míka 1960, 31-32).

Pouze držitelé rozsáhlejších statků mohli každoročně dodávat na trh značnější kvanta produktů. Střední i drobní rolníci měli přebytky jen v letech lepší úrody, avšak i v letech chudých či neúrodných musel každý poddaný zpeněžit tolik zboží, aby získal peníze na zaplacení feudální pozemkové renty (Míka 1960, 63). Nádeníci disponující malým majetkem (malé stavení, zahrada, někdy louka) byli v případě nemoci, úrazu, drahoty či neúrody těžce postiženi. Možnosti přežití drobných vlastníků závisely na nadmořské výšce, srážkách, či kvalitě půdy. I oni tak nebyli zcela zabezpečeni. Podobně drobné řemeslníky a domácí dělníky mohly rychle ožebračit výkyvy konjunktury, neúrody, epidemie apod. (van Dülmen 2006a, 20, 23).

Z vesnice se pravidelný pohyb uskutečňoval hlavně do nejbližšího trhového místa (Macek 2001, 29). V případě, že místní trh pokrýval poptávku a poskytoval odbyt nabídce poddaných, opouštěli vzdálenější trhy v královských městech. Vrchností byli k účasti na trzích v poddanských městech dokonce vybízeni, ne-li přímo nuceni (Macek 2002, 77-78). Na řadě panství, kde nebylo ani městečko, byl prodej poddanských produktů realizován na trzích okolních královských či poddanských měst (Maur 2001, 24). Je přirozené, že rolnická hospodářství byla schopna využívat příznivých přírodních podmínek (úrodnost půdy) a geografických vazeb (blízkost městského trhu), aby dosahovala solidních zisků (Čechura 1990, 484).

11.5.4. Mobilita vesnických obyvatel

Běžně přijímaný názor, který byl v posledních letech v evropské historiografii zpochybněn či výrazně revidován, je představa o uzavřenosti venkovského prostředí v předindustriálním období. Malá mobilita jeho obyvatel a jejich vázanost k půdě, která byla dříve brána za samozřejmost, se ve světle konkrétních výzkumů stala mýtem. Značná mobilita byla vyvolána řadou různých důvodů, vedle trvalého odchodu lze rozeznat i migrace dočasné (čelední služba) a sezónní (sklízňové práce). V některých oblastech dosáhla masového měřítka (*Maur 2006, 9-10*). Značná fluktuace i usedlého obyvatelstva vyplývá z rozboru poddanských seznamů, gruntovních knih a jiných pramenů z doby předbělohorské, které dokládají časté střídání hospodářů na gruntech. Docházelo k tomu vlivem větší úmrtnosti, ale i směnami. Seznamy dokazují, že větší část usedlého obyvatelstva se nenarodila na vesnici, v níž v době soupisu sídlila (*Petráň 1964, 250*). V posledních letech panuje shoda, že ani v pobělohorské době nedošlo k totálnímu omezení pohybu poddaných (*Maur 2006, 10*). Naopak, po ukončení třicetileté války je v masovém měřítku doloženo zbíhání poddaných (*Grulich 2008, 32*). O kolektivním zběhnutí poddaných, zejména z předchozích období, však pojednává jen málo zpráv (*Míka 1960, 292*).

V této běžné, tradičně uvažované aktivitě nelze vidět pouze vzbouřence. Lidé vždy opouštěli své grunty z nejrůznějších příčin, často zcela osobních, např. neshody v rodině, útěk před tresty atd. (*Míka 1960, 285*). V zásadě osedlý člověk zřejmě nechtěl měnit své životní podmínky a setrval v chalupě, v níž se narodil. Avšak leckdy nahromadění dětí, pro něž se na vsi nenašlo dost pracovních příležitostí, nedávalo jinou možnost. Drtivá většina odchodů byla uskutečňována v naději, že se jejich osud zlepší. Tím spíše, že trvala ustavičná shánka po pracovních silách – na hradech, ve dvorech a zejména ve městech. Odchod vesnické chudiny do měst byl trvalým jevem, stejně jako jejich verbování do námezdných armád doma i za hranicemi (*Macek 2002, 401-404, 467*). Ke značnému pohybu venkovského obyvatelstva docházelo za válek a po jejich skončení. Samozřejmý byl útěk poddaných před válečnou vřavou, který byl považován za jediný řádný důvod útěku. Vrchnost tak proti tomu (např. útěku do lesů) nic nenamítala, žádala však, aby se po skončení válek vrátili zpět. V české povídce o Rudolfovi a Brizeldě zapsané v rukopise v roce 1472 se vypráví o sedlácích, kteří opouštějí domovy v době válek a pak se vrací do vsí a opět si staví domy a chalupy. Jejich výstavba tak byla snadná, vesnický dům byl dokonce považován za movitost (*op. cit., 195, 410-415*).

Neuvážená založení z doby vrcholně středověké kolonizace nemohla při strnulém způsobu středověkého obhospodařování půdy na nevhodných místech rolníky uživit. Ti tak čekali na každou příležitost opustit svá obydlí a usadit se v „kraji“, úrodnějších oblastech či obecně lépe umístěných vsích, jejichž

obyvatelstvo bývalo často postihováno válečnými událostmi (*Boháč 1982, 46; 1983, 39-40*). Poddaní v úrodnějších oblastech mohli docilovat větších obilných přebytků a obdývat je na blízkých trzích, bohatli a rozšiřovali svou pozemkovou držbu, pokud jim v tom nebránili vlastníci panství. V méně úrodných a horských krajích však převládali držitelé drobných gruntů, kteří nadprodukt vytvářeli s většími obtížemi. Někde si mohli přivydělat prací v lesích, plátenictvím i další činností. Tito chudší obyvatelé tak mohli osazovat poustky v lepších pozicích, čemuž napomáhala poměrná volnost pohybu v neklidných pohusitských dobách (*Míka 1960, 179-184*).

Z poddaných na malých statcích feudálů se rekrutovala většina dělníků hledajících obživu ve městech. Ti se kvůli nedostatku půdy vhodné pro kultivaci jen obtížně užívali na venkově a námezdní práce jako zdroje příjmu na malých statcích mnohdy nepostačovaly. Pracovní příležitosti ve městě jim poskytovaly alespoň nejnужnější obživu, přestože tam pracovali jako pomocné, nekvalifikované síly (*Polišenský 1970, 49*). Město tak bylo hlavním magnetem přitahujícím venkovský lid, pro něž zajišťoval možnosti rozmanitějších zdrojů zisku, příjemnější a bezpečnější místo pobytu. Lákala je příznivějšími podmínkami svého živobytí, vyšším životním standardem i pohodlím a radovánkami (*Macek 2002, 491, 527*). Odchod pro poddané byl velice lákavý, spojen byl rovněž se společenským vzestupem a svobodou (*Válka 1991, 97*). Města příliv obyvatel z venkova navíc akutně potřebovala, jelikož byla populačně nesoběstačná (srov. výše *kap. 11.4.1.*). Přes hrozby příkazů, nařízení o jejich navrácení a následné žaloby, rostoucí města tak v pohusitském období pohlcovala množství lidí z venkova. Napomáhal tomu i malý zájem o přesnou evidenci osob, zejména během neklidných husitských a pohusitských desetiletí, kdy se příliv venkovského obyvatelstva uvolnil (*Míka 1960, 65, 184*). Odchod do několika desítek kilometrů vzdálených míst v podstatě znamenal zahlazení stop a lze předpokládat, že většina uprchlíků nikdy nebyla vrchnostmi nalezena a donucena k návratu (*Macek 2002, 492-493*). Časté výsměvy rolníkům přicházejících do města a poučení, aby zůstali tam, kam patří, jen dokládají jejich intenzivní příliv (*Burke 2005, 180*).

Je nepochybné, že se vrchnost proti svévolnému opouštění gruntů všemožně bránila (*Macek 2002, 467*), jelikož jejich odchodem ztrácela svůj příjem. Nouze o lidi tak způsobila, že mezi nimi docházelo i ke krádežím poddaných (*Míka 1960, 196*). Vábění cizích vrchností přispělo ke značnému odchodu selských hospodářů po Bílé hoře (*Krofta 1949, 196*). Iniciovala také mnoho nařízení a zákazů odchodu bez svolení či o povinnosti navrácení (*op. cit., 99-104*). Stále narůstající počet výzev signalizuje nejspíše vzestup snah feudálů o udržení pracovních sil na gruntech a ve dvorech. Proklamováno je úsilí o nastolení tradičního poddanského řádu. V žádném usnesení nebyl omezován pohyb poddaných, do popředí se vždy stavěl grunt, který nesměl zůstat pustý. Když měl

poddaný za sebe náhradu, vše mělo být v pořádku. K vystěhování ze vsi byl vyžadován zhostní nebo výhostní list. Zpravidla se za výhost přimlouvali šlechtici a měšťané z měst, kam chtěl osedlý odejít (*Macek 2002 391, 404, 488*). Přesto z některých zdrojů vyplývá, že za normálních okolností, mimo období válečného ohrožení, nebylo jen tak jednoduché odejít a usadit se ve městě nebo na gruntu v jiném panství. Grunt nebo živnost ve městě nikdo nedostal zdarma, složen musel být alespoň závdavek, což nebyla malá částka. Ani praktické provádění sněmovních usnesení však výrazně neomezilo možnosti pohybu poddaných a vrchnost neměla moc a sílu jim v přesunu bránit. Důslednější kontroly pohybu byla schopna až v poslední čtvrtině 15. století (*Míka 1960, 196, 285, 326*), kdy však začínají vznikat vrchnostenská města, rovněž lačnicí po přílivu obyvatel z venkova (srov. výše *kap. 11.4.4.*).

V případě, že vesnice přestávala vrchnosti dávat dostatečný, pravidelný výnos (ať už z důvodu nevyhovujících podmínek k zemědělství a malým úrodám nebo zmenšením vesnické komunity), nebylo po celý středověk neobvyklé převedení obyvatel do jiných sídel i v důsledku vrchnostenského hospodářského zájmu (*Smetánka 1988, 149-150*). Svedeni mohli být k panským dvorům nebo do volných gruntů v sousedních nebo blízkých sídlech, odkud mohly být obdělávány původní polnosti nebo jejich část, zpravidla ta výnosnější. Tento model je udáván v případě Svídný (*op. cit.*), či Pfaffenschlagu (*Nekuda 1975, 157*). Přesun obyvatel mohl být realizován i z důvodu nepříznivých přírodních podmínek (např. povodní). Obyvatelé zatápěných Mur své pozemky obhospodařovali z nového sídla Nové Dvory (*Kotyza – Smetana 1992, 626*).

11.5.5. Struktura vesnice, vesnická komunita a její fungování

Historické a archeologické podklady umožňují střední demografickou hodnotu českých vsí na konci středověku klást mezi 10 a 20 usedlostí (*Macek 2002, 405*), přičemž by měla ležet blíže k vyššímu údaji. Svídna se tak řadí ke slabému průměru, zaniklé vsi na Černokostelecku jsou malé (*Klápště – Smetánka 1982, 17*), podobně i zaniklé vsi na Rokycansku (vyjma rozsáhlé vsi Kokot) či Blovicku (*Vařeka a kol. 2008, 97-98; 2011, 333*). Známé jsou i vsi s pouze třemi či čtyřmi poddanými. Počet usedlostí ve vesnicích se v čase proměňoval. Obecně však platí, že vesnice v úrodných oblastech byly větší. Leckdy je přitom obtížné odhadnout dělicí čáru mezi velkou vsí a městečkem (*Macek 2002, 405-406*). Z demografického hlediska se od běžných vsí příliš nelišily ani vsi trhové (*Kejř 1987, 41*). Přestože se v nich pravidelně konaly trhy a provozovala se běžná řemesla, nebyly městem (*Vorel 2001, 69*).

Velikost vesnic, které zanikly, lze však zjistit jen s obtížemi. V řadě případů je sice možné na počet usedlostí usuzovat dle počtu a rozmístění dodnes

uchovaných reliktních. Avšak již není možné určit, zda případně určitý počet usedlostí nebyl v době definitivního opuštění již neosazený. Z historie vsi Bystřec je patrné, že jednotlivé usedlosti vznikaly, zanikaly a opět byly obnovovány (*Belcredi 2006, 28*). Jedním ze znaků zanikání osad je změna v jejich pojmenovací struktuře, když nastává zdvojnásobení pojmenování (*Šrámek 1971, 58*). Postupný úpadek vsi nebo ztráta významu indikuje vývoj tvaru pojmenování rozsáhleji archeologicky zkoumané zaniklé vsi, která do povědomí vstoupila jménem Konůvky (k výzkumu např. *Šaurová 1971*). Původně však nesla název Kunovice, dále písemné prameny postupně zachycují jména Kunovičky – Malé Kunovičky – Kuničky – Kunůvky, ze kterých konečné pojmenování převzala lidová tradice (*Měchurová 1997, 12*). I na Svídně život zřejmě pomalu ustával. Několik desítek let před jejím opuštěním písemné prameny dokládají koupi čtyř pustých lánů Alšem z Kozojed (*Smetánka 1988, 148*).

S velikostí jednotlivých vesnických sídel korespondovala přítomnost celé řady komponent. Ve větších vsích se spíše vyskytovala některá řemesla. V běžné vsi bylo řemeslo omezené a ne příliš diferencované (*van Dülmen 2006a, 29, 40*). Venkov se neobešel bez kováren, které byly zaměřeny na opravářské práce a výrobu drobného náčiní. Častěji byly umístěny ve větších vesnicích, kde kováři mívali vždy dost práce (*Míka 1960, 58*). Alespoň v jednoduché podobě však musely existovat v každé vesnici, kde tuto činnost provozovali zemědělci. Stejně tak vždy na vesnici někdo vykonával práci s kůží i hrnčířství (*Belcredi 1983a, 421*).

Reprezentativní stavby ve vsi tvořila společně s kostelem rychta nebo úřad vrchnostenského správce, kde se konaly soudy, a shromažďovala se obec. Další veřejná zařízení představovaly studny, prádelny, pekárny, pivovar, mlýn stojící za vsí pařil vrchnosti nebo alespoň podléhal její kontrole. Na okraji vsi bývala situována pastouška (*van Dülmen 2006a, 14*). Součástí vsí tvořily také lázně, jednoduchá stavení při potocích nebo řekách, jejichž obsluha byla zřejmě svěřována sociálně nejslabším jedincům (*Petráňová – Vařeka 1987, 282-283*). Průmyslové podniky, sklárny nebo železárny, přispěly ke kolonizaci drobných rolníků a bezzemků v okolních vsích. I takové malé podniky mohly ovlivnit postavení okolního venkovského obyvatelstva natolik, že se strukturou odlišovalo od okolních vesnic (*Petráň 1964, 275*).

Složení vesnického obyvatelstva bylo velice pestré. Kromě sedláků s rodinou zde byli přítomni i nádeníci, většinou druhorozené děti sedláků, také děvečky a čeledíni. Tyto skupiny byly vyloučeny z venkovské elity. V některých případech byli na vsi usazeni řemeslníci, kteří naopak měli vysokou váženost. V každé větší vsi se vyskytoval také farář a rychtář (*van Dülmen 2006a, 13, 17, 28-29*).

V rámci venkovských sídel, zejména těch větších, existovaly korporativní organizace, obce. Tato shromáždění zámožných poddaných a další venkovské elity

vytvářela výrazné samosprávné struktury, v případě potřeby se stávala partnery vrchnosti či jejich úředníků, významně také působila na řadu činností rolnictva. V našich podmínkách se objevují již ve 13. století (Čechura 1990, 476; Macek 2002, 511). Obce v principu samy organizovaly svůj politický a sociální život. Vrchnost nemohla zajistit vše a byla tak odkázána na jejich pomoc. Vše zastřešoval rychtář, kterého většinou jmenovala. Spravovala tak všechny záležitosti, které se ze sociálně právního hlediska bezprostředně týkaly vesnice (van Dülmen 2006a, 48, 49). Vrchnost také musela přihlížet k názorům venkovské obce, zřejmě byla nutnost koexistence vrchnosti a poddaných – např. při obsazování gruntů (Čechura 1990, 478).

Vesnická obec vykonávala řadu úloh. Jednala o panských návrzích či obecních potřebách, spravovala a dohlížela na užívání obecních pastvin a cest, bděla nad dodržováním osevních postupů (zejména proto, aby byly úhory obecní pastvou), rozhodovala o kácení dřeva v obecním lese. Mohla být rovněž i vrchností novému osedlému. Od pána také dostávala krčmu, z níž odváděla poplatek. Patřila jí také vesnická lázeň. Dohlížela na čistotu cest a struh, pečovala o odvoz bláta, v podnikatelské horečce rybníkářů pro sebe stavěla i rybníky. Existují i doklady, že obec koupila pusté vsi, které následně využila kupříkladu jako pastviště. Vesnická obec byla také volána ke svědectví. Před rychtářem, konšely a obcí se jednalo o odchodu z gruntů, při vybírání berně pořizovala seznamy čeledě, vybírala pokuty, zasahovala do rozepří a řešila menší rozmíšky. Běžnou správní a soudní agendu vedl rychtář, případně fojt, a konšelé (Macek 2002, 511-513).

Zemědělské práce i veškeré práce ve vsi byly realizovány nezávisle na nárocích vrchnosti. O to těsněji byli sedláci provázáni se sousedským a vesnickým společenstvím. Kolektivní zvyklosti vesnice prostor pro individuální jednání značně limitovaly (van Dülmen 2006a, 31). Obyvatelé každé usedlosti byli v mnoha směrech integrováni do pracovní sféry vesnické společnosti, které byli podřízeni. Podléhali tak jejím normám, museli se podílet na zajištění její existence (van Dülmen 1999, 9; Petráň – Petráňová 2000, 84). Na vsi tak převládaly kolektivní zájmy, orientovaly se na přežití vesnické společnosti a byly podřízeny společnému prospěchu. Tradice se mohly a směly měnit jen pozvolna, jinak se jednalo o narušení „rovnováhy“. Obec zaštiťovala dohody o koordinaci pracovních procesů, kterými bylo řízeno hospodaření. Společně tak byl stanovován začátek polních prací, sklizně, či využití úhoru. Jednotlivá pole totiž mohla být přístupná pouze přes sousední pozemky. Vzájemné dohodě podléhalo i užívání luk a pastvin, které umožňovalo jejich lepší využití a stálý dohled nad dobyt看em (van Dülmen 2006a, 16-17; 45). V některých případech byla vyžadována i spolupráce rolníků z více vsí, např. v otázkách organizace pastvy, při využití vodních toků, při organizaci orby, setí, žní a dozoru při poškozování stromů lidmi, zvěří a dobyt看em, při boji se

škodnou a ochraně před ní. Tyto záležitosti nemohly být svěřovány pouze vztahu mezi rolníky a úředníky velkého vlastníka půdy (*Cherubini 1999, 114*).

11.5.6. Církevní život poddaných, úloha kostela ve společenském životě a farní obec

Pozdní středověk a raný novověk byly bezpochyby zbožnými staletími. Přestože každodenní život venkovského obyvatelstva podporoval spíše magicko-pověrečné praktiky a představy, které se odrážely ve všech aspektech života, nic nenasvědčuje, že by sedláci nebo chudina ve vsi církve úplně ignorovali. Všichni o nedělích nebo ve svátky chodili do kostela, který byl i místem společenských setkání. Věřící měli volnou ruku k tomu, aby bohaté nabídky církve užívali podle vlastních přání a zájmů. Toužili po nebeské spáse, po útěše, ochraně před nepřízní osudu a po pomoci v tomto světě. Magické a náboženské praktiky tak nebylo možné oddělit. Pro sedláky a selky měly význam především nabízené milosti, které rádi přijímali. Věřili nejen ve spásu duše, ale také v pomoc boží ve chvílích materiální nouze. Farář jako majitel pozemků nebo správce farnosti požadoval dávky a další platby (za křty či svatby). Obyvatelé vesnic se tak se k němu chovali podobně, jako ke šlechtickému vlastníkovi (*van Dülmen 2006a, 51-52; 2006b, 56-61, 79*).

Kostel byl v první řadě střediskem náboženských obřadů. Konaly se zde pravidelné mše a bohoslužby, každý v něm dostával své jméno, pravidelně se zpovídal kvůli rozhřešení, vstupoval tam do manželství, odtud byl také konán pohřeb na sousedícím hřbitově. Farář vždy v neděli oznamoval všechny novinky, které osadník měl vědět, na týden dopředu ohlašoval kalendář církevních svátků. Podle toho hospodáři rozvrhli cyklus svých prací (*Petráň – Petránová 2000, 85-87, 129; Grulich 2007, 181*). Zvony, kromě toho, že svolávaly k modlitbě a zvaly k obřadům (např. pohřbům), také odměřovaly hodiny, oznamovaly konec pracovní doby či sváteční dny a rovněž ohlašovaly mimořádné katastrofy, válečné události nebo požáry. Jejich úloha měla údajně spočívat i v rozhánění bouřek, či škodné (*Cherubini 1999, 119; Macek 2001, 43*).

Kostel však nacházel časté užití i pro světské záležitosti. Přímo v něm, na prostranství před ním, či na hřbitově se komunita scházela k rokování, konala se zde i řada slavností nemající vždy sakrální povahu. Navzdory výhradám duchovních, odehrávala se tam noční „bdění“, posvícení a hody, celá farnost se tak shromažďovala při jídle, pití, zpěvu a tanci. Kostel se hřbitovem tak byl zdrojem kolektivní paměti celé komunity (*Cherubini 1999, 119; Burke 2005, 125*). Existují doklady, že travnaté pozemky hřbitovů mohly být pastvištěm dobytka, hřištěm školní mládeže, o jarmarcích se mohly proměnit v hlučná tržiště (*Macek 2002, 184*). Kostel se hřbitovem obehnaný vysokou hradbou zdi se v dobách nebezpečí,

během válečných událostí, stal útočištěm, ochranou či úkrytem vesničanů, kam se uchýlovali i s majetkem (*Cherubini 1999, 119; Petrůň – Petrůňová 2000, 85*).

Kostel byl i místem sociální kontroly (*van Dülmen 2006a, 185*). Farní obec spojovala širší komunitu, která zahrnovala obyvatele několika vesnic (*Boháč 1986b, 273*), u nás v průměru sestávala z 6 až 7 sídel. Farnost dosahovala přibližně 4 km od kostela. Každý tak patřil ke své farnosti, jejíž osudy sdílel, byl podřizován její kontrole, chvále i odsudku, stejně jako jeho předkové a potomci. Vesnický kostel a jeho okolí, hřbitov a krčma byly zejména o nedělích a svátcích pravidelným shromaždištěm farnosti po celé věky. Zde se odehrávaly všechny společenské akce, realizovaly se všechny společenské interakce a organizoval se odtud veškerý život farní osady i každého jednotlivce v ní (*Petrůň – Petrůňová 2000, 85-86*). S kostelem tak byly spjaty osudy všech venkovanů, když byl shromaždištěm celé venkovské pospolitosti (*Grulich 2007, 181*). Pro prostého věřícího byla venkovská farnost důvěrně známým mikrokosmem (*Novotný 2007, 112*). Část vesničanů (především ženy) po celý život nepřekročila hranici prostoru vymezeného farním obvodem. V jeho rámci, nebo nejvýš v rámci sousední farní obce, se převážně uzavíraly sňatky a z toho plynoucí příbuzenství (*Petrůň – Petrůňová 2000, 86*).

Farní kostely nebyly vždy osazené, jejich úbytek nastával zejména během válečných událostí (*Novotný 2007, 112*). Ve středověku byla zjevná snaha zachovat umístění církevních staveb a to i v případě, když okolní sídlo zaniklo (*Boháč 1973, 151*). Osamocený kostel po zániku vsi mohl i nadále sloužit jako farní (srov. např. *Boháč 1985, 43*).

11.5.7. Hodnoty vesnických obyvatel a jejich další aktivity

Mentalita vesnických obyvatel příliš nepočítala s veličinou zvanou čas a žila volným rytmem zemědělského cyklu (*Macek 2001, 37-42*). I bez školního vzdělání disponovali značným věděním, jež bylo nutné pro každodenní záležitosti a profesní činnost. Získávali jej doma, na tržišti nebo v kostele a většinou si s ním v životě zcela vystačili. Vše, co poddaní potřebovali vědět, se vztahovalo k jejich statku, který museli zaopatřit a uživit všechny členy domácnosti (*van Dülmen 2006a, 58; 2006b, 156*). I z toho důvodu je sužovala úzkost a strach z pohrom (větrných smrští, epidemií, povodní, bouří, hladomorů apod.), které kypřily půdu pro růst iracionalismu, jelikož pro ně nemohli mít racionální výklad (*Macek 2001, 55; 2002, 438*).

Život středověkého člověka byl obecně založen na hluboké tradici, zkušenosti a důkladné znalosti regionu, ve kterém vyrůstal a působil (např. *Čaplovič 1999, 55*). Lidové postoje tak byly značně konzervativní, či lépe řečeno tradiční (*Burke 2005, 189*). U sedláků panovala nedůvěra vůči každé novotě. Tradice, svázanost se stávajícím pořádkem, staré mravy a zvyky, měly větší váhu

než reformy a změny všeho druhu (např. inovace v zemědělství; *van Dülmen 2006a, 32, 58*). Běžně platí zásada, že co je starší, je tím pádem i lepší, hodnotnější, důležitější a významnější. Základním principem při stanovování hodnot je starobylost, vrchol hodnot tkví v minulosti. Tím je pevně zakotvena úcta k dávné tradici. Zmíněný strach ze všeho nového však neznamena, že lidé netoužili po novinkách, nových zprávách z tržišť apod. (*Macek 2001, 37-42*).

Svázanost s ustáleným pořádkem rovněž neznačí, že se poddaní spokojovali se sociálním řádem takovým, jaký přesně byl. Společnost neviděli jako harmonickou, ale naopak jako konfliktní. Stěžovali si na chudobu, nespravedlnost, nezaměstnanost, daně, desátky, nájmy a pracovní povinnosti, často upozorňovali na vykořisťování nebo spíše konkrétněji na „odírání“ a „požírání“ chudých bohatými. Uvědomovali si, jak obtížně se získává odškodnění za bezprávní způsobené právními postupy (*Burke 2005, 189*). Svou vrchnost však sedláci zpravidla akceptovali, protipanský jednali jen ve výjimečných situacích. Dávky odváděli a robotu vykonávali, pokud obojí zůstalo v mezích a garantovalo jim slušný život. V případě, že vrchnost nerespektovala práva a tradice, sedlák nezůstával pasivní. Podával stížnosti, odepíral dávky a robotu, kladl aktivní odpor. Tyto aktivity považovali za legální prostředky k dosažení svých práv, vrchnost naopak za rebelii. Jen zřídka sedlák jednal sám. Pokud chtěl dosáhnout úspěchu, musel mít podporu obce. Ve všech známých selských revoltách obec představuje organizační základnu (*van Dülmen 2006a, 53-54*).

Jednotvárnost rolníkovy života přerušovaly chvíle, které trávil s ostatními členy komunity. K tomu využíval řadu příležitostí (*Cherubini 1999, 110*). Venkovský lid rád vyhledával příbuzenské a sousedské společenství. Snad tušení nezbytné pomoci při vpádech moru, během přírodních katastrof, či při obraně proti panské libovůli hnalo poddané k pospolitému životu. Již výše bylo uvedeno, že návštěva kostela není jen církevní povinnost, ale i příležitostí k setkání se vzdálenějšími přáteli a příbuznými, k besedě s nimi, k výměně informací a novinek. Podobnou funkci plnily i trhy, které zastávaly řadu neekonomických aspektů. Při těchto příležitostech rovněž docházelo k setkání mladých lidí mimo dohled své rodiny, a docházelo zde tak k seznámení budoucích partnerů (*Macek 2002, 429-431, 460; Burke 2005, 126*).

Ještě mnohem významnějším kulturním střediskem byly hostince, krčmy a pivnice (*Burke 2005, 125*). Pivo u nás opanovalo vesnici v jagellonském věku, kdy vrchnosti budovaly pivovary a zakládaly nové krčmy. Pro šlechtice představovalo zisk hlavně v době žní. Dobré pivo bylo také činitelem, který vrchnosti napomáhal udržet pracovníky při síle a v dobré náladě. Pivo tak sdružovalo poddané v krčmách, kde byl tráven volný čas další zábavou, hrami, tanci apod. (*Macek 2002, 426-429*). Krčmy se nacházely zpravidla v každé větší vesnici, jejich výskyt obvykle korespondoval s přítomností kostela. V některých vsích se jich nacházelo i více

(Míka 1960, 143; Petrání – Petráníová 2000, 108). Většinou je provozoval zámožný sedlák. Přestavovaly významné centrum vsi sloužící i k vyřizování každodenních „obchodů“, vedení důležitých hovorů apod. Tento prostor byl ovládnut výhradně muži (van Dülmen 2006a, 14).

Úlohu středisek shromažďování a šíření informací zastávaly také mlýny, které měly být situovány poblíž správních center feudálních statků. Vzhledem k velkému rozsahu jejich rajónů je však lze předpokládat kdekoli na venkově, jak to odpovídalo potřebám zemědělců. V jejich sousedství stávala obvykle i vesnická lázeň (Petrání – Petráníová 2000, 108), která k očistě venkovanů sloužila i v každé větší vesnici. Umývání horkou vodou bylo nejúčinnějším prostředkem boje proti hmyzu, který vesničany sužoval. Lázeň tak byla otevřena pro všechny vesnické obyvatele, otevírala se i pro služebnou čeleď. Zdravotní péče byla zajišťována svépomocí, potulnými ranhojiči, někde ji vykonávali i faráři. Nejednou se však vesničtí obyvatelé obraceli do města (Macek 2002, 407).

Významné události v tradiční evropské lidové kultuře představují slavnosti. Jejich obliba byla kolektivně ukotvena a pro každého závazná, nikdo se jí nemohl vyhnout. Konaly se během různých příležitostí, rodinných (svatba), obecních (svátek patrona města nebo farnosti), či výročních (velikonoce, 1. květen, svatojánská noc, dvanáct vánočních dnů, Nový rok, svátek tři králů či masopust). Lidé přestávali pracovat, slavnosti tak byly protějškem všedního dne, časem svobody. Oslavy stabilizovaly životní vazby a poskytovaly zažití svobody bez narušení sociálního pořádku. Do života sedláka a měšťana patří s bezprostředním zapojením do ročního cyklu karneval (Burke 2005, 193; van Dülmen 2006a, 153, 278). Touhu venkovského lidu po zábavě nemohly potlačit žádné zákazy. I přes jejich četnost se oddával také lovu. V Německu existují doklady, že o svátcích se vesničané scházeli na návších ke hrám (Macek 2002, 432-434).

11.6. Vybrané faktory přírodního prostředí

V této části budou představeny faktory přírodního prostředí, které ovlivňovaly výběr míst pro osídlení, jejich stálé působení nebo proměny mohly způsobovat omezení ve využití určitého prostoru. Rozvoj osídlení je přitom v přímé souvislosti s úbytkem lesa. Zvláštní posouzení tedy zasluhují důsledky, které s sebou odlesnění neslo. Zvýšená pozornost bude věnována dopadu na vodní režim a erozní činnost, samostatně pak bude představen klimatický vývoj.

11.6.1. Výběr poloh pro osídlení a ekonomické využití extravilánu

Faktory přírodního prostředí zastávaly významnou úlohu při výběru polohy pro budování sídel, založení polností i dalších areálů. Konkrétní určení místa pro

osídlení bylo přitom podmíněno určitými normovými představami (*Říkovský 1939, 103*), přičemž optimální podmínky byly určeny i prostřednictvím botanických indikátorů (*Neustupný 1987, 638*). Pro zajištění řádného fungování vesnických sídel jsou vyžadovány zejména optimální poměry geomorfologické, hydrologické i pedologické (srov. *Kalina 1978, 312-313; Boháč 1983, 56*). Kromě samotného intravilánu mělo zásadní význam i umístění plužiny jakožto ekonomické základny středověkého zemědělce (*Měřínský 1987, 118*). Volba sídel byla podmíněna také blízkostí surovin přírodních zdrojů, přičemž v mnoha případech se jednalo o velice chudá ložiska (*Snášil 1976, 140*).

Uspořádání lidských sídel zásadním způsobem ovlivňuje reliéf, který určuje rovněž způsob obživy a života vesnických obyvatel (*Martínek 2001, 132*). Vertikální členitost je zvláště významná při vytyčení polností. V některých případech bylo dokonce jádro osídlení záměrně situováno ve svahu, aby zbytečně nezabíralo prostor vhodný pro polnosti. I přesto se však na některých místech nepodařilo zcela zabránit situování plužin na velmi příkrých svazích (*Žemlička 1980, 88*). Klíčovou úlohu v zajištění chodu hospodaření vesnických sídel zastávají také půdy a jejich úrodnost. Rozsah neúrodnějších typů půd, zejména černozemí, je v našem prostředí omezen prakticky jen na staré sídelní území, velkou měrou tak musely být osazeny i méně vhodné půdy pro pěstování, u nás zejména nejrozšířenější kambizemě (*Tomášek 2000, 53; Martínek 2001, 151-152*). Možnosti hospodářského využití přitom rozšiřuje přítomnost několika typů půd (srov. *Klír 2008, 29*). Kromě dostatku půdní základny k provozování zemědělství má pro existenci sídel zásadní význam i vodní zdroj. Jeho snadná dostupnost představuje jednu ze základních podmínek hospodářského provozu středověké vesnice (*Smetánka 1988, 77*). V případě umístění intravilánů vesnic se projevuje inklinace zejména k tekoucím vodním zdrojům (srov. např. *Klápště 1973, 127; Kalina 1978, 313*). Vodní toky jsou zdrojem pitné vody, obživy a energie potřebné po zpracování úrody, ale i dopravní tepnou pro plavení osob a nákladů (*Munzar – Pařez 1997, 211; Macek 2001, 25; Semotanová 2002, 101*).

Předpokládá se, že byly osazovány polohy pokud možno s neoptimálnější kombinací přírodních faktorů, přičemž musela být zajištěna i vazba k dalším složkám sídelní sítě (např. *Klápště 1994, 114; Čaplovič 1999, 42*). Tyto faktory mohly být podmíněny i regionálně (*Žemlička 1980, 55*). Přírodní podmínky zásadním způsobem ovlivňovaly každodenní život venkovské populace, na jejich kvalitě byla závislá zejména zemědělská výroba (např. *Laštovková 1978, 275; Čechura 1990, 477*). Při formování starého sídelního území nečinilo přílišný problém najít vhodnou polohu z hlediska přírodního prostředí. Po obsazení nejkvalitnějších míst muselo však osídlení postoupit i do vyšších, členitějších a pro zemědělství méně vhodných poloh, kde se kromě menší úrodnosti museli obyvatelé potýkat s vazbou na méně vydatné zdroje vody v podobě menších

vodotečí, pramenů či dokonce studen (např. *Pokorný 1973, 69; Klápště 1973, 123; Žemlička 1978, 79; 1980, 88*).

Praktická činnost komunity uvnitř sídelního areálu musela často vést k překročení samoregulace přírodních zdrojů a v důsledku toho k jeho devastaci, což mohlo mít za následek opuštění tohoto prostředí. Nejčastěji se v tomto směru uvažuje o vlivu dlouhodobého obdělávání půdy, o němž se předpokládá, že rychle vedlo k její degradaci (*Neustupný 1994, 252*). Negativní dopad těchto lidských aktivit na své okolní prostředí je vztahován i k pravěkým sídlům, přičemž jejich zánik v důsledku devastace zázemí nastává zpravidla za 200 – 300 let (*Neustupný, ústní sdělení*). Není bez zajímavosti, že i množství sídel zaniklých v 15. či v první polovině 16. století vykazuje podobně dlouhý časový horizont existence. Důvody redukování předimenzovaného osídlení jsou spatřovány právě v ekologických změnách způsobených neuváženou kolonizací a založením sídel v méně příznivých či zcela nevhodných polohách. Obyvatelé z nich měli být vrchností převedeni do výhodněji položených vesnic, které byly v důsledku krizových jevů vylidněné (*Klápště 1973, 123; Boháč 1982, 46*).

11.6.2. Vývoj lidského impaktu na přírodní prostředí a odlesnění krajiny

Ve vztahu k přírodnímu prostředí byl člověk dříve považován za pasivního aktéra, který se snažil přizpůsobit vnějšímu světu a jeho změnám. V současnosti mu je však přisuzována výrazně aktivnější úloha (srov. *Neustupný 2010, 204-205*). Spíše než přírodní determinismus, vztah kulturního a přírodního světa charakterizují vzájemné interakce obou složek v minulosti i současnosti. Již od neolitické revoluce tak je člověk aktivním spolutvůrcem krajiny (např. *Ložek 2012, 62*). V historickém období dopad lidských aktivit na přírodní prostředí výrazně vzrostl v souvislosti s populačním růstem, zvyšujícími se společenskými nároky na zemědělství spolu s extenzivním způsobem zemědělské výroby, které po dosídlení staré sídelní oblasti podnítily intenzivní kolonizační činnost doprovázenou rozsáhlým mýcením lesů. Sídelní oikumena tak byla rozšířena do výše položených území (např. *Žemlička 1978, 75-76; 1980, 93; Brázdil – Kotyza 1997, 689*).

S tím se pojí výrazný úbytek lesa kladený již do 11. století. Vedle sídelního postupu je spojován i s rozvíjející se těžbou, která spotřebovala velké množství dřeva (*Semotanová 2002, 119*). Největší rozmach kulturní půdy na úkor lesa pak nastal od 13. století (*Nekuda 1985b, 37*), kdy se rozsáhlejší zalesněné plochy měly vyskytovat jen v horských terénech, podhůřích a v neosídlených enklávách, např. z důvodu výskytu neúrodných půd (*Měřínský 1987, 114*). Období vrcholného a částečně i pozdního středověku tak charakterizuje ve srovnání s dnešní situací mnohem vyšší odlesnění krajiny (srov. např. *Rybníčková – Rybníček 1976*). Rozsah lesů opětovně vzrostl na úkor rozlohy orné půdy na přelomu 15. – 16. století, a to

především v důsledku zániku mnoha vesnických sídel (Macek 2001, 21). Intenzita antropogenní činnosti se opětovně významně zvýšila od 17. století, zejména kvůli pozvolnému přechodu k novodobým formám zemědělství (Šarapatka 2012, 223).

11.6.3. Význam lesa pro společnost a jeho funkce v krajině

Lesy v krajině zastávají mnoho významných funkcí, obecně mají zásadní vliv na kvalitu životního prostředí lidské populace (Vyskot – Schneider 2012a, 240). Ochraňují před negativními vlivy, jejich zásadní význam pro osídlení a exploatace krajiny spočívá v ochraně půdy před vodní a větrnou erozí či v ochraně vodních zdrojů (Vyskot – Schneider 2012b, 251). Lesy měly i četné hospodářské využití vzhledem ke skutečnosti, že dřevo bylo hlavním zdrojem energie a stavební materiál, díky čemuž se stalo předmětem rozvětveného obchodu (Macek 2001, 24). V minulosti (i v období středověku a raného novověku) byla výmladkovým způsobem, zaměřeným především na produkci palivového dřeva, obhospodařována většina lesních porostů nížin, teplých pahorkatin a vrchovin střední Evropy. Užívány byly pro produkci tenkých užitkových sortimentů, dřevěného uhlí či tříslové kůry (Buček – Drobilová – Friedl 2012, 285). Dále les poskytoval lesní plody, byl zdrojem krmiva (např. trávy) a také sloužil k pastvě veprů či hovězího dobytka (Macek 2001, 24).

Na důsledky jeho redukce pro středověké osídlení a zemědělskou činnost bylo již na několika místech upozorněno. Jeho výraznější absence se projevila ve zhoršení bioklimatických podmínek, zvýšení větrnosti, sucha, slunečního záření, erozivní činnosti i zaplavování (Boháč 1982, 46). Obtížně byla také zadržována závlaha, zvýšily se rozdíly teplot, ovlivněna byla vlhkost ovzduší či rychlost tání, splavovaná ornice rovněž zanášela potoky a rybníky. Narušen tak byl celý ekosystém (např. Černý 1982, 104-105; 1983, 430). Úbytkem svahových lesů, které pokrývaly půdy mimo přímý dosah podzemní vody, docházelo k celkovému vysušení půd v krajině. K jejich degradaci vedla také lesní pastva (Rybníčková – Rybníček 1976, 148). Exploatace středověké krajiny nadto na řadě míst prostorově redukováných lesů zapříčinila i jejich značnou degradaci, zejména v důsledku výroby dřevěného uhlí, která dokonce vedla až k úpadku těžby (Nováček 2001, 297).

11.6.4. Eroze půd

Odlesnění krajiny způsobuje zvýšenou erozi půd z důvodu vystavení obnaženého povrchu vnějším vlivům. Její výraznější nárůst je spojován se sídelním postupem ve 13. století, jelikož do té doby nebyl odlesněn příliš členitý reliéf (Janeček 2002, 11). Ke geomorfologickým změnám, potažmo erozní činnosti však docházelo i v souvislosti s pravěkým zemědělstvím (např. Neustupný 1987, 641;

Klápště 1994, 126; Dreslerová 2005, 45 – zde uveden přehled dalších prací na toto téma). V našem prostředí má určitý dopad větrná a zejména pak vodní eroze.

Ke zvýšenému ohrožení větrnou erozí dochází při přeměně ploch trvale pokrytých vegetací, která zpevňuje půdu a tlumí rychlost větru, na ornou půdu (*Janeček 2002, 12; Šarapatka – Dlapa – Bedrna 2002, 56*). Proces větrné eroze významně ovlivňuje celková plocha nechráněného pozemku. Působí škody rozrušováním půdního povrchu mechanickou silou větru (abrazí), odnášením rozrušených půdních částic větrem (deflací) a ukládáním těchto částic na jiných místech (akumulací). Kromě znečišťování ovzduší způsobuje i zanášení vodních toků (*Janeček 2002, 23, 157*). V našem podnebném pásu má větrná eroze ve srovnání s vodní o poznání menší význam (nejvíce se projevuje v méně členitém prostředí nížin), avšak s jejími účinky je nutné počítat (*Dreslerová 2005, 32*).

Vodní erozí jsou nejvíce ohroženy odlesněné plochy v členitém reliéfu, které jsou navíc využity k zemědělství, jelikož orná půda není schopná všechnu srážkovou vodu pojmout, a stéká tak po povrchu (*Martiš 1988, 20, 104*). Vodní eroze koreluje s přívalovými dešti, délkou a sklonem svahu, vlastnostmi půdy či rostlinným krytem. Ohroženy bývají již plochy se sklonem 3°, přičemž jsou postiženy především horní části svahů, kde jsou rovnoměrně odnášeny jemné částice z povrchu půdy. Nejsnáze ji podléhají prachové částice, méně erodovatelný je písek a nejodolnější je jíl (*Šarapatka – Dlapa – Bedrna 2002, 49-52*). Startérem erozních splachů půdy je tak orba na svažitéch pozemcích s lehčími půdami. Čím vlhčí je podnebí a čím lehčí jsou půdy, tím více narůstá vyplavování živin (*Martiš 1988, 89, 97*). Ke zvýšení erozní činnosti od vrcholného středověku přispělo zavedení trojpolního hospodaření, kdy v případě ozimů byla půda více než půl roku bez ochrany vegetačního krytu, a zavedení hlubší, jednosměrné orby těžkým záhonovým pluhem, což vedlo k prodloužení obdělávaných pozemků (*Dreslerová 2005, 43*).

Výrazně lepší vlastnosti než pole mají trvale travní porosty. Odtok je na nich zpomalen, zlepšen je i vsak a povrchové erozi brání hustý kořenový systém (*Simon – Sucharda 2004, 12-13*). K ničení půd zde však napomáhá pastva, která může vést až k úplnému obnažení skalního podkladu (*Smolíková 1990, 483*). Erozní proces je intenzivnější na strmějších svazích, při častějším přehánění dobytka, jeho větším počtu a celkové hmotnosti. Ztráty půdy erozí ze zatravněných a zejména z lesních pozemků jsou však obvykle malé (*Janeček 2002, 32, 57*).

Eroze ochuzuje zemědělské půdy o nejurodnější část – ornici, zhoršuje fyzikálně-chemické vlastnosti půd, zmenšuje mocnost půdního profilu, zvyšuje štěrkovitost, snižuje obsah živin a humusu, poškozují plodiny a kultury, obnažením podorničí se navíc zvyšuje kyselost půdy. Transportované půdní částice snižují kapacitu toků a vyvolávají zakalení povrchových vod. Eroze tak způsobuje degradaci půd, snižování výnosů plodin a celkové negativní ovlivnění životního

prostředí (Janeček 2002, 17; Šarapatka 2012, 226). Tato činnost mohla změnit půdní podmínky i celých regionů (Neustupný 1987, 641).

Odstranění 5 až 15 cm ornice zapříčiní pokles výnosů o 15 – 30 %, při úplném odstranění humusového horizontu nastává jejich snížení až o 75 % (Šarapatka 2012, 226). Nová půda se přitom tvoří velice pomalu (1 cm se obnoví v průběhu 100 až 400 let), v dimenzích lidského života je tak neobnovitelná (Šarapatka – Dlapa – Bedrna 2002, 9, 48). Degradace půdy vlivem eroze spolu s účinkem dalších nepříznivých faktorů způsobuje snížení produkční schopnosti půd, což má ekonomický dopad na jejich uživatele (Janeček 2002, 26, 29). Středověké hospodářství, které se značnou měrou zakládalo na obilnářství, je přitom na kvalitě půdy podstatně závislé (Šarapatka – Dlapa – Bedrna 2002, 5).

Přestože literatura venkovského realismu konce 19. a počátku 20. století opakovaně zmiňuje shlazování a zavážení erozních rýh (v podhorských krajích byla dokonce ornice na pole vynášena z údolí; Cílek 2012, 95), je otázka, nakolik byla reflektována ve starších obdobích. Doklad protipovodňového opatření pochází kupříkladu z Bystřece, kde byla usedlost UXIX chráněna před akumulací splaveného materiálu z pole pomocí valu a strže (Hrádek 2006, 418). V zázemí zaniklých vesnic situovaných v lesním prostředí bývají dokumentovány mezní pásy, které mohou mít velice výrazný protierozní efekt, avšak pouze v těch případech, kde jsou vedeny ve směru vrstevnic, či pouze s mírným vychýlením (Janeček 2002, 118; Šarapatka 2012, 226). Jedná se tedy o meze terasovité, případně schodkovité (dle typologie E. Černého: 1979b, 68-72), které byly zatravněné nebo porostlé dřevinou vegetací a jejich povrch byl tvořen i snosy kamení. Ke snížení eroze rovněž přispívá uspořádání pozemků delší stranou ve směru vrstevnic, jelikož je tím značně omezena nepřerušovaná délka kontinuálního povrchu po spádnici. Záhumenicový systém u sídel situovaných v hlubších údolích s polnostmi ve svahu tak v sobě může skýtat značné nesnáze zejména s ohledem ke zvýšené erozní činnosti.

Extrémně svažité pozemky se sklonem přesahujícím 20 % vyžadují již terasové uspořádání. Protierozní funkci mohly plnit i přirozené hranice pozemků (strouhy, hranice lesů, osaměle stojící stromy) a umělá znamení (hraniční kameny, mezníky). V případě protierozní ochrany půdy je klíčové zajištění delimitace kultur. Trvale zalesnění vyžadují sklony vyšší než 50 %, plochy se svažitostí 25 % by měly být alespoň zatravněny, stejně jako dráhy soustředěného povrchového odtoku, pozemky s vysokou hladinou podzemní vody a pozemky nad výškovou hranicí pěstování polních plodin. Erozi ohrožené pozemky by neměly zůstat delší dobu bez vegetačního pokryvu (Janeček 2002, 11, 101-104, 118).

11.6.5. Dopad odlesnění krajiny na vodní režim – vysychání drobných vodotečí a vznik povodní

Hlavním zdrojem vody v ČR jsou atmosférické srážky (např. *Semotanová 2002, 84*). Veškerá voda protékající koryty vodních toků je tak srážkového původu. Při srážkách bývá část vody zadržena v rostlinném krytu, část se vsakuje do půdy a zbytek odtéká po povrchu (*Simon – Sucharda 2004, 7*). Do malých vodních toků se voda dostává hlavně podpovrchovým odtokem. Po průsaku voda buď vyvěrá jako pramen, nebo odtéká jako mělký podpovrchový odtok po spádu do hydrografické sítě (*Krečmer a kol. 2003, 8-10*).

Právě lesy mají mimořádnou schopnost zadržovat srážkovou vodu. Ta se v tomto prostředí výrazně hromadí na povrchu porostů, kde se navíc část srážkové vody ztrácí, a zejména v půdě (*Simon – Sucharda 2004, 14; Krečmer a kol. 2003, 7*). Dokáží tak vstřebat větší množství vody než polní či luční prostředí, navíc i rychleji (*Martiš 1988, 20*). Významně také omezují množství vody při jarním tání. Značná část sněhových srážek je zadržena korunami stromů a výparem se vrací zpět do atmosféry. Lesní půdy navíc v zimě nepromrzají a udržují si stále infiltrační schopnost (*Krečmer a kol. 2003, 20, 34*). Zmenšením povrchového odtoku vody, který převádějí do spodních vrstev půdního horizontu, zpomalují celkový odtok do hydrografické sítě, čímž pomáhají udržet přiměřené průtoky v tocích jak v obdobích nízkých vodních stavů, tak vysokých (*Martiš 1988, 20, 105; Simon – Sucharda 2004, 14*). V případě extrémních přívalů vody však tuto funkci plní jen neporušený smíšený či listnatý les (*Hrádek 2006, 421*).

Odlesnění krajiny tedy způsobuje rozvrácení vodního režimu, čímž vznikají dvě extrémní situace. Na jedné straně je výrazně zvýšeno riziko vodního deficitu v suchých obdobích, které se může projevit vysycháním drobných vodotečí nebo posunem pramenů do spodnějších částí svahů (srov. *Martiš 1988, 20, 140; Brázdil – Kotyza 1997, 689*). Právě tento proces tak mohl ochromit fungování četných vesnických sídel, které byly založeny v prameništích nebo podél méně vydatných vodotečí (srov. *kap. 7.1.2.*).

Opačný efekt představuje vzrůst ohrožení povodněmi (*Martiš 1988, 20, 105, 203*), které tvoří po povrchu volně odtékající srážky. V případě velice intenzivních srážek či tání sněhu se na nezalesněných, příkrých svazích může vytvořit i tzv. splaveninová povodeň projevující se ničivým proudem vody, bahna, šterku a kamení (*Brázdil a kol. 2005, 14*). Povodně jsou výsledkem komplexního působení přírodních faktorů meteorologických (četnost srážek), fyzicko-geografických (vlastnosti povrchu) a antropogenních (srov. *Brázdil a kol. 2005, 10*). Změny hydrologického režimu řek, které se projevily právě zvýšením rozsahu a počtu povodní, nastaly po odlesnění pramenných pánví vyšších poloh během středověké kolonizace (*Opravil 1981, 89; Simon – Sucharda 2004, 7; Buček 2012, 425*).

Pravidelně se měly vyskytovat již v 11. – 12. století (*Snášil 1976, 140*), jejich nejvyšší intenzita však spadá do období konce středověku (*Měřínský 1987, 115*).

Povodně měly také trvalý dopad na prostor údolní nivy. Začaly se v nich usazovat záplavové kaly jako povodňové hlíny, které vyrovnaly dříve členitější povrch, původně tvořený převážně štěrkopísky. Kvůli tomu se toto prostředí stalo trvale neobyvatelným a znemožněno či ztíženo bylo obhospodařování polností. Vesnická sídla byla přemísťována na vyvýšenější polohy, na okraje teras, nárazové inundační břehy či do vzdálenějších pozic od vodních toků (*Opravil 1971, 91; Snášil 1976, 140; Unger 1981, 84; Buček 2012, 425*). Vhodným příkladem zaniklé vsi v tomto prostředí jsou Dolany umístěné v nivě Berounky na hranicích Rokycanska a Kralovicka, po nichž se dodnes zachoval pouze románský kostel (*Janíček 2008, 50*). V blízkosti nivy, do které zasahovala část polností, byla umístěna také lokalita Karlík u Dobřichovic (*Smetánka 1973*).

11.6.6. Vývojové rysy klimatu od 13. do 17. století a možný dopad na zanikání sídel

Změnám klimatu je přičítáno více či méně výrazné působení i na vývoj osídlení (srov. např. *Štěpánek 1968, 432*). V době klimatického optima, především ve 12. a 13. století, nastal populační rozmach a postup osídlení do té doby neosazených či nevyužitých poloh zpravidla ve vyšší nadmořské výšce. Následné zhoršení klimatu bývalo naopak spojováno se sídelní regresí, a tvoří tak tradiční zdůvodnění této strukturální proměny osídlení nejen v našem prostředí, ale i v dalších evropských zemích (srov. *kap. 7.1.2.*).

Řadou badatelů je přitom zdůrazňována skutečnost, že dlouhodobé změny klimatu středověké společnosti vadily méně, než náhlé extrémy počasí. Ty navíc mohou nastat i v obecně příznivém klimatu (*Klápště 2005, 174; Sawyer – Sawyer 1993, 30*). Dlouhá sucha či vleklé deště způsobily především ztráty na úrodě, což zapříčinilo hladomory či různé infekční nemoci (např. *Žemlička 1980, 119*). Ovšem první vydařená úroda většinou ihned zahájila cestu k vyrovnání energetického propadu a k obnově křehké rovnováhy (*Klápště 2005, 174*). I krátkodobé výkyvy klimatu tak nelze považovat za zásadní příčinu zanikání vesnic (srov. *Sawyer – Sawyer 1993, 30*).

Vliv dlouhodobých změn na zánik osídlení byl v některých případech posuzován izolovaně od dalších faktorů, čímž byl jejich samotný dopad přeceňován (srov. *Beresford 1975, 50; kriticky Wright 1976*). Přesto působení klimatických změn dlouhodobějšího charakteru mohlo zanikání sídel napomáhat, a to v kombinaci s lidskými zásahy do krajiny, které zahrnují především její odlesnění a intenzivní zemědělské využití (*Brázdil – Kotyza 1997, 689*).

Nastínění podrobného vývoje klimatu ve středověku a novověku přesahuje možnosti této studie i tím, že vyžaduje úzkou spolupráci se specializovaným odborníkem. Základní schéma vývoje klimatu v našem prostředí je popsáno jinde (*Brázdil – Kotyza 1990; Kotyza 1990; Kotyza – Pejml – Sládková 1990*). Zde tak bude upozorněno jen na významné změny v charakteru podnebí, které mohly ovlivnit také změny osídlení.

Klimatické optimum ve střední Evropě spadá do rozmezí let 1150 – 1300 (např. *Brázdil – Kotyza 1997, 663*), což koreluje se sídelním postupem do vyšších poloh. Období 80. a 90. let 13. století je však charakterizováno zvýšenou srážkovou činností. Právě od 2. poloviny 13. století existují doklady o zintenzivnění povodňové činnosti (*Kotyza 1992, 450*), která je ovšem ovlivněna také postupem osídlení do vyšších oblastí a rozsáhlým odlesněním krajiny (srov. výše *kap. 11.6.5.*). Nadprůměrná povodňová aktivita je později doložena ve 14. století (ničivá byla zejména povodeň po náhlé oblevě roku 1342), a pak především ve 30. letech 15. století (*Brázdil – Kotyza 1997, 670*). Právě toto období s přesahem do 40. let bývá považováno z klimatického hlediska za výrazně nepříznivé, což se odrazilo i ve vysokých cenách obilí (*Kotyza 1990, 11*). Zvýšení povodňové aktivity bylo doprovázeno i tuhými zimními měsíci, které převažovaly po většinu 15. století s vrcholem mezi léty 1430 – 1460 (*Kotyza – Pejml – Sládková 1990, 513; Brázdil – Kotyza 1997, 669*). Tyto poměry vyústily v sérii tří povodní během roku 1432, v březnu, červenci a prosinci, přičemž červencová povodeň byla největší povodní až do roku 2002 (*Brázdil a kol. 2005, 200*). Písemné prameny krom jiného zaznamenávají i zničení Berouna. Ohrožena tak musela být i některá sídla na Rokycansku podél Berounky. Tato povodeň způsobila výrazné ztráty na úrodě a následné zvýšení cen potravin, což vedlo k hladomoru v letech 1432 a 1433 (*Brázdil a kol. 2005, 203, 205; Kotyza 1990, 10*). Další povodně následovaly o dva roky později (*Kotyza 1990, 10*). Větší povodňová aktivita je také doložena i během celého 16. století, zejména v srpnu 1501 a roku 1598 po náhlém tání sněhu v březnu a po vydatných srážkách během srpna (*Brázdil a kol. 2005, 241*).

Povodně patřily k přírodním jevům, které působily na psychiku člověka. Vždy vyvolávaly strach, který byl rozšířený v celé společnosti a přecházel až v davovou hysterii. Byl hluboce zakotven v mentalitě tehdejšího člověka. Spojením s biblickou potopou světa byly chápány jako trest boží za spáchané hříchy. Povodně, ale i další rozmarny počasí, minulého člověka trýznily ostřeji než dnes. Vzдорovat tomuto živlu mohl jen s obtížemi (*Macek 2001, 26, 50; Brázdil a kol. 2005, 156-158*). Jeho dlouhodobá zkušenost s povodněmi ho nutila, aby omezoval své aktivity v pravidelně zaplavovaných územích. Projevilo se to právě zanikáním vsí v blízkosti vodních toků (*Brázdil a kol. 2005, 224*). Předpokládá se, že byla opuštěna všechna sídla, která byla položena méně než 5 m nad vodní hladinou (*Kotyza 1992, 450*). Existují doklady o množství povodněmi postižených vesnic,

jejichž obyvatelé se zpravidla usazovali v nevelké vzdálenosti na bezpečnějších místech (Boháč 1985, 43-47; srov. kap. 7.1.2.). Mnohem hůře než zatopení vlastních obydlí bylo pocíťováno zničení polností a úrody či osiva (Vermouzek 1985, 68-70), které bývalo uloženo i v zatápěných zásobních jamách – obilnicích (srov. např. Snášil 1971, 96; Havlíček 1971, 135). Povodňovou vlnu umocňoval i četný výskyt rybníků, které se v důsledku shromáždění srážkové vody mohly protrhnout (Brázdil a kol. 2005, 226).

Období 14. a 15. století je charakterizováno také zvýšenou sluneční aktivitou. Zejména ve 2. polovině 15. století má klima výrazně teplejší a sušší charakter, což se v maximální míře projevilo v 70. a 80. letech. Zimy byly převážně mírné, léta jsou charakterizována nedostatkem vláhy. Kupříkladu v létě roku 1473 prý panovalo takové horko a sucho, že způsobovalo časté lesní požáry, rovněž vysychaly vodní toky, mlýny nemohly pracovat a také úroda byla v těchto letech nízká. Tento stav trvá, kromě krátkého ochlazení v letech 1491 – 1495, až do poloviny 16. století (Kotyza – Pejml – Sládková 1990, 514-515; Kotyza 1992, 449-450; Brázdil – Kotyza 1997, 669-670). Charakter teplého podnebí v evropském kontextu pokračoval i do poloviny 16. století (Macek 2001, 52). V tomto období tak mohlo být ohroženo fungování ekonomiky zejména těch vesnických sídel, která byla umístěna u menších vodotečí nebo v prameništích, jelikož během letních měsíců se obyvatelé museli potýkat s omezením vodního stavu či jejich úplným vyschnutím. Od druhé poloviny 16. století se postupně zhoršují klimatické podmínky (Měřínský 1987, 113; Kotyza – Pejml – Sládková 1990, 514), což je považováno za přechod k Malé době ledové. Trvat měla až do roku 1850 (např. Brázdil – Kotyza 1997, 663; Brázdil 2000, 111), avšak v našem prostředí její projevy nebyly příliš výrazné, jednalo se spíše o mírné ochlazení klimatu (např. Kotyza 1990, 13).

11.6.7. Shrnutí přírodního prostředí

Dopad lidských aktivit na přírodní prostředí výrazně vzrostl v souvislosti s klimatickým optimem v průběhu 12. a 13. století. V důsledku intenzivní kolonizační činnosti bylo osídlení rozšířeno i do dosud nevyužitých poloh s méně příznivými podmínkami, zejména z hlediska vyšší nadmořské výšky, vertikální členitosti, úrodnosti půd či vztahem k vodním zdrojům. Značné limity těchto poloh se projevily až po určité době užívání, v horizontu 200 až 300 let, přičemž k předmětu dalších výzkumů patří určení míry degradace přírodního prostředí z důvodu intenzivní exploatace krajiny. Tyto negativní projevy byly zostřeny výrazným odlesněním, které bylo mnohem vyšší než dnes. Navíc zřejmě podstatná část z ponechaných lesních porostů byla využívána výmladkovým způsobem, k výrazné devastaci lesů přispěla i výroba dřevěného uhlí či další lesní řemesla. Množství nezanedbatelných funkcí přítom v krajině zastává pouze zapojený

listnatý či smíšený les. Tento mimořádný zásah do krajinného rázu vedl k narušení celého ekosystému.

Ztráta lesního porostu, zejména v prudších svazích, vyvolává drastický nárůst eroze půd. Její účinky byly na řadě míst zesíleny způsobem obhospodařování polností. Riziko ohrožení erozí bylo zvýšeno využitím těžkých záhonových pluhů a zavedením trojpolního systému, ve kterém zůstává část polností od podzimu do jara obnažena. Jako velice nevhodné se může jevit zejména záhumenicové uspořádání mezních pásů a dlouhých pozemků po spádnicí. S problémem ztráty úrodnosti půdy se tak mohlo potýkat značné množství vesnických sídel.

Rozsáhlé odlesnění v případě panování určitých klimatických poměrů rovněž vedlo k rozvrácení vodního režimu za vzniku dvou extrémních situací. Výrazně sušší klima na konci 15. století podnítilo vysychání menších vodotečí. Ztráta vodního zdroje jistě způsobila problémy v chodu jednotlivých hospodářství a ekonomice vesnických sídel. Odlesnění rovněž vytvářelo příhodné podmínky pro vznik povodní, jejichž intenzita byla zvýšena během většiny 15. a první poloviny 16. století. Tato skutečnost vedla k omezení lidských aktivit v blízkosti vodních toků a zejména niv. Ohrožení těmito faktory podryvalo životaschopnost některých vesnických sídel, což vytvářelo náchylnost k jejich opuštění.

Negativní dopady lidských aktivit na přírodní prostředí u nás byly dokumentovány na zaniklém Bystřeci. Intenzivní erozně-akumulační procesy začaly téměř současně s odlesněním a během 100 let byly usedlosti UXX a UXXI překryty až 2 m naplavenin. Tyto i vedlejší usedlosti musely být opuštěny a jejich plůžina přestala být využívána (*Belcredi 2006, 25-26*). Většina mezních pásů přitom byla orientována ve směru sklonu svahu, pouze část s vrstevnicemi (*Hrádek 2006, 416*). Z této lokality pocházejí i doklady pro zvýšenou intenzitu náhlých povodní, zejména splaveninových, a vodních přívalů během osídlení, které přinášely množství nánosů materiálu. Jejich stav se stabilizoval až po zániku vsí a pokrytím vegetace (*op. cit., 419*).

Právě opětovné navýšení rozsahu lesů, případně zatravnění některých polí, v souvislosti s redukcí předimenzované sítě sídel (především chybně založených kolonizačních vesnic v méně příhodných podmínkách), představovala nejvhodnější způsob omezení negativních vlivů (srov. *Simon – Sucharda 2004, 25*). Obnovila se tím rovnováha ve vzájemném působení přírodního prostředí a lidské činnosti (*Boháč 1986b, 270*). Tato skutečnost tak přispěla k ozdravení celého ekosystému. Následné zalesnění opuštěných vsí a jejich zázemí tedy vrátilo poměry do výchozího stavu (*Štěpánek 1968, 424*), půda i les mohly být přirozeně zregenerovány (*Semotanová 2002, 119*). Z environmentálního hlediska se zanikání vesnických sídel nejeví jako negativní, ale naopak jako velice žádoucí, pozitivní

proces, který přispěl k ozdravení přírodních poměrů a lepším životním podmínkám dalších generací (např. Černý 1982, 105).

11.7. Podmínky ke změnám osídlení – propojení všech subsystémů

Přestože k určitým modifikacím sídelní struktury dochází prakticky po celé období středověku a novověku, teoretický model primárně podává charakteristiku situace v 15. až 17. století (v některých případech s přesahy na jednu či druhou stranu), kdy nastávají nejrozsáhlejší sídelní transformace. V návaznosti na celoevropský vývoj dochází na počátku tohoto období ke společenské krizi doprovázené nepříznivým demografickým vývojem, které trvají až téměř do konce 15. století. Na našem území jsou jejich účinky prohloubeny zvýšenou intenzitou válečných událostí, zejména během husitských a poděbradských válek, které podněcovaly rozvrat celého systému. Zvýšená mortalita byla způsobována i hladomory a epidemiemi, pro něž válečné události vytvářely živnou půdu. Značnému ničení a drancování byla vystavena zejména sídla v nížinných oblastech, okolí hlavních komunikací či kolem přechodů řek. Zde se tak populační úbytek projevil nejvýrazněji. Postižena bývala také města, která trvalým nedostatkem pracovních sil trpěla neustále.

Vysoký počet pustých gruntů, doprovázený sníženými možnostmi evidence osob v těchto neklidných dobách, podnítil značnou mobilitu obyvatel z jejich blízkého i vzdálenějšího okolí. Zejména města nebo vesnice v úrodných oblastech představovala mnohem lákavější místa k životu, než mnoho vesnických sídel v jejich širším okolí. Jako nevýhodné se v této době projeví zejména oblasti s limitovanými možnostmi hospodářského využití. Do nich se osídlení rozšířilo intenzivní kolonizační činností v době populačního tlaku v předcházejících staletích. Obecně nižší hospodářská využitelnost těchto oblastí byla prohloubena i nešetrnými lidskými zásahy do ekosystému. Především rozsáhlé odlesnění krajiny vedlo ke zvýšení erozní činnosti obnažených svahů a rozvrácení vodního režimu. Se spolupůsobením určitých klimatických poměrů tak zejména ve 2. polovině 15. století mohlo docházet k vysychání pramenů vodotečí a v tomto věku s přesahem do 16. století také výrazně vzrostla povodňová aktivita. Poloha řady vesnic se kvůli tomu stala zcela nevyhovující. Obecně nižší možnosti hospodářského využití umožňovaly vytvoření jen velikostně omezených komunit, které mnohem obtížněji překonávaly krizová období.

Přitažlivost měst vedla ke střetu se zájmy vrchnosti, což vyústilo v rozepři mezi královskými městy a šlechtou. Ta poddaným i přes zjevné snahy nemohla zcela zabránit k odchodu ze svých statků. Toto období je charakterizováno značnou mobilitou vesnických obyvatel. Jejich ztrátou však vrchnost přicházela o profit, který byl prohlouben snižováním reálného výnosu z renty, poklesem cen

zemědělských produktů a naopak zvýšením cen jiných komodit a dalších služeb. Těmito okolnostmi tak byla donucena změnit svou hospodářskou strategii a od druhé poloviny 15. století, spíše až od 80. let, se stává hospodářským podnikatelem. V této době nastává opětovné oživení ekonomického i demografického vývoje, což vytváří podmínky pro částečnou obnovu sídelní sítě. Vrchnost, hledající jiné cesty k výdělku, podněcuje také vznik nových komponent v krajině. Objevují se hospodářské dvory (i na místech zaniklých, či málo prosperujících vesnic) a nebývalému rozvoji se těší zejména pivovarnictví a rybníkářství, které je namísto původních vesnických sídel mnohem výnosnější. Zaručovaly tak vyšší příjmy, než poskytovala feudální renta z menší, či méně prosperující vsi. Od 70. let 15. století jsou navíc zřizovány šlechtické velkostatky, v jejichž rámci vznikají poddanská města a městečka. Z nich se stávají nová centra v krajině a vrchnost do nich umožňuje či dokonce iniciuje příliv venkovského obyvatelstva ze svého tržního okruhu. Z poddanských měst a městeček plynul vrchnosti značný příjem (zejména pravidelným konáním trhu), zároveň přitom nabízela lepší podmínky k životu i poddanskému obyvatelstvu.

Od počátku 17. století příznivý vývoj opět přechází do stagnace, která vyúsťuje v celkový rozvrat poměrů během třicetileté války. Během ní byl zničen a opuštěn velice početný soubor sídel (nejvíce jsou zasaženy opět úrodné oblasti či komunikační zóny) a dochází ke značnému populačnímu úbytku doprovázenému rozsáhlou mobilitou obyvatel (přesunovali se zejména do méně exponovaných oblastí). Množství poddanských městeček upadá na vsi. Po jejím skončení však dochází k rychlému urovnání poměrů, naprostá většina za války postižených vesnic je opět vzkříšena k životu. Nejrychleji jsou účinky třicetileté války zaceleny právě v těch nejvíce postižených oblastech. Počet populace dosáhl předválečného stavu kolem roku 1700.

Z výše podaného souhrnu, který reflektuje obecně udávané činitele v příčinách zanikání vesnic (srov. *kap. 7*), se rozsáhlá redukce osídlení během 15. a první poloviny 16. století jeví jako důsledek panujících poměrů v tomto období. Působení vzájemně se podmiňujících faktorů vytvořilo pro tento proces velice příhodné podmínky. V této době byla krajina poseta nebývale hustou sítí sídel, která okupovala i nepříliš vhodné prostředí. Množství vesnic sestávalo jen z několika usedlostí, obývány tak byly jen malými komunitami. V souvislosti s mnoha krizovými jevy nastal celkový úbytek obyvatel. Značným vylidněním byla postihována sídla v úrodných oblastech, včetně měst a městeček. Právě tato prostředí však vždy představovala atraktivní lokality k osídlení, města navíc příliv obyvatel z venkova v mnoha případech vyžadovala. Lze předpokládat, že podnítila jejich mobilitu jak z méně příhodných oblastí, tak i z vesnic v jejich blízkém okolí. V reakci na úbytek poddaných a tedy ztrátu příjmu, společně s působením několika dalších okolností, šlechta měnila svou hospodářskou strategii. Iniciovala vznik

nových druhů komponent v krajině, což vytvářelo další možnosti k odchodu z vesnice do poddanských měst a městeček, nebo do jiných vesnických sídel namísto méně prosperujících vsí, které byly nahrazovány rybníky, dvory apod. Ty však mohly být zřízeny až po předchozím opuštění vesnic.

Na jedné straně tedy lze vysledovat jistý tlak (na opuštění) v určitých sídlech (nepříliš vhodné podmínky, určité negativní okolnosti ztěžující život i hospodářské využití, malá či nefungující komunita, vše doprovázené snahou vrchnosti o zajištění či navýšení profitu). Zároveň je přitom na druhé straně zjevná aktuální přitažlivost jiných míst, ochota i potřeba přijmout další obyvatele, pro které se nabízel volný prostor. V přímé souvislosti s oběma jsou i celkové proměny dosavadní hospodářské strategie u vrchnosti (možný tlak na opuštění některých sídel kvůli zřízení jiných komponent i vznik vrchnostenských měst a městeček vyžadující příchod poddaných).

V anglické literatuře bývá toto vzájemné působení označováno termíny „push and pull“ (např. *Hegmon – Nelson – Ruth 1998, 148*). Zdá se, že k uskutečnění tohoto procesu je rozhodující právě společné panování obou těchto podmínek. Lze se domnívat, že v případě splnění pouze jedné části by k tak rozsáhlé redukci sídelní sítě nemělo docházet. Toto tvrzení podporuje jen nevysoký počet trvale zaniklých vesnic v důsledku třicetileté války, ačkoliv její dopad na osídlení byl mimořádný. Počátkem 70. let 18. století České země postihla jedna z nejničivějších demografických krizí vůbec (*Dokoupil a kol. 1999, 59*), avšak neexistují žádné doklady o tom, že by vyústila k zanikání vesnic. Určitou roli v tom ovšem jistě hraje také celkově nižší, již zredukovaný počet existujících sídel v pozdějších dobách. Se zanikáním je však třeba počítat i nezávisle na působení „push and pull“. Docházet k němu mohlo např. z důvodu znemožnění dalšího hospodářského využití sídelního areálu, úředního rozhodnutí o zrušení vsi či přemístění obyvatel, vyloučit nelze ani iracionální příčiny k opuštění, které mohou být postihnuty s většími obtížemi.

11.7.1. Méně příhodné prostředí pro osídlení a faktory způsobující náchylnost k zániku

Základní způsob obživy představovalo zemědělství. Méně vhodné prostředí v tomto ohledu proto vytvářejí polohy s horšími podmínkami k této činnosti. Vedle prostorově nerozsáhlých oblastí s nevyhovujícím půdním pokryvem (např. podmačené či písčité půdy; srov. *Klír 2008*) je obecně nabízí výše položená krajina s kratším vegetačním obdobím a obecně méně úrodnými půdami. Zemědělské využití omezuje i vertikální členitost reliéfu, která za přispění nevhodného systému obhospodařování zvyšuje riziko ohrožení erozí. Ztěžuje přitom i dostupnost zázemí sídel, která jeho exploataci činí nákladnější z hlediska úsilí

i investovaného času. Více jej bylo nutné k pracovním činnostem vynaložit v méně úrodných oblastech. Nadto zde mohl být v některých případech zaveden jen dvouhonný systém. Zásadní význam k zajištění hospodářského provozu měl vodní zdroj, s jeho menší vydatností se tak zvyšovalo riziko jeho vyschnutí, což zesilovalo náchylnost k opuštění. Zranitelná však byla i sídla podél větších vodních toků, kde byla samotná zástavba nebo extravilán ohrožovány povodněmi, přestože celkové poměry mohly být příhodné. Horší podmínky pro zemědělství byly v některých prostředích vykompenzovány možnostmi jiných zdrojů obživy a hospodářského využití, např. těžbou železné rudy. Do vážného ohrožení se však osídlení v těchto pozicích mohlo dostat v případě slabšího ložiska a jeho vytěžení.

Rovněž lze předpokládat určitou korelaci mezi možnostmi hospodářského využití a počtem gruntů, nebo jejich velikostí. V méně příhodných podmínkách se zpravidla vyskytovaly menší statky, které mohly generovat nižší nadprodukt ke zhodnocení na trhu. Větší vzdálenost od tržních center rovněž způsobovala jistou nevýhodu. Klíčovou úlohu nejen v církevním životě zastával kostel. Jeho obtížná dostupnost vytvářela limity oproti sídlům, ve kterých se vyskytoval, nebo která byla situována v jeho blízkosti. V opačném případě, v oblastech s vyšší koncentrací sídel, sice v lepším dosahu center či jiných středisek, mohl být značně omezen celkový rozsah zázemí některých vsí. Neúměrně husté osídlení tak nemohlo poskytnout dostatek obživy jejím obyvatelům a z toho důvodu i vlastníkům těchto pozemků (*Kordiovský 1977, 265*). Panoval zde značný tlak na půdu a lze předpokládat, že zejména větší sídla jej vytvářela na polnosti svých menších sousedů. Menší vsi, v případě příliš blízkého kontaktu s většími nebo významnějšími sídly, ztrácejí svůj význam (srov. např. *Tecl 1980, 155-159*). I pro toto období byla dokumentována koncentrace osídlení, při níž je ohroženo právě osídlení v bezprostřední blízkosti větších, významnějších sídel. Využití scelených pozemků mělo být výnosnější a obecně efektivnější než obhospodařování menších, rozdělených pozemků z několika sídel (srov. *kap. 7.3*).

Menší grunty v méně příznivém prostředí také obtížněji generovaly potřebný nadprodukt, jehož část vyžadovala vrchnost. Více náchylné k opuštění proto byly ty polohy vesnických sídel, ve kterých se vrchnosti více vyplatilo zřízení jiných druhů komponent. Nižší zisk z feudální renty byl způsoben obecně horším potenciálem k hospodářskému využití prostoru nebo menší početností komunity. V takových vesnicích se tak spíše vyplatilo např. zřízení rybníka. Některá prostředí navíc mohla být velice příhodná k jinému než orebnímu hospodářství. V době změněné hospodářské strategie vrchnosti se tak mohla uskutečnit i reorganizace využití krajiny (srov. *Wrathmell 2010, 113*).

Obývání menších vesnic bylo obecně méně atraktivní než osídlení větších sídel. Menší zpravidla postrádaly většinu komponent, které byly nepostradatelné pro zajištění chodu hospodářství, i plnohodnotného církevního a společenského

života. Rovněž zde nemusela být ustanovena vesnická obec, která zastávala řadu důležitých úkonů. Obyvatelé malých vsí tak nemuseli tvořit zcela funkční komunity, značný podíl sociálních interakcí bylo třeba realizovat v sousedním osídlení. Obtížněji v nich byly také překonávány nenadálé události a určitá vychýlení rovnováhy. Na menší komunity měly mnohem větší dopad demografické krize. V případě výrazného postihu mohla menší vesnice snadněji ztratit všechny nebo většinu svých obyvatel. Přeživší část komunity se po takovém postihu mohla stát zcela nefunkční (např. při ztrátě všech nebo většiny mužů). Přitom mohly být zostřeny další nevýhody těchto sídel, např. z hlediska hospodářského využití jejich zázemí (se spolupůsobením nabízených vhodnějších podmínek na jiných místech). Přestože přítomnost významnější komunikace velice příznivě ovlivňovala hospodářský život, právě v jejich blízkosti vzrůstá značné ohrožení sídel, ať už přímým zničením během válečných událostí a přesunů vojsk, nebo kvůli šíření epidemií. Tímto byly více postiženy právě nížinné oblasti, území kolem přechodů řek nebo měst.

11.7.2. Výhodné prostředí pro osídlení a prevence vůči zániku

Nejpříhodnější prostředí pro osídlení představují ty nejúrodnější oblasti v regionu. Panují zde optimální klimatické poměry, pokrývají je půdy vhodné pro zemědělství a dostatečně jsou zásobeny vodním zdrojem. Zpravidla se jedná o málo vertikálně členité oblasti, které zaručovaly optimální dostupnost zázemí, přičemž mohlo nabývat i značného rozsahu. V méně příznivých oblastech pro zemědělství mohla sídla prosperovat i díky jinému, silnému zdroji obživy svých obyvatel v neagrární výrobě. Mimo centrální oblasti byla sídla obecně méně vystavena krizovým jevům a nemusela být tolik ohrožena různými epidemiemi nebo válečnými událostmi.

Dobré hospodářské podmínky umožňovaly existenci velkých statků (ty snadněji tvořily nadprodukt) a také početnějších komunit. Obojí zajišťovalo vyšší příjem vrchnosti. Větší komunita navíc pružněji překonávala endogenní a exogenní otřesy (srov. *Jones 2010, 34*). S velikostí sídel koresponduje i přítomnost dalších komponent a institucí. Fungovala zde vesnická obec, spíše se zde vyskytovala některá řemesla, přítomná mohla být krčma, vesnická lázeň apod. Zejména vesnice s kostelem měly střediskový charakter. Umístění sídel v jejich sousedství je z tohoto hlediska jistě výhodnější než výskyt u hranice farního obvodu. Centrální pozice měst a městeček byla dána pravidelným konáním trhu či koncentrací řemeslné výroby. V ostatních ohledech i strukturou společnosti však rozdíl mezi velkými vsi a městečky splýval. Panuje zde také hustší síť sociálních vazeb, což umožňuje pospolitý život a otevírá možnosti k dalším společenským událostem, včetně četných vesnických zábav.

11.7.3. Role sídel ve struktuře osídlení

Reflexe výhodného a méně příhodného prostředí k osídlení umožňuje rozeznat jistou hierarchii sídel. K tomuto účelu lze využít teorii světového systému vytvořenou v 70. letech I. Wallersteinem (stručně představení jejího užití v archeologii – srov. *Kuna 2004, 474-475*), která rozeznává termíny centrum, periferie a marginální oblast.

Charakter centrálních míst v sídelní síti vytváří kombinace několika podmínek. Tvořena byla nejen statusem (města/městečka), ale i jejich velikostí (v některých případech je obtížné určení hranice mezi velkou vsí a městečkem), se kterou souvisí také přítomnost dalších komponent (kostel, krčma, řemesla, lázně, procházejí tudy významnější komunikace) a institucí. Tuto roli vytvářejí také mimořádně příhodné podmínky pro hospodářské využití. Díky těmto vlastnostem centra představovala atraktivní lokality a o jejich osídlení byl značný zájem. Přestože byla vystavena četným krizovým jevům (válečné události, epidemie apod.), jejich opuštění obvykle bývalo pouze přechodné. Trvalý zánik centrálních míst je tedy málo pravděpodobný, kontinuitu v jejich osídlení zajišťoval příliv obyvatel z okolních sídel, které absorbovala.

Periferní sídla ležela „ve stínu“ centrálních míst, představovala tak osídlení nižšího řádu. Blízkost centra sice zajišťovala dobrou dostupnost řady komponent i hustou síť společenských interakcí, zároveň však snižovala jejich význam. Bývala tak i menší než centra. Přestože podmínky pro jejich osídlení a hospodářské využití byly obecně příhodné, zdroje obživy mohly být limitovány přílišnou hustotou osídlení. Tlak na využití půdy ze strany několika sídel mohl způsobovat nedostatek půdních rezerv právě u malých vesnic v blízkosti většího osídlení. Přítomností centra byla navíc vystavena možnému ohrožení, zejména během válečných událostí. Po jejich ukončení byla naopak v přímém dosahu značného koncentračního efektu centrálních míst.

Marginální oblasti se nacházely ve vzdálenějších pozicích od center. Příznivý růst tohoto osídlení byl limitován několika faktory. Kromě obecně slabšího hospodářského využití a méně příhodných podmínek pro osídlení mohla být atraktivita těchto sídel snížena také horší dostupností řady dalších komponent, jejichž pravidelné navštěvování tvořilo integrální součást tehdejšího života poddaných (např. cesta na trh, do kostela, do krčmy apod.). Omezeny tak mohly být i sociální kontakty této komunity. Přestože se zde nemusely projevit krizové jevy postihující centrální oblasti a komunita mohla nedotčeně existovat, zřejmě v nich panoval značný zájem o osídlení lepších poloh. V případě exogenního i endogenního otřesu (horší úroda, ztráta vodního zdroje, nenadálý úbytek obyvatel apod.) se však tato sídla velice obtížně vzpamatovávala.

11.8. Extrahování deskriptorů osídlení

V analýzách osídlení nejsou sledovány vlastnosti pouze intravilánů sídel nebo jejich středů, za základní jednotku je považován celý sídelní areál, tedy vesnice, případně města a městečka, včetně svých zázemí. Jejich rozsah však nelze jednoznačně určit. Jako nejideálnější řešení se tak jevila volba kruhové obalové zóny (bufferu) kolem každé sídelní jednotky, na Drahanské vrchovině byl zvolen poloměr 1 km, na Rokycansku, které vykazuje vyšší hustotu osídlení, pak 800 m. Přestože toto řešení není oproštěno od řady problémů, představuje kompromis mezi všemi možnostmi. Plocha zázemí vychází zejména z hustoty osídlení a jeho obvyklé, očekávané velikosti od středu intravilánu, na kterou bylo možno usuzovat i dle rozsahu a umístění zaniklých plužin na Drahanské vrchovině. V některých případech dochází k překryvu těchto kružnic u blízko položených vesnic. Průnik byl proto vztažen k oběma sídlům, jelikož hranice zázemí nebyla vždy v poloviční vzdálenosti a není možné určit, kterým sídlem byl tento prostor využíván (rozsah zázemí se navíc mohl chronologicky proměňovat přiřčením vedlejších polností). Uniformní vzdálenost umožňuje lepší srovnání vlastností zázemí sídel a jejich potenciál k zemědělskému využití. Určení hranice zázemí podle nákladové vzdálenosti nebo podle Thiessenových polygonů nebylo pro tento účel považováno za vhodné, jelikož jejich velikost by pro každou ves byla odlišná. Vážená vzdálenost tak byla aplikována jen ke specifickým účelům.

Na Drahanské vrchovině byly samostatně posuzovány vlastnosti identifikovaných zaniklých úseků plužiny. Z důvodu jejich komparace s existujícími polnostmi byl vytvořen tzv. testovací soubor polí, který zahrnuje plochy, kde mohou být pole hypoteticky očekávána i pro období pozdního středověku. Okolo žijících vesnic byl vytvořen buffer o poloměru 1 km, z nějž byly vyňaty současné lesy. Pro jednoznačnost výsledků byla hranice mezi blízko ležícími vesnicemi vedena přesně v jejich poloviční vzdálenosti dle Thiessenových polygonů. Z vlastností polních systému a následné predikce (srov. *kap. 12.1. a 12.2.*) mohl být stanoven rozsah polností pro každou sídelní jednotku i tzv. okrajovost, která indikuje, zda se sídla rozprostírala v otevřené krajině nebo poblíž větších lesních komplexů. Tyto hodnoty byly pro každé sídlo odhadnuty také na Rokycansku. Vzhledem ke specifičnosti obou deskriptorů a z důvodu, že nevytváří významné struktury pro celé osídlení, byly užity pouze k validaci struktur stanovených vektorovou syntézou (srov. *kap. 12.4. a 13.2.*).

Charakteristiky přírodního prostředí sídel vycházejí z analýz mapových podkladů v ArcGIS 10. Z výškopisného modelu byla extrahována nadmořská výška středu každé sídelní jednotky. Z odvozených podkladů byly využity mapy sklonitosti, expozice a relativní ozáření svahů. Pro zázemí každého sídla byla určena rozloha území se sklonem do 3° (tzv. ukloněná rovina – nedochází zde k pohybu hmoty působením gravitace, a tak tu nepanují žádná omezení lidských

aktivit), nad 15° (příkré svahy a srázy – gravitační procesy nabývají dramatického průběhu a tyto části reliéfu již rozhodně nejsou příhodné k zemědělskému využití; *Kolejka a kol. 2009, 16-17*). Vertikální členitost zázemí je rovněž indikována průměrným sklonem svahů. Některé sídelní areály na Dražanské vrchovině, v nichž byly společně s relikty zástavby zaniklých vsí dochovány také pozůstatky plužiny, umožňují konfrontaci sklonu svahů s průběhem mezních pásů. Dále byla stanovena rozloha území v extravilánu s expozicí k jihu (tedy od směru jihozápad po jihovýchod), které bylo více vystaveno slunečním paprskům (*op. cit., 17-18*). Tento podklad byl společně se sklonem svahů po jejich reklasifikaci zkombinován do jediného modelu, který vyjadřuje míru relativní ozáření určitého území. Z extravilánu sídel byla následně extrahována průměrná hodnota i podíl dobře ozářeného území (*op. cit., 23*).

Z výškopisného modelu terénu vycházela i modelace sítě vodních toků. Ve srovnání s dnešním stavem byla prahová hodnota, od které je povrchový odtok již považován za vodoteč, záměrně nadsazena. Generovány tak byly i malé vodoteče, které dnes již v důsledku nedávných zásahů do krajiny nemusí existovat. K vodnímu toku v menší či větší vzdálenosti přiléhala naprostá většina sídel. Na rozdíl od určení této vzdálenosti byla proto sledována příslušnost k vodním řádům, které rovněž vycházely z hydrologického modelování (1. v. ř. = úsek toku od prameniště k prvnímu soutoku, 2. v. ř. = úsek toku od prvního soutoku po soutok se stejným nebo vyšším řádem atd.; podle *Strahler 1957*). Příslušnost k sídlům byla určena jejich přítomností v bezprostřední blízkosti intravilánu (zvolen byl buffer o poloměru 200 m), alternativní zdroje představují vodní toky v obalové zóně s poloměrem 1 km. Jako příhodný deskriptor k vyjádření potenciálu sídla z hlediska zásobení vodou se jevila i euklidovská vzdálenost k větší vodoteči, za kterou byly na Dražanské vrchovině považovány všechny toky od 4. řádu, na Rokycansku od 3. řádu. Tento způsob se nezdá být tak „násilný“ jako prosté určení přítomnost/absence v dosahu sídel, které může do deskriptivního systému vnést chybná data z důvodu odchylek mapových podkladů, nepřesnosti v lokalizaci sídel apod. Navíc umožňuje usuzovat na „sílu“ kontaktu s oblastmi s lepšími poměry.

Pro každý extravilán byl také stanoven podíl úrodné půdy. Do této kategorie ve sledovaných regionech spadají černozemě, hnědozemě, šedozemě a přihlédnuto bylo i k fluvizemím (využití půd k zemědělství podle *Tomášek 1995; 2000*). Oblasti, které pokrývají, jsou v obou regionech omezené. Aby mohla být úrodnost půd dána do souvislosti s jinými deskriptory v rámci vektorové syntézy, byla pro každou vesnici vypočtena i euklidovská vzdálenost středů sídel k úrodným půdám. V analýze plužin byla sledována i vzdálenost k rozhraním půdních typů. Za volbou tohoto potupu stojí stejné důvody jako v případě vzdálenosti k vodotečím. Pro každý případ byl také určen počet půdních typů v zázemí, což rovněž odráží

potenciál k zemědělskému využití sídel. Více půdních typů rozšiřuje možnosti zemědělské výroby.

Charakter přírodního prostředí odráží biogeografické členění našeho území (základní jednotkou je biochora). Každá tato jednotka má heterogenní ráz a vyznačuje se svébytným zastoupením, uspořádáním, kontrastností a složitostí kombinace skupin typů geobiocénů. Tyto vlastnosti jsou podmíněny kombinací vegetačního stupně (obecná příhodnost k zemědělství), substrátu (úrodnost půdy) a reliéfu (eroze, dostupnost zázemí) a odrážejí i vlhkostní poměry každé jednotky (Culek 2005, 9), s kterými byla konfrontována pozice vesnic na Rokycansku (Drahanská vrchovina je v tomto ohledu homogenní). V každé je pak stanoven i potenciální výskyt surovinových zdrojů. Pro Rokycansko tak byly generovány oblasti s potenciálními ložisky železné rudy, ke kterým byla změřena vzdálenost od každého sídla. Extrahovány byly i další biogeografické jednotky, kde lze zdroje železné rudy vzhledem k obdobnému charakteru prostředí rovněž předpokládat. Tato data byla využita k validaci struktur. Tyto oblasti se vyskytují jen v okrajové části Drahanské vrchoviny, a proto zde sledovány nebyly.

K vyjádření pozice sídel ve vztahu k jejich okolí byla namísto euklidovské vzdálenosti využita analýza dostupnosti. Tu lze realizovat různými způsoby. Namísto tradičních postupů (např. kružnice na mapě o určitém poloměru, nebo chůze v terénu různými směry; srov. Kuna 2004, 269), byly pro účely této práce využity procedury v GIS, kterými byla vypočtena tzv. nákladová vzdálenost z vybraných míst na mapovém podkladu. K jejímu výpočtu existuje několik různých algoritmů, v současnosti bývá nejenom v archeologii často využívána Toblerova rovnice (Tobler 1993). Náklad, který je nutné vynaložit při přemístění z bodu A do bodu B je ovlivňován několika různými faktory, zejména sklonem svahu, ale i typem krajiny a jejím využitím (tedy vegetačním pokryvem), ročním obdobím, aktuálními povětrnostními podmínkami apod. Rychlost pohybu se navíc odlišovala individuálně (mladý muž za hodinu urazí větší vzdálenost než starší žena). Kromě toho je také třeba počítat s tím, že středověký reliéf se od toho dnešního mohl v některých částech výrazně lišit, např. kvůli erozně-akumulačním procesům, což také ovlivňuje výsledky analýzy. Z těchto důvodů byl vytvořen vlastní algoritmus, který je k závislosti rychlosti pohybu a sklonu svahu benevolentnější než výše uvedená Toblerova rovnice. Mírné změny v profilaci reliéfu tak nemají výraznější vliv na výslednou nákladovou vzdálenost. Sklon svahů byl rozdělen do kategorií po 10°, přičemž náklad k jejich překonání vzrůstá geometrickou řadou. Vzhledem k dokladům průběhu středověkých cest po spádnicích i ve velice prudkých svazích je prahová hodnota, tedy bariéra v pohybu, určena až ve svahu přesahujícím 40°, což je již velice strmý sklon.

Tímto způsobem byla sledována dostupnost kostelů, tržních center (na Drahanské vrchovině dvě městečka svůj status ztratila, zahrnuta tak byla jak

všechna možná centra trhu, tak ta jistě existující), panských sídel (do jedné vrstvy byly sloučeny různé typy těchto sídel), na Rokycansku byla určena i vzdálenost k hutím či hamrům jakožto centrům zpracování železné rudy. Aby nedošlo k ovlivnění výsledků vymezením zájmové oblasti, byly do souboru těchto komponent přiřazeny i ty ležící za hranicí sledovaných regionů. Nákladová vzdálenost tvoří také vhodný prostředek k určení dostupnosti zázemí. Pro každé sídlo tak byla vypočtena plocha optimálně dostupného území v jejich okolí, která je ohraničena stejnou prahovou hodnotou nákladové vzdálenosti. K jejímu dosažení je třeba vynaložit stejný náklad. Hranice tohoto území se snaží reflektovat vzdálenost zaniklých plužin od středu intravilánů na Drahanské vrchovině.

Z této analýzy vyplynula i skupina sídel, jejichž rozloha zázemí byla omezena blízkou pozicí jiného sídla. Případná přítomnost společné hranice extravilánu tak byla rovněž zanesena do deskriptivního systému, což může odrážet určitý tlak na využití sousední půdy z důvodu vyšší koncentrace sídel na menším prostoru. Tento faktor postihuje i euklidovská vzdálenost nejbližšího souseda pro všechna sídla, která nereflktuje členitost reliéfu. Vytvořena byla i mapa hustoty osídlení (pomocí nástroje Kernel Density) a každému sídlu byla přiřazena příslušná hodnota buňky v rastru ve středu intravilánu. Podklad k této analýze opět zahrnoval i sídla umístěná za okrajem zájmového území. Mapa hustoty umožňuje postihnout celkovou koncentraci osídlení, přičemž není tolik ovlivněna případnými chybějícími daty jako dva předešlé deskriptory (nelze vyloučit, že ve sledovaném období existovala další sídla, která dosud nebyla lokalizována, několik sporných případů pochází z Rokycanska). Ač by se tak mohlo zdát, společná hranice zázemí s hustotou osídlení nereprezentují totožný jev. V plochem reliéfu totiž vesnice bývají umístěny ve větší vzdálenosti než v členitém terénu, zázemí se přitom spíše dotýkají v prvním případě, jelikož plochý reliéf umožňuje jejich větší rozsah.

Pomocí nákladové vzdálenosti byl také určen vztah každého sídla k hlavním komunikacím. Za ty jsou považovány spojnice dvou významnějších míst, tedy města a městečka. V případě Drahanské vrchoviny byla přitom vyřazena městečka zaniklá. U Schreyernu je tento status nejistý a neoprávněné určení cesty by ovlivnilo výsledky více než jeho vynechání, zbylé dvě lokality se nadto nacházely poblíž významnější komunikace. Směry středověkých cest byly víceméně neměnné, k jejich změnám docházelo jen z důležitých příčin. Směr nebyval nejprůměrnější, ale nejpohodlnější, vyvýšené oblasti tak byly překračovány v tom nejpříhodnějším místě. Těžko překonatelné překážky tvoří vodní toky, jelikož mostů neexistovalo příliš mnoho (*Hosák 1951, 82; 1957b, 147-148*). Směr a pozice predikovaných komunikací mohla být v některých případech konfrontována s informacemi obsaženými v literatuře, nebo výsledky povrchových průzkumů. Zaniklý Bystřec byl založen na cestě spojující centra panství, Jedovnice

a Račice (*Belcredi 1999, 69*). Neoptimálnější průběh cesty mezi oběma centry vytvořený v prostředí GIS prochází právě kolem této vesnice. Na Rokycansku byla komunikace mezi Zbirohem a Radnicemi vedena přes mírnou sníženinu v Radečské vrchovině, podél zaniklého Cetkova. V zázemí této vsi byly povrchovým průzkumem dokumentovány četné reliktu úvozových cest (*Veselá 2006b, 79-80, 82, 96*). Aplikována byla také analýza viditelnosti sídel z hlavních komunikací, která může určovat případné ohrožení vsí během válečných událostí. Vzhledem k nejednoznačným výsledkům pro celé kategorie sídel byla užita výhradně k validaci struktur vektorové syntézy.

Stáří sídelních jednotek je i přes jisté problémy reprezentováno první zmínkou v písemných pramenech, pro některé zaniklé vsi tento údaj postrádáme. Velikost sídel vychází ze záznamů v Berní rule nebo Lánových rejstřících, pro zpustlé vsi je dána počtem usedlostí detekovaných povrchovým průzkumem. Následné i současné využití areálů zaniklých vesnic vychází ze současných ortofotomap v kombinaci s II. vojenským mapováním, které je zasazeno do souřadnicového systému. Užito bylo k validaci a interpretaci struktur získaných vektorovou syntézou. Specifické využití sídel po jejich zániku mohlo být sledováno jen v rámci případových studií, k čemuž byly využity výsledky palynologie a leteckého laserového skenování, které byly konfrontovány s písemnými prameny a historickými mapovými podklady.

Při určování vztahu sídel k jiným komponentám je akceptováno možné pochybení kvůli obtížím s jejich datováním. V řadě případů proto nelze bezpečně určit, zda objekty, u kterých je sledován vzájemný vztah, vždy společně existovaly. Tento problém však nikdy nemůže být zcela odstraněn. Analýzy vlastností slouží spíše k vyjádření obecného potenciálu sídel a získané výsledky je nezbytné testovat dalším bádáním, které může pracovat s kvalitnějšími, či více ověřenými daty.

12. STUDIUM A VYHODNOCENÍ VLASTNOSTÍ OSÍDLENÍ NA DRAHANSKÉ VRCHOVINĚ

Dříve, než bude přikročeno k analýzám vlastního osídlení, budou představeny i výsledky studia prostorových vlastností polních systémů, které byly podrobněji publikovány na jiném místě (*Holata 2013a*). Porozumění lidskému uvažování již při výběru polohy sídelních areálů se totiž rovněž řadí k důležitým počínům v důkladném studiu následného procesu zanikání. Unikátní dokumentace značného počtu reliktů úseků zaniklých plužin, které v našem prostředí nemá obdoby, rovněž umožňuje určení, nakolik byly rozmístěny v příhodných podmínkách k zemědělství a zda se jejich vlastnosti zásadním způsobem odlišují od existujících polností. Objevené tendence v rozložení polností poslouží rovněž

jako báze pro rekonstrukci krajiny v době s maximální hustotou osídlení, díky které lze stanovit podíl zalesněného a odlesněného prostředí. V následných analýzách osídlení budou napřed posuzovány jednotlivé vlastnosti samostatně pro skupiny zaniklých, žijících, obnovených sídel i pro města a městečka. Posléze budou vyhledány hlubší zákonitosti v sídelní struktuře, specifické kombinace vlastností určitých sídel, které by měly odrážet jejich charakter, zranitelnost nebo naopak prevenci vůči zanikání.

12.1. Komparace zaniklých a dosud existujících polních systémů

V této části jsou porovnány zaniklé plužiny se zřejmě existujícími polnostmi ve středověku, které reprezentuje tzv. testovací soubor polí (srov. *kap. 11.8.*). V prvním kroku byly vlastnosti obou kategorií společně porovnány s charakteristikou celého regionu, čímž lze odhalit preference v jejich umístění. Získána tak může být bližší představa o požadavcích na situování sídelních areálů.

Není nijak překvapivým konstatováním, že nejvíce byly preferovány kvalitní, úrodné půdy pokrývající nízko položené části regionu na jeho severozápadním, západním a jižním okraji. Tyto oblasti jsou zde však značně prostorově omezeny, k zemědělství proto muselo být využito i méně příhodné území ve vyšší nadmořské výšce (*obr. 12*), s vyšší členitostí reliéfu a na méně úrodných půdách. Právě na nich je totiž umístěna většina sídel a tedy i jejich plužin. Nápadná je však inklinace výskytu sídel k rozhraní půdních typů; tato hranice přímo protíná 64 % všech vesnických zázemí (*obr. 13*).

Další prokázanou tendencí je volba mírných svahů pro polnosti (preference sklonu do 8°). Některé prostorově omezené části polí však zasahují i do extrémního sklonu přesahujícího 25° (*graf 1*), což však může být způsobeno i nepřesností mapových podkladů, odchylkami v zaměření reliktních plužin nebo mírným vychýlením při jejich prostorovém zasazení v GIS. Přítomnost plužin v těchto pozicích je tak třeba ověřit revizním povrchovým průzkumem. Rozmístění plužin ve vztahu k expozici terénu vesměs koresponduje s podmínkami, které region nabízí. Nejvíce byly využívány jižní a jihozápadní, tedy lépe osvětlené svahy, které v celé oblasti mají největší zastoupení. Orientace k severu s rozšířením na severovýchod či severozápad byla naopak nejvíce opomíjena.

Významnost v distribuci plužin v regionu byla pro některé deskriptory (nadmořská výška, sklon a expozice terénu) sledována testem chí-kvadrát. Ten prokázal, že nulové hypotézy (využití očekávaných podmínek v regionu) pro všechny sledované charakteristiky nemohou být zamítnuty. Polní systémy tak nejsou přímo vázány do specifických částí v regionu, využity byly i ty k zemědělské činnosti méně příznivé. Pro osazení těchto poloh tak rozhodly i jiné než

environmentální faktory, např. přítomnost nebo snadná dostupnost určitých komponent v krajině (např. kostel, hlavní komunikace, sídla šlechty apod.).

K získání základních trendů v umístění zaniklých i existujících plužin z hlediska vybraných environmentálních charakteristik byla realizována vektorová syntéza.

Zvoleny byly tyto deskriptory:

- podíl úrodné půdy v segmentu polí (%)
- vzdálenost plužin od hranice půdních typů (m)
- střední nadmořská výška plužin (m)
- podíl území se sklonem do 3° v segmentu polí (%)
- podíl území s jižní expozicí ($112,5^\circ - 227,5^\circ$) v segmentu polí (%)
- podíl optimálně dostupné plochy v segmentu polí z vesnického sídla (%)

Hlavní pravidelnosti v datech jsou reprezentovány dvěma faktory extrahovanými z korelační matice, které byly rotovány metodou Varimax prostý. První faktor zahrnuje nadmořskou výšku, úrodné půdy a hranice půdních typů. Druhý faktor obsahuje sklon terénu, expozici k jihu a podíl dobře dostupného zázemí. Tyto struktury nabízejí hypotézu, že nejžádanějšími byly oblasti v nížinách, na úrodných půdách, s několika půdními typy, což zaručovalo nejlepší podmínky k zemědělskému využití. Tyto možnosti jsou však na Dražanské vrchovině prostorově omezeny, v dalších částech regionu tak byly vhodné podmínky zajištěny osazením území s mírným sklonem svahů, snadnou dostupností zázemí a rovněž převládající orientací k jihu. Existuje však stále značný počet plužin, který tomuto konstatování zcela neodpovídá. Buď vůči těmto dvěma skupinám stojí v opozici (nacházejí se ve vyšších polohách, na jednom, méně úrodném půdním typu, resp. v členitém reliéfu orientovaným jinam než k jihu, s horší dostupností), nebo nespádají ani pod jeden vygenerovaný faktor. V takových případech se opět nabízí konstatování, že pro umístění sídelních areálů rozhodl také vztah ke kulturním prvkům minulé krajiny.

V dalším kroku bylo podrobeno testování, zda mezi zaniklými plužinami a testovacím souborem polí existují statisticky významné odlišnosti. Analyzovány byly totožné vlastnosti jako v případě vektorové syntézy. Sledovány tak byly rozdíly v jejich umístění s ohledem na možnosti využití krajiny. K tomuto účelu byl aplikován dvouvýběrový Kolmogorovův-Smirnovův test. Nulová hypotéza (rozdělení proměnných ve dvou nezávislých výběrech je shodné) byla ve všech sledovaných charakteristikách zamítnuta (v případě expozice svahů na hladině významnosti 5 %, u ostatních deskriptorů dokonce na hladině významnosti 0,1 %). Zaniklé plužiny tak byly umístěny v odlišném, zpravidla méně příhodném

prostředí pro zemědělské využití, což názorně demonstrují krabicové grafy srovnávající obě kategorie plužin.

Značné odlišnosti panují zejména v podílu úrodné půdy. Zahrnuty jsou do množství dosud existujících polí, zatímco ty zaniklé se na nich vyskytují jen velice okrajově (*graf 2*). Horší zemědělskou využitelnost zaniklých plužin jasně demonstruje zobrazení všech polností na mapě typů půd (*obr. 13*); zaniklé jsou v naprosté většině umístěny na hospodářsky slabších kambizemích, zatímco úrodným půdám se vyhýbají. Mírné přesahy mohou být výsledkem nepřesnosti mapových podkladů, hranice mezi půdními typy navíc ve skutečnosti není ostrá jako v gisových vrstvách, ale pozvolná. Přestože na Drahanské vrchovině je registrován zánik pěti vesnic ležících v úrodných oblastech, v těchto případech zanikl pouze intravilán, zatímco polnosti byly dále obhospodařovány; připojeny byly k sousedním sídlům (vyjma těch, ležících za hranicí úrodné půdy).

Polygony zaniklých plužin se zpravidla rozkládaly i na jednom půdním typu, v určité vzdálenosti k dalšímu, což omezovalo možnosti jejich hospodářského využití (*obr. 13*). Tuto skutečnost potvrzují i krabicové grafy zobrazující vzdálenost od rozhraní půdních typů (*graf 3*). Opuštěné části plužiny jsou rovněž situovány ve vyšších polohách než existující polnosti, resp. se vyhýbají nízkou položeným oblastem v regionu (*graf 4, obr. 12*). V případě polí v nejnižší umístěných, úrodných částech regionu lze předpokládat kontinuitu v obhospodařování od středověku až dodnes.

Existující plužiny zahrnují větší podíl území s žádným nebo jen mírným sklonem reliéfu (do 3°; *graf 5*). Přestože i u zaniklých plužin je patrná tendence ve vyhýbání se strmým svahům, podíl tohoto území je vyšší a několik úseků plužin zasahuje i do velice příkrých sklonů terénu (*obr. 14*). Spíše tak byly vystaveny erozním procesům, které však podléhají i způsobu obhospodařování a uspořádání jednotlivých tratí (srov. *kap. 11.6.4.*). Podíl jižních, dobře osvětlených svahů je v zaniklých plužinách a v testovacím souboru podobný, u zaniklých je zřejmý vyšší rozptyl hodnot (*graf 6*). Některé segmenty tak byly mimořádně dobře osvětleny, zatímco další se jižnímu náklonu zcela vyhýbaly. Z kombinace sklonů a expozice svahů vyplývá další trend pro umístění zaniklých plužin. Jejich segmenty s menším rozsahem mírných sklonů terénu (do 3°) zahrnují vyšší podíl plochy orientované jižním směrem. Dobrá ozářenost tak byla vyhledávána navzdory skutečnosti, že se polnosti rozprostíraly již na prudších svazích, kde byly více vystaveny působení erozních procesů. Mírné svahy byly naopak preferovány bez ohledu na jejich expozici.

Zaniklé plužiny byly také mnohem hůře dostupné z intravilánů sídel (*graf 7*) než testovací soubor polí. Některé úseky zaniklých plužin byly přitom mimořádně obtížně dostupné. K jejich dosažení bylo třeba investovat opravdu značný náklad a z toho důvodu se jejich obhospodařování nemuselo příliš vyplatit. Tento důvod je

shledáván také u zániku některých částí plužin žijících sídel (srov. Černý 1979a). Tuto skutečnost dobře demonstrují zaniklé úseky polí poblíž Sloupu a Šošůvky (obr. 15). Rozmístění zaniklých plužin rovněž prokazuje, že zpravidla pravidelně obklopovaly intravilán vesnice, který se tak nacházel v centru svého zázemí. Přestože polnosti byly v jeho těsné blízkosti, dostupnost některých částí omezovala vyšší vertikální členitost terénu. Některé úseky plužin také zasahovaly do značné vzdálenosti od intravilánu. Vhodný příklad obtížně dostupných částí plužin představuje sídelní areál zaniklého Bystřece. Horší dosažitelnosti přispívá údolní pozice zástavby, stejně jako značný rozsah extravilánu, jehož nejzazší okraj dosahuje až vzdálenosti 2 km od středu vsi. Většina plužiny tak byla obtížněji dostupná (podobně jako v případě sousedních Budkovan). Některé části byly dokonce lépe dosažitelné ze sousedních, dnes existujících vesnic, Bukoviny a Bukovinky (obr. 16).

Zaniklé polnosti byly umístěny spíše v zemědělsky hůře využitelných oblastech. Sídla, k nimž tato pole patřila, tak byla hospodářsky slabší. Nedostatky těchto pozic se pak mohly podílet i na opuštění těchto sídel. Toto tvrzení však nelze generalizovat. V této oblasti existuje množství polností, jejichž vlastnosti jsou rovněž méně příhodné k zemědělskému využití. Naopak zde nacházíme i některé části zaniklých plužin, které se vyskytují v relativně příznivých podmínkách. Horší zemědělské využití zázemí vesnic tedy nelze dávat do přímé souvislosti s důvody jejich zániku. Podílely se tak na něm i další faktory (srov. dále kap. 12.3. a 12.4.).

12.2. Rekonstrukce podoby krajiny ve 14. století

Zákonnosti v situování plužin byly využity k rekonstrukci základní podoby krajiny na počátku 14. století (podrobněji Holata 2013a), tedy v době s nejvyšší hustotou osídlení během jeho vývoje na Dražanské vrchovině. V tomto období je známá existence 143 sídelních jednotek, v současnosti jich v regionu nacházíme pouze 101. Výsledky predikce v první řadě revidují stanovení míry zalesnění E. Černým (1992, 122-124), který se mohl spoléhat jen na tradiční postupy. Vizualizace odlesněných a zalesněných ploch umožňuje vytvoření konkrétní představy o podobě krajiny v době jejího nejintenzivnějšího zemědělského využití. Uplatnění může najít v budoucím výzkumu osídlení na Dražanské vrchovině, zejména ve studiu interakcí mezi lidskými aktivitami a přírodním prostředím s případným stanovením odezvy ve změnách osídlení. Predikce krajinného využití může také tvořit bázi pro následné specifické analýzy, stejně jako najít uplatnění v interdisciplinárním výzkumu. V konkrétním krajinném transektu lze také přímo usuzovat na případné následky, které odlesnění vyvolalo.

Pro predikci byla užita booleovská i fuzzy logika společně s mapovou algebrou v prostředí ArcGIS 10. Odvozené digitální modely terénu byly

reklasifikovány s využitím několika typů v nástroji Fuzzy Membership. Skutečné hodnoty Z v rastrových podkladech tak získaly koeficient v rozmezí hodnot 0 – 1 podle matematické funkce, která vychází z určitého očekávání preferencí (využití byly poznatky shromážděné v teoretickém modelu). Dílčí podklady vytvořené na základě fuzzy i booleovské logiky byly následně zkombinovány v nástroji Fuzzy Overlay, pomocí algoritmu Fuzzy And.

Rekonstrukce vychází z vyhledaných pravidelností v rozmístění plužin. Do predikce byly zahrnuty sklony a expozice terénu společně s váženou vzdáleností od intravilánu vsí. Preference mírných sklonů a optimálně dostupného okolí vesnických sídel byla zajištěna funkcí Fuzzy Small (zcela příslušné hodnoty se neostře mění na méně příslušné), preference jižní expozice a naopak mírná tendence opomíjení severních svahů byla určena funkcí Fuzzy Gaussian. Vzhledem ke skutečnosti, že ArcGIS neumožňuje zanesení několika prahových hodnot jako např. software IDRISI, byly tyto funkce navoleny tak, aby buňky s vysokými hodnotami v generovaném podkladu co nejvíce korespondovaly s umístěním polních systémů v regionu. Některé úseky zaniklých polí však byly umístěny v extrémně nepříznivých pozicích (např. ve velmi strmých svazích), všem polygonům ve vrstvě zaniklých polí tak byla přiřazena hodnota 1, tedy maximální příslušnost. Totožná hodnota byla dána i všem intravilánům sídel. Výsledný fuzzy overlay indikuje území, u něhož lze očekávat odlesnění (hodnoty 0,6/0,7 – 1) a zalesnění (hodnoty 0 – 0,6/0,7). Z odlesněných oblastí byly následně extrahovány plochy s pravděpodobným výskytem luk. Ty bývaly umístěny zejména podél vodotečí, především v nivách, vyskytovaly se také na fluvizemích. Tyto plochy doplňují rekonstrukci krajiny celého regionu (*obr. 17*).

Výsledný hypotetický rozsah zalesněných oblastí lze klást mezi hodnoty 317 – 375 km², zatímco plocha odlesnění se pohybuje mezi 412 – 470 km². Jejich procentuální poměr činí 40 – 48 % lesů vs. 52 – 60 % odlesněných ploch, zatímco v současnosti jsou hodnoty opačné (56 % připadá na lesy a 44 % na odlesněné plochy). Na počátku 14. století je tak podíl zalesněného území nižší o 8 – 16 % oproti současné situaci. Výsledky predikce korespondují, i přes jisté odchylky ve vymezení regionů, s učiněnými závěry E. Černého (1992, 122), který poměr lesa a bezlesí po završení kolonizačního procesu stanovil na 45,3 % ku 54,7 %.

Celkový rozdíl mezi 14. a 21. stoletím je v některých částech snižován současným odlesněním dříve neosídlených oblastí. Některé oblasti Dražanské vrchoviny byly ve srovnání s dnešní situací téměř kompletně odlesněny. Patrné je to zejména v téměř vrcholových polohách, kam se koncentruje několik zaniklých vesnic (*obr. 18*). Toto území však není příliš vertikálně členité a z toho důvodu zde nelze předpokládat drastické ohrožení erozí či jiný negativní dopad na ekosystém. Přes početný soubor zaniklých plužin se však celkový rozsah zalesněného území ve středověku výrazně neliší od dnešní situace. Tento odhad minulého stavu tak

umožňuje spíše skeptický postoj k výrazným environmentálním proměnám v důsledku odlesnění krajiny.

12.3. Odlišnosti v jednotlivých vlastnostech zaniklých a žijících sídel

V této části budou komparovány kategorie sídel s poukazem na odlišnosti v jejich formálních i prostorových vlastnostech. V některých případech budou do analýzy zahrnuta i města a městečka, zejména tam, kde budou panovat výrazné odlišnosti. Při této situaci budou uvedeny také obnovené vsi, zaniklá městečka i vesnice evidentně zaniklé mimo hlavní horizont (tzv. zaniklé prvotní lokace) na přelomu 13. a 14. století. Základní trendy vyjadřují krabicové grafy nebo procentuální zastoupení každé kategorie. U některých deskriptorů bude doplněn také prostorový kontext.

Nejnižších hodnot nadmořské výšky zcela zřetelně dosahují městská sídla (*graf 8*). Mezi žijícími a zaniklými vesnicemi rozdíl v umístění z hlediska elevace sice existuje, ale není nijak výrazný, medián u žijících činí 482 m n. m., u zaniklých pak 516 m n. m. Žijící vsi však výrazněji zasahují do nižších poloh, kde zaniklé zpravidla chybí. Ty naopak převládají ve vrcholových partiích Dražanské vrchoviny. Pod hranicí 400 m n. m. se vyskytuje 38,8 % všech žijících vsí, zatímco jen 10,9 % zaniklých. Nad kótou 600 m je umístěno pouze 11,1 % žijících, avšak 18,1 % zaniklých. Tyto odlišnosti vyplývají i z *obr. 8*, kde zaniklé vsi v nejnižších partiích zcela postrádáme, zatímco ve vrcholových polohách ve středu regionu převažují. V nepatrně nižší pozici jsou situována i zaniklá městečka.

U sklonitosti svahů nepřekvapí, že města jsou umístěna v nejplošším reliéfu (*graf 9, 10 a 11*). Mezi zaniklými a žijícími vesnicemi jsou v tomto deskriptoru pouze minimální odlišnosti. Žijící vsi zahrnují nepatrně větší rozsah území s tzv. ukloněnou rovinou, velikost území s prudkými sklony je srovnatelná, stejně jako průměrná hodnota sklonu v zázemí (medián u těchto dvou případů je dokonce nepatrně nižší u zaniklých sídel). Výrazně členitější reliéf mají zaniklá městečka, což je dáno jejich příslušností k hradům ve dvou ze tří případů na vyvýšených místech. Plošší reliéf se naopak vyskytuje u obnovených sídel. Členitost reliéfu se však mohla výrazně odlišovat u sousedních sídel (*obr. 19*). Poloha zaniklých úseků pluzin prokazuje, že se prudším svahům snažily vyhýbat. I když to není obecně platným pravidlem, většina mezních pásů se snaží kopírovat vrstevnicový průběh, jen v určitých částech pluziny prochází po spádnicí. Ve většině případů jsou však tyto části prostorově omezené a svah nedosahuje extrémně prudkého sklonu.

Expozice zázemí k jihu nepřináší téměř žádné odlišnosti mezi jednotlivými kategoriemi (*graf 12*). Projevuje se jen velice slabá tendence k většímu rozsahu plochy u zaniklých vesnic. Srovnatelné hodnoty dosahují zaniklá městečka

i obnovené vsi. V relativní ozářenosti se již objevují vyšší odlišnosti mezi jednotlivými kategoriemi sídel (*graf 13*). Zázemí nejméně vystavené slunečním paprskům mají městská sídla, což způsobuje jejich zasazení do plochého reliéfu. Variabilita hodnot žijících, zaniklých i obnovených vsí je obdobná, medián u zaniklých je nepatrně vyšší. Určitý trend k lepší ozářenosti panuje u zaniklých prvotních lokací, mimořádně dobře je však slunečními paprsky osvětleno zázemí zaniklých městeček, což koresponduje s jejich zasazením do členitějšího reliéfu.

Ve vztahu k půdnímu krytu mezi jednotlivými kategoriemi existují již výraznější rozdíly. Z hlediska vzdálenosti k úrodné půdě dosahují nejnižších hodnot, vyjma dvou odlehlých případů, města a městečka (*graf 14*). Žijící sídla k úrodným půdám přiléhají více než sídla zaniklá, což potvrzuje celkové rozpětí, těžiště hodnot i medián (3211 m ku 4453 m). Odpovídá tomu i vyšší podíl žijících vsí, jejichž zázemí úrodnou půdu alespoň částečně zahrnuje (37,5 % oproti 18,2 % zaniklých vsí). Zaniklé prvotní lokace jsou sice v mnohem bližší vzdálenosti než trend zaniklých vesnic (medián činí 2329 m), žádná však není umístěna v bezprostřední blízkosti půd. Překvapivě v nejvzdálenější pozici od úrodných půd se nacházejí obnovené vsi (medián = 6578 m). O něco příhodnější podmínky žijících sídel k zemědělskému využití dokládá i vyšší počet půdních typů v zázemí. Průměrná hodnota u žijících dosahuje 2,5, zatímco u zaniklých 2,11. Pro srovnání, městská sídla mají hodnotu 3,1. Výrazná koncentrace především zaniklých vesnic pouze s jedním, méně úrodným půdním typem se nachází v oblasti podél nízko položeného území u západní hranice regionu (*obr. 20*).

Ve vztahu k vodotečím jsou mezi zaniklými a žijícími vsi jen menší rozdíly (*graf 15*). Zaniklé jsou od větších vodních toků nepatrně vzdálenější, což dokládá hlavní těžiště hodnot i medián (1448 m u zaniklých a 1335,5 u žijících vsí). Ve výraznější vzdálenosti jsou jen zaniklé prvotní lokace (medián činí 2063 m). Naopak zaniklá městečka vztahem k vodoteči odpovídají ostatním městským sídlům, která se nacházejí v bezprostřední blízkosti větších vodních toků. S touto variabilitou koresponduje i vztah k vodním řádům. Nepatrně vyšší podíl zaniklých sídel nemá v bezprostředním okolí (do 200 m) žádnou vodoteč (18 % ku 15 %) a podobný trend panuje také v případě 1. vodního řádu (38 % ku 29 %). V případě rozšíření zázemí do 1 km se projevuje mírná tendence výskytu zaniklých sídel u 2. vodního řádu (23,6 % ku 13,9 %). Ty naopak zcela chybí u 5. a vyššího vodního řádu, tedy u těch největších vodních toků. Nutno však podotknout, že ani u žijících sídel nejsou v bezprostřední blízkosti (vyjma dvou případů), ale až ve vzdálenosti od 200 m (*obr. 21*).

Realizace nákladové vzdálenosti prokázala skutečnost, že největším, dobře dostupným zázemím disponují městská sídla, menší plochy využívají žijící vsi a ještě menší dobře dostupné zázemí obklopuje zaniklé vsi (*graf 16*). Odlišnosti mezi těmito kategoriemi jsou dobře patrné. Úplně nejnižších hodnot dosahují

zaniklá městečka, což koresponduje s nejvyšší členitostí jejich zázemí. Značný rozptyl se vyskytuje u obnovených vsí. Zcela odlišné možnosti v optimální dostupnosti extravilánu panovaly u sousedních sídel. *Obr. 22* zobrazuje krajinný transekt, kde dostupnost zázemí dvou zaniklých lokalit (Neznámá ves u Bejčkovy hráze, Schreyern?) byla výrazně omezena ve srovnání s žijícími vesnicemi. K realizaci činností v zázemí zaniklých sídel musel být vynaložen větší náklad, což způsobovalo jisté nevýhody, tím spíše v kontrastu se sousedními sídly.

V případě společného kontaktu sídelních areálů zaniklých a žijících vesnic nepanují výraznější rozdíly. Tato území se dotýkají v případě 65 % pustých vsí a u 70 % existujících (pro srovnání, zastoupení kontaktu zázemí měst činí 88,8 %). Spíše v izolovaných pozicích jsou zaniklé prvotní lokace (40 % případů s kontaktem zázemí), zaniklá městečka (33,3 %) a obnovené vsi (37,5 %). S těmito výsledky koresponduje i vzdálenost nejbližšího souseda, vyjma měst, jejichž střední vzdálenost od ostatních je vyšší (1648 m) než u žijících a zaniklých vesnic, navzdory četnějšímu kontaktu zázemí se sousedními sídly (*graf 17*). Rozpětí hodnot zaniklých i žijících vesnic je obdobné, medián u zaniklých je však nižší (1379 m ku 1491,5 m), což značí tendenci v jejich bližším umístění se sousedem. Velmi variabilní je soubor zaniklých prvotních lokací, jejich vzdálenost od nejbližšího souseda je však, stejně jako u zaniklých městeček obnovených vsí, spíše vyšší. Přítomnost zaniklých vsí v oblastech vyšší koncentrace osídlení ještě zřetelněji dokládá mapa hustoty sídel (*obr. 24*). Přítomny jsou v 7 z celkového počtu 8 rozlehlejších shluků sídel, celkem v nich je situováno 20 pustých vsí. Jediná hustě osídlená oblast s absencí zaniklých vsí se rozkládá severně od Blanska, v úrodné oblasti podél řeky Svitavy. Kromě málo početného souboru zaniklých městeček je střední index hustoty zaniklých vesnic nejvyšší ze všech kategorií (262, pro žijící 224 a pro městská sídla 217), vyšší je i celkové rozpětí, stejně jako vnitřních 50 % souboru (*graf 18*). Přes značné rozpětí hodnot, zaniklé prvotní lokace jsou situovány v řidčeji osídlené krajině, podobně jako obnovené vsi, což odpovídá vzdálenosti nejbližšího souseda.

Analýza nákladové vzdálenosti ze sídel upozornila i na méně obvyklý způsob vytváření izolované pozice sídel. Ta nebyla dána větší vzdáleností od okolí, ale konfigurací terénu (*obr. 23*). Na běžných mapách zaniklý Stryelech leží v obvyklé vzdálenosti od městečka Knínice a jeho kostela (vzdálenost vzdušnou čarou činí přibližně 2 km). Pravidelné interakce s tímto sídlem, stejně jako s ostatními, však výrazně ztěžoval nebo je činil nákladnější členitý reliéf, který tuto ves ze tří směrů obklopoval. Stryelech tak byl optimálně dostupný pouze ze sousední Lhoty u Vážan, která však také zanikla. Kontakty této vsi s vnějším světem tak byly mnohem více omezeny než u jiných sídel, k jejich dosažení musel být překonáván více členitý terén, nebo přílišná vzdálenost v případě, že byla zvolena méně nákladná cesta.

Zaniklé vsi jsou celkově nepatrně hůře dostupné z kostelů než existující sídla (*graf 19*). Avšak, některé žijící vsi se vyskytují v opravdu mimořádné vzdálenosti od těchto komponent. V jednom případě se kostel naopak vyskytuje i v areálu zaniklé vsi (Housko), přítomen je naopak ve 14 existujících vesnicích. Ve vzdálenějších pozicích se nacházely zaniklé prvotní lokace. V zobrazení přehledu osídlení a jejich vztahu k farní síti jsou patrné skupiny sídel, které se vyskytují v těsné blízkosti sídla s kostelem. Naopak zde existují i oblasti s horší dostupností kostelů, v nichž sice větší podíl připadá zaniklým vsím, ale nacházejí se zde i vsi žijící (*obr. 25*).

Naopak žádné celkové odlišnosti mezi zaniklými a žijícími vsi se neprojevují v dostupnosti všech předpokládaných tržních center (*graf 20*). V evidentně vzdálenějších pozicích jsou umístěna jen nejdříve opuštěná sídla v regionu (*obr. 26*). Nápadné jsou však určité shluky zaniklých sídel, které se vyskytují jak v bezprostřední blízkosti měst, tak v jejich větší vzdálenosti, resp. horší dostupnosti. Tento kontrast se projevuje i v okolí jediného města (*obr. 27, 28 a 29*). Po ztrátě statusu městeček Drahan a Dědic, kdy lze předpokládat redukci trhů, se řada vsí dostává do větší vzdálenosti, některé i do již velice odlehlé polohy (*graf 21*). Více na to doplatily vesnice, které dnes registrujeme jako zaniklé, početný soubor s mimořádně obtížnou dostupností center nacházíme zejména ve vyšších partiích Drahanské vrchoviny (*obr. 30*). Trend v umístění ve vzdálenějších pozicích se projevuje i v krabicových grafech.

V dostupnosti k panským sídlům se projevuje obdobná tendence jako v dostupnosti kostelů (*graf 22*). Zaniklá sídla leží v nepatrně větší nákladové vzdálenosti než existující vsi. Stejně tak jsou v nejbližší poloze městečka. Hodnoty u zaniklých městeček jsou však vyšší, přestože se ve dvou případech nacházejí v bezprostřední blízkosti hradu. Na jedné straně to značí velice členité okolí těchto hradů, na druhé jsou tyto hodnoty ovlivněny algoritmem výpočtu a pro tento případ jim nelze přiřítat zvláštní význam. Na Drahanské vrchovině je panské sídlo evidováno u dvou zaniklých vsí (Jesenec, Střilinsko). Ze zobrazení prostorové distribuce opět vyplývají skupiny zaniklých vsí v blízkém okolí panských sídel, stejně jako velmi odlehlé vsi (*obr. 31*).

Variabilita hodnot dostupnosti od významnějších komunikací odpovídá předchozím deskriptorům, zaniklé vsi jsou celkově umístěny v nepatrně větší vzdálenosti (*graf 23*). Znatelnější rozdíly jsou patrné v případě určení procentuálního zastoupení sídel v bezprostřední blízkosti komunikací. Ty se vyskytují pouze u 28 % zaniklých vesnic, zatímco 58 % žijících vsí mělo ve svém zázemí i hlavní cestu. Zaniklé vesnice se však koncentrují i k jedné komunikaci. Kupříkladu byly opuštěny všechny vsi (Budkovany, Bystřec, Vilémov a Sokolí) na cestě spojující městečka Jedovnice a Račice (*obr. 32*). Nejvyšších hodnot dosahuje kategorie zaniklých prvotních lokací, které všechny ležely mimo hlavní cesty.

U určení potenciálního stáří sídel podle písemných pramenů nacházíme evidentní odlišnost u měst a městeček (*graf 24*). Mladší jsou pouze Drahaný s první zmínkou roku 1310, ostatní byly prvně uvedeny již ve 12. a 13. století. V tomto období je zmíněno i 10 existujících vsí, ale pouze jedno zaniklé sídlo (Stryelech roku 1255). Přestože střední hodnota je u žijících a zaniklých vesnic srovnatelná (1369 a 1384), u zaniklých je zjevná výrazná odlišnost v rozpětí vnitřních 50 % hodnot. Vyšší podíl těchto vsí tak byl prameny registrován později, což značí jejich pozdější vznik, nebo nižší význam. Některé vsi se v pramenech prvně objevují až jako pusté. Variabilitě zaniklých vsí odpovídají i obnovené.

Ve velikosti sídel panuje značná neshoda mezi zaniklými a žijícími vesnicemi (*graf 25*). Žijící vsi zahrnují jasně vyšší počet usedlostí, čemuž odpovídá celkové rozpětí, vnitřních 50 % souboru i medián (20 usedlostí). Střední velikost zaniklé vsi v tomto regionu dosahuje jen 12,5 usedlostí. Nutno však podotknout, že výraznost rozdílů může být způsobena odlišnými zdrojovými daty. U velkých vsí je evidentní vazba na úrodné půdy, přičemž platí jen pro sídla žijící. Několik zaniklých vsí v blízkosti úrodných půd je naopak spíše menší. Zaniklé vsi s větším počtem usedlostí jsou naopak umístěny mimo zemědělsky nejpříhodnější oblasti (*obr. 33*). S velikostí sídel koresponduje i přítomnost kostela, což lze vztáhnout i pro zaniklé Housko, které představovalo větší ves s kostelem a tedy středisko pro okolní sídla. Zaniklé prvotní lokace patří k nejmenším sídelním jednotkám se střední hodnotou 8 usedlostí.

12.3.1. Shrnutí

Komparace vlastností zaniklých plužin a testovacího souboru existujících polností jednoznačně prokázala horší podmínky k zemědělskému využití zaniklých úseků polí. Způsobena je zejména absencí úrodných půd, přítomností pouze jednoho půdního typu ve většině případů, vyšším podílem prudších svahů a horší dostupností ze sídel. Těmto důvodům lze tedy přičítat zodpovědnost za to, proč tyto plužiny přestaly být využívány. Je však otázkou, nakolik odrážejí i důvody zániku vlastních sídel. Úseky zaniklých plužin, vyjma několika případů, tvoří kompletní extravilán zaniklých vesnic, některé části tak byly zahrnuty do sousedních katastrů. V podobných méně příznivých podmínkách bylo navíc dokumentováno množství plužin sídel, které dodnes existují. Za trvalým opuštěním vsí proto musely stát i jiné faktory než horší podmínky k zemědělské činnosti.

V rámci celého regionu zaniklé vsi vykazují určitý trend v umístění v méně příznivém prostředí. Zpravidla se vyhýbají nejnižší položeným oblastem v regionu a pouze v pěti případech alespoň část jejich extravilánu zasahovala na úrodné půdy. Toto omezení bylo v některých případech kompenzováno rozložením plužin na území s vyšším dopadem slunečních paprsků. Analýza svažitosti neumožňuje

stanovit jako limit některých sídel potenciaální ohrožení erozí půd. Mezi zaniklými a žijícími vsi totiž v této charakteristice nepanují výraznější rozdíly. Erozi nenapomáhalo ani rozložení jednotlivých tratí, průběh mezních pásů v zaniklých úsecích plužin totiž po spádnicí směřuje jen v mírných svazích. Vyšší členitost terénu se však v některých případech podepsala pod obecně horší obslužnost extravilánu u zaniklých sídel. Jejich vztah k vodnímu zdroji byl sice různý, avšak u zaniklých je patrná jen velice slabá tendence k horšímu umístění. I v prameništích nacházíme množství existujících vsí, sídla obvykle nejsou situována v přílišné blízkosti větších vodotečí. Na úrovni celého regionu tak data neumožňují předpokládat rozvrácení ekosystému a vzrůst ohrožení povodněmi nebo vysycháním vodotečí. Toto zjištění koresponduje s výsledky predikce krajinného využití, kterými byl stanoven úbytek lesa ve středověku o 8 – 16 %, což se nejeví nijak drasticky. Tato zjištění tak nemohou potvrdit rozsáhlý, negativní dopad lidských aktivit na přírodní prostředí.

Zaniklé vsi byly spíše umístěny v oblastech s vyšší hustotou osídlení, tedy v blízké vzdálenosti od sousedního sídla. Evidovány jsou však také pusté vesnice naopak ve větší izolaci od ostatních. Ta mohla být kromě přílišné vzdálenosti vytvářena i konfigurací okolního terénu. Zaniklé se od žijících nepatrně liší horší dostupností kostela a panských sídel. Ve vztahu k tržním centrům pak nebyly zjištěny žádné zřetelné odlišnosti. Zaniklé vsi se tedy vyskytují jak v bezprostřední blízkosti těchto komponent středověké krajiny, tak i ve velké odlehlosti. Do větší vzdálenosti se větší skupina zejména zaniklých vsí dostala až s případným poklesem Drahan na vesnici. Podobný trend panuje u vztahu k hlavním komunikacím. Opuštěna byla vzdálenější sídla i ta, jimiž významnější cesta přímo procházela. Odhalena přitom byla vazba zaniklých vsí na konkrétní úsek komunikace spojující dvě městečka. Je otázkou, nakolik bylo zanikání ovlivněno právě vazbou sídel na průběh komunikace, která mohla být přeložena, opomíjena kvůli preferenci jiné trasy a rovněž zvyšovala pravděpodobnost zničení vsi během válečných událostí.

Zaniklé vsi jsou prameny evidovány později než dnes existující sídla, některé přitom byly uvedeny až jako pusté, jiné nebyly reflektovány vůbec. Tyto skutečnosti mohou indikovat jejich pozdější vznik, nižší význam či větší odlehlost. Lánové rejstříky a výsledky nedestruktivních výzkumů E. Černého umožňují také porovnání velikostí žijících a zaniklých sídel, vzhledem k odlišnému původu dat je však třeba odhalené struktury posuzovat s maximální opatrností. Celkově byly zaniklé vsi tvořeny výrazně nižším počtem usedlostí než vsi žijící. Prokázána přitom byla určitá souvislost mezi velikostí existujících sídel a umístěním na úrodných půdách, které tak poskytovaly zdroj obživy pro větší komunity obyvatel. Pro zaniklé však platí opačný trend – v úrodných oblastech byla velikost zaniklých vsí menší, zatímco větší vsi se naopak nacházejí v méně příhodných podmínkách

pro zemědělství. Zdá se, že právě velikost sídel a poloha v nejúrodnějších částech regionu představuje vynikající prevenci proti zániku.

Zaniklá městečka se od zaniklých vsí odlišují umístěním ve velice členitém reliéfu, který značně omezoval obstojně dostupnou plochu z hlediska investovaného nákladu. Výhody jejich zázemí spočívaly v jejich lepší ozářenosti slunečními paprsky. Zaniklé prvotní lokace se odlišují zejména vztahem k dalším sídlům a komponentám. Na rozdíl od ostatních zaniklých vesnic se nacházejí ve větší izolaci od ostatních, stejně jako ve větší vzdálenosti od kostelů, tržních center i komunikací. Nacházejí se u méně vydatného vodního toku a všechny čítají velmi nízký počet usedlostí. Spíše mimo hlavní koncentraci osídlení jsou umístěny i obnovené vsi. Zcela postrádají kontakt s úrodnými půdami, jejich zázemí se však rozkládalo v plochem reliéfu. Až na jeden případ jsou všechny v dosahu hlavních komunikací.

12.4. Skryté zákonitosti v sídelní struktuře regionu

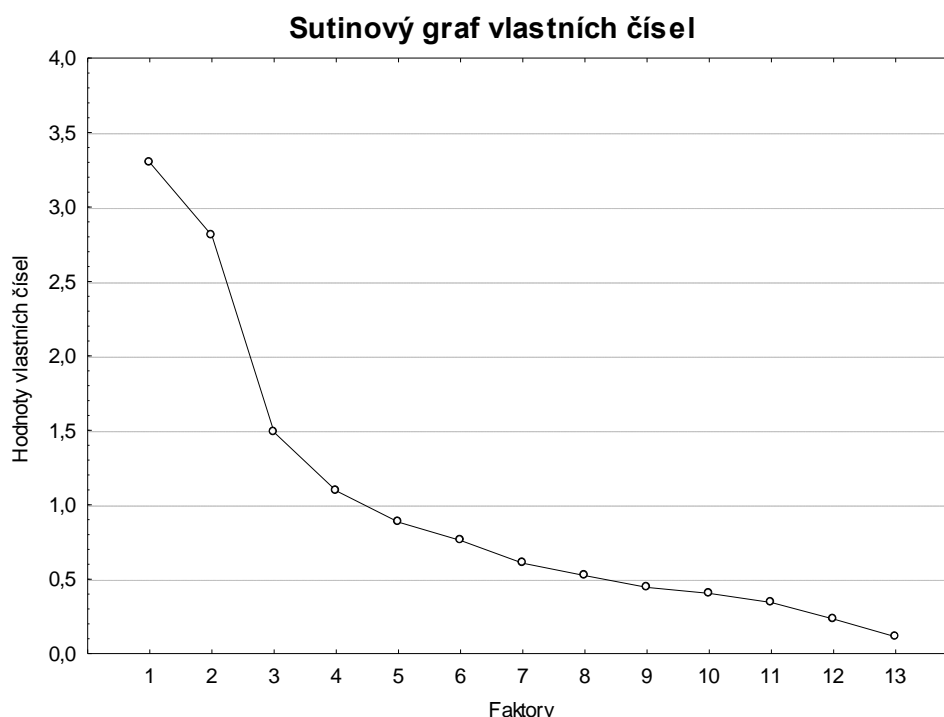
V předchozí části byly představeny odlišnosti v jednotlivých vlastnostech panující mezi celými souboru zaniklých, žijících i dalších kategorií sídel. Tento přístup však neumožňuje zjištění, zda spolu dvě, či více vlastností souviselo a tím vytvářelo specifický charakter některých vsí. Tato kapitola proto přináší prvotní výsledky ve vyhledání významných pravidelností u vesnického osídlení v celém regionu. Ty vycházejí z vlastností všech kategorií sídel, do jednoho souboru jsou tak zařazeny žijící a obnovené vsi, stejně jako všechna zaniklá sídla. Vynechány jsou pouze města a městečka, která by svými charakteristickými vlastnostmi zřejmě vytvořila velice silné struktury. Zastínily by tak určité trendy projevující se u vesnických sídel. K tomuto účelu byla aplikována vektorová syntéza (základní postup shrnuje *kap. 9.2.*).

Do konečného souboru vstupních dat vektorové syntézy bylo zahrnuto celkem 13 deskriptorů:

- rozloha dobře dostupného zázemí ze středu intravilánu (m²)
- společná hranice zázemí (přítomnost/absence)
- dostupnost vsi z kostelů (výše nákladu)
- dostupnost vsi z tržních center (výše nákladu)
- dostupnost vsi z významných komunikací (výše nákladu)
- dostupnost vsi z panských sídel (výše nákladu)
- hustota osídlení (koeficient hustoty)
- nadmořská výška středu intravilánu (m n. m.)
- vzdálenost vsi od větších vodotečí (m)
- vzdálenost vsi od úrodných půd (m)

- počet půdních typů v extravilánu (koeficient přítomných půdních typů v bufferu s poloměrem 1 km)
- rozloha území v extravilánu se sklonem svahů vyšším než 15° (m²)
- rozloha území v extravilánu s orientací k jihu (m²)

Z matice korelačních koeficientů byly extrahovány 4 faktory, které mají vlastní číslo větší než 1 a společně vystihují 66,6 % celkové variability souboru, což je z hlediska nenáhodné variability dat dostačující. Rotovány byly metodou Varimax prostý, která dává jednoznačné výsledky.

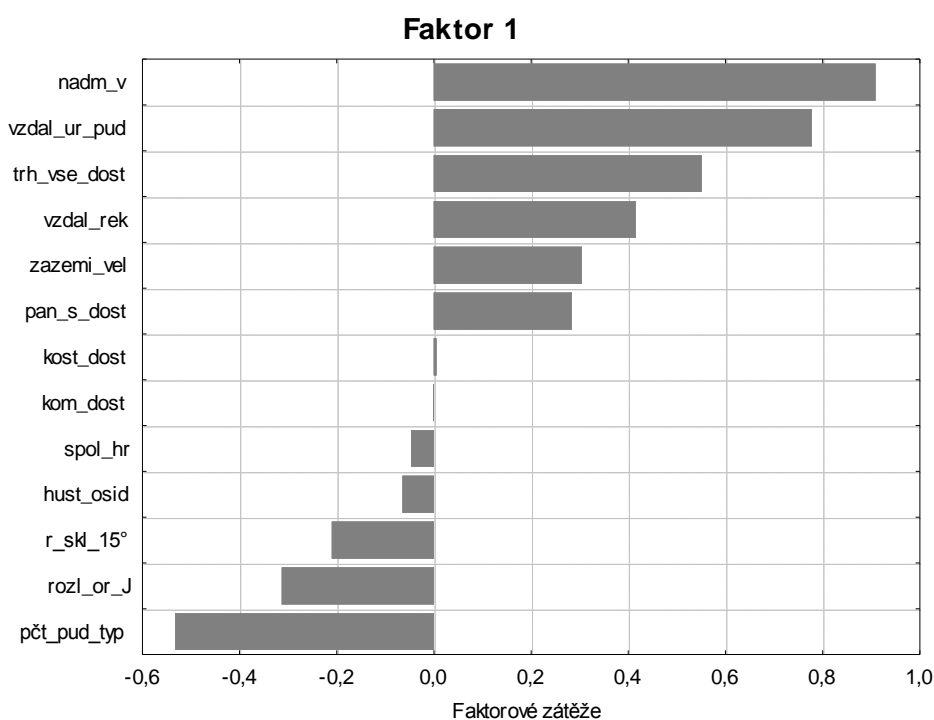

V následující části je postupováno dle jednotného postupu. Uveden bude popis každého faktoru následovaný charakteristikou specifické kombinace vlastností dvou typických skupin sídel, které jsou vyčleněny na základě statisticky významných hodnot faktorových skóre (vyšší nebo rovno +1, nižší nebo rovno -1). Pro každý pól bude stanoven podíl žijících, zaniklých i obnovených vesnických sídel a významná faktorová skóre budou zasazena do prostorového kontextu. Každá skupina bude samostatně konfrontována s externí evidencí, tedy s daty, které nebyly zahrnuty do vektorové syntézy, a jsou tak na její výsledky nezávislé (přehled externích deskriptorů pro zaniklá sídla a průměrné hodnoty pro celkový soubor i obě opozitní skupiny dle významných faktorových skóre udává *tab. 1*). Přestože v některých případech na jejich základě nelze usuzovat na ovlivnění případného zanikání, jejich uvedení je nezbytné pro validaci získaných struktur. Potvrzují tak, že nejsou výsledkem náhodné variability v datech. V další části bude extrahovaná, specifická kombinace generálních vlastností provázána s konkrétními atributy jednotlivých sídel, čímž bude možné vysvětlit odhalené struktury s ohledem na procesy změn osídlení. V samostatném, posledním kroku budou

konfrontovány dvě nezávislé latentní struktury v osídlení, včetně dalších vlastností. Tato již velice specifická kombinace vícero vlastností, která je charakteristická pouze pro několik málo sídel umožní prohloubit poznání detekovaných struktur.

12.4.1. Faktor 1

V prvním faktoru dosahuje absolutně nejvyšších koeficientů nadmořská výška a vzdálenost od úrodných půd, oba deskriptory jsou umístěny v kladném pólu. Méně výrazná je dostupnost tržních center a vzdálenost od velkých vodotečí. V opozici vůči nim stojí počet půdních typů v zázemí vesnic.

Významné hodnoty faktorových skóre (vyšší než + 1, nižší než -1) vyčleňují dvě skupiny sídel s charakteristickými vlastnostmi. První, kterou vyjadřují vysoké kladné hodnoty, je situována ve vyšší nadmořské výšce a rovněž ve vzdálenější pozici od úrodných půd a větších vodotečí. Slabší hospodářský potenciál nadto podtrhuje pouze nízký počet půdních typů (zpravidla 1 nebo 2), na kterých se rozkládá jejich zázemí. Z těchto sídel byla také hůře dostupná nejbližší tržová místa. Do této skupiny spadá 12 žijících vesnic¹, což představuje 16,6 % celkového počtu, a 11 zaniklých sídel (20 %)², dvě vsi přitom byly opuštěny již v prvním

¹ Benešov, Bousín, Buková, Hartmanice, Kořenec, Lipovec, Ludíkov, Němčice, Protivanov, Rozstání, Valchov a Žďárná

² Benátky, Bouchenec, Holíkov, Hošperk, Chmelník, Jablonsko, Jesenec, Loučka, Vaňkouš, Neznámá ves u Vaňkouše a Svinovy

horizontu zanikání na Dražanské vrchovině. Podíl zaniklých je tedy vyšší pouze nepatrně.

Druhou skupinu sídel s hodnotami faktorových skóre -1 a méně charakterizuje umístění v nejnižších částech regionu, na úrodných půdách nebo v jejich bezprostřední blízkosti, kde je zaručeno i rozložení extravilánu na několika půdních typech. Tato sídla jsou také obecně lépe dostupná z tržních center a všechna leží podél větších vodních toků. Rozdíl v podílu žijících a zaniklých sídel je v této skupině znatelnější. Žijící jsou zastoupeny ve 20 případech (27,7 %)³, zatímco zaniklé pouze v 5 (9,1 %)⁴. K nim se přitom řadí i zaniklé městečko Hrádek.

Tento faktor tak vytvořil zřejmou opozici sídel vzhledem k zemědělskému využití jejich zázemí a částečně i ve vztahu k jiným prvkům sídelní sítě, konkrétně městům a městečkům. Vizualizace typických hodnot faktorových skóre v prostorovém kontextu zřetelně demonstruje zřejmé koncentrace obou skupin sídel (*obr. 34*). Soubor s kladnými hodnotami je vázán do severovýchodní, nejvýše položené části regionu. Charakteristické záporné hodnoty jsou naopak umístěny podél severozápadního, západního a jižního okraje, tedy v nejnižších partiích s neúrodnějšími půdami. Opuštěná sídla této skupiny přitom nacházíme pouze v jižní části.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F1, +1 a více)

Všechny vsi této skupiny jsou zmíněny později (žijící – 1433, zaniklé – 1523, z toho 2 nejsou uvedeny; *tab. 1*). Velikost sídel v obou kategoriích odpovídá celkovému průměru, zaniklé jsou tak menší s pouze 13,7 usedlostmi (Bouchenec sestával z 20 usedlostí), zatímco žijící dosahují 22,8 usedlostí. Plochý ráz vrcholové části Dražanské vrchoviny umožňuje rozložení rozsáhlých polností, průměr výrazně přesahuje potenciální rozsah plužiny u žijících vsí (429,7 ha), u zaniklých je menší, 367,3 ha. Tomu odpovídá i průměrný sklon svahů zázemí, který dosahuje nižších hodnot než průměr v celém regionu, u žijících činí 4,36°, u zaniklých 5°. Výraznější rozdíly panují v rozsahu území s vyšší relativní ozářeností, u existujících vsí dosahuje pouze 25,7 ha, u zaniklých 45,9 ha. Zaniklé vesnice jsou umístěny nepatrně blíže od souseda než žijící vsi, rozdíl však není nijak výrazný (1451 ku 1661 m). Z hlediska okrajovosti leží obě kategorie spíše v otevřené krajině (průměrný koeficient u žijících vesnic činí 0,9, u zaniklých dosahuje 1). Existující sídla jsou i nepatrně více viditelná z hlavních komunikací. Obě kategorie sídel na

---

³ Bačov, Dolní Lhota, Drnovice, Habrovany, Horní Lhota, Chrudichromy, Klemov, Lhota, Luleč, Mladkov, Nemojany, Nosálovice, Opatovice, Pístovice, Rájec, Rychtářov, Sudice, Vážany, Viničné Šumice a Vítovice

⁴ Budonice, Lipina, Neznámá ves v trati Hádky, Sokolí a Hrádek

pokles Drahan na ves a případnou ztrátu trhu doplatily obdobně, hodnota u zaniklých je však ovlivněna dvěma extrémními případy Bousína a Hartmanic. Poblíž prvního vodního řádu nebo ve větší vzdálenosti leží 6 zaniklých vesnic, tento jev je patrný pouze u 4 žijících; u 3. a vyššího řádu jsou situovány 2 zaniklé a 4 žijící vsi. V bezprostředním kontaktu s hlavními komunikacemi nebo v širší komunikační zóně je položeno 9 existujících vsí, zatímco významnější komunikace prochází pouze zaniklým Jesencem, další dvě až tři jsou poblíž, zbytek je bez zjevného kontaktu.

Vsi Lipovec, Rozstání, Žďárná jsou velká sídla s kostelem, větší počet gruntů vykazuje také Kořenec, Buková, Protivanov, Hartmanice a Bousín (*obr. 35*). Všechna leží u hlavních cest, poslední dvě navíc v nevelké vzdálenosti od Drahan. Namísto toho největší zaniklá ves z tohoto souboru, Bouchenec, představuje nejvýše položené osídlení v regionu (téměř 700 m n. m.), leží mimo hlavní komunikace a většinu území dnes pokrývá les. Ze skupiny nejzápadněji položených a velmi prostorově blízkých 6 sídel dodnes existují Němčice s kostelem a Valchov společně s Ludíkovem, které leží podél hlavní cesty. Přivyšina, Svinovy a Loučka zanikly trvale, přičemž značnou část jejich katastrů pokrývá les. Zaniklé vsi Chmelník a Benátky jsou umístěny vedle velkých vsí Buková a Protivanov situovaných na hlavních komunikacích, Vaňkouš se nachází vedle větších Hartmanic, Jablonsko vedle větší vsi Žďárná s kostelem; území všech ZSV jsou navíc z větší části využívána. Přestože Hošperk leží ve větší izolaci od ostatních, okolní reliéf neumožňoval dostatečné rozložení polností, podobně je tomu také u Holíkova a Benátek.

Tato skupina zahrnuje výše situované osídlení, které okupuje méně příhodné podmínky pro zemědělství a navíc se nachází mimo centrální oblasti regionu. Vyskytuje se zde podobný počet žijících a zaniklých vesnic, kombinace těchto vlastností tak na zanikání sama o sobě nemá vliv. Nicméně, žijící sídla v této skupině jsou obecně starší, větší (avšak i zaniklé jsou nadprůměrně velké), zahrnují kostel, disponují větším zázemím a jsou umístěny v blízkosti hlavních komunikací. V těchto podmínkách tak tyto vlastnosti způsobují prevenci vůči zániku, když přežívají spíše střediskové vsi a zanikají ty v jejich blízkém sousedství. V rámci těchto obecně méně příhodných podmínek pro osídlení náchylnost sídel k opuštění způsobovala poloha ve vysoké nadmořské výšce, či zasazení v příliš členitém reliéfu, který omezoval hospodářské využití jejich zázemí. Zemědělský potenciál celé této skupiny byl přitom snížen omezeným počtem půdních typů. V případě, že byla tato sídla ještě vzdálena od hlavních komunikací, představovala nepříliš atraktivní lokality, a dnes tak jsou z větší části zalesněny.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F1, -1 a méně)

První zmínky jsou u této skupiny sídel uvedeny dříve, než dosahuje průměr veškerého osídlení v regionu (*tab. 1*). Průměrná hodnota žijících vesnic činí 1336 (bez později uvedených Lhot letopočet klesá na 1312). Zaniklé jsou uvedeny později (1378), z toho dvě nebyly prameny zaznamenány vůbec (Budonice, Neznámá ves v trati Hádky). Žijící vsi celkově dosahují vysokého počtu usedlostí (29,3). Kromě menších vsí (Bačov, Horní Lhota, Klemov a Mladkov) lze všechny ostatní považovat za velké vsi. Zaniklá sídla jsou naopak menší než průměr s pouhými 11 usedlostmi, největší je Sokolí s 15, u Lipiny počet není znám. Rozsah predikovaných polností je u obou nižší, u zaniklých přitom výrazně, pouhých 141,3 ha, zatímco žijícím připadá v průměru 234,5 ha. Žijící vsi jsou obecně blíže umístěny svému nejbližšímu sousedovi (1362 m) než zaniklé vsi (1493 m). Zaniklé jsou tak i více okrajové, žijící přitom odpovídají průměru. Zaniklé vsi jsou zpravidla i lépe viditelné z hlavních komunikací, žijící přitom jen nepatrně přesahují průměrnou hodnotu. Případný pokles Dědic na ves se více projevuje u zaniklých, s větší vzdáleností k jiným tržním centrům se musely potýkat 3 zaniklé vsi. U žijících se hodnota podstatně zvýšila pouze v případě Rychtářova. Tento pokles se navíc vůbec netýká severovýchodní skupiny, která sestává pouze z existujících sídel. Větší odlišnosti nalézáme u průměrného sklonu extravilánu, žijící vykazují nižší hodnotu než celkový průměr (5,83°), zatímco zaniklé vyšší (9,46°). S tím koresponduje i relativní ozářenost, rozsah plužiny v tomto prostředí u žijících je jen mírně nadprůměrný (73,4 ha), u zaniklých je velmi vysoký (116,8 ha). Ačkoliv je tato skupina sídel v bezprostřední blízkosti úrodných půd, v případě zaniklých nacházíme jejich větší podíl v extravilánu pouze u Lipiny (více jak polovinu katastru), u ostatních tam úrodné půdy zasahují jen okrajově, částečně u Budonice, méně u Hrádku a Neznámé vsi v trati Hádky. Naopak větší část žijících sídel se rozkládá přímo na úrodných půdách. Lipina a Neznámá ves v trati Hádky neleží přímo u vodního zdroje, stejná poloha je u žijících zaznamenána pouze u Mladkova.

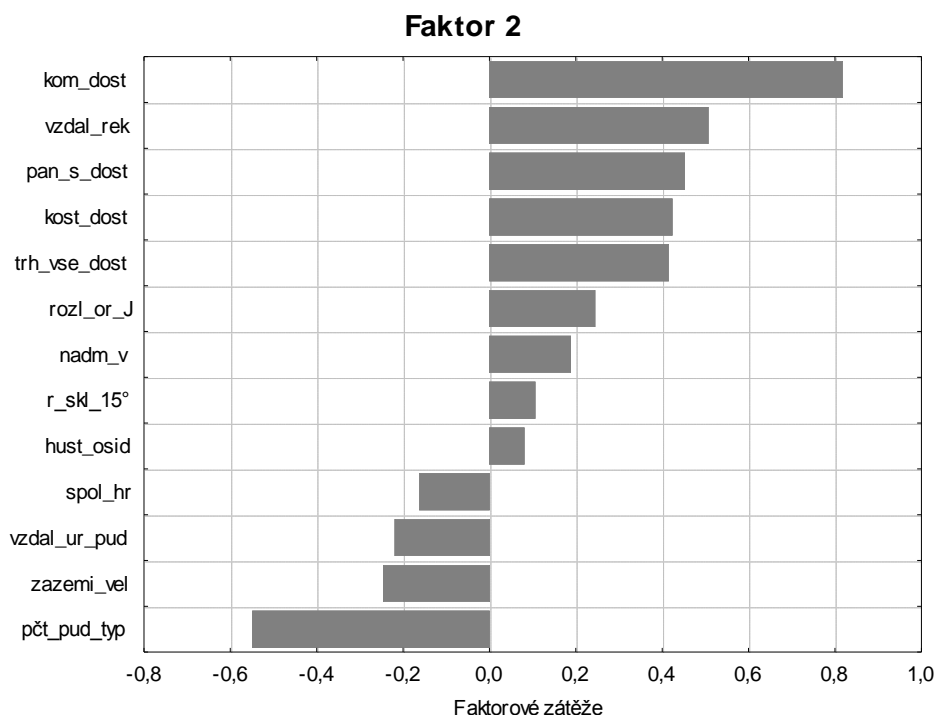
Sokolí se vyskytuje uprostřed výrazného údolí vymezeného prudkými svahy, Hrádek je situován přímo nad velice zahloubeným údolím, Neznámá ves v trati Hádky leží mezi výraznějšími terénními zářezy, Budonice jsou umístěny na soutoku tří výrazněji zaříznutých vodních toků (*obr. 36*). V důsledku tohoto umístění je u všech velice limitován rozsah dobře dostupného zázemí, což je v případě Lipiny ještě umocněno blízkým výskytem Opatovic a Lhoty. V případě skupiny v jižní části Drahanské vrchoviny leží osm žijících sídel na rozhraní spraše a drobů, jedna ves pouze na spraších a dvě jen na drobách, zatímco zaniklé Sokolí, Hrádek, Neznámá v trati Hádky výhradně na drobách, Budonice a Lipina z větší části také jen na drobách. Zejména Neznámá ves v trati Hádky je situována na okraji sídelní oikumeny, u ostatních (Sokolí, částečně také Hrádek a Budonice)

minimálně z jedné části chybí další sídla v jejich blízkosti; u všech tak v současnosti převažuje les. Sokolí přitom leží v blízkosti městečka a Budonice u velké vsi s kostelem (Drnovice). Lipina je situována mezi dvěma blízkými sídly a její pozemky jsou dnes obhospodařovány. Obdobně na okraji sídelní zóny leží Viničné Šumice, Vítovice a Habrovany, avšak všechno to jsou velké vsi s dobrou obsluhností dalších komponent. Obdobnou velikost jako zaniklé osídlení vykazují obě Lhoty, Klemov, Mladkov a Bačov. Kromě posledně jmenované leží všechny podél Svitavy, Bačov je rovněž přímo u větší vodoteče pojmenované Semíč. Kromě Bačova se nacházejí ve významnější komunikační zóně, jejich katastry se rozkládají na úrodných půdách, kromě Mladkova není jejich zázemí tak prostorově omezeno jako u zaniklých.

Záporné hodnoty faktorového skóre značí velice příhodné podmínky k zemědělství, navíc v blízkosti center regionu. I zde však vesnice zanikaly, i když v menším rozsahu než v předchozím případě. Pozdější uvedení písemnými prameny a absence zmínek u dvou případů indikuje nižší význam zaniklých vesnic. Výrazný kontrast panuje i ve velikosti žijících a zaniklých vesnic, rozdíl průměrných hodnot je výrazně vyšší než je tomu v případě skupiny s významnými kladnými hodnotami, který se nachází ve vyšších polohách Dražanské vrchoviny. Celkově nižší význam zaniklých vsí podtrhuje umístění v členitém reliéfu, které omezuje velikost dobře dostupného zázemí. Některé zaniklé vsi spočívají na okraji sídelní oikumeny, jiné naopak v přílišné blízkosti s významnějším sousedem. Přes blízkost úrodných půd je areály zaniklých vsí zahrnují pouze v omezeném rozsahu. K jejich opuštění také mohla přispět dobrá viditelnost z hlavních komunikací. Těsný kontakt s vedlejšími sídly vedl k využití areálů zaniklých sídel i po jejich zániku. Vzdálenější vsi v obtížněji přístupném terénu jsou dnes naopak zalesněny. Další, podobně méně významné vesnice, které však nezanikly, byly umístěny ve velmi příhodných podmínkách – přímo na úrodných půdách, v blízkosti významné vodoteče, případně v komunikační zóně. Právě okupování příznivých podmínek k zemědělství, dobrá dostupnost center, plochý reliéf umožňující rozložení velkých katastrů i expozice svahů k jihu zajišťují vedle přežití sídel i kontinuitu ve využití jejich areálů. Katastry těchto vsí byly rozebrány okolními sídly. Naopak, přes blízký kontakt s příznivými podmínkami k zemědělství o dalším využití areálů zaniklých sídel nemusí být zájem, a to z důvodu jejich umístění v příliš členitém reliéfu.

12.4.2. Faktor 2

U druhého faktoru se setkáváme s početnou skupinou deskriptorů v kladné části. Nejsilnější je dostupnost k významným komunikacím, nižší, prakticky totožné hodnoty vykazují vzdálenost od větších řek, dostupnost panských sídel, kostelů i tržních center. V opozici vůči nim stojí opět počet půdních typů v extravilánu.

Dle statisticky významných hodnot faktorových skóre tak jednu skupinu sídel charakterizuje vyšší vážená vzdálenost (horší dostupnost) od hlavních komunikací v regionu, větší vzdálenost od výraznějších vodotečí a také horší dostupnost tří druhů komponent minulé krajiny – panských sídel, kostelů a měst či městeček. Zároveň se extravilány těchto sídel rozkládají na omezeném počtu půdních typů. Tato skupina zahrnuje pouze 8 žijících vesnic (11,1 %)⁵, avšak 14 zaniklých sídel⁶, tedy čtvrtinu celkového počtu (25,5 %). Z tohoto počtu 4 vesnice představují tzv. zaniklé prvotní lokace. Do tohoto souboru spadá i obnovená ves Klepáčov.

Opozitní postavení druhé skupiny vesnic je tak vyjádřeno bezprostředním kontaktem s významnějšími komunikacemi v regionu, polohou sídel podél většího vodního toku, v blízkosti panských sídel, center náboženského života i center ekonomických. Hospodářské využití těchto sídel navíc rozšiřuje vyšší počet půdních typů v extravilánu. Zastoupeno je zde celkem 13 žijících vesnic (18,1 %)⁷ a 7 zaniklých sídel (12,7 %)⁸, z toho zaniklé městečko Holštejn.

Kromě jedné výjimky jsou všechny vesnice v kladné části pólu situovány v západní polovině zkoumaného regionu, kde se projevuje vyšší členitost reliéfu (*obr. 37*). Tyto sídla se vyskytují samostatně i ve dvou početnějších shlucích. Ve východní části leží pouze Valdov v sousedství Drahan, na okraji sídelní struktury

⁵ Bukovina, Bukovinka, Hořice, Kuničky, Olomoučany, Těchov, Újezd a Viničné Šumice

⁶ Bezděčice, Češkovice, Holíkov, Neradice, Novošice, Přivýšina, Stryelech, Valdov, Valkounov, Žižlavice, Lhotka, Neznámá ves U Pěti javorů, Neznámá ves v trati Blatice a Svinovy

⁷ Drnovice, Jestřebí, Klemov, Mladkov, Ostrov, Otínoves, Pístovice, Protivanov, Rozstání, Sloup, Šebetov, Vážany a Vilémovice

⁸ Benátky, Budkovany, Neznámá ves u Otylky, Sokolí, Střilinsko, Típeček a Holštejn

v kontaktu s původním hvozdem, kde je dnes vojenský prostor Březina. Významné hodnoty faktorových skóre v záporném pólu jsou rozprostřeny po celém regionu, pouze jedna skupina 7 sídel kopíruje severozápadní okraj oblasti. Společně se vyskytuje max. dvojice vesnic.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F2, +1 a více)

Mezi žijícími a zaniklými sídly není z hlediska doby prvního uvedení v pramenech žádný významný rozdíl, průměrný letopočet žijících činí 1414 (u jedné není známo), u zaniklých je to rok 1405 (u čtyř není známo; *tab. 1*). Absence záznamu může indikovat jejich ještě větší odlehlost, pozdější vznik nebo nižší význam. Velikost sídel u obou kategorií odpovídá celkovým průměrným hodnotám, žijící dosahují 20,8 usedlostí (u Hořice není známo), zaniklé 11,9 (u čtyř není známo), jsou tedy téměř o polovinu menší. Obě skupiny vykazují nižší rozsah předpokládaných polností, žijící 221,4 ha, zaniklé 198,8 ha. Vzdálenost nejbližšího souseda těchto vybraných sídel se pro oba případy neodchyluje od průměru, žijící jsou nepatrně dále (1511 m) než zaniklé (1419 m). Opuštěné vsi jsou poněkud okrajovější, ale ani žijící nejsou umístěny ve zcela v otevřené krajině. Dle očekávání, obě kategorie jsou méně viditelné z hlavních komunikací, o něco méně zaniklé vsi. Případný pokles dvou městeček vůbec neztížil dostupnost trhu z žijících sídel, u zaniklých výrazně ovlivnil obyvatele Valdova. Obě skupiny vykazují vyšší členitost zázemí, s čímž koresponduje i lepší relativní ozářenost, u žijících je dobře ozářeno 102,3 ha území, u zaniklých 90,2 ha. Neradice, Novošice, Přivýšina, Valdov, Neznámá ves v trati Blatice vykazují část území se spádnicovým průběhem mezních pásů.

V případě nejsevernějšího shluku 7 vsí nezanikly ty, které měly bližší kontakt s obecně lepšími podmínkami, blíže do urbánního centra, obě se také nacházejí mimo největší shluk osídlení, Újezd byl také větší. Přivýšina a Holíkov jsou umístěny na rozvodí. K velkým vsím patří Bukovina, Viničné Šumice a Olomoučany, Bukovinka je sice menší, ale zahrnuje kostel. Ze zaniklých je větší pouze Valdov, který leží ve vyšší nadmořské výšce, v těsné blízkosti Drahan a zároveň na okraji sídlení zóny. V podobně okrajové poloze či větší izolovanosti od ostatních se nacházejí i další zaniklá sídla (Lhotka, Neznámá ves u Pěti javorů, Neznámá ves v trati Blatice, Stryelech, Valdov; *obr. 38*). Kromě první uvedené vsi jejich původní sídelní areál v současnosti pokrývá les, pozemky Lhotky jsou vzhledem k jejich kontaktu s širším údolím a blízké poloze s větší vsí s kostelem (Rájec) z větší části zemědělsky obhospodařovány. V podobném umístění jako výše uvedená sídla nalézáme Hořice, ves s menším zázemím v sousedství Blanska, tedy centra osídlení, ve značném převýšení nad okolím, navíc není v přímém kontaktu s vodním zdrojem. V tomto případě dosud dostupná data neumožňují stanovit

výhody tohoto osídlení, které by vytvářely prevenci vůči zániku. Od vlastností zaniklých vsí se nijak neliší, je izolovanější a její velikost je v Lánových rejstřících udána společně s jiným sídlem. Lze tak předpokládat, že nepředstavovala velké či významné osídlení. Obnovená ves Klepáčov leží v údolní pozici, u soutoku Svitavy s Punkvou.

Území, které bylo více vzdálené od ostatních komponent minulé krajiny, navíc nebylo příliš vhodné k hospodářskému využití, nebyl nijak zvláště příhodné pro zajištění přežití sídel. Větší náchylnost v tomto prostředí způsobuje menší velikost sídel. Značně přitom byly ohroženy zejména ty nejvíce izolované vsi, data přitom umožňují dokumentovat specifickou polohu v sousedství městečka a zároveň na okraji sídelní zóny, čímž je značně snížen její význam. Obecné nevýhody tohoto prostředí jsou prohloubeny i umístěním u méně vydatných vodních toků a s možností využití jen omezeného počtu půdních typů. Nicméně, i v tomto prostředí může osídlení přežívat, aniž by představovalo významné sídlo. Data prokazují trend přežívání větších, střediskových vsí, které neleží v příliš izolované pozici. Jeden případ obnovené vsi nacházíme na pozemcích s dobrým zemědělským využitím.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F2, -1 a méně)

Zaniklé vesnice byly prameny zachyceny později, průměrná hodnota činí 1449, u jedné není známa, zatímco hodnota u žijících je nižší (rok 1328), což je méně než celkový průměr této kategorie (*tab. 1*). Vyšší rozdíl panuje i v případě velikosti sídel. Extrahované zaniklé osídlení svým počtem usedlostí odpovídá všem pustým vsím v tomto regionu (12; u tří není známá), hodnota u žijících sídel přesahuje průměr, činí 26,6 usedlostí. Další odlišnost lze zpozorovat i v případě rozsahu rekonstruovaných polností. Rozloha žijících vsí mírně překonává průměr (286,3 ha), zaniklé jsou podprůměrné (189,7 ha). Žijící sídla jsou poněkud odlehlejší a se vzdáleností od nejbližšího souseda 1603 m překonávají průměr, namísto toho zaniklé mu prakticky odpovídají (vzdálenost 1452 m). Jen minimální odlišnosti panují v okrajovosti, obě kategorie jsou umístěny spíše v otevřené krajině. Obě skupiny sídel jsou velmi dobře viditelné z hlavních komunikací, ze zaniklých sídel jsou více skryty pouze Benátky. Z hlediska dostupnosti trhových míst po jejich redukci byla nepatrněji více postihnuta žijící sídla, u zaniklých pouze Benátky. Průměrný sklon zázemí je trochu vyšší u zaniklých sídel, obecně však koresponduje s průměrnými hodnotami pro obě kategorie. Tomu odpovídá rovněž víceméně průměrný rozsah dobře ozářeného území, nepatrně vyšší je u zaniklých vsí. Významný podíl úrodných půd nacházíme v zázemí 7 žijících vsí, ale pouze u dvou zaniklých sídel.

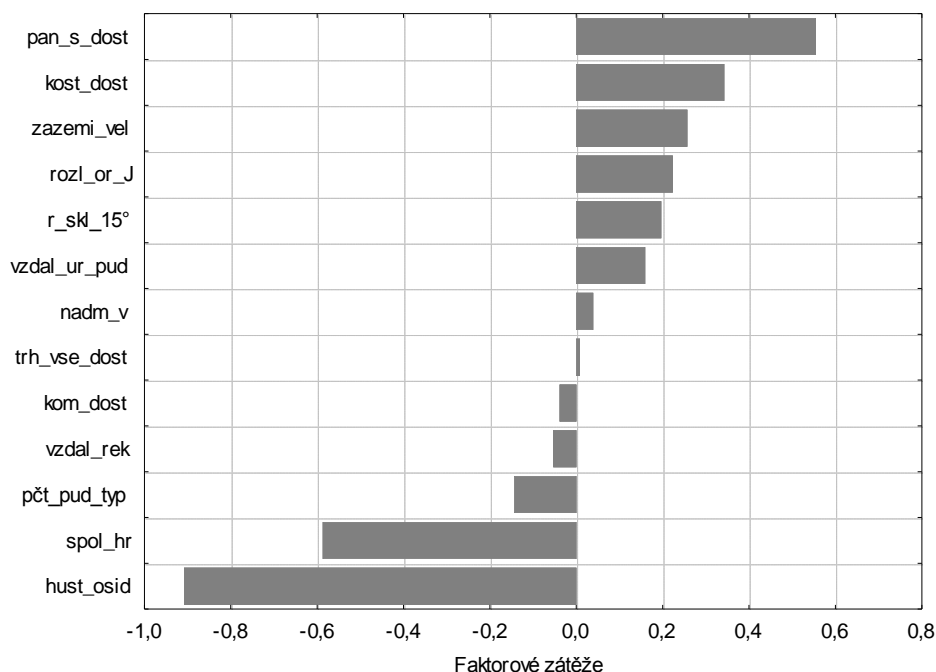
Drnovice, Ostrov a Rozstání jsou velké vsi s kostelem, dílčí centra, k větším vsím se rovněž řadí Pístovice, Otinoves, Protivanov, Vážany, Šebetov, Jestřebí a Vilémovice (*obr. 39*). Sloup je menší, ale zahrnuje kostel. Zaniklá sídla jsou naopak všechna menší (nebo velikost není známa) a kostel postrádají. S nimi je srovnatelný pouze existující Klemov a Mladkov, obě však leží přímo na břehu Svitavy. V obdobné pozici, tedy v nízko poležené krajině na úrodných půdách, jsou ze zaniklých umístěny pouze Neznámá ves u Otylky a Střílinsko, jsou však nepatrně více vzdáleny od vodoteče, která navíc není tak vydatná jako Svitava. Společně s dalšími vesnicemi, které rovněž zanikly, se obě nacházely v zázemí Boskovic. Tlak několika sídel na půdu tak neumožnil rozložení velkých katastrů. Zanikly tak pouze obytné areály, jejich pozemky jsou tak dodnes nadále využívány. Přeživší Klemov a Mladkov nebyly součástí výraznějšího shluku sídel. Sokolí je situováno u městečka Račice, Típeček a Budkovany u Jedovnic, Benátky jsou přímo mezi dvěma většími sídly Buková a Protivanov. Původní polnosti těchto sídel tak zůstaly nadále obhospodařovány. Osídlení bylo k původnímu městečku Holštejn navraceno.

I přes příznivou dostupnost řady komponent minulé krajiny a lepší možnosti hospodářského využití i v této skupině sídel byla některá trvale opuštěna. Opět se u nich projevuje nižší význam. Zaniklé osídlení je později uvedeno prameny a výraznější rozdíly panují i ve velikosti, když žijící představují velká sídla. Velikost sídel byla omezena jejich polohou, která neumožňovala rozložení většího zázemí. Limitem většiny zaniklých vesnic byla i absence úrodných půd v jejich zázemí. Stejně jako v případě skupiny významných zápornými hodnotami faktorových skóre prvního faktoru byl význam zaniklých sídel bezprostředním kontaktem s centry. Právě ty v této skupině dominují (velké vsi, přítomnost kostela). Menší existující vesnice se nacházejí ve velmi příhodném prostředí, navíc tvoří součást většího shluku sídel. Nepanoval v nich tedy takový tlak na půdu jako v případě sousedů centrálních sídel. Ten podporuje i zemědělské využití těchto areálů až do současnosti. Pozemky zaniklých vesnic byly rozebrány sousedními sídly.

12.4.3. Faktor 3

Třetí faktor udává nejvyšší koeficienty v záporném pólu, kde má dominantní postavení hustota osídlení, o něco slabší je společná hranice zázemí. V opozici pak stojí dostupnost panských sídel, k níž lze snad přiřadit i dostupnost kostelů.

Faktor 3

Vysoké hodnoty faktorových skóre v kladném pólu indikují sídla, která jsou umístěna v oblastech s nižší hustotou osídlení. Je jim tak poskytován dostatek prostoru pro rozložení zázemí, které nemusí být omezeno přítomností vedlejšího sídla. Tyto vesnice jsou také více vzdáleny od panských sídel a v několika případech i od kostela. Tento soubor je tvořen 12 žijícími (16,6 %)⁹ a 11 zaniklými vesnicemi¹⁰, což představuje pětinu jejich celkového počtu. V jednom případě byla ves opuštěna krátce po jejím vzniku, jedna ves byla navíc obnovena (Nové Sady).

Opačné hodnoty faktorových skóre indikují vesnice umístěné v rámci vysoké koncentrace osídlení, kde je tak omezen rozsah jejich hospodářského zázemí. V jejich blízkosti se nacházejí také panská sídla. V tomto případě se projevuje vyšší odlišnost v zastoupení obou sledovaných kategorií sídel. Pouze 9 vesnic (12,5 %) v tomto prostředí existuje dodnes¹¹, zatímco 16 (29,1 %)¹² jich zaniklo, z toho jedna nedlouho po svém vzniku.

Z prostorové distribuce významných faktorových skóre vyplývá koncentrace sídel obou pólů (*obr. 40*). Kladné hodnoty jsou až na dvě výjimky rozprostřeny ve třech čtvrtinách celého regionu, ve východní části a celé jižní polovině, kde je patrná obecně nižší hustota osídlení. Určitý trend lze zpozorovat

⁹ Benešov, Březina, Bukovina, Habrovany, Hořice, Ježkovice, Kořenec, Lipová, Okrouhlá, Olešná, Ostrov a Otínoves

¹⁰ Bouchenec, Bystřec, Housko, Mechlov, Neznámá ves v trati Hádky, Ovčinec, Radišina, Sokolí, Valdov, Vilémov a Neznámá ves u Pěti Javorů

¹¹ Horní Lhota, Ludíkov, Opatovice, Petrovice, Ráječko, Spešov, Suchdol, Vavřinec a Veselice

¹² Bezděčice, Češkovice, Holíkov, Lhota u Vážan, Neradice, Neznámá ves u Mordovanské studánky, Neznámá ves u Otylky, Neznámá ves u Petrovic, Neznámá ves za studánkou, Novošice, Podolí, Přivyšina, Rohrbach-Harbech, Střilinsko, Valkounov a Svinovy

v umístění zaniklých sídel, která se koncentrují ve středu tohoto území, žijící jsou spíše u okrajů regionu. Naopak sídla se zápornými hodnotami jsou až na jedinou výjimku vázána do severozápadní části, kde i vinou vyšší členitosti reliéfu, která vytvořila přirozené hranice mezi katastry v nevelké vzdálenosti od intravilánů, vzniklo osídlení koncentrované do několika shluků. Navíc, prostorové vazby lze zpozorovat i mezi zaniklými a žijícími vesnicemi. Tři blízko umístěné existující vsi se nacházejí podél Svitavy u západní hranice v regionu. Zaniklé osídlení nacházíme v pruhu severojižní orientace, který je rozdělen do tří shluků. Skupina pěti sídel leží v nízko položené krajině v kontaktu s katastrem Boskovic. Soubor dalších pěti sídel je již umístěn v oblasti vrchovinného charakteru, která významně převyšuje údolní partie kolem Svitavy. Poslední skupina leží v obdobném prostředí, je početnější, zahrnuje 9 sídel, přičemž vždy tři jsou ve velice blízké pozici. Zde se nachází 5 zaniklých vsí.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F3, +1 a více)

První zmínky u obou kategorií odpovídají průměrným hodnotám, žijící jsou obecně zmíněny dříve než zaniklé (průměr 1375 ku 1430), u dvou zaniklých první zmínka není známa (*tab. 1*). Obě kategorie přesahují průměrnou velikost všech sídel. Průměr u žijících dosahuje 26,8 usedlostí, u zaniklých 16,5. Obě skupiny sídel značně převyšují rozsah polností dle realizované predikce, který činí 384 ha. Umístěny jsou rovněž ve větší vzdálenosti od svých nejbližších sousedů. Ta u zaniklých vsí činí 1901 m, průměrná hodnota u žijících dokonce přesahuje 2 km (2110 m). Společně jsou také nepatrně okrajovější, od průměru celého osídlení se však příliš neodlišují. Z hlediska viditelnosti z hlavních komunikací nevykazují žádné výraznější odlišnosti. Pokles dvou městeček na vesnice a případná ztráta trhového místa měl mnohem větší dopad na zaniklé vsi než na žijící, průměrná hodnoty nákladu činí 5841 u zaniklých vs. 1742 u žijících. U obou skupin sídel se projevuje nepatrně větší členitost okolního reliéfu, než je tomu pro celé osídlení, a tím i vyšší podíl dobře ozářené části plužiny. Je zajímavé, že právě v tomto případě je zaznamenána větší skupina sídel (Bouchenec, Bystřec, Housko, Mechlov, Radišina, Valdov) s průběhem mezních pásů alespoň v některých úsecích polí po spádnici.

Habrovany, Ježkovice, Bukovina, Ostrov, Otinoves, Okrouhlá, Kořenec jsou všechno velmi velké vsi, v Ostrově je navíc kostel a leží přímo na větším vodním toku, katastr Habrovan a Ježkovic zahrnuje úrodné půdy (*obr. 41*). Skupinu velkých zaniklých sídel tvoří Bouchenec, nejvýše umístěná ves regionu, a Valdov, situovaný v okrajové pozici, kterou mohl ještě prohloubit pokles sousedních Drahan na ves. Větší byl také Bystřec, o jehož velice obtížně dostupném zázemí bylo pojednáno v předchozí kapitole, a sousední Vilémov. Z nedaleké, podobně veliké vsi

(Bukovina), která však nezanikla, byl o poznání lépe dostupný kostel, který se nachází v Bukovince. K větším vsím patřilo také Housko, v němž byl i kostel. Rozvržení okolních sídel naznačuje, že byla opuštěna všechna sídla celé této farnosti, přeživší Hartmanice, které jsou nedaleko, spíše spadají do farního okrsku sousedních Drahan. Na pozemky Houska se však osídlení později navrátilo. Zřejmá odlehlost všech těchto sídel, vyjma předešlé vsi, způsobila, že jejich pozemky dnes z větší části pokrývá les. Plužina tak nebyla rozebrána mezi okolní sídla. Významnou skupinu vytvářejí malá zaniklá sídla v izolované či okrajové pozici od svého okolí, patří sem Neznámá ves u Pěti Javorů, Sokolí, Ovčinec, Neznámá ves v trati Hádky a Radišina, poslední dvě jmenované vsi mají i velice malé optimálně dostupné zázemí (*obr. 41*). Až na výjimky (zejména Hořice, částečně i Kořenec) nejsou i přes větší vzdálenost žijící vsi tolik izolovány, leží v rámci některé skupiny sídel nebo komunikační zóny. Menšími žijícími vesnicemi (Olešná, Březina, Benešov a Lipová) prochází významnější komunikace, první uvedená navíc leží podél významného toku Svitavy. Výjimku, stejně jako u předešlého faktoru, představují Hořice. Externí evidence této vsi nekoresponduje s žádným jiným sídlem v tomto faktoru, je tak umístěna ve velice specifickém prostředí.

V rámci skupiny sídel charakterizovaných polohou v nižší koncentraci osídlení a větší vzdálenosti od některých komponent se vyskytuje podobný počet zaniklých a žijících vesnic. Tato sídla byla obecně větší s rozsáhlejšími polnostmi. Zaniklá však v průměru zahrnují o 10 usedlostí méně a prameny byla zmíněna později. Za zranitelnost sídel v tomto prostředí lze považovat větší izolovanost od ostatních, vyšší členitost zázemí, možné ohrožení erozí půd podporuje rozložení tratí plužin po spádnicích. Izolaci vesnic od zbylého osídlení mohla prohloubit i taková událost jako zvýšení vzdálenosti do nejbližšího trhového místa. Přílišná vzdálenost resp. horší dostupnost vesnic v kombinaci s jen malým počtem usedlostí nevytváří atraktivní polohy k osídlení. V takovém prostředí jsou dokumentovány pouze trvale zaniklé vsi. Nízký zájem o využití těchto areálů dokládá i jejich současné zalesnění. Některé větší zaniklé vsi byly situovány „ve stínu“ center, která dominují v kategorii žijících vsí. Za prevenci vůči zániku tak lze považovat velikost sídel, přítomnost kostela, polohu na úrodné půdě, polohu poblíž větší skupiny sídel či v rámci komunikační zóny. Nicméně, dokumentován je případ zániku střediskové vsi s kostelem. Společně s touto vsí však bylo opuštěno všechno osídlení této farnosti. Tato ves však byla v nedaleké poloze opět obnovena.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F3, -1 a méně)

Všechna vesnická sídla typická pro záporný pól tohoto faktoru jsou v průměru uváděna ve stejné době, žijící roku 1418, tedy později, než činí celkový průměr, u zaniklých je to rok 1423, u 5 vsí však letopočet není znám (*tab. 1*). Tato

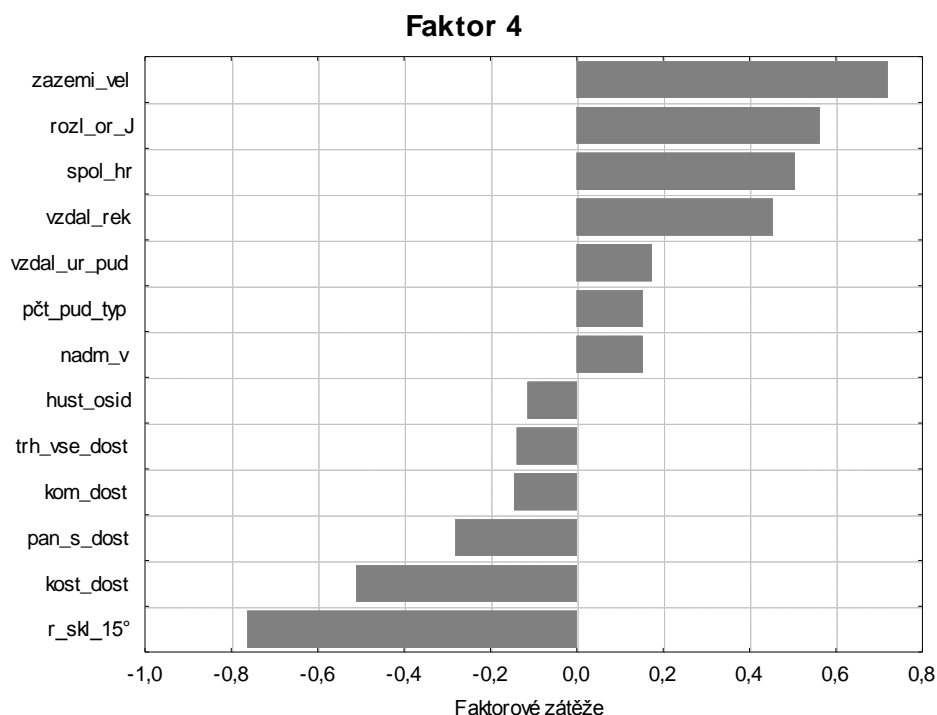
sídla jsou také obecně menší, patrné je to zejména v případě žijících, průměrná hodnota činí pouze 16,3 usedlosti, zaniklé odpovídají standardu (11, u tří počet není znám). Jejich umístění v blízkosti vedlejšího sídla omezovala rozložení polností, rozsah je u obou značně podprůměrný (145,6 ha u žijících, 143,5 u zaniklých). Vyšší hustotě osídlení odpovídá i velice malá vzdálenost nejbližšího souseda, u žijících dosahuje 915 m, u zaniklých 893 m. Z hlediska okrajovosti jsou jejich hodnoty průměrné, žijící vsi jsou jen nepatrně více viditelné. Zhoršená dostupnost trhových míst neměla na celou skupinu žádný význam. Žijící vsi jsou umístěny v plošším reliéfu (průměrný sklon 5,85°) než zaniklé, které však v tomto ohledu příliš nevybočují od zbylých sídel (6,62°). Velikost území s vyšší relativní ozářeností je pro obě kategorie jen nepatrně nižší než průměrné hodnoty všech sídel. U Neradic a Přivyšiny byla dokumentována část území s mezními pásy probíhajícími po spádnicí. Zajímavým zjištěním je, že 13 zaniklých vsí (tedy téměř celá skupina bez 3 sídel) leží u 1. vodního řádu (nedaleko prameniště) nebo nevykazuje přímý vztah s vodotečemi. Zbylé 3 vsi (Neznámá ves Za studánkou, Podolí, Valkounov) leží u druhého vodního řádu. Obdobná poloha je zaznamenána jen u 5 případů žijících vsí, z toho 4 jsou situovány v rámci jedné skupiny.

Půdní substrát u větších částí katastru 12 zaniklých vsí tvoří neutrální plutonity, na nichž se vytvořily půdy charakterizované písčitostí, propustností a vysychavostí. Sem lze klást max. 4 existující vsi, u dvou je však polovina zázemí umístěna na jiném substrátu, zbylé dvě mají určitou část v širší nivě Svitavy. Kombinace slabého vodního zdroje a tohoto půdního substrátu se projevuje u 10 zaniklých vsí (Novošice, Holíkov, Přivyšina, Neznámá ves u Petrovic, Bezděčice, Neradice, Češkovice, Lhota u Vážan, částečně Svinovy a Neznámá ves u Mordovanské studánky) a max. u 3 žijících, z nich ovšem Petrovice představují větší, střediskovou ves s kostelem, katastr Veselice a Vavřince je alespoň z poloviny rozložen na jiném půdním substrátu (*obr. 42*). Opatovice, Spešov a Ráječko patří spíše k větším vsím, navíc leží na úrodných půdách. Petrovice jsou také větší a navíc v nich existuje kostel. Zaniklé osídlení je menší i v případě skupiny u Boskovic, která se nachází na úrodných půdách, ve 3 případech však jeho velikost není známa. Sídlní areál těchto čtyř sídel zůstal nadále využíván, v čemž hraje úlohu zejména blízká pozice nedalekých Boskovic, které patřily k největšímu osídlení v regionu. Podobně, na poli je situována také ves Rohrbach, která leží v těsné blízkosti městečka Jedovnice. Zřejmě z důvodu kontaktu s nižšími partiemi je částečně využíván katastr Češkovic. Zbylá sídla již z větší části pokrývá les, i Podolí a ves neznámého jména, které leží v těsném sousedství u Petrovic, či Svinovy vyskytující se v blízkosti Němčic. Tuto skutečnost lze připsat vyšší vertikální členitosti prostředí, ve kterém se nacházely. Ta velice ztěžovala jejich dostupnost z vedlejších sídel. Úlohu v tom jistě sehrála i obecně nižší příhodnost pro zemědělství.

Vesnická sídla byla k zániku mimořádně náchylná v rámci vysoké koncentrace osídlení. Stáří ani velikost sídel, přestože jsou zaniklá o něco menší, z hlediska jejich opuštění, neměly význam. Všechny představují mladší a menší vsi, s čímž souvisí i rozsah polností. Zranitelnost však byla způsobena absencí vazby na dostatečný vodní zdroj, tyto limity byly navíc prohloubeny osazením propustného půdního substrátu. Tato kombinace je patrná u blízko ležících sídel, jejich okolí tak muselo být z větší části odlesněno, což je další faktor, který napomáhal vysychání vodních zdrojů. Skupina těchto sídel ležela ve větší vzdálenosti od hlavních komunikací, centrálních míst i dalších komponent minulé krajiny. Za prevenci zániku lze považovat alespoň částečné využití méně propustného půdního substrátu, lépe však využití úrodných půd a stejně jako u jiných faktorů velikost sídel a přítomnost kostela. Nicméně neplatí, že by poloha vsí na úrodných půdách zánik odvrátila. Skupinu zaniklých sídel s touto charakteristikou nacházíme v těsném kontaktu s katastrem Boskovic, který zahrnuje většinu pozemků těchto sídel. Areály ostatních zaniklých vesnic jsou dnes zalesněny, o čemž rozhodla jejich špatná hospodářská využitelnost i nejspíše limitované možnosti okolních sídel zostřené horší dostupností pozemků zaniklých vsí.

12.4.4. Faktor 4

Pro čtvrtý faktor je charakteristická skupina čtyř deskriptorů v kladné části, nejvyšší hodnoty dosahuje dobře dostupná plocha extravilánu, nižší význam mají rozlohy území s expozicí k jihu, společná hranice zázemí a vzdálenost k větším vodotečím. V jejich protikladu pak vystupuje rozloha území se sklonem vyšším než 15° a také dostupnost ke kostelům.

Vysoké kladné hodnoty faktorových skóre byly přiřazeny ke skupině sídel situovaných v plošším reliéfu, kde absentovaly nebo byly omezeny strmé sklony svahů. Jejich zázemí tak bylo dobře dostupné a určitá část byla orientována k jihu. Rozlehlost zázemí také způsobovala kontakt s katastrem vedlejšího sídla či sídel. Umístěny byly také ve větší vzdálenosti od větší vodoteče. V jejich blízkosti se však nacházel kostel. Do této skupiny spadá 18 žijících sídel, tedy čtvrtina této kategorie¹³, pouze 6 vesnic zaniklých (10,9 %)¹⁴ a 1 obnovená (Kulířov).

V opačném postavení vystupuje osídlení situované ve vertikálně členitém reliéfu, kde do extravilánů zasahují i svahy přesahující sklon 15°. Zázemí těchto sídel tak nebylo příliš dobře dostupné, což omezovalo i kontakt optimálně dostupného okolí s vedlejšími sídly. V menší míře se zde projevuje i jižní expozice. Tato sídla byla umístěna v blízkosti větších vodotečí. Limitem těchto poloh však může být větší vzdálenost od kostela. Existujících vesnic je méně, pouze 10 (13,9 %)¹⁵, zaniklých je 11¹⁶, což představuje 20 % jejich celkového počtu. Dvě z těchto sídel mohly být městečka. Jedenkrát je zastoupena obnovená ves (Klepáčov).

¹³ Bukovina, Bukovinka, Drnovice, Habrovany, Hartmanice, Kotvrdovice, Krásensko, Lipovec, Němčice, Nosálovice, Otinoves, Petrovice, Senetářov, Sudice, Viničné Šumice, Vítovice, Žďár a Žďárná

¹⁴ Housko, Jablonsko, Jesenec, Maršín, Podomí a Valdov

¹⁵ Hořice, Hrádkov, Lažánky, Lhota Rapotina, Olešná, Olomoučany, Sloup, Valchov, Velenov a Vratíkov

¹⁶ Češkovice, Neznámá ves v trati Hádky, Polom, Radišina, Sokolí, Stryelech, Típeček, Žižlavice, Lhotka, Holštejn a Schreyern

Vesnice s vysokými kladnými hodnotami faktorového skóre jsou rozprostřeny prakticky po celé ploše zkoumaného regionu (*obr. 43*). Vázány jsou do oblastí s méně členitým reliéfem, vyskytují se tak v nízko položeném území u jižního resp. severozápadního okraje i ve vrcholových partiích Dražanské vrchoviny. Zde se však spíše objevují vsi zaniklé. Také sídla s nízkými zápornými hodnotami nacházíme prakticky po celém regionu. Většina žijících sídel je přitom umístěna v západní části. K těmto sídlům se řadí i dvě zaniklá městečka.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F4, +1 a více)

Zatímco zaniklé vesnice z hlediska prvního uvedení písemnými prameny odpovídají průměru (1428), přeživší byly uvedeny dříve (1352; *tab. 1*). Obě kategorie ztelně překonávají průměrnou velikost veškerého osídlení, žijící v průměru dosahují až 30,4 usedlostí, zaniklé 18,2, pro 2 údaje postrádáme. Rovněž výrazně přesahují průměrnou rozlohu polností dle predikce. Rozloha potenciálního zázemí u žijících dosahuje 376,4 ha, u zaniklých dokonce 466,1 ha. Tato skutečnost se odráží i ve vzdálenosti k nejbližšímu sousedovi. Žijící ji mají nepatrně nižší než celkový průměr, zaniklé ji však přesahují téměř o 500 m (činí přesně 1900 m). Stejně tak jsou obě kategorie nejméně okrajové ze všech předešlých extrahovaných skupin sídel. Horší je však jejich viditelnost z hlavních komunikací. U zaniklých vsí data indikují ztelný dopad poklesu Drahan na ves, díky kterému se nejbližší tržové místo ocitlo ve větší vzdálenosti (průměrná výše nákladu činí 8454), žijící odpovídají průměru (1725). Zaniklé i žijící vsi jsou situovány v plochem reliéfu, pro což u žijících sídel svědčí průměrný sklon 4,17°, u zaniklých je ještě nižší, pouze 3,2°. S tím koresponduje i pouze nevelké, dobře ozářené území (46,3 ha v případě žijících, 18, 7 ha u zaniklých). Sídelní areál 6 existujících vsí se alespoň určitou částí rozkládá na úrodných půdách. Zaniklé na nich přitom zcela chybí.

Všechna žijící sídla jsou buď velkými vsi, nebo jsou menší, ale mají kostel (v případě Bukovinky a Němčic). Na rozdíl od toho Jablonsko, Jesenec, Maršín i Podomí byly menší (*obr. 44*). Zaniklé vsi leží, kromě Valdova, v blízkosti hlavních komunikací, přestože je přímo neprotínají. Kromě jediné vsi, jejíž jedna polovina byla obnovena (Podomí), je zbylých 5 zaniklých vsí umístěno v nejvyšších částech Dražanské vrchoviny, z žijících zde nacházíme pouze ves Žďárnu, která vzhledem k přítomnosti kostela představuje střediskové sídlo. Větší podíl lesa v současnosti vykazují pouze Jesenec a Valdov, ostatní sídla, pozemky Jablonska, Maršína, stejně jako Houska i Podomí, které byly obnoveny, jsou z části stále obhospodařovány.

Zasazení sídel do plochého reliéfu představovalo relativně příznivé podmínky pro osídlení. Optimálně mohly být obhospodařovány jejich pozemky,

příhodnost k zemědělskému využití zvyšovala expozice některých částí katastrů k jihu. Mohly zde vzniknout velmi velké vesnice, žijící však zaniklé značně převyšují a jejich význam podtrhuje starší písemná zmínka i přítomnost kostela v řadě případů (možné okolnosti zániku Houska s kostelem byly uvedeny výše). Další prevenci představuje poloha na úrodných půdách, zaniklé vsi na nich totiž postrádáme. I přesto byly pozemky některých zaniklých vesnic nadále využívány k zemědělství. Většinu opuštěných vsí nacházíme ve vyšší nadmořské výšce, kde byly také více postihnuty zvýšením vzdálenosti od nejbližšího trhového místa po poklesu Drahan na ves.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F4, -1 a méně)

Neobvyklou situací je dřívější uvedení do pramenů pro zaniklá sídla (1399, ve dvou případech letopočet postrádáme) než pro žijící (1414; *tab. 1*). Ty jsou také výrazně menší než průměrná velikost, čítají pouze 14,2 usedlosti. Jejich velikost jen nepatrně přesahuje zaniklé vsi (10,7 usedlostí). Rozloha rekonstruované plužiny je rovněž nepatrně větší u zaniklých vesnic (139,9 ha) než u žijících (125 ha), obě kategorie však nedosahují průměru. Jejich průměrná vzdálenost osciluje kolem 1600 m, což je nepatrně více, než činí hodnota pro všechna sídla, více patrný rozdíl zaznamenáváme u zaniklých. Obě skupiny jsou více okrajové, avšak žijící vsi jsou rovněž velmi dobře viditelné z hlavních komunikací. Zaniklé vsi jsou však rovněž v tomto ohledu nadprůměrné. Případná ztráta blízkých trhových míst žádnou kategorii příliš nezasáhla. Obě skupiny jsou situovány v mimořádně členitém reliéfu, průměrná hodnota pro zázemí žijících vsí činí 9,8°, pro zaniklá sídla dokonce 10,2°. U obou je také vyšší podíl dobře ozářeného území (103,7 ha u žijících, 117,8 ha u zaniklých). V případě zaniklých sídel Polom, Holštejn a částečně i u Schreyernu byly v některých částech plužiny zaznamenány mezní pásy probíhající po spádnici.

Většími vsi jsou z existujících sídel jen Olomoučany a Lhota Rapotina, ve Sloupu nacházíme kostel. Stryelech, Lhotka, Radišina, Neznámá ves v trati Hádky a městečko Holštejn jsou od ostatního osídlení ve více izolované pozici (*obr. 45*). Vyjma Lhotky jsou dnes z větší části pokryty lesem. Vzdálenějšími žijícími sídly od ostatních jsou v případě kategorie žijících vsí pouze Hořice a Olešná, kterou však prochází hlavní komunikace. Kromě Sokolí a Típečku nejsou zbylé zaniklé vsi optimálně dostupné z komunikací. U žijících to platí jen pro vsi Olomoučany a Hořice, částečně také Velenov. V nižší nadmořské výšce je situováno 6 žijících vesnic i obnovený Klepáčov, ze zaniklých zde nacházíme pouze Češkovice a Žižlavice, na nichž vznikly panské dvory, a také Lhotku, jejíž pozemky jsou rovněž z větší části obhospodařovány. Vyšší podíl lesa nalézáme jen u Sokolí a Neznámé

vsi v trati Hádky. Dalších 6 zaniklých sídel leží ve vyšší nadmořské výšce a je rovněž z větší části pokryto lesem.

Omezení rozsahu polností, vyšší sklonitost a celkově horší zemědělská využitelnost vytvářejí nepříliš vhodné podmínky k zajištění stability sídel. To se projevilo zejména u osídlení ve vyšších polohách, s větší vzdáleností od ostatních sídel a horší dostupností k hlavním komunikacím. K přežití nenapomáhala ani dobrá viditelnost z hlavních komunikací, která mohla zvyšovat ohrožení během válečných událostí. Nižší atraktivitu těchto pozic indikuje také současné zalesnění většiny původních sídelních areálů. Umístění v níže položené krajiny působí jako prevence zániku, případně zajišťuje následné využití areálů zaniklých sídel.

12.4.5. Kombinace několika dimenzí

V této části bude zaniklé osídlení zobrazeno v tzv. abstraktním analytickém prostoru s využitím GIS. Jako koordináty poslouží hodnoty faktorových skóre vždy dvojice faktorů. V některých případech poslouží jako podklad externí evidence, která společně s dvojcí faktorů vytváří zajímavou strukturu. U zaniklých vsí je zobrazeno i současné využití jejich pozemků.

Faktory 1 a 2

Graf. 26 demonstruje větší koncentraci osídlení v nižší nadmořské výšce, v dobré dostupnosti od řady komponent a komunikací, v blízkosti větších vodotečí a s dobrými podmínkami k zemědělství. Dominují zde žijící vesnice, vyskytuje se zde max. 6 zaniklých sídel, z nichž ve 4 případech byly jejich katastry zahrnuty do území sousedních sídel a dodnes jsou tak obdělávány (označeno modře). V kontrastu s tím osídlení v horší dostupnosti od dalších komponent minulé krajiny, situované ve vyšší nadmořské výšce, na méně úrodných půdách a na omezeném počtu půdních typů nebylo úspěšné (označeno červeně). Tři vsi byly trvale opuštěny, nicméně v podobném prostředí nacházíme i několik žijících vesnic, které jsou intaktní.

Větší podíl zaniklého osídlení nacházíme spíše v kladném pólu 2. faktoru (v horní části grafu), horší dostupnost komponent v kombinaci se slabším zemědělským využitím tak netvoří příliš vhodné podmínky. Většina těchto sídel je dnes zalesněna. Vyskytují se zde však i exitující vsi. Jeden případ (Viničné Šumice) naznačuje, že i horší dostupnost nemusí být nevýhodná, když se ves rozkládá v mimořádně příznivém prostředí k zemědělství. Rozložení současného využití zaniklých sídel naznačuje, že je závislé především na dostupnosti z jiných sídel.

Faktory 1 a 3

Tato kombinace nevytváří výraznější shluky v žádném kvadrantu (*graf 27*). Ze zobrazení současného využití zaniklých sídel vyplývá, že za následným zemědělským využitím pozemků zaniklých vesnic stojí blízký kontakt s okolními sídly (srov. předchozí kombinaci faktorů) i nevelká vzdálenost panských sídel.

Faktory 1 a 4

V *grafu 28* je jasně patrná početná skupina sídel, která se vyskytuje v nejnižší nadmořské výšce regionu, v úrodných oblastech, tedy v obecně příznivém prostředí pro zemědělství, s velkým, dobře dostupným zázemím, v jejich blízkosti se navíc nacházela tržní centra i kostely. Tato skupina byla také tvořena zpravidla velkými vsi (označeno modře). Nacházíme zde pouze dvě zaniklé vesnice, které však spíše inklinovaly k těmto podmínkám. Obě byly také menší z hlediska počtu usedlostí. V případě Lipiny byly její polnosti kompletně rozebrány vedlejšími sídly, katastr Budonic je přibližně z poloviny zalesněn.

V nižších polohách, s optimálními podmínkami k zemědělství z hlediska půdního pokryvu, avšak s vysokou vertikální členitostí reliéfu a tedy i hůře dostupným zázemím, se nacházejí dvě vesnice, které byly trvale opuštěny (označeno červeně). Jejich původní sídelní areály jsou v případě Sokolí z poloviny, u Neznámé vsi v trati Hádky kompletně, pokryty lesem.

Faktory 2 a 3

Kombinace těchto latentních dimenzí vyčlenila charakteristickou, početnou skupinu sídel, která se vyznačuje větší odlehlostí od hlavních komunikací, dalších komponent (panských sídel, kostelů a trhů), vodotečí, či málo variabilním půdním krytem (*graf 29*). Navíc tato sídla se vyskytovala v rámci velmi hustého osídlení, které umožňovalo vytvořit jen prostorově omezené zázemí. Vyskytuje se zde 8 zaniklých vesnic, žádná obnovená a ani žijící (označeno červeně). Pouze pozemky zaniklých Čěškovic jsou z větší části využity, a to vzhledem k následnému vzniku panského dvoru. Ostatní sídla z větší části pokrývá les.

Menší charakteristická skupina, která zahrnuje max. 4 zaniklé vsi, se rovněž vyznačuje umístěním v rámci vyšší koncentrace osídlení, z těchto sídel však byly dobře dostupné okolní komponenty, komunikace, či větší vodoteče (označeno modře). Původní sídelní areály těchto sídel jsou tak až do současnosti využívány okolními sídly.

Faktory 2 a 4

Rozložení sídel na základě těchto faktorů vytváří pouze jeden malý, pro oba typický shluk vesnic (*graf 30*). Charakterizován je dobrou dostupností hlavní komunikace a dalších komponent středověké krajiny, bližší vzdáleností k větší vodoteči, vyšším počtem půdních typů v extravilánu, avšak menším, dobře dostupným zázemím z důvodu vyšší členitosti okolního reliéfu. Ze čtyř sídel byla tři trvale opuštěna, určitou část původních katastrů všech pokrývá les.

Faktory 3 a 4

Také poslední kombinace vícero dimenzí umožňuje vyčlenit pouze jednu charakteristickou skupinu sídel (*graf 31*). Je určena pozicí ve větší vzdálenosti od ostatního osídlení, stejně jako kostelů a panských sídel. Vzhledem k vysokému podílu prudších svahů mají nadto jen prostorově omezené, dobře dostupné zázemí. Radišina, neznámá ves v trati Hádky i Svinovy zanikly a jejich sídelní areály jsou z větší části zalesněny. Extrémních faktorových skóre nabývají také Hořice a Olešná, které se však řadí k žijícím sídlům.

12.4.6. Shrnutí

Vesnické osídlení bylo k zanikání v regionu na Drahanské vrchovině nejvíce náchylné v oblastech s vysokou koncentrací osídlení, kde jejich zázemí musela být prostorově omezena, s čtenějším výskytem panských sídel. Málo příznivé prostředí pro osídlení z hlediska jejich přežití představují také oblasti více vzdálené od řady komponent minulé krajiny, které byly navíc hospodářsky slabší. Rovněž oblasti charakterizované vyšší vertikální členitostí reliéfu, která omezovala optimální dostupnost zázemí sídel, nejsou příliš vhodné k trvalému osídlení. Zaniklé vesnice jsou zastoupeny, avšak společně také se srovnatelným podílem žijících vesnic, na území s vyšší nadmořskou výškou, hůře zemědělsky využitelným půdním pokryvem, s méně vydatnými vodotečemi a ve větší vzdálenosti od center. Podobně srovnatelné zastoupení zaniklých a žijících vesnic nacházíme v blízkosti center a v zemědělsky příznivějších podmínkách, stejně jako v oblastech s nižší koncentrací osídlení doprovázenou větší vzdáleností od panských center. Velmi příznivé podmínky pro přežití sídel poskytují nízko položené, úrodné části regionu podél větších vodotečí. Několika málo případy zde jsou však zastoupeny také zaniklé vesnice. Převaha žijícího osídlení je registrována i na území vyznačujícím se plochým reliéfem, který umožnil značný rozsah snadno dostupného extravilánu sídel, navíc s rozsáhlejší částí zázemí s jižní expozicí.

V žádném z charakteristických prostředí vymezených na Drahanské vrchovině není přítomna pouze jedna kategorie sídel, s různým zastoupením se

v nich tedy vyskytují žijící i zaniklé vsi. Prevenci či naopak náchylnosti k zániku vytvářela kombinace dalších, specifických vlastností, která odlišovala charakter i sousedních vesnic. V několika typech prostředí vyplývá značná odlišnost mezi zaniklými a existujícími sídly z hlediska jejich velikosti (počtu usedlostí), stáří (dle první zmínky v písemných pramenech), přítomnosti dalších komponent (kostela, hlavních komunikací), nebo polohy ve specifickém prostředí.

Rozdíl ve velikosti sídel i jejich významu se nejvíce projevuje v nízko položených, neúrodnějších, centrálních oblastech, stejně jako částech regionu charakterizovaných plošším reliéfem, kde měla sídla rozložena velká zázemí, navíc s vyšším podílem jižní expozice. Registrovány zde jsou velmi velké existující vsi, které často zahrnují kostel nebo jsou umístěny na hlavní komunikaci, případně zahrnují příhodné podmínky k zemědělství. Zaniklá sídla jsou zde naopak velice malá, jejich potenciál je navíc snížen méně příznivými podmínkami k zemědělství či horším dosahem určitých komponent.

V obecně méně příznivých podmínkách pro osídlení jsou zaniklé vsi evidovány v extrémnějších pozicích, např. obývají oblasti s nejvyšší nadmořskou výškou, s mimořádně členitým reliéfem, v některých případech je registrována část plužiny s mezními pásy po spádnici, na okraji sídelní zóny, s obtížným dosahem okolního osídlení a dalších komponent. Určitý význam v jejich zániku mohla zastávat také jejich viditelnost z hlavních komunikací a tedy zvýšené riziko poškození během válečných událostí. V oblastech s nižší hustotou osídlení jsou zaniklé vsi právě ty nejodlehlejší (např. z důvodu vzdálenosti od ostatních či zasazení do členitého reliéfu), nebo jejich umístění mají další nevýhody ve srovnání s žijícími. Mimořádná četnost zaniklých sídel je zaznamenána v oblasti s vysokou hustotou osídlení, řada sídel přitom byla umístěna v prameništích nebo u prvního vodního řádu. Případné ohrožení ztrátou vodního zdroje prohluboval propustný a vysychavý substrát, stejně jako značné odlesnění (vzhledem ke značné koncentraci osídlení), které způsobuje horší absorpci srážek.

Napříč jednotlivými charakteristickými oblastmi se projevuje menší velikost či absence některých komponent a další limity v případě zaniklých vesnic. Společným rysem pro většinu prostředí je také umístění řady zaniklých vesnic v bezprostřední blízkosti střediskových sídel, platí to i pro větší zaniklé vsi. Ve srovnání s nimi mělo toto osídlení podstatně nižší význam. V sousedství jedné zaniklé vsi s kostelem je evidován zánik veškerých sídel ve farnosti.

Charakteristiku vyhledávaného prostředí pro osídlení vytváří zejména kombinace nižší nadmořské výšky a úrodné půdy, optimální dostupnost dalších komponent minulé krajiny (zejména městských center a kostelů) a přítomnost větších vodotečí. Přestože se i v tomto prostředí vyskytují zaniklé vsi, jejich pozemky byly rozebrány vedlejšími sídly a dále využity. O využití původních sídelních areálů zaniklých vesnic v tomto regionu rozhodla především dobrá

dostupnost z vedlejších sídel, přítomnost v rámci vyšší koncentrace osídlení a také blízký kontakt s panskými sídly.

Naopak mimořádně nepříznivé podmínky pro přežití osídlení i následné využití areálů z vedlejších sídel jsou zastoupeny ve dvou prostředích s odlišnými charakteristikami. První představuje vysoko položené území, které je ve větší vzdálenosti od ostatních komponent minulé krajiny (vyšší dostupnost a okrajová pozice), limity jsou prohloubeny také absencí dostatečného vodního zdroje. Druhé prostředí je charakterizováno vysokou vzdáleností od hlavních komunikací a dalších komponent, slabším zemědělským využitím (jeden méně úrodný půdní typ v zázemí), absencí vydatného vodního zdroje, avšak s velmi vysokou koncentrací osídlení, která umožňovala vznik pouze prostorově omezených zázemí sídel. Úkolem dalšího studia je ověřit, zda v tomto prostředí došlo k rozvrácení ekosystému, který lze na základě vyhodnocených dat předpokládat.

V zanikání připadá význam také vysoké vertikální členitost reliéfu, která značně limituje i optimální dosažitelnost určitého prostoru. V takovém prostředí je registrován trvalý zánik i těch sídelních areálů, které se nacházely v relativně příznivých podmínkách (více půdních typů, větší vodoteč nedaleké umístění od centrálních oblastí regionu). Nicméně, v prostředí s vyšší členitostí reliéfu, horší dostupností a pouze malým, optimálně dostupným zázemím jsou evidovány také některé žijící vesnice.

13. STUDIUM A VYHODNOCENÍ VLASTNOSTÍ OSÍDLENÍ NA ROKYCANSKU

Na Rokycansku budou analyzovány pouze vlastnosti sídel. Stejně jako na Dražanské vrchovině budou nejprve sledovány odlišnosti mezi zaniklými, žijícími a obnovenými sídly, které vzápětí doplní odhalení latentních struktur v celém osídlení. Pozornost je přitom věnována sídelním změnám do 16. století. Procesy v 17. století, zánik vsí během třicetileté války a následná obnova doprovázená vznikem dalších komponent zasluhuje vlastní posouzení, kterému je vyhrazena samostatná kapitola (srov. *kap. 16*).

13.1. Odlišnosti v jednotlivých vlastnostech zaniklých a žijících sídel

Ve vztahu sídel k nadmořské výšce nacházíme určitou tendenci v umístění zaniklých vesnic ve vyšších polohách, čemuž odpovídají střední hodnoty (459,5 m u zaniklých, 414 m u žijících; *graf 32*). V zobrazení sídel na výškopisném modelu je nápadná koncentrace 5 zaniklých vesnic ve vyšších partiích Bukovohorské vrchoviny v jižním cípu regionu, 6 zaniklých vsí je rovněž situováno ve vyšších polohách Radečské vrchoviny, dosahují kóty přibližně 500 m n. m. Jednoznačně

nejvýše umístěnou vsí je však dnes existující Trokavec na jižní hranici regionu, nejnižše položenou vsí jsou naopak zaniklé Drasovice, které se rozkládaly na severní hranici v nivě Berounky. Obnovené vsi jsou zpravidla umístěny v nižších polohách (*obr. 11*).

U sklonitosti svahů v zázemí sídel se projevují jen slabší tendence (*graf 33, 34 a 35*). Několik žijících vsí sice okupuje plochý reliéf, střední hodnota je však u žijících i zaniklých vsí srovnatelná. Větší podíl velmi mírných sklonů mají v zázemí městečka a také obnovené vsi. Jejich umístění je však variabilní, kromě území s plochým reliéfem byly 3 vsi také obnoveny podél Berounky, tedy v terénu s vysokou vertikální členitostí. Ta charakterizuje i zázemí početnějšího souboru žijících vsí, u zaniklých sídel nacházíme vyšší členitost jen v 5 případech. Výpočet průměrných hodnot sklonu zázemí tyto odlišnosti stírá a celková variabilita je u všech kategorií, snad vyjma měst, obdobná.

V extravilánu zaniklých vsí je zaznamenána nepatrně rozsáhlejší plocha svahů orientovaných jižním směrem, jedná se však o velice slabou tendenci (*graf 36*). Poněkud vyšší hodnoty nacházíme u obnovených vsí, velmi rozsáhlé plochy s expozicí k jihu zahrnují zázemí dvou městeček – Mýta a Strašic. Kromě několika případů se projevuje srovnatelná variabilita u relativní ozáření extravilánů (*graf 37*). V tomto deskriptoru nelze rozeznat žádné zřetelnější rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi sídel. Medián je sice nepatrně vyšší u zaniklých vsí, žijící však mají větší rozpětí vnitřních 50 % hodnot.

Obdobně, velice nevýrazné odlišnosti mezi jednotlivými kategoriemi sídel přináší vztah k půdnímu krytu. Rozložení hodnot vzdálenosti k úrodným půdám vytváří v podstatě totožné krabicové grafy u zaniklých a žijících vsí (tři vsi v této kategorii jsou velmi odlehlé), podobná situace panuje u obnovených vsí (nepatrně tíhne k vyšším hodnotám) i městeček, jejichž medián dosahuje nejvyšší hodnoty (*graf 38*). Srovnatelné výsledky přináší i procentuální zastoupení sídel, jejichž zázemí se alespoň částečně rozkládají na úrodné hnědozemí (*obr. 46*). Vyskytují se u 22,5 % žijících vsí a u 26,4 % zaniklých vsí (pro obnovené vsi byla získána hodnota 27,3 %, pro městečka 40 %). Opačný poměr nastává, když jsou do zázemí zahrnuty rovněž příhodnější fluvizemě. Potenciálně úrodnější půda mohla být využita u 56,3 % existujících vesnic a 41,1 % pustých sídel (hodnota obnovených činí 63,6 %, městeček 80 %). Naprosto totožné hodnoty přinesl aritmetický průměr počtu půdních typů v zázemí – 2,9 pro žijící, zaniklé i obnovené vsi, vyšší je pouze u městeček (3,4).

Kromě čtyř případů, poloha zbylých zaniklých vsí koresponduje s průběhem Barrandienu, významnou železnorudnou oblastí (*obr. 47*). U většiny z nich tak lze předpokládat určitou vazbu na ložiska železné rudy. Tuto skutečnost potvrzují také krabicové grafy, ve kterých zaniklé vsi dosahují nejnižšího rozpětí hodnot. Střední vzdálenost intravilánů od potenciálních ložisek činí pouze 841 m (*graf 39*).

V oblasti s výskytem železné rudy se však nachází i vysoký počet žijících vesnic, které však zcela dominují v severní polovině okresu. V této části hospodářská aktivita obyvatel vesnic spočívala převážně v zemědělství (podobný trend panuje i u obnovených vsí). V jejich hodnotách vzdálenosti od ložisek těžby panuje větší variabilita a medián činí 1314 m. Zaniklé vesnice se však nacházejí zpravidla při okrajích predikovaných výchozů ložisek železné rudy, naopak v hlavním těžišti železářství, podél jihovýchodního okraje regionu, zejména kolem Strašic, jsou přítomny pouze žijící vsí. Lze tak usuzovat na nižší potenciál zdrojů železné rudy u zaniklého osídlení namísto některých žijících vesnic.

Ze vztahu k vodnímu zdroji vyplývají nižší možnosti zásobení u zaniklých vesnic oproti žijícím sídlům. Umístěny jsou ve větší vzdálenosti od větších vodotečí, což dokládá vyšší medián (1219,5 m pro zaniklá, 1065 pro žijící) i rozsah těžiště hodnot (*graf 40*). Nápadná je vazba 4 zaniklých vesnic na tok Berounky, avšak u 3 případů byla vzhledem k přílišné vertikální členitosti dostupnost této řeky limitována (*obr. 49*). Naopak poloha Drasovic přímo v nivě umožňuje předpokládat její vystavení povodním. Až na jednu výjimku všechna města leží na významné vodoteči v regionu, značnou variabilitu pak vykazují obnovené vsi – 7 z nich je umístěno podél většího toku, ostatní jsou však již ve větší vzdálenosti. S touto strukturou koresponduje i přítomnost vodních řádů v zázemí vesnic. V dosahu 200 m je patrná absence u téměř 40 % žijících vsí, u zaniklých však celkový podíl dosahuje skoro 71 %. Případnou zranitelnost těchto sídel ještě zvýrazňují srážkové poměry některých částí regionu (*obr. 48*). Skupina 6 vesnic v jižním cípu Rokycanska, která nepřiléhá k žádnému toku, resp. v jednom případě se vyskytuje nedaleko pod prameništěm, je navíc zasazena do srážkově chudší oblasti. Méně zřetelně se tato souvislost projevuje u některých zaniklých vsí ve střední části a v jednom případě u východního okraje regionu (*obr. 49*).

V rozloze dobře dostupného zázemí podle nákladové vzdálenosti od středu sídel nejsou mezi zaniklými a žijícími sídly výrazné odlišnosti, celkové rozpětí hodnot je nepatrně výše umístěno u existujících vsí (*graf 41*). Tuto skutečnost částečně zapříčiňuje i četnější kontakt těchto území u zaniklých vsí – vyskytuje se u 71 % případů, zatímco jen u 61 % žijících vsí. Umístění zaniklých sídel v rámci vyšší koncentrace osídlení ještě znatelněji dokládá analýza hustoty osídlení (*obr. 50*). Z distribuce osídlení jasně vyplývá několik shluků sídel, které jsou vyšším podílem tvořeny právě zaniklými vesnicemi. Nápadná je zejména koncentrace v jižním cípu regionu, stejně jako táhlá skupina podél severozápadních svahů Radečské vrchoviny ve střední části území, případně již prostorově omezené koncentrace podél Berounky. Rovněž krabicový graf u zaniklých sídel je prokazatelně ve vyšší pozici než u žijících, úplně nejnižší je naopak u měst (*graf 42*). Tuto strukturu potvrzují i vzdálenosti nejbližšího souseda (*graf 43*). Celkové rozpětí, stejně jako hlavní těžiště i střední hodnota (1185 m) je u zaniklých

vesnic nižší než u žijících (medián činí 1447 m), stejně jako u obnovených (1244 m). Nicméně, v tomto regionu se rovněž nacházejí zaniklé vesnice v rámci řídkěji osídlené krajiny, což dokládají zejména vsi Sloupek a Lhotka ve střední části Rokycanska.

Vysoký počet zaniklých vsí umístěných v hustě osídleném území se také projevuje v dostupnosti kostelů. Přestože kostel byl přítomen v 11 žijících vesnicích a pouze u 2 zaniklých, neprojevovalo se to v horší dostupnosti z opuštěných vsí. Variabilita hodnot je u zaniklých a žijících sídel takřka identická (*graf 44*). V obou kategoriích nacházíme i případy ve větší vzdálenosti do kostelů. Vyšší koncentrace center náboženského života se překrývá s hustým osídlením ve střední části regionu (*obr. 51*). Větší rozpětí vzdáleností, zejména do vyšších hodnot, vykazují obnovené vsi.

Obdobná situace panuje v případě dostupnosti tržních center. U žijících sídel je patrná větší variabilita, zaniklé tak nejsou situovány v obecně větší vzdálenosti od městeček (*graf 45*). Tato skutečnost je způsobena četnými zaniklými vesnicemi, které se rozkládají v prostoru mezi městečky Rokycany a Radnice, případně v jejich blízkém okolí (*obr. 52*). Větší vzdálenost pustých vesnic, zejména v jižní části regionu, je vykompenzována vyšším počtem žijících vsí v severní části, rovněž s méně silnou vazbou na tržní centra. Jejich interakce byly z jedné strany omezeny řekou Berounkou, která byla překonávána jen v několika místech v rámci tohoto regionu.

Podobně, i ve vztahu k hlavním komunikacím nejsou patrné prakticky žádné odlišnosti mezi všemi kategoriemi (*graf 46*). Zaniklé vsi nacházíme jak přímo na komunikacích, tak i v jejich větší vzdálenosti. Zajímavé zjištění však přináší zobrazení vztahu sídel k významným cestám. Zatímco v blízkosti komunikace spojující Rokycany a Radnice zaniklé vsi převažují, podél nejvýznamnější dálkové komunikace procházející Mýtem a Rokycany se vyskytují prakticky jen sídla žijící (vyjma Lhotky, která na ni však přímo neleží; *obr. 53*). Tři sídla přitom byla obnovená. Je tedy otázkou, nakolik význam komunikace způsoboval výhodnost těchto poloh, a odvracel tak jejich trvalý zánik.

Zaniklé vsi vykazují evidentní vazbu na panská sídla. Dokonce převažují ta, která je přímo zahrnovala (vyskytuje se u 65 % případů zaniklých vsí, zatímco jen u 41 % existujících vesnic). Vysoká koncentrace panských sídel koresponduje s nejhustším osídlením v jižním cípu i v pásu ve střední části regionu (*obr. 54*). Zde se panské sídlo vyskytuje společně s naprostou většinou zaniklých vesnic. Naproti tomu, obnovené vsi jsou situovány v celkově větší vzdálenosti (*graf 47*).

V dostupnosti hutí nejsou zřejmě žádné odlišnosti mezi jednotlivými kategoriemi, ani k centrům zpracování železné rudy v 15. století, stejně jako k hutím a hamrům v 16. století (*graf 48 a 49*). Žijící vsi vykazují větší rozpětí

hodnot. Některé vsi tak byly situovány v jejich blízkosti, jiné naopak mimo jejich optimální dosah (*obr. 55 a 56*). V 16. století hutě a hamry vznikají v centrální oblasti průběhu Barrantienu, tedy v té části, kde zaniklá sídla většinou postrádáme. Až na několik případů zaniklých vesnic, zejména Sloupku, Lhotky a Chylic, se do jejich bližší pozice naopak dostávají existující vsi.

Určité tendence se naopak projevují při určení stáří sídel prostřednictvím jejich prvního uvedení v písemných pramenech. Přestože obě kategorie dosahují podobné střední hodnoty (1352 u žijících, 1378 u zaniklých), existující vsi vykazují obecně vyšší rozpětí všech roků s výrazným rozšířením do 12., méně i do 11. století (*graf 50*). V tomto období je prvně zmíněno až 25 žijících vsí (35%, 4 data jsou sporná) a pouze 6 zaniklých (17,6 %, 1 letopočet je sporný, 1 sídlo není písemnými prameny vůbec reflektováno). První doklady o pustých vsích se koncentrují až do průběhu 14. století, spíše až do jeho druhé poloviny. Nejstarší vesnicí zaznamenanou v pramenech jsou však zaniklé Drasovice, které jsou vztaženy k roku 1000. Podle očekávání jsou obecně dříve uváděna městečka, jejichž letopočty však vykazují větší rozptyl (1110 u Rokycan až 1349/79 v případě Strašic). Podobně variabilní soubor hodnot zahrnují obnovené vsi.

Srovnání velikostí sídel znesnadňuje limitovaný počet zaniklých vesnic, u kterých bylo možné stanovit nebo alespoň odhadnout počet usedlostí. Informace zanesené v Berní rule umožňují určit průměrnou velikost existujících vsí kolem poloviny 17. století. Ta činí 10,4 usedlosti na jednu ves. Ze zaniklých vsí tuto hodnotu několikanásobně přesahuje Kokot s až 32 usedlostmi (obtížně se však rozlišuje původní záměr a velikost vsi před jejím opuštěním). Větší vsí byla i Lhotka s 15 usedlostmi. Zbylé zaniklé vsi, pro něž lze velikost určit, již zahrnují méně než 10 usedlostí (Cetkov, Cháchov, Javor, Rovný, Sloupek), dvě vesnice přitom čítají pouze 4 usedlosti (Zhoř, Bukov). Větší osídlení inklinuje k úrodným půdám (*obr. 57*).

13.1.1. Shrnutí

Polohy žijících a zaniklých vsí vykazují prakticky totožné podmínky k zemědělství. Patrná je pouze mírná tendence v umístění zaniklých ve vyšších polohách, která se však vyskytuje pouze ve dvou oblastech. Ve sklonitosti svahů, jejich expozici a ozáření, ve vztahu k úrodným půdám i v rozloze optimálně dostupné plochy nejsou mezi souborem zaniklých a žijících vsí žádné zřetelné rozdíly. Řada zaniklých vesnic tak byla umístěna i ve velmi hospodářsky příhodném prostředí. Nevýhody značného počtu vesnic však spočívaly v umístění u nevýrazné vodoteče. Právě v této pozici v blízkosti prameniště byly situovány až tři čtvrtiny zaniklých vsí. Dvě početnější koncentrace sídel s tímto umístěním, společně s dalšími v samostatné pozici, přitom spadají do srážkově méně

vydatných oblastí, kde ještě více vzrůstalo ohrožení ztrátou průtoku vodního toku alespoň během některých období v roce.

Prostorová distribuce zaniklých sídel vyjma 4 případů nápadně koresponduje s průběhem Barrendienu. Ekonomika těchto vsí tedy vedle zemědělství mohla spočívat i na těžbě a alespoň prvotním zpracování železné rudy, čímž byly rozšířeny zdroje obživy obyvatel. Žijící vsi přitom zcela dominují v severní polovině oblasti, kde se jejich hospodářská činnost zakládala výhradně na zemědělství. Tato zjištění zcela odporují poznatkům z jiných částí Evropy, kde je několik zdrojů obživy považováno za prevenci vůči zániku (např. *Beresford 1971, 29; Zölitz 1984, 33*). Nicméně, v železnorudné oblasti se nachází i vysoký počet žijících vsí, které z hlediska přístupu zdrojů suroviny okupují výhodnější pozice než zaniklé, jsou umístěny v bezprostřední blízkosti ložisek nebo u většího rozsahu území s potenciálními zdroji železné rudy. Většina zaniklých vsí měla svou polohou spíše při okrajích výchozů rudy ztíženy nebo omezeny možnosti těžby železné rudy. Vzhledem ke skutečnosti, že ani podmínky k zemědělství nebyly zcela příznivé, mohly se tyto polohy projevit jako méně výhodné.

Zaniklé vsi jsou obecně umístěny v oblastech s velmi vysokou hustotou osídlení. Nápadná je zejména koncentrace zaniklých sídel v jižní a střední části regionu. Nacházíme zde však i takové zaniklé vsi, jež naopak ležely ve větší vzdálenosti od ostatních sídel. Ve vztahu k dalším komponentám, městečkům, kostelům či hutím nejsou patrné výraznější odlišnosti mezi zpustlými a existujícími vsi. Zejména v případě tržních center a kostelů byly umístěny jak v jejich bezprostřední blízkosti, tak i v odlehlejších oblastech. Zjevnou strukturu však vytváří vztah k panským sídlům, jelikož většina zaniklých vesnic tyto komponenty přímo zahrnovala. Určení, zda a jakým způsobem jejich přítomnost podmínila zánik sídel, zatím zůstává bez jednoznačné odpovědi. Ve vztahu k významnějším komunikacím zaniklé a žijící vsi celkově nevykazují žádné odlišnosti. Zajímavá je však dominance zaniklých vesnic na některých úsecích cest, zatímco podél dálkové komunikace spojující Čechy s Německem se nevyskytuje ani jedna zaniklá ves, snad kromě jedné výjimky. Kromě dvou případů se podél hlavních komunikací rozkládají i obnovené vsi.

Dle prvních zmínek je možné usuzovat na větší stáří žijících vesnic. Zaniklé byly obecně zaneseny do písemností až později, zejména během druhé poloviny 14. století. Přestože údaje v Berní rule indikují v tomto regionu jen menší vsi s průměrným počtem 10 usedlostí, naprostá většina zaniklých vsí (7 z 9 případů), kde byl doposud realizován archeologický výzkum, tohoto počtu nedosahuje. Výjimku představuje zaniklý Kokot s až 35 usedlostmi. Nelze však vyloučit, že tato ves se zmenšovala v průběhu své existence.

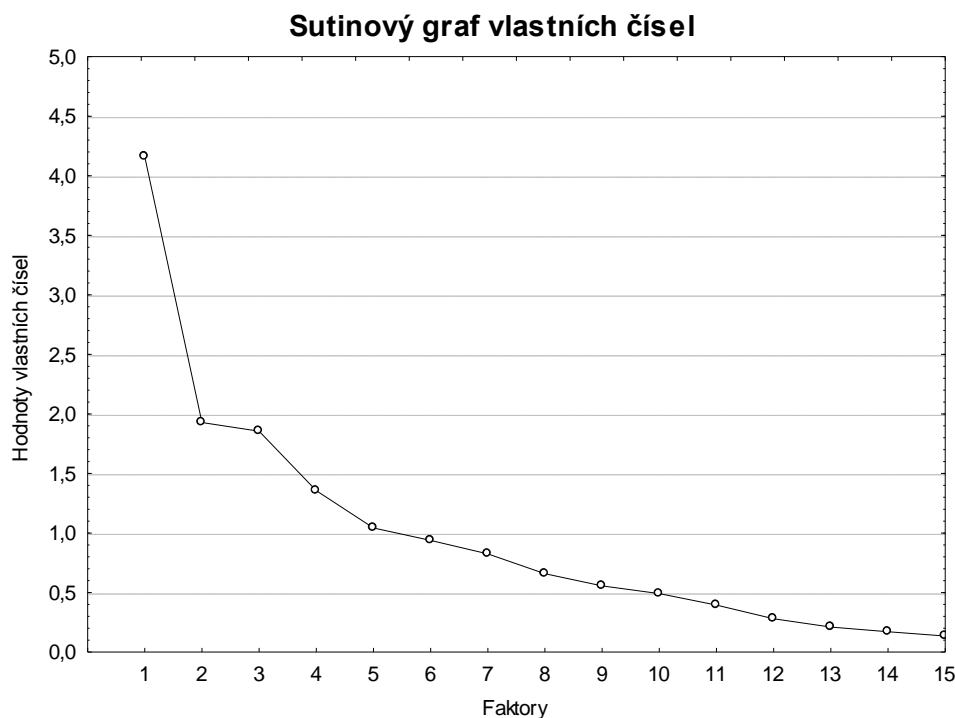
13.2. Skryté zákonitosti v sídelní struktuře regionu

Pravidelnosti ve vlastnostech vesnických sídel byly i na Rokycansku vyhledávány stejným způsobem jako v případě regionu na Dražanské vrchovině. Do konečného souboru vstupních dat vektorové syntézy bylo zahrnuto celkem 15 deskriptorů. Oproti Dražanské vrchovině je obsažen také vztah sídel k těžbě a zpracování železné rudy.

Vektorová syntéza vycházela z těchto deskriptorů:

- rozloha dobře dostupného zázemí ze středu intravilánu (m²)
- společná hranice zázemí (přítomnost/absence)
- dostupnost vsi z kostelů (výše nákladu)
- dostupnost vsi z tržních center (výše nákladu)
- dostupnost vsi z významných komunikací (výše nákladu)
- dostupnost vsi z panských sídel (výše nákladu)
- dostupnost vsi z hutě či hamru (výše nákladu)
- hustota osídlení (koeficient hustoty)
- nadmořská výška středu intravilánu (m n. m.)
- vzdálenost vsi od větších vodotečí (m)
- vzdálenost vsi od úrodných půd (m)
- vzdálenost vsi od potenciálních zdrojů železné rudy (m)
- počet půdních typů v extravilánu (koeficient přítomných půdních typů v bufferu o poloměru 800 m)
- rozloha území v extravilánu se sklonem svahů více než 15° (m²)
- rozloha území v extravilánu s orientací k jihu (m²)

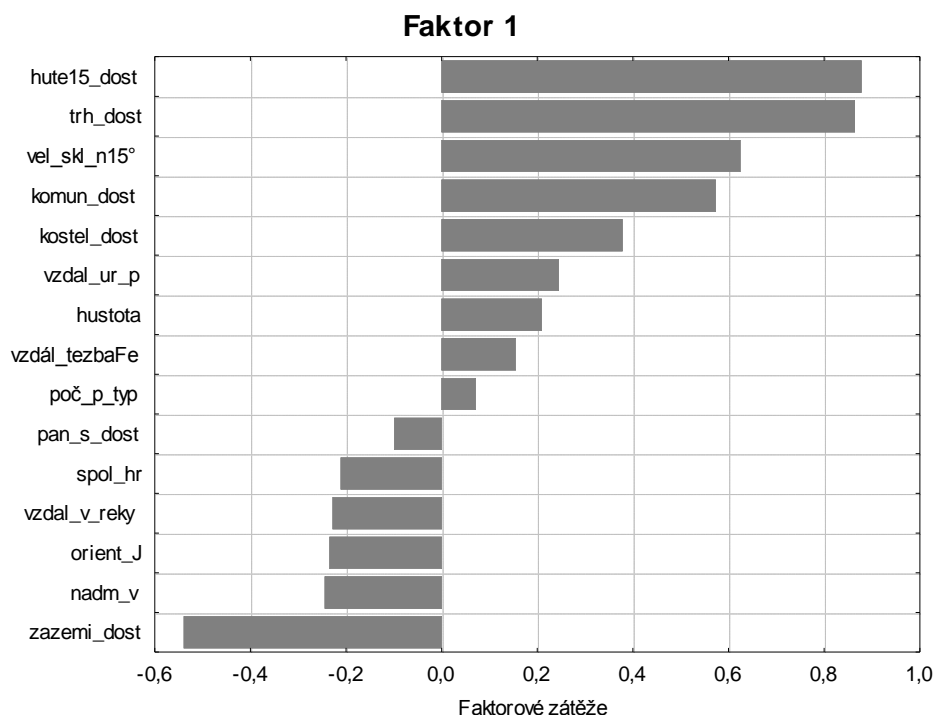
Z matice korelačních koeficientů bylo extrahováno 5 faktorů, jejichž vlastní čísla jsou vyšší než 1 a vyčerpávají 68,9 % celkové variability. Zbýlých 31,1 % lze považovat za dostatečný prostor pro vytvoření náhodných struktur. Faktory byly opět rotovány metodou Varimax prostý.

V případě Rokycanska bude postupováno stejným způsobem jako ve vyhodnocení výsledků v regionu na Dražanské vrchovině. Uveden bude popis každé latentní dimenze, podíl dvou skupin typických sídel, který doplní zasazení do prostorového kontextu a konfrontace s externí evidencí (*tab. 2*). V samostatné části bude uvedena kombinace dvou faktorů s případně další vrstvou nezávislých dat v těch případech, u kterých vytváří uchopitelné výsledky.

13.2.1. Faktor 1

U faktoru 1 se v dominantním postavení společně nachází dostupnost hutí existujících v 15. století a dostupnost tržních center. Méně významné jsou rozlohy svahů se sklonem vyšším než 15°, dostupnost komunikací, přiřadit snad lze i dostupnost kostelů. V záporném pólu se významněji projevuje pouze optimálně dostupná plocha v zázemí sídel.

Osídlení s hodnotami faktorových skóre vyšší než +1 je charakterizované vysokou váženou vzdáleností od hutí, tržních center a hlavních komunikací, vyšší podíl strmých svahů v jejich okolí navíc omezuje velikost optimálně dostupného extravilánu. Do této skupiny spadá 12 žijících vsí (16,9 %) ¹⁷, 5 zaniklých (14,7%) ¹⁸ a 2 obnovené (18,2 %) ¹⁹.

Opozici předešlé skupiny vytvářejí vesnická sídla, v jejichž sousedství se nacházejí centra zpracování železné rudy, městečka a významnější komunikace. Vzhledem k umístění v plošším reliéfu navíc mají lépe dostupná zázemí. Tato specifická kombinace vlastností odpovídá nižšímu počtu sídel, je zde 10 žijících vesnic (14,1%) ²⁰, pouze dvě zaniklé (5,9 %) ²¹ a stejný počet obnovených vesnic ²².

Ze zobrazení statisticky významných hodnot faktorových skóre jasně vyplývají prostorové koncentrace vesnických sídel na obou pólech (*obr. 58*). Početnější skupina čítající 12 vesnic s vysokými kladnými hodnotami je umístěna podél Berounky na severu vytyčeného regionu a podél výběžku Křivoklátského hvozdu na severovýchodě. Menší soubor 5 vesnic kopíruje naopak jižní hranici území. Zaniklé osídlení nacházíme v obou shlucích, 2 zaniklé vsi jsou situovány na okraji sídelní zóny v severovýchodní části. Vesnice s nejnižšími hodnotami skóre

¹⁷ Čilá, Hradiště, Hřešihlavy, Chlum, Kornatice, Lhotka, Mešno, Ostrovec, Podmokly, Trokavec, Třímány a Zvíkovec

¹⁸ Drasovice, Javor, Jejičné, Nevěžeň a Řebřík

¹⁹ Sedlecko a Vísky

²⁰ Čekov, Kamenný Újezd, Němčovice, Osek, Přívětice, Skomelno, Svojkovice, Újezd u Svatého Kříže, Volduchy a Vranov

²¹ Třebín a Kaliště

²² Chomle a Borek

jsou rozprostřeny v centrální části území, větší skupina sídel sousedí s městečkem Radnice, další spadá do širšího zázemí Rokycan.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F1, +1 a více)

Žijící vesnice v této skupině z hlediska prvního zmínění v písemných pramenech zcela odpovídají průměru (rok 1314), u zaniklých je značná variabilita hodnot způsobena zahrnutím Drasovic uvedenými již v roce 1000, ostatní jsou v průměru uvedeny roku 1361 (*tab. 2*). Obnovené vsi, zastoupené jen dvěma případy, jsou zmíněny nejdříve (1274,5). Všechny kategorie sídel jsou umístěny v nepatrně menší vzdálenosti od svých sousedů, nejbližší jsou zaniklé (1159 m), pak obnovené (1240 m), u kterých je i nejvyšší odchylka od průměrné hodnoty všech sídel této kategorie, žijící nabývají hodnotu 1328 m. Skupina žijících sídel je méně viditelná z hlavních komunikací, nižší hodnotu než průměr mají také vsi obnovené, zaniklé odpovídají průměru. Žijící i zaniklé vsi jsou poněkud v okrajovější pozici, obnovené se naopak nevyskytují u větších lesních komplexů. Všechna sídla jsou jednoznačně umístěna ve značné vážené vzdálenosti od hutí či hamrů doložených i v 16. století, nacházejí se tak mimo centra zpracování železné rudy. Větší odlišnost mezi zaniklými a žijícími sídly panuje v případě vzdálenosti od predikovaných zdrojů železné rudy, když zaniklé jsou v mnohem bližší pozici (2873 m ku 928 m), obnovené jsou rovněž dále. Zaniklá i žijící sídla vykazují vyšší vertikální členitost svých zázemí ($7,7^\circ$ a $7,4^\circ$) a také rozsáhlejší část zázemí s vyšší relativní ozářeností. Obnovené jsou v tomto ohledu podprůměrné.

Z vesnic situovaných u jižního okraje regionu je největším osídlením Trokavec s až 18 usedlostmi uvedenými v Berní rule. Ostatní, včetně zaniklého Javoru, jsou menší, střediskový charakter Mešna způsobuje přítomnost kostela. Zajímavý kontrast je patrný v případě sousedních Kornatic a pustého Javoru. Zaniklá ves se vedle okrajové polohy vyznačuje o poznání menším rozsahem dobře dostupného území, které ztěžuje zemědělské aktivity, a rovněž umístěním nad prameništěm. V těchto ohledech je poloha Kornatic ležících u větší vodoteče mnohem příhodnější, původní sídelní areál vedlejší vsi naopak nebyl následně využíván a je zcela pokryt lesním porostem. Ve výrazně plošším reliéfu, který zaručoval optimální rozložení polností, jsou situovány také obnovené Vísky. Rovněž pro obnovu samostatně ležícího Sedlečka mohla rozhodnout výhodná poloha u Berounky, která navíc nedisponuje tak příkrými svahy jako zázemí jiných sídel v obdobném umístění. Tato ves také patří k dříve uvedeným sídlům v oblasti. Centrálním sídlem v severním shluku je Zvíkovec, velká ves (později městečko) s kostelem, větší vsí je i Chlum (*obr. 59*). Průměrnou velikost překonávají i Třímány a Podmokly. Ty vedle zaniklých Drasovic patří k nejstarším sídlům zaznamenaným písemnými prameny. Určitou shodu nacházíme u zaniklých Drasovic a Jejičného.

Přestože jsou situovány u větší vodoteče, kde jsou i vhodnější půdy k zemědělství, jejich zázemí je tak vertikálně členité, že využití extravilánu je mimořádně nákladné. U Drasovic je však, i přes polohu přímo v nivě Berounky, zřejmá kontinuita využití (do jisté míry může mít vliv i nedaleká hlavní komunikace), u Jejičného převažuje zalesnění, podobně jako u zaniklé Nevěženě. Polohu této vsi charakterizuje sice dobrá dostupnost zázemí, ale naopak absence vodního zdroje u intravilánu. Nachází se také v sousedství Mlččic, velké vsi s kostelem. U Řebříku je na první pohled zřejmá pozice zcela na okraji sídelní oikumeny.

Prostředí sídel umístěných v horším dosahu centrálních oblastí, navíc s vyšší vertikální členitostí reliéfu a tedy nákladnější obsluhou zázemí nezaručovalo přežití sídel. Právě přílišná členitost jejich zázemí či okolí, přestože sídla okupovala i úrodné půdy, vytvářela největší limity, stejně jako slabší vztah k vydatným vodotečím. Drasovice byly naopak limitovány svou polohou přímo v nivě Berounky, kde jsou mimořádně ohroženy záplavami. Strmé svahy údolí radikálně snižovaly rozsah dobře dostupného extravilánu. Limity sídel mohly být prohloubeny také jejich umístěním v sousedství větších, střediskových vsí nebo sídel s obecně vhodnějšími podmínkami k zemědělství.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F1, -1 a méně)

Všechny kategorie se nijak významně neodlišují od průměrných hodnot všech sídel, nejdříve jsou uvedeny žijící (1306), později zaniklé (1379) a pak obnovené (1395,5; *tab. 2*). Žijící i obnovené vsi nacházíme ve větší vzdálenosti od svých sousedů (1698 a 1706 m), s tímto trendem však nekorespondují dvě zaniklé vsi umístěné v těsnějším kontaktu s vedlejším osídlením (1159 m). Sídla všech kategorií jsou viditelná z hlavních komunikací, obnovená jsou však více okrajová, žijící částečně, kdežto zaniklé vůbec. Všechny kategorie jsou umístěny v blízkosti hutí i v 16. století a poněkud nižší je vzdálenost k předpokládaným zdrojům železné rudy, nejnižší je opět u žijících (1096 m). Menší podíl více ozářeného území je u existujících i zaniklých vsí vykompenzován nižší členitostí okolního reliéfu, obnovené u obou vlastností nijak nevybočují od průměru, nabývají tak středních hodnot. Až na jeden případ u žijících sídel a jeden případ u obnovených všechny ostatní ve svých zázemích zahrnují určitý podíl úrodné půdy.

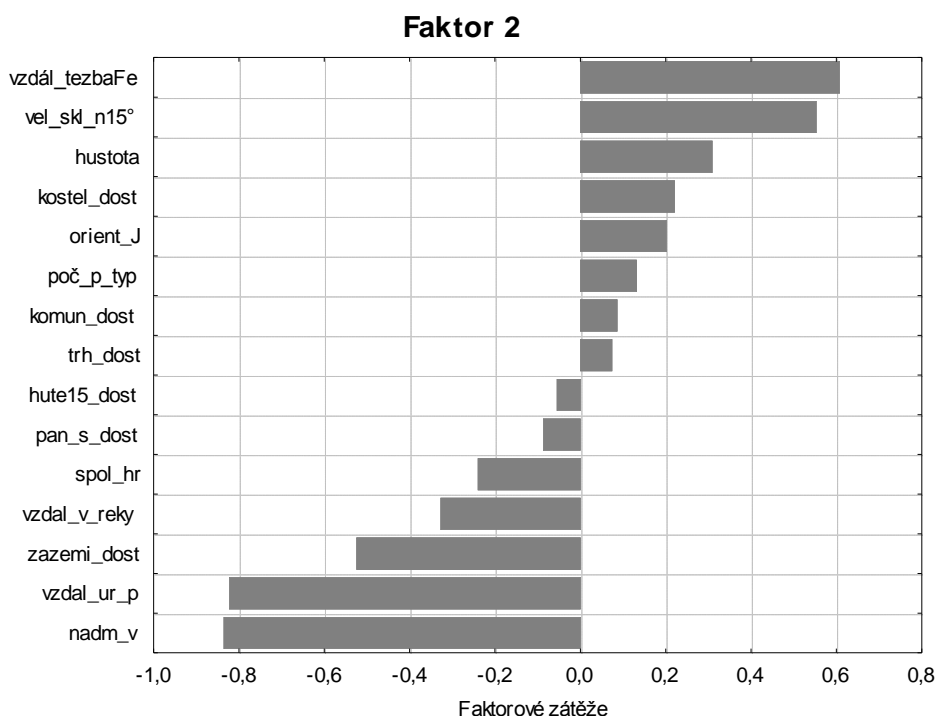
Osek a Volduchy se řadí mezi největší vesnická sídla v regionu, Přivětice a Skomelno také přesahují průměrnou hodnotu (*obr. 60*). U 4 žijících vesnic nacházíme kostel. Menší vsi bez kostela se vyskytují buď podél dálkové komunikace (Borek, Svojkovice a Cekov), nebo kolem sebe mají dostatečný prostor pro rozložení svých polností (Kamenný Újezd, Újezd u Sv. Kříže, Němčovice). Zaniklé vsi Třebín a Kaliště se totožně vyskytují v těsném kontaktu s vedlejšími

sídly a jejich zázemí hraničí s katastrem Rokycan resp. Radnicemi, tedy ekonomickými centry oblasti. Obě polohy shodně vykazují využití okolními sídly až do současnosti.

V lepším dosahu center a plošším reliéfu jsou patrné příznivější podmínky k zajištění kontinuity osídlení. Ty jsou zajištěny i podílem úrodné půdy v zázemí sídel. V rámci těchto podmínek nacházíme pouze dvě zaniklé vesnice. Obě sídla se však rozkládala v těsném sousedství s městečky či velkými vesnicemi a jejich pozemky byly mezi ně i následně rozděleny. Pozicí ve zcela otevřené krajině mohla být navíc snadno vystavena zničení během válečných událostí. Prevencí zániku byl vedle dostatečné velikosti sídel a přítomnosti kostela také větší rozsah zázemí či poloha přímo na významné komunikaci.

13.2.2. Faktor 2

U druhého faktoru lze pozorovat nejvýznamnější hodnoty faktorových koeficientů u nadmořské výšky a vzdálenosti k úrodným půdám, oba deskriptory jsou situovány v záporné části. Významná je zde také dobrá dostupnost zázemí, v protikladu vůči nim vystupuje vzdálenost k potenciálním ložiskům železné rudy a podíl území se sklonem přesahujícím 15°.

Vesnice s nejvyššími hodnotami faktorových skóre se vyznačují značnou vzdáleností od potenciálních ložisek železné rudy, vyšším podílem strmých svahů

ve svých extravilánech, které však zahrnují úrodnější půdy. Umístěny jsou také v nižší nadmořské výšce. Za typické objekty lze považovat 5 existujících vesnic (7 %)²³, stejný počet zaniklých (14,7 %)²⁴ a 2 obnovené vesnice²⁵.

Naopak, nízká faktorová skóre indikují osídlení s polohou ve vyšší nadmořské výšce, kde sice sídla postrádala vazbu na úrodné půdy, avšak v jejich blízkosti se nacházela ložiska železné rudy. Zasazeny byly v méně členitém reliéfu. Tato skupina zahrnuje 8 žijících vesnic (11,3 %)²⁶, 7 zaniklých vesnic (20,6 %)²⁷, což představuje pětinu jejich celkového počtu a opět 2 vsi, které byly následně obnoveny²⁸.

Podobně jako v případě předchozího faktoru, i u tohoto se v geografickém prostoru projevuje evidentní koncentrace sídel s významnými vysokými i nízkými hodnotami faktorových skóre (*obr. 61*). Kladná jsou vázána do nejstaršího sídelního území v nejnižších částech regionu, v blízkosti úrodných půd a podél řeky Berounky. Právě charakteristická, výrazně zaříznutá údolí této řeky a jejich přítoků způsobuje značnou vertikální členitost zázemí těchto sídel. Až na jeden případ jsou všechny zaniklé vsi situovány na okraji regionu, těsně tak přiléhají k Berounce. To samé platí i pro 2 obnovené vsi. Typické záporné hodnoty se naopak vyskytují v nejvýše umístěných částech krajiny, zejména v Bukovohorské vrchovině v jižním cípu regionu, kde nacházíme 13 vesnic, z toho 5 zaniklých. Další 2 opuštěná sídla leží na úpatí Hudlické vrchoviny, poslední existující ves nacházíme na úpatí Radečské vrchoviny.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F2, +1 a více)

Tato skupina sídel je charakterizována nejstaršími prvními písemnými zmínkami. Kvůli přítomnosti Drasovic dosahují nejnižšího průměrného letopočtu zaniklé vsi (1170, u jedné jej neznáme), žijící a obnovené jsou nepatrně pozdější (1200 resp. 1204,5), ale i tak jsou uvedeny dříve, než činí průměrná hodnota (*tab. 2*). Všechny kategorie sídel jsou situovány v kratší vzdálenosti od svých sousedů, nejbližší jsou obnovené (954 m), pak zaniklé (1087 m) a žijící (1236 m). Žijící vsi nejsou příliš viditelné z hlavních komunikací, u zaniklých a obnovených není patrná významnější odchylka od celkového průměru. Zaniklé vsi jsou však umístěny ve více otevřené krajině. Společně s obnovenými jsou umístěny v horší dostupnosti od hutí existujících v 16. století, u žijících se neprojevuje žádná

---

²³ Bujesily, Lhotka u Radnic, Olešná, Vranovice a Všenice

²⁴ Drasovice, Chockov, Nová ves, Žíkov a Samota u Olešné

²⁵ Darová a Liblín

²⁶ Lhota pod Radčem, Mešno, Mirošov, Nevid, Skořice, Štítov, Těně a Trokavec

²⁷ Dolní Kamýk, Hlohová, Horní Kamýk, Chylice, Okrouhlík, Řebřík a Srnice

²⁸ Příkosice a Vísky

evidentní tendence. Všechny kategorie jsou však situovány ve značné vzdálenosti i od predikovaných ložisek železné rudy, přičemž průměrná hodnota dosahuje až k 7 km. Shodu vykazují i ve vysokém průměrném sklonu extravilánu a ve vyšším podílu dobře ozářených ploch v zázemí. Všechna obnovená sídla leží v bezprostřední blízkosti Berounky, v podobném umístění jako zaniklé Drasovice, další tři zaniklé leží nedaleko. Všechny zaniklé a obnovené vsi ve svých zázemích zahrnují i úrodnou půdu, její podíl nacházíme v extravilánu pouze u dvou existujících vesnic. Pouze v jednom případě pozemky zaniklého sídla pokrývá les, jedná se však o malou sídelní jednotku, která sestávala z jedné, max. dvou usedlostí.

Největším sídlem jsou Bujesily a Vranovice, ostatní se řadí spíše k menším vsím. Všechny žijící vsi jsou ve větší vzdálenosti od Berounky, zaniklé (kromě Chockova) a obnovené jsou v její blízkosti, obnovené k ní společně s Drasovicemi přímo přiléhají (*obr. 62*). V případě Žíkova je rovněž uchována kontinuita osídlení, pozemky Nové vsi byly využívány okolními sídly až do současnosti. Jediné zaniklé osídlení v lesním prostředí představuje samota u Olešné. Kromě větší vzdálenosti od ostatních a značně marginálního charakteru z hlediska počtu usedlostí za tím lze spatřovat zejména absenci vodního zdroje v optimálním dosahu. Zaniklý Chockov umístěný v těsném sousedství Lhoty u Radnic okupuje úrodné hnědozemě a do této pozice se osídlení navrátilo na počátku 18. století.

Ani prostředí příhodné po zemědělství, byť v členitějším reliéfu, nezaručovalo přežití sídel. Paradoxně, zranitelnost zaniklých vsí způsobovaly úrodné půdy, které mohly být využity ze sousedních sídel. Tyto polohy nebyly příhodné pro trvalé obývání větší komunitou, a to z důvodu vyšší vertikální členitosti, která neumožňovala rozložení dostatečně rozsáhlých zázemí. Tato území však mají optimální podmínky pro zemědělské využití či podnikatelské aktivity. Kontrastní podmínky vykazuje samota u Olešné. Přes blízkost Berounky postrádala bezprostřední kontakt s vodním zdrojem, navíc se nachází v okrajové pozici. Za jejím umístěním zřejmě stál průběh hlavní komunikace. Jako jediná je dnes zalesněna.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F2, -1 a méně)

První písemné zmínky oscilují kolem průměrné hodnoty pro každou kategorii sídel, zaniklá sídla jsou přitom celkově o něco starší (*tab. 2*). Průměrná vzdálenost od nejbližšího vedlejšího sídla je překonána u žijících (1713 m) i obnovených vesnic (1698 m), zaniklé na průměr s hodnotou 1121 m nedosahují. Většina vesnic zahrnutých mezi nejnížší faktorová skóre je spíše viditelná z hlavních komunikací, zaniklé i obnovené jsou i méně okrajové. V dostupnosti

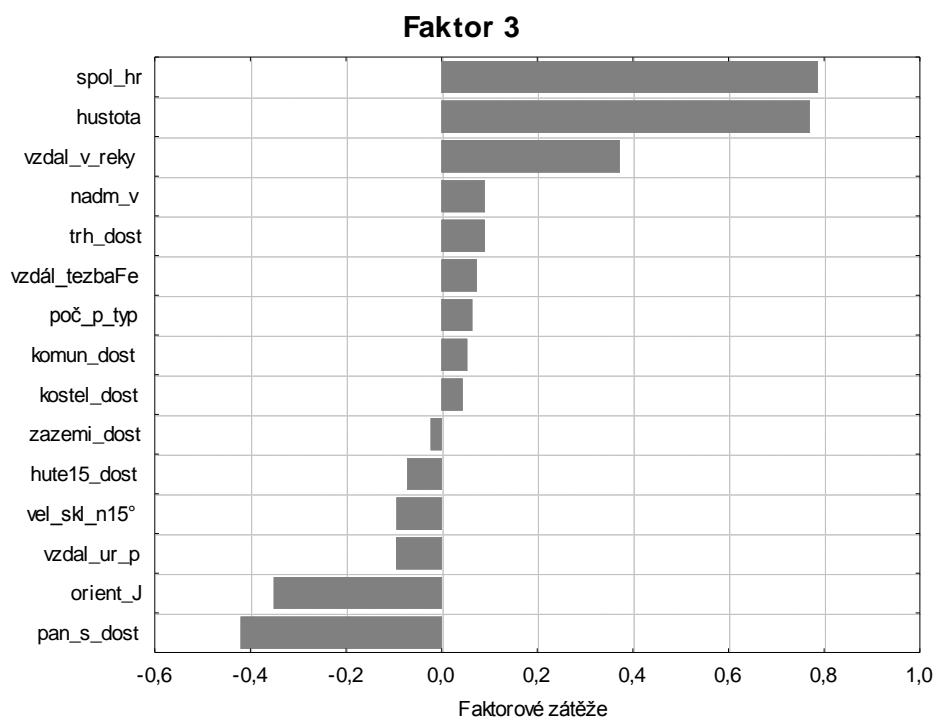
k centřum zpracování železa v 16. století se neprojevuje žádná tendence, pro všechny kategorie však platí poloha v blízkosti území s možnými zdroji železné rudy, zaniklé vsi přitom leží přímo v tomto území nebo nedaleko od jeho okraje. Všechny kategorie také vykazují nízký průměrný sklon svých zázemí i malý podíl dobře ozářeného území. Až na jeden případ (Hlohová) jsou všechny zaniklé a obnovené vesnice bez přímého kontaktu s tekoucím vodním zdrojem. Tento vztah vykazuje také 6 z 8 případů žijících vesnic. Nicméně, značná část zázemí všech zaniklých vesnic náleží do srážkové chudší oblasti, kde se částečně nachází max. 3 žijící vsi, v plném rozsahu však pouze jedna. Extravilán žádné z vesnic v této skupině se nerozkládá na úrodných půdách.

Sídlo centrálního charakteru představuje Lhota pod Radčem, která se řadí mezi velké vsi a navíc zahrnuje kostel. Podobný charakter mají Skořice, přestože jsou menší, kostel se vyskytuje také v Mešně (*obr. 63*). Kostel byl přítomen i v zaniklých vsích Řebřík a Chylice, měly tam však přežívat zbytky osídlení a v 18. století byly v tomto místě postaveny chalupy. Nápadný je i vyšší počet usedlostí u dalších sídel, k větším vsím patří Trokavec, Mirošov a Nevid v jižní části, či Těně na jihovýchodě. Kromě Chylic jsou všechny zaniklé vsi umístěny mimo průběh hlavních komunikací, z hlediska jejich umístění jsou patrné dvě odlišné tendence. Skupina na jihu představuje v těsné blízkosti umístěná sídla v rámci vyšší koncentrace osídlení, jejich pozemky byly z větší části zahrnuty do vedlejších katastrů. Přímo u střediskové vsi s kostelem (Mešno) byla situována také Hlohová, jejíž pozemky však z větší části využity nejsou. Tato umístění kontrastují i s blízkými obnovenými sídly, které se rovněž rozkládají v blízkosti hlavní komunikace. Řebřík a Okrouhlík jsou naopak ve větší izolaci od okolních sídel a značný podíl jejich zázemí pokrýl les.

V tomto prostředí charakterizovaném vyšší polohou, horšími podmínkami k zemědělství a naopak s vazbou na ložiska železné rudy zranitelnost sídel prohlubuje absence dostatečného vodního zdroje. Většina zaniklých vesnic se rozkládala v prameništi nebo dokonce nad ním, navíc spadaly do srážkově chudší oblasti. Vyschnutí vodních zdrojů napomáhala i značná hustota osídlení a tedy odlesnění většiny tohoto území. Tyto polohy tak spíše než k trvalému obývání byly vhodnější k využití pozemků, což dokládá i současné převažující odlesnění. V této skupině je dokumentován zánik svou vesnických sídel s kostely, ani přítomnost této komponenty nemohla zabránit opuštění vzhledem k méně příznivým podmínkám přírodního prostředí. Zaniklá ves Hlohová, která byla umístěna podél větší vodoteče, těsně přiléhala k Mešnu, tedy větší vsi s kostelem.

13.2.3. Faktor 3

Jednoznačně nejvyšších hodnot u třetího faktoru dosahuje společná hranice zázemí a hustota osídlení. O poznání slabší je ve stejném pólu vzdálenost od větších vodních toků, v záporné části se nachází dostupnost panských sídel a orientace svahů k jihu v zázemí sídel.

Ve skupině s vysokými kladnými hodnotami faktorových skóre převažují zaniklé vsi, zastoupeny jsou 10 případy, což představuje téměř třetinu jejich celkového množství (29,4 %)²⁹. Žijících vesnic je pouze 8 (11,3 %)³⁰, další 2 vesnice se řadí do kategorie obnovených³¹. Tato skupina vsí se vyznačuje umístěním v rámci vysoké koncentrace osídlení, v blízkosti panských sídel.

Na rozdíl od předchozí, skupina s nízkými statisticky významnými hodnotami faktorových skóre čítá 15 dnes existujících vesnic, tedy pětinu (21,1 %)³², ale pouze 3 opuštěné vsi (8,8 %)³³. Stejný počet sídel byl opět vzkříšen k životu³⁴. Tyto vesnice jsou charakterizovány vzdálenější polohou od ostatních sídel, stejně jako sídel nobility, jejich katastry vykazují vyšší podíl území orientovaný jižním směrem.

²⁹ Dolní a Horní Kamýk, Kaliště, Kamenný/Myší Újezd, Mydlná, Nová ves, Srnice, Újezdec, Vařiny a Vráž

³⁰ Březina, Bušovice, Nevid, Přívětice, Smědčice, Střapole, Veselá a Vojenice

³¹ Biskoupky a Sedlecko

³² Dobřív, Drahoňův Újezd, Hůrky, Cheznovice, Chlum, Chotětín, Kamenný Újezd, Kříše, Medový Újezd, Mlečice, Skořice, Těně, Těškov, Volduchy a Vranovice

³³ Kokot, Řebřík a Sloupek

³⁴ Borek, Holoubkov a Klabava

V prostorovém kontextu se i v případě třetího faktoru projevuje shlukování faktorových skóre na obou pólech (*obr. 64*). Vysoké kladné hodnoty jsou zasazeny do výrazně koncentrované skupiny sídel v jižním cípu regionu, další skupina se táhne od západního okraje na severovýchod k městečku Radnice. Další 3 vesnice umístěné v rámci vysoké hustoty osídlení jsou rozprostřené po severozápadní části regionu. Vyšší počet zaniklých vsí je evidován v obou shlucích. Větší podíl vesnic s nejnižšími hodnotami faktorových skóre je soustředěn do střední části regionu, kde je patrná nižší koncentrace osídlení. Toto území se z velké části, zejména na východě, překrývá s panstvím Rožmberků. Další skupina sídel se nachází v severovýchodní části regionu, dvě vesnice jsou také u západní hranice.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F3, +1 a více)

Mezi žijícími a zaniklými v této skupině je patrná větší odlišnost v prvních písemných zmínkách, žijící jsou starší (1287), stejně tak obnovené (1313), zaniklé vsi jsou o něco později uvedené, než činí jejich celkový průměr (*tab. 2*). S tímto faktorem jednoznačně koresponduje vzdálenost od nejbližšího souseda, která je pro všechny kategorie velmi nízká (1141 m pro žijící, 976 m pro zaniklé a 960 m pro obnovené). Žijící a obnovené vesnice jsou méně viditelné z hlavních komunikací, zaniklé v tomto nijak nevybočují od průměru. Většina sídel všech kategorií je spíše situována v otevřenější krajině. Obnovené vsi charakterizuje také značná vzdálenost od hutí existujících v 16. století, u žijících a zaniklých jsou naopak hodnoty o něco nižší než celkový průměr. Celá tato skupina se vyskytuje poblíž potenciálních zdrojů železné rudy, zaniklá sídla, vyjma Nové vsi, k těmto oblastem přiléhají. O něco nižší jsou u žijících a zaniklých sídel průměrné sklony extravilánu (7,8° a 7,7°) i podíl dobře ozářené plochy. U obnovených je sklon jen nepatrně vyšší (6°) a plocha ozáření koresponduje s celkovým průměrem. Celkem 7 zaniklých vesnic nevykazuje bezprostřední kontakt s tekoucím vodním zdrojem, další ves (Vařiny) je pouze u 1. vodního řádu, pouze Mydlná u druhého. Tuto polohu registrujeme u dvou případů žijících vesnic a jedné obnovené. Nevýhody tohoto umístění jsou navíc zostřeny převládajícím umístěním ve srážkově chudší oblasti, do které z větší části náleží všechny zaniklé vsi (kromě jednoho případu se v ní rozprostírá i větší podíl zázemí žijících a obnovených vesnic).

Větší vsi s kostelem představují Přívětice, střediskem náboženského života byly i Vojenice (*obr. 65*). Vyšší počet usedlostí měly také Březina a Nevid, ostatní žijící jsou z hlediska velikosti průměrné. Žijící sídla se zpravidla nacházejí na okrajích shluků sídel a kolem nich se rozprostírá větší, dobře dostupné zázemí. Všechny zaniklé vsi naproti tomu charakterizuje nejen poloha uvnitř větší koncentrace osídlení, ale také velmi těsný kontakt se sousedními sídly. Vyskytují se jak ve dvojici s větší vsí, tak v pozici mezi dvěma sídly. Z toho důvodu byl i velmi

omezen rozsah jejich zázemí. Většina jejich původních areálů je dnes využívána k zemědělství, dvě výjimky, které jsou z velké části zalesněny, představují Mydlná a Újezdec. Obnovené vsi nejsou situovány uprostřed shluků, Biskoupky tak nemají omezenou velikost zázemí, Sedlecko leží v nízko poleženém terénu u Berounky.

V hustě osídlené krajině registrujeme mimořádnou intenzitu zanikání vesnických sídel. Toto prostředí charakterizuje také vysoká koncentrace panských sídel. Nižší význam vesnic, které byly opuštěny, indikuje pozdější uvedení písemnými prameny. V rámci shluků sídel přežívají vsi s centrálním charakterem, v řadě případů jejich umístění při okraji skupiny sídel umožnilo rozložení dostatečně velkého zázemí. Obývání pozic zaniklých sídel ztěžovala absence vydatného vodního zdroje, umístění v rámci sušší oblasti a vyšší hustota osídlení, kde se mohly více projevit následky odlesnění krajiny. Vzhledem k optimální dostupnosti ze sousedních, významnějších sídel byly původní areály zaniklých vesnic zahrnuty do sousedních katastrů a dodnes jsou zemědělsky využívány.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F3, -1 a méně)

I v této skupině jsou zaniklé vsi mladší než žijící (1308 vs. 1352), nejpozději jsou však prvně zmíněna obnovená sídla (*tab. 2*). Vzdálenost nejbližšího souseda je dle očekávání u všech vysoká, v nejvzdálenějších pozicích se však vyskytují zaniklé vsi, jejichž průměrná hodnota přesahuje 2 km. Všechny tři obnovené vsi jsou dobře viditelné z hlavních komunikací, ve zbylých se neprojevuje žádná pravidelnost. S větší izolací koresponduje i okrajovost sídel a kontakt s více zalesněnými oblastmi, který je nejvyšší u zaniklých vesnic. Obnovená sídla se nacházejí v sousedství center výroby železa, vybrané zaniklé a žijící vsi jsou umístěny v jejich blízkosti i ve větší vzdálenosti. Všechny kategorie se vyskytují v nevelké vzdálenosti od území s možnými ložisky železné rudy, v nejtěsnějším kontaktu jsou opět zaniklé vesnice (průměrná vzdálenost činí 382 m). V členitosti reliéfu i rozsahu území s lepší ozářeností se tato skupina nijak výrazně neodlišuje od celku. Také všechny 3 zaniklé vsi zahrnuté do této skupiny přímo nepřínalesí vodnímu toku, u žijících, přestože se vyskytuje v 6 případech, toto umístění nepřevládá. Všechny obnovené vsi se objevují v blízkosti větších vodotečí, a zahrnují tak k zemědělství vhodnější fluvizemě. Úrodnější půdy naopak postrádáme u zaniklých vsí (jen okrajově zasahují do zázemí zaniklého Kokotu), u žijících převládají.

Většina žijících sídel v této skupině je větších (u zaniklých to platí pouze pro Kokot; *obr. 66*). Ve vsích Skořice, Drahoňův Újezd a Mlečice je umístěn kostel (také u zaniklého Řebříku). Menší vsi, Kamenný Újezd a Chotětín, leží u hlavních komunikací. To samé platí pro všechna obnovená sídla (Klabava, Borek

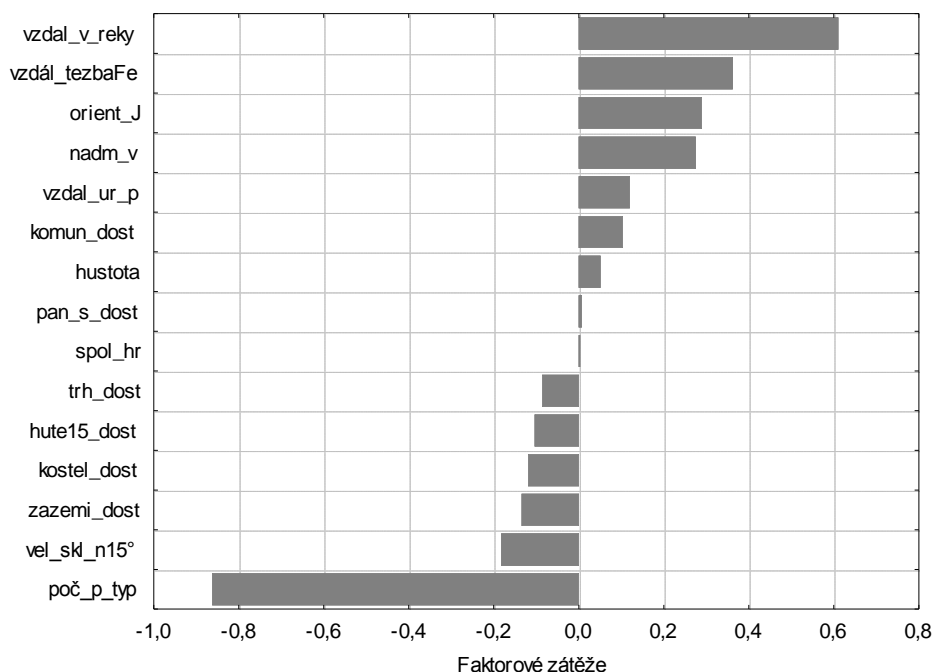
a Holoubkov), která se dokonce vyskytují u dálkové komunikace. Zaniklé vsi shodně charakterizuje vzdálenější umístění od okolních sídel či více izolovaná poloha na okraji sídelní struktury, kde jejich zázemím neprobíhá hlavní komunikace. V podobné pozici nacházíme žijící Hůrky, které se odlišují pouze polohou u vydatnější vodoteče. Nevýhodné prostředí zejména u Sloupku, ale také v případě Kokotu, vytvářela jejich téměř vrcholová poloha, která u žádného jiného osídlení v regionu není registrována. Obě vsi jsou dnes kompletně zalesněny, Řebřík částečně.

V případě samostatně se vyskytujících vesnic je zanikání o poznání vzácnější než v předchozím případě. Zaniklé vsi jsou později uvedené písemnými prameny a také nejvzdálenější od okolního osídlení, což mohlo prohlubovat jejich marginální charakter. K němu napomáhala i absence hlavní komunikace v jejich zázemí či menší velikost. Výjimku v počtu dokumentovaných usedlostí představuje Kokot. Data nicméně neumožňují stanovit velikost komunity před opuštěním této vsi. Stejně tak nemáme opory pro stanovení postupného úpadku původně rozsáhlé vsi nebo jejím náhlém, kompletním zániku. Význam v zanikání připadá i neobvyklé topografii sídel, které se ve dvou případech rozkládají v exponované poloze. V této pozici se nenachází jiné existující vesnice. Za prevenci zániku lze považovat vedle velikosti sídel či polohy v blízkosti hlavní komunikace také vydatný vodní zdroj a úrodné půdy v zázemí.

13.2.4. Faktor 4

V této latentní dimenzi dominuje počet půdních typů v zázemí, který je umístěn v záporném pólu. V kladné části nejvyšší hodnoty dosahuje vzdálenost od většího vodního toku, slabší závislost vykazují vzdálenost od těžby železné rudy, jižní expozice a nadmořská výška.

Faktor 4

Hodnoty faktorových skóre vyšší než +1 byly přiřazeny k celkem 12 existujícím vesnicím (16,9 %)³⁵, 5 zaniklým (14,7 %)³⁶ a 2 obnoveným vsím³⁷. Toto osídlení se vyznačuje především nízkým počtem půdních typů v zázemí, zpravidla jedním, dále větší vzdáleností od vydatnějších vodních toků a poněkud větším odstupem od potenciálních zdrojů železné rudy. Slaběji se projevuje umístění ve vyšší nadmořské výšce a vyšší podíl svahů s jižní expozicí.

Na opačném pólu se vyskytuje totožný počet žijících i zaniklých sídel jako v opozitní skupině, je zde tedy 12 žijících vsí (16,9 %)³⁸, 5 zaniklých (14,7 %)³⁹ a také 1 obnovená ves (Sedlecko). Jejich zázemí se rozkládají na několika půdních typech a sídla jsou umístěna v nevelké vzdálenosti od větších vodotečí v regionu, některá i v nižší nadmořské výšce. Vyskytují se také v blízkosti možných zdrojů železné rudy. Méně významný je nižší podíl extravilánů orientovaných k jihu.

Statisticky významná faktorová skóre na obou pólech vytvářejí prostorové koncentrace, které narušuje pouze několik výjimek (*obr. 67*). Vesnice v kladném pólu se objevují nejčastěji v severní polovině Rokycanska, v blízkosti rozvodí a v místech, kde je jednotvárnější půdní kryt (zpravidla se jedná o kambizemě). Dvě vesnice nacházíme také v jižní části regionu. Osídlení s nejnižšími zápornými

³⁵ Hlohovice, Hlohovičky, Kladruby, Kříše, Nevid, Olešná, Sebečice, Svinná, Třímány, Vejvanov, Vojenice a Vranovice

³⁶ Bukov, Cetkov, Javor, Malé Sebečice a Žíkov

³⁷ Chomle a Skoupý

³⁸ Cekov, Ejpovice, Hrádek, Hradiště, Kamenný Újezd, Kařez, Malý Újezd, Přívětice, Smědčice, Svojkovice, Volduchy a Zvíkovec

³⁹ Drasovice, Kaliště, Lhota/Lhotka, Nevěžeň a Třebín

hodnotami naopak inklinuje k větším vodotečím ve střední části regionu, další čtyři vesnice jsou situovány u severního okraje oblasti nebo v jeho blízkosti.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F4, +1 a více)

První zmínění písemnými prameny u žijících vesnic v této skupině odpovídá celkovému průměru, zaniklé jsou však společně s jednou obnovenou vsí uvedeny později (1381 a 1436; *tab. 2*). Nejbližší vzdálenost k sousedovi je u všech prakticky totožná, u zaniklých dosahuje 1200 m, žijící i obnovené vsi tuto hodnotu mírně převyšují, jsou tak spíše v bližší pozici než celkový průměr. Více existujících i zaniklých sídel je viditelných z hlavních komunikací (obnovené jsou viditelné obě), žijící jsou umístěny ve více otevřené krajině. V dostupnosti k hutím existujícím v 16. století nevykazují žádnou tendenci, poněkud vyšší je vzdálenost k území s potenciálními zdroji železné rudy (4439 m u žijících, 1901 u zaniklých, 3988 u obnovených). Vertikální členitost koresponduje s celkovými průměry (5,1° resp. 5,2°, u obnovených je nepatrně nižší), o trochu vyšší je podíl dobře ozářených ploch (31 resp. 39,5 ha). Dle očekávání je, vyjma jedné žijící vsi, všechno zbylé osídlení situováno u 1. vodního řádu, nebo přímý kontakt s vodotečí postrádají. Zázemí omezeného množství žijících i zaniklých vesnic se částečně rozkládá na úrodnějších půdách.

Naprostá většina žijících sídel sestává z nadprůměrného počtu usedlostí. Vojenice i obnovená Chomle zahrnují kostel (*obr. 68*). Naproti tomu Bukov, Cetkov i Javor byly spíše menšími vsi, což lze předpokládat i v případě Malých Sebečic, které splynuly se stejnojmennou vsí. Jejich katastr je až dodnes nadále využíván, podobně jako u Žíkova umístěného nad Berounkou. Bukov, Cetkov a Javor z větší části pokrývá les, všechny vykazují obdobné umístění ve svahu výraznějšího vrchu. Žijící vsi jsou přitom umístěny spíše v níže položené krajině.

Nijak mimořádně příznivé podmínky u méně vydatných vodních zdrojů a na omezeném počtu půdních typů v zázemí umožnily vznik větších vesnic, které existují dodnes. Výpověď nedestruktivních výzkumů však naznačuje, že zaniklé vsi v této skupině měly nižší počet usedlostí (tuto skutečnost dokládá i název Malé Sebečice). K tomu mohla přispět i exponovanější poloha pod vrcholem. Jejich nižší význam indikují i pozdější první zmínky. Za prevenci lze považovat kostel, který je přítomen také u obnovené vsi.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F4, -1 a méně)

I v této skupině jsou žijící vesnice obecně dříve uvedené v písemných pramenech (1296), ze zaniklých se vymykají pouze Drasovice, ostatní jsou shodně uvedeny až roku 1379, tedy již poněkud později (*tab. 2*). Jediná zahrnutá obnovená ves je prvně zmíněna již roku 1181. Umístěna je v blízkosti vedlejšího sídla (951 m), zaniklé jsou v tomto ohledu průměrné (1140 m), žijící mírně nadprůměrné (1606 m). Většina žijících a zaniklých vesnic je viditelná z hlavních komunikací (obnovená není) a rovněž jsou umístěny ve spíše otevřenější krajině. Žádný jednoznačný trend se neprojevuje v případě dostupnosti k hutím existujícím v 16. století (jen obnovená nabývá extrémní hodnoty), ani ve vzdálenosti k potenciálním zdrojům železné rudy (žijící jsou obecně blíže – 768 m). U zaniklých se vyskytují spíše prudší sklony svahů ($6,51^\circ$), hodnota obnovené je ještě vyšší ($7,2^\circ$), žijící leží v plošším reliéfu ($4,4^\circ$), s čímž koresponduje i rozloha zázemí s dobrou relativní ozářeností (jen 15,7 ha). Alespoň určitý podíl v zázemí všech sídel připadá úrodným půdám.

Společným rysem pro všechna zaniklá sídla je jejich umístění v těsném kontaktu s centrálním osídlením, tedy u velkých vsí s kostelem či městeček. Drasovice leží necelé 2 km od Zvíkovce, blíže je i jiná ves Hradiště, Nevěžeň je v obdobné vzdálenosti od Mlečic, Kaliště bylo umístěno asi 1 km od Radnic, sídelní areál Třebína se rozkládá v prostoru mezi Rokycany a Osekem (*obr. 69*). Lhota/Lhotka přiléhá ke Svojkovicím, jejichž význam stoupá průběhem dálkové komunikace. V její blízkosti nacházíme i skupinu 3 žijících vesnic. Smědčice, Ejpovice i obnovené Sedlecko jsou ve větší vzdálenosti od významnějších sídel. V podobných pozicích jako zaniklé vsi, tedy v blízkosti centrálních sídel, se vyskytuje Kamenný Újezd a Hrádek. Druhá jmenovaná však sousedí s pozemky Chylic, které byly opuštěny (nelze vyloučit, že se obyvatelé usídlili právě v Hrádku, který se rozkládá podél větší vodoteče). Výraznější rozpory panují v současném využití pozemků vesnic, Lhota/Lhotka a Nevěžeň jsou zalesněny, zbylé vykazují kontinuitu ve využití.

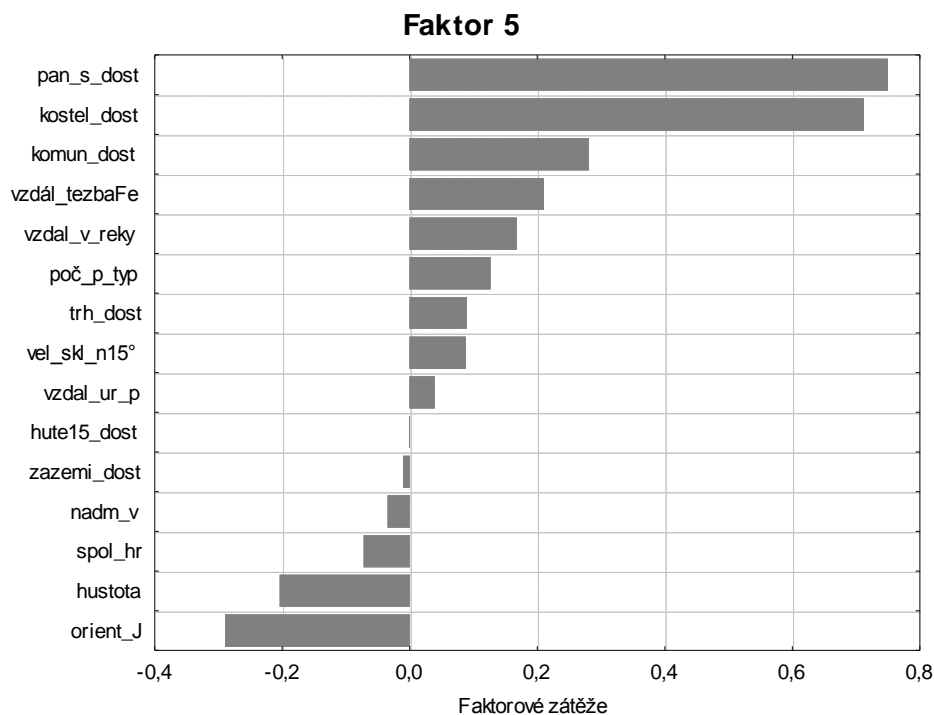
Toto kontrastní prostředí ve srovnání s přechozí skupinou vykazuje totožnou intenzitu zanikání. U všech pěti zaniklých vsí se projevuje shodný trend v umístění v těsné blízkosti centrálních sídel, tedy velkých vsí, vsí s kostelem, nebo s průběhem hlavní či dálkové komunikace. Až na Drasovice jejich nižší význam indikuje pozdější uvedení písemnými prameny.

13.2.5. Faktor 5

Faktor 5 zahrnuje zjevnou strukturu dostupnosti panských sídel a kostelů, již velice slabě se projevuje dostupnost významných komunikací, vzdálenost od

těžby železné rudy, stejně jako expozice zázemí sídel k jihu a hustota osídlení, které jsou umístěny v opozici.

Pro soubor sídel s vysokými, typickými hodnotami faktorových skóre je charakteristická vysoká vážená vzdálenost od panských sídel a kostelů, některé vsi ležely i ve větší vzdálenosti od hlavních komunikací. Určitý, i když již menší význam má ještě absence svahů orientovaných k jihu. Tato skupina čítá celkem 11 žijících (15,5 %) ⁴⁰, pouze 3 zaniklé (8,8 %) ⁴¹ a větší počet vesnic obnovených, celkem 4 (36,4 %) ⁴².

V jejím protikladu se nachází soubor sídelních jednotek, které jsou situovány přímo u panských sídel a kostelů, nebo v jejich blízkosti. Méně významná je poloha v nevelké vzdálenosti od hlavních komunikací v regionu a vyšší podíl jižní expozice zázemí. Zahrnuto je zde 9 žijících vesnic (12,7 %) ⁴³ a 8 zaniklých sídel, což představuje téměř čtvrtinu (23,5 %) ⁴⁴ jejich celkového počtu. Obnovená sídla v této skupině postrádáme.

V prostorovém kontextu jsou typická faktorová skóre distribuována po celé ploše zkoumaného území, přičemž se objevují menší skupiny či prostorově blízká sídla s podobnými hodnotami (*obr. 70*). Vesnice s významnými kladnými hodnotami kopírují západní hranici zkoumané oblasti, jednotlivé případy se však

⁴⁰ Bujesily, Čilá, Ejpovice, Hlohovičky, Hůrky, Cheznovice, Medový Újezd, Raková, Smědčice, Svojkovice a Třimany

⁴¹ Cháchov, Lhota/Lhotka a Sloupek

⁴² Biskoupky, Darová, Liblín a Sedlecko

⁴³ Drahoňův Újezd, Chotětín, Mešno, Mlečice, Osek, Přisednice, Přívětice, Všenice a Zvíkovec

⁴⁴ Drasová, Hlohová, Hoholov, Chvojkův Újezdec, Levce, Nevěžeň, Rovný a Řebřík

vyskytují i v blízkosti severního a východního okraje, vyšší koncentrace se projevuje také ve střední části oblasti. Kontrastní skupina sídel vytváří 3 prostorové shluky. Nejpočetnější, který je i více rozvolněný, zahrnuje vesnice v severovýchodní části Rokycanska. Další nalézáme v oblasti s vyšší hustotou osídlení mezi městečky Rokycany a Radnice. Poslední tvoří jen dvě blízko umístěné vsi u jihozápadního okraje území.

Skupina sídel s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre (F5, +1 a více)

Žijící i zaniklé vesnice jsou uvedeny později (1333 a 1379), než činí celkový průměr, nejstarší písemné zmínky mají obnovené vsi (1259; *tab. 2*). Zajímavé odlišnosti panují ve vzdálenosti nejbližšího souseda. Zatímco průměrná hodnota obnovených je nižší než 1 km, zaniklé jsou vzdálenější (1920 m), žijící vsi průměr příliš nepřesahují (1570 m). Všechny zaniklé vesnice jsou viditelné z hlavních komunikací, zatímco většina žijících i obnovených je více skryta. Zaniklé vsi se rovněž vyskytují u větších lesních komplexů a jsou okrajovější, obnovené leží spíše v otevřené krajině, u existujících jsou přítomny obě možnosti. Zaniklé vsi jsou umístěny v dobré dostupnosti od hutí existujících v 16. století, stejně jako v nižší vzdálenosti od území s potenciálním výskytem ložisek železné rudy (v průměru 853 m). Žijící u obou deskriptorů dosahují průměrných hodnot, obnovené nadprůměrných, jsou tak více vzdáleny. Podobné rozložení panuje i u sklonitosti a relativní ozáření. Zaniklé vykazují nižší průměrnou sklonitost zázemí (4°) a tedy i nižší rozsah dobře ozářeného území v extravilánu (13,4 ha), hodnoty existujících korespondují s celkovými průměry a obnovené je převyšují (7,4° a 38,7 ha). Žádná ze zaniklých sídel přímo nepřiléhá k vodoteči, což se projevuje také u dvou žijících vesnic a jedné obnovené. Pouze do zázemí jedné zaniklé vsi (Lhota/Lhotka) zasahují úrodnější půdy (navíc se jedná o fluvizemě). Naopak se vyskytují u všech obnovených vesnic (ve třech případech to jsou navíc hnědozemě) a u většiny žijících vesnic (vyjma 3 případů). Původní sídelní areál zaniklých vesnic dnes z naprosté většiny pokrývá les.

Početnou skupinu žijících vsí charakterizuje pozice u větších vodních toků, jedná se buď o Berounku, nebo její přítoky, s čímž souvisí i přítomnost úrodných půd. Cheznovice a Hlohovičky, které do této skupiny nespádají, sestávají z většího počtu usedlostí. Naproti tomu, Cháchov a Sloupek byly menšími sídly, Lhotka však nadprůměrná (*obr. 71*). Z větší části jsou katastry zaniklých sídel zalesněny. Biskoupky vykazují vhodné využití k zemědělství. Kromě lepší polohy z hlediska zásobení vodou se od zaniklých sledovanými deskriptory neliší pouze Hůrky.

Prostředí, které bylo vzdálenější od střediskových vsí s kostely a panských sídel, případně hlavních komunikací, vytvářelo zpravidla prevenci vůči zániku. Ke

zranitelnosti přispívá příliš vzdálené umístění od ostatních sídel a jejich okrajovost. Určitý impuls k zániku mohl vzniknout v důsledku viditelnosti vesnic z hlavních komunikací, který s sebou nese vyšší riziko potenciálního zničení během válečných událostí, což potvrzují zánikové vrstvy na zaniklém Sloupku (srov. *kap. 15.1.*). Zánik a zalesnění těchto sídel koresponduje s potřebami zdrojů dřevěného uhlí pro hutě existující v 16. století, zaniklá sídla této skupiny se nacházejí v jejich blízkosti. K obnově sídel napomohla přítomnost úrodných půd. Hospodářsky silnější pozici některých žijících vesnic vytváří přímý kontakt s většími vodotečemi a úrodné půdy v jejich zázemí. Nicméně, jedna žijící ves (Hůrky) se většinou svých vlastností nijak neodlišuje od zaniklých vsí (kromě umístění u vydatnějšího vodního zdroje a vedle potenciálních zdrojů železné rudy) a přesto existuje. Zajímavostí je, že na rozdíl od zaniklých nebyla viditelná z hlavních komunikací.

Skupina sídel s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre (F5, -1 a méně)

Žijící vesnice jsou v této skupině uvedeny písemnými prameny dříve (1271) než zaniklé osídlení (*tab. 2*). Hodnota 1322 u zaniklých je nižší než celkový průměr. Vzdálenost nejbližšího souseda se u této skupiny nijak významně neprojevuje. Více sídel v obou kategoriích je viditelných z hlavních komunikací, žijící jsou situovány také spíše v otevřené krajině. Více jsou vzdáleny od hutí existujících v 16. století (výše nákladu činí 9182 resp. 9872), naopak se vyskytují poblíž území s možným výskytem železné rudy (1004 pro žijící, 683 pro zaniklé vsi). Zasazeny jsou do více členitého reliéfu (6° a $5,6^\circ$) a nezanedbatelný podíl jejich zázemí byl lépe ozářený (38,7 ha a 39 ha). Pouze jedna z žijících sídel neleží v bezprostřední blízkosti vydatného vodního zdroje, v této pozici se však nachází většina, tedy 5 zaniklých vesnic, další je umístěna jen u 1. vodního řádu. Zázemí pouze 2 zaniklých vesnic (Drasovice a Nevěžeň) zasahují na úrodnější půdy, zatímco u žijících je to obvyklé, pouze u 2 případů tuto vazbu postrádáme. Dnešní zalesnění sídelních areálů zaniklých vesnic nacházíme jen ve dvou případech, v dalším převažuje, u ostatních jsou jejich polnosti dále využívány, ve 3 případech je dokumentována kontinuita osídlení.

Podobně jako u předchozího faktoru, zaniklé vsi v této skupině, vyjma Řebříku, charakterizuje pozice v bezprostřední blízkosti centrálních sídel s kostelem (*obr. 72*). V obdobné pozici jsou situovány také dnes existující Všenice, Chotětín a Přisednice, které jsou svou velikostí průměrné. Všechny spojuje výskyt u vydatnější vodoteče, výraznější údolní pozice nadto zvyšovala náklad a omezovala tak ideální dostupnost jejich pozemků. Z tohoto důvodu nevytvářely příliš vhodné pozemky pro začlenění do sousedních katastrů. Nižší hustota

osídlení vedla v případě Rovného a Nevěženě k takřka kompletnímu zániku sídelních areálů, u Hlohové částečně, zbylé jsou dodnes využívány.

Vesnice, které se vyskytovaly u jader osídlení (u centrálních vsí či panských sídel) bylo velice náchylné k zániku. Pozice těchto vsí byla navíc oslabena absencí vydatnějšího vodního zdroje, která tak představuje prevenci vůči opuštění. Kontinuita využití jejich původních sídelních areálů, alespoň u většiny zaniklých vesnic, byla zachována. Významnost centrálních sídel indikují také starší písemné zmínky.

13.2.6. Kombinace několika dimenzí

Faktory 1 a 3

V tomto zobrazení se nápadněji projevuje skupina sestávající pouze ze žijících a obnovených vesnic, která se vyskytuje s oběma zápornými souřadnicemi (*graf 51*). Tato sídla jsou charakterizována dobrou dostupností center v regionu, panských sídel, hlavních komunikací, větším dobře dostupným zázemím, větší velikostí a polohou v řidčeji osídlené krajině. Kombinace těchto vlastností tak vytvářela lákavé podmínky k osídlení, resp. atraktivitu sídel v těchto pozicích.

Faktory 1 a 5

V kombinaci faktoru 1 a 5 (*graf 52*) se vytvořila zajímavá skupina s více variabilními hodnotami, která se vyznačuje vysokou váženou vzdáleností od tržních center, hutí, kostelů, komunikací i panských sídel (označeno modře). Sestává z žijících a obnovených sídel, většina z nich se nachází podél řeky Berounky. Určitá struktura je zjevná i v opačném kvadrantu, tedy s oběma zápornými koeficienty. Jedná se o osídlení s umístěním v blízkosti center a dalších komponent, přičemž dvě žijící vsi patří k větším sídlům s kostelem, ostatní vsi jsou zaniklé, jejich pozemky však byly dále vyžity okolními sídly (označeno fialově). Zajímavá je také dvojice zaniklých sídel s katastry v dnešní obě pokrytými lesem, která se vyznačuje blízkostí hutí, městeček, komunikací, mají větší zázemí, ale jsou mimo optimální dosah panských sídel a kostelů (označeno červeně).

Faktory 2 a 3

V kombinaci druhého a třetího faktoru (*graf 53*) připadá určitý význam jen menší skupině tvořené 3 zaniklými vsi. Jejich pozice v tomto diagramu i současné převládající odlesnění původních sídelních areálů či existence komponent indikují zájem o využití i v takových částech krajiny, které nejsou příliš vhodné k zemědělství (vyšší nadmořská výška, méně úrodné půdy). Podstatný je v tomto

ohledu těsný kontakt s vedlejšími sídly a jejich přítomnost v rámci vysoké hustoty osídlení.

Faktory 2 a 4

Kombinace 2. a 4. faktoru může naznačovat menší vhodnost pro osídlení ve vyšší nadmořské výšce, s nižším počtem půdních typů, které navíc nejsou úrodné (*graf 54*). V tomto prostředí však nacházíme i dnes existující vsi. Otázkou zůstává, nakolik v tom hrály roli zdroje železné rudy, ke kterým měla všechna tato sídla dobrý přístup.

Faktory 2 a 5

V prostoru vymezeném hodnotami faktorových skóre 2. a 5. faktoru se zřetelně projevuje skupina vsí, které mohou využívat příhodné podmínky k zemědělství a jsou umístěna ve větší vzdálenosti od kostela (dílčích center osídlení) a panských sídel (*graf 55*). Všechny charakterizuje také vyšší členitost jejich zázemí. Vyskytují se zde 3 obnovené vsi, pozemky 1 zaniklé jsou přitom nadále obhospodařovány.

Faktory 3 a 5

Ve srovnání dvou latentních dimenzí zastoupených faktory 3 a 5 je dobře patrné, že žijící a obnovené vsi nad zaniklými jednoznačně převažují v prostředí s méně intenzivním osídlením, kde nejsou jejich katastry v těsném kontaktu s vedlejšími sídly (*graf 56*). Výjimku představují pouze vsi Sloupek, Kokot a Řebřík (označeno zeleně). Vesnice však mohly přežít i v rámci větších koncentrací sídel, a to v případě, že byly umístěny ve větší vzdálenosti od centrálních vsí (vsí s kostelem) či panských sídel (označeno modře).

13.2.7. Shrnutí

Na Rokycansku byla vesnická sídla nejvíce náchylná k zanikání v oblastech s vysokou hustotou osídlení, v bezprostřední blízkosti panských sídel a střediskových vsí s kostely. Naopak přežití sídel je pro tento region nejvíce zajištěno v prostředí s lepším dosahem hutí, tržních center a komunikací, v plošším reliéfu, kde byla optimálně dosažitelná rozsáhlá plocha v zázemí. Pouze omezeně se zaniklé vesnice nacházejí také v oblasti s nižší koncentrací osídlení, stejně jako ve větším odstupu od kostelů. Obě tato prostředí navíc spojuje větší vzdálenost od panských sídel. V ostatních charakteristických oblastech jsou v podobném poměru zastoupeny jak zaniklé, tak žijící vsi. Přežití sídel tak nebylo zaručeno umístěním

v zemědělsky příznivých oblastech, u větších vodních toků, byť v řadě případů také s vyšší vertikální členitostí reliéfu, ani situováním v blízkosti území s potenciálními ložisky železné rudy. Naopak, žijící vesnice jsou evidovány i v prostředí s méně příznivými podmínkami (na jednom půdním typu a u méně vydatného zdroje vody je dokonce zjištěna přítomnost velkých vsí s kostelem), stejně jako v oblastech vzdálenějších od trhů, hlavních komunikací či hutí, případně ve vyšší vertikální členitosti znesnadňující obslužnost zázemí.

I v tomto regionu se mění pouze poměry zastoupení kategorií zaniklých, žijících či obnovených sídel v rámci šířeji vymezeného, charakteristického prostředí. V náchylnosti k zanikání či prevenci vůči tomuto procesu jsou tak významné další, specifitější kombinace vlastností. Často jako prevence i v méně příznivém prostředí působila větší velikost sídel, přítomnost kostela, či průběh hlavní komunikace. Tyto vlastnosti se projevovaly také v oblastech v lepším dosahu center, v plošším reliéfu. Častou prevencí sídel jak v oblastech s nižší koncentrací osídlení, ve větší vzdálenosti od dalších komponent, tak v blízkosti center byla přítomnost vydatnějšího vodního zdroje, nebo úrodné půdy v zázemí, či větší velikost extravilánu. Méně významná sídla v rámci hustého osídlení přežívala spíše v těch případech, když byla situována ve větší vzdálenosti od centrálního osídlení.

Napříč různými charakteristikami prostředí se množství zaniklých sídel rozkládalo v těsné blízkosti střediskových vesnic (kostel, průběh dálkové komunikace) či městských center, případně mezi těmito sídly. Projevuje se to zejména v oblastech, které nabízely vhodné podmínky k zemědělství, stejně jako v rámci vysoké hustoty osídlení. V řadě případů byla pozice zaniklých sídel oslabena také absencí vydatnějšího vodního zdroje. Zaniklé osídlení v těchto prostředích má také obecně nižší význam (pozdější uvedení, menší velikost), žijící naopak reprezentují větší sídla, mnohdy s kostelem. Zranitelnost se projevuje také na úrodných půdách, zejména v těch případech, kdy vesnice okupovaly území s vysokou vertikální členitostí. Nicméně, evidováno je následné využití těchto pozemků (i v rámci podnikatelských aktivit vrchnosti) a rovněž zde vznikají menší sídelní jednotky. Trvalý zánik sídel v tomto prostředí nastává v případě značné odlehlosti či absence jakéhokoliv vodního zdroje.

V méně příhodných oblastech k zemědělství byly některé zaniklé vsi umístěny v exponovaných pozicích, navíc byly menší a později uvedené písemnými prameny. V případě umístění ve větší vzdálenosti od ostatních komponent minulé krajiny byly opuštěny ty nejvzdálenější či nejvíce okrajové vesnice, několik málo příkladů indikuje jejich menší velikost. Paradoxně byla některá tato sídla viditelná z hlavních komunikací (např. Sloupek), což s sebou neslo riziko možného zničení během válečných událostí. V oblastech s vyšší členitostí reliéfu zázemí zaniklých vsí zahrnovala nejrozsáhlejší území se strmými svahy. V méně příznivých

podmínkách přírodního prostředí zániku nezabránila ani přítomnost kostela. K opuštění těchto sídel napomohlo jejich umístění v rámci vyšší koncentrace osídlení, kostel tak byl dobře dosažitelný i z vedlejších sídel.

Obecné nevýhody zaniklých sídel z hlediska absence vodního zdroje, které jsou registrovány v několika charakteristických prostředích na Rokycansku, se nejvíce projevují v rámci vysoké hustoty osídlení zejména v jižním cípu regionu, který je umístěn ve vyšší nadmořské výšce. Vzhledem k vysoké koncentraci sídel lze počítat s převažujícím odlesněním. Tato oblast je navíc srážkově chudší, což může umocňovat možné problémy sídel se ztrátou vodního zdroje. Pozemky vesnic v tomto prostředí byly následně využity okolními sídly. Naopak, u zaniklých Drasovic vzhledem k jejich poloze v nivě Berounky, lze předpokládat ohrožení povodněmi. Velice příkré svahy údolí také znesnadňovaly využití extravilánu.

Zatímco v rámci hustě osídlené krajiny je registrováno četné zanikání a následné zahrnutí pozemků do okolních vsí, obnova sídel nastává ve větším odstupu od okolních sídel, zejména střediskových vsí. V některých případech toto prostředí zaručovalo lepší podmínky k zemědělskému využití (např. úrodné půdy). Pro území charakterizované méně členitým reliéfem, dobrou dostupností center, panských sídel, hlavních komunikací a s nižší hustotou osídlení je zajištěna kontinuita osídlení, vyskytují se zde výhradně žijící a obnovené vsi. Následné využití pozemků zaniklých vesnic, tedy jejich zahrnutí do katastrů vedlejších sídel, je evidováno v blízkosti dalšího osídlení, zejména v rámci vysoké koncentrace, třebaže prostředí nenabízelo ideální podmínky k zemědělství. V oblastech ve větší vzdálenosti bylo území vsí zalesněno.

14. KOMPARACE A VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ Z OBOU REGIONŮ

Tato část podává shrnutí a vzájemnou komparaci výsledků analýz vlastností sídel v regionu na Dražanské vrchovině a Rokycansku. Společně jsou také konfrontovány s výstupy teoretického modelu. Shodně s výše uvedeným postupem proto budou uvedeny ty nejvýznamnější faktory způsobující zranitelnost sídel, nebo naopak prevenci vůči zániku na základě výsledků zjištěných v obou sledovaných oblastech. Snahou přitom bude příliš neopakovat jednotlivé, specifické kombinace vlastností, které udává popis každého faktoru i shrnutí výsledků vektorové syntézy. Uvedeny budou také dva trendy v zanikání, které vyplývají z kombinace různých vlastností sídel. Lze konstatovat, že porovnáním celých kategorií sídel (žijící, zaniklé a obnovené vsi) byly odhaleny pouze určité tendence v případě některých sledovaných vlastností. Podobně i ve výstupech vektorové syntézy se neprojevuje žádný určující hybatel, který obecně zodpovídá za zanikání sídel. Odhalení určitých zákonitostí tak představovalo mnohem složitější úkol.

14.1. Faktory způsobující náchylnost k zanikání

Vesnická sídla byla nejnáchylnější k zániku v těch případech, když se vyskytovala v rámci vysoké hustoty osídlení, s malým rozsahem zázemí, v bezprostřední blízkosti centrálních sídel. Lze tak počítat s procesem koncentrace osídlení (srov. *kap. 7.3.*), který je shodně dokumentován v obou regionech. Právě značná intenzita osídlení a umístění sídel v blízkých pozicích se zdá v tomto procesu zásadní. V obou oblastech je také registrována vyšší četnost zanikání vesnic v blízkosti panských sídel. Je tedy otázkou, nakolik bylo jejich opuštění iniciováno zájmy vrchnosti, např. snazšímu vystavení jejich rozhodnutí o případné změně využití prostoru, nebo původní snahou o maximalizaci počtu usedlostí, z nichž však v době populačního poklesu většina zůstala pustá. V tomto prostředí lze předpokládat také vyšší ohrožení během válečných událostí i místních pútek.

Nicméně, k zanikání docházelo, i když méně intenzivně, rovněž ve více vzdálenějších pozicích od ostatních elementů minulé krajiny, které navíc vykazovaly horší podmínky k zemědělství. Více se projevuje na Dražanské vrchovině (na Rokycansku jen omezeně). Charakteristická je zejména skupina zaniklých prvotních lokací. V jejich případě lze uvažovat o chybně zvolených polohách pro založení vesnic. Trvalému osídlení bránila také přílišná vertikální členitost reliéfu. Napříč různými prostředími je osídlení značně náchylné v blízkosti významných sídel.

V rámci celé oblasti nelze předpokládat rozvrácení ekosystému v důsledku přílišné intenzity osídlení, jak předpokládá E. Černý. Rekonstrukce krajiny pro období s nejvyšší hustotou osídlení předpokládá snížení rozsahu plochy zalesnění ve srovnání s dnešní situací pouze o 8 – 16 %. Nicméně, vyhodnocení vlastností sídel umožnilo identifikovat menší krajinné transekty, v nichž rozvrácení ekosystému, konkrétně vyschnutí vodních zdrojů, lze předpokládat. Dochází v nich k mimořádně četnému zanikání vesnic. Doklady početného zanikání sídel přitom byly dokumentovány v obdobném prostředí také na Rokycansku. Obě oblasti jsou shodně charakterizovány vyšší nadmořskou výškou, sídla se tak vyskytovala u pramenišť a malých vodotečí. Nadto tyto oblasti byly velice hustě osídleny (dokumentovány byly shluky sídel ležících v těsném kontaktu) a z toho důvodu bylo toto prostředí převážně odlesněné. Vyschnutí vodních zdrojů přitom na Dražanské vrchovině napomáhá propustný a vysýchavý půdní substrát, na Rokycansku umístění v rámci srážkově chudší oblasti (další faktory způsobující či odvracející zánik jsou diskutovány ve vztahu k výstupům teoretického modelu; srov. *kap. 14.3.*).

14.2. Faktory vytvářející prevenci vůči zanikání

V podmínkách zajišťujících prevenci vůči zániku jsou zřejmé větší odlišnosti mezi oběma regiony než v případě náchylnosti k zániku. Společně se projevuje pouze méně členitý reliéf, který umožnil vznik velkých, dobře dostupných zázemí (lze předpokládat korelaci také s velikostí komunity). Na Rokycansku toto prostředí dotváří také nedaleké umístění hutí, městeček, hlavních komunikací a naopak horší dostupnost panských center. Na Drahanské vrchovině také přezívají velké vsi, často centrálního charakteru situované v nízko položené, úrodné krajině podél větších vodotečí.

Obnova sídel čteně nastávala zejména v dobře dostupných pozicích. Tato skutečnost indikuje postup obnovování sídelní sítě, když v prvním sledu bývala obnovena sídla v neoptimálnějším prostředí (jedná se tak o přechodný zánik, který nemusí být dokumentován), až v delším časovém odstupu byly využita další příhodná místa. Jejich vlastnosti jsou variabilní. Nacházejí se na úrodných půdách, nedaleko ostatních sídel či hlavních komunikací, v plochem reliéfu, stejně jako v dostatečném prostoru od okolního osídlení. Nicméně v oblastech s vysokou hustotou osídlení k obnově sídel nedocházelo, jelikož jejich pozemky byly obhospodařovány z okolních sídel.

Z obou oblastí nicméně pocházejí doklady o přetrvání sídel i v na první pohled velice nepříznivém prostředí pro osídlení. Jejich vlastnosti a jejich kombinace jsou srovnatelné se zaniklými vesnicemi. Je třeba počítat s tím, že deskriptivním systémem nemusely být postihnuty právě ty charakteristiky, které vytvářely prevenci vůči zániku.

14.3. Konfrontace výsledků s výstupy teoretického modelu

Vyhodnocení vlastností v obou regionech nepotvrzuje obecné konstatování, že sídla byla k zániku více náchylná v méně příhodném prostředí, kde je i nižší potenciál k zemědělskému využití (pro celou tuto část srov. *kap. 11.7.1. a 11.7.2.*). I v takových oblastech nacházíme řadu vesnic, které dodnes existují. Projevuje se přitom i zcela opačný trend, když i ve velmi příznivých oblastech jsou registrovány zaniklé vesnice. Pro zánik či přežití sídel byly zásadní další vlastnosti sídel (vlastnosti přírodního prostředí, vztah k dalším komponentám i charakteristika vlastních sídel), které určovaly celkovou vhodnost podmínek pro osídlení. Zejména na Drahanské vrchovině byla na základě vážené vzdálenosti prokázána horší dosažitelnost zázemí zaniklých sídel. Tento dosud méně uvažovaný faktor vytvářel tak vytvářel limity pro osídlení.

Výsledku výzkumu celkem odpovídají představě o potenciálu alternativních zdrojů obživy. Na základě vyhodnocení vztahu sídel k územím s potenciálními

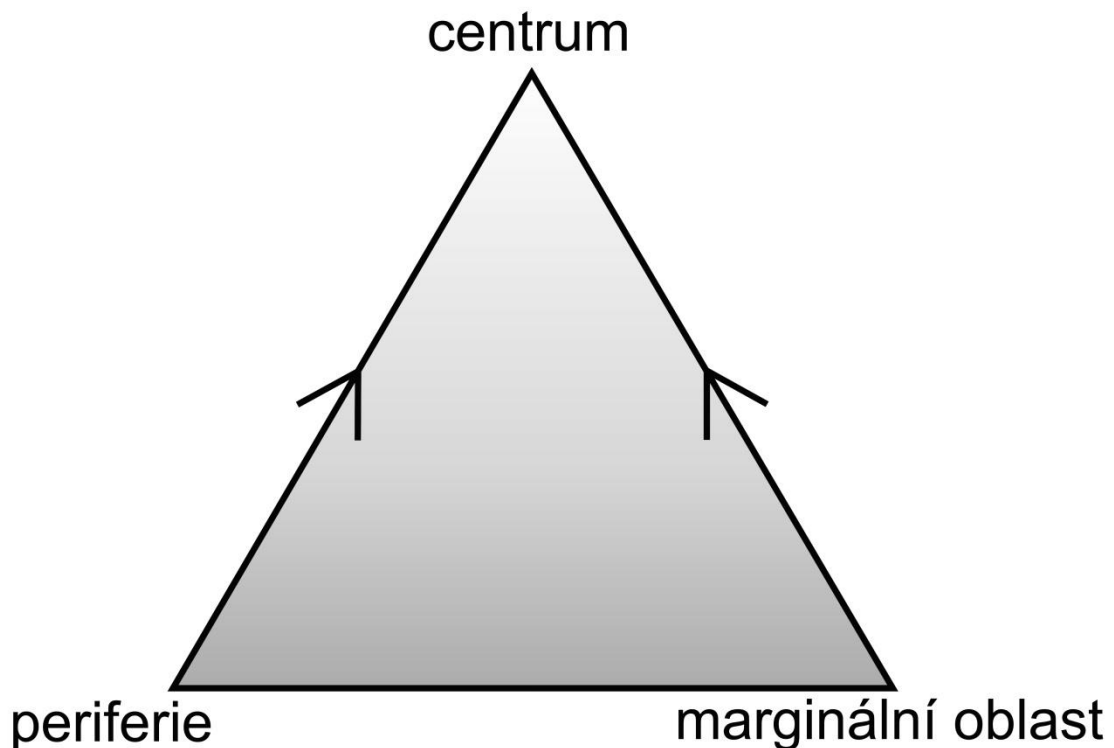
ložisky železné rudy na Rokycansku se projevuje umístění zaniklých vesnic v okrajových pozicích, mnohem lepší možnosti k využití ložisek měly některé žijící vesnice. Nicméně, toto konstatování lze považovat za prvotní odhad, který musí být systematicky ověřován dalším výzkumem. Velice zajímavé zjištění nicméně představuje vazba zaniklých vesnic ke dvěma potenciálním zdrojům obživy, což bývá považováno za prevenci zániku (v případě hodnocení dopadu zanikání na sídla v regionech severním Německa, Dánska či Anglie; srov. *kap. 7.1.2. a 7.3.*). Na Rokycansku se však projevuje opačný trend a přežívají vsi, jejichž obyvatelé se výhradně zabývali zemědělstvím. U zaniklých lze spíše konstatovat, že obývají oblasti s méně příznivými podmínkami k zemědělství i s nižším potenciálem využití zdrojů železné rudy.

Vyhodnocená data víceméně potvrzují zranitelnost sídel z hlediska vztahu k vodotečím. V obou oblastech lze usuzovat na jejich možné ohrožení vyschnutím menších vodotečí, či umístěním v dosahu povodní. Nicméně, toto konstatování nelze generalizovat. Zejména na Dražanské vrchovině bylo v blízkosti málo vydatných vodotečí či v prameništích umístěno množství vesnic, které zůstaly osídleny. Tento proces tak byl vázán do specifických oblastí, v nichž data naznačují spolupůsobení dalších faktorů, které případnému vysychání zdrojů mohly napomáhat.

V oblastech, které se nacházely ve větší vzdálenosti od centrálního osídlení, evidujeme jak zaniklé, tak žijící vesnice. Toto umístění samo o sobě nezvyšovalo náchylnost k opuštění. Podobně jako v případě umístění v méně příhodném prostředí pro zemědělství, i zde připadá význam dalším podmínkám, které společně určují celkovou vhodnost pro osídlení. Naopak, mimořádná intenzita zanikání sídel byla prokázána v blízkosti centrálního osídlení a panských sídel. Blízký výskyt těchto komponent tak vytvářel velice silný tlak na opuštění méně významného osídlení. Ve vztahu zániku sídel ke komunikacím se projevují dva trendy. Evidovány jsou úseky, při nichž se vyskytuje množství zaniklých vesnic. U jiných komunikací naopak nacházíme pouze žijící nebo obnovené vsi. Patrné je to zejména podél dálkové cesty na Rokycansku, v jejíž bezprostřední blízkosti, i přes četná ohrožení a přechodná opuštění, žádné osídlení trvale nezaniklo.

Značný význam byl přisouzen velikosti komunity. V obou oblastech je zjevné opuštění menších a také méně významných vesnic. Velké či významné osídlení naopak trvalému opuštění unikalo. Nicméně, tato konstatování jsou zatížena odlišnými zdroji dat či nemožností stanovení velikostí sídel v konkrétním období. U zaniklých vsí navíc nelze určit velikost komunity v době před opuštěním a vývojové proměny osídlení, např. jeho postupné zmenšování. Tuto zákonitost, včetně obecně nižšího významu naprosté většiny zaniklých vsí, je tak velice žádoucí testovat v dalších oblastech, kde bude možné využít jiná zdrojová data.

Specifické kombinace vlastností sídel vytvářejí jejich individuální a opravdu vysoce variabilní charakteristiku, která znemožňuje jejich přiřazení k explicitně vymezeným rolím v rámci osídlení (např. i v případě střediskových sídel byly registrovány určité nevýhody; některá zaniklá sídla se nacházela v blízkosti střediskové vsi, zároveň ale byla obtížněji dostupná vzhledem k mimořádné vertikální členitosti reliéfu apod.). Hierarchii osídlení tak lze, na rozdíl od striktní kategorizace, lépe vyjádřit prostřednictvím ternárního diagramu, v němž jednotlivá sídla spíše inklinují k určitému vrcholům, tedy centrům, periferním a marginálním pozicím. V blízkosti vrcholu centra se nacházejí zejména města a městečka, další střediskové vsi jsou v závislosti na celkových podmínkách k osídlení umístěny níže atd. Přitom je třeba předpokládat, že v jeho rámci dochází k fluktuaci sídel na základě různých událostí či změněných podmínek. Jejich role tak není trvalá, ale může se proměňovat (význam ternárního diagramu bude blíže diskutován v souvislosti s dalšími souvislostmi; srov. *kap. 17*).

14.4. Dva trendy v zanikání

Na základě vyhodnocení vlastností vesnického osídlení je možné specifikovat dva hlavní trendy v zanikání vesnických sídel, které jsou společné pro oba sledované regiony. Na jedné straně bylo opouštěno periferní osídlení (zpravidla s menším počtem usedlostí a obecně nižším významem), které bylo situováno „ve stínu“ centrálních sídel (reprezentováno je zejména městy a městečky, velkými vesnicemi, mnohdy s kostelem apod.). Nevýhody v obývání

tohoto prostředí nadto způsobovaly další faktory, např. absence vydatnějšího vodního zdroje. V případě těchto vsí zanikl pouze intravilán, určitý podíl zbylých součástí původního sídelního areálu byl začleněn do katastrů okolních vesnic. Druhým trendem je zanikání osídlení v marginálních polohách, které byly dány faktory přírodního prostředí i společensko-ekonomickými činiteli, zejména vyšší vzdáleností od ostatních komponent minulé krajiny. V jejich případě zanikl zpravidla celý sídelní areál (původní katastr), který je tak v dnešní době z větší části pokryt lesním porostem. V těchto pozicích mohly zaniknout také větší vesnice s vyšším počtem usedlostí. Jejich hospodářské využití bylo obecně slabší. Toto tvrzení podporuje také srovnání vlastností zaniklých plužin s dosud existujícími. Z hlediska vztahu k environmentálním prvkům využívaly horší podmínky.

Oba hlavní trendy jsou patrné na zobrazení distribuce a hustoty existujícího osídlení a zaniklých vesnic v obou regionech. Na Dražanské vrchovině je společně vizualizováno také současné, převládající využití původních sídelních areálů zaniklých sídel (*Obr. 73*). Zánik periferního osídlení se nachází u městeček v severní, střední a jižní části regionu, kompletní opuštění sídelních areálů je rozprostřeno po celé oblasti, např. v severní polovině či u východního okraje (v některých případech kompletně zanikly i blízko situovaná sídla). Na Rokycansku je stejný trend vyjádřen rozsahem současného zalesnění (*obr. 74*). Zánik kompletních sídelních areálů se projevuje ve střední části regionu a u jeho severovýchodního okraje, zatímco zaniklé vsi, jejichž pozemky zůstaly nadále využívány, se koncentruje do jižního cípu, stejně jako k západnímu okraji. Obě tyto oblasti charakterizuje mimořádná hustota osídlení. Z obou zobrazení, stejně jako nejednoznačné hierarchie sídel, však vyplývá vzájemné prolínání obou těchto trendů zanikání. Vzhledem k této skutečnosti se tak stírají rozdíly mezi celými skupinami zaniklých a žijících vesnic. Navíc lze předpokládat, že právě vzájemné provázání obou trendů způsobovalo obtíže s generováním zdůvodnění zániku vesnických sídel.

Závěrem je třeba upozornit, že odlišení obou trendů koresponduje se dvěma obecně předpokládanými možnostmi, které následují při nerentabilitě – intenzifikace, nebo opuštění (*Stone 1993, 79*). Za způsob intenzifikace lze přitom považovat koncentraci osídlení (*srov. kap. 7.3*).

15. KONKRÉTNÍ PROJEVY ZÁNIKU VYBRANÝCH SÍDEL – NÁSLEDNÉ VYUŽITÍ JEJICH AREÁLŮ

Tato kapitola je založena na opozitním přístupu než předcházející. Namísto vyhledávání pravidelností v rámci sídelní sítě v širším prostorovém kontextu usiluje o postihnutí specifik vybraných sídel. Představuje tak událostní přístup ve studiu změn osídlení. Prezentovány zde budou konkrétní projevy zániku

v souvislosti s různým využitím areálů v následujících dobách, které v takovém rozsahu nemohly být uvažovány v předchozí části. K tomuto účelu byly vybrány dvě zaniklé vesnice a jeden transekt s různými druhy pozůstatků sídel, které jsou dnes situovány v zalesněném prostředí. Právě tato skutečnost na první pohled evokuje marginální charakter těchto prostředí, chybně zvolenou pozici pro založení sídel, či natolik podstatné nevýhody v hospodářském využití těchto areálů, že způsobily značnou neatraktivitu těchto míst vyústující až v trvalý zánik celých sídelních areálů. K tomuto účelu budou shrnuty informace z písemných pramenů. Úseky sledovaných transektů byly podrobeny povrchovému průzkumu, přičemž dokumentace reliéfních tvarů v případě Sloupku a Chýlavy byla pořízena leteckým laserovým skenováním. Pro Sloupek lze využít poznatky i z archeologického odkryvu. Proměny vegetace během existence sídel i po jejím skončení zachycují pylové profily.

15.1. Zaniklá ves Sloupek

Zaniklá ves Sloupek se rozkládá ve střední části Rokycanska v oblasti s nižší hustotou osídlení, nejbližší osídlení představují vsi Těškov a Holoubkov na dálkové komunikaci (*obr. 75*). Poprvé se objevuje v rožmberském urbáři roku 1379, ve kterém je uváděno 12 dvorů. Mladší prameny o existující vsi již mlčí, až v letech 1544 a 1562 je jmenován Sloupek, pustá ves, a také lesy po Sloupku příslušenstvím hradu Březiny (*Rožmberský 2006, 50; Profous – Svoboda 1957, 107*). Zbirožský urbář z roku 1652 zmiňuje dědiny zarostlé, jen něco luk se plní (*Rožmberský 2006, 50*). Archeologickým odkryvem usedlosti I a dalších součástí intravilánu byly získány doklady o násilném zániku požárem, pro který svědčí přítomnost zánikové, propálené vrstvy v okolí reliktních staveb, zvýšená přítomnost uhlíků či mazanic a rovněž vyšší zastoupení železných artefaktů.

S náhlým opuštěním však úplně nekoresponduje pylový profil, který byl získán z malé vodní nádrže u intravilánu vsi (*obr. 76*). Jeho báze zachycuje v hloubce 67 – 40 cm období existence vesnice. Pylové spektrum indikuje v její bezprostřední blízkosti hospodářsky využívaný porost, v zastoupení bylin převažují trávy a druhy naznačující sešlap a pastvu. Zachycen je i pyl obilovin včetně typických polních plevelů, také len a pohanka. Hloubka 37 – 16 cm svědčí pro zánik, který je však pozvolný. Spíše se projevuje jako rapidní pokles lidských aktivit v tomto prostoru. Přestože narůstá podíl dřevin, pylové spektrum indikuje přítomnost člověka i po zániku vesnice (relativně vysoce jsou nadále zastoupeny antropogenní indikátory). Les tak není ponechán svému přirozenému vývoji. Ačkoliv nastává pokles křivky obilí, nadále je dost vysoká na to, aby mohly být v blízkosti zaniklé vsi předpokládány polnosti, byť prostorově omezené. Poslední období v hloubce 13 – 1 cm naznačuje nástup smrkových monokultur (*srov. Petr 2008, 29-30*).

Pro širší zázemí zaniklého Sloupku byla pořízena lidarová data s dostatečně vysokou hustotou bodů. Umožňuje tak vytvoření velice podrobného digitálního modelu reliéfu (velikost buňky byla stanovena na 0,5 m). Výškový model byl transformován do specifických podkladů, které zdůrazňují i minimální členitost terénu. V podkladu vytvořeném metodou Sky-view factor (*obr. 4 a 77*) je patrný intravilán zaniklé vsi, který se projevuje jako značně neklidný reliéf. Na mapě analýzy svažitosti (*obr. 78*) je porovnán s geodetickým zaměřením reliéfních tvarů. V zobrazení je nápadných několik liniových objektů, které většinou indikují komunikace, ty nejvýraznější jsou však recentního původu, mimo lesní cesty a průseky se jedná také o meliorace. Za severo- až jihozápadním okrajem se zřejmě velice nepatrně projevují i stopy po pluzině. Oba modely však zobrazují mimořádně početný soubor bodových objektů po celé ploše kolem pozůstatků vsi. Přestože některé z nich představují staré vývraty, povrchový průzkum zázemí vesnice umožnil ztotožnění naprosté většiny z nich s milířišti. Jejich vznik lze dát do souvislosti s kumulací výroby dřevěného uhlí v tomto prostoru. Málo patrné pozůstatky pluziny naznačují superpozici obou druhů výrobních areálů, přičemž milířiště evidentně narušují jejich průběh a jsou tedy mladší. Přestože jejich staří může být určeno pouze radiokarbonovými daty z uhlíků, existenci této výrobní činnosti podporuje vysoký počet hutí a hamrů v tomto regionu, zejména od 16. století, které vyžadovaly pravidelné dodávky dřevěného uhlí (např. *Kraft 1933, 33*). Nejbližší hutě se přitom nacházely v Rokycanech a v nedalekém Holoubkově (*Hofmann 1964*), který je od této polohy vzdušnou čarou vzdálen pouze 2 km.

Po opuštění usedlostí, zániku polí a zalesnění určitého rozsahu původního sídelního areálu antropogenní činnost v tomto prostoru zcela neustala, což dosvědčuje pylový profil i odhalené reliéfní tvary. Pouze se tak změnilo využití tohoto prostoru. Optimální zemědělské využití neumožňovala především téměř vrcholová poloha vesnice. Orientaci na jiné než zemědělské aktivity obyvatel Sloupku, konkrétně těžbu a zpracování železné rudy, dokládá také archeologický výzkum. Opuštění vsi mohla podněcovat vzrůstající spotřeba dřevěného uhlí pro hutní zpracování železa od přelomu 15. a 16. století. Tento způsob exploatace se jeví jako mnohem efektivnější využití tohoto krajinného transektu, tím spíše, že se téměř v jeho sousedství nacházely hutě či hamry. Impulsem k opuštění usedlostí přitom představuje požár vzniklý zřejmě v důsledku násilného aktu. Na zánik této vesnice však touto perspektivou nelze nazírat nijak katastrofálně, spíše v něm lze spatřovat transformaci původního sídelního areálu, která v období s nižším stavem populace a specifiky hospodářského systému v regionu přinesla efektivní využití tohoto prostředí.

15.2. Zaniklá ves Kamenice

Zaniklá ves Kamenice se nachází za jižním okrajem Rokycanska, na sousedním Blovicku. Její relikty jsou rozloženy v severním výběžku katastrálního území města Blovice na mírném, jihozápadním svahu v nadmořské výšce 445 – 470 m, v prameništi dnes vyschlé vodoteče, asi 500 m severně od nedlouhého Štítovského potoka, kam původně ústila (*obr. 79*). Poprvé je ves připomínána ve falzu zakládací listiny kladrubského kláštera hlásící se k roku 1115 (*RBM I, 91 č. 202*). Pravděpodobná poloha tohoto sídliště byla identifikována vzorkováním pedologickou sondou za západním okrajem intravilánu pozdně středověké vsi. Svědectví písemných pramenů odpovídají nepočtené nálezy keramiky hradištní tradice datované do 12. – 13. století, která se vyznačuje středně tvrdým výpalem v oxidačním či oxidačně-redukčním prostředí, přítomností slídy v keramické hmotě a hrubozrnným materiálem (*Holata 2011, 375-376, 382*). Kamenice je dále zmiňována i v konfirmaci majetku kláštera knížetem Bedřichem roku 1186 (*RBM I, 455 č. 979*) i dále v konfirmaci papežem Řehořem IX. roku 1239 (*RBM I, 176–178 č. 359*). Následující zmínka pocházející až z roku 1544 uvádí již pustou ves, když si její pozemky (lesy, dědiny orné i neorné, luky, luhy, porostliny a pastviště) nechalo zanést do obnovených desek zemských městečko Blovice (*Faktor 1887, 24*). Roku 1752 se Blovice dostávají do sporu se sousedními Zdemyslicemi a Žákavou o právo lesní pastvy v Kamensku (*Rožmberský 2009, 44*). Blovickým bylo následně zakázáno zřizovat v lese pole a louky (*Raušar 1933, 37*).

Přítomnost těchto výrobních komponent však v blízkosti zaniklé vesnice dokládá pylový profil (*obr. 80*). Ten byl získán z malé vodní nádrže umístěné 90 m severně od intravilánu vsi. Nádrž zřejmě pochází z období po opuštění vesnice, v profilu se totiž nijak neprojevuje značný úbytek pylů obilí doprovázený výrazným nárůstem dřevin, které jsou příznačné pro omezení lidských aktivit a zánik vsi, jak dokládají výsledky palynologických výzkumů na jiných zaniklých sídlech (srov. pylový profil ze Sloupku). Datování pomocí radiokarbonové metody umožnilo vztáhnout do hloubky 54 cm jen velice široký chronologický interval vymezený roky 1641 a 1955. Proti zcela recentnímu původu vodní nádrže však svědčí značný nárůst pylů smrku ztepilého v hloubce 18 cm, který bývá spojován se zaváděním monokultur v 19. století. Nicméně, v celé délce profilu je zřejmá přítomnost pylů obilí, jejich úbytek nastává pouze v hloubce 42 – 57 cm. Zřejmě přechodné omezení lidských aktivit v tomto prostoru indikuje i výrazný nástup pionýrské vegetace reprezentované jasanem ztepilým. Posléze je již křivka zastoupení pylů obilí víceméně konstantní, doprovázena je přitom i nárůstem pylů trav. Vyjma zmíněného, zřejmě nedlouhého období, pylový profil indikuje trvalé hospodářské využití nejbližšího okolí zaniklé vsi. Ve srovnání s původním využitím však zřejmě došlo ke značnému omezení, o čemž svědčí i několik identifikovaných mezních pásů v dnes zalesněném prostoru. Za jeden z důvodů lze považovat

i zvýšenou erozní činností v horních částech svahu vrchu Kamensko. Původní areál vesnice datovaný do 12. až 13. století je totiž překryt sedimentem, který omezeně dosahuje mocnosti až 0,5 m, na mnoha místech překonává 30 cm.

Přítomnost lidských komponent dokládají od 19. století historické prameny a mapové podklady. V místopisných slovnících jsou zmínky o tom, že v Kamensku stojí osamocená budova (*Palacký 1843, 597; Kotyška 1895, 544; Sedláček 1998, 397*). Na mapě II. a III. vojenského mapování (*oldmaps.geolab.cz*)⁴⁵ i na mapě stabilního katastru (*archivnimapy.cuzk.cz*)⁴⁶ jsou v prostoru intravilánu zaniklé vsi shodně znázorněny dvě luční enklávy nepravidelného tvaru, větší západní a menší východní (*obr. 81*). V tomto prostoru se lesní louky nacházely ještě v 70. letech 20. století a lidová tradice pro ně uchovala pomístní jméno „Palouček“ nebo „Fořtojc louka“ (*Trnka 2004, 30-31*). Na mapě stabilního katastru (1838) je v severní části větší luční enklávy vyznačeno několik staveb a podobně také mapa II. vojenského mapování (1844 – 1845) zobrazuje v tomto prostoru budovu s označením „Heger“ (*op. cit.*). Na mapách III. vojenského mapování (1879) nacházíme v blízkosti skalního hřbetu obrys stavení a v jeho severo – severozápadním sousedství pole menších rozměrů lichoběžníkovitého tvaru. Obě komponenty byly detekovány povrchovým průzkumem. U paty skalního hřbetu se rozkládá skupina reliéfních tvarů tvořící obdélný půdorys stavby, konkávní trychtýřovitý útvar na dvoře byl interpretován jako studna (což bylo potvrzeno sondáží). Prostor mezi těmito relikty a pozůstatky zaniklé vsi vyplňuje 17 nevýrazných záhonových rýh, které indikují orbu do skladu. Zaujímají plochu 100 x 80 m, šířka záhonů se pohybuje od 3,4 m do 6,7 m. Spadá tak do obvyklého rozpětí v zaniklých plužinách na Dražanské vrchovině (*Černý 1992, 120-121*). Je otázkou, zda absence staveb v tomto prostoru na mapě I. vojenského mapování poskytuje datum *post quem* pro stanovení doby jejich založení (80. léta 18. století), nebo její zachycení bylo při mapování opomenuto.

Přestože v současnosti tyto stavby již neexistují a značná část sídelního areálu Kamenice je pokryta lesním porostem, na původních pozemcích vesnice stále přetrvává několik komponent (*obr. 82*). Asi 400 m od středu intravilánu zaniklé vsi směrem k jihu je situován objekt dnešní hájovny, se kterým sousedí letní tábor. Nachází se vedle rybníka napájeného Štítovským potokem, na kterém byly v novověku vybudovány ještě další dvě vodní plochy. V přímém kontaktu s jednou z nich leží chatová osada Kamensko, jejíž okraj je od zaniklé vsi vzdálen přibližně 800 m na jihozápad. Toto pojmenování evokuje, stejně jako název celého

---

⁴⁵http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=700&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=2vm&map_region=ce&map_list=W_11_III 25. 10. 2006;

http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=700&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=3vm&map_region=25&map_list=4151_3 25. 10. 2006

⁴⁶ <http://archivnimapy.cuzk.cz/-list-0291-1-001> 15. 4. 2007

polesí, přítomnost původního zaniklého osídlení. Právě koncovku -sko nebo -cko získávaly pozemky zaniklých vesnic nebo hospodářských dvorů (*Boháč 1986b, 275*). Rozptýlené chaty se nalézají i podél lesní cesty východně od intravilánu zaniklé vsi. Nejbližší je umístěna ve vzdálenosti 700 m, v současnosti však vzniká ještě další, v bližší pozici.

Relikty zaniklé vsi, stejně jako většina jejích původních pozemků, se rozkládají v zalesněném prostředí, což na první pohled dokládá trvalý zánik lidských aktivit v tomto prostoru. Proti tomu však stojí několik pramenů, jejichž vypovídací hodnota spíše indikuje transformaci sídelního areálu, redukci a následný posun či rozptýlení rezidenčních areálů v rámci původního zázemí zaniklé vsi. V prostoru obytného areálu, který dle uspořádání reliéfních tvarů sestával ze 4 – 6 usedlostí, po zániku přetrvávala maximálně jedna sídelní jednotka (hiát v osídlení však nelze zcela vyloučit). Limitem této polohy k obývání je především absence vodního zdroje. I stavby zachycené na mapových podkladech a dokumentované povrchové průzkumem byly opuštěny a přemístěny asi 400 m jižněji ke Štítovskému potoku a vybudovaným rybníkům. Ve stejné pozici se rozkládá i chatová osada. Tyto komponenty tak okupují příhodnější polohy než středověká ves. Značně byl redukován rozsah plužiny, o čemž svědčí relikty mezních pásů v okolí vesnice. Písemné prameny však dokládají využití těchto pozemků k pastvě obyvateli okolních sídel, prostorově omezenější přetrvávání polí navíc dokládá pylový profil. Přestože exploatace tohoto prostředí byla v posledních staletích značně omezena (projevuje se zřejmě méně příhodná poloha pro plužinu na kamenitých svazích vrchu Kamensko), tato oblast našla jiné využití. Širší okolí původního sídelního areálu zaniklé vsi se stalo vyhledávanou turistickou oblastí. Z toho důvodu tak přetrvává komunikační schéma zajišťující propojení této oblasti s dalšími součástmi dnešní krajiny. Kombinace všech zdrojů informací tak dokládá kontinuitu ve využití tohoto prostředí od 12. století dodnes, byť k odlišným účelům.

15.3. Vývoj osídlení v polesí Chýlava

Polesí Chýlava představuje výše umístěné území s rozlohou cca 14 km², které se zvedá od pravého břehu Úslavy a rozkládá se mezi sídly Vlčice, Ždírec, Srby, Klášter, Měcholupy a Chocenice na Blovicku (*obr. 83*). Převýšení nad údolím řeky Úslavy na východě i údolím Chocenického potoka na západě je přitom značné, dosahuje 100 až 150 m (*obr. 84 a 85*). Nejvyšším bodem je Buková hora (651 m n. m.), která představuje nejvyšší vrchol Bukovohorské vrchoviny. Toto území je z hlediska krajinného i sídelního kontextu značně marginální (k vymezení termínu v tomto smyslu srov. *Coles – Mills 1998, vii-viii*; další příklady marginálních sídel a celých regionů *Mills – Coles 1998*), což podtrhují málo výnosné a kamenité

půdy (pseudogleje a hnědé půdy oglejené; *Tomášek 2000, 48-49, 53-54*) či omezené vodní zdroje. Bližší informace podává autor na jiném místě (*Holata 2013b*).

Kromě stop osídlení z vrchu Kámen řazených do chamské kultury (*Rožmberský 1989, 13; Sokol 2004, 71*), první bezpečně prokázané doklady osídlení v polesí Chýlava pocházejí již z 10. století (s možným přesahem i do 9. věku), a to z lokality „pod Hřebenem“, jejíž pozůstatky se projevují také v reliéfu (*Švejnoha 2009, 79; obr. 84*). Svým umístěním při malém prameništi v poloze dosahující nadmořské výšky 540 m naznačuje naše výrazné limity v poznání rozsahu raně středověké oikumeny (*srov. Vařeka a kol. 2008, 97*). Vzhledem k méně příznivým přírodním poměrům se nabízí hypotéza, že důvodem k osídlení této polohy byla těžba železné rudy, pro což existuje několik opor – nálezy keramiky hradištní tradice v blízkosti těžebních reliktních, nálezy železné rudy v kulturní vrstvě společně s fragmenty této hrnčiny či několik kusů strusky (*Švejnoha 2009, 78*).

Zřejmě ve 13. století došlo k translokaci tohoto osídlení, tedy opuštění této polohy a založení nové vesnice Chýlava necelý 1 km jihozápadně (*srov. Vařeka 2009b, 110*). Dosud získaný keramický materiál nedovoluje bezpečně usuzovat na jejich společnou koexistenci. I když byla tato ves vysazena v ještě exponovanější poloze (615 m n. m.), trojrozměrnou dokumentací krajiny pomocí LiDARu byly v jejím zázemí odhaleny relikty polností, přičemž některé navazují na jednotlivé usedlosti (*obr. 86*). Lze tak předpokládat již rozsáhlejší odlesnění celé oblasti, tím spíše, že na jejím severním úpatí měly být situovány další, dosud přesně nelokalizované zaniklé středověké vesnice Šimín a Lbáň (*obr. 85*). Kromě zemědělské činnosti jsou v polesí dokumentovány, podobně jako u řady vesnických sídel na nedalekém Rokycansku, početné těžební areály, které mohou pocházet ze středověku.

V průběhu 15. století dochází k opuštění všech zmíněných vesnic. Písemné prameny naznačují sukcesi lesa, k roku 1560 uvádějí vesnici Chýlavu již celou zarostlou (*Rožmberský 2009, 43*). Nicméně, některé pozemky zůstaly nadále obdělávány či jinak využívány z okolních vsí či hospodářských dvorů (*Rožmberský 1989, 15*). Zřejmě část odlesněných pozemků jihovýchodně od zaniklé Chýlavy byla využita k založení Musilova. O této vsi se prvně dovídáme roku 1650, kdy byla tvořena pouze třemi usedlostmi (*Rožmberský 1989, 16*). Kromě nepříliš rozsáhlého zemědělského využití byly pozemky v jejím okolí užívány k pastvě plemenných koní, zejména v době zvýšené poptávky během třicetileté války. Po jejím zániku kladeném do 60. či 70. let 17. století začalo opětovné zalesňování, avšak zbytky musilovských pastvišť měly přetrvávat až do 2. pol. 20. století (*Rožmberský 2009, 54*).

Části zaniklých plužin v severní části polesí Chýlava, společně s dalšími pozemky odlesněnými z důvodu těžební činnosti a výroby dřevěného uhlí pro železnou hutě na hradištském i zelenohorském panství (mezi něž bylo polesí

Chýlava rozdělena), byly rovněž využity k pastvě a neznámo kdy zde vznikly dva hospodářské dvory „V Rájích“, jejichž existence na sebe zřejmě navazovala. Starší je již jako rozpadlý uveden pouze roku 1775, ke druhému se váže rovněž jediná zmínka o jeho zrušení roku 1813 (*Faktor 1887, 46; Raušar 1930, 57; Rožmberský 2009, 57-58*). Nedestruktivní výzkum zde odhalil reliéfní tvary vymezující areál obdélného tvaru o velikosti 43 x 36 m (nejnověji *Moravcová 2007; 2009; revizní výzkum Holata 2013b*). Severovýchodní roh zaujímá stavba úhlové dispozice členěná zřejmě do tří dílů, u níž předpokládáme zděnou konstrukci. Z jižní strany k němu přiléhala sýpka opatřená pouze kamennou podezdívkou. Podél západní strany dvora je situována dvoudílná stavba s dvěma protilehlými vstupy, pravděpodobně chlív. Dvě výrazné destrukce staveb byly zjištěny také severně od reliktní dvora. Uplatňují se v nich cihly a jde patrně o obydlí dvorských zaměstnanců (*Rožmberský 2009, 59*). Revizními povrchovými průzkumy však nebyly identifikovány a neprojevují se ani ve výstupech trojrozměrného skenování krajiny.

Kromě toho se zde vyskytovaly i další drobnější sídelní jednotky. Na starých mapových podkladech panství je zobrazena poloha ovčína (*Raušar 1928–29, 20*) a na druhém vojenském mapování (1844 – 1845)⁴⁷ je jihovýchodním směrem od mladšího dvora zanesena luční enkláva se dvěma stavbami, může se jednat o hájovnu. Po jejich opuštění lze již počítat s větším zalesněním celé oblasti, i když intenzivní těžba železných rud, zejména v jižní části polesí Chýlava, probíhala i počátkem 20. století (*Koželuh 2006, 28*). Nebyla však již potřeba dřevěného uhlí pro železářny, které byly především pro jeho nedostatek zrušeny, na hradištském panství ve druhé polovině 18. století a na zelenohorském panství ve druhé polovině 19. století (*op. cit., 36-37*). V okolí lokality „pod Hřebenem“ se měla v této době ještě rozkládat obora pro muflony (*Rožmberský 1989, 19*). Definitivní zánik všech rozličných areálů v této oblasti po více než tisíciletém kontinuálním vývoji lze klást až do průběhu 1. poloviny 20. století, kdy celá oblast byla kompletně pokryta lesem a nabyla tak dnešní podoby.

Nastíněním dlouhodobého vývoje osídlení této výše položené a dnes zalesněné krajiny bylo demonstrováno její velice rozmanité využití v minulosti. Ty značí mimořádně dynamické proměny a využití celého prostoru, které doprovázejí samotný zánik sídel. Odrazuje tak od tradičně uvažovaného statického pohledu na změny osídlení v dimenzích lokalit (tedy obytných areálů). Do popředí se zde naopak dostává množství různých výrobních areálů, které na sebe v různé míře navazují a proměňují se dle preferencí, nároků, potřeb či možností během momentální společensko-ekonomické a demografické situace.

---

⁴⁷http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=700&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=2vm&map_region=ce&map_list=W_12_III 23. 11. 2011

15.4. Shrnutí

Výše uvedené příklady dokládají značnou variabilitu podoby zániku u všech blíže sledovaných sídel. Ani jejich případné umístění v zalesněném prostředí neznamená, že opuštění bylo způsobeno nezájmem o využití tohoto prostředí. Naopak, výše uvedené případy umožňují bližší specifikaci konkrétních procesů namísto vágního termínu „zaniklý“. Ten se tak projevuje jako redukce rezidenčních areálů, případně jejich rozptýlení do menších, samostatně se vyskytujících jednotek. Četné jsou transformace výrobních areálů, které spočívají v omezení rozsahu plužiny, doprovází je však vznik pastvin, areálů těžby a výroby dřevěného uhlí. V původních sídelních areálech se v různém zastoupení vyskytovaly až do nedávné minulosti. Způsob využití různých částí prostoru se tak velmi prolíná.

Zahrnutí většího počtu případových studií umožní generovat nový systém klasifikace zánikového procesu, který vychází z teorie sídelních areálů, a pracuje tak v dimenzi kompletního zázemí vesnických sídel. Přitom jsou postihovány vývojové proměny dílčích areálů aktivity. Tímto postupem lze pak nepřímou usuzovat na základní motivace, které tyto proměny způsobovaly. K tomu je však třeba důkladná komparace s konkrétním regionálním společensko-ekonomickým a demografickým vývojem. I zde uvedené příklady však rozšiřují dvě uvažované tendence v zanikání (zánik pouze obytného areálu a začlenění plužiny do katastrů okolních sídel vs. zalesnění větší části zázemí sídel), které vycházejí z vyhodnocení vlastností sídel (srov. *kap. 14.4.*). Zvolené případové studie naznačují, že zejména pro druhý trend je třeba dbát zvýšené opatrnosti. I v těch případech, kdy u původních sídelních areálů v současnosti převažuje zalesnění, nacházely četné využití po opuštění residenčních komponent, byť se nejednalo o zemědělskou činnost. Tím byla zachována kontinuita využití prostoru stejně jako v případě trendu zanikání periferního osídlení. Otázkou zůstává, zda v opuštění a následném zalesnění určitých částí krajiny je možné spatřovat intencionalitu (např. pro vznik areálů výroby dřevěného uhlí). Pro některé tyto případy lze uvažovat o procesu koncentrace osídlení, který mohl nastat bez ohledu na zemědělské využití. Mezi oběma základními tendencemi je tak odstraněno ostré rozhraní. Nemusí tak bezvýhradně platit tvrzení, že centrální sídla vždy zemědělsky využila polnosti sousedního, zaniklého sídla, stejně jako že sídelní areály v marginálních pozicích přestaly být využívány v plném rozsahu. Pro následné využití areálů byly rozhodující jak obecné podmínky prostředí, tak i aktuální možnosti a potřeby obyvatel vedlejších sídel, nobility i obecný či regionální vývoj.

Demonstrována je značná provázanost sídelních transformací a proměn v organizaci a využití krajiny. Variabilita využití jednotlivých areálů, která provází sídelní transformace, naznačuje pochybnosti, zda je vhodné nazývat některé lokality zaniklými. Pro pochopení celého procesu i zdůvodnění samotných změn osídlení je třeba se oprostít pohledu pouze na samotné vesnice jako bodů

v prostoru. Nelze se primárně zabývat jenom sídelními komponentami, ale všemi druhy areálů, které s jejich existencí přímo souvisely. Jako zásadní se jeví odhalení zákonitostí v proměnách celé historické krajiny a sledování, jakými způsoby a za jakým účelem byla formována v dlouhodobé časové perspektivě.

16. STUDIUM ZMĚN OSÍDLENÍ V 17. STOLETÍ – PROCES ZANIKÁNÍ BĚHEM TŘICETILETÉ VÁLKY A OBNOVA NĚKTERÝCH SÍDEL PO JEJÍM SKONČENÍ NA ROKYCANSKU

Tato část se rovněž primárně zakládá na událostním přístupu. O přehledu proměn osídlení v tomto období a postihu některých sídel během třicetileté války pojednává *kap. 10.2.2. a 10.2.3.* V tomto studiu se lze vedle archeologických pramenů (lokalizovaných zaniklých sídel datovaných do 17. století) spolehnout i na využití bohatšího fondu informací z písemných pramenů. Využívány jsou tak údaje v Berní rule sepsané k roku 1654, ve které je pro existující sídla uveden počet osazených gruntů a rovněž i množství gruntů v té době pustých. Zanesením těchto údajů do databáze, propojením s prostorově zasazenou vrstvou sídel v prostředí GIS lze vytvořit mapu, která zobrazuje velikostní kategorie sídel dle počtu osedlých v geografickém kontextu (srov. *obr. 57*). Tento podklad umožňuje také rekonstrukci stavu těsně před třicetiletou válkou a v jejím průběhu. Přestože se velikosti sídel mohly v detailech odlišovat, lze předpokládat, že se zřejmě příliš nezměnily a rámcově odpovídají velikostním kategoriím, které byly pro tyto účely vytvořeny.

Množství pustých gruntů v jednotlivých sídlech může indikovat jak míru dopadu negativních událostí během třicetileté války, tak následnou mobilitu obyvatel po jejím skončení v důsledku značné depopulace. Tu lze přitom odhalit konfrontací s informacemi o zániku, zničení či poškození konkrétních sídel v průběhu války. Tyto údaje byly extrahovány ze souhrnu vývoje osídlení (srov. *Rožmberský – Vařeka 2013*) a zpracovaných pramenů k dějinám třicetileté války (*Líva 1951; 1953; 1954; 1955a; 1955b; 1957*). Zaneseny byly do totožného mapového podkladu, kde byly vizualizovány také další specifické podklady, např. digitální model terénu, komunikační schéma, komponenty uvedené v Berní rule jako pusté, rozsah Zbirožského panství, který se mnohokrát jako celek objevuje v písemných pramenech v souvislosti s útrapami jeho obyvatel (jeho rozsah byl rekonstruován rovněž z podkladu v Berní rule; *obr. 87*).

Přehled sídel společně s jejich velikostí a podílem pustých gruntů byl také na výškopisném modelu zobrazen v širší oblasti Černokostelecka (*obr. 88*). Nicméně, tento podklad zde poslouží pouze pro základní srovnání vybraných trendů, jelikož zatím reprezentuje pouze předběžné výsledky zpracování. Dříve, než bude detailněji vyhodnocen, vyžaduje ještě určitý časový horizont pro

provázání s dalšími informacemi (charakteristika sídel, přítomnost dalších komponent, vývoj a proměny osídlení, konkrétní postih během třicetileté války apod.).

16.1. Dopad válečných událostí na sídla, válkou dotčené a nedotčené oblasti

Během třicetileté války byla velmi zasažena především střední část Rokycanska. Zanikání, zničení a značné poškození se nejvíce koncentruje do oblasti rámcově vymezené Rokycany, Mýtem, Zbirohem a Radnicemi, která se nachází severně od dálkové komunikace. Právě její přítomnost způsobovala častý výskyt procházejících armád mezi Plzní a Prahou. Vojáci také byli mnohokrát umísťováni do Rokycan (zejména v letech 1620 – 1628, později také 1639 - 1642), nebo leželi v jejich sousedství, čímž značně trpělo i okolní osídlení. Několik dokladů referuje o opuštění Rokycan jeho obyvateli. V noci na 25. 10. 1639 měly být švédským vojskem vypáleny společně s vypleněním širšího okolí. Tento počín je nepřímo potvrzován dalšími zprávami. Stejným způsobem byly postiženy Radnice (1638 – 1639), kam měly být armády obraceny právě z Rokycan. I s kostelem byly 13. 5. 1639 vypleněny císařskými jezdci.

O značném dopadu třicetileté války svědčí také počet pustých gruntů po jejím skončení, který je však spíše vázán do Zbirožského panství. Písemné prameny mnohokrát dokládají, že právě vesnice v tomto panství byly pravidelně a intenzivně pustošeny. Jeho obyvatelé byli také zatíženi značnou kontribucí a trpěli pravidelným odebíráním svých produktů. Zpráva vztažená k datu 13. 5. 1639 uvádí, že všichni obyvatelé Zbirožského panství opustili vesnice a zdržují se i s potahy a dobytkem v lesích a horách. Podobné informace se vyskytují opakovaně, lze tak usuzovat, že tímto způsobem pravidelně reagovali na hrozící nebezpečí a po jeho skončení se navraceli zpět. Obdobně, 31. 5. 1641 je uvedeno, že je z paství nemožné sehnat peníze na kontribuci, neboť všechny městyse a vsi jsou vypleněny a vypáleny. Údaj je k 10. 1. 1645 konkretizován; na 10 vesnic u silnice, zřejmě dálkové komunikace, mělo být poddanými opuštěno a vojáky vypleněno. Více byla také postihnuta sídla na severu území podél Berounky, zejména při jejích brodech.

Naopak válkou výrazněji nedotčenou oblast tvoří jižní cíp regionu, který je situován ve vyšší nadmořské výšce, v blízkém okolí chybí sídlo centrálního charakteru a neprochází tudy ani významnější komunikace. Bez nápadnějších postihů a následků přetrvávaly skupiny několika sídel i v západní a také severní části regionu, umístěny byly zpravidla mimo hlavní cesty spojující jednotlivá městečka. Ze Zbirožského panství také pochází zpráva, že čtyři (nejmenované) vesnice skryté v hlubokých lesích „až posavad pokoj měly, ostatek všechny k ruině

přivedené jsou“. Skrytá poloha tedy rovněž poskytovala určitou prevenci vůči vydrancování vojsky. Dopad třicetileté války na osídlení se tak výrazně geograficky proměňoval, značnému postihu byla vystavena sídla především v komunikačních zónách (podél dálkové komunikace a přechodů přes řeky) a v blízkém okolí měst a městeček, kde se armády často zdržovaly a pohybovaly. Tato skutečnost odpovídá obecným představám, nejenom pro období třicetileté války (např. *Chapelot – Fossier 1985, 160*; pro české prostředí srov. *kap. 11.1.4.*).

S obdobnou situací se setkáváme i v komparační oblasti ve Středních Čechách. Několik let po válce jsou stále značně postižena sídla v nížinných oblastech. Zcela pusté vsi, které původně patřily k větším, se objevují v různých úsecích podél hlavních komunikací (neosídlené je dokonce městečko Úvaly) a v jejich okolí, další se koncentrují zejména u městských sídel. Ve vyšší nadmořské výšce a členitějším reliéfu je osídlení více ušetřeno, přestože i zde nacházíme ve srovnání s Rokycanskem značný podíl pustých gruntů. Několik let po válce jsou však zcela prázdné jen některé nejmenší vesnice, některá sídla jsou také kompletně osídlena.

16.2. Stav sídel k roku 1654 a obnova sídelní sítě

Na Rokycansku jsou všechna sídla, o kterých písemné prameny vypovídají, že byla jednorázově zničena či vypálena, v roce 1654 již opět osazena. Tento zásah tak výrazněji nenarušil kontinuitu osídlení. Nadto, zejména sídla centrálního charakteru (Rokycany, Radnice, případně Strašice, velké vsi s kostelem Osek a Drahoňův Újezd, větší ves Svinná) dokonce vykazují jen minimální počet pustých domů nebo gruntů. Navrácení do původního stavu tak nastalo prakticky okamžitě po ukončení třicetileté války (případně hned po jejich zničení), což snižuje význam samotných válečných událostí na vznik trvale pustých sídel. Tato skutečnost, při uvážení značné demografické krize a úbytku obyvatel, tedy dokládá mimořádnou mobilitu obyvatel, kteří osazovali poustky v lákavých pozicích či vhodném prostředí. Určitý koncentrační faktor centrálních sídel podporuje také výskyt některých pustých vesnic roku 1654 právě v blízkosti městeček, obnoveny byly až později. V tomto bodě nacházíme rovněž paralelu s oblastí Černokostelecka či Českobrodsko. I přes nesmírné množství pustých gruntů roku 1654 byla v oblasti podél hlavní komunikace prvního řádu všechna zcela opuštěná sídla dříve či později vzkříšena k životu.

Berní rula uvádí na Rokycansku ve značně zredukované formě také dvě za války delší dobu pusté vesnice (Biskoupky a Vojenice s otazníkem), a to vedle existujícího ovčína či dvora. Obě jsou situovány v severní části regionu, tedy mimo oblast nejrozsáhlejšího poškození sídel spadajících do Zbirožského panství a k dálkové komunikaci. Při té za války zpustlá sídla roku 1654 stále neexistují, byť

na pozemcích Kařezu přetrvával panský dvůr. Nižšímu stavu populace nasvědčuje vznik jiných druhů komponent (dvory, železárny), které předcházejí vlastnímu osídlení. Opětovné vysazení těchto vesnic nastává až později, v průběhu 18. století, spíše až v jeho druhé polovině. Obnoveny přitom byly pouze vesnice ležící přímo na dálkové komunikaci a sídla na okraji, či mimo oblast značně zasaženou v průběhu války – Vranov v těsném sousedství Radnice a Hrádek s Liblínem v jižní části resp. na severozápadní hranici regionu, které před válkou netvořily vesnické osídlení. Opět je osazena i Lhota/Lhotka situovaná v těsném kontaktu s hlavní komunikací nedaleko železáren v Holoubkově. V průběhu 18. století však nastává její další, tentokrát již definitivní, opuštění.

16.3. Okolnosti formující trvalý zánik některých sídel

Trvalý zánik postihl vesnice Rovný, Cetkov, Zhoř (ta přitom mohla být pustá již před válkou) a dvůr Bukov. Všechny spojuje umístění v nejvíce postižené oblasti během třicetileté války, která se i nejdéle potýkala s jejími následky. První dvě jmenované vsi jsou situovány přímo na komunikaci mezi Zbirohem s Radnicemi, Bukov leží v exponované poloze mezi Zbirohem a dálkovou komunikací. Všechny tak byly vystaveny přímému ohrožení. I v tomto nacházíme podobnost s Černokosteleckem, kde jsou tři trvale zaniklé vesnice (Aldašín, Bohumil a Cukmantl) umístěny poblíž hlavní komunikace druhého řádu, tedy poněkud nižšího významu než dálková komunikace. Tato data naznačují, že úloha komunikací ve změnách osídlení je dvojaká. U dálkových bylo osídlení sice nejvíce vystaveno ohrožení, tyto polohy však byly vždy lákavé (zejména v oblastech s velice příhodnými podmínkami k zemědělství) a osídlení při nich bylo opětovně obnovováno. Hlavní komunikace, avšak již nižšího významu, také zvyšují možnost postižení během válečných událostí. Při zničení sídel se následně mohly projevit určité nevýhody tohoto prostředí a tedy nižší atraktivita těchto sídel ve srovnání s jinými (např. s vyprázdněnými sídly v nejpostiženějších oblastech).

Ze studia formálních a prostorových vlastností sídel vyplývá také vyšší náchylnost k zániku Rovného, Cetkova a Bukova, která je dána horším hospodářským využitím jejich zázemí, resp. polohou nedaleko centrálních oblastí. Nižší význam v rámci sídelní sítě dokládá i jejich menší velikost a také již dřívější populační úbytek, který dokonce vyústil v přechodné opuštění těchto sídel. Jejich vylidnění v období, kdy nastal výrazný populační úbytek celé oblasti, mohlo být v prvé řadě způsobeno právě přítomností pouze malé komunity. Větší sídla v jejich okolí i přes značné postižení a ztrátu svých obyvatel spíše jen zredukovala svou velikost, avšak zůstala nadále osídlena. Vyprázdnění gruntů ve větších, sousedních vesnicích nebo městečkách představuje další impuls k opuštění těchto malých vesnic. Jak dosvědčuje rychlé dosídlení Rokycan, Radnic i jiných centrálních sídel po jejich zničení, právě významnější osídlení bylo v prvním sledu spíše osazováno

po uklidnění poměrů. Naproti tomu zcela zaniklá, i před válkou malá sídla nepředstavovala lákavé a vyhledávané polohy. Jejich osazení po skončení třicetileté války nadto limituje stále přetrvávající značný úbytek obyvatel v blízkém okolí. Tato sídla tak ani nebylo kým osadit, tím spíše, že nenabízela příliš příznivé podmínky k dalšímu využití (pouze na Bukově jsou doloženy četné relikty těžby z mladšího období). Obnova těchto sídel by byla snazší v případě jejich situování v méně postižené oblasti, což podporují dvě výše zmíněné malé vsi, které se nacházejí mimo hlavní oblast poškození, na severu Rokycanska. Tyto poznatky dovolují zformulování hypotézy, že za definitivním zánikem těchto sídel spíše než přímé zničení, přestože v řadě případů právě to způsobí prvotní impuls, stála kombinace méně příznivých podmínek pro osídlení a značné poškození blízkého, centrálního osídlení doprovázené populačním úbytkem, které vytvořily lákavější možnosti v osazení gruntů v nevelké vzdálenosti.

Na Rokycansku se však nachází i mnoho dalších vesnic s početně značně omezenou velikostí komunity, které v této době nezanikly. Nacházejí se v oblastech, kterým se válečné akce zpravidla vyhýbaly. Není tak u nich evidováno žádné poškození, natož zničení, stejně jako u sídel v jejich sousedství. Tyto vesnice, které byly vzhledem ke své menší velikosti a v některých případech umístěním v horších podmínkách (výše situované krajíně) rovněž zranitelné a náchylné k zániku, tak nedostaly žádný vnější impuls, který by ohrozil, nebo načas zcela přerušil jejich obvyklé fungování, a nastartoval tak následnou zvýšenou mobilitu obyvatel.

16.4. Využití výsledků a kritické zhodnocení

Studiu změn osídlení v 17. a 18. století významně napomáhá bohatší fond písemných pramenů i úplnější evidence zaniklých sídel společně s jejich přesnou lokalizací. Budoucí výzkum, který vyžaduje holistický přístup, by tak měl tento nabízený potenciál využít a tyto procesy sledovat v širším geografickém kontextu, nejen v rámci jednoho menšího regionu. Učiněné závěry, které zde byly představeny pouze v předběžném stavu zpracování, mohou být následně zařazeny do teoretického modelu i pro studium proměn struktury osídlení v pozdním středověku, pro která takto bohatá zdrojová data v našem prostředí postrádáme. V současnosti, bez uskutečnění rozsáhlého testování, lze zatím předpokládat, že dopad válečných událostí na osídlení, který vyústil ve zvýšenou mobilitu obyvatel, opuštění určitých sídel a následné obnovení po uklidnění poměrů, probíhal i ve starším období podobně jako během třicetileté války a po jejím skončení. Studium proměn osídlení během 17. století je třeba podrobně propojit s historií konkrétních sídel. Je třeba najít zdůvodnění menších variací v obnově sídel (např. vznik některých komponent před vlastním osídlením). Zatím nejsou zcela známy důvody, které stály za absencí pustých gruntů v některých sídlech v roce 1654,

zatímco jiné vsi vykazují vyšší počet prázdných usedlostí. Stále uniká i příčina přetrvávání vyššího podílu pustých gruntů i v některých velkých vesnicích, když jiné centrální osídlení bylo osazeno nedlouho po skončení války. Z dosavadních informací také není možné zjistit, zda sídla bez pustých gruntů roku 1654 byla intaktní po celou dobu války. V tomto studiu se tak nelze obejít bez zasazení sídel do celkového pozadí vývoje, podmínek k osídlení a možností jejich využití.

17. PROCESY ZMĚN OSÍDLENÍ

Charakteristika hospodářského a sociálního vývoje, společně s definováním zájmů jednotlivých aktérů (měst, vrchnosti a vesnických komunit), umožnila specifikovat podmínky pro rozsáhlé opouštění vesnic zejména během pozdního středověku. Společně se zahrnutím interakcí mezi člověkem a přírodním prostředím mohla být rovněž stanovena hierarchie jednotlivých sídel v širším kontextu. Tu odráží i vyhodnocení vlastností všech elementů v sídelní síti. Spíše se však projevuje jako inklinace k jedné z rolí. Prostřednictvím teorie sídelních areálů mohou být podchyceny konkrétní projevy zániku, což může odrážet konkrétní reakci na aktuální požadavky systému. Z jiného úhlu pohledu tak rovněž usuzuje na roli sídel a indikuje okolnosti, které její opuštění mohly podnítit. Archeologický odkryv může odhalit konkrétní impuls k nastalým změnám ve využití prostoru v podobě získání dokladů násilného zániku. Tyto informace zejména pro pozdější období lze získat z písemných pramenů, díky kterým může být určena míra dopadu endogenních i exogenních otřesů v prostorovém kontextu, stejně jako nastalé procesy v době urovnání poměrů. Propojení těchto aspektů, všech dosud učiněných závěrů a odhalených poznatků umožňuje formulovat obecné zákonitosti procesů ve změnách osídlení. Nutno však podotknout, že při současné úrovni poznání nepředstavují nic víc, než pracovní hypotézu, která bezpodmínečně vyžaduje další rozsáhlé testování.

Všechna sídla jsou charakterizována velice početným souborem formálních a prostorových vlastností, které určují jejich potenciál pro hospodářské využití, nebo společenské a ekonomické vazby k dalším komponentám v krajině. Díky tomu zaujímají určitou pozici v rámci celého osídlení. Tu lze vyjádřit umístěním v imaginárním prostoru reprezentovaném ternárním diagramem, jehož vrcholy představují centrální, periferní a marginální osídlení. Lze předpokládat, že většina posuzovaných sídel v rámci krajinných transektů inklinuje k jednomu z vrcholů. Jejich pozice přitom nemusí být statická, ale v čase se může proměňovat. Posun v rámci diagramu může nastat během existence sídel v důsledku vzniku některých komponent (např. vybudováním kostela), nebo naopak jejich ztrátou či zvýšením jejich optimální dostupnosti (např. změna průběhu hlavní komunikace). Změnu pozice většího množství sídel jistě významně ovlivní získání vyššího statusu u jednoho z elementů sídelní sítě (zejména povýšením na městečko), či obecně

nárůst významu některého ze sídel. Ztráta výhodnějšího postavení může být také způsobena snížením potenciálu hospodářského využití v důsledku proměn přírodního prostředí. Vyhodnocení vlastností sídel v obou regionech indikuje narůstající obtíže se zásobováním vodou pro některé skupiny sídel, případně vzrůst ohrožení povodněmi, předpokládáno je i snížení výnosů kvůli erozi půd, přestože pro ni ve sledovaných regionech nebyly získány bezpečné doklady. Důležitou úlohu pro umístění sídel v rámci ternárního diagramu přitom zastává velikost komunity. Všechny charakteristiky i změna podmínek působí společně, čímž vytvářejí celkovou strukturu osídlení.

Nicméně, charakteristika sídel sama o sobě nemusela vést k jejich zániku, byť se nalézaly i v těsné blízkosti periferní či marginální pozice. S bližším umístěním k jednomu z těchto vrcholů zřejmě vzrůstal „tlak“ v těchto sídlech na jejich opuštění. Zaniknutí mohlo nastat v případě opravdu mimořádného vychýlení rovnováhy, které se ukázalo jako nevratné. Nejvhodnější příklad reprezentují trvalé následky změn přírodního prostředí, které znemožní další osídlení nebo hospodářské využití. Lze předpokládat, že za obvyklých poměrů jsou menší výkyvy opětovně překonány navrácením do původního stavu. Charakter případného zániku je zpravidla jen přechodný nebo dočasný.

Podobný efekt, zejména v případě sídel v blízkosti vrcholu centrální pozice, způsobovaly i exogenní otřesy komunity. Ty mohly spočívat ve zrušení všech nebo značného počtu usedlostí/domů během válečných událostí, či ve značném úbytku členů komunity během demografické krize, v souvislosti s hladomory či epidemiemi. Přes jejich časté postihování těmito událostmi je jejich trvalý zánik prakticky nemožný. Vyhodnocení pramenů na Rokycansku naznačuje, že počet osedlých se navracel do původního stavu, ať už okamžitě, nebo s delším časovým odstupem, což vzhledem k jejich velikosti nemuselo způsobovat problémy s jejich fungováním. Naopak sídla v marginálních pozicích byla těmto zásahům ve vyšší míře ušetřena. Jejich případné uskutečnění však znamenalo opravdu mimořádný zásah do existence, které snadno mohlo vést až ke zvrácení další kontinuity v osídlení daného prostoru. Způsobit tak mohl ztrátu motivace v jejich obnovení. Mnohem více bylo těmto otřesům vystaveno periferní osídlení v blízkosti center. Avšak pouze těmto událostem, přestože nemusely být ojedinělé, nelze přisuzovat odpovědnost za tak rozsáhlou redukci vesnického osídlení, která nastala v průběhu 15. a počátkem 16. století.

K jejímu uskutečnění musely být splněny ještě další podmínky. Vycházet lze z předpokladu, že vesnice nezanikly kvůli úmrtí všech svých obyvatel. Za jejich opuštěním je tak třeba spatřovat přesun do jiných sídel. Ty však musely mít zájem přijímat další obyvatele nebo nabízet dostatečný prostor na to, aby se v nich mohly usadit i další lidé. Obě podmínky byly splněny právě v průběhu 15. i počátkem 16. století. Demograficky nesoběstačná byla města, ve kterých panovala značná

poptávka po pracovních silách. Spolu s tím nastávaly i celkové proměny dosavadní hospodářské strategie zejména u vrchnosti, která v pozdějším období příliv obyvatel do svých měst a městeček podporovala. Vytvářela přitom tlak na efektivnější využití méně rentabilních sídel. Po většinu tohoto období navíc intenzivní válečné události postihovaly především úrodné oblasti, území v blízkosti významných komunikací a kolem přechodů řek. Všechny tyto okolnosti podněcovaly mimořádnou mobilitu vesnických obyvatel, která byla usnadněna snížením možností jejich kontroly v tomto neklidném období. Rozhodnutí, do kterých sídel bude pohyb realizován, určuje právě pozice sídel v rámci ternárního diagramu. Pohyb se primárně uskutečňuje směrem k centru. Za těchto panujících podmínek tak měly podobný efekt jak přímý postih periferních či marginálních sídel, tak i výrazný úbytek obyvatel či požadavek na nově příchozí u centrálního osídlení. Do těchto sídel se mohli obyvatelé uchýlovat i bez ohledu na zničení jejich vlastních obydlí. Výše v textu bylo upozorněno na problematičnost přímého spojení mezi doklady požáru a násilným zaniknutím vesnice.

Nicméně, vyhodnocení vlastností prokázalo přítomnost existujícího osídlení i ve velice nepříznivých podmínkách, stejně jako v blízkosti centrálních sídel. Tato sídla tak nezankla navzdory svému marginálnímu, či perifernímu charakteru. V takovém případě je předpokládána absence výraznějšího tlaku na jejich opuštění, která mohla být způsobena různými důvody, od těch praktických až po ty iracionální. Nemusel zde nastat žádný endogenní i exogenní otřes, který by narušil stávající rovnováhu jejich existence. To dokládá dopad třicetileté války na osídlení v oblasti Rokycanska, který byl pro různé oblasti odlišný. Válečnými událostmi nebyly výrazně zasaženy právě okrajové, výše položené oblasti. V tomto prostředí také nemusela být příliš silně pocítěna přitažlivost jiných míst, což lze vztáhnout i pro některé oblasti v periferii centrálních sídel. Nutné je vždy počítat se svébytným vývojem každého osídlení a variabilním působením „push and pull“.

Nutné je zde upozornit ještě na jednu příčinu, která zcela nepodléhá výše uvedeným procesům. Jedná se o úřední rozhodnutí, nebo obecně rozhodnutí „shora“, které vůbec nemusí reflektovat roli sídel ani celkový rámec přítomného strukturálního pozadí, které mohlo vytvářet i velice silnou pozici či atraktivitu sídel. Takové rozhodnutí přitom mohlo reagovat na určitou událost, změnu podmínek a požadavků. Stejně jako zanikání vesnic ve 20. století z důvodu výstavby vodních děl, důlní činnosti, či zřízení železné opony, i ve starším období zánik mnoha vesnických sídel závisel na individuálním rozhodnutí vrchnosti.

Opuštění sídel nicméně tvoří pouze jednu část procesu, kterým se některé polohy sídel staly trvale zaniklými. Neméně zásadní je v tomto ohledu obnova sídel i proměny využití krajiny. Tento aspekt je však problematičtější, jelikož mnohdy bývá pouze obtížně dokumentováno okamžité obnovení sídel. Lze konstatovat, že proces obnovy závisí, vedle nutného splnění obecných podmínek (příznivý

ekonomický či demografický vývoj), na pozici původních sídel v rámci ternárního diagramu. Zejména u centrálních sídel nastává obnovení vzápětí po jejich zničení či populačním úbytku. Vyhodnocené vlastnosti vesnic v obou regionech naznačují, že prostředí, kam se osídlení navrátilo, vykazovalo určité příznivé vlastnosti. Ty se však značně proměňovaly (např. dobrá dostupnost sídel, úrodné půdy, plochý reliéf, poloha na významné komunikaci apod.). Obnovení vlastních sídel přitom může předcházet také vznik jiných komponent.

V případě vyšší koncentrace osídlení však byly pozemky zaniklých vesnic začleněny do katastrů sousedního, přeživšího osídlení. Zanikla tak pouze residenční komponenta, značný rozsah původního sídelního areálu byl i nadále využíván. Tento proces tak značí koncentraci osídlení. Nicméně, druhý původně uvažovaný trend (zánik kompletních sídelních areálů), který se dnes projevuje převažujícím zalesněním, se dle vyhodnocení vývoje v několika případových studiích jeví jako mnohem komplikovanější. I tyto prostory byly po zániku residenční komponenty intenzivně využity, třebaže k řadě jiných činností, než je orební zemědělství. Docházelo tedy ke značné transformaci využití krajiny, které jsou poplatné aktuálním požadavkům výroby či zájmům vrchnosti.

Z výše nastíněných závěrů přitom jasně vyvstává skutečnost, že zanikání sídel podléhalo nejen určitým strukturám, určujícím podmínky pro osídlení a charakter sídel, ale také událostem, které narušovaly stávající rovnováhu. Bez zahrnutí obou aspektů nemohou být změny osídlení v plném rozsahu pochopeny.

18. ZÁVĚR A DISKUSE

Tato disertační práce se zabývala velice obtížným a také těžko uchopitelným tématem změn vesnického osídlení v období pozdního středověku a raného novověku. Mimořádné pozornosti badatelů z několika vědních oborů se těšil především pan-evropský fenomén zanikání vesnických sídel. Navzdory značnému zájmu je však tento proces málo poznaný a otázka, proč vesnická sídla zanikala, stále zůstává bez precizní odpovědi. V této práci je posuzován v celoevropském kontextu a z učiněných poznatků napříč tímto širokým geografickým prostředím vychází teoretická část práce. V empirické části jsou sledovány proměny sídelní sítě ve dvou regionech s vysokým počtem dokumentovaných zaniklých vesnic, na Rokycansku a Dražanské vrchovině. V práci byly rozsáhle uplatněny GIS společně s formalizovanými metodami, které v této problematice dosud stály spíše na okraji zájmu.

V úvodní části byl stručně podán vývoj bádání s ohledem na začlenění archeologie do výzkumu zanikání vesnických sídel. Představeny byly také významné domácí a zahraniční publikace tohoto tematického zaměření. Další část shrnuje dosavadní poznání strukturálních proměn v našem prostředí v širším

období od 13. do 17. století společně s hlavními zdůvodněními procesu pustnutí. Z následujícího přehledu hlavních horizontů zániku a s udáním obecných důvodů v celoevropském kontextu lze rozeznat hlavní pravidelnosti tohoto procesu. Dosud shromážděná literatura odhalila trend chronologického postupu redukce sídelní sítě, která se nejpozději objevuje ve středo-východní Evropě. Zanikání je však společně spojováno s nepříznivými demografickými poměry. Šíření na východ je přitom dosud prokázáno u vrcholně středověké transformace osídlení. Důležitý úkol budoucího interdisciplinárního studia představuje zasazení proměn osídlení do rozsáhlé transformace společensko-ekonomického systému. Zanikání v pozdějším období spíše odráží specifický vývoj různých oblastí v Evropě.

Další část upozorňuje na dva zásadní problémy, se kterými je nezbytné se v této problematice vypořádat. Spočívají v obtížích s přesnějším datováním sídelních změn (a tedy i zániku) a absencí konstatovaných příčin zániku a množství dalších informací v písemných pramenech pro naprostou většinu případů. Na zdůvodnění tohoto procesu tak musí být usuzováno nepřímou, na zanikání je tak nahlíženo z různých spekter. Právě tato skutečnost zapříčinila konstatování mimořádně početného souborů různých hypotéz a teorií, které se však i vzájemně vylučují. Tím je velice znesnadněno uchopení problematiky zanikání sídel a tedy i možnosti jejího dalšího poznání. Na podkladě zjevné dichotomie, jež touto problematikou prostupuje, byla nastolena jednotná metodologie, díky které lze tento problém překlenout. Zakládá se na jazykovém strukturalismu F. de Saussura, který vymezil termíny *langue* a *parole*, ekvivalenty představují *struktura* a *událost*. Toto vymezení odlišuje od narace bezprostředního způsobu zániku (a konstatování, co se na daném místě odehrálo) od vysvětlení příčin redukce osídlení se zahrnutím širšího kontextu a faktorů stojících v pozadí, které se na trvalém opuštění podílely. Tento princip umožnil systematizaci mimořádně početného souboru zdůvodnění zanikání sídel a zároveň také vymezil úlohu archeologie v této problematice, společně s relevantními otázkami, které je schopna sledovat.

Konstatované událostní příčiny jsou klasifikovány do tří základních procesů, jakými sídla ztratila své obyvatele. Rozsáhlejší kategorii představuje dobrovolné opuštění sídel svými obyvateli, stimulem k odchodu mohla být řada společensko-ekonomických důvodů, změna podmínek přírodního prostředí nebo umístění v nevhodných podmínkách. Zánik byl iniciován také jinými aktéry a obyvatelé byli k odchodu donuceni. Důvody zániku jsou také spojovány s úmrtím všech obyvatel. Narace těchto událostí však netvoří konečné poznání, jelikož nepostihuje důvody trvalého zániku, resp. neřeší otázku, proč tato sídla nebyla obnovena, což se stávalo běžně po jejich zničení či vylidnění. V této perspektivě se tedy tvrzení o násilném zániku sídel jeví jako nedostatečné, protože představuje pouze část tohoto procesu. V opozici bezprostředních způsobů zániku stojí zformulované

teorie, kterými byl vysvětlen značný úbytek sídel. Uvedeny jsou tradiční sekvence procesů vycházející z historické ekonomie, které zodpovídají za proměnu hospodářských strategií a následnou proměnu sídelní struktury. Upozorněno přitom bylo na proces koncentrace osídlení, který je uvažován spíše pro období vrcholného středověku než mladší období. Strukturální přístup reprezentuje také hledání kombinací vlastností způsobující náchylnost k zániku či naopak prevenci vůči opuštění. Limity tohoto přístupu představuje přílišná generalizace a také nereflexivní specifiky důvodů zániku konkrétních sídel, stejně jako platnost teorií jen v určitém prostředí.

Možnosti archeologie jsou ve studiu proměn osídlení mnohem širší, než bylo tradičně uvažováno. S využitím progresivních metod exkavace, které postihují podíl odpadu de facto, může být odhalen specifický způsob zániku sídel či chování obyvatel během opuštění. Detekování stop lidských aktivit v zázemí zaniklých sídel, které v současnosti usnadňuje letecké laserové skenování, umožňuje specifikovat využití těchto areálů i po zániku sídel. Díky tomu lze usuzovat na konkrétní projev zániku, a nahradit tak problematický a vágní termín „zaniklý“. K tomu lze využít teorii sídelních areálů, která umožňuje zahrnutí proměn rozličných areálů, nejenom residenčních. Postihnuty tak mohou být vývojové trendy ve využití určitého prostoru v dlouhodobé časové perspektivě. Na základě studia vlastností sídel je archeologie schopna odhalit faktory, které proces zanikání mohly ovlivňovat či podněcovat. Událostní i strukturální přístup kombinuje tzv. artefaktová archeologie. Na jejím základě lze dojít ke komplexnímu poznání této problematiky.

V empirické části byly řešeny tři tematické okruhy, které souvisejí se změnami osídlení resp. procesem pustnutí vesnických sídel. Na Dražanské vrchovině a Rokycansku byly prostřednictvím formalizovaných metod vyhodnoceny vlastnosti osídlení, čímž bylo možné odhalit faktory způsobující zranitelnost sídel a naopak prevenci vůči zániku. V konkrétních případových studiích byl na základě různých zdrojů dat sledován vývoj využití původních sídelních areálů zaniklých vesnic. Na Rokycansku byl s využitím také písemných pramenů vyhodnocen dopad třicetileté války na sídelní strukturu.

Studium vlastností sídel se zakládá na teoretickém modelu, který zahrnuje všechny aktéry mající úlohu v procesu změn osídlení (jejich zařazení vychází z přehledu příčin pustnutí). Dle principu teorie systémů byla úloha každého vstupu posuzována samostatně. Subsystémy jsou přitom rozděleny do obecné roviny (charakteristiky období z hlediska společensko-ekonomického a demografického vývoje, proměny parametrů přírodního prostředí v souvislosti s lidským impaktem), které určovaly rámec aktivit konkrétních aktérů v druhé úrovni; zohledněna byla zejména politika nobility, úloha měst v krajině a zájmy či požadavky vesnických komunit. Propojením všech subsystémů mohly být

vymezeny podmínky pro intenzivní zanikání sídel během pozdního středověku. Charakterizovány jsou termíny „push and pull“ – na řadě míst v tomto období panoval z různých důvodů tlak na opuštění, zároveň přitom nastala aktuální přitažlivost jiných míst, která umožňovala příchod nových obyvatel. Na základě vymezení výhodného a nevýhodného prostředí k osídlení byla rozeznána hierarchie sídel. Dle teorie světového systému bylo charakterizováno centrální osídlení, které i přes četná zničení nebyvalo trvale opuštěno, a sídla v periferii a marginálních oblastech. Obě byla svým specifickým způsobem zranitelná.

Z teoretického modelu byly také extrahovány sledované vlastnosti osídlení. Zahrnuty byly i některé dosud v této problematice méně uvažované deskriptory, např. dostupnost zázemí sídel a komponent v jejich okolí. Posuzovány byly jak vlastnosti ze společensko-ekonomické sféry, tak ze sféry přírodního prostředí. V obou oblastech byly sledovány celkové odlišnosti mezi kategoriemi žijících, zaniklých či obnovených vesnic pro každou vlastnost, pomocí vektorové syntézy byly také vyhledávány kombinace specifických vlastností, které vytvářely charakter určitých sídel, nebo prostředí, v němž byly zasazeny. Na Drahanské vrchovině bylo využito také množství dokumentovaných zaniklých plužin ke specifikování aspektů při výběru poloh sídelních areálů a rekonstrukci krajiny v době s největší intenzitou osídlení ve 14. století. Výsledky modelu nenaznačují drastické odlesnění v tomto období. Vyhodnocení dat prokázalo horší využitelnost zaniklých plužin. Vyhodnocením formalizovaných metod byly odhaleny kombinace vlastností, které vytvářely náchylnost sídel zániku i prevenci. V obou regionech se projevují dva hlavní trendy v zanikání – opuštění periferních sídel, jejichž pozemky byly zpravidla nadále obdělávány z okolních vesnic, nebo sídel v marginálních pozicích, které většinou zanikly totálně, tedy včetně svých sídelních areálů. Výsledky tak reflektují hierarchii sídel vycházející z teoretického modelu, nicméně sídla spíše inklinují k jedné z pozic centrálního, periferního a marginálního osídlení. Toto umístění se navíc chronologicky proměňuje. Z vyhodnocení navíc vyplývá umístění žijících vesnic v obdobném prostředí jako vsi zaniklé. Samotné podmínky pro osídlení tak zanikání nezpůsobují.

Studium vývoje v původních sídelních areálech zaniklých vesnic dokládá intenzivní využití tohoto prostředí až do nedávné minulosti. Data tak rozšiřují obě výše konstatované tendence, zejména upozorňují na možnou nedostatečnost vymezení marginálních oblastí. Proces koncentrace osídlení mohl nastat nezávisle na zemědělském využití pozemků zaniklých vsí. Z výsledků vyplývá značná provázanost změn osídlení s využitím krajiny. Právě zahrnutí kategorií, jako zaniklá či obnovená ves značně zatěžuje tuto problematiku, jelikož nereflektují využití dalších druhů areálů. Namísto zániku se tak spíše projevují transformace využití krajiny, které by bylo žádoucí systematicky posuzovat namísto studia

pouze změn vlastního osídlení. Více případů umožní vytvoření nové klasifikace zánikového procesu, který v tomto ohledu překlene jeho dosavadní nesnáze.

Studium dopadu třicetileté války na sídelní strukturu umožnilo rozeznat válkou velice zasažené a naopak téměř nedotčené oblasti. Prokázána je mimořádná mobilita obyvatel, jak v době jejího trvání, tak po jejím skončení. Řada centrálních sídel několik po válce byla v téměř v původním stavu. Právě tyto okolnosti, společně se zničením širšího okolí formovaly trvalé opuštění těch sídel, které i z hlediska svých vlastností vytvářely marginální osídlení. Dopad mimořádně nepříznivých událostí přitom značně pocítila sídla s pouze malou komunitou, která je obývala. Dvojaká je úloha hlavních komunikací – na jedné straně zvyšují riziko zničení, na druhé straně byla poloha u hlavních sídel vždy lákavá a využívaná. Nicméně, data indikují i možné přežívání obecně zranitelných sídel, a to v tom případě, když nedostala žádný vnější impuls, který by ovlivnil jejich obvyklé fungování. Propojení poznatků ze všech tří tematických okruhů umožnilo formulovat obecné procesy změn osídlení. Určeny jsou vzájemným provázáním strukturálního pozadí (podmínky k osídlení či jiné využití určitých poloh) s událostmi, které reprezentují endogenní a exogenní otřesy, a tak narušují rovnováhu existence sídel či mění momentální situaci.

V dalším výzkumu této problematiky je třeba lépe provázat teoretický model s empirickým výzkumem. Formulace modelu, který může být dále vylepšován, najde uplatnění i v budoucím studiu změn osídlení. Jeho potenciál zde jistě nebyl zcela vytěžen. Především vyhodnocení multivariačních analýz zasluhuje vzhledem k rozsáhlému množství různých dat mnohonásobně vyšší pozornost, než která jí zde mohla být věnována. Mimořádně náročný a zdlouhavý úkol představuje zejména vyhodnocení vlastností sídel, které způsobují zranitelnost sídel či naopak vytvářejí prevenci vůči zanikání. Podrobněji je třeba také prozkoumat vliv dosud méně poznaných určitých činitelů na proces zanikání, např. těžba železné rudy v zázemí sídel a rozvíjející se její zpracování na Rokycansku. Upozorněno zde bylo na dnes existující vesnice s obdobnými vlastnostmi jako zaniklé, které však nebyly opuštěny. Sledování činitelů, které způsobily jejich přežití lze považovat za klíčové v pochopení zánikového procesu a dalším bádáním je třeba tento aspekt prozkoumat. Důležité je také poznání bezprostředních způsobů opuštění sídel či chování během zániku. V našem prostředí je však postihnutí těchto aspektu velice složité.

Tato práce tak zatím podává pouze předběžné výsledky, které lze považovat za první krok v rámci iterativního procesu. Všechny zde realizované přístupy v budoucnu vyžadují jistou reflexi, jelikož dosud v našem prostředí nebyly pro tyto účely realizovány, z čehož mohou plynout jejich současné omezení a neúplné vytěžení informačního potenciálu, který nabízejí. Postup výzkumu, který zde byl představen, by bylo vhodné realizovat v dobře zvoleném, menším

transektu, ve kterém bude moci být pracováno s širokým zdrojem dat, včetně informací z písemných pramenů, s dobrým poznáním konkrétního vývoje tohoto osídlení. Tuto práci lze spíše chápat jako odrazový můstek k dalšímu studiu této problematiky. Snad ukázala jednu z možných cest, po níž se lze dál ubírat při studiu strukturálních proměn vesnického osídlení.

19. SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

- Abel, W. 1943:* Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters. Jena.
- Abel, W. 1966:* Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. – 19. Jahrhundert. Hamburk/Berlin.
- Abel, W. 1967:* Wüstungen in historischer Sicht. In: Abel, W. (ed.), Wüstungen in Deutschland. Frankfurt, 1-15.
- Abramowicz, A. – Chapelot, J. – Nadolski, A. – Pesez, J. M. – Poklewski, T. 1970:* Le village burguignon de Dracy. In: Archéologie du village déserté. Paris, 95-171.
- Amorosi, T. – Buckland, P. – Dugmore, A. – Ingimundarsson, J. H. – MCGovern, T. H. 1997:* Raiding the landscape: Human impact in the Scandinavian north Atlantic, *Human Ecology* 25, 491-518.
- Antoniadis-Bibicou, H. 1965:* Villages désertés en Grèce – un bilan provisoire. In: Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles. Paris, 343-417.
- Ascher, R. 1961:* Analogy in archaeological interpretation, *Southwestern Journal of Anthropology* 17, 317-325.
- Aston, M. 1985:* Interpreting the landscape: Landscape archaeology in local studies. London/New York.
- Athanassopoulos, E. F. 2010:* Landscape archaeology and the medieval countryside: Settlement and abandonment in the Nemea region, *International Journal of Historical Archaeology* 14, 255-270.
- Atkinson, J. A. 2010:* Settlement form and evolution in the Central Highlands of Scotland, ca. 1100–1900, *International Journal of Historical Archaeology* 14, 316-334.
- Aubrechtová, A. 2006:* Zaniklá středověká vesnice Lhotka na Rokycansku. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce na KAR FF ZČU v Plzni.
- Austin, D. 1989:* The deserted medieval village of Thrislington, County Durham: excavations 1973–1974. Lincoln.

- Baker, C. M. 1975: Site abandonment and the archaeological record: An empirical case for anticipated return, Arkansas Academy of Science Proceedings 29, 10-11.*
- Barry, T. B. 1987: The archaeology of medieval Ireland. London/New York.*
- Barry, T. B. 1996: Rural settlement in Ireland in the Middle Ages: an overview. In: Ruralia I, Památky archeologické – Supplementum 5, 134-141.*
- Belcredi, L. 1983a: Zemědělské a řemeslnické nástroje na zaniklých středověkých osadách, Archaeologia Historica 8, 411-422.*
- Belcredi, L. 1983b: Zaniklé středověké osady na Dražanské vrchovině ve světle archeologických nálezů, Vlativědný věstník moravský 35, 39-45.*
- Belcredi, L. 1988: Užití kovu ve středověké osadě. Výsledky dosavadního výzkumu zaniklé středověké osady Bystřec, Archaeologia Historica 13, 459-485.*
- Belcredi, L. 1999: Urbanizace území zaniklé středověké osady Bystřec, Archaeologia Historica 24, 69-79.*
- Belcredi, L. 2006: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Brno.*
- Beneš, J. – Hrubý, P. – Kuna, M. 2004: Vyhledávání a vzorkování vrstev. In: Kuna, M. a kol., Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha, 353-378.*
- Beresford, G. 1975: The medieval clay-land village: Excavations at Goltho and Barton Blount. London.*
- Beresford, G. 1979: Three deserted medieval settlements on Dartmoor: A report on the late E. Marie Minter's Excavation, Medieval Archaeology 23, 98-158.*
- Beresford, M. W. 1954: The lost villages of England. London.*
- Beresford, M. W. 1971: A review of historical research (to 1968). In: Beresford, M. W. – Hurst, J. G. (eds.), Deserted medieval village. London, 3-75.*
- Beresford, M. W. – Hurst, J. G. (eds.) 1971: Deserted medieval village. London.*

- Beresford, M. W. – Hurst, J. G. 1976: Wharum Percy: A case study in microtopography. In: Sawyer, P. H. (ed.), Medieval settlement. Continuity and change. London, 114-144.*
- Beresford, M. W. – Hurst, J. G. 1990: English heritage book of Wharum Percy: Deserted medieval village. London.*
- Bewley, R. H. – Crutchley, S. P. – Shell, C. 2005: New light on an ancient landscape: Lidar survey in the Stonehenge world heritage site, Antiquity 79, 636-647.*
- Biddle, M. 1963: The deserted medieval village of Seacourt, Berkshire, Oxoniensia 26/27, 70-201.*
- Binford, L. R. 1972: An archaeological perspective. New York/London.*
- Binford, L. R. 1981: Behavioral archaeology and the “Pompeii premise”, Journal of Archaeological Research 37, 195-208.*
- Binford S. R. – Binford, L. R. 1968: New perspectives in archaeology. Chicago.*
- Bintliff, J. L. 1997: The archaeological investigation of deserted medieval and post-medieval villages in Greece. In: Boe, G. D. – Verhaeghe, F. (eds.), Rural settlement in medieval Europe – papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference – Volume 6, Zellik, 21-34.*
- Blouet, B. W. 1978: The impact of armed conflict on the rural settlement pattern of Malta (A. D. 1400-1800), Settlement and conflict in the mediterranean world, Transaction of the Institute of British Geographers, New Series 3, 367-380.*
- de Boer, A. D. – Laan, W. N. H. – Waldus, W. – van Zijverden, W. K. 2008: LIDAR-based surface height measurements: Applications in archeology. In: Frischer B. – Dakouri-Hild, A. (eds.), Beyond Illustration: 2D and 3D digital technologies as tools for discovery in Archaeology. BAR, International Series. Oxford, 69-77.*
- Boháč, Z. 1973: K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích, Historická geografie 10, 151-169.*
- Boháč, Z. 1982: Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 20, 15-27.*

- Boháč, Z. 1983:* Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech, *Historická geografie* 21, 37-116.
- Boháč, Z. 1985:* České řeky ve světle písemných pramenů a starých map, *Historická geografie* 24, 31-54.
- Boháč, Z. 1986a:* Geneze sídla a plůžiny jako pramen k dějinám osídlení, *Historická geografie* 25, 7-52.
- Boháč, Z. 1986b:* K problematice a terminologii pustnutí a zanikání sídel v písemných pramenech vrcholného a pozdního středověku, *Historická geografie* 25, 269-283.
- Bolòs, J. 1999:* Landscape and society in the county of Besalú (Catalonia) in the Middle Ages, *Landscape History* 21, 19-30.
- Born, M. 1972:* Wüstungsschema und Wüstungsquotienten, *Erdkunde* 26, 208-218.
- Braudel, F. 1995:* Dlouhé trvání. In: *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie. Sociologie. Historie, Cefres No 8.* Praha, 145-188.
- Braudel, F. 1999:* *Dynamika kapitalismu.* Praha.
- Brázdil, R. 2000:* Historická klimatologie – definice, data, metody, výsledky, *Geografický časopis* 52, 99-121.
- Brázdil, R. a kol. 2005:* *Historické a současné povodně v České republice.* Brno/Praha.
- Brázdil, R. – Kotyza, O. 1997:* Kolísání klimatu v Českých zemích v první polovině našeho tisíciletí, *Archeologické rozhledy* 49, 663-699.
- Brooks, R. L. 1993:* Household abandonment among sedentary Plains societies: behavioral sequences and consequences in the interpretation of the archaeological record. In: Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.), *Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches.* Cambridge, 178-187.
- Buckland, P. C. a kol. 1996:* Bioarchaeological and climatological evidence for the fate of Norse farmers in medieval Greenland, *Antiquity* 70, 88-96.

- Buček, A. 2012: Změna vodohospodářského paradigmatu v přístupu k říčním nivám. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. 2. díl. Olomouc, 425-426.*
- Buček, A. – Drobilová, L. – Friedl, M. 2012: Starobylé výmladkové lesy. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. 1. díl. Olomouc, 284-290.*
- Buračinská, M. 2008: Zaniklá středověká vesnice Kokot a její zázemí. Nepublikovaný rukopis diplomové práce na KAR FF ZČU v Plzni.*
- Burke, P. 2005: Lidová kultura v raně novověké Evropě. Praha.*
- Butler, L. A. S. 1971: The study of deserted medieval settlements in Wales (to 1968). In: Beresford, M. W. – Hurst, J. G. (eds.), Deserted medieval village. London, 249-269.*
- Bůžek, V. 2007: Urozenec. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.), Člověk českého raného novověku. Praha, 79-110.*
- Cabrillana, N. 1965: Villages désertés en Espagne. In: Villages désertés et histoire économique. XIe-XVIIIe Siecles. Paris, 461-512.*
- Cameron, C. M. 1993: Abandonment and archaeological interpretation. In: Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.), Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge, 3-7.*
- Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.) 1993: Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge.*
- Casteel, R. W. 1970: Core and column sampling, American Antiquity 35, 465-467.*
- Cerman, M. – Maur, E. 2000: Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750, Český časopis historický 98, 737-774.*
- Cílek, V. 2012: Geodiverzita a paměť krajiny. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. 1. díl. Olomouc, 95-96.*

- Coles, G. – Mills, M. C. 1998: Clinging on for Grim Life: an introduction to marginality as an archaeological issue. In: M. C. Milles – G. Coles (eds.), Life on the edge: Human settlement and marginality. Oxford, vii-xii.*
- Culek, M. a kol. 2005: Biogeografické členění České republiky II. Praha.*
- Čaplovič, D. 1981: Stredoveká dedina vo Svinci a její význam pre poznanie stredovekého dedinského osídlenia na východnom Slovensku, Archaeologia Historica 6, 499-504.*
- Čaplovič, D. 1988: Nové poznatky výskumu dediny z včasného a vrcholného stredoveku na Slovensku, Archaeologia Historica 13, 443-458.*
- Čaplovič, D. 1989: Zmeny štruktúry osídlenia v 13. – prvej pol. 14. stor. (Pokus o náčrt modelov v regiónech Zemplín a Spiš), Archaeologia Historica 14, 281-298.*
- Čaplovič, D. 1999: Život v dedinskom prostredí stredovekého Uhorska, Archaeologia Historica 24, 41-58.*
- Čechura, J. 1987: Teorie agární krize pozdního středověku – teoretický základ koncepce hospodářského a sociálního vývoje předhusitských Čech (Metodologická studie), Archaeologia Historica 12, 129-141.*
- Čechura, J. 1990: Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku, Český časopis historický 88, 465-498.*
- Čepěk, L. a kol. 1961: Geologická mapa ČSSR. Mapa předčtvrtohorních útvarů. List M-33-XX Plzeň. Praha.*
- Černý, E. 1973: Osudy plužin zaniklých středověkých osad na Dražanské vrchovině, Historická geografie 11, 195-208.*
- Černý, E. 1976: Další poznatky ke studiu plužin zaniklých středověkých osad na Dražanské vrchovině, Archaeologia Historica 1, 91-97.*
- Černý, E. 1979a: Zaniklé části plužin soudobých osad na Dražanské vrchovině, Archaeologia Historica 4, 235-247.*
- Černý, E. 1979b: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny: metodika historicko-geografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny. Praha.*

- Černý, E. 1982: Dosavadní výsledky a závěry historickogeografického výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin na Dražanské vrchovině, *Historická geografie* 20, 89-112.
- Černý, E. 1983: Vztah zaniklých plužin k rozloze lesů na Dražanské vrchovině v období vrcholného feudalismu, *Archaeologia Historica* 8, 423-431.
- Černý, E. 1988: Vztah nadmořské výšky k zanikání středověkých osad ve zkoumaném regionu Dražanské vrchoviny. In: Frolec, V. (ed.), *Rodná země*. Brno, 99-109.
- Černý, E. 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin: Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny. Brno.
- Čulíková, L. 2011: Dálkový průzkum pravěkých, středověkých a novověkých polních systémů. Nepublikovaný rukopis disertační práce na KAR ZČU v Plzni.
- Danese, M. – Biscione, M. – Coluzzi, R. – Lasaponara, R. – Murgante, B. – Masini, N. 2009: An integrated methodology for medieval landscape reconstruction: The case study of Monte Serico. In: Gervasi O. a kol., *Computational science and its applications*. Berlin, 328-340.
- David, N. – Kramer, C. 2001: *Ethnoarchaeology in action*. Cambridge.
- Deal, M. 1985: Household pottery disposal in the Maya highlands: An ethnoarchaeological interpretation, *Journal of Anthropological Archaeology* 4, 243-291.
- Demek, J. a kol. 1987: *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*. Praha.
- Deveraux, B. J. – Amable, G. S. – Crow, P. 2008: Visualization of LiDAR terrain models for archaeological feature detection, *Antiquity* 82, 470-479.
- Devereux, B. J. – Amable, G. S. – Crow, P. – Cliff, A. D. 2005: The potential of airborne lidar for detection of archaeological features under woodland canopies, *Antiquity* 79, 648-660.
- Dokoupil, L. – Fialová, L. – Maur, E. – Nesládková, L. 1999: *Přirozená měna obyvatelstva Českých zemí v 17. a 18. století*. Praha.

- Doležel, J. 1993: Lokalizace a průzkum tří zaniklých středověkých vsí v povodí Svitavy a Svratky (okr. Blansko, Brno-venkov), Přehled výzkumů 1991, 82-85.*
- Doležel, J. 1996: K problematice duchovní správy na panstvích Dražanské vrchoviny ve středověku, Archaeologia Historica 21, 183-191.*
- Doležel, J. 1999a: Molenburk (okr. Blansko), Přehled výzkumů 39 (1995–1996), 437-438.*
- Doležel, J. 1999b: Dražany (okr. Prostějov), Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 322-323.*
- Doležel, J. 2000: Němčice (okr. Blansko), Přehled výzkumů 41 (1999), 175-177.*
- Doležel, J. 2003: K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny, Archaeologia Historica 28, 123-173.*
- Doležel, J. – Černý, E. 1999: Krásensko (okr. Vyškov), Přehled výzkumů 39 (1995–1996), 425.*
- Doležel, J. – Plch, J. 1999: Kotvrdovice (okr. Blansko), Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 341-342.*
- Doležel, J. – Plch, J. 2000: Jedovnice (okr. Blansko), Přehled výzkumů 41 (1999), 161-164.*
- Doneus, M. 2013: Openness as visualization technique for interpretative mapping of airborne lidar derived digital terrain models, Remote Sensing 5, 6427-6442.*
- Doskočil, K. 1953: Berní rula. Sv. 2, Popis Čech 1654. 1. díl, Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule. Rekonstrukce ztracených částí ruly. Seznam majitelů deskových statků. Hlavní změny statků do r. 1779 resp. 1848. Mapy krajského rozdělení Čech, komunikací a Kladska v době ruly. Praha.*
- Doskočil, K. 1954: Berní rula. Sv. 2, Popis Čech 1654. 2. díl, Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule. Praha.*
- Dreslerová, D. 2001: Využití GIS při zkoumání struktury mikroregionů. In: Kozłowski, J. – Neustupný, E. (eds.), Archeologia Przestrzeni. Metody i wyniki badan struktur osadniczych w dorzeczach górnej Laby i Wisly. Krakow, 55-68.*

- Dreslerová, D. 2005: Dynamika povrchu krajiny v holocénu. In: Kuna, M. a kol., Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha, 31-48.*
- Dreslerová, D. – Venclová, N. 2007: Železná výbava vesnické komunity (nejen) v době laténské, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 20, 347-355.*
- Duby, G. 1965: Démographie et villages désertés. In: Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles. Paris, 13-24.*
- van Dülmen, R. 1999: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 1: Dům a jeho lidé. Praha.*
- van Dülmen, R. 2006a: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 2: Vesnice a město. Praha.*
- van Dülmen, R. 2006b: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 3: Náboženství, magie, osvícenství. Praha.*
- Dyer, C. 1989: The retreat from marginal land: The growth and decline of medieval rural settlement. In: Aston, M. – Austin, D. – Dyer, C. (eds.), The rural settlement of medieval England. Oxford, 45-57.*
- Dyer, C. 1997: Peasants and farmers: rural settlements and landscape in an age of transition. In: Gaimster, D. – Stamper, P. (eds.), The age of transition: the archaeology of English culture 1400 – 1600. Oxford, 61-76.*
- Dyer, C. 2010: Villages in crisis: social dislocation and desertion, 1370–1520. In: Dyer, C. – Jones, R. (eds.), Deserted villages revisited. Hatfield, 28-45.*
- Dyer, C. – Everson, P. 2012: The development of the study of medieval settlements, 1880-2010. In: Christie, N. – Stamper, P. (eds.), Medieval rural settlement: Britain and Ireland, AD 800-1600. Oxford, 11-30.*
- Dyer, C. – Jones, R. (eds.) 2010a: Deserted villages revisited. Hatfield.*
- Dyer, C. – Jones, R. 2010b: Preface. In: Dyer, C. – Jones, R. (eds.), Deserted villages revisited. Hatfield, xvii-xix.*
- Egyházi-Jurkovská, B. 1976: Archeologický výskum v Budmericiach, Archaeologia Historica 1, 271-272.*

- Egyházi-Jurkovská, B. 1981: Zaniknutá stredoveká dedina Fančal, Archaeologia Historica 6, 513-519.*
- English, B. – Miller, K. 1991: The deserted village of Eske, East Yorkshire, Landscape History 13, 5-32.*
- Everson, P. – Brown, G. 2010: Dr. Hoskins I presume! Field visits in the footsteps of a pioneer. In: Dyer, C. – Jones, R. (eds.), Deserted villages revisited. Hatfield, 46-63.*
- Fairhurst, H. 1971a: The study of deserted medieval settlements in Scotland (to 1968) – Rural settlement. In: Beresford, M. W. – Hurst, J. G. (eds.), Deserted medieval village. London, 229-235.*
- Fairhurst, H. 1971b: The deserted settlement at Lix, West Perthshire, Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 101, 160-199.*
- Faktor, F. 1887: Popis okresu Blovického. Praha.*
- Flannery, K. V. 1968: Archaeological systems theory and Early Mesoamerica. In: Meggers, B. J. (ed.), Anthropological archaeology in the America. Washington, 67-87.*
- Fricke, H. C. – O'Neil, J. R. – Lynnerup, N. 1995: Oxygen isotope composition of human tooth enamel from medieval Greenland: Linking climate and society, Geology 23, 869-872.*
- Fridrich, J. – Smetánka, Z. 1968: Středověká osada u Volevčic, o. Louny, Archeologické rozhledy 20, 301-306.*
- Fröhlich, J. 1990: Vesnice zaniklé roku 1579 v oboře u Kratochvíle, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 7, 151-160.*
- Fujii, N. – Saito, K. – Chiba, T. – Sata, I. – Yoshinaga, T. – Tasaki, K. 2012: The new three-dimensional visualization method of heritage sites by Lidar data, International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences 39-B5, 87-92.*
- Fukala, R. 2001: Třicetiletá válka. Konflikt, který změnil Evropu. Opava.*

- Füryová, K. 1987: Neskoro stredoveká fáza zaniknutej osady Somkút, Archaeologia Historica 12, 189-202.*
- Fusán, O. – Kodym, O. – Matějka, A. 1993: Geologická mapa České republiky. Geologická mapa Slovenské republiky. Praha.*
- Fusek, G. 2008: Vrcholnostredoveké sídlisko v Nitre – Šindolke, Archaeologia Historica 33, 27-40.*
- Gerrard, C. M. 2009: The study of the deserted medieval village: Caldecote in context. In: Beresford, G., Caldecote: The development and desertion of a Hertfordshire village. Leeds, 1-20.*
- Gieysztor, A. 1965: Villages désertés : bilan de la recherche polonaise. In: Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles. Paris, 607-612.*
- Gissel, S. 1978: Zur skandinavischen Wüstungsfrage, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 6, 73-88.*
- Gissel, S. – Jutikkala, E. – Österberg, E. – Sandnes, J. – Teitsson, B. 1981: Desertion and land colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600. Stockholm.*
- Glasscock, R. E. 1971: The study of deserted medieval settlements in Ireland (to 1968). In: Beresford, M. W. – Hurst, J. G. (eds.), Deserted medieval village. London, 279-291.*
- Gojda, M. 2005: Lidar a jeho možnosti ve výzkumu historické krajiny, Archeologické rozhledy 57, 806-810.*
- Gojda, M. – John, J. 2013: Projekt Potenciál archeologického výzkumu krajiny v ČR prostřednictvím dálkového laserového 3D snímování, jeho cíle a dosažené výsledky. In: M. Gojda – J. John a kol., Archeologie a letecké laserové skenování krajiny. Plzeň, 21-37.*
- Gojda, M. – John, J. a kol. 2013: Archeologie a letecké laserové skenování krajiny. Plzeň.*
- Gojda, M. – John, J. – Starková, L. 2011: Archeologický průzkum krajiny pomocí leteckého laserového skenování. Dosavadní průběh a výsledky prvního českého projektu, Archeologické rozhledy 63, 680-698.*

- Gordon, B. C. 1978: Chemical and pedological delimiting of deeply stratified archaeological sites in frozen ground, Journal of Field Archaeology 5, 331-338.*
- Grulich, J. 2007: Venkován. In. Bůžek, V. – Král, P. (eds.), Člověk českého raného novověku. Praha, 166-189.*
- Grulich, J. 2008: Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století. České Budějovice.*
- Habovštiak, A. 1971: Historicko-archeologický výskum stredovekých zaniknutých dedín na Slovensku. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl II. Praha, 9-23.*
- Habovštiak, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.*
- Haggrén, G. – Holappa, M. – Knuutinen, T. – Kunnas, O. – Pitkänen, T. – Rosendahl, U. 2007: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti kartoitus ja koekaivaus. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto.*
- Hannon, G. E. – Wastegård, S. – Bradshaw, E. – Bradshaw, R. H. W. 2001: Human impact and landscape degradation on the Faroe Islands, Biology and Environment: Proceedings of the Royal Irish Academy 101B/1-2, 129-139.*
- Hansen, B. R. 2001: Land division and cultural influence in the late medieval northern Sweden, Landscape History 23, 61-70.*
- Hanuliak, M. – Nešporová, T. 2001: Rekonštrukcia stredovekého osídlenia v Skalke nad Váhom, Archaeologia Historica 26, 325-342.*
- Hanuliak, M. – Zábojník, J. 1980: Výskumy z obdobia stredoveku na trase výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji, Archaeologia Historica 5, 193-208.*
- Hanuliak, M. – Zábojník, J. 1981: Najnovšie výsledky výskumu v Chl'abe, okres Nové Zámky, Archaeologia Historica 6, 505-512.*
- Havelka, J. – Rozložník, L. 1990: Ložiska rud. Praha.*
- Havlíček, P. 1971: Výsledky geologického výzkumu na lokalitě „Záblacany“. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl II. Praha, 127-136.*

- Hazlbauer, Z. – Špaček, J. 1979: Středověké osídlení soutoku Labe s Jizerou, Archaeologia Historica 4, 221-234.*
- Hegmon, M. – Nelson, M. C. – Ruth, S. M. 1998: Abandonment and reorganization in the Mimbres region of the American Southwest, American Anthropologist 100, 148-162.*
- Henkel, G. 1975: Zum Problem der Entsiedlung in Nordskandinavien: das Beispiel Schweden, Geographische Rundschau 27, 502-507.*
- Hesse, R. 2010: LiDAR-derived local relief models – a new tool for archaeological prospection, Archaeological Prospection 17, 67-72.*
- Hesse, R. 2012: Using Lidar-derived local relief models (LRM) as a new tool for archaeological prospection. In: Kluiving, S. J. – Guttman-Bond, E. B. (eds.), Landscape archaeology between art and science – From a multi- to an interdisciplinary approach, Landscape & Heritage Series, Proceedings. Amsterdam, 369-378.*
- Hilton, R. H. 1968: Villages désertés et histoire économique: recherches françaises et anglaises, Études rurales 32, 104-109.*
- Hoffman, C. 1993: Close-interval core sampling: Test of a method for predicting internal site structure, Journal of Field Archaeology 20, 461-473.*
- Hofmann, G. 1964: Soupis železných hutí a hamrů v Čechách v období feudalismu. Praha.*
- Holata, L. 2011: Příspěvek k možnostem studia sídelních forem a mikroreliefu raně středověkých vesnic v lesním prostředí, Archaeologia Historica 36, 373-385.*
- Holata, L. 2013a: Settlement patterns in Drahany uplands (Czech Republic): GIS and quantitative methods based approach. In: Earl, G. a kol. (eds.), Archaeology in the Digital Era, Volume II. e-Papers from the 40th Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Southampton, 26-30 March 2012, Amsterdam, 636-644.*
- Holata, L. 2013b: Zaniklý novověký hospodářský dvůr Ráj na Blovicku v širším sídelním kontextu. In: Vařeka, P. (ed.), Archeologie 19. – 20. století. Přístupy – Metody – Témata. Plzeň, 67-78.*

- Holata, L. – Plzák, J. 2013: Examinace procesu optimalizace „archeologicky korektních“ způsobů vyhodnocení dat z leteckého laserového skenování zalesněné krajiny. Potenciál filtrace surových dat, problematika interpolačních algoritmů a způsobů vizualizace antropogenních tvarů v digitálních modelech reliéfu. In: Gojda, M. – John, J. a kol., Archeologie a letecké laserové skenování krajiny. Plzeň, 49-79.*
- Holden, B. 1986: The deserted medieval village of Thomley, Oxfordshire, Oxoniensia 50, 215-238.*
- Holl, I. 1970: Mittelaterarchäologie in Ungarn, Acta Archaeologica AS Hungaricae 22, 365-411.*
- Holl, I. – Parádi, N. 1982: Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Budapest.*
- Holton, R. 1984: The transition from feudalism to capitalism. London.*
- Horning, A. 2007: Materiality and mutable landscapes: Rethinking seasonality and marginality in rural Ireland, International Journal of Historical Archaeology 11, 358-378.*
- Hosák, L. 1951: Zemské stezky a podružné cesty na Moravě v době předhusitské, Časopis Společnosti přátel starožitnictví 59, 82-87.*
- Hosák, L. 1957a: K problematice zaniklých sídlišť na Moravě, Časopis společnosti přátel starožitnictví 65, 137-146.*
- Hosák, L. 1957b: Zásady při určování směru středověkých cest, Časopis společnosti přátel starožitnictví 65, 147-148.*
- Hosák, L. – Šrámek, R. 1970: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Díl 1. Praha.*
- Hosák, L. – Šrámek, R. 1980: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Díl 2. Praha.*
- Howell, T. L. 1993: Evaluating the utility of auger testing as a predictor of subsurface artifact density, Journal of Field Archaeology 20, 475-484.*
- Hrádek, M. 2006: Odezva přírodního prostředí v okolí Bystřece na odlesnění krajiny. In: Belcredi, L., Bystřec. O založení, životě a zániku vsi. Brno, 416-422.*

- Hrdlička, J. 2007: Měšťan. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.), Člověk českého raného novověku. Praha, 139-165.*
- Hrdlička, J. – Baierl, P. – Holata, L. – Čekalová, M. – Brandštýdl, J. – Vařeka, P. 2014: Fotometrické stanovení fosforečnanů v půdě jako nedestruktivní metoda archeologického výzkumu, Chemické listy 108, 475-478.*
- Hunt, E. D. 1992: Upgrading site-catchment analyses with the use of GIS: Investigating the settlement patterns of Horticulturalists, World Archaeology 24, 283-309.*
- Challis, K. – Forlin, P. – Kinsey, M. 2011: A generic toolkit for the visualisation of archaeological features on airborne LiDAR elevation data, Archaeological Prospection 18, 279-289.*
- Chapelot, J. – Fossier, R. 1985: The village and house in the Middle Ages. London.*
- Charvátová, K. 1986: Vztah dvorů k vesnickému osídlení na panstvích cisterckých klášterů v Čechách, Archaeologia Historica 11, 461-467.*
- Cherubini, G. 1999: Rolník a zemědělství. In: Le Goff, J. (ed.), Středověký člověk a jeho svět. Praha, 101-121.*
- Chlupáč, I. – Brzobohatý, R. – Kovanda, J. – Stráník, Z. 2011: Geologická minulost České republiky. Praha.*
- Jäger, H. 1958: Entwicklungsperioden agraren Siedlungsgebiete im mittleren Westdeutschland seit dem frühen 13. Jahrhundert 6. Würzburger Geographische Arbeiten.*
- Jäger, H. 1967: Dauernde und temporare Wüstungen in landeskundlicher Sicht, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie Sonderheft 2, 16-27.*
- Jakobsen, B. H. 1991: Soil erosion in the Norse settlement area of Østerbygden in southern Greenland, Acta Borealia 8, 56-68.*
- Janeček, M. 2002: Ochrana zemědělské půdy před erozí. Praha.*
- Janíček, L. 2008: Dolany. In: Dudková, V. – Orna, J. – Vařeka, P. a kol., Hledání zmizelého. Archeologie zaniklých vesnic na Plzeňsku. Plzeň, 50.*

- Jankovská, V. 1994:* Pylové spektrum, synantropní vegetace a perspektivy využití analýz v československé archeologii. In: J. Beneš – V. Brůna (eds.), *Archeologie a krajinná ekologie*. Most, 147-159.
- Janssen, W. 1968:* Mittelalterliche Dorfsiedlungen als archäologisches Problem, *Frühmittelalterliche Studien* 2, 305-367.
- Janssen, W. 1975:* Studien zur Wüstungsfrage im fränkischen Altsiedelland zwischen Rhein, Mosel und Eifelnordrand I, II. Köln/Bonn.
- Janssen, W. 1976:* Some major aspects of Frankish and medieval settlement in the Rhineland. In: Sawyer, P. H. (ed.), *Medieval settlement. Continuity and change*. London, 41-60.
- John, J. – Gojda, M. 2013:* Ex caelo lux. Principy leteckého laserového skenování a jeho využití pro dálkový archeologický průzkum. In: Gojda, M. – John, J. a kol., *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Plzeň, 8-20.
- Jones, R. 2010:* Contrasting patterns of village and hamlet desertion in England. In: Dyer, C. – Jones, R. (eds.), *Deserted villages revisited*. Hatfield, 8-27.
- Kalina, T. 1978:* Vývoj polohy sídel v Pražské kotlině od 10. do pol. 14. stol., *Historická geografie* 17, 311-368.
- Kašpar, V. – Smejtek, L. – Vařeka, P. 1999:* Zaniklý sídlištní komplex – Ústupenice na Sedlčansku okr. Příbram). Archeologický výzkum mlýna z pozdního středověku (předběžná zpráva), *Archaeologica Historica* 24, 101-110.
- Kejř, J. 1987:* Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě, *Právněhistorické studie* 28, 9-44.
- Kennett, D. J. 1996:* General systems theory in archaeology. In: Fagan, B. (ed.), *The Oxford companion to archaeology*. New York, 245-246.
- King, S. M. 2008:* The spatial organization of food sharing in Early Postclassic households: an application of soil chemistry in Ancient Oaxaca, Mexico, *Journal of Archaeological Science* 35, 1224-1239.
- Kintigh, K. W. 1988:* The effectiveness of subsurface testing: A simulation approach, *American Antiquity* 53, 686-707.

- Klápště, J. 1973: Černokostecko jako kolonizační oblast, Historická geografie 10, 123-138.*
- Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostecka, Památky archeologické 69, 423-475.*
- Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.*
- Klápště, J. 2003: Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha, 96-109.*
- Klápště, J. 2005: Proměna Českých zemí ve středověku. Praha.*
- Klápště, J. – Smetánka, Z. 1982: Archeologický výzkum české středověké vesnice v letech 1971 – 1981, Archaeologia Historica 7, 11-31.*
- Klimánek, M. 2008: Digitální modely terénu. Brno.*
- Klingelhöfer, E. C. 1974: The deserted medieval village of Broadfield, Herts. Oxford.*
- Klír, T. 2008: Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku. Praha.*
- Klír, T. 2010: Osídlení horských oblastí Čech ve středověku a raném novověku – východiska interdisciplinárního výzkumu, Archaeologia Historica 35, 373-391.*
- Knudson, K. J. – Frink, L. 2010: Ethnoarchaeological analysis of Arctic fish processing: chemical characterization of soils on Nelson Island, Alaska, Journal of Archaeological Science 37, 769-783.*
- Kočka, V. 1936: Dějiny Rakovníka. Rakovník.*
- Kodera, P. 2009: Zaniklá osada Vojkov na Černokostecku v raně novověkých písemných pramenech, Časopis pro kulturní dějiny KUDĚJ 11, 55-62.*
- Kokalj, Ž. – Zakšek, K. – Oštir, K. 2010: Archaeological application of an advanced visualisation technique based on diffuse illumination. In: Rainer, R. (ed.), Proceedings of EARSeL Symposium 2010. 113-120.*

- Kokalj, Ž. – Zakšek, K. – Oštir, K. 2011: Application of Sky-view factor for the visualisation of historic Landscape Features in Lidar-derived relief models, Antiquity 85, 263-273.*
- Kolejka, J. – Káňa, D. – Plšek, V. – Klimánek, M. – Navrátil, V. – Svoboda, J. 2009: Tématické mapy založené na digitálním modelu reliéfu, Geomorphologia Slovaca et Bohemica 2, 13-27.*
- Kolektiv 1965: Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles. Paris.*
- Kordiovský, E. 1977: Sídlištní hustota ve středověku na Kloboucku (okres Břeclav), Archaeologia Historica 2, 261-266.*
- Kotyška, V. 1895: Úplný místopisný slovník království českého. Praha.*
- Kotyza, O. 1990: Vývoj řeky Ohře a zanikání středověkých vsí (Příspěvek k historické klimatologii a k dějinám osídlení dolního Poohří). In: Vlastivědný sborník Litoměřicko 26. Litoměřice, 5-29.*
- Kotyza, O. 1992: Archeologické a přírodovědné prameny jako prameny historické klimatologie, Archaeologia Historica 17, 449-459*
- Kotyza, O. – Pejml, K. – Sládková, J. 1990: Několik poznámek ke kolísání klimatu v Čechách 14. – 15. století, Archaeologia Historica 15, 511-516.*
- Kotyza, O. – Smetana, J. 1992: Zaniklá středověká osada Mury a města doksanského kláštera, Archeologické rozhledy 44, 611-632.*
- Kováčik, P. 1999: Záblačany, jejich ekonomika a služební organizace aneb Odpovědi a otázky, Archaeologia Historica 24, 81-89.*
- Koželuh, J. 2006: Dolování železné rudy v polesí Chýlava. In: Jižní Plzeňsko IV. Blovice, 27-39.*
- Kraft, V. 1933: Z dějin železářství na Rokycansku. In: Stránský, V. – Kraft, V., Železářství na Rokycansku. Plzeň, 33-56.*
- Krajíc, R. 1980: Příspěvek k dokumentaci některých zaniklých středověkých osad na Táborsku, Archaeologia Historica 5, 165-172.*

- Krajíc, R. 1987: Vesnice husitského období na Táborsku ve světle archeologických výzkumů, Archaeologia Historica 12, 85-95.*
- Krečmer, V. a kol. 2003: Lesy a povodně. Praha.*
- Krofta, K. 1949: Dějiny selského stavu. Praha.*
- Kuča, K. 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl, A-G. Praha.*
- Kuča, K. 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl, H-Kole. Praha.*
- Kuča, K. 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. díl, Pro-Sto. Praha.*
- Kuijpers, A. a kol. 1999: Climatic change and the Viking-age fjord environment of the Eastern Settlement, South Greenland, Geology of Greenland Survey Bulletin 183, 61-67.*
- Kuna, M. 1996: GIS v archeologickém výzkumu regionu: Vývoj pravěké sídelní oblasti středních Čech, Archeologické rozhledy 48, 580-604.*
- Kuna, M. 2004: Prostorová archeologie. In: Kuna, M. a kol., Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha, 445-490.*
- Laštovková, V. 1978: Postup osídlení v oblasti labského pravobřeží od 11. do konce 14. století, Historická geografie 17, 273-309.*
- Le Goff, J. 1999: Středověký člověk. In: Le Goff, J. (ed.), Středověký člověk a jeho svět. Praha, 9-37.*
- Lewis, C. – Mitchell-Fox, P. – Dyer, C. 1997: Village, hamlet and field: changing medieval settlements in central England. Manchester.*
- Lightfoot, K. G. 1986: Regional surveys in the Eastern United States: The strengths and weaknesses of implementing subsurface testing programs, American Antiquity 51, 484-504.*

- Lightfoot, R. R. 1993:* Abandonment processes in prehistoric pueblos. In: Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.), Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge, 165-177.
- Lillehammer, G. 2007:* The past in the present: Landscape perception, Archaeological heritage and marginal farmland in Jæren, South-western Norway, Norwegian Archaeological Review 40, 159-178.
- Linke, M. 1983:* Medieval deserted fields and deserted villages in the Lower Harz Mountains – an interim report. In: Roberts, B. K. – Glasscock, R. E. (eds.), Villages, fields and frontiers. Studies in european rural settlement in the medieval and early modern periods. Oxford, 293-306.
- Líva, V. 1951:* Prameny k dějinám třicetileté války. Díl III., 1618 – 1625. Praha.
- Líva, V. 1953:* Prameny k dějinám třicetileté války. Díl IV., 1626 – 1635. Praha.
- Líva, V. 1954:* Prameny k dějinám třicetileté války. Díl V., 1636 – 1639. Praha.
- Líva, V. 1955a:* Prameny k dějinám třicetileté války. Díl VI., 1640 – 1642. Praha.
- Líva, V. 1955b:* Prameny k dějinám třicetileté války. Díl VII., 1643 – 1645. Praha.
- Líva, V. 1957:* Prameny k dějinám třicetileté války. Díl VIII., 1646 – 1648. Praha.
- Lob, R. E. 1975:* Die gegenwärtige Entsiedlung Nordfinnlands, Geographische Rundschau 27, 508-513.
- Löffler, G. 1979:* Quantitative Methoden in der Wüstungsforschung, Geografiska Annaler, Series B, Human Geography 61, 81-89.
- Longley, D. 2001:* Medieval settlement and landscape change on Anglesey, Landscape History 23, 39-59.
- Lönnroth, E. 1981:* Introduction. In: Gissel, S. – Jutikkala, E. – Österberg, E. – Sandnes, J. – Teitsson, B., Desertion and land colonization in the Nordic countries c. 1300–1600. Stockholm, 9-13.
- Ložek, V. 2012:* Důsledky poznání vývoje přírody a krajiny ČR v holocénu pro ochranu přírody. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody

a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení.
1. díl. Olomouc, 58-65.

Macek, J. 2001: Jagellonský věk v českých zemích 1 – 2. 1471 – 1526. Praha.

Macek, J. 2002: Jagellonský věk v českých zemích 3 – 4. 1471 – 1526. Praha.

Macháček, J. 2003: Archeologie, historie a teorie systémů. In: Šmejda, L. – Vařeka, P. (eds.), Sedmdesát neustupných let. Plzeň, 121-130.

Malina, O. 2011: Stabilizace sídelní sítě vrcholného středověku ve střední a západní Evropě. Nepublikovaný rukopis disertační práce na KAR ZČU v Plzni.

Malina, O. 2013: Lidar a interpretace historického antropogenního reliéfu v zázemí dvou kostelů na Černokostecku. In: Gojda, M. – John, J. a kol., Archeologie a letecké laserové skenování krajiny. Plzeň, 159-172.

Mallet, M. – Whitehouse, D. 1967: Castel Porciano: An abandoned medieval village of the Roman Campagna, Papers of the British School at Rome 35, 113-146.

Malowist, M. 1956: Z hospodářské problematiky krise feudalismu ve IV. a XV. století, Československý časopis historický 4, 85-99.

Martínek, J. 2001: Fyzická geografie středověkých Čech, Historická geografie 31, 131-161.

Martiš, M. 1988: Člověk versus krajina. Praha.

Matějek, F. 1959: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě. Praha.

Matějek, F. 1981: Lánové rejstříky Brněnského kraje z let 1673 – 1675. Praha.

Matějek, F. 1994: Lánové rejstříky Olomouckého kraje z let 1675 – 1678. Praha.

Maur, R. 1990a: Černá smrt a její reprízy. In: Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Stloukal, M., Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha, 163-211.

Maur, R. 1990b: Konec „demografického středověku“ Evropy. In: Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Stloukal, M., Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha, 243-290.

- Maur, E. 1996a: Obyvatelstvo českých zemí ve středověku. In: Fialová, L. a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha, 35-73*
- Maur, E. 1996b: Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku a třicetiletá válka. In: Fialová, L. a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha, 75-131.*
- Maur, E. 2001: Urbanizace Čech v raném novověku, Historická demografie 25, 5-64.*
- Maur, E. 2006: Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku. In: Maur, E. – Grulich, J. (eds.), Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Praha, 7-18.*
- McDonald, T. 1998: The deserted village, Slievemore, Achill island, County Mayo, Ireland, International Journal of a Historical Archaeology 2, 73-112.*
- Mead, W. R. 1975: An atlas of settlement in sixteenth-century Finland, Journal of Historical Geography 1, 17-20.*
- Měchurová, Z. 1993: Příspěvek k poznání středověké vesnice na Moravě na příkladu zaniklých Konůvek (okres Vyškov), Archaeologia Historica 18, 289-297.*
- Měchurová, Z. 1997: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. Srovnávací analýza nálezového fondu ze zaniklé středověké vsi Konůvky, kat. Heršpice, okr. Vyškov. Brno.*
- Meduna, P. 1992: K vnitřní struktuře raněstředověkých sídlišť, Archaeologia Historica 17, 281-289.*
- Mergl, M. 2005: Ordovické železné rudy na Rokycansku a Komárovsku. Plzeň.*
- Měřínský, Z. 1976: Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského (Vývoj a změny struktury osídlení), Archaeologia Historica 1, 109-120.*
- Měřínský, Z. 1980: Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů, Archaeologia Historica 5, 31-68.*
- Měřínský, Z. 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku (Současný stav a další perspektivy se zvláštním zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých vesnic, Archaeologia Historica 7, 113-156.*

- Měřínský, Z. 1985: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, Archaeologia Historica 10, 375-393.*
- Měřínský, Z. 1987: Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typů sídlišť, Archaeologia Historica 12, 111-128.*
- Měřínský, Z. 1999: Středověké cesty na Moravě a ve Slezsku. In: Měřínský, Z. (ed.), Morava ve středověku. Brno, 125-131.*
- Měřínský, Z. 2008: Die „Villa deserta“ als Problem der mährischen Mediävistik (Archäologie und Geschichte), Archaeologia Historica 33, 9-26.*
- Míka, A. 1954: České rybníkářství a problém počátků původní akumulace kapitálu v českých zemích, Československý časopis historický 2, 262-272.*
- Míka, A. 1960: Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století. Praha.*
- Mikkelsen, N. – Kuijpers, A. – Lassen, S. – Veder, J. 2001: Marine and terrestrial investigations in the Norse Eastern Settlement, South Greenland, Geology of Greenland Survey Bulletin 189, 65-69.*
- Mikyška, R. a kol. 1968: Geobotanická mapa ČSSR. Vegetace ČSSR A2, 1. České země. Praha.*
- Mikyška, R. 1969: Geobotanická mapa ČSSR. České země. List M-33-XX, Plzeň. Praha.*
- Miles, D. – Rowley, T. 1977: Tusmore deserted village, Oxoniensia 41, 309-315.*
- Militký, J. – Vařeka, P. 1997: Češnovice: Archeologický výzkum středověké a novověké vesnice na Českobudějovicku I. Pozdně středověký dům v usedlosti čp. 13, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 10, 58-79.*
- Milles, M. C. – Coles, G. (eds.) 1998: Life on the edge: Human settlement and marginality. Oxford.*
- Mináč, V. 1980: Zaniknutá stredoveká osada v Slovenskej Novej Vsi – Zelenči, Archaeologia Historica 5, 209-215.*

- Mináč, V. 1981: Slovánské sídlisko a středověká osada v Senci – Martine, Archaeologia Historica 6, 487-497.*
- Montgomery, B. K. 1993: Ceramic analysis as a tool for discovering processes of pueblo abandonment. In: Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.), Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge, 157-164.*
- Moravcová, K. 2007: Zaniklá středověká vesnice Rájov na Blovicku. Novověký dvůr. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce na KAR FF ZČU v Plzni. Plzeň.*
- Moravcová, K. 2009: Zaniklý dvůr Rájov. In: P. Vařeka – P. Rožmberský a kol., Středověká krajina na střední Úslavě I. Plzeň, 143-159.*
- Mortensen, H. 1944: Zur deutschen Wüstungsforschung, Göttingische Gelehrte Anzeigen 206, 193-215.*
- Mortensen, H. 1961: Ober einige Probleme deutscher historischsiedlungsgeographischer Forschung, Geografiska Annaler, Series B, Human Geography 43, 221-228.*
- Munzar, J. – Pařez, J. 1997: Historické povodně a jejich vliv na krajinu a sídla v dolním Poohří, Historická geografie 29, 211-237.*
- Musil, F. – Plaček, M. 2003: Zaniklé hrady, zámky a tvrze Moravy a Slezska. Praha.*
- Nekuda, R. 2002: Zemědělská usedlost ve středověké vesnici na Moravě. Brno.*
- Nekuda, V. 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.*
- Nekuda, V. 1971: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých vesnic na Moravě. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I. Praha, 71-88.*
- Nekuda, V. 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.*
- Nekuda, V. 1985a: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění. Brno.*
- Nekuda, V. 1985b: Zemědělská výroba v období feudalismu na Moravě ve světle archeologických výzkumů, Archaeologia Historica 10, 33-46.*

- Nekuda, V. 1997: Morava ve středověku. Brno.*
- Nekuda, V. 2005: Das hoch- und spätmittelalterliche Dorf im Ostmitteleuropa im Licht der archäologischen Forschung, Archaeologia Historica 30, 263-328.*
- Nekuda, V. – Unger, J. 1981: Hrádky a tvrže na Moravě. Brno.*
- Nešporová, T. 2000: Príspevok k problematike včasnostredovekého a stredovekého osídlenia historického Trenčianskeho chotára a najbližšieho okolia, Archaeologia Historica 25, 197-204.*
- Neuhäuslová, Z. a kol. 1998: Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Praha.*
- Neuhäuslová, Z. – Moravec, J. 1997: Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Praha.*
- Neustupný, E. 1986a: Nástin archeologické metody, Archeologické rozhledy 38, 525-549.*
- Neustupný, E. 1986b: Sídlní areály pravěkých zemědělců, Památky archeologické 77, 226-234.*
- Neustupný, E. 1987: Pravěká eroze a akumulace v oblasti Lužického potoka, Archeologické rozhledy 39, 629-643.*
- Neustupný, E. 1994: Settlement area theory in Bohemian archaeology, Památky archeologické – Supplementum 1, 248-258.*
- Neustupný, E. 1997a: Uvědomování minulosti, Archeologické rozhledy 49, 217-230.*
- Neustupný, E. 1997b: Syntéza struktur formalizovanými metodami (vektorová syntéza). In: Macháček, j. (ed.), Počítačová podpora v archeologii. Brno, 237-258.*
- Neustupný E. 1998: Space in prehistoric Bohemia. Praha. Přejato z: <http://www.kar.zcu.cz/texty/Neustupny1998a.htm>*
- Neustupný, E. 2002: Archeologie a historie. In: Neustupný, E. (ed.), Archeologie nenalézaného. Plzeň, 141-152.*

- Neustupný, E. 2005: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová syntéza. In: Neustupný, E. – John. J. (eds.), Příspěvky k archeologii 2. Plzeň, 127-153.*
- Neustupný, E. 2007a: Metoda archeologie. Plzeň.*
- Neustupný, E. 2007b: Vymezení archeologie. In: Kuna, M. (ed.), Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání. Praha, 11-22.*
- Neustupný, E. 2010: Teorie archeologie. Plzeň.*
- Nováček, K. 1995: Zaniklé náhorní osídlení na Jinecku (K formám vrcholně středověké kolonizace brdského lesa), Podbrsko 2, 7-37.*
- Nováček, K. 2001: Nerostné suroviny středověkých Čech jako archeologický problém: bilance a perspektivy výzkumu se zaměřením na výrobu a zpracování kovů, Archeologické rozhledy 53, 279-309.*
- Novotný, B. 1971: Výzkum vesnického sídliště z pozdní doby hradištní u Přítluk (okres Břeclav). In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I. Praha, 117-153.*
- Novotný, M. 2007: Duchovní. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.), Člověk českého raného novověku. Praha, 111-138.*
- Olivová-Nezbedová, L. 1986: Pomístní jména jakožto důležitý faktor při určování a lokalizaci zaniklých osad, Historická geografie 15, 255-267.*
- Opravil, E. 1971: Změny údolní nivy řeky Moravy ve středověku. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl II. Praha, 89-92.*
- Opravil, E. 1981: Dřeviny ze sídliště v nivě Dyje u Šakvic, Archeologické rozhledy 33, 89-91.*
- Palacký, F. 1843: Popis království českého. Praha.*
- Pálóczi-Horváth, A. 1996: L'archéologie de l'environnement écologique et les recherches des villages désertés médiévaux en Hongrie. In: Ruralia I, Památky archeologické – Supplementum 5, 262-268.*

- Pálóczi-Horváth, A. 1998: Variations morphologiques des villages désertés en Hongrie et la société rurale du moyen âge. In: Ruralia II, Památky archeologické – Supplementum 11, 192-204.*
- Papajík, D. 1998: Města a městečka na střední Moravě do konce 16. století, Vlastivědný věstník moravský 50, 154-166.*
- Pelíšek, J. 1979: Geologické a pedologické poměry na archeologické lokalitě hrádku „Kulatý kopec u zaniklé vsi Koválov u Žabčic, okr. Brno-venkov, Archaeologia Historica 4, 303-309.*
- Pesez, J.-M. 1965: Sources écrites et villages désertés. In: Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles. Paris, 83-102.*
- Pesez, J.-M. 1992: The emrgence of the village in France and in the West, Landscape History 14, 31-35.*
- Pesez, J.-M. – Le Roy Ladurie, E. 1965: Le cas français : vue d'ensemble. In: Villages Désertés et Histoire Economique, XIe-XVIIIe Siecles. Paris, 127-252.*
- Pestall, T. 1993: Archaeological investigations into the „lost“ village of Eccles-next-the-sea, Norfolk, Medieval Settlement Research Group, Annual Report 8, 17-21.*
- Petr, L. 2008: Pylový rozbor zaniklých rybníčků a vývoj prostředí po zániku vesnic. In: Dudková, V. – Orna, J. – Vařeka, P. a kol., Hledání zmizelého. Archeologie zaniklých vesnic na Plzeňsku. Plzeň, 28-30.*
- Petráň, J. 1964: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války. Praha.*
- Petráň, J. 2001: Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice. Praha.*
- Petráň, J. – Petráňová, L. 2000: Rolník v evropské tradiční kultuře. Praha.*
- Petráňová, L. – Vařeka, J. 1987: Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů), Archaeologia Historica 12, 277-286.*
- Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.*

- Pleiner, R. – Kořan, J. – Kučera, M. – Vozár, J. 1984: Dějiny hutnictví železa v Československu 1. Od nejstarších dob do průmyslové revoluce. Praha.*
- Pluciennik, M. – Mientjes, A. – Giannitrapani, E. 2004: Archaeologies of aspiration: Historical archaeology in rural central Sicily, International Journal of Historical Archaeology 8, 27-65.*
- Pohlendt, H. 1950: Die Verbreitung der mittelalterlichen Wüstungen in Deutschland. Göttingen.*
- Pokorný, O. 1973: Povrchový výzkum zaniklých osad v našich zemích a některé jeho historickogeografické aspekty, Historická geografie 10, 63-80.*
- Polach, V. P. 2005: Středověké Grónsko a Amerika – Vínland, Mediaevalia Historica Bohemica 10, 7-70.*
- Polišenský, J. 1970: Třicetiletá válka a evropská krize 17. století. Praha.*
- Polívka, M. 1991: Šlechtic jako podnikatel v pozdně středověkých Čechách. In: Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně. Praha, 95-111.*
- Polla, B. 1962: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.*
- Postan, M. 1939: Revisions in economic history: The fifteenth century. The economic history review, IX. London.*
- Postan, M. 1950: Depopulation in the late Middle Ages, The Economic History Review, New Series 3, 136-138.*
- Price, J. C. – Hunter, R. G. – McMichael, E. V. 1964: Core drilling in an archaeological site, American Antiquity 30, 219-222.*
- Profantová, N. – Profant, M. 2003: Archeologie a historie aneb „jak vykopávat“ dějiny?. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha, 239-250.*
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV. Praha.*

- Přemyslovská, P. 2006: Výzkum zaniklé středověké vesnice Řebřík na Zbirožsku. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce na KAR FF ZČU v Plzni.*
- Purš, J. – Kropilák, M. 1982: Přehled dějin Československa. Praha.*
- Quitt, E. 1971: Klimatické oblasti Československa. Studia Geographica 16. Brno.*
- Raušar, F. 1928-29: Hlučné koupání a stříhání ovcí v Hradišti u Blovic, Vlastivědná příloha Mladé Stráže „Pod Radyní“ 3, 20.*
- Raušar, F. 1930: Vývoj hospodářský a sociální v okrese Blovickém. In: Plzeň a Plzeňsko II. Plzeň, 57-72.*
- Raušar, F. 1933: Kulturní vývoj Blovicka. Plzeň.*
- RBM I: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I. 600–1253 (Erben, K. J., ed.). Pragae 1855.*
- Recker, U. – Röder, C. 2007: Changing the face of landscape: Reflections on deserted medieval villages, the founding of cities and early industrialization in the German Low Mountain Ranges. In: 4th International congress of medieval and modern archaeology. Přejato z:
<http://medieval-europe-paris-2007.univ-paris1.fr/U.Recker%20et%20al..pdf>*
- Reed, N. A. – Bennett, J. W. – Porter, J. W. 1968: Solid core drilling of Monks mound: Technique and findings, American Antiquity 33, 137-148.*
- Reid, J. J. 1973: Growth and response to stress at Grasshopper Pueblo, Arizona. Ann Arbor.*
- Režný, M. 2001: Neznámá zaniklá středověká osada v lesní trať Hádky, k. ú. Rychtářov, okr. Vyškov, Vlastivědný věstník moravský 53, 391-392.*
- Richterová, J. 1981: Německá Lhota, ZSO, k. o. Kamenné Žehrovice, okr. Kladno, Archaeologia Historica 6, 475-479.*
- Risbol, O. – Kristian Gjertsen, A. – Skare, K. 2006: Airborne laser scanning of cultural remains in forests: some preliminary results from a Norwegian project. In: Campana, S. – Forte, M. (eds.), From space to place: proceedings of the 2nd international workshop on remote sensing in archaeology, CNR, Rome, Italy, Dec 4–7, 2006. Oxford, 107-112.*

- Roper, D. C. 1979: The method and theory of site catchment analysis: A review, Advances in Archaeological Method and Theory 2, 119-140.*
- Rossiaud, J. 1999: Měšťan a život ve městě. In: Le Goff, J. (ed.), Středověký člověk a jeho svět. Praha, 123-155.*
- Roubík, F. 1959: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha.*
- Rožmberský, P. 1989: Polesí Chýlava. Výsledky historicko – topografického průzkumu. In: Kroniky a současnost 10. Plzeň, 13-23.*
- Rožmberský, P. 2006: Soupis zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I. Plzeň, 13-56.*
- Rožmberský, P. 2008a: Dějiny bádání o zaniklých vesnicích Plzeňského kraje. In: Dudková, V. – Orna, J. – Vařeka, P. a kol., Hledání zmizelého. Archeologie zaniklých vesnic na Plzeňsku. Plzeň, 9-12.*
- Rožmberský, P. 2008b: Dodatky k soupisu zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II. Plzeň, 127-130.*
- Rožmberský, P. 2009: Dějiny sídel na střední Úslavě. In: Vařeka, P. – Rožmberský, P. a kol., Středověká krajina na střední Úslavě I. Plzeň, 25-70.*
- Rožmberský, P. – Vařeka, P. 2013: Středověké osídlení Rokycanska. Praha.*
- Ruttkay, M. 1992: Sídliisko z 10. – 12. stor. V Slážanoch, okres Nitra, Archeologické rozhledy 44, 593-610.*
- Ruttkayová, J. – Ruttkay, M. 2002: Záchraný archeologický výskum stredovekej osady v Zlatých Moravciach, Archaeologia Historica 27, 447-461.*
- Rybničková, E. – Rybníček, K. 1976: Zemědělství mladšího středověku v pylových analýzách, Archaeologia Historica 1, 145-149.*
- Říkovský, F. 1939: Základy k sídelnímu zeměpisu Česko-Slovenska. Brno.*

- Sandnes, J. 1981: Conclusion. In: Gissel, S. – Jutikkala, E. – Österberg, E. – Sandnes, J. – Teitsson, B., Desertion and land colonization in the Nordic countries c. 1300–1600. Stockholm, 230-234.*
- de Saussure, F. 2008: Kurz obecné lingvistiky. Praha.*
- Sawyer, B. – Sawyer, P. 1993: Medieval Scandinavia. From conversion to reformation, circa 800 – 1500. London.*
- Scharlau, K. 1935: Die Wüstungen als geographisches Problem, Geographischer Anzeiger, 226-230.*
- Scharlau, K. 1957: Ergebnisse und Ausblicke der heutigen Wüstungsforschung, Blätter für deutsche Landesgeschichte 93, 43-101.*
- Scharlau, K. 1962: Die Bedeutung der Wüstungskartierung für die Flurformenforschung, Berichte zur deutschen Landeskunde 29, 215-220.*
- Schiffer, M. B. 1972: Archaeological context and systemic context, American Antiquity 37, 156-165.*
- Schiffer, M. B. 1983: Toward the identification of formation processes, American Antiquity 48, 675-706.*
- Schiffer, M. B. 1985: Is there a “Pompeii premise” in archaeology, Journal of Anthropological Research 41, 18-41.*
- Sedláček, A. 1998: Místopisný slovník historický. Praha.*
- Seel, K. A. 1963: Wüstungskartierungen und Flurformengenesse im Riedeselland des nordöstlichen Vogelsberges. Marburg.*
- Semotanová, E. 2002: Historická geografie Českých zemí. Praha.*
- Sereno, P. 1983: Ecology and marginal land. A former phase of retreat of settlement and agricultural limits in the Western Italian Alps. In: Roberts, B. K. – Glasscock, R. E. (eds.), Villages, fields and frontiers. Studies in European rural settlement in the medieval and early modern periods. Oxford, 293-306.*

- Simms, A. 1976: Deserted medieval villages and fields in Germany, a survey of literature with a select bibliography, Journal of Historical Geography 2, 223-238.*
- Simon, O. – Sucharda, M. 2004: Vliv hospodaření v krajině na průběh a účinek povodní: přehled problémů a doporučená opatření. Brno.*
- Simpson, I. A. – Dugmore, A. J. – Thomson, A. – Vésteinsson, O. 2001: Crossing the Thresholds: Human ecology and historical patterns of landscape degradation, Catena 42, 175-192.*
- Sittler, B. 2004: Revealing historical landscapes by using airborne laser scanning. A 3-D model of ridge and furrow in forests near Rastatt (Germany). In: Thies, M. – Koch, B. – Spiecker, H. – Weinacker, H. (eds.), Proceedings of natscan, laser-scanners for forest and landscape assessment – Instruments, processing methods and applications. International Archives of Photogrammetry and Remote Sensing 36, 258-261. Přejato z:
<http://www.isprs.org/proceedings/XXXVI/8-W2/SITTLER.pdf>*
- Sittler, B. – Schellberg, S. 2006: The potential of lidar in assessing elements of cultural heritage hidden under forest canopies or overgrown vegetation: possibilities and limits in detecting microrelief structures for archaeological surveys. In: Campana, S. – Forte, M. (eds.), From space to place: Proceedings of the 2nd International Workshop on Remote Sensing in Archaeology, CNR, Rome, Italy, Dec 4–7, 2006. Oxford, 117-122.*
- Siu, D. Z. – Maggio, R. C. 1999: Integrating GIS with hydrological modeling: Practices, problems, and prospects, Computers, Environment and Urban Systems 23, 33-51.*
- Smetánka, Z. 1965: Povrchový průzkum zaniklých osad v okolí Sezimova Ústí, Archeologické rozhledy 17, 668-674.*
- Smetánka, Z. 1967: Problematika studia venkovského osídlení v okolí Sezimova Ústí, Archeologické rozhledy 19, 717-719.*
- Smetánka, Z. 1971: Archeologický výzkum středověké vesnice v Čechách v letech 1965 – 1970. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I. Praha, 21-34.*

- Smetánka, Z. 1973: Povrchový průzkum na lokalitě Karlík u Dobřichovic, Historická geografie 10, 81-96.*
- Smetánka, Z. 1988: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna. Praha.*
- Smetánka, Z. – Klápště, J. 1975: Archeologie a česká vesnice 10. – 13. století, Archeologické rozhledy 27, 286-296.*
- Smetánka, Z. – Klápště, J. 1981: Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých vsí na Černokostecku, Památky archeologické 72, 416-458.*
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. 1976: K metodice studia půdorysu české raně středověké vesnice, Archaeologia Historica 1, 55-60.*
- Smith, J. S. 1986: Deserted farms and shealings in the Braemar area of Deeside, Grampian region, Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 116, 447-453.*
- Smolíková, L. 1990: Zákonitosti půdního vývoje v kvartéru. In: Němeček, J. – Smolíková, L. – Kutálek, M., Pedologie a paleopedologie. Praha, 481-505.*
- Snášil, R. 1971: Záblačany (okres Uherské Hradiště). In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I. Praha, 89-115.*
- Snášil, R. 1975: Archeologie a vesnická sídliště 10. – 13. století na Moravě, Archeologické rozhledy 27, 305-317.*
- Snášil, R. 1976: Životní prostředí vesnických sídlišť 10. – 15. století v ČSR (Nástin dosavadních výsledků), Archaeologia Historica 1, 139-144.*
- Snášil, R. 1980: Sídlíšní síť 10. – 15. století na Uherskohradištsku, Archaeologia Historica 5, 177-182.*
- Snášil, R. 1982: Zaniklé vesnice na Uhersko-hradištsku-brodsku v období 13. – 18. století, Archaeologia Historica 7, 163-167.*
- Sokol, P. 2004: Archeologické nemovité kulturní památky v okrese Plzeň-jih. In: Jižní Plzeňsko II. Blovice, 51-80.*
- Souchopová, V. 1986: Hutnictví železa v 8. – 11. století na západní Moravě. Praha.*

- South, S. 1977: Method and theory in historical archaeology. New York.*
- Spaulding, A. C. 1960: The Dimensions of archaeology. In: Dole, J. E. – Carneiro, R. L. (eds.), Essays in the science and culture. In honor of Leslie A. White. New York, 437-456.*
- Stafford, C. R. 1995: Geoarchaeological perspectives on paleolandscapes and regional subsurface archeology, Journal of Archaeological Method and Theory 2, 69-104.*
- Steensberg, A. 1976: Store Valby and Borup: Two case studies in the history of Danish settlement. In: Sawyer, P. H. (ed.), Medieval settlement. Continuity and change. London, 94-113.*
- Stein, J. K. 1986: Coring archaeological sites, American Antiquity 51, 505-527.*
- Steinbachová, L. 2001: Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771-1772, Historická demografie 25, 101-129.*
- Stephenson, A. 2007: A deserted medieval village site at Mullaghmast Townland, Co. Kildare, Ireland, Medieval Settlement Research Group, Annual Report 22, 44-48.*
- Stevenson, M. G. 1982: Toward an understanding of site abandonment behavior: Evidence from historic mining camps in the southwest Yukon, Journal of Anthropological Archaeology 1, 237-265.*
- Stoddart, D. R. 1978: Settlement and conflict in the mediterranean world, Transaction of the Institute of British Geographers, New Series 3, 255-380.*
- Stone, G. D. 1993: Agriculture abandonment: a komparative study in historical ekology. In: Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.), Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge, 74-81.*
- Strahler, A. N. 1957: Quantitative analysis of watershed geomorphology, Transaction of the American Geophysical Union 8, 913-920.*
- Sveinbjarnardóttir, G. 1992: Farm abandonment in medieval and post-medieval Iceland: an interdisciplinary study. Oxford.*

- Šarapatka, B. 2012: Zemědělská krajina a biodiverzita. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. 1. díl. Olomouc, 223-231.*
- Šarapatka, B. – Dlapa, P. – Bedrna, Z. 2002: Kvalita a degradace půdy. Olomouc.*
- Šaurová, D. 1971: Systematický výzkum zaniklé středověké vesnice Konůvky na Slavkovsku. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I. Praha, 169-183.*
- Šaurová, D. 1977: Vilémov – zaniklá středověká ves na úpatí Dražanské vrchoviny. In: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, 264-271.*
- Šebesta, P. 1982: Zaniklé středověká vesnice v západní části Slavkovského lesa, Archaeologia Historica 7, 203-209.*
- Šmejda, L. 2008: Expanding scales in GIS analysis. In: Posluschny, A. – Lambers, K. – Herzog, I. (eds.), Layers of Perception: Proceedings of the 35th International Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA), Berlin, Germany, April 2–6, 2007, Bonn.*
- Šmejda, L. 2009: Analýza prostorových modelů pravěkého pohřebiště u Holešova. In: Sborník příspěvků 18. konference GIS ESRI. Praha, 64-67.*
- Šrámek, R. 1971: Toponymie a výzkum zaniklých osad. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl II. Praha, 57-60.*
- Štěpánek, M. 1968: Změny vegetace a klimatu v historickém období, Československý časopis historický 16, 415-434.*
- Štěpánek, M. 1969: Strukturální změny středověkého osídlení I, II, Československý časopis historický 17, 457-488, 649-679.*
- Švejnoha, J. 2009: Sídliště v poloze „Pod Hřebenem“. In: P. Vařeka – P. Rožmberský a kol., Středověká krajina na střední Úslavě I. Plzeň, 71-79.*
- Taylor, C. 2010: The origins and development of deserted village studies. In: Dyer, C. – Jones, R. (eds.), Deserted villages revisited. Hatfield, 1-7.*
- Tecl, R. 1980: K problematice koncentrace středověkého osídlení na Táborsku, Archaeologia Historica 5, 155-164.*

- Teitsson, B. 1981: Geographical variables. In: Gissel, S. – Jutikkala, E. – Österberg, E. – Sandnes, J. – Teitsson, B., Desertion and land colonization in the Nordic countries c. 1300–1600. Stockholm, 172-187.*
- Tobler, W. 1993: Three presentations on geographical analysis and modeling. National center for geographic information and analysis (Technical Report 93–1). Santa Barbara. Přejato z: http://www.ncgia.ucsb.edu/Publications/Tech_Reports/93/93-1.PDF*
- Tomášek, M. 1995: Atlas půd České republiky. Praha.*
- Tomášek, M. 2000: Půdy České republiky. Praha.*
- Tomka, S. A. – Stevenson, M. G. 1993: Understanding abandonment processes: summary and remaining concerns. In: Cameron, C. M. – Tomka, S. A. (eds.), Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge, 191-195.*
- Trnka, R. 2004: Historie pod zeleným příkrovem aneb co skrývá les Kamensko. In: Jižní Plzeňsko II. Blovice, 29-49.*
- Třeštík, D. 2001: K poměru archeologie a historie, Archeologické rozhledy 53, 357-361.*
- Uličný, F. 1981: Zánik dedín v Šariši v 13. – 16. století, Archaeologia Historica 6, 521-525.*
- Unger, J. 1981: Hradištní a středověká osada u Šakvic, okr. Břeclav, Archeologické rozhledy 33, 55-87.*
- Unger, J. 1982: Vývoj osídlení na soutoku Jihlavy a Svratky ve 13. až 15. století, Archaeologia Historica 7, 169-177.*
- Unger, J. 1984: Zaniklá ves Topolany u Vranovic (okres Břeclav), Archaeologia Historica 9, 65-100.*
- Unger, J. 1993: Změny struktury osídlení ve 12. až 19. století na jižní Moravě, Archaeologia Historica 18, 119-139.*
- Válka, J. 1991: Dějiny Moravy, díl 1. Středověká Morava. Brno.*

- Vařeka, P. 2004: Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí. 6. – 15. století. Plzeň.*
- Vařeka, P. 2009a: Zaniklá středověká vesnice Vojkov na Černokostecku – svědectví archeologie, Časopis pro kulturní dějiny KUDĚJ 11, 43-54.*
- Vařeka, P. 2009b: Zaniklá ves Chýlava. In: P. Vařeka – P. Rožmberský a kol., Středověká krajina na střední Úslavě I. Plzeň, 99-110.*
- Vařeka, P. a kol. 2006: Archeologie zaniklých vesnic na Rokycansku I. Plzeň.*
- Vařeka, P. a kol. 2008: Archeologie zaniklých vesnic na Rokycansku II. Plzeň.*
- Vařeka, P. a kol. v tisku: Archeologie zaniklých vesnic na Rokycansku III.*
- Vařeka, P. – Holata, L. – Přerostová, H. – Švejnoha, J. 2008: Zaniklé středověké vesnice na Blovicku (Plzeňský kraj), Archaeologia Historica 33, 85-100.*
- Vařeka, P. – Holata, L. – Rožmberský, P. – Schejbalová, Z. 2011: Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí, Archaeologia Historica 36, 319-342.*
- Vermouzek, R. 1985: Vyplavené vesnice na Tišnovsku a jižní Moravě, Vlivnědný věstník moravský 1, 68-75.*
- Veselá, R. 2004: Zaniklé středověké osídlení v mikroregionu Štáhlavské polesí. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce na KAR FF ZČU v Plzni.*
- Veselá, R. 2006a: Zaniklá ves Cetkov na Zbirožsku a její zázemí. Nepublikovaný rukopis diplomové práce na KAR FF ZČU v Plzni.*
- Veselá, R. 2006b: Zaniklá vesnice Cetkov. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I. Plzeň, 67-98.*
- Vésteinsson, O. – McGovern, T. H. – Keller, C. 2002: Enduring impacts: Social and environmental aspects of Viking age settlement in Iceland and Greenland, Archaeologia Islandica 2, 98-136.*
- Vita-Finzi, C. – Higgs, E. S. 1970: Prehistoric economy in the Mt Caranel area of Palestine: site catchment analysis, Proceedings of the Prehistoric Society 36, 1-37.*

- Vorel, P. 2001: Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. – 17. století. Pardubice.*
- Vorel, P. 2010: Pozůstatky plužiny zaniklé středověké vsi Crkůň na Pardubicku, Východočeský sborník historický 17, 37-74.*
- Vyskot, I. – Schneider, J. 2012a: Funkce lesů a polyfunkční hospodaření v lesích. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. 1. díl. Olomouc, 240-250.*
- Vyskot, I. – Schneider, J. 2012b: Kvantifikace a hodnocení funkcí lesů. In: Machar, I. – Drobilová, L. a kol., Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. 1. díl. Olomouc, 250-265.*
- Wagstaff, J. M. 1978: War and settlement desertion in the Morea, 1685-1830, Settlement and conflict in the mediterranean world, Transaction of the Institute of British Geographers, New Series 3, 295-308.*
- Whitehouse, D. 1970: Excavations at Satriano: A deserted medieval settlement in Basilicata, Papers of the British school at Rome 38, 188-219.*
- Widgren, M. 2005: Is landscape history possible? Or, how can we study the desertion of farms?. In: Ucko, P. J. – Layton, R. (eds.), The archaeology and anthropology of landscape. London/New York, 94-103.*
- Wilson, C. A. – Davidson, D. A. – Cresser, M. S. 2008: Multi-element soil analysis: an assessment of its potential as an aid to archaeological interpretation, Journal of Archaeological Science 35, 412-424.*
- Wilson, C. A. – Davidson, D. A. – Cresser, M. S. 2009: An evaluation of the site specificity of soil elemental signatures for identifying and interpreting former functional areas, Journal of Archaeological Science 36, 2327-2334.*
- Wilson, J. P. – Lorang, M. S. 2000: Spatial models of soil erosion and GIS. In: Fotheringham, A. S. – Wegener, M. (eds.), Spatial models and GIS. New potential and new models. London, 83-108.*
- Wrathmell, S. 2010: The desertion of Wharram Percy and its wider context. In: Dyer, C. – Jones, R. (eds.), Deserted villages revisited. Hatfield, 109-120.*

Wright, S. M. 1976: Barton Blount: Climatic or economic change?, Medieval Archaeology 20, 148-152.

Yeloff, D. – van Geel, B. 2007: Abandonment of farmland and vegetation succession following the eurasian plague pandemic of AD 1347–52, Journal of Biogeography 34, 575-582.

Yokoyama, R. – Shirasawa, M. – Pike, R. J. 2002: Visualizing topography by openness: a new application of image processing to digital elevation models, Photogrammetric Engineering & Remote Sensing 68, 257-265.

Zakšek, K. – Oštir, K. – Pehani, P. – Kokalj, Ž – Polert, E. 2012: Hill-shading based on anisotropic diffuse illumination. In: Růžička, J. – Růžičková, K. (eds.), GIS Ostrava 2012 – Surface models for geosciences. January 23. – 25., 2012, Ostrava. Ostrava, 283-297.

van Zijverden, W. K. – Laan, W. N. H. 2005: Landscape reconstructions and predictive modeling in archaeological research, Using a LIDAR based DEM and digital boring databases. In: Archäologie und computer, Workshop 9. Wien, 1-8.

Zölitz, R. 1984: Geographical investigation of deserted medieval villages on the island of Falster, Denmark: a statistical approach, Landscape History 6, 27-39.

Žemlička, J. 1978: Osídlení Litoměřicka do začátku 13. století, Historická demografie 17, 65-98.

Žemlička, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého Středohoří do 14. století. Praha.

Žemlička, J. 1991: Středověké osídlení a studium hospodářských dějin, Archaeologia Historica 16, 37-43.

19.1. WMS servery a internetové mapové portály

geoportal.gov.cz

mapy.nature.cz

<http://oldmaps.geolab.cz>

<http://archivnimapy.cuzk.cz>

20. SUMMARY

The doctoral thesis deals with the issue of settlement transformations in the Late Middle Ages and Early Modern period (from the fourteenth to the seventeenth centuries). The author summarises the main tendencies of settlement development from twenty-one European countries. The large and diversified collection of claimed reasons for abandonment of settlements (generated by various disciplines) is classified according to the linguist Ferdinand de Saussure's dichotomy of *parole* and *langue*, representing the opposition of event vs. structure in this study. It distinguishes between the narration of the immediate abandonment of villages (the particular way inhabitants were lost and the reasons behind it) and theories with the inclusion of the broader context (e.g. a change of the economic and agriculture system or the consequences of an "agricultural crisis") which stand in the background of the entire process. To both of them the author adds the limitations of their separate application and argues that an overall understanding of settlement transformation and its reasons demands the incorporation of both event-dependent and structural approaches.

According to this methodological basis, the role of archaeology in this study is specified together with the formulation of relevant theoretical questions. Progressive excavation techniques (including geochemical) and the assessment of de-facto refuse make possible the detection of the immediate manners of abandonment. Furthermore, the vague term "deserted" can be defined; non-destructive methods in particular (LiDAR data have great potential) detect the varied traces of activities after village abandonment and make it possible to specify the evolution of a particular space (e.g. land-use transformation and the creation of sheep-farms, forester's lodges or areas for wood crafts). In contrast, the settlement patterns are determined from its characteristics on a regional scale. On this basis, the certain predisposition of particular villages to abandonment can be determined as well as the possible prevention of desertion.

The author attempts to incorporate both opposite approaches into one theory and methodology. The transformation of rural settlement is studied within two regions (the Drahany Uplands and the Rokycany region) in the Czech Republic. The overall conditions for settlement transformations in Central Europe from the Middle Ages to the Modern period are derived from the established theoretical model incorporating social-economic and demographic development, the politics of nobility, the role of towns, priorities and the interests of the village community as well as climate changes and the human impact on the environment (deforestation, soil erosion, drying up of streams or an increase in flooding). The evaluation of formal and spatial characteristics of settlement using quantitative methods has enabled to specify the certain inadequacies of some villages and to highlight the qualities of some areas where villages generally survived. The

desertion of villages in both regions is manifested in two different ways – the abandonment of whole settlement areas (villages, including their hinterlands) covered by woodlands vs. abandonment of only residential areas where fields remained in use. These results indicate the hierarchy of all elements of settlement; they can tend to the central, peripheral and marginal position. However, the impact of the Thirty Years' War on the settlement pattern in the Rokycany region (well documented in written sources) points out the meaning of “shocks” (exogenous in this case). Generally, abandonment can occur after the deflection of the stationary nature of peripheral and marginal villages or their community. In addition, for its realisation, other conditions had to be satisfied, for instance the willingness and ability of central settlements to absorb additional inhabitants. These statements demand additional testing by subsequent research in other regions, with the use of broader source data.

21. RESUME

Cette thèse s'occupe de la problématique de la transformation d'habitation du Bas Moyen Âge et de l'époque moderne. En cette époque-ci dans le territoire de la République Tchèque cette problématique est représentée surtout par disparition des villages pendant XVe siècle particulièrement et XVIe siècle partiellement quand ou plutôt un renouvellement partiel du réseau d'habitation arrive. Ce renouvellement est accompagné par une genèse des différentes sortes des unités résidentielles (des cours agricoles avant tout). La guerre de Trente Ans a eu un impact vaste sur la structure résidentielle, mais la majorité des villages a été renouvelée après sa fin. Bien qu'on prête attention considérable aux études des causes de la dégradation dans le contexte européen, dans le cadre de plusieurs sciences même, la connaissance de ce processus est encore considérablement limitée. Pour cette raison cette thèse aspire à une compréhension plus profonde de ce processus étendu, dans la perspective d'archéologie. La dichotomie « parole et langue » de linguiste F. de Saussure a été exploitée comme une issue méthodologique. Cette dichotomie représente l'opposition des événements et structures en cette étude.

Ce principe a permis de systématiser une collection exceptionnellement nombreuse des causes diverses de l'extinction résidentiel (obtenue de 21 pays européens) avec une distinction entre explications des manières immédiates de l'abandonnement des villages (la manière concrète de la perte de la population et sa justification) et théories comprenant un contexte plus large, qui sont dessous du processus complet. Tous les deux attitudes entourent leurs limites de leurs applications séparées et on soutient l'affirmation que la compréhension générale des causes de l'extinction des demeures exige une approche des structures en même façon qu'une approche des événements. En même temps selon une

identique issue méthodologique le rôle d'archéologie a pu être défini à ces études avec une formulation des pertinentes questions théoriques ensemble. Les techniques progressives d'une excavation et la détermination d'un partage des déchets permettent de facto détecter la sorte immédiate de l'abandonnement. En supplément le vague terme « disparu » peut être défini; surtout les méthodes non destructives (avant tout LiDAR) peuvent détecter les traces diverses des activités après de l'abandonnement des villages et permettent spécifier un développement d'un certain espace. De plus les recherches systématiques des qualités des sites (des artefacts) au niveau d'une région tendent vers un dessous de tout le processus. Sur cette base on peut découvrir l'inclination des certains villages à l'abandonnement et la prévention de la disparition pareillement.

L'auteur s'efforce d'englober tous les deux attitudes d'opposition dans une théorie et une méthodologie. La transformation du réseau d'habitation est étudiée dans deux régions avec beaucoup de villages abandonnés localisés, dans la région de Rokycany et la région de Dražanská plateau. Les conditions totales pour la transformation des sites dans l'Europe centrale du Moyen Âge jusqu'à l'époque moderne sont dérivées d'un modèle théorique, qui comprend l'évolution socio-économique et démographique, la politique des seigneurs, le rôle des villes, les intérêts d'une communauté d'un village en même façon que les changements du climat et l'impact humain sur l'environnement. La conclusion des qualités formelles et spatiales d'habitation au moyen des méthodes formalisées a permis de spécifier certains défauts des sites et leur milieu ambiant et au contraire les qualités des quelques zones où les villages survivaient en général. La disparition des villages se montre différemment; dans beaucoup de cas les sites n'ont pas disparu complètement, mais leurs champs sont exploités à ce jour. Les résultats indiquent une hiérarchie de tous éléments d'une habitation qui inclinent à une position centrale, périphérique où marginale. Toutefois l'impact de la guerre de Trente Ans sur la structure résidentielle dans la région de Rokycany (bien documenté par des sources écrites) souligne l'importance des « perturbation » (exogènes dans ce cas). Généralement la disparition peut s'apparaître jusqu'après un détournement de l'équilibre des villages périphériques où marginaux où leur communautés. En plus les autres conditions doivent être accomplies, par ex. la complaisance et la capacité de l'habitation centrale d'accepter plus d'habitants. Sans aucun doute on doit tester cette proposition par une recherche suivante, dans régions différentes, et profiter des autres données de la source.

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

**ZMĚNY OSÍDLENÍ V POZDNÍM STŘEDOVĚKU A
RANÉM NOVOVĚKU
(II. PŘÍLOHY)**

Mgr. Lukáš Holata

Plzeň 2014

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH

- Obr. 1* – Přehled hlavních horizontů zániku osídlení v evropských zemích podle dostupné literatury.
- Obr. 2* – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view Factor a digitálního výškového modelu – DEM) zaniklé vsi Bukov na Rokycansku. Kódy označují typy areálů (*I* – intravilán, *P* – plužina, *T* – těžba, *Tr* – zřejmě recentní těžba, *U* – úvozové cesty).
- Obr. 3* – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view Factor a DEM) zaniklé vsi Komorsko na Jinecku. Kódy označují typy areálů (*I* – intravilán, *M* – milířiště, *P* – plužina, *T* – těžba, *Th* – pozůstatky po hlubinné těžbě).
- Obr. 4* – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view Factor a DEM) zaniklé vsi Sloupek na Rokycansku (*I* – intravilán, *M* – milířiště, *P?* – zřejmě plužina, *T* – těžba, *U* – úvozové cesty).
- Obr. 5* – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view factor a DEM) zaniklé vsi Sloupek na Rokycansku – 3 šikmé pohledy z různých světových stran. Výšky jsou v modelu 4x vynásobeny.
- Obr. 6* – Poloha Rokycanska a regionu na Dražanské vrchovině na výškopisném modelu ČR.
- Obr. 7* – Ukázka zasazení plánu E. Černého do souřadnicového systému a průběh vektorizace intravilánů zaniklých vesnic a plužin v ArcMap 10.1.
- Obr. 8* – Přehled osídlení (zaniklá, obnovená a žijí sídla s městem a městečky) na výškopisném modelu zkoumaného regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 9* – Přehled osídlení (zaniklá, obnovená a žijí sídla s městem a městečky) společně pozůstatky zaniklých plužin, dokumentované E. Černým, na podkladě současného zalesnění regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 10* – Prostorová distribuce horizontů zániku sídel na výškopisném modelu regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 11* – Přehled osídlení (zaniklé, obnovené a žijící vesnice s městečky) na výškopisném modelu Rokycanska.
- Obr. 12* – Pozůstatky zaniklých plužin společně s testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) na výškopisném modelu regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 13* – Pozůstatky zaniklých plužin s testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) na podkladu typů půd v regionu na Dražanské vrchovině.

- Obr. 14* – Vybraný transekt s pozůstatky zaniklých plužin a testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) na podkladu sklonů svahů v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 15* – Vybraný transekt s pozůstatky zaniklých plužin, testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) a osídlením na podkladu dostupnosti (vážené vzdálenosti) ze sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 16* – Vybraný transekt s pozůstatky zaniklých plužin, testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) a osídlením na podkladu dostupnosti ze sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 17* – Rekonstrukce krajiny s osídlením a rozsahem současného zalesnění v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 18* – Rekonstrukce krajiny s osídlením a rozsahem současného zalesnění ve vrcholové části regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 19* – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu sklonů svahů v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 20* – Zaniklé a žijící osídlení na úrodných a neúrodných půdách společně s hranicemi půdních typů v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 21* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu vodní sítě s vyznačením velkých vodotečí (od 4. vodního řádu) v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 22* – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti ze sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 23* – Vybraný transekt se zaniklými a žijícími sídly společně s kostely v regionu na Drahanské vrchovině na podkladu dostupnosti ze sídel. Podklad demonstruje izolovanou pozici vesnice Stryelech z důvodu okolní terénní konfigurace.
- Obr. 24* – Zaniklá a žijící sídla na podkladu hustoty osídlení v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 25* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti kostelů v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 26* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti trhových míst (měst a městeček) v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 27* – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti městských sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 28* – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti městských sídel v regionu na Drahanské vrchovině.

- Obr. 29* – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti městských sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 30* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti trhových míst po ztrátě statusu Drahan a Dědic v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 31* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti panských sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 32* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 33* – Velikost zaniklých a žijících sídel podle počtu usedlostí s kostely na podkladu úrodných půd v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 34* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 1) s úrodnými půdami a hranicemi půdních typů na výškopisném modelu v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 35* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, hlavními komunikacemi a rozsahem dobře dostupného zázemí sídel na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 36* - Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi a úrodnými půdami na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 37* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 2) s kostely, panskými sídly, velkými vodotečemi a hranicemi půdních typů na podkladu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Drahanské vrchovině.
- Obr. 38* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi a úrodnými půdami na podkladu rekonstrukce středověké krajiny na základě predikce v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 39* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí a úrodnými půdami na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

- Obr. 40* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 3) s kostely, panskými sídly a rozsahem dobře dostupného zázemí na podkladu hustoty osídlení v regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 41* - Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, úrodnými půdami a vyššími skony než 15° na podkladu hustoty osídlení v regionu na Dražanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 42* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, úrodnými půdami a vodotečemi na podkladu rozsahu neutrálních plutonitů v regionu na Dražanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 43* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 4) s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí a velkými vodotečemi na podkladu sklonu svahů v regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 44* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely a rozsahem dobře dostupného zázemí na výškopisném modelu v regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 45* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na podkladu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Dražanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 46* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu typů půd na Rokycansku.
- Obr. 47* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu potenciálních ložisek železné rudy na Rokycansku.
- Obr. 48* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu srážkově obvyklých a suchých oblastí na Rokycansku.
- Obr. 49* – Zaniklé a žijící osídlení s vodní sítí na podkladu srážkově obvyklých a suchých oblastí na Rokycansku.
- Obr. 50* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu hustoty osídlení na Rokycansku.
- Obr. 51* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti kostelů na Rokycansku.
- Obr. 52* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti trhových míst (městeček) na Rokycansku.
- Obr. 53* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hlavních komunikací na Rokycansku.

- Obr. 54* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti panských sídel na Rokycansku.
- Obr. 55* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hutí v 15. století na Rokycansku.
- Obr. 56* – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hutí v 16. století na Rokycansku.
- Obr. 57* – Velikost zaniklých a žijících sídel s kostely na podkladě úrodných půd na Rokycansku.
- Obr. 58* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 1) s hutěmi v 15. stol., hlavními komunikacemi a rozsahem dobře dostupného zázemí na podkladu dostupnosti městeček na Rokycansku.
- Obr. 59* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi a úrodnými půdami na výškopisném modelu Rokycanska. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 60* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre s rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a hlavními komunikacemi na podkladu sklonu svahů na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 61* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 2) s úrodnými půdami a potenciálními ložisky železné rudy na výškopisném modelu Rokycanska.
- Obr. 62* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a hlavními komunikacemi na podkladu sklonu svahů na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 63* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a rozsahem suchých oblastí na mapě hustoty osídlení na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 64* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 3) s rozsahem dobře dostupného zázemí, velkými vodotečemi a panskými sídly na mapě hustoty osídlení na Rokycansku.

- Obr. 65* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a potenciálními i predikovanými ložisky železné rudy na mapě hustoty osídlení na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 66* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a hlavními komunikacemi na výškopisném modelu Rokycanska. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 67* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 4) s velkými vodotečemi a potenciální ložisky železné rudy na podkladu půdních typů na Rokycansku.
- Obr. 68* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na výškopisném modelu Rokycanska. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 69* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na podkladu dostupnosti ze sídel na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 70* – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 5) s hlavními komunikacemi a panskými sídly na podkladu dostupnosti kostelů na Rokycansku.
- Obr. 71* – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, hutěmi v 16. stol., rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi, úrodnými půdami a potenciálními i predikovanými ložisky železné rudy na podkladu dostupnosti ze sídel na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.
- Obr. 72* – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na mapě sklonu svahů na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

- Obr. 73* – Současné využití zaniklých sídel na podkladu hustoty osídlení v regionu na Dražanské vrchovině.
- Obr. 74* – Zaniklé a žijící osídlení s rozsahem současného zalesnění na podkladu hustoty osídlení na Rokycansku.
- Obr. 75* – Poloha zaniklé vsi Sloupek na Rokycansku na polohopisné mapě.
- Obr. 76* – Pylový profil z vodní nádrže na zaniklém Sloupku na Rokycansku.
- Obr. 77* – Vizualizace ALS (Sky-view Factor) zaniklé vsi Sloupek a jejího zázemí na Rokycansku.
- Obr. 78* – Vizualizace ALS (analýza svažitosti) zaniklé vsi Sloupek (červeně vyznačeny reliéfní tvary intravilánu) a jejího zázemí na Rokycansku.
- Obr. 79* – Poloha zaniklé vsi Kamenice na Blovicku na polohopisné mapě.
- Obr. 80* – Pylový profil z vodní nádrže zaniklé vsi Kamenice na Blovicku.
- Obr. 81* – Intravilán zaniklé vsi Kamenice na Blovicku s relikty hájovny a plužinou (zaměřeno totální stanicí; vpravo dole) a jeho zobrazení na historických mapových podkladech (Stabilní katastr, II. a III. vojenské mapování).
- Obr. 82* – Ortofoto původního sídelního areálu zaniklé vsi Kamenice na Blovicku s vyznačením existujících residenčních areálů.
- Obr. 83* – Poloha polesí Chýlava na Blovicku na polohopisné mapě.
- Obr. 84* – Přehled sídelních jednotek dokumentovaných v polesí Chýlava na výškopisném modelu. 1 – raně/vrcholně středověká ves, 2 – vrcholně/pozdně středověké osídlení, 3 – novověká ves, 4 – menší sídelní jednotky v novověku, 5 – dvůr Rájov, 6 – intravilány současných sídel.
- Obr. 85* – Pohled na polesí Chýlava (foceno ze SZ, severně od Chocenic). Šipka označuje polohu zaniklého mladšího dvora Rájov.
- Obr. 86* – Vizualizace ALS (RGB kompozice prvních tří hlavních komponent) zaniklé vsi Chýlava.
- Obr. 87* – Přehled velikostí sídel podle počtu usedlostí a podílem pustých gruntů (podle Berní ruly) společně s pustými a trvale zaniklými vesnicemi, hlavními komunikacemi, událostmi během třicetileté války a rozsahem Zbizožského panství na výškopisném modelu Rokycanska.
- Obr. 88* – Přehled velikostí sídel podle počtu usedlostí a podílem pustých gruntů (podle Berní ruly) společně s trvale zaniklými vesnicemi a hlavními komunikacemi na výškopisném modelu širší oblasti Černokostecka.

SEZNAM GRAFICKÝCH PŘÍLOH

- Graf 1* – Sloupcový diagram s kategoriemi sklonů svahů pro všechny polní systémy, zaniklé plužiny a testovací soubor v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 2* – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu úrodné půdy regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 3* – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti rozhraní půdních typů v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 4* – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot střední nadmořské výšky v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 5* – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu sklonu do 3° v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 6* – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu jižní expozice v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 7* – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu optimálně dostupné plochy v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 8* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot nadmořské výšky v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 9* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot průměrného sklonu extravilánu v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 10* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu do 3° v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 11* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu nad 15° v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 12* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy jižní expozice svahů extravilánu v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 13* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot relativní ozářenosti v regionu na Dražanské vrchovině.
- Graf 14* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od úrodné půdy v regionu na Dražanské vrchovině.

- Graf 15* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od velkých vodotečí v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 16* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot velikosti dobře dostupného zázemí v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 17* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od nejbližšího souseda v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 18* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu hustoty osídlení v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 19* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti kostelů v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 20* – Krabicové grafy žijících a zaniklých sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti trhových center v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 21* – Krabicové grafy žijících a zaniklých sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti trhových center po ztrátě statusu Dědic a Drahan v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 22* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti panských sídel v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 23* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 24* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí prvních zmínek v písemných pramenech v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 25* – Krabicové grafy žijících a zaniklých sídel zobrazující rozpětí hodnot velikosti sídel podle počtu usedlostí v regionu na Drahanské vrchovině.
- Graf 26* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahanské vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 2 na podkladu vzdálenosti nejbližšího souseda.
- Graf 27* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahanské vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 3.
- Graf 28* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahanské vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 4 na podkladu velikosti sídel na podkladu velikosti sídel.

- Graf 29* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Dražanské vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 3 na podkladu rozlohy polností.
- Graf 30* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Dražanské vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 4.
- Graf 31* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Dražanské vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 3 a 4 na podkladu velikosti sídel.
- Graf 32* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot nadmořské výšky na Rokycansku.
- Graf 33* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot průměrného sklonu extravilánu na Rokycansku.
- Graf 34* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu do 3° na Rokycansku.
- Graf 35* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu nad 15° na Rokycansku.
- Graf 36* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy expozice svahů k jihu na Rokycansku.
- Graf 37* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot relativní ozářenosti na Rokycansku.
- Graf 38* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od úrodné půdy na Rokycansku.
- Graf 39* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od pravděpodobných ložisek železné rudy na Rokycansku.
- Graf 40* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od větších vodotečí na Rokycansku.
- Graf 41* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot velikosti dobře dostupného zázemí na Rokycansku.
- Graf 42* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu hustoty osídlení na Rokycansku.
- Graf 43* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti nejbližšího souseda na Rokycansku.
- Graf 44* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti kostelů na Rokycansku.

- Graf 45* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti trhových center na Rokycansku.
- Graf 46* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hlavních komunikací na Rokycansku.
- Graf 47* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti panských sídel na Rokycansku.
- Graf 48* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hutí v 15. století na Rokycansku.
- Graf 49* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hutí v 16. století na Rokycansku.
- Graf 50* – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí prvních zmínek na Rokycansku.
- Graf 51* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 3 na podkladu vzdálenosti nejbližšího souseda.
- Graf 52* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 5.
- Graf 53* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 3.
- Graf 54* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 4.
- Graf 55* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 5 na podkladu sklonu svahů.
- Graf 56* – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 3 a 5 na podkladu vzdálenosti nejbližšího souseda.

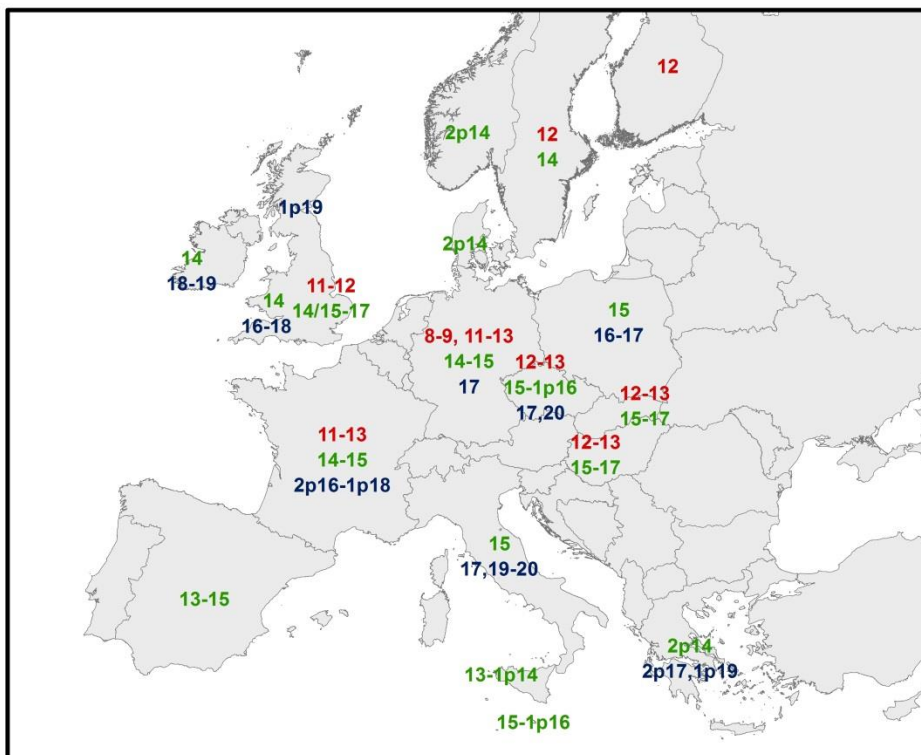

SEZNAM TABULKOVÝCH PŘÍLOH

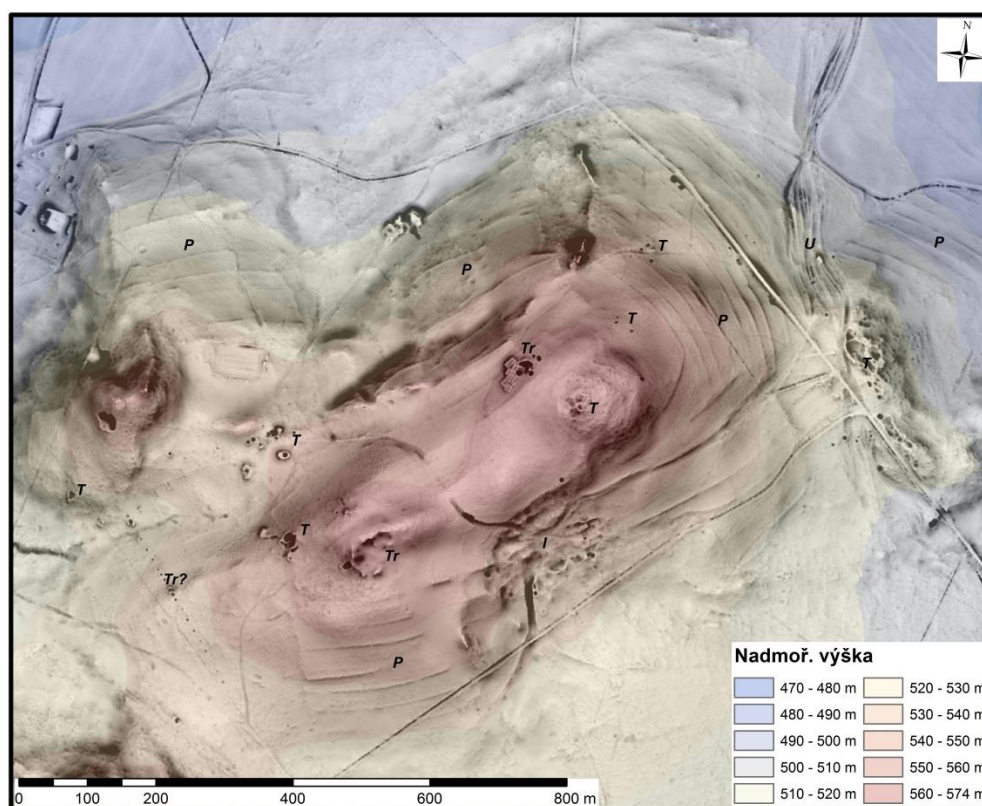
Tab. 1 – Průměrné hodnoty vybraných deskriptorů pro žijící a zaniklé osídlení v regionu na Dražanské vrchovině (celkově a v rámci souborů kladných a záporných významných faktorových skóre pro každý faktor).

Tab. 2 – Průměrné hodnoty vybraných deskriptorů pro žijící a zaniklé osídlení na Rokycansku (celkově a v rámci souborů kladných a záporných významných faktorových skóre pro každý faktor).

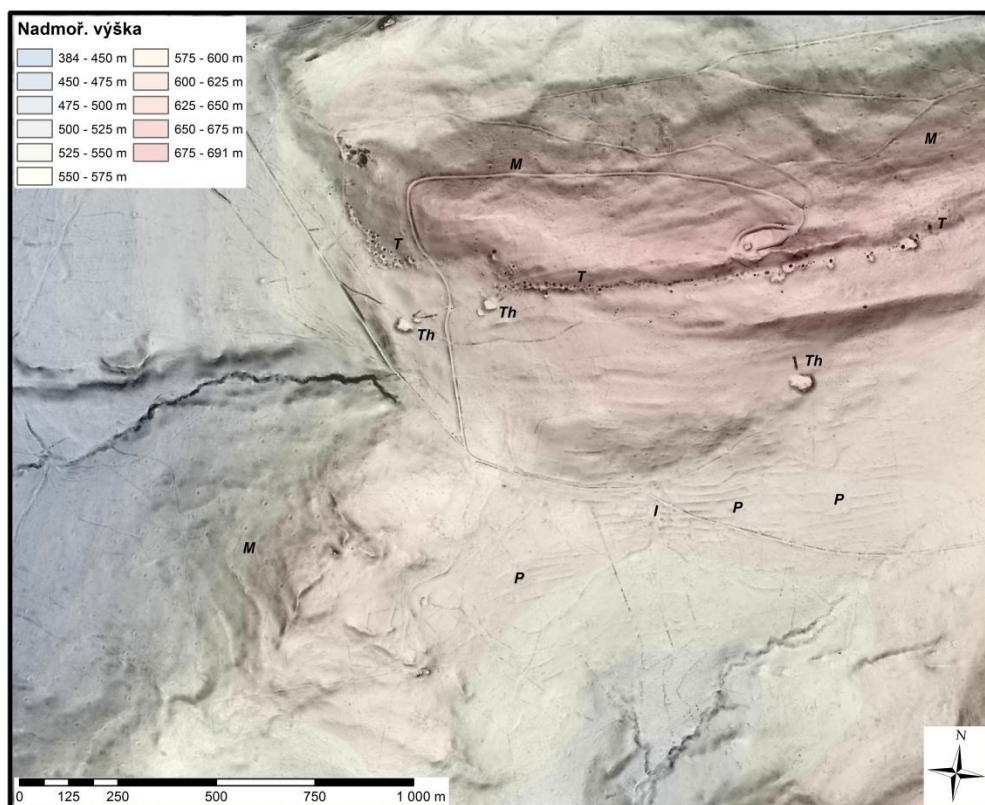
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

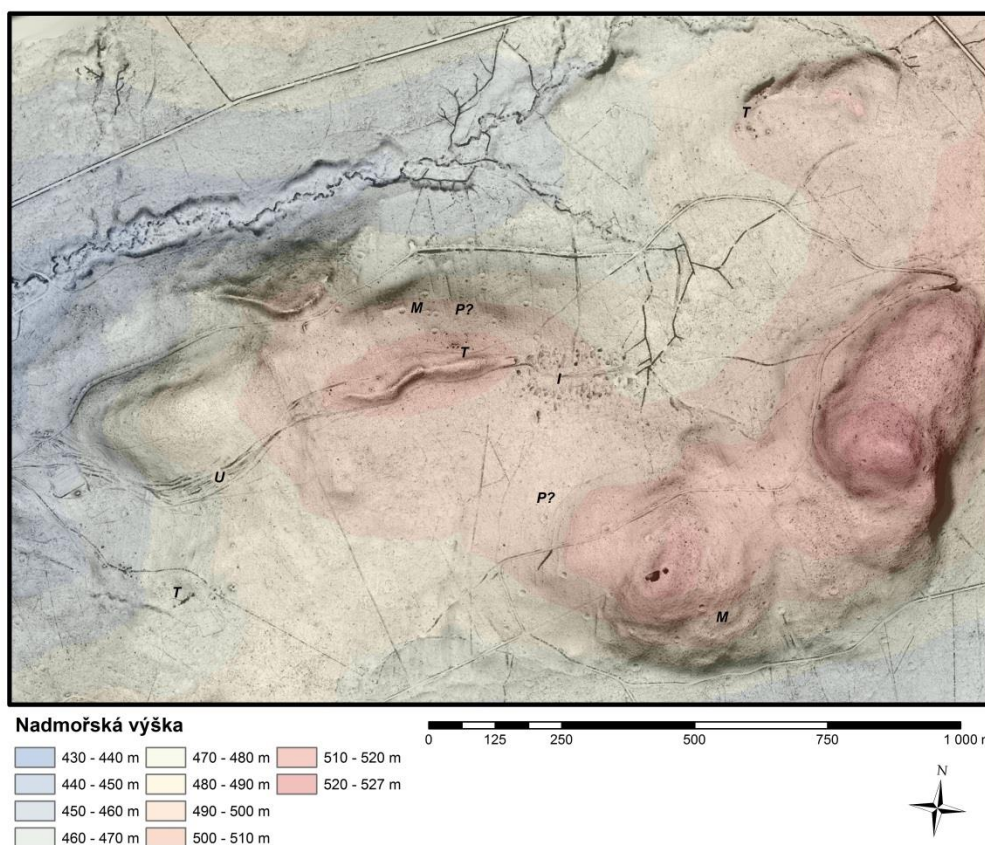
Obr. 1 – Přehled hlavních horizontů zániku osídlení v evropských zemích podle dostupné literatury.

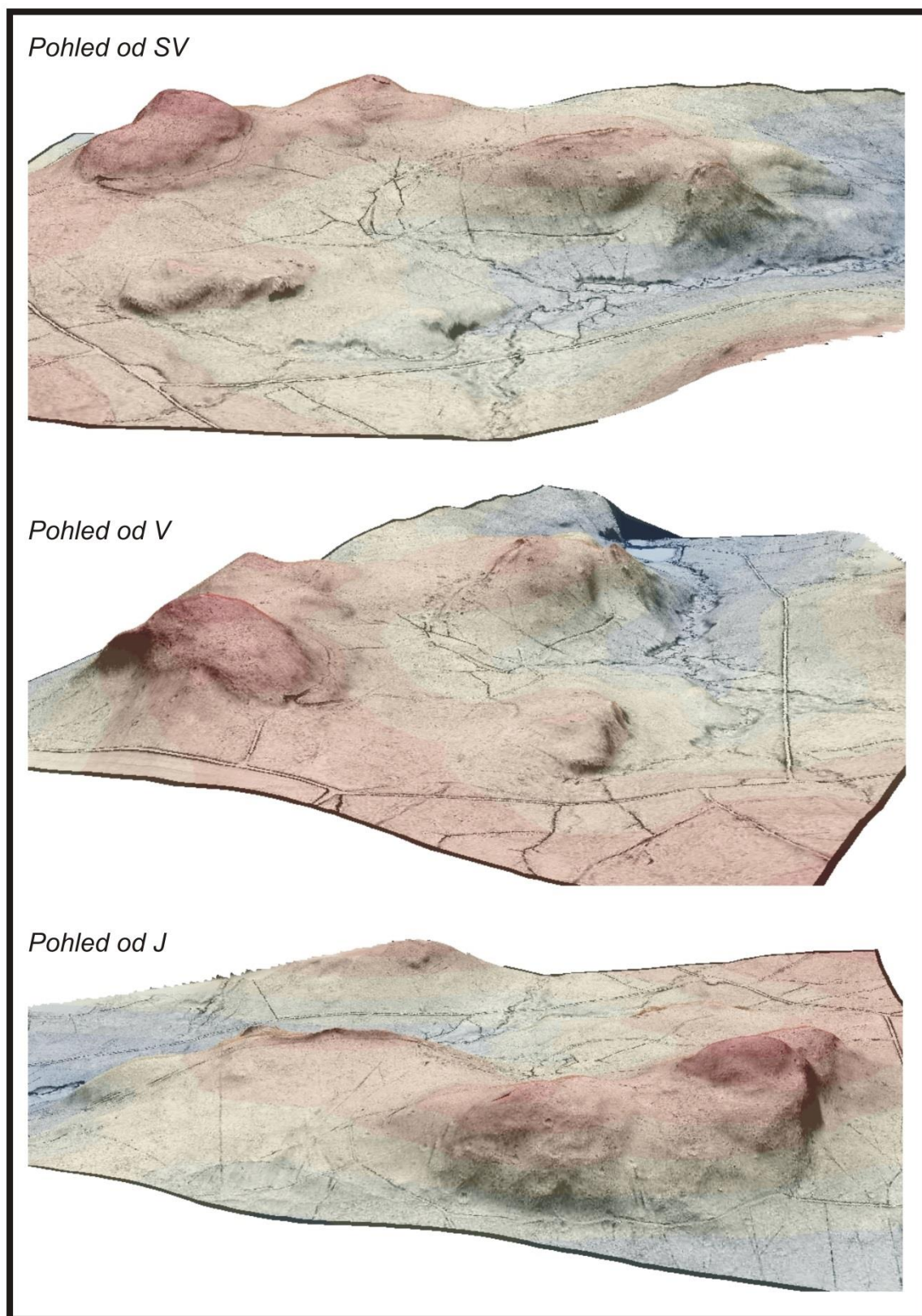
Obr. 2 – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view Factor a digitálního výškového modelu – DEM) zaniklé vsi Bukov na Rokycansku. Kódy označují typy areálů (I – intravilán, P – plůžina, T – těžba, Tr – zřejmě recentní těžba, U – úvozové cesty).

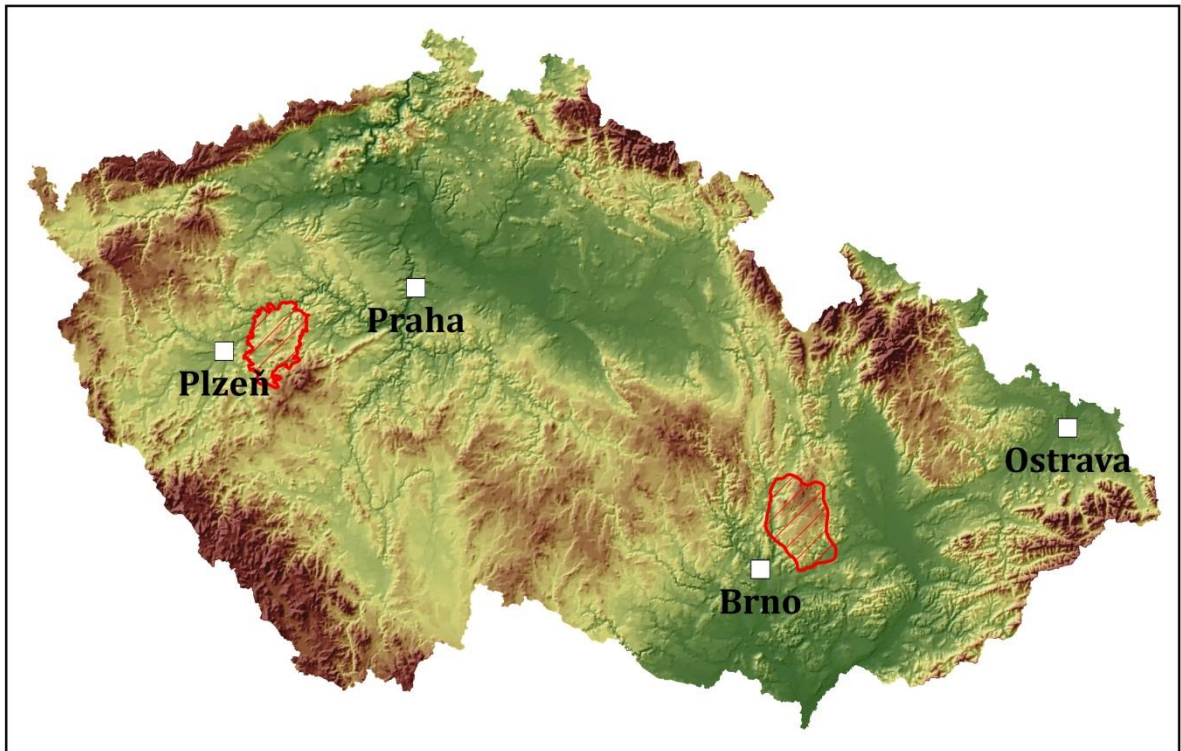
Obr. 3 – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view Factor a DEM) zaniklé vsi Komorsko na Jinecku. Kódy označují typy areálů (*I* – intravilán, *M* – milířiště, *P* – plužina, *T* – těžba, *Th* – pozůstatky po hlubinné těžbě).

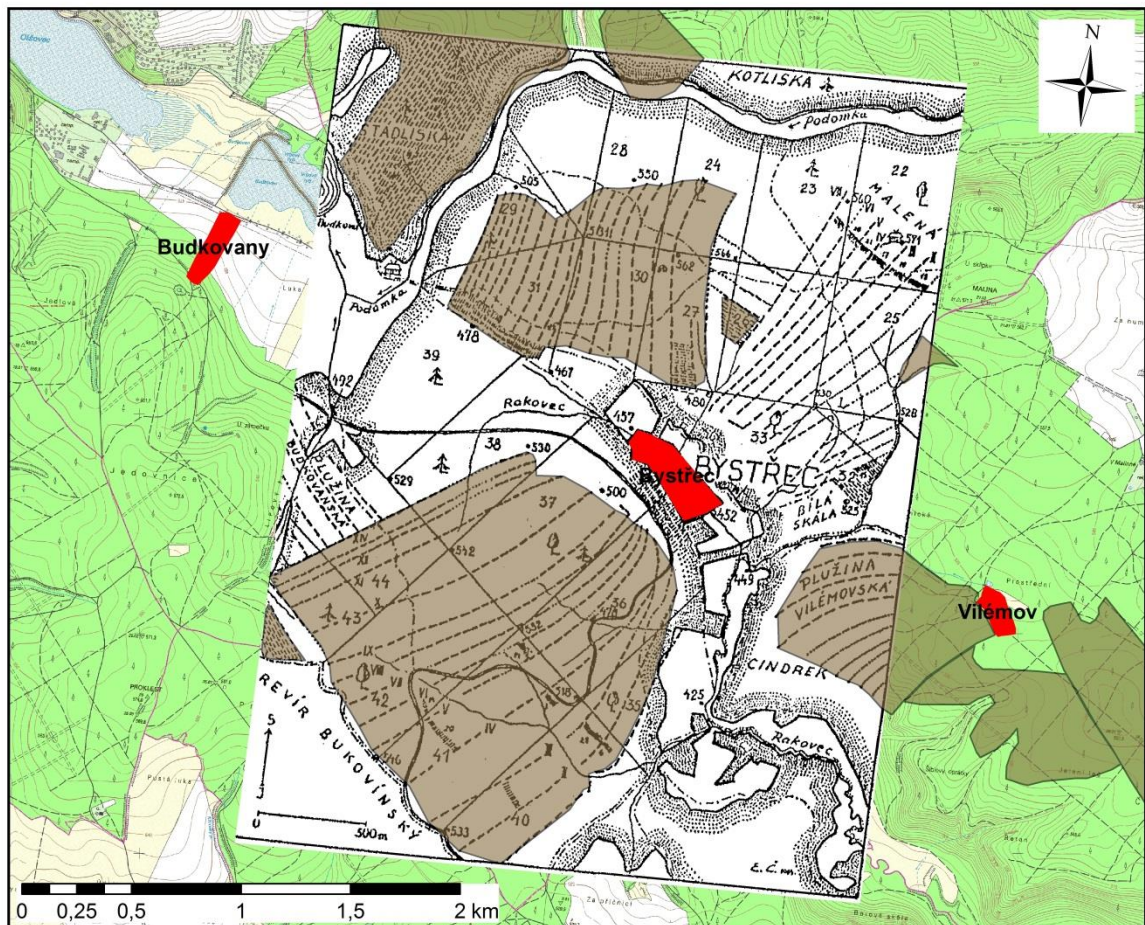
Obr. 4 – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view Factor a DEM) zaniklé vsi Sloupek na Rokycansku (*I* – intravilán, *M* – milířiště, *P?* – zřejmě plužina, *T* – těžba, *U* – úvozové cesty).

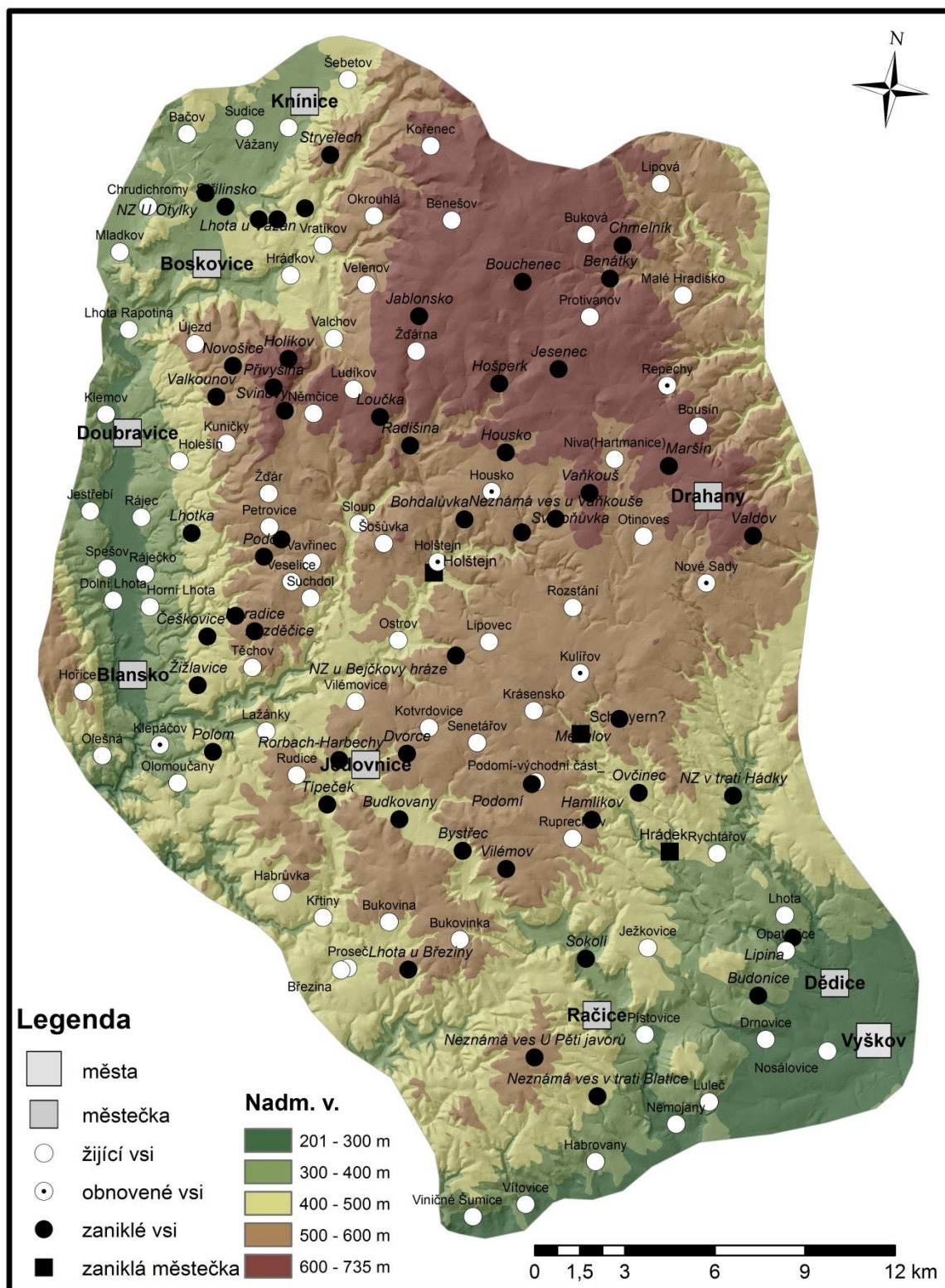
Obr. 5 – Vizualizace ALS (kombinace Sky-view factor a DEM) zaniklé vsi Sloupek na Rokycansku – 3 šikmé pohledy z různých světových stran. Výšky jsou v modelu 4x vynásobeny.

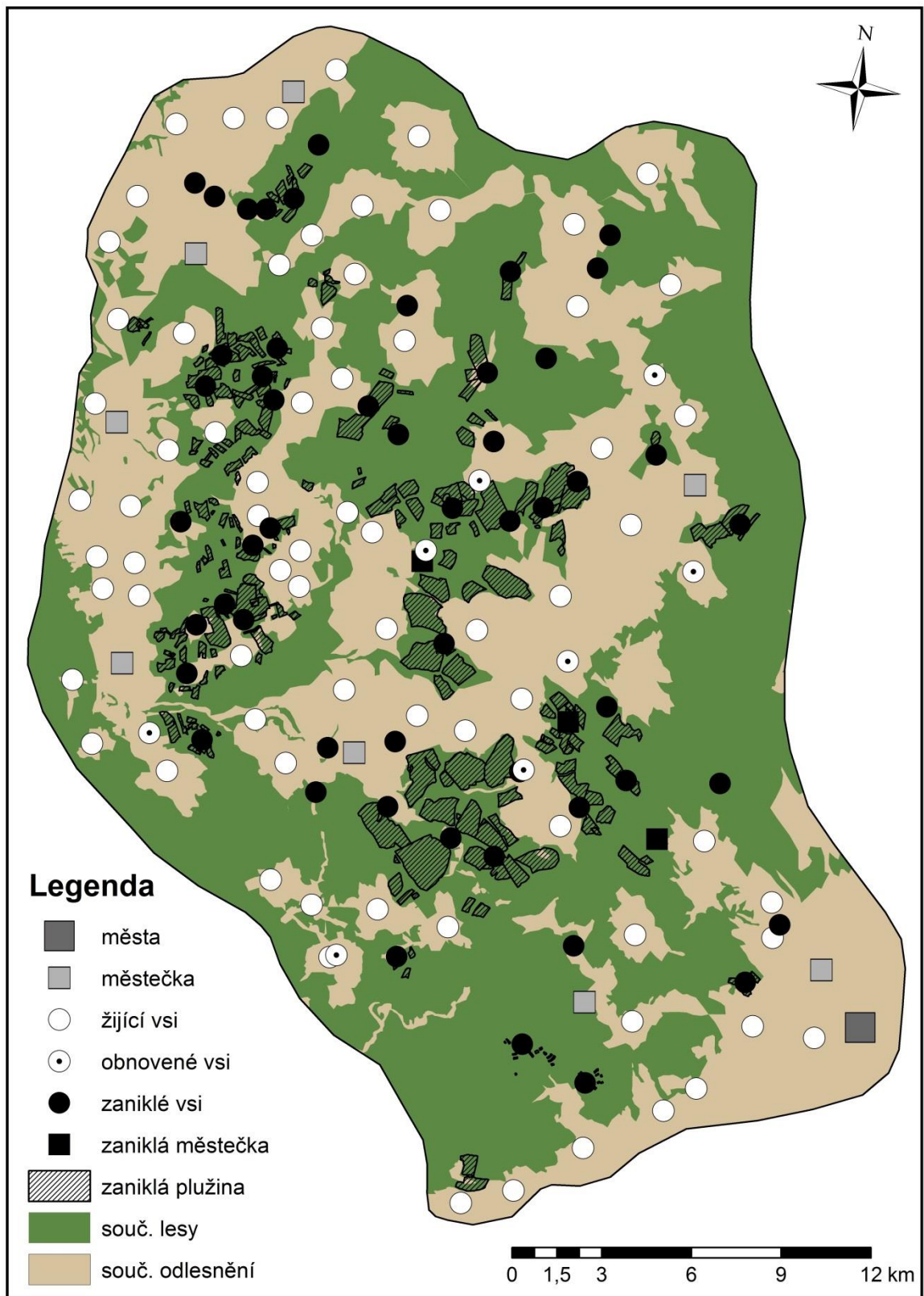
Obr. 6 – Poloha Rokycanska a regionu na Drahanské vrchovině na výškopisném modelu ČR.

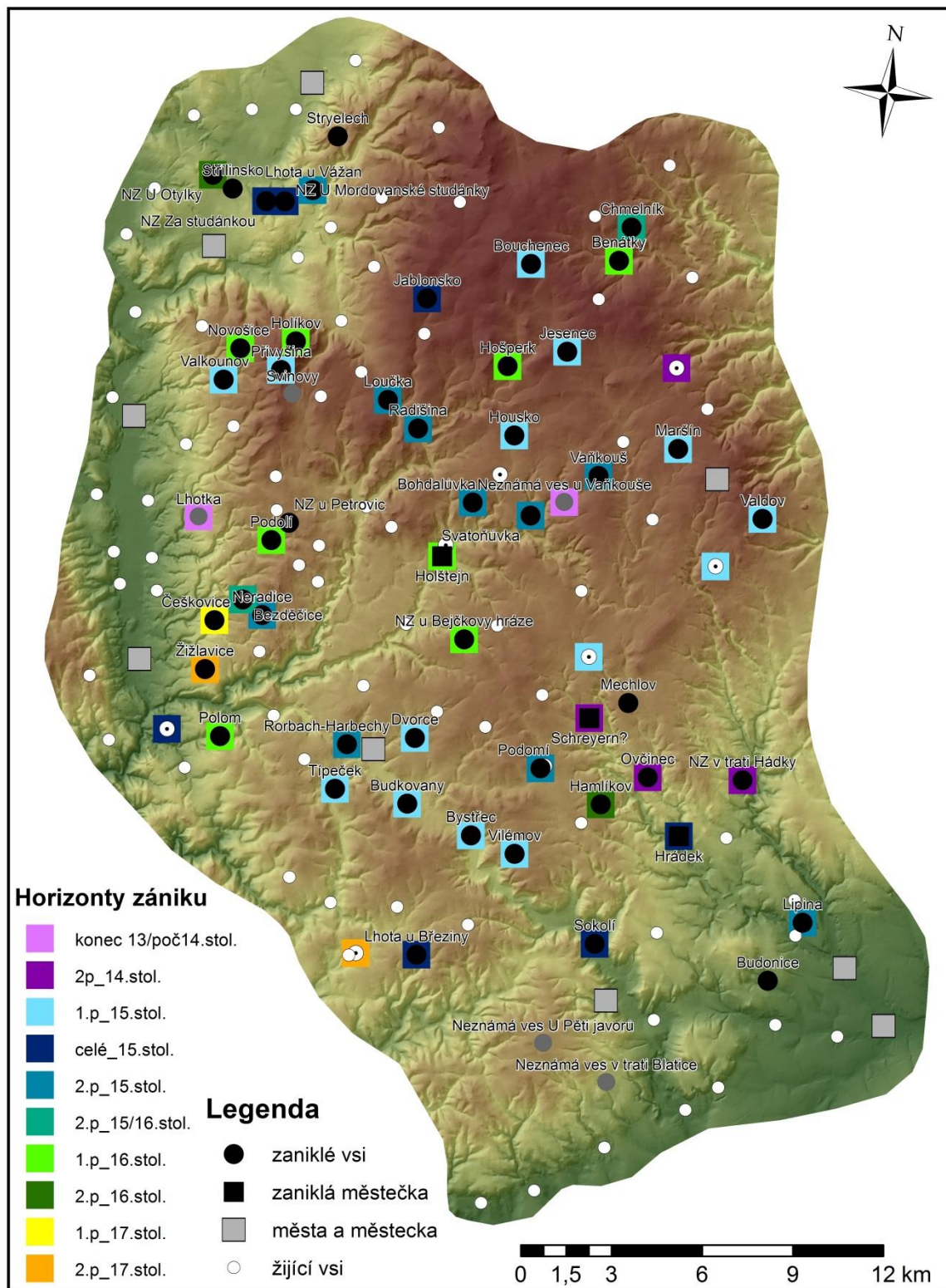
Obr. 7 – Ukázka zasazení plánu E. Černého do souřadnicového systému a průběh vektorizace intravilánů zaniklých vesnic a plůžin v ArcMap 10.1.

Obr. 8 – Přehled osídlení (zaniklá, obnovená a žijí sídla s městem a městečky) na výškopisném modelu zkoumaného regionu na Drahané vrchovině.

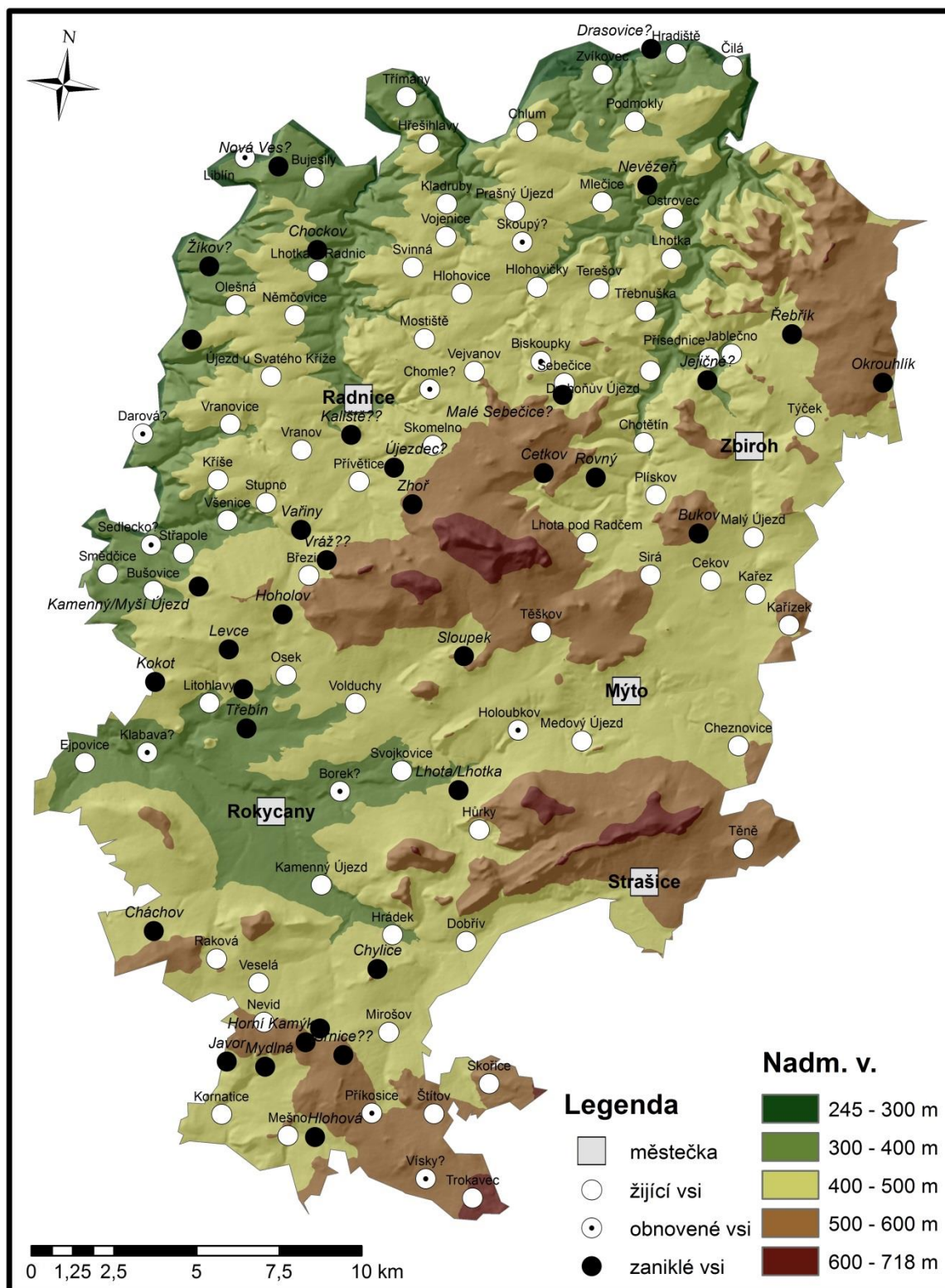

Obr. 9 – Přehled osídlení (zaniklá, obnovená a žijí sídla s městem a městečky) společně pozůstatky zaniklých plužin, dokumentované E. Černým, na podkladě současného zalesnění regionu na Dražanské vrchovině.

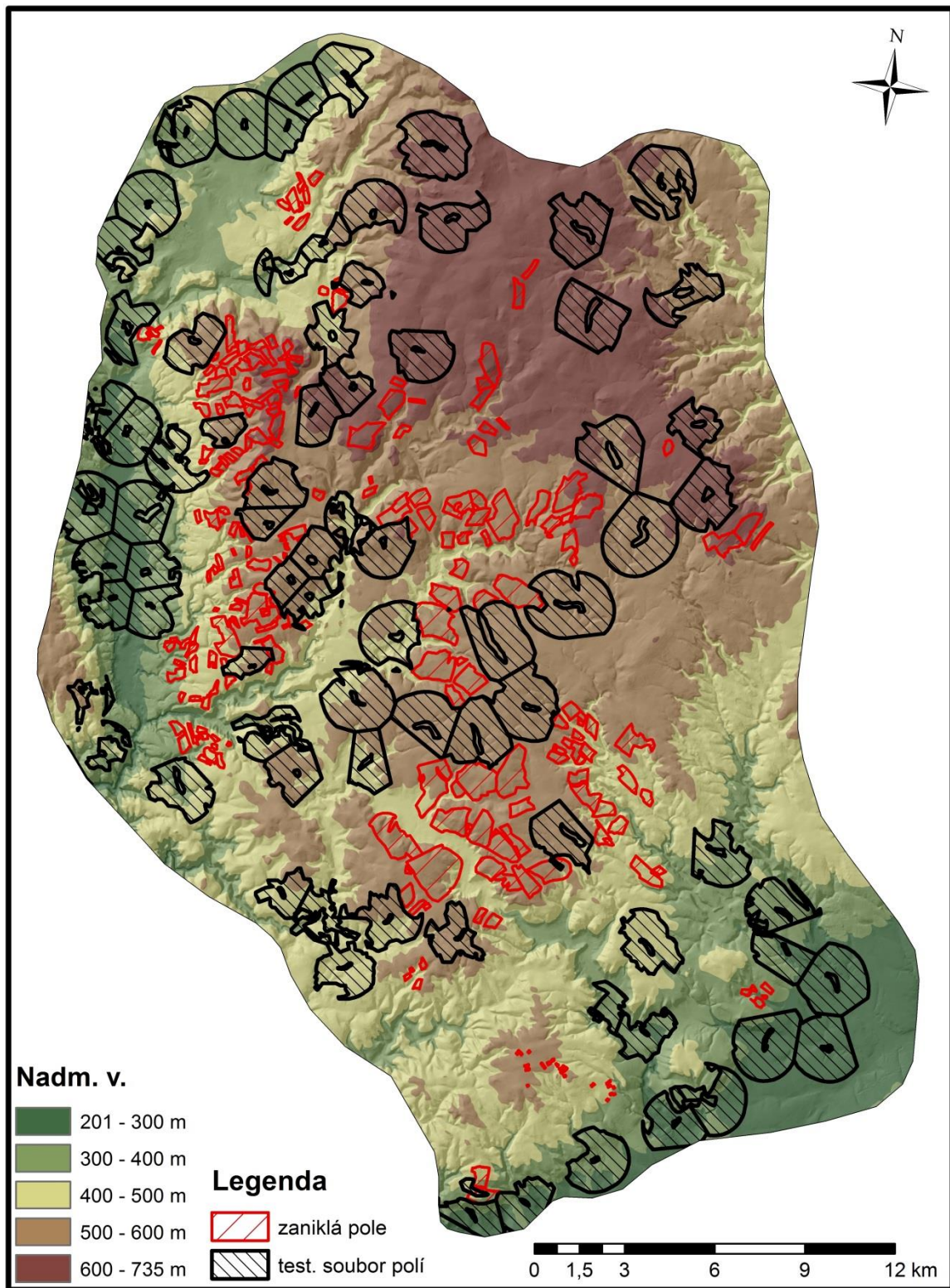

Obr. 10 – Prostorová distribuce horizontů zániku sídel na výškopisném modelu regionu na Drahanске vrchovinė.

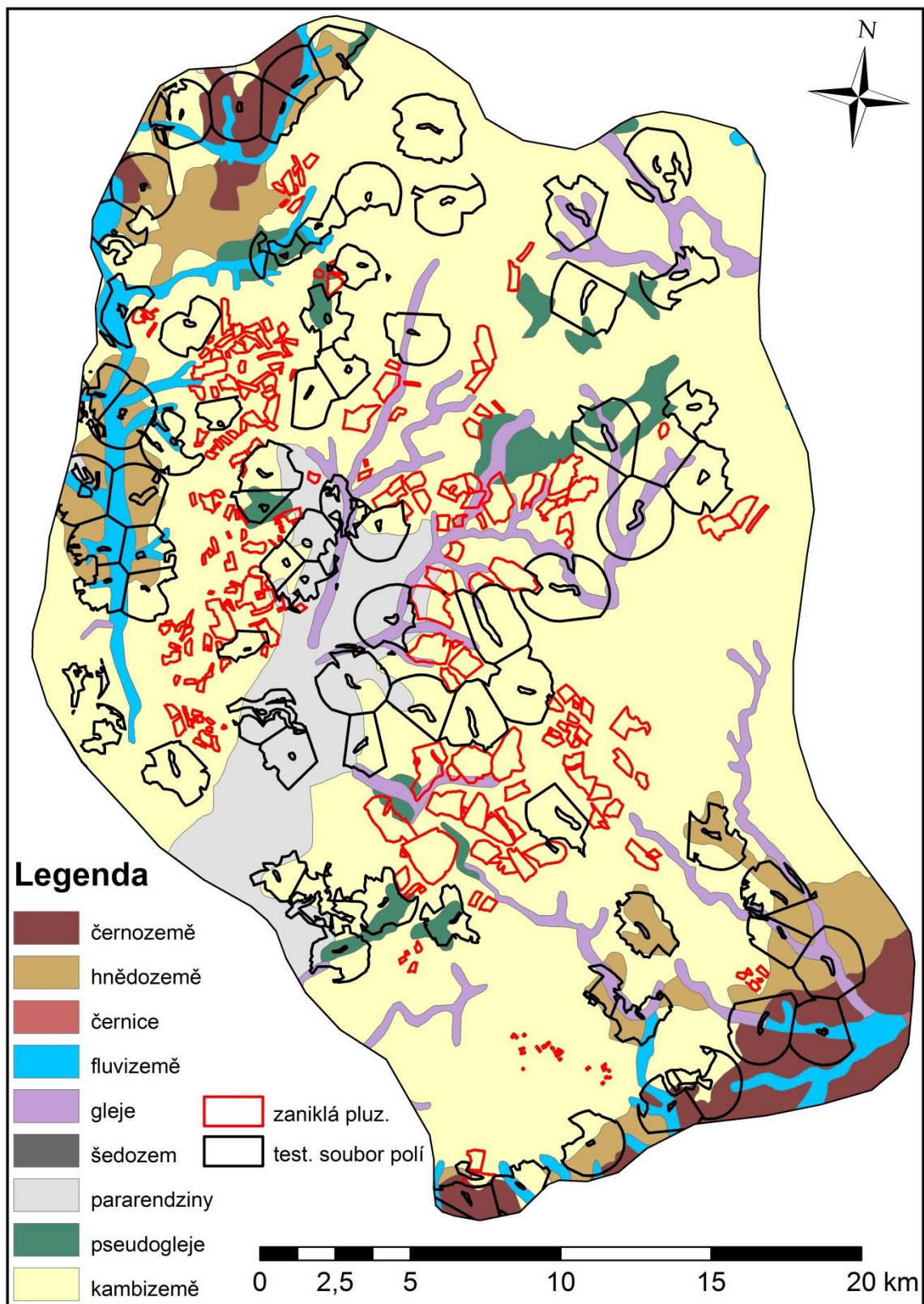

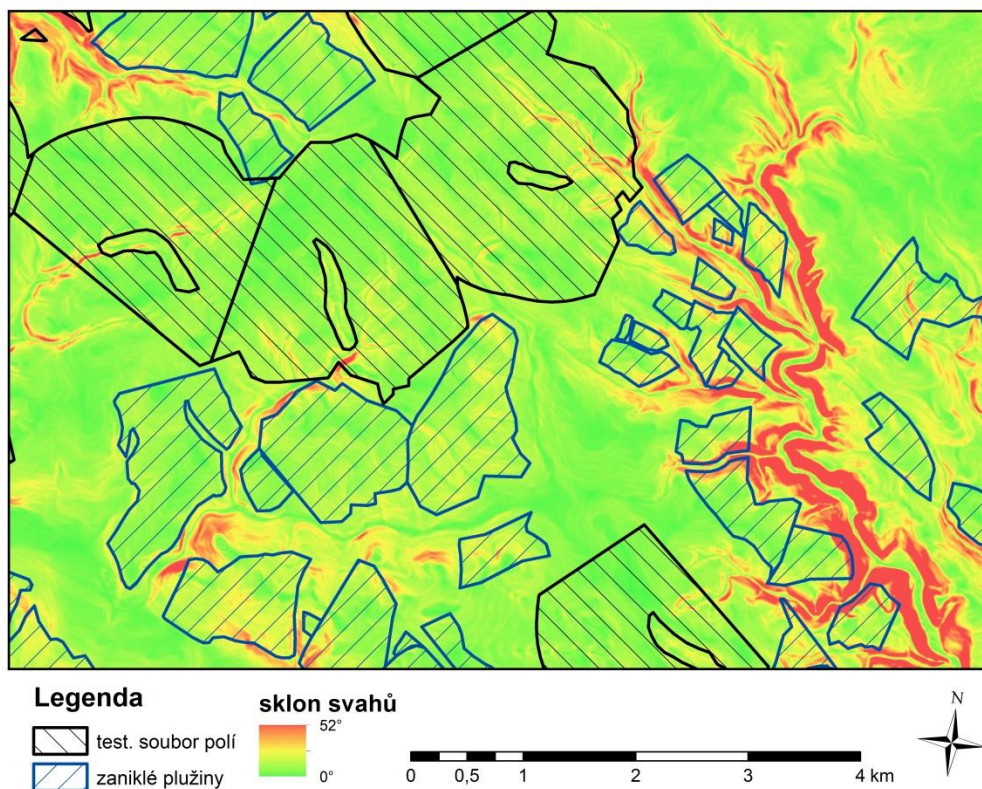
Obr. 11 – Přehled osídlení (zaniklé, obnovené a žijící vesnice s městečky) na výškopisném modelu Rokycanska.

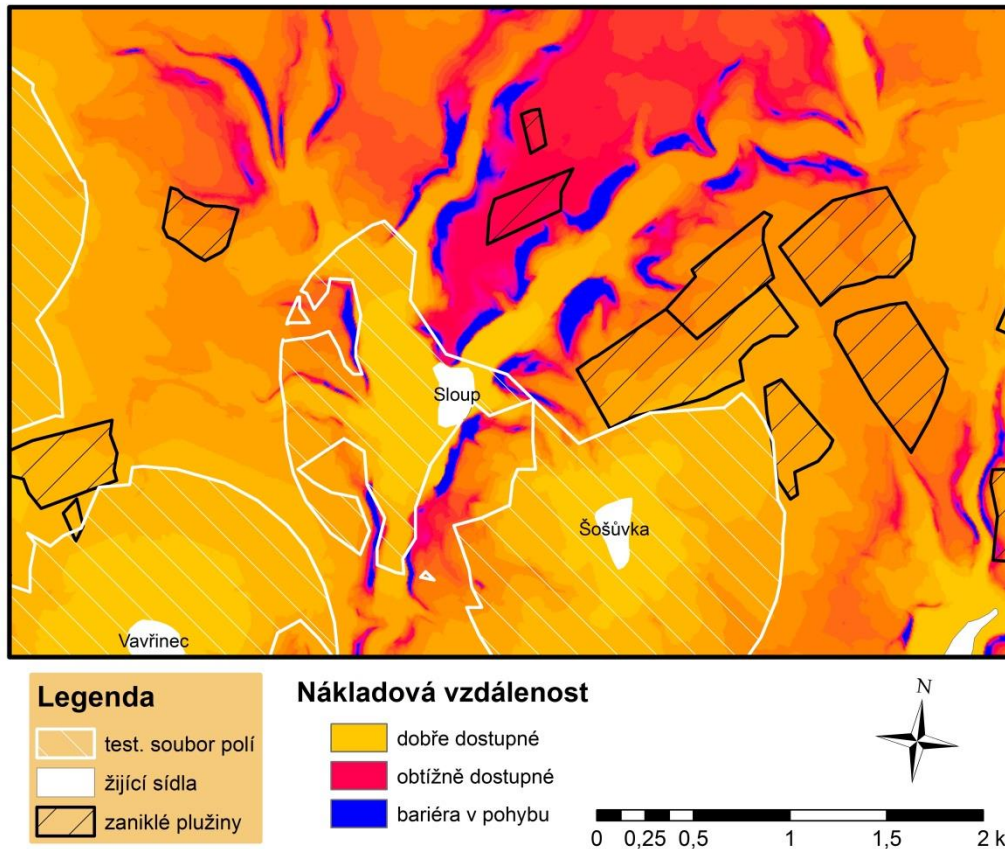
Obr. 12 – Pozůstatky zaniklých plužin společně s testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) na výškopisném modelu regionu na Drahanске vrchovině.

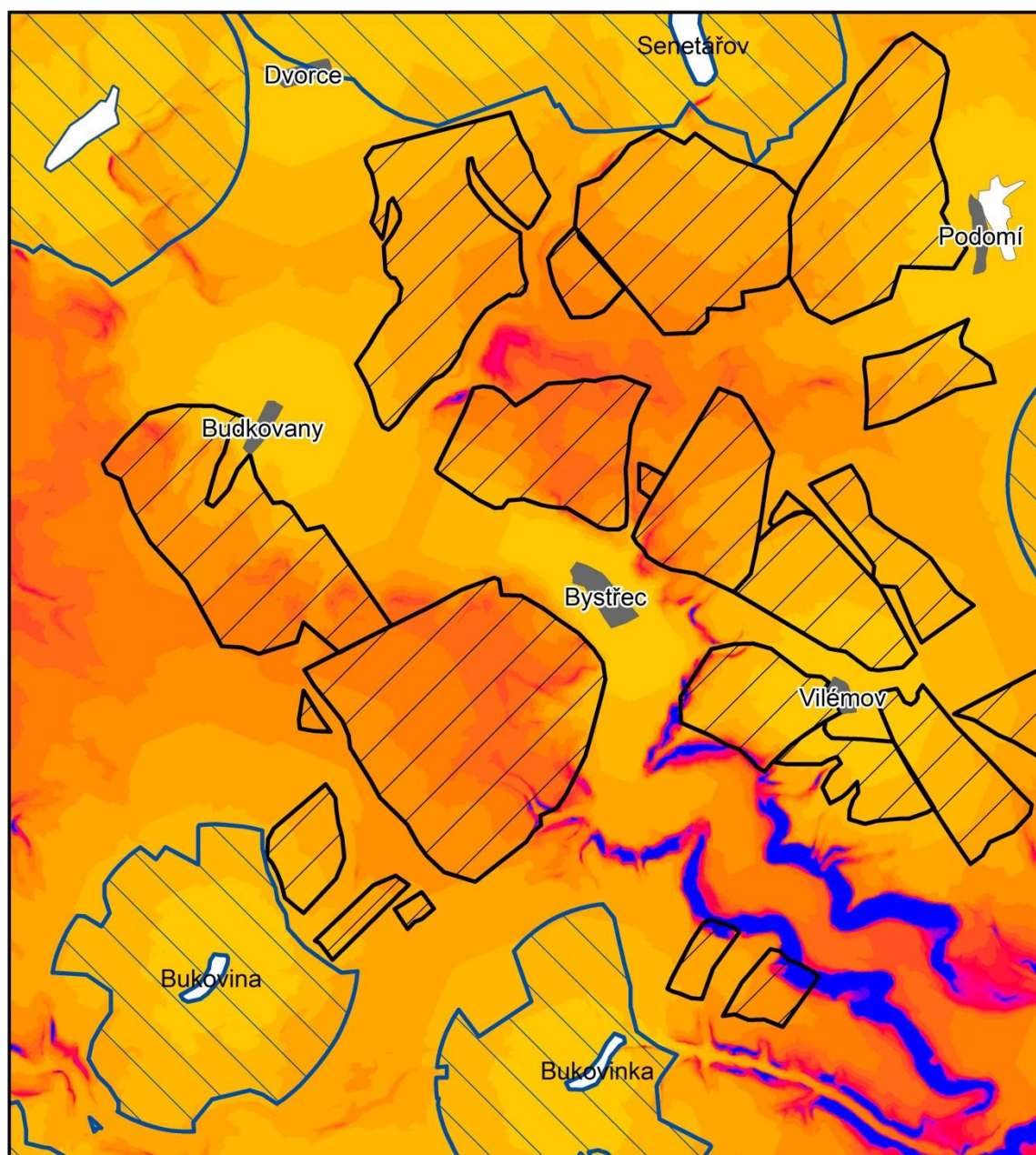
Obr. 13 – Pozůstatky zaniklých pluzin s testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) na podkladu typů půd v regionu na Drahanске vrchovinė.

Obr. 14 – Vybraný transekt s pozůstatky zaniklých plužin a testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) na podkladu sklonů svahů v regionu na Drahanenské vrchovině.

Obr. 15 – Vybraný transekt s pozůstatky zaniklých plužin, testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) a osídlením na podkladu dostupnosti (vážené vzdálenosti) ze sídel v regionu na Drahanenské vrchovině.

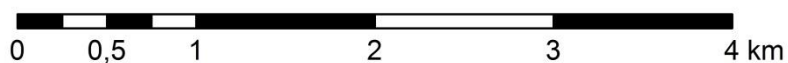

Legenda

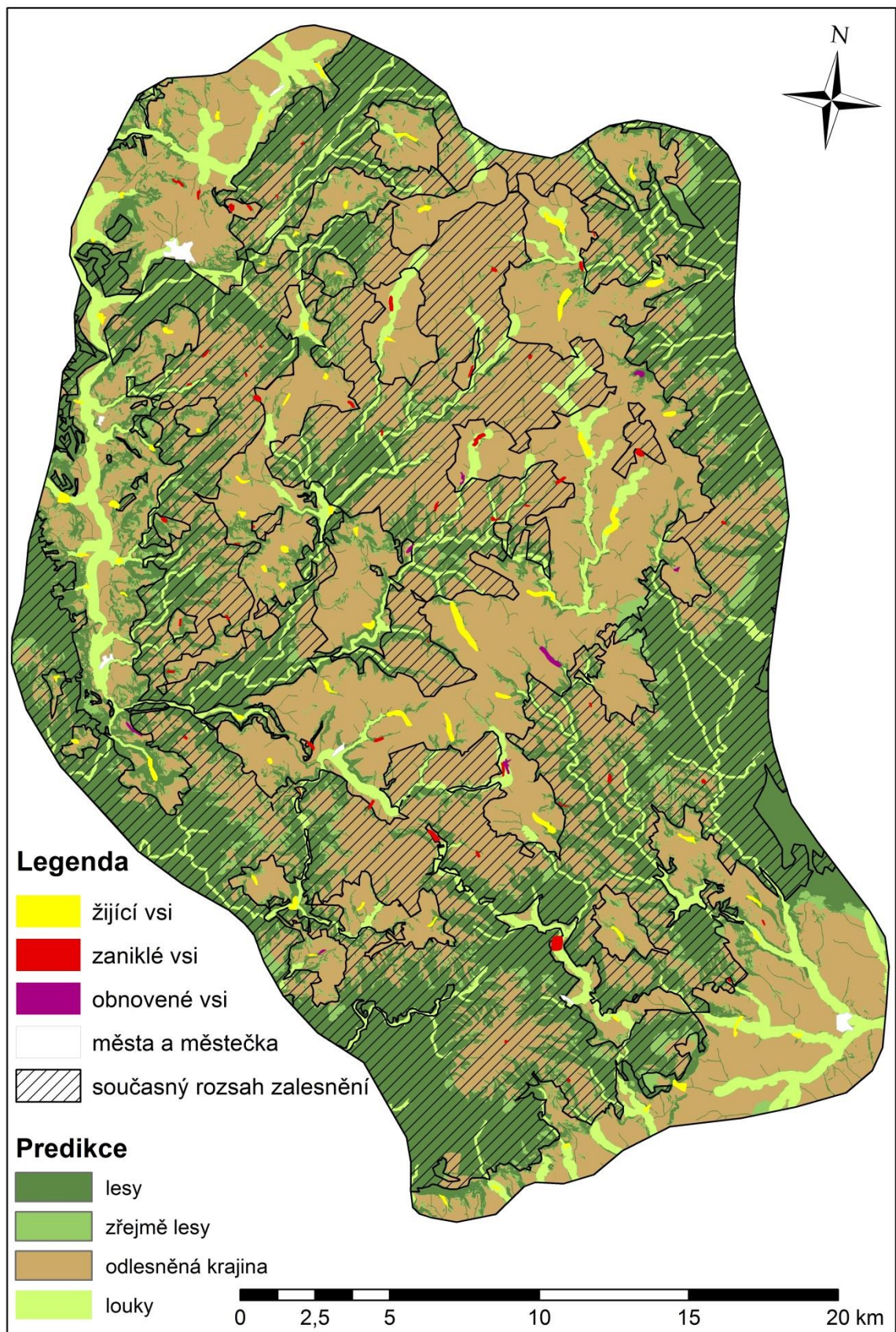
- žijící sídla
- test. soubor polí
- zaniklé vsi
- zaniklé plužiny

Nákladová vzdálenost

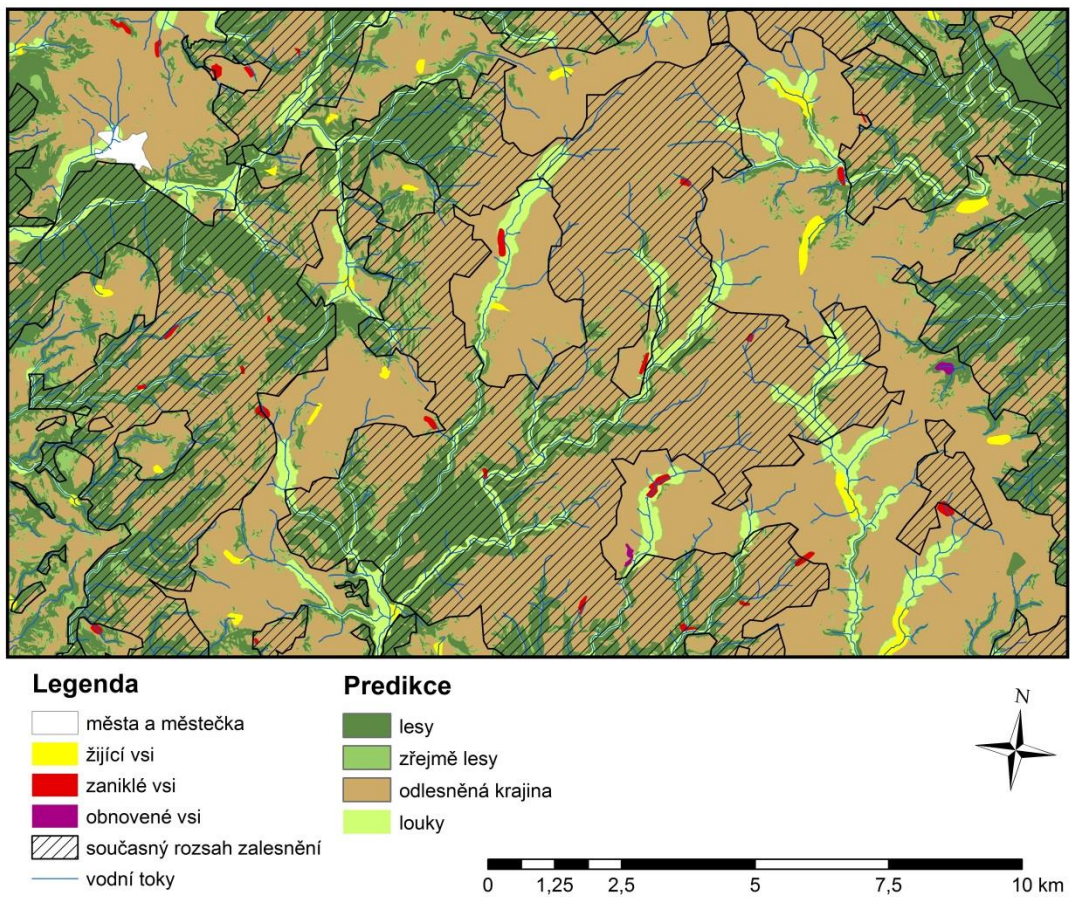
- dobře dostupné
- obtížně dostupné
- bariéra v pohybu

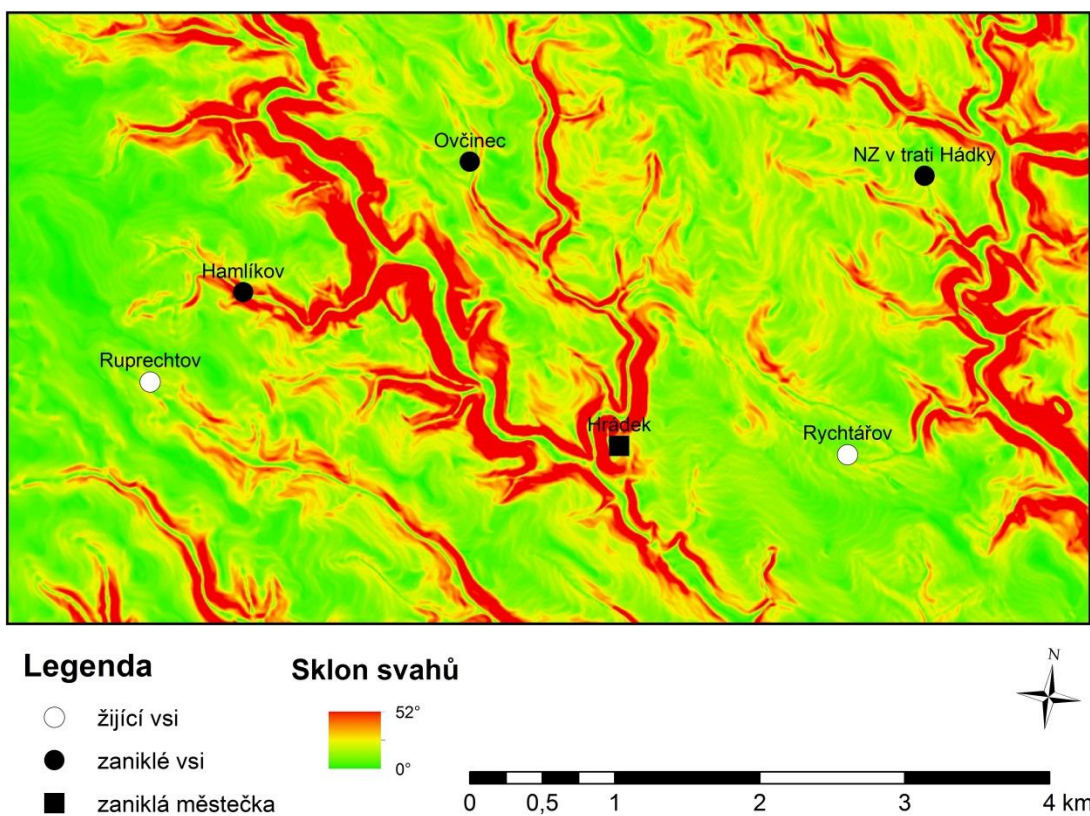
Obr. 16 - Vybraný transekt s pozůstatky zaniklých plužin, testovacím souborem (hypotetický rozsah polností ve středověku) a osídlením na podkladu dostupnosti ze sídel v regionu na Dražanské vrchovině.

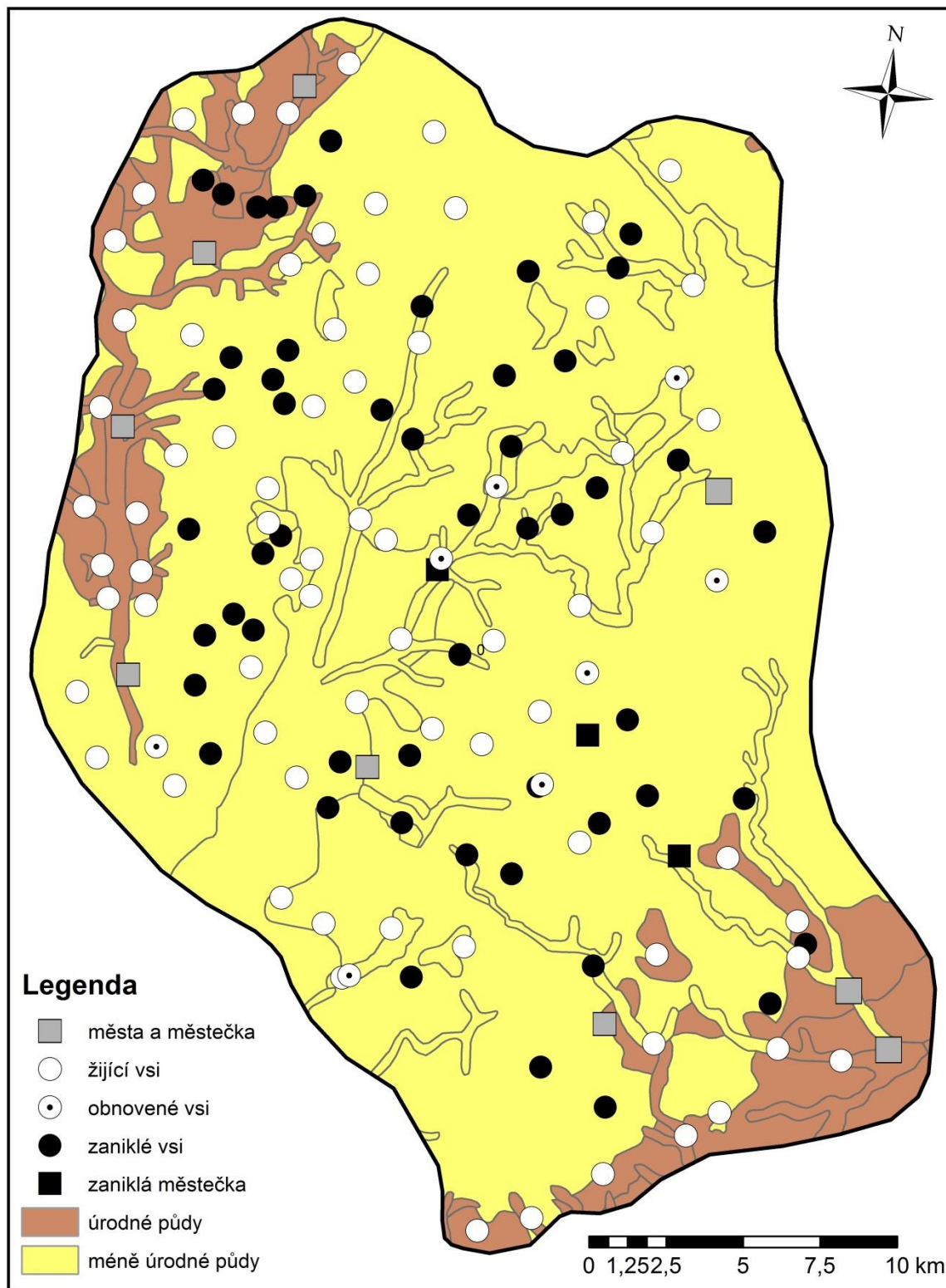
Obr. 17 – Rekonstrukce krajiny s osídlením a rozsahem současného zalesnění v regionu na Drahanšské vrchovině.

Obr. 18 – Rekonstrukce krajiny s osídlením a rozsahem současného zalesnění ve vrcholové části regionu na Dražanské vrchovině.

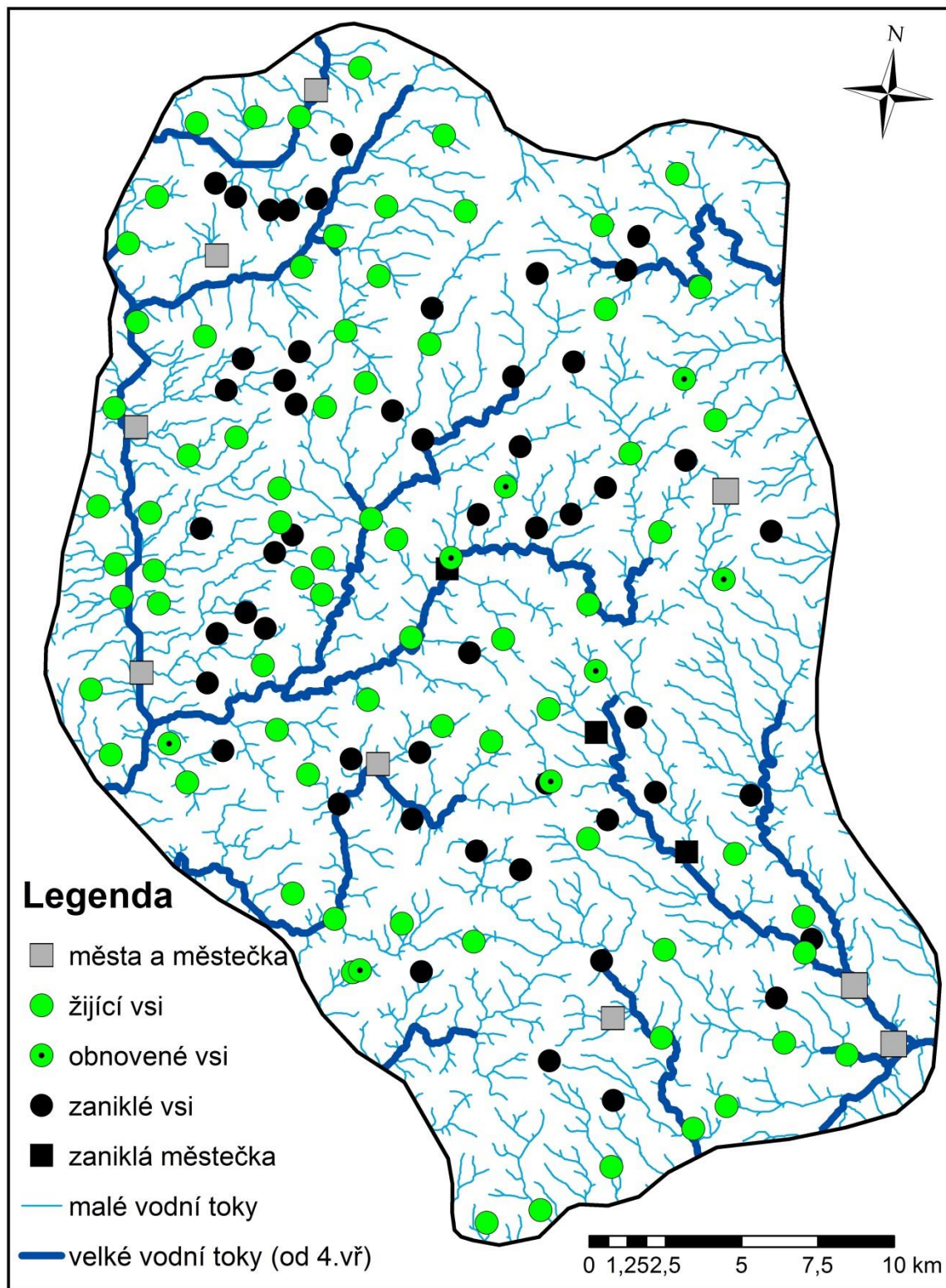

Obr. 19 – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu sklonů svahů v regionu na Dražanské vrchovině.

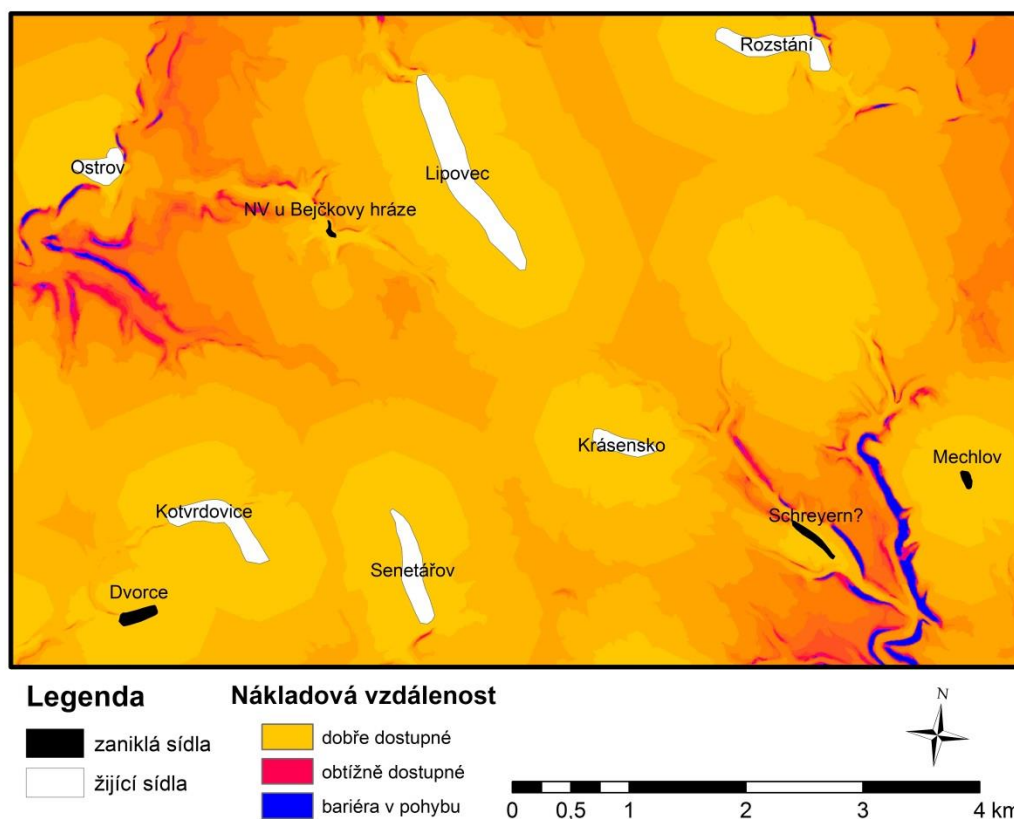

Obr. 20 – Zaniklé a žijící osídlení na úrodných a neúrodných půdách společně s hranicemi půdních typů v regionu na Drahané vrchovině.

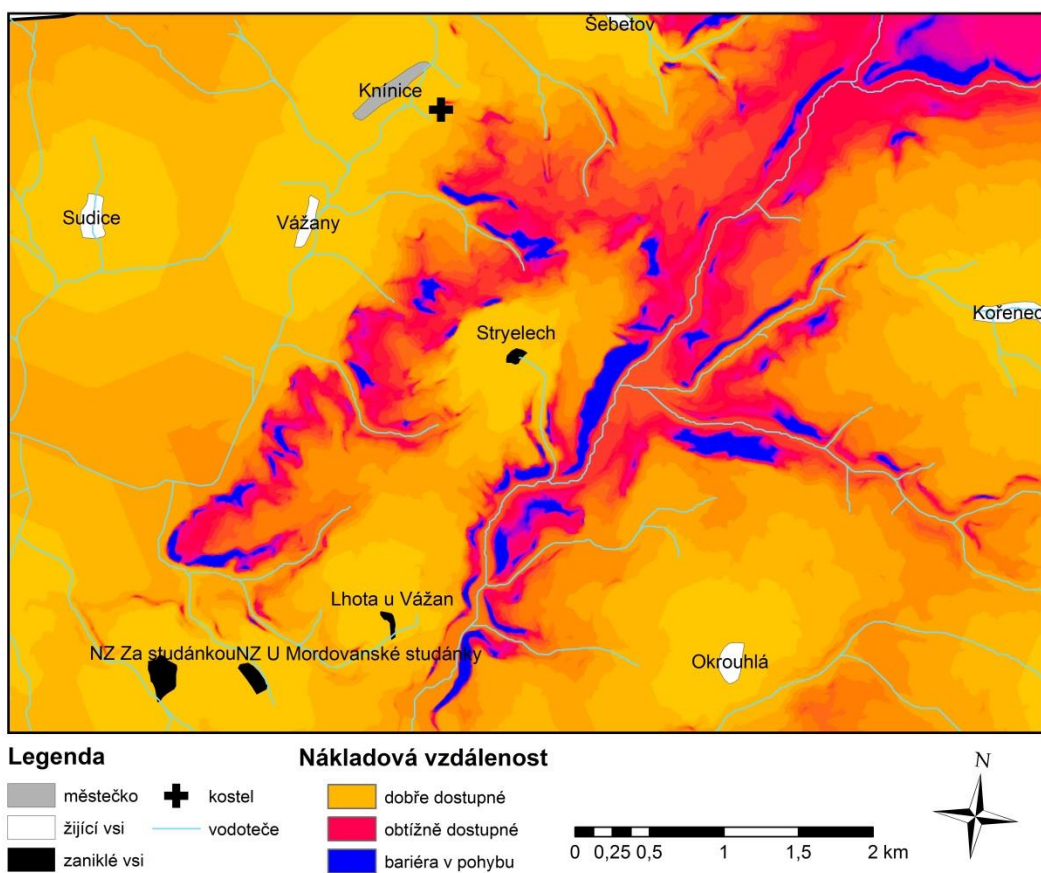

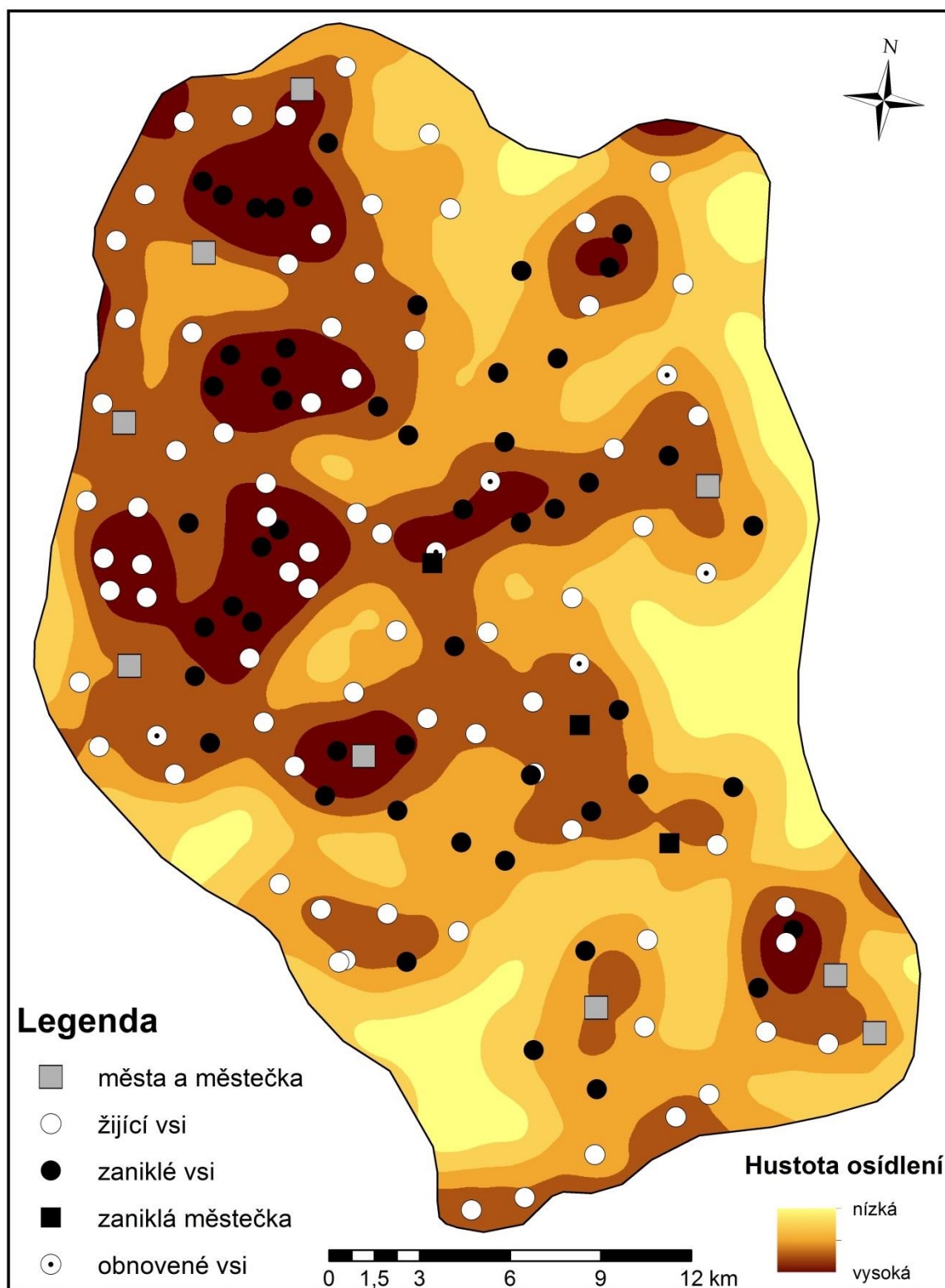
Obr. 21 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu vodní sítě s vyznačením velkých vodotečí (od 4. vodního řádu) v regionu na Drahanské vrchovině.

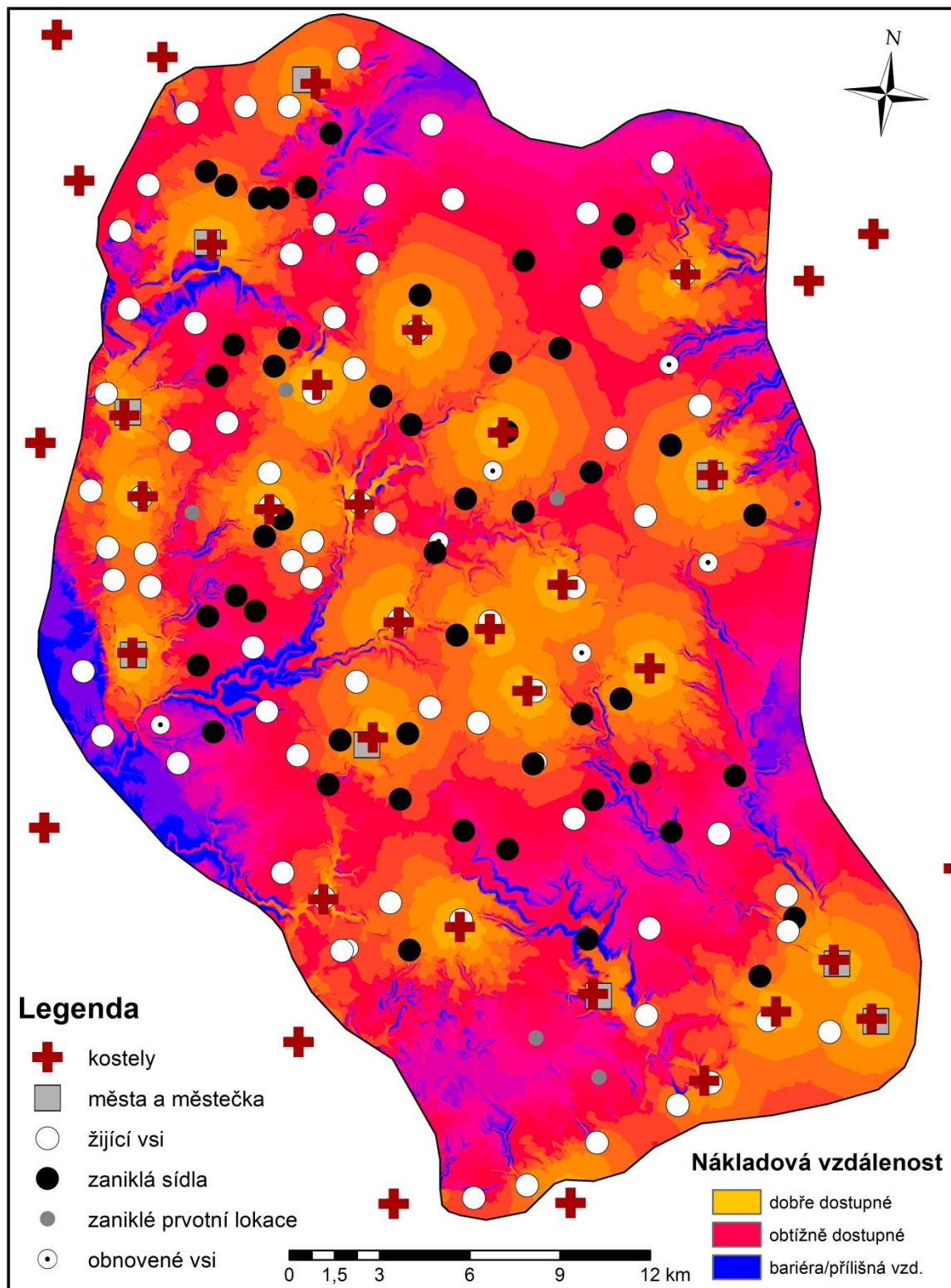
Obr. 22 – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti ze sídel v regionu na Drahanске vrchovině.

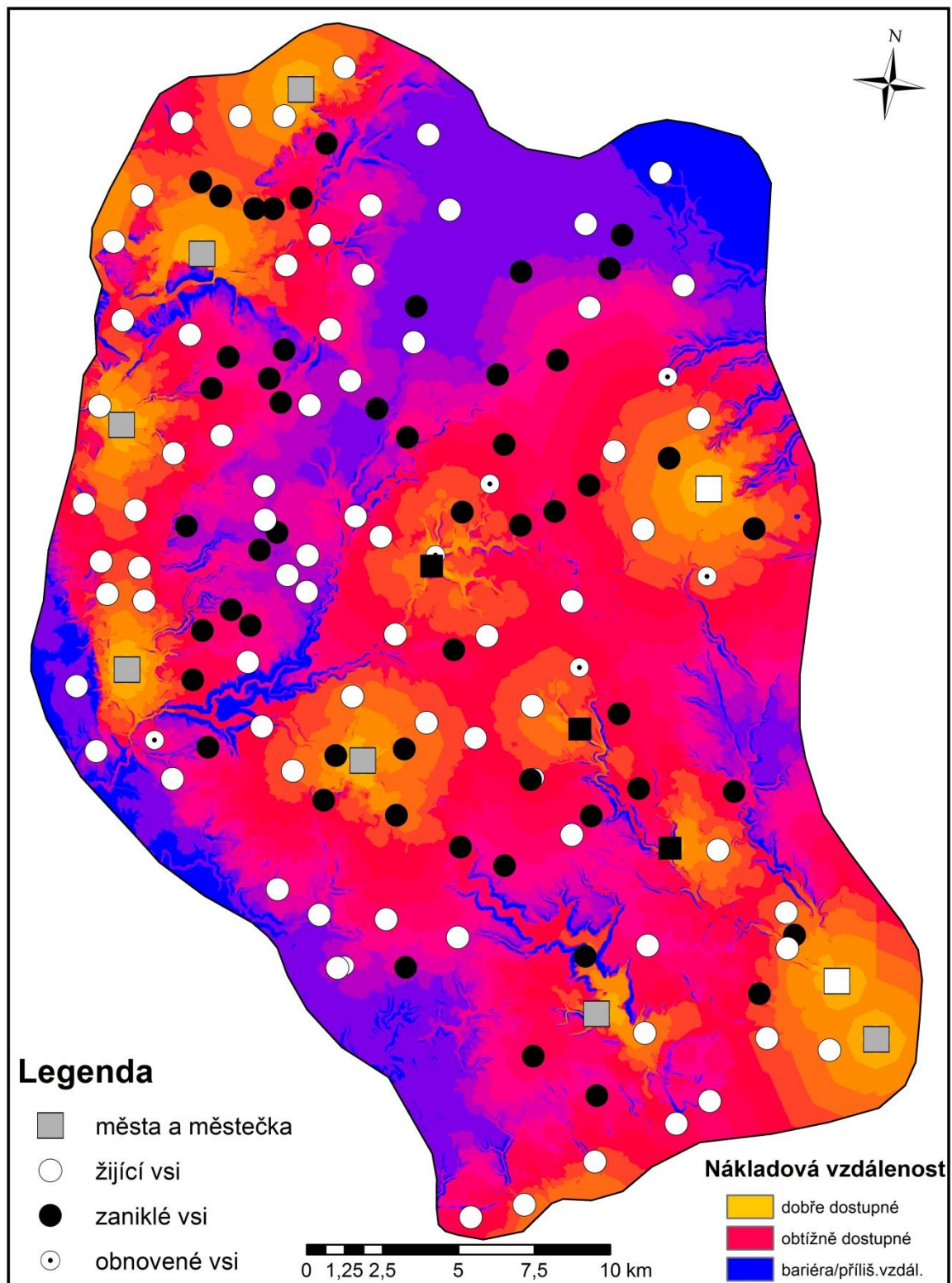
Obr. 23 – Vybraný transekt se zaniklými a žijícími sídly společně s kostely v regionu na Drahanске vrchovině na podkladu dostupnosti ze sídel. Podklad demonstruje izolovanou pozici vesnice Stryelech z důvodu okolní terénní konfigurace.

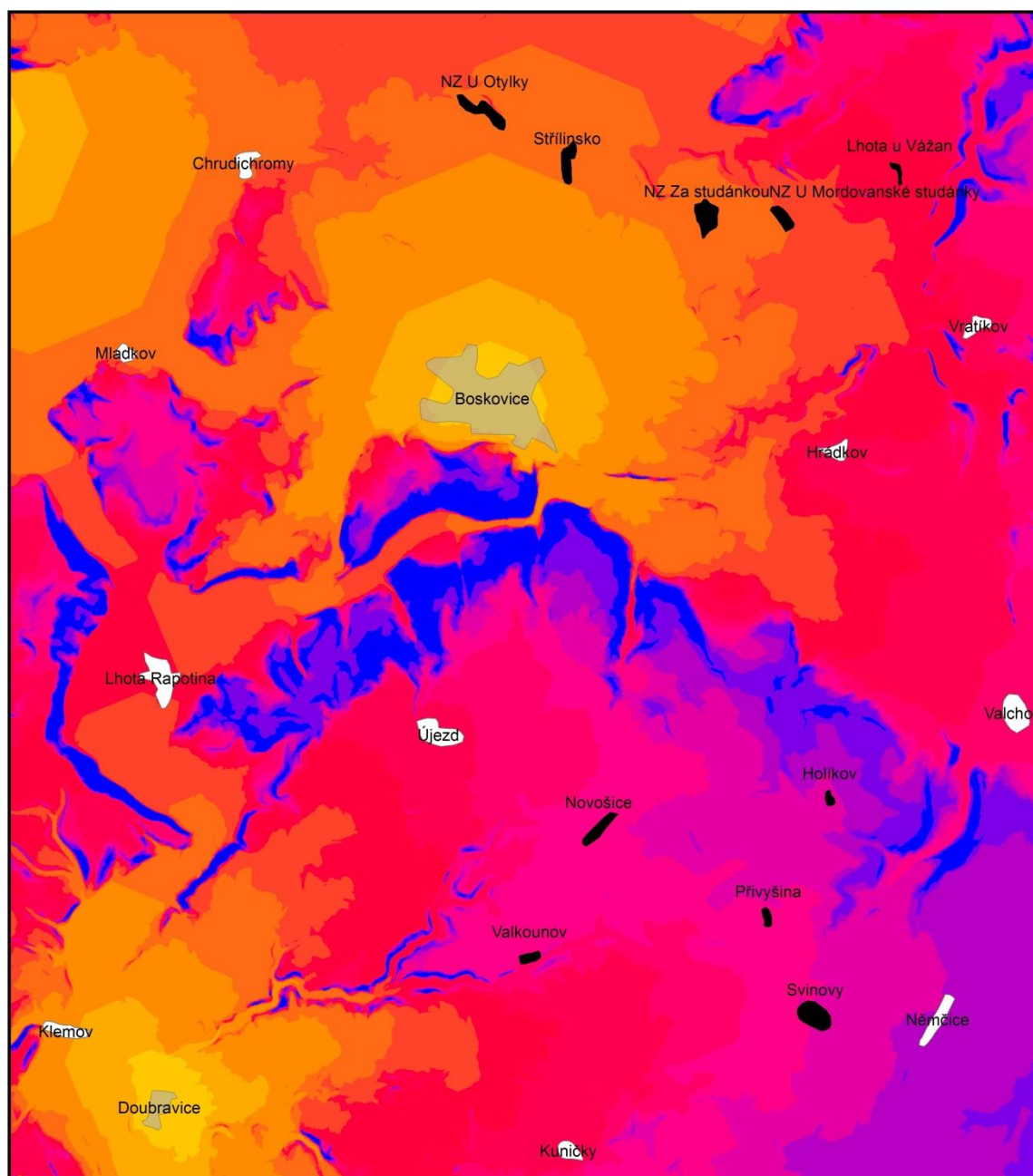
Obr. 24 – Zaniklá a žijící sídla na podkladu hustoty osídlení v regionu na Drahanске vrchovině.

Obr. 25 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti kostelů v regionu na Drahanске vrchovině.

Obr. 26 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti trhových míst (měst a městeček) v regionu na Dražanské vrchovině.

Nákladová vzdálenost

- dobře dostupné
- obtížně dostupné
- bariéra v pohybu

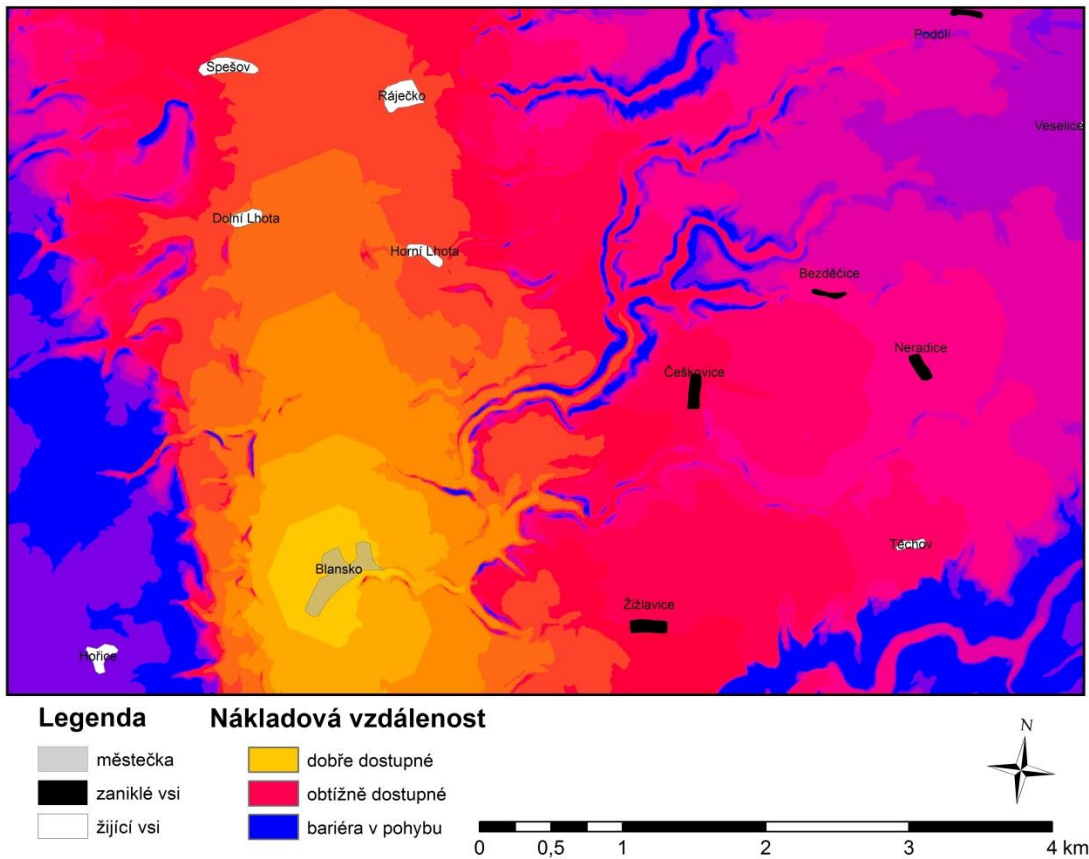
Legenda

- městečka
- zaniklé vsi
- žijící vsi

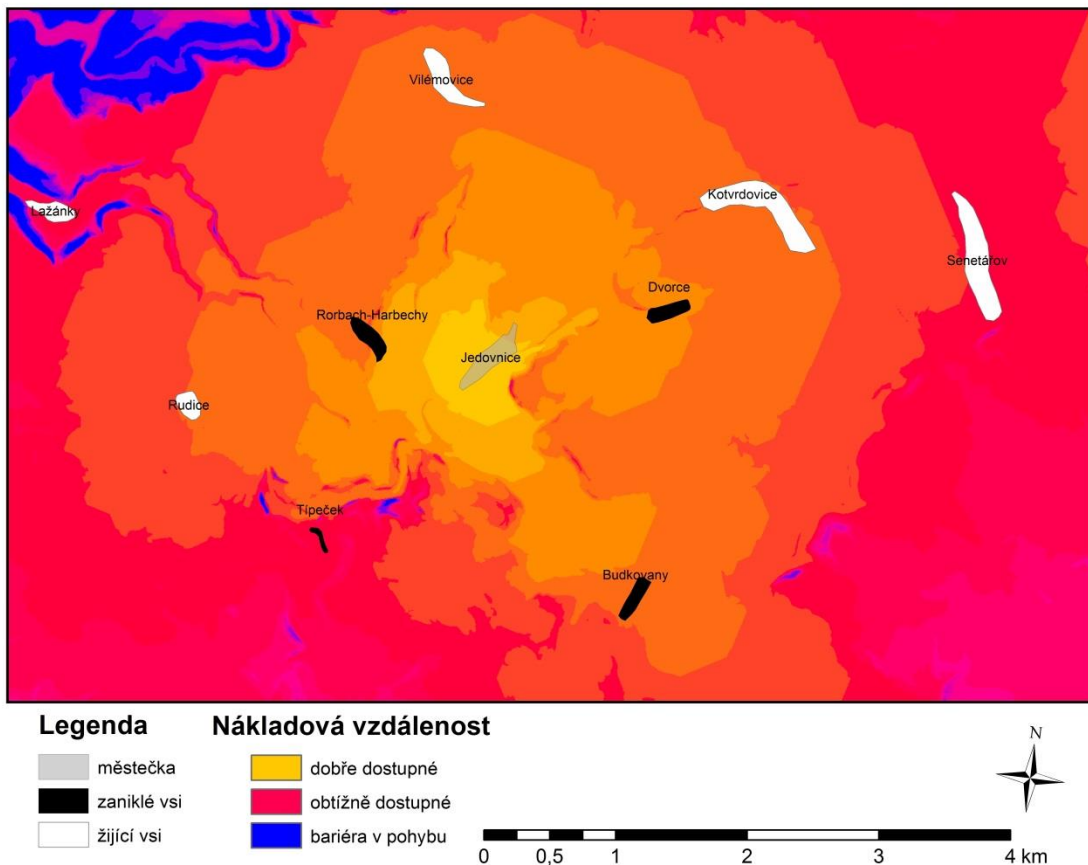
0 0,5 1 2 3 4 km

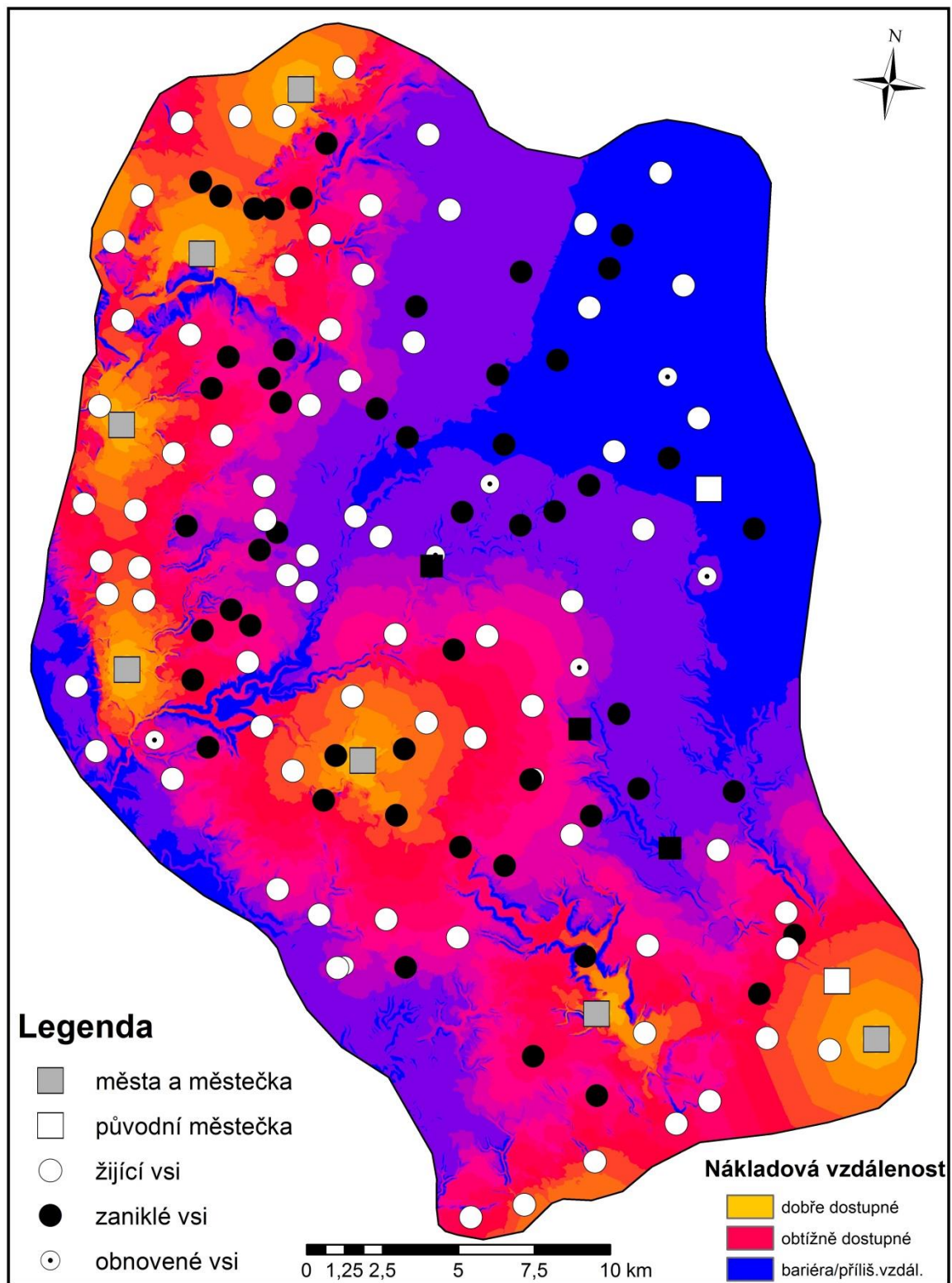
Obr. 27 – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti městských sídel v regionu na Drahanské vrchovině.

Obr. 28 – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti městských sídel v regionu na Dražanské vrchovině.

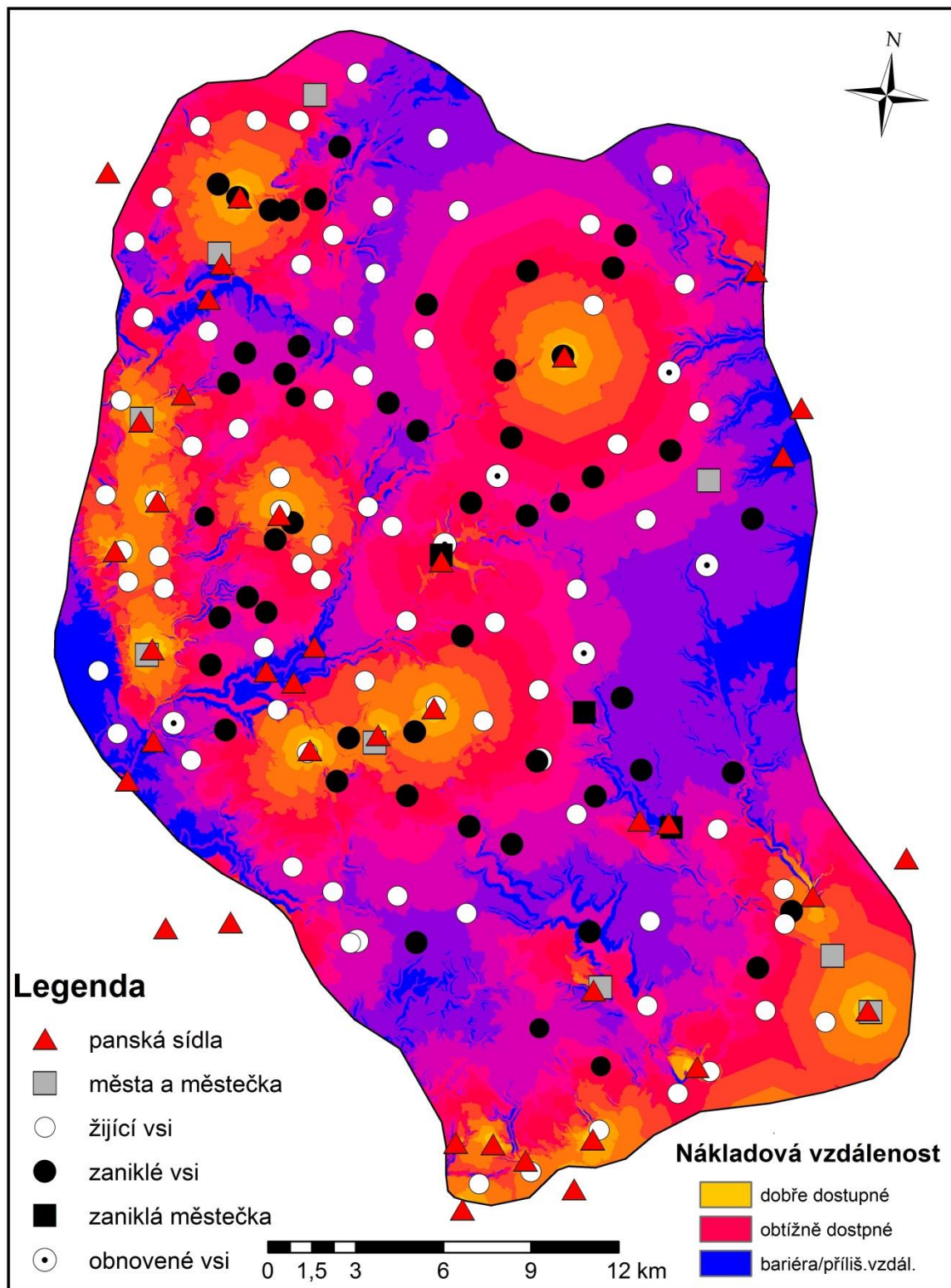

Obr. 29 – Vybraný transekt se zaniklým a žijícím osídlením na podkladu dostupnosti městských sídel v regionu na Dražanské vrchovině.

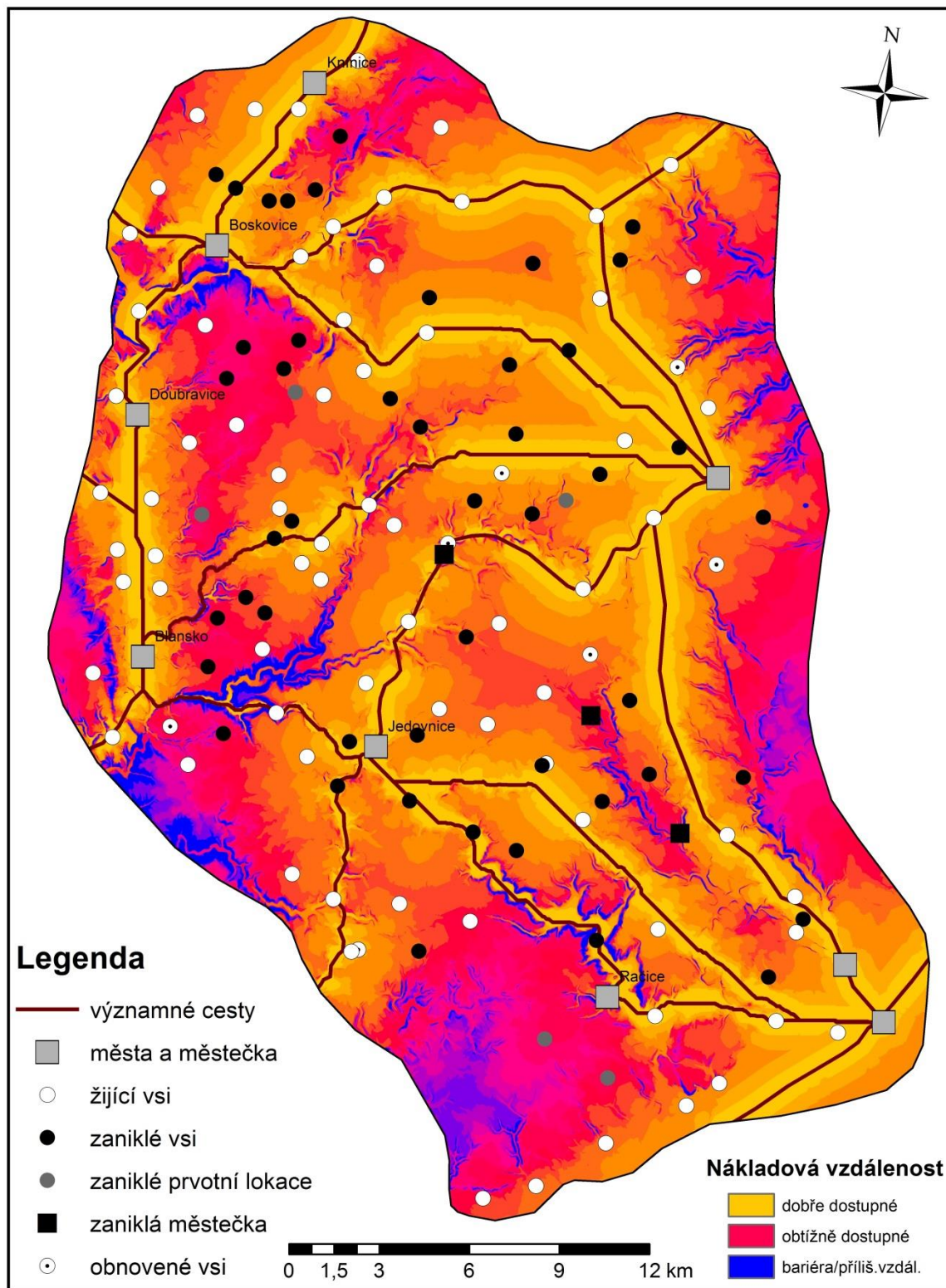

Obr. 30 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti trhových míst po ztrátě statusu Drahan a Dědic v regionu na Drahané vrchovině.

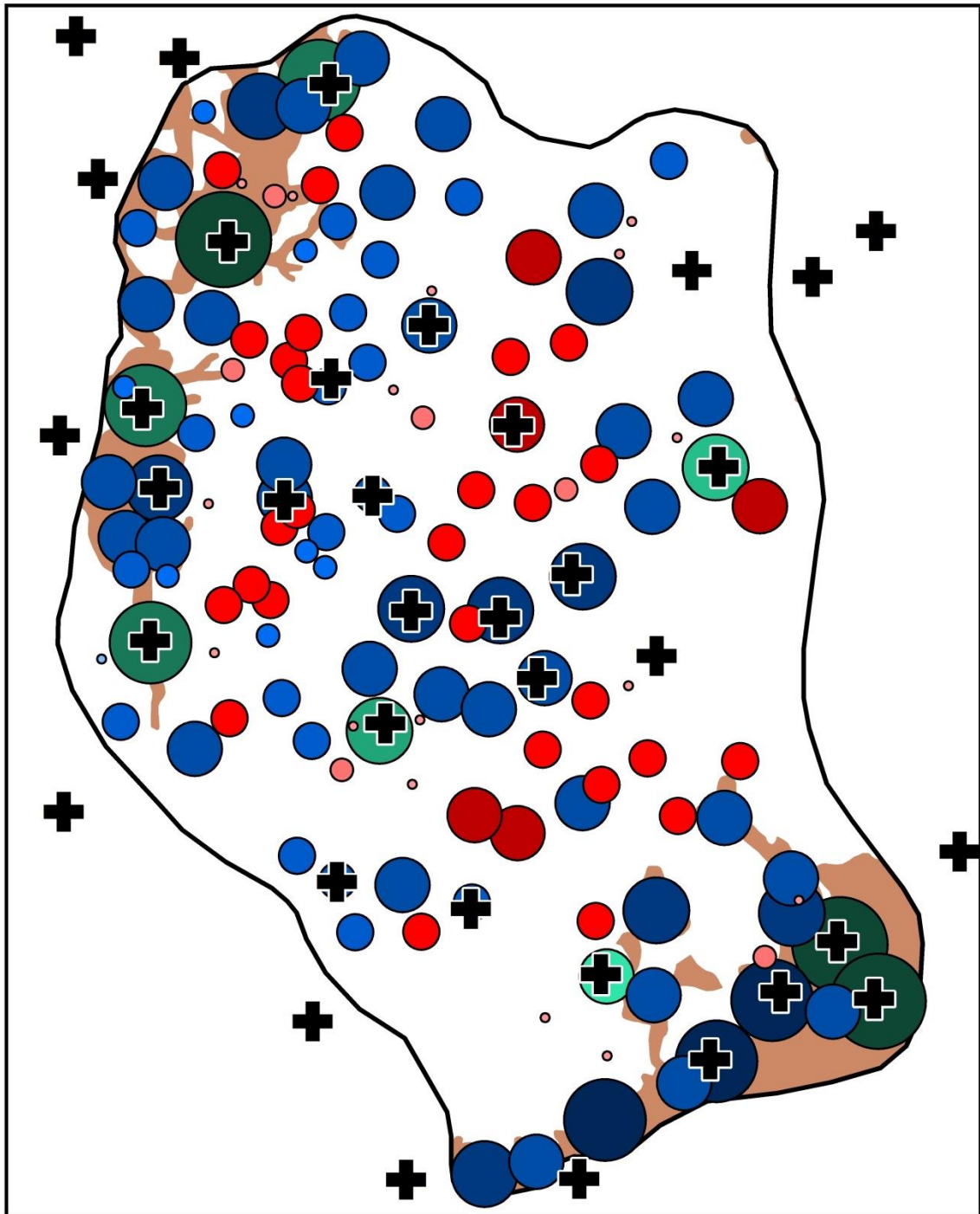

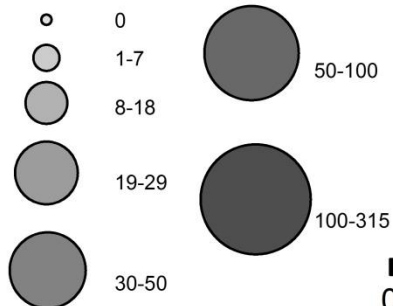
Obr. 31 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti panských sídel v regionu na Drahanске vrchovine.

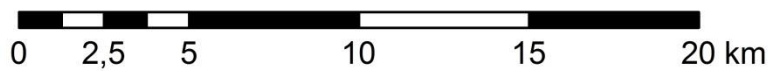
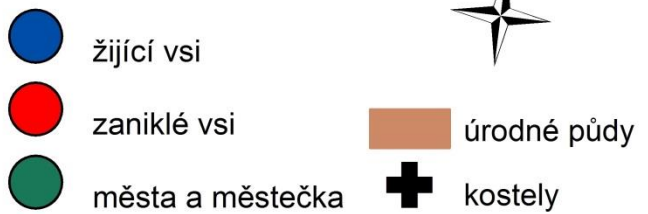
Obr. 32 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Drahanské vrchovině.

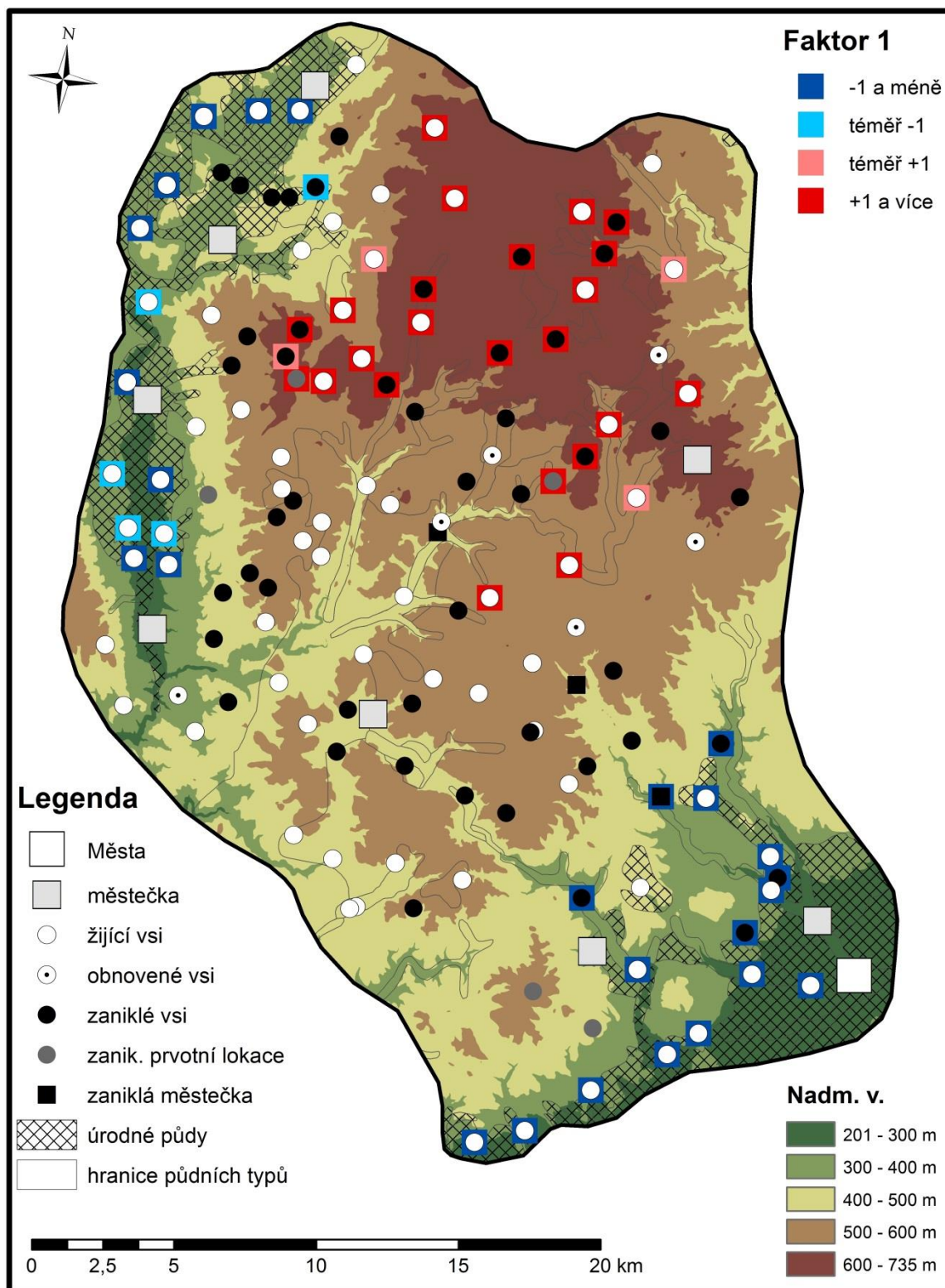
Velikost sídel

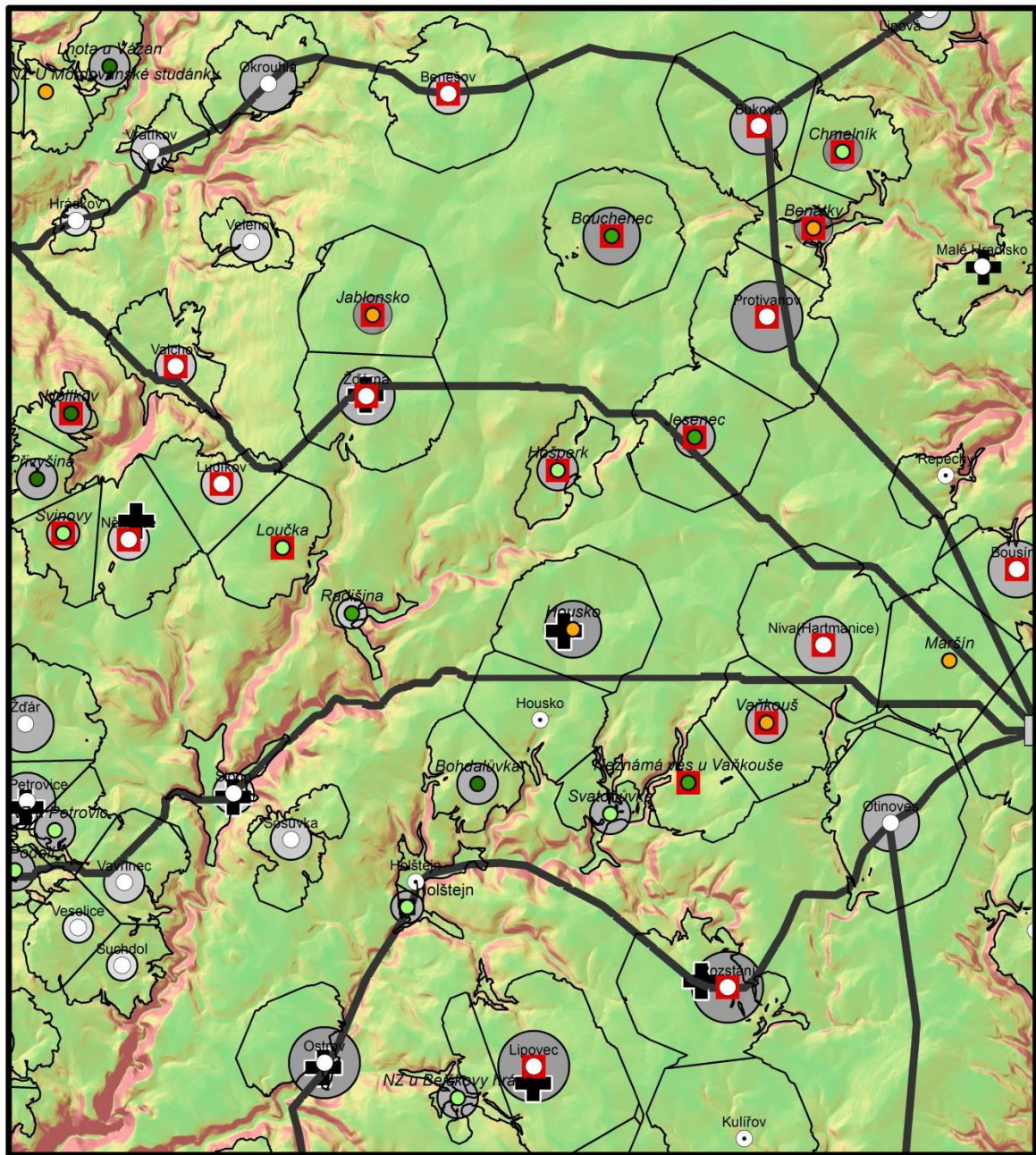
Legenda

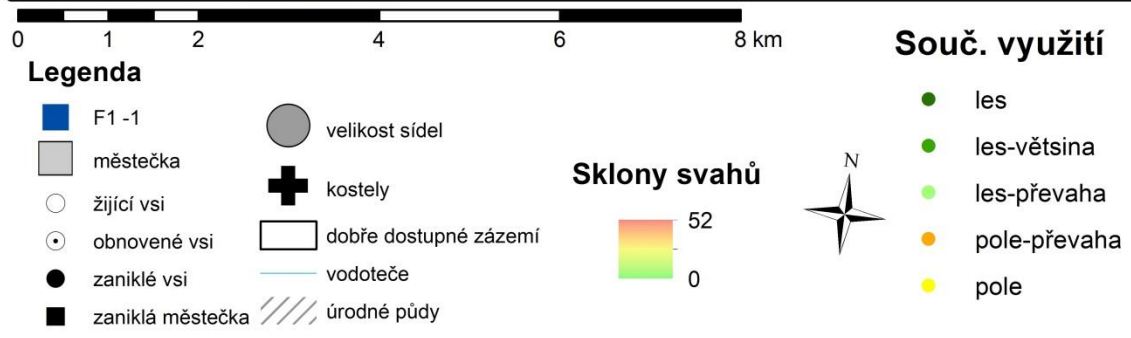
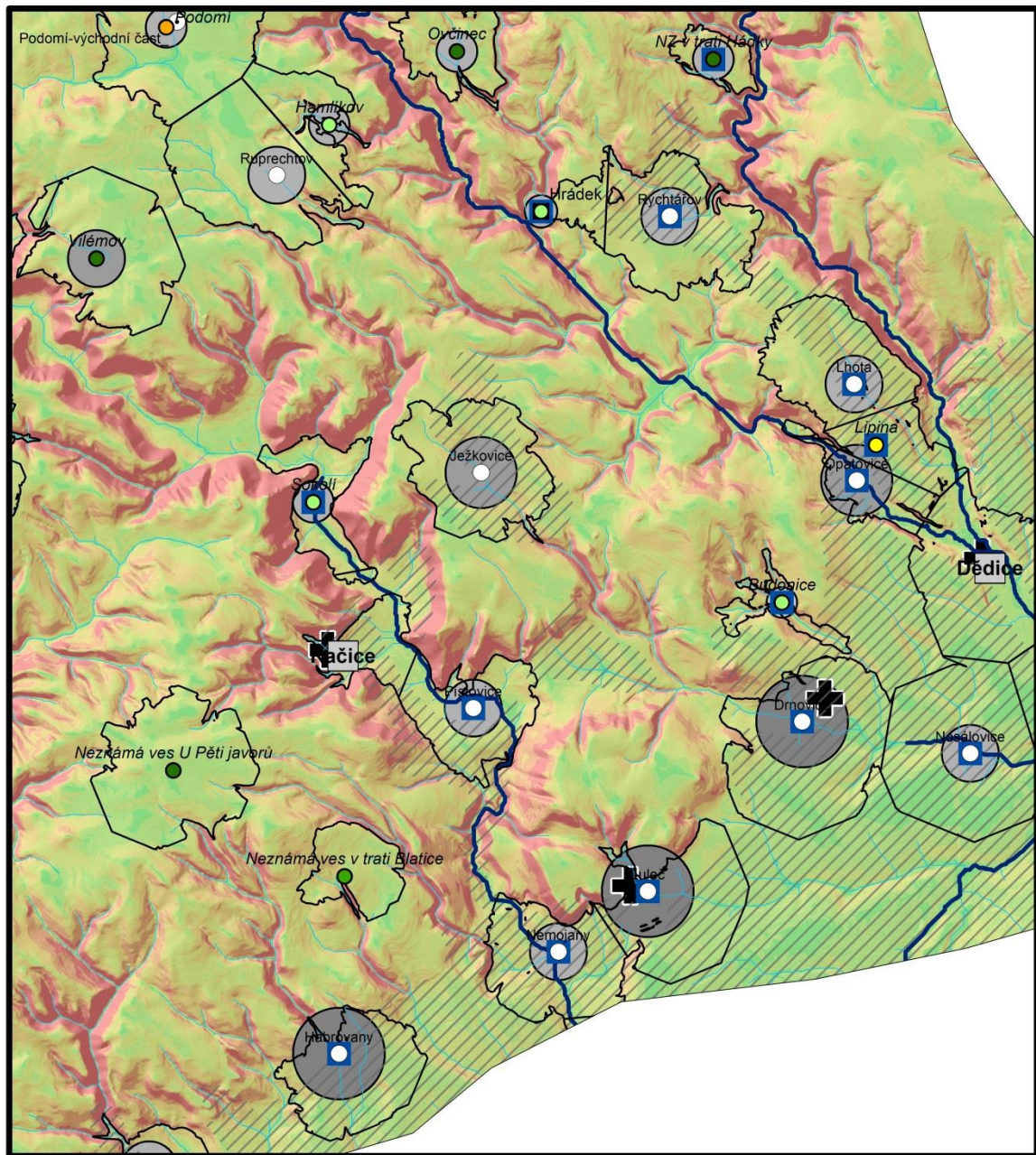
Obr. 33 – Velikost zaniklých a žijících sídel podle počtu usedlostí s kostely na podkladu úrodných půd v regionu na Drahanске vrchovine.

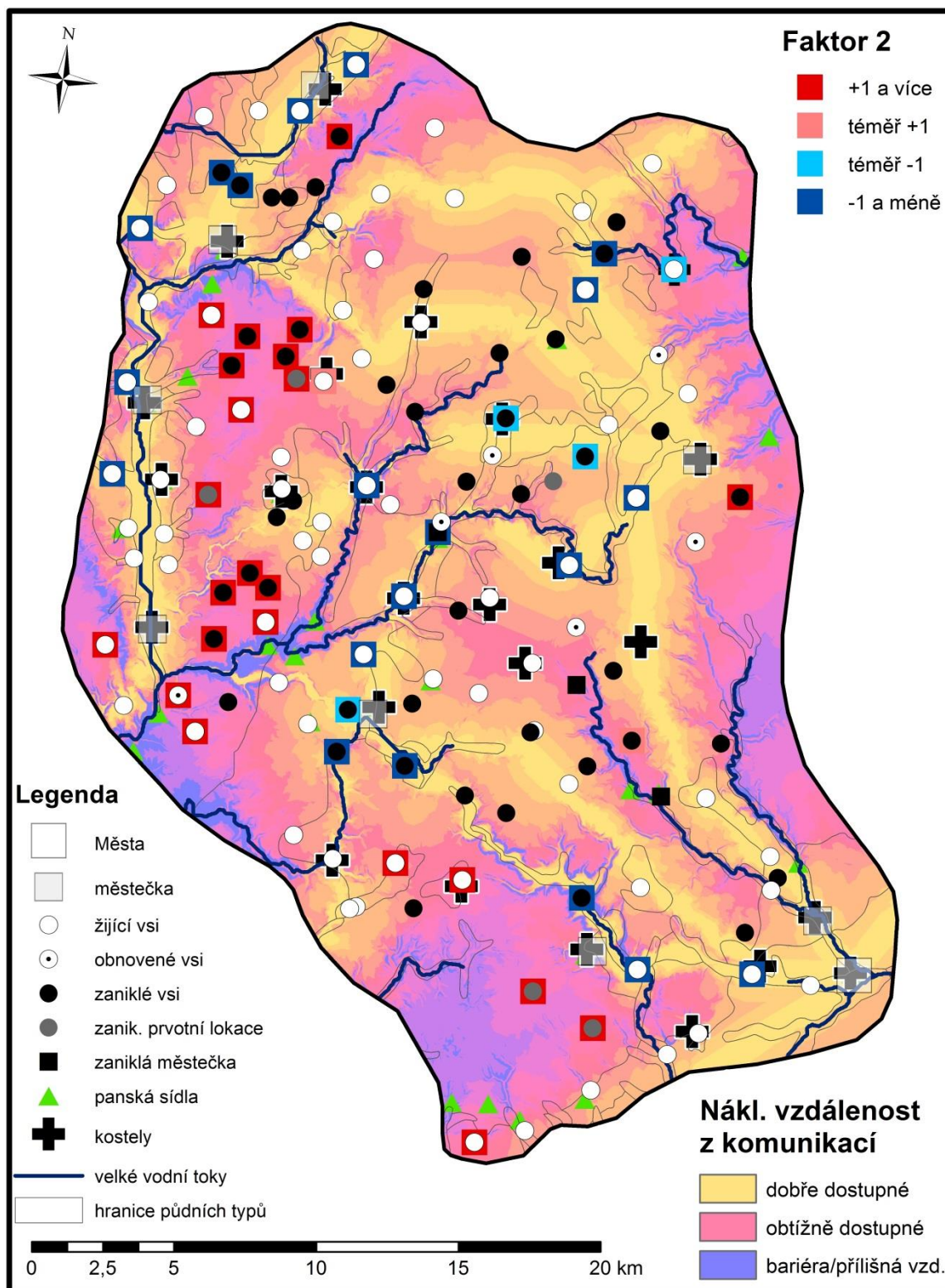
Obr. 34 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 1) s úrodnými půdami a hranicemi půdních typů na výškopisném modelu v regionu na Drahanске vrchovinė.

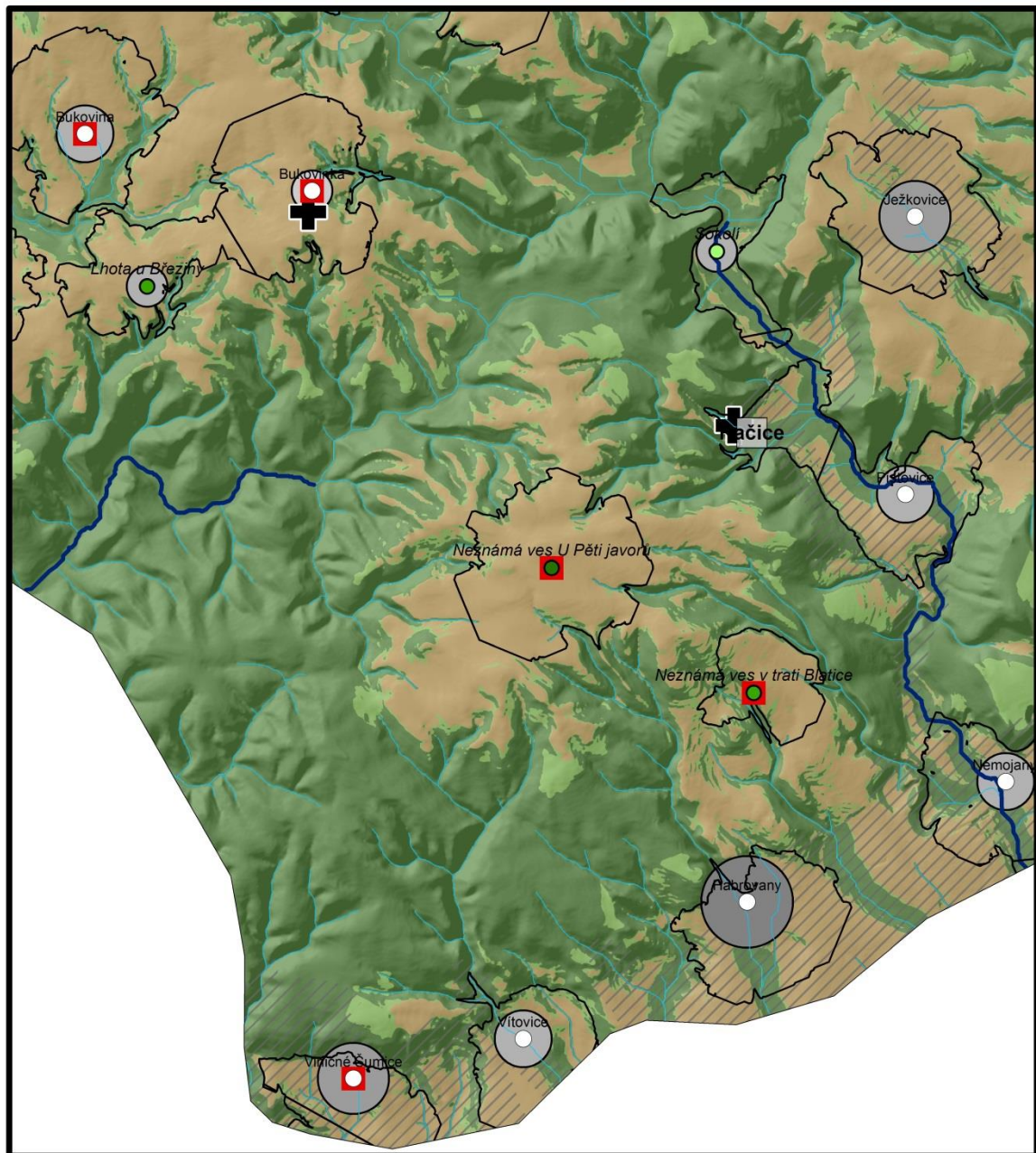
Obr. 35 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, hlavními komunikacemi a rozsahem dobře dostupného zázemí sídel na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 36 - Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi a úrodnými půdami na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

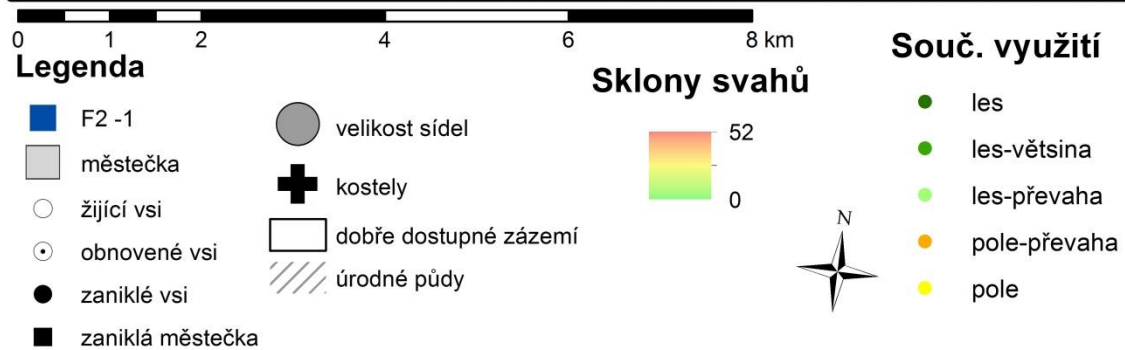
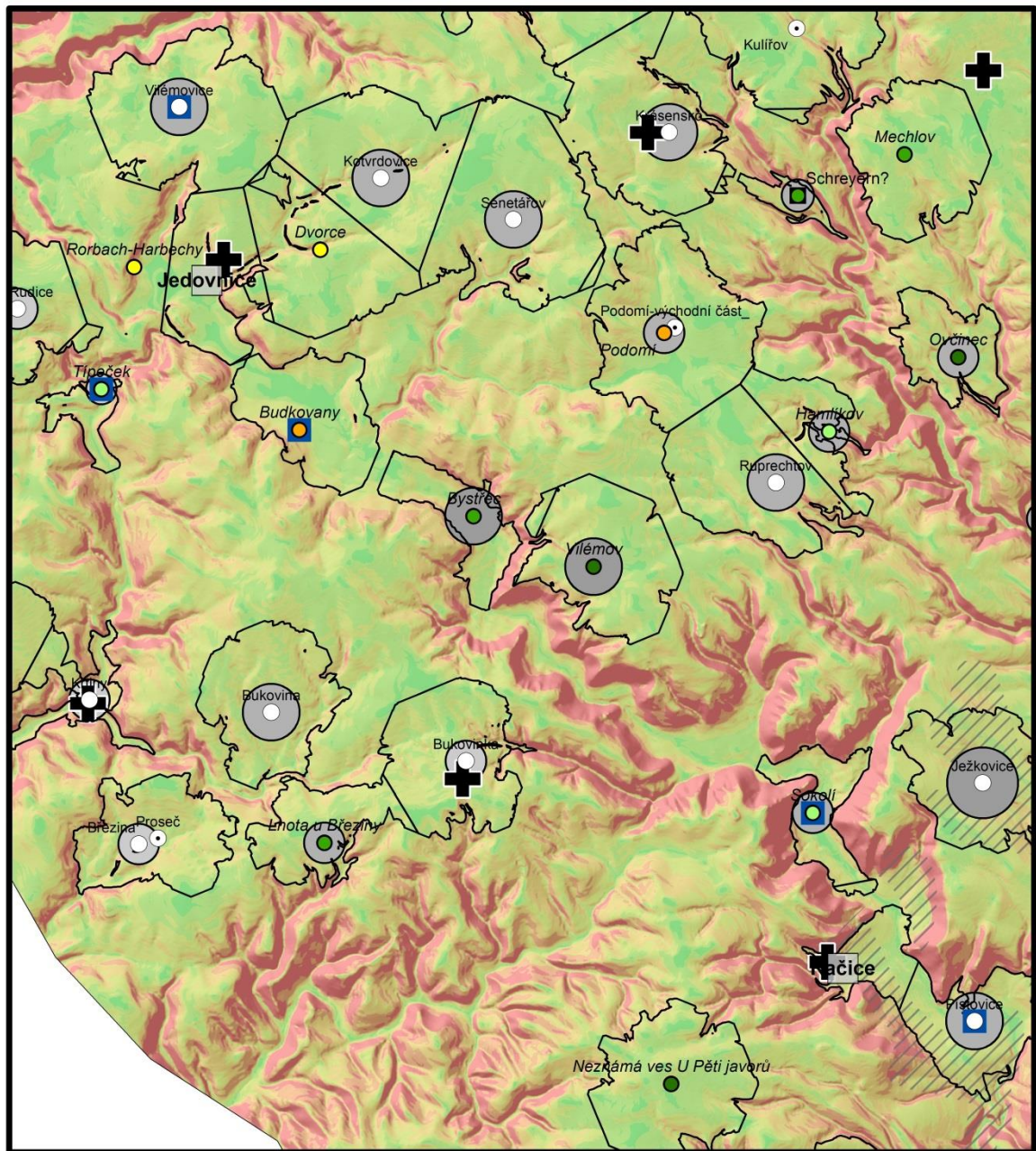

Obr. 37 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 2) s kostely, panskými sídly, velkými vodotečemi a hranicemi půdních typů na podkladu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Drahanске vrchovinė.

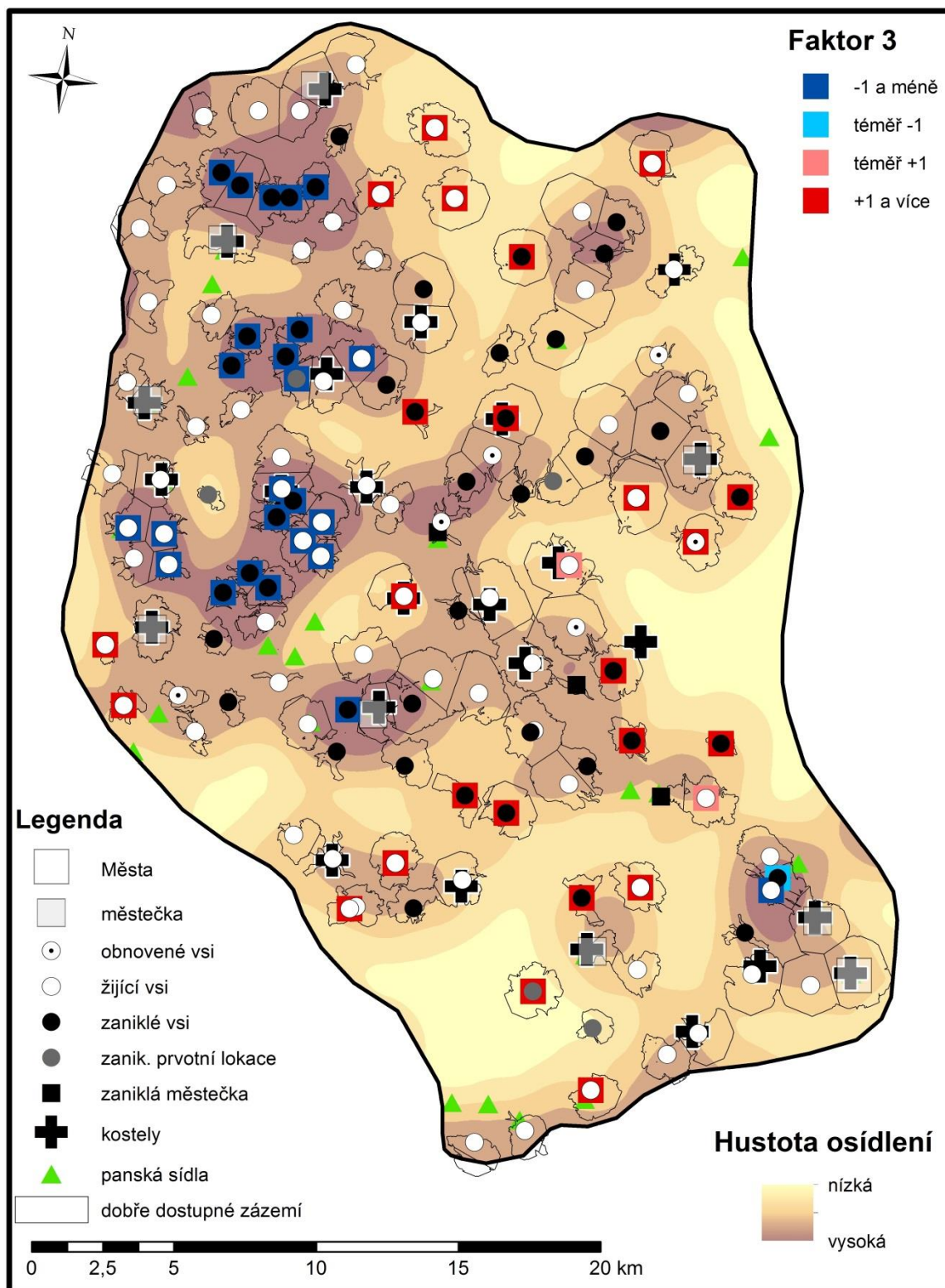

Obr. 38 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi a úrodnými půdami na podkladu rekonstrukce středověké krajiny na základě predikce v regionu na Drahanске vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

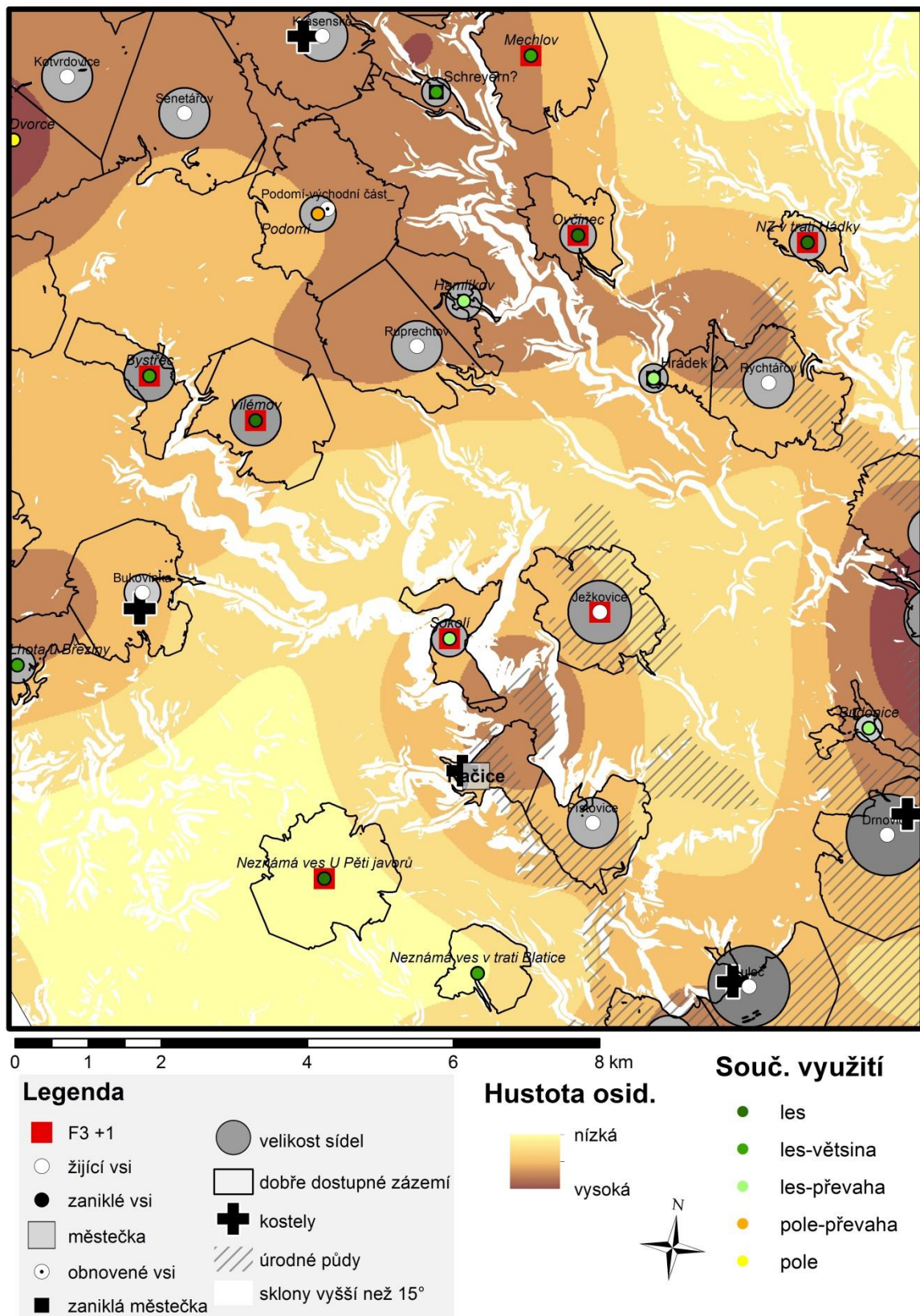

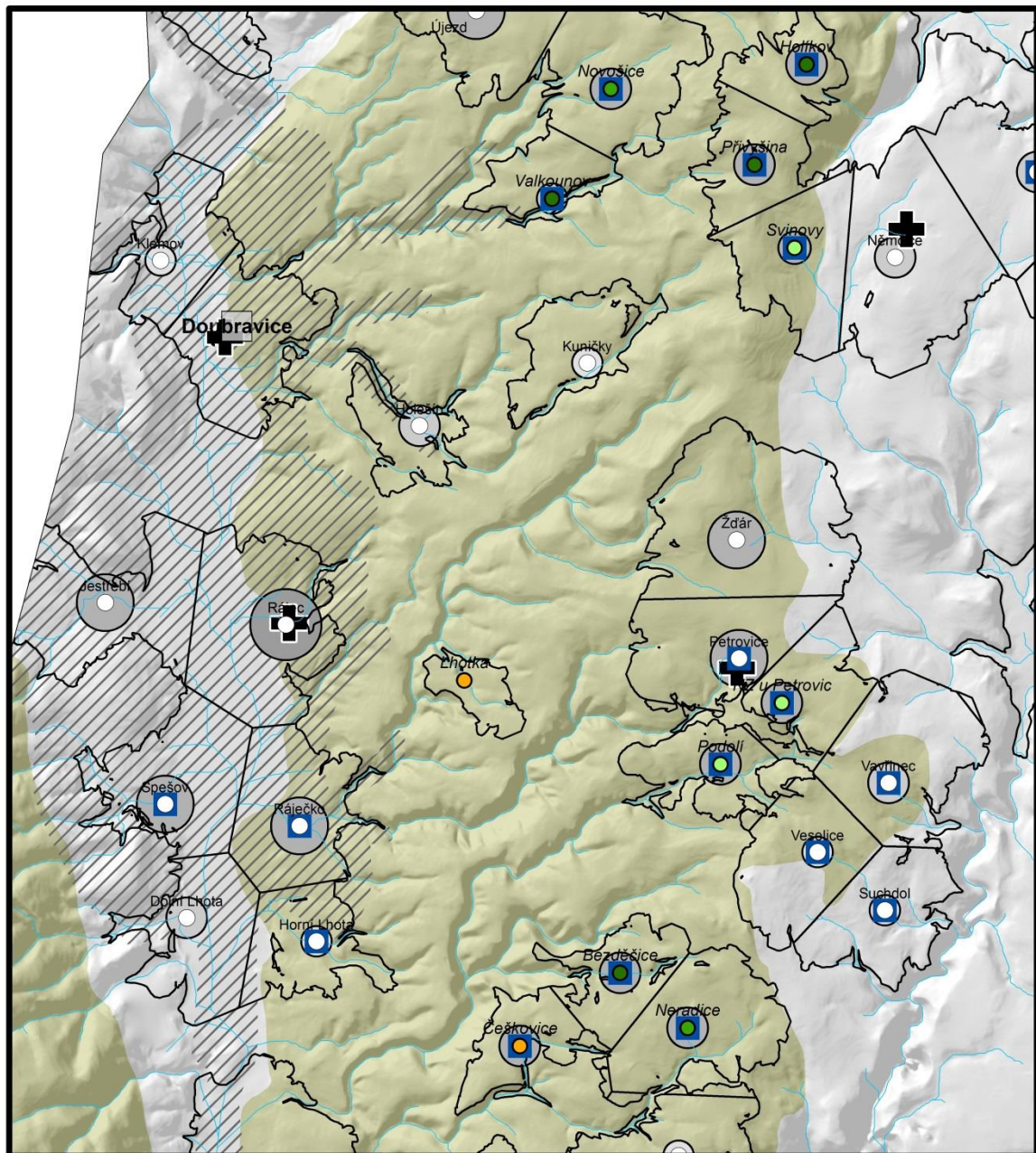
Obr. 39 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí a úrodnými půdami na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 40 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 3) s kostely, panskými sídly a rozsahem dobře dostupného zázemí na podkladu hustoty osídlení v regionu na Drahanské vrchovině.

Obr. 41 - Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, úrodnými půdami a vyššími skony než 15° na podkladu hustoty osídlení v regionu na Drahanenské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Legenda

F3 -1	velikost sídel
městečka	kostely
žijící vsi	dobře dostupné zázemí
obnovené vsi	vodoteče
zaniklé vsi	úrodné půdy
zaniklá městečka	neutrální plutonity

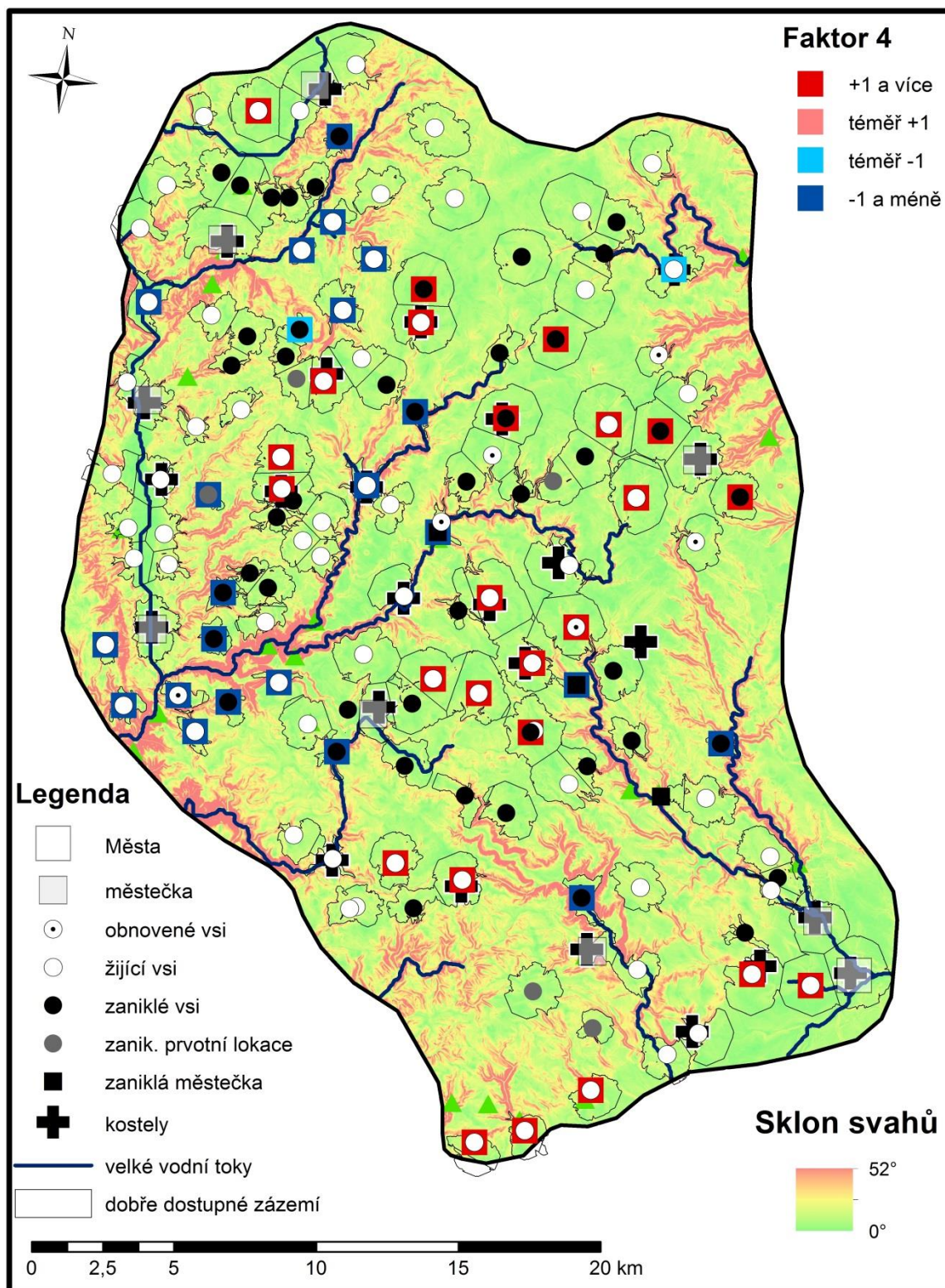
0 0,5 1 2 3 4 km

Souč. využití

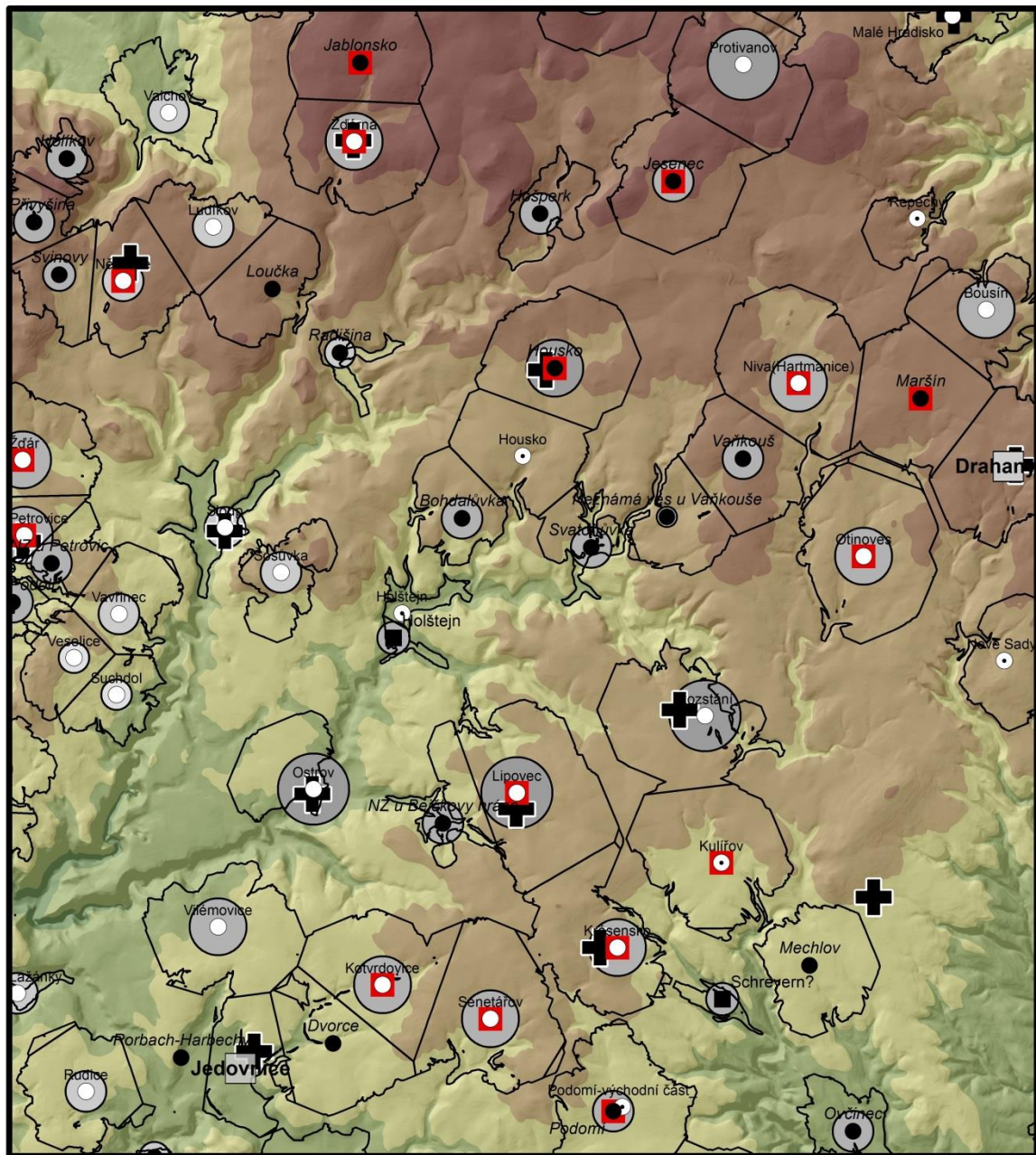
	les
	les-většina
	les-převaha
	pole-převaha
	pole

Obr. 42 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, úrodnými půdami a vodotečemi na podkladu rozsahu neutrálních plutonitů v regionu na Drahanské vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 43 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 4) s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí a velkými vodotečemi na podkladu sklonu svahů v regionu na Drahanské vrchovině.

Legenda

- F4 +1
- městečka
- žijící vsi
- obnovené vsi
- zaniklé vsi
- zaniklá městečka

- velikost sídel
- + kostely
- dobře dostupné zázemí

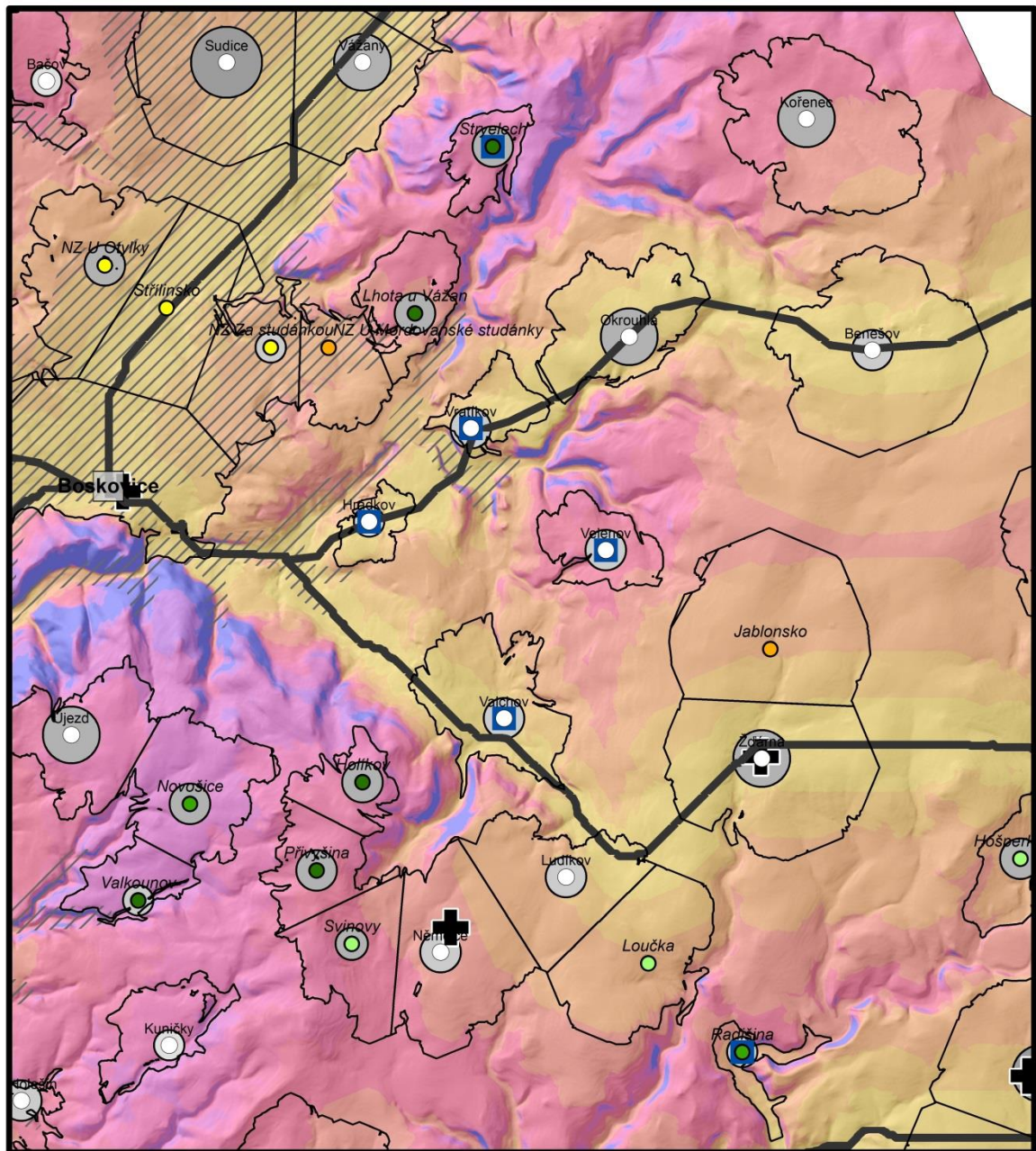
0 1 2 4 6 8 km

Nadm. v.

	200 - 300 m		550 - 600 m
	300 - 400 m		600 - 650 m
	400 - 500 m		650 - 735 m
	500 - 550 m		

Obr. 44 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely a rozsahem dobře dostupného zázemí na výškopisném modelu v regionu na Drahané vrchovině.

Legenda

- F4 -1
- městečka
- žijící vsi
- obnovené vsi
- zaniklé vsi
- zaniklá městečka

- velikost sídel
- kostely
- dobře dost. zázemí
- hlavní komunikace
- úrodné půdy

Nakl. vzdál. z komunikací

- dobře dostupné
- obtížně dostupné
- bariéra/přílišná vzd.

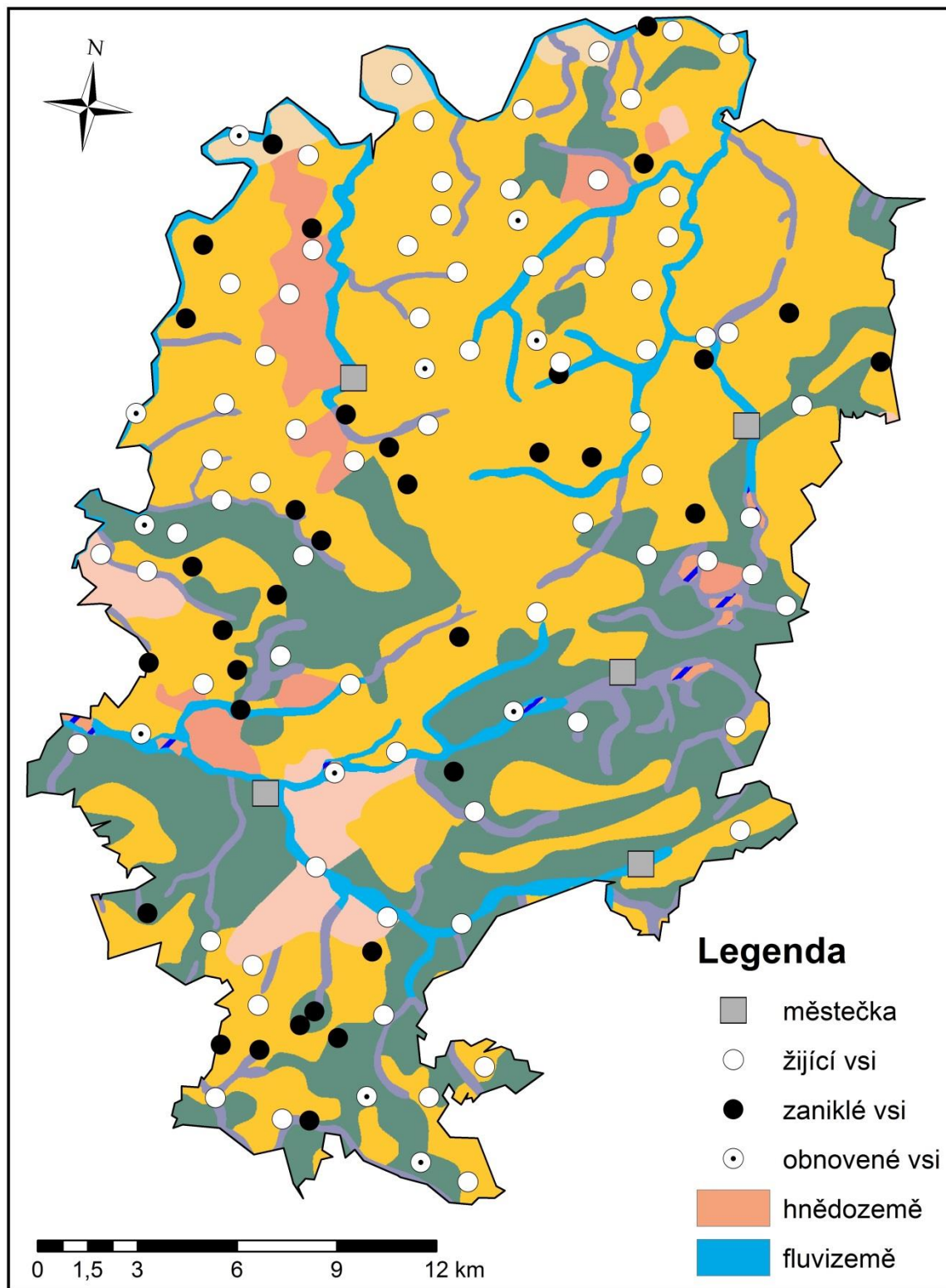

Souč. využití

- les
- les-většina
- les-převaha
- pole-převaha
- pole

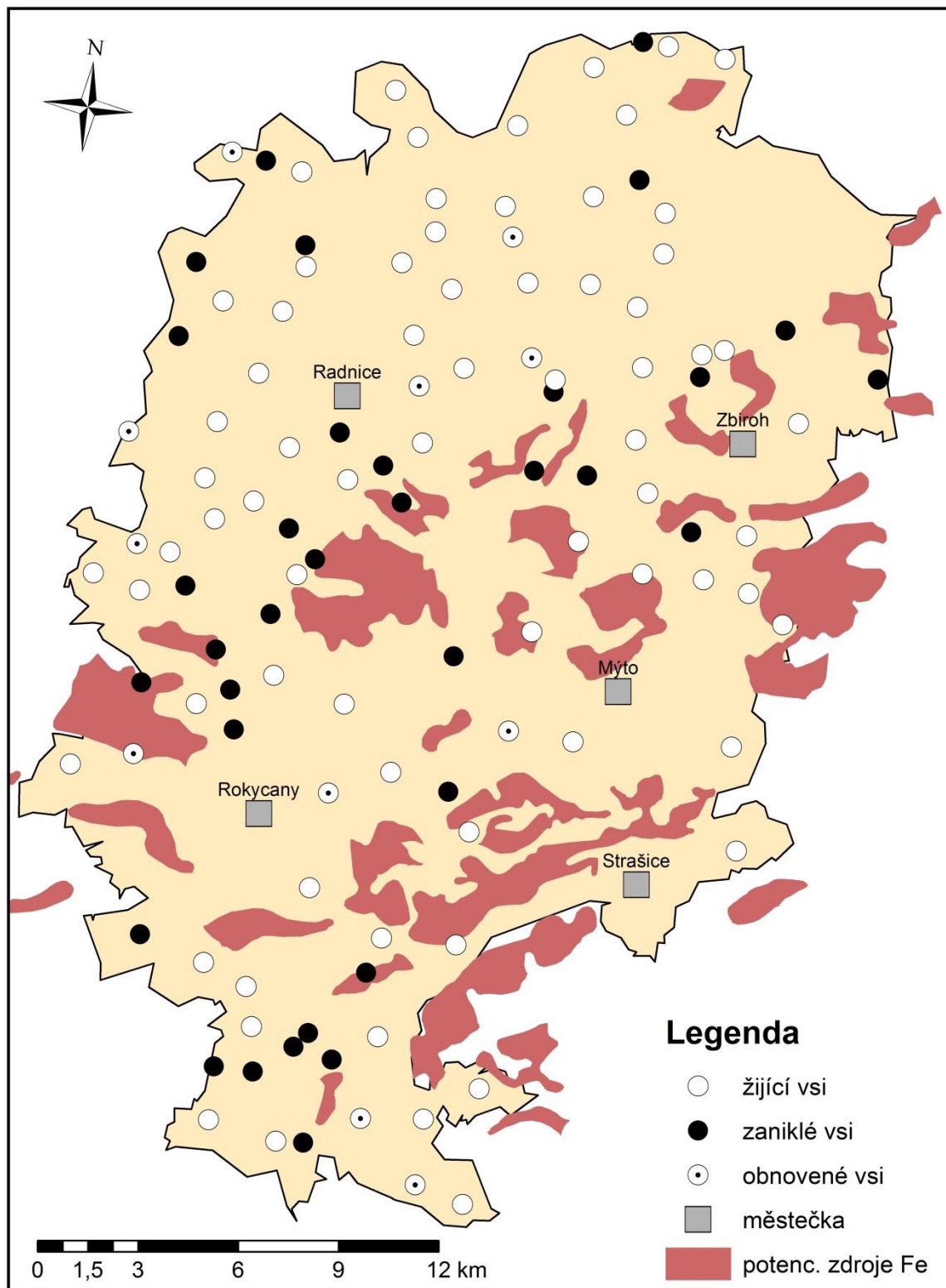

Obr. 45 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na podkladu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Drahanске vrchovině. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

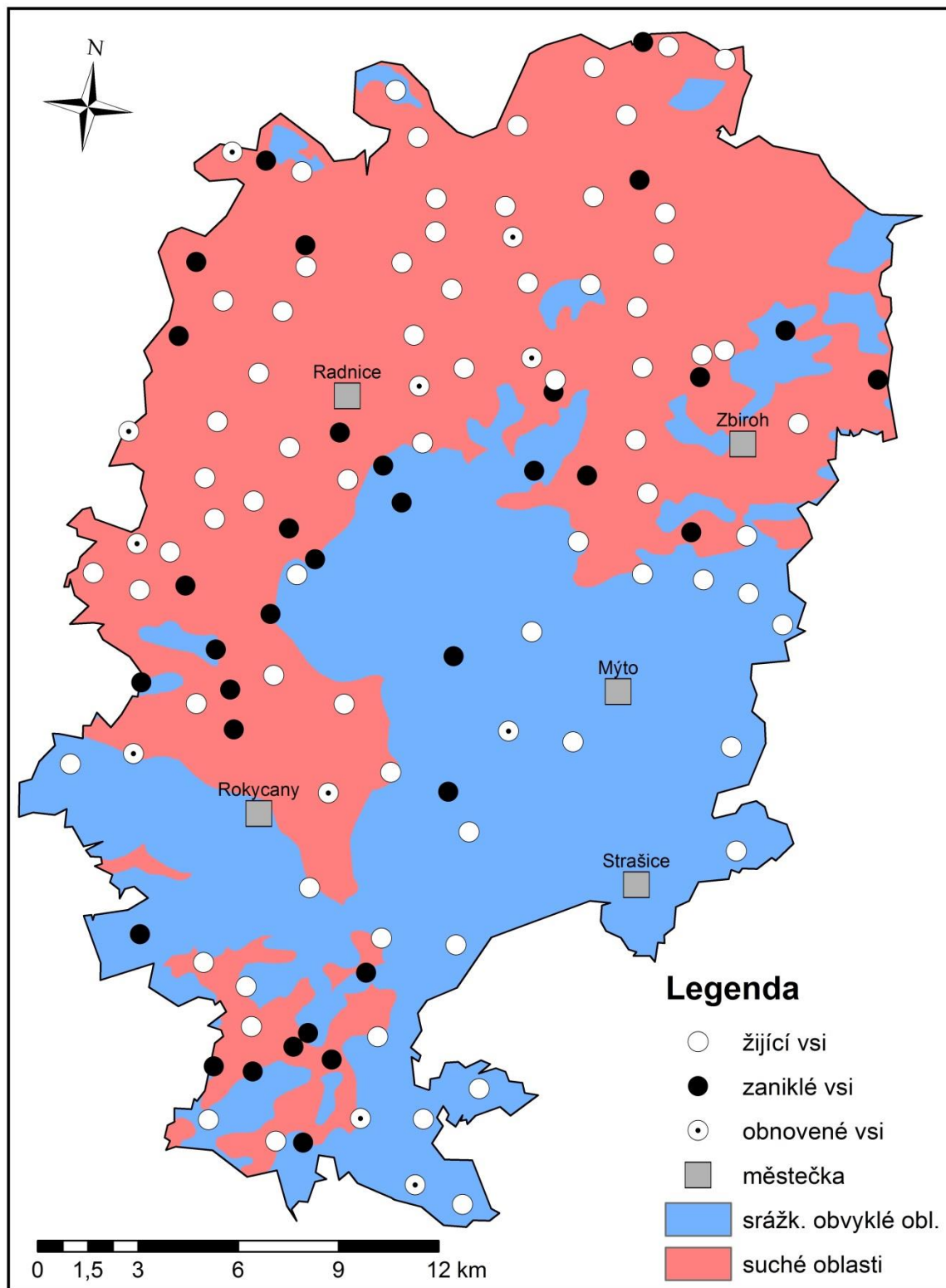

Obr. 46 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu typů půd na Rokycansku.

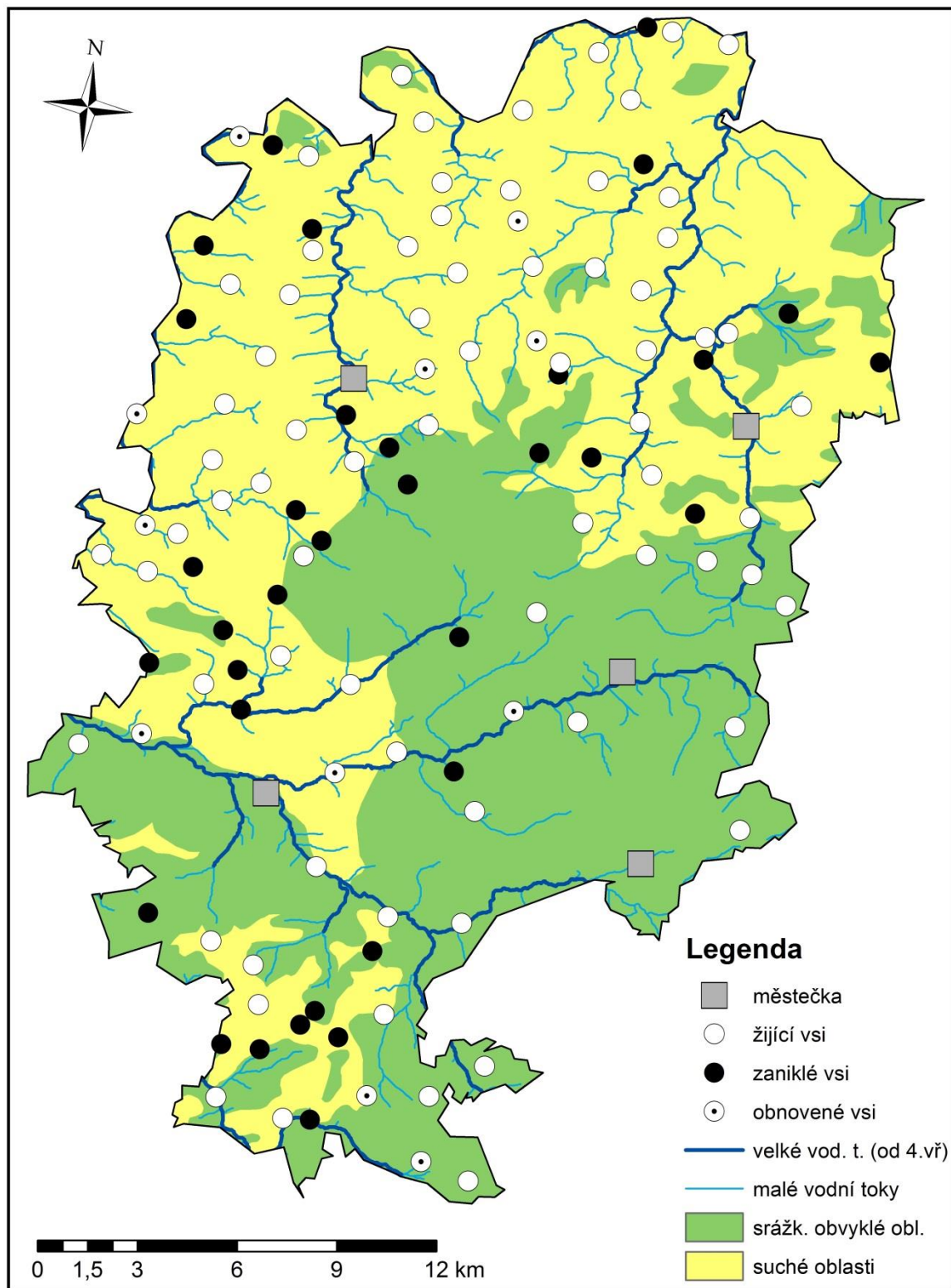

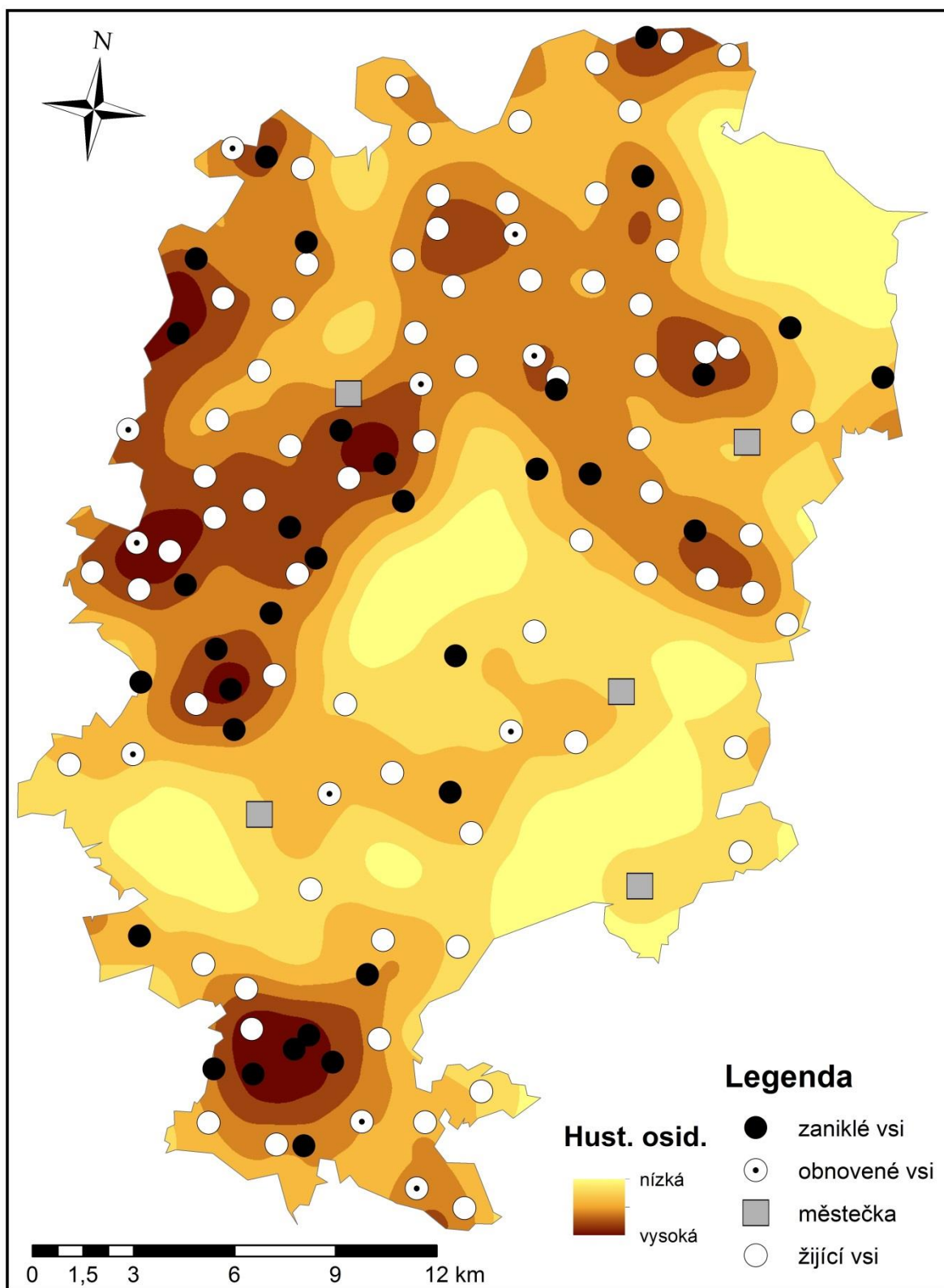
Obr. 47 – Zániklé a žijící osídlení na podkladu potenciálních ložisek železné rudy na Rokycansku.

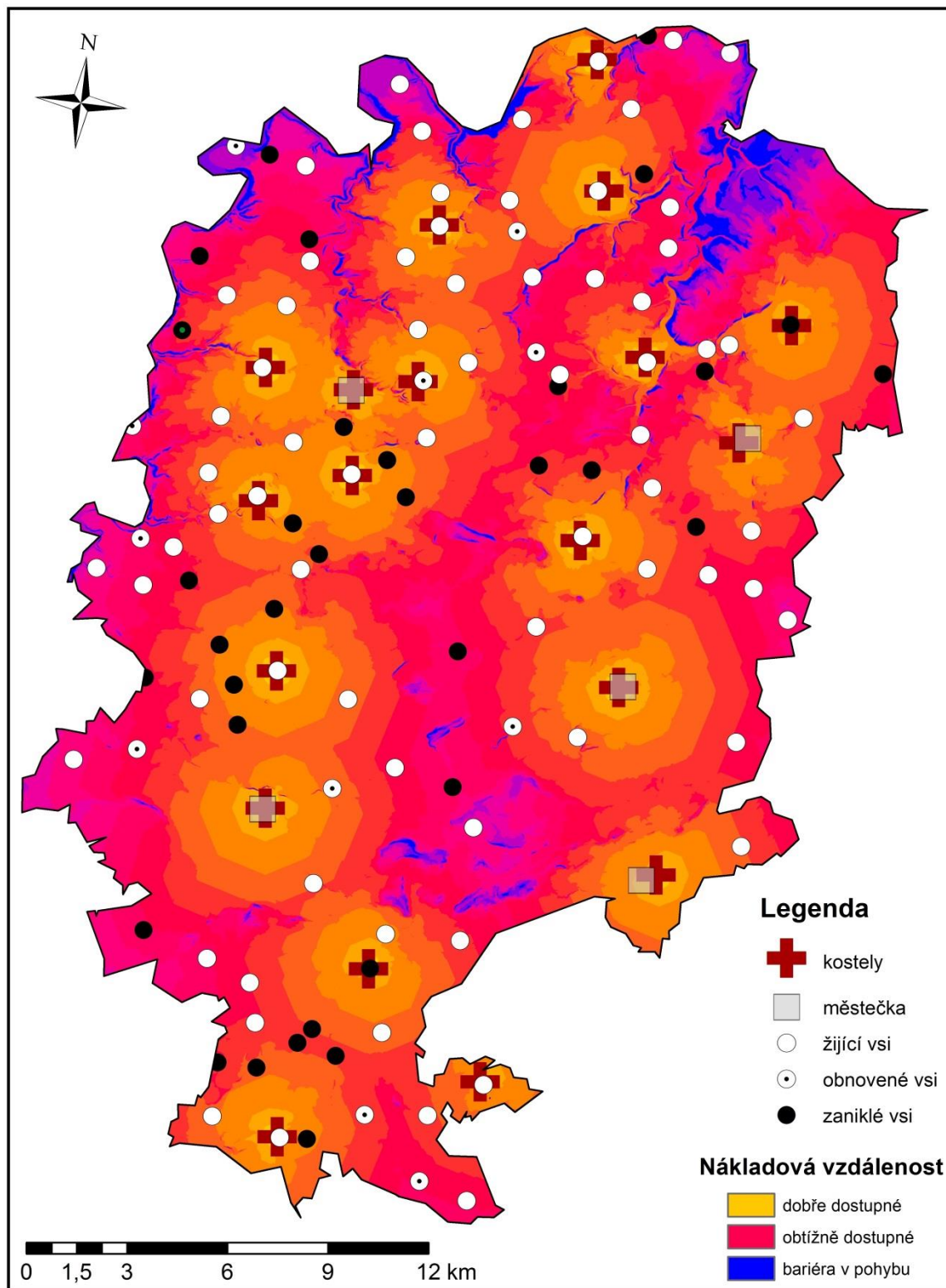
Obr. 48 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu srážkově obvyklých a suchých oblastí na Rokycansku.

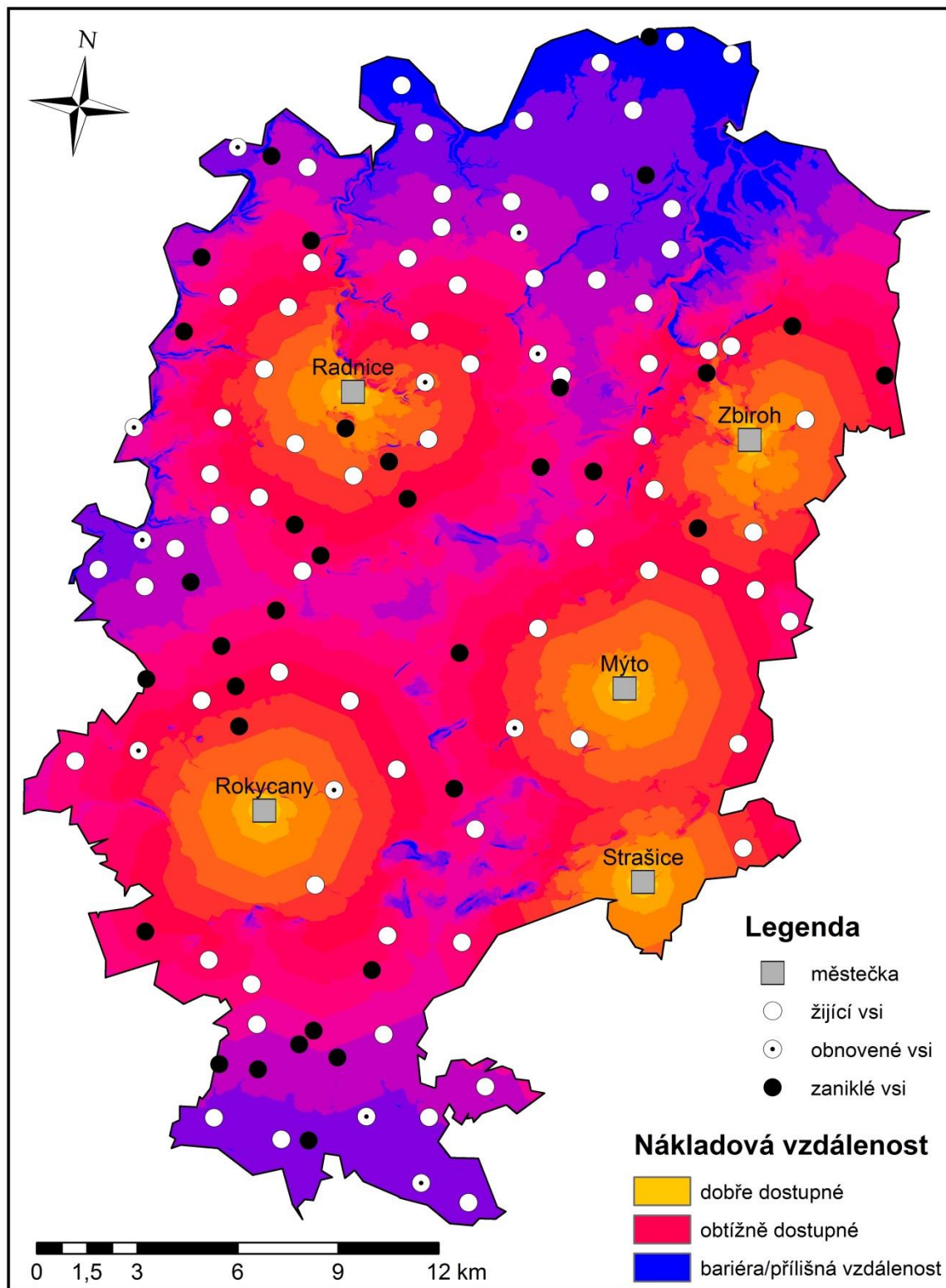
Obr. 49 – Zaniklé a žijící osídlení s vodní sítí na podkladu srážkově obvyklých a suchých oblastí na Rokycansku.

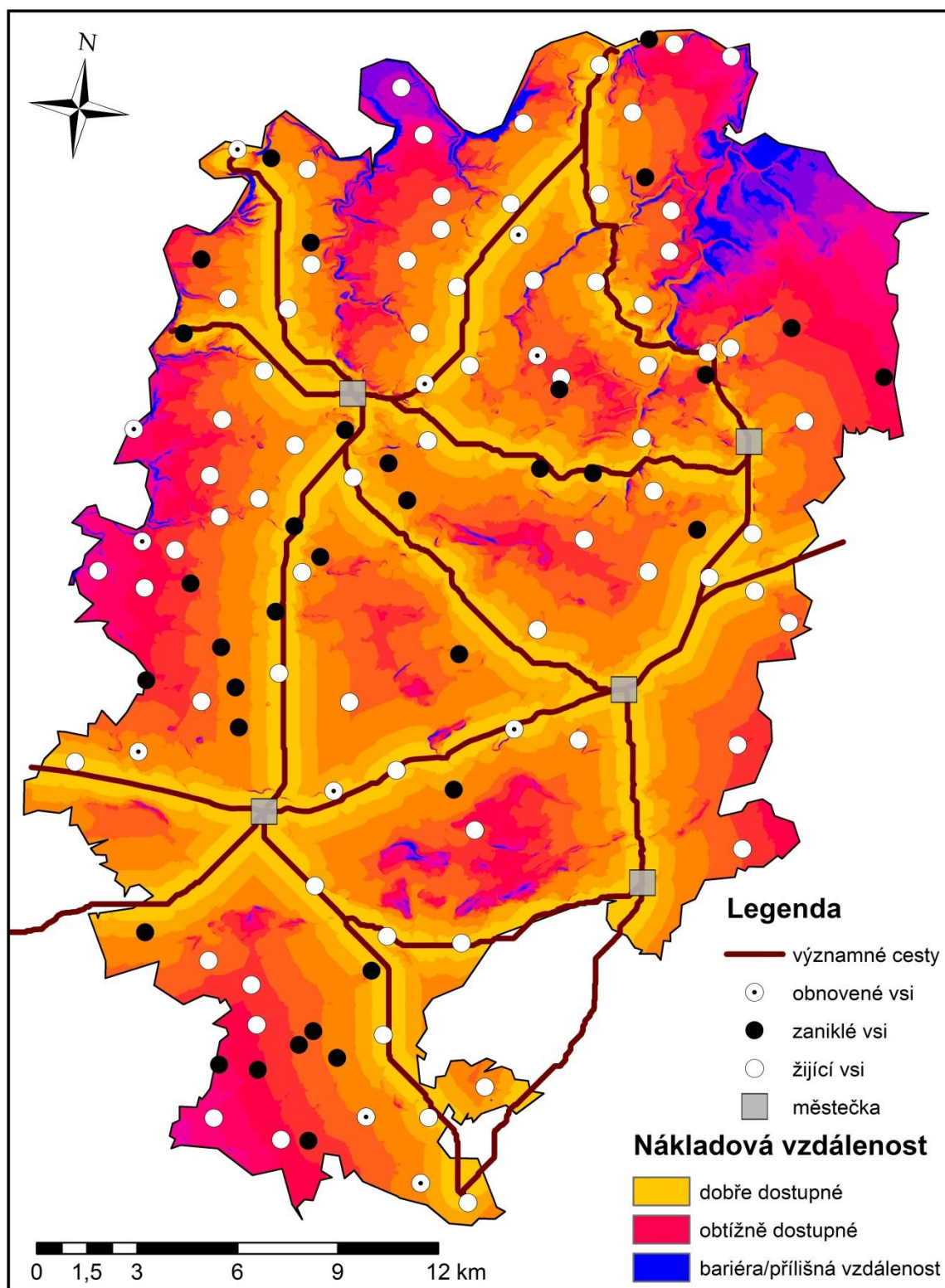
Obr. 50 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu hustoty osídlení na Rokycansku.

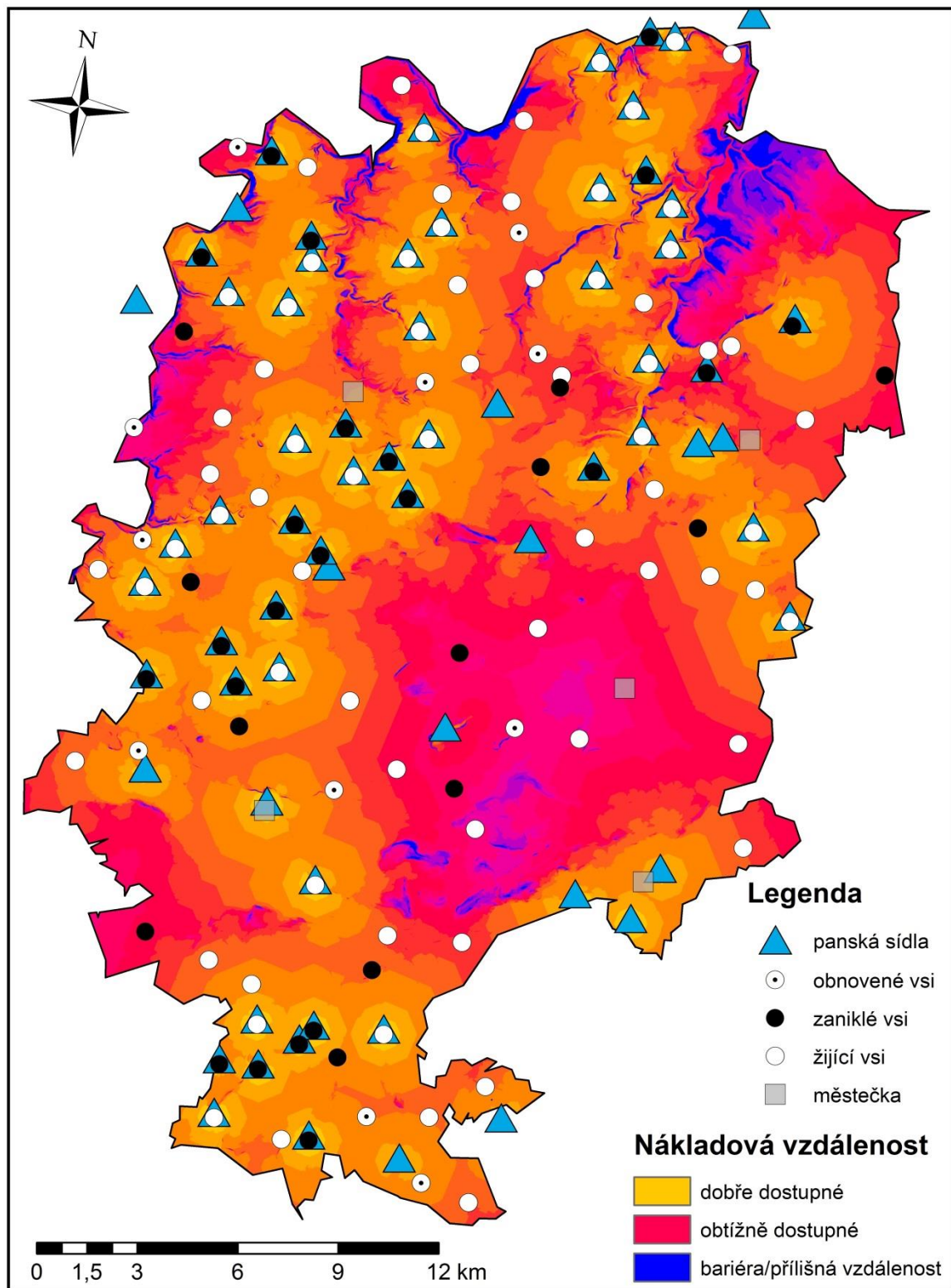
Obr. 51 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti kostelů na Rokycansku.

Obr. 52 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti trhových míst (městeček) na Rokycansku.

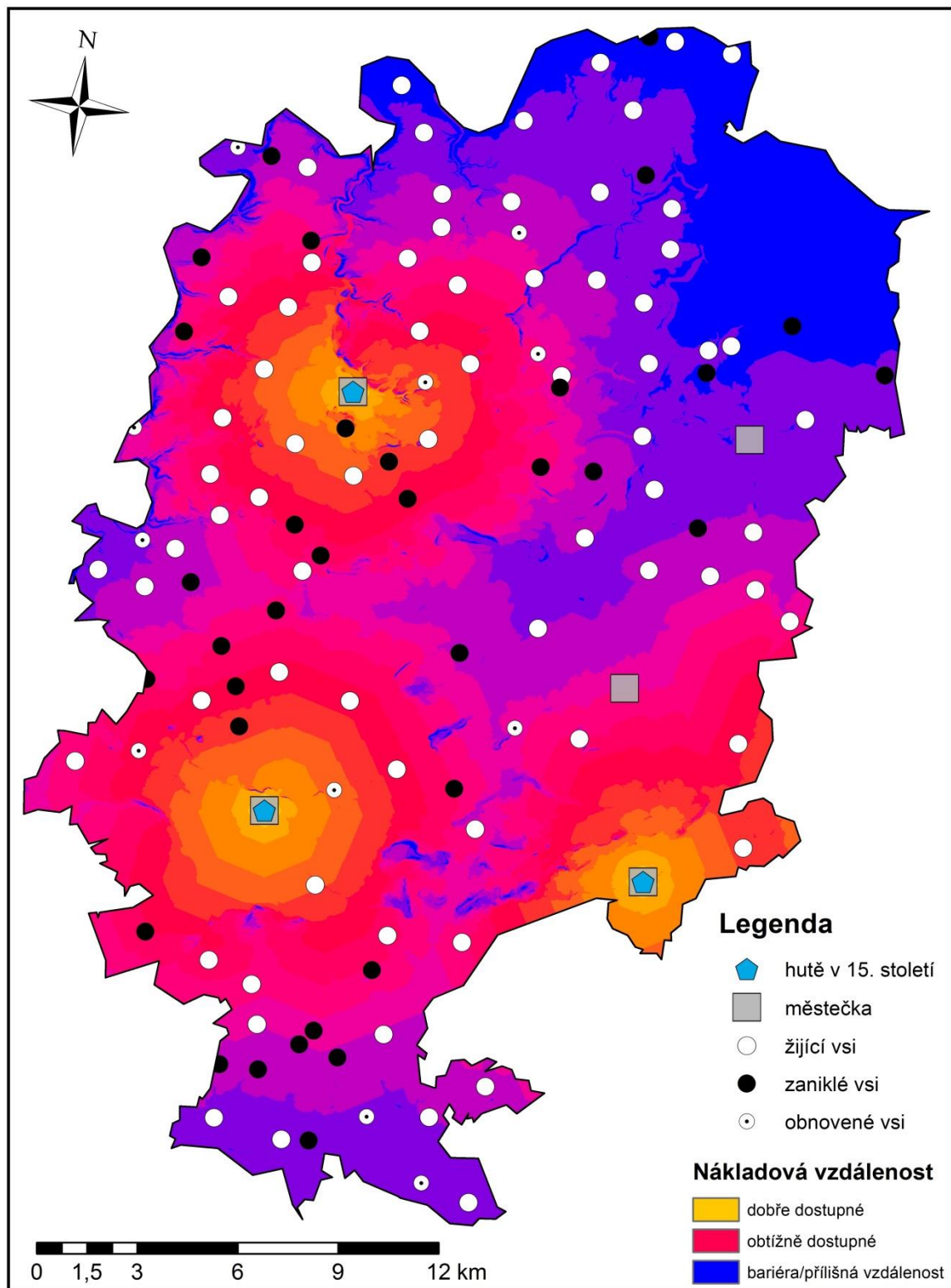

Obr. 53 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hlavních komunikací na Rokycansku.

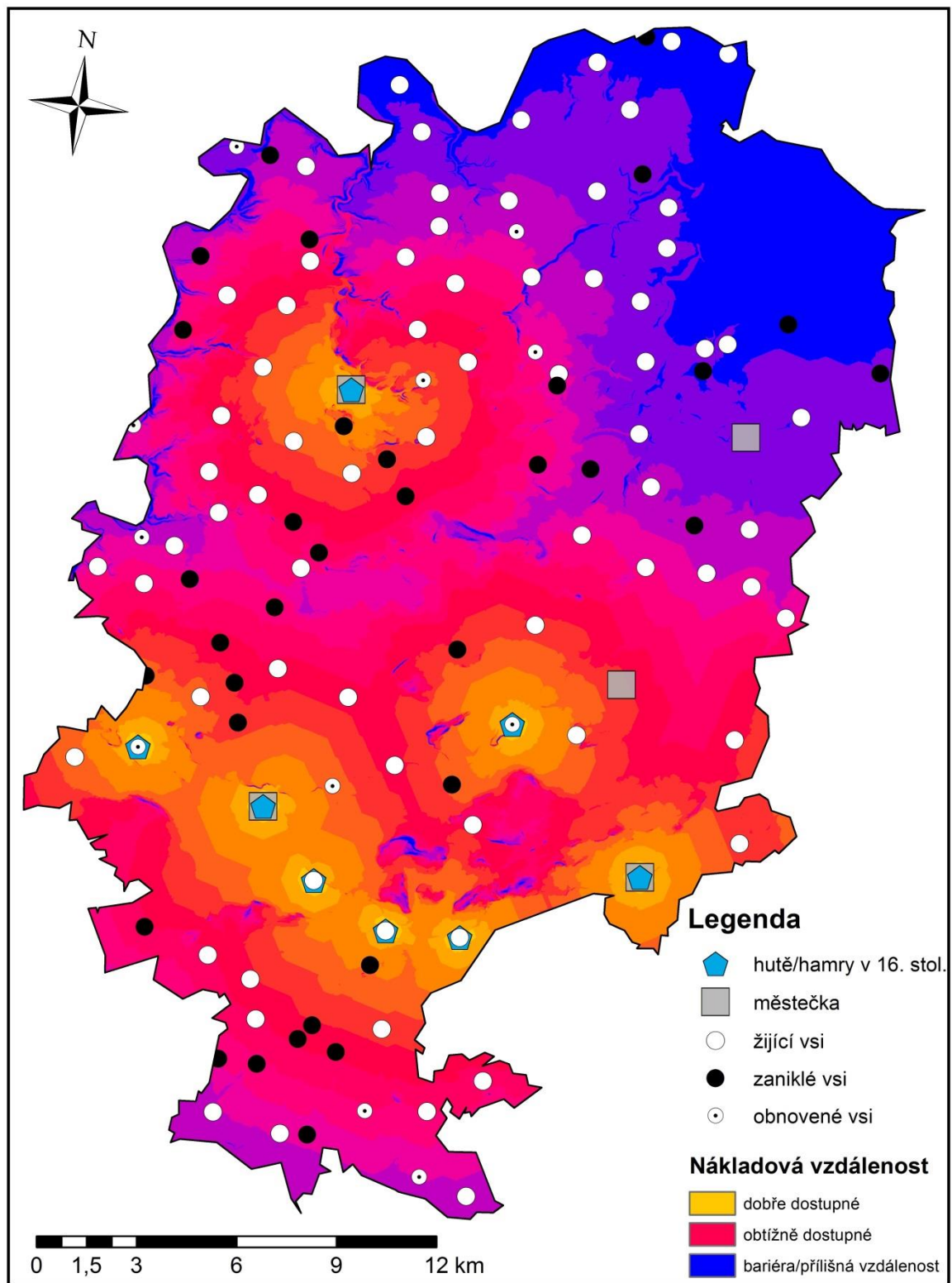

Obr. 54 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti panských sídel na Rokycansku.

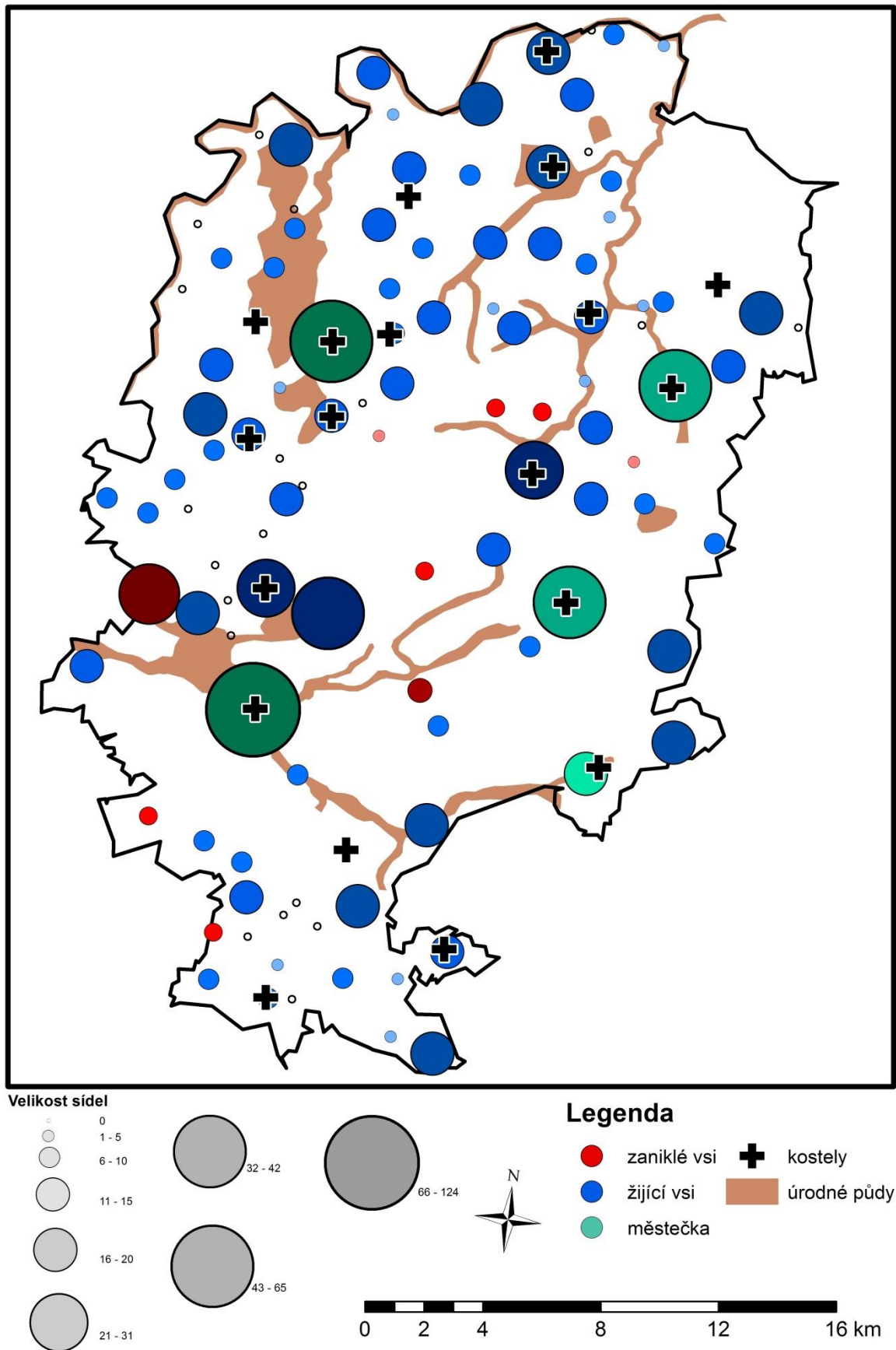

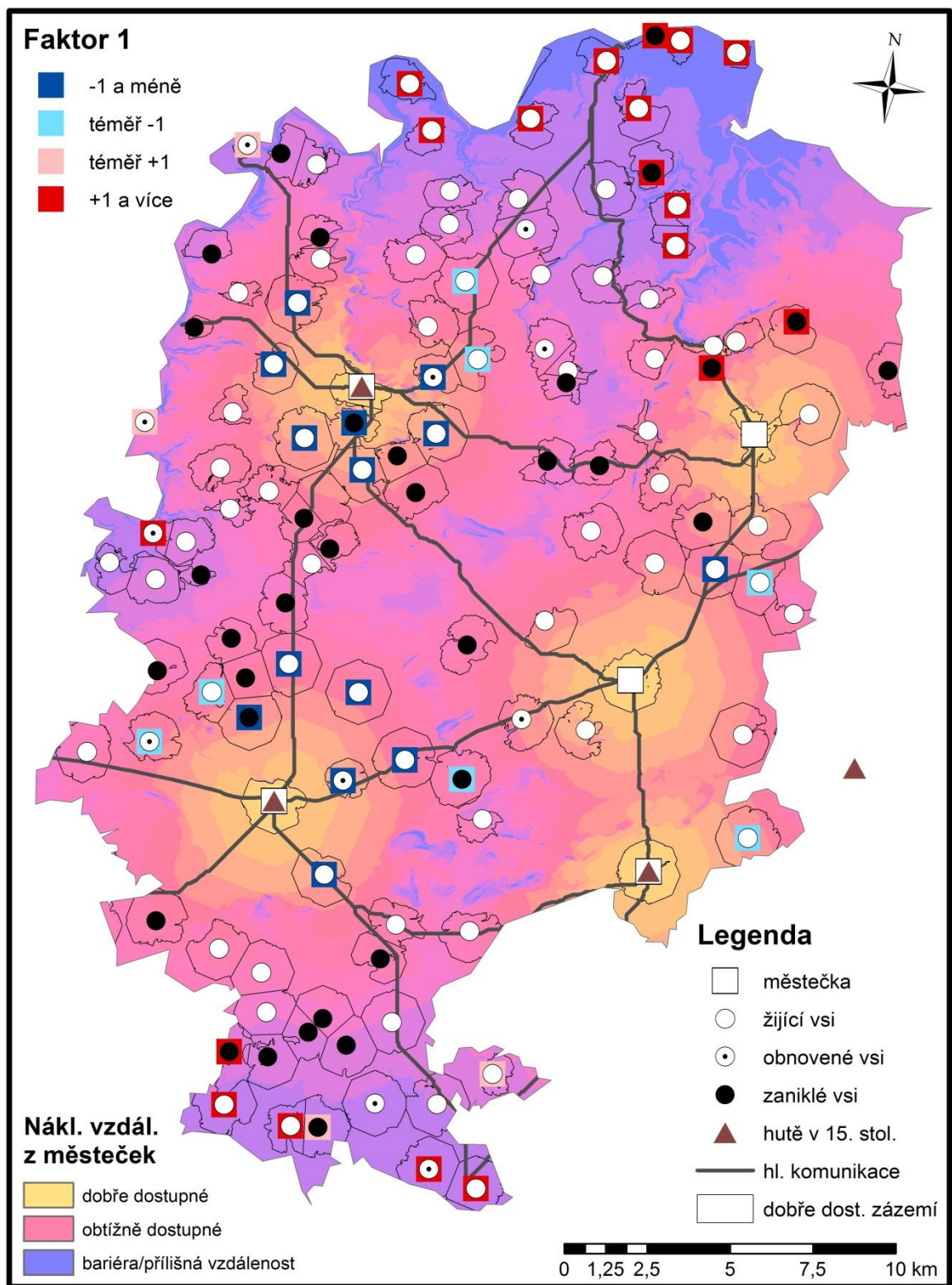
Obr. 55 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hutí v 15. století na Rokycansku.

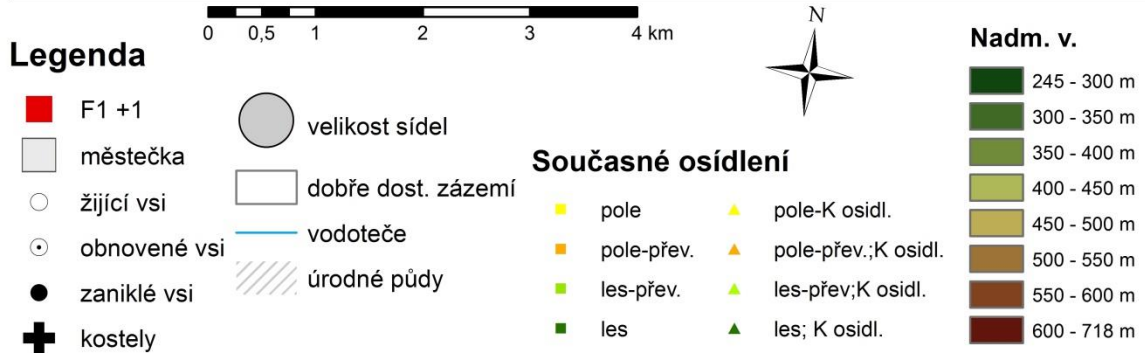
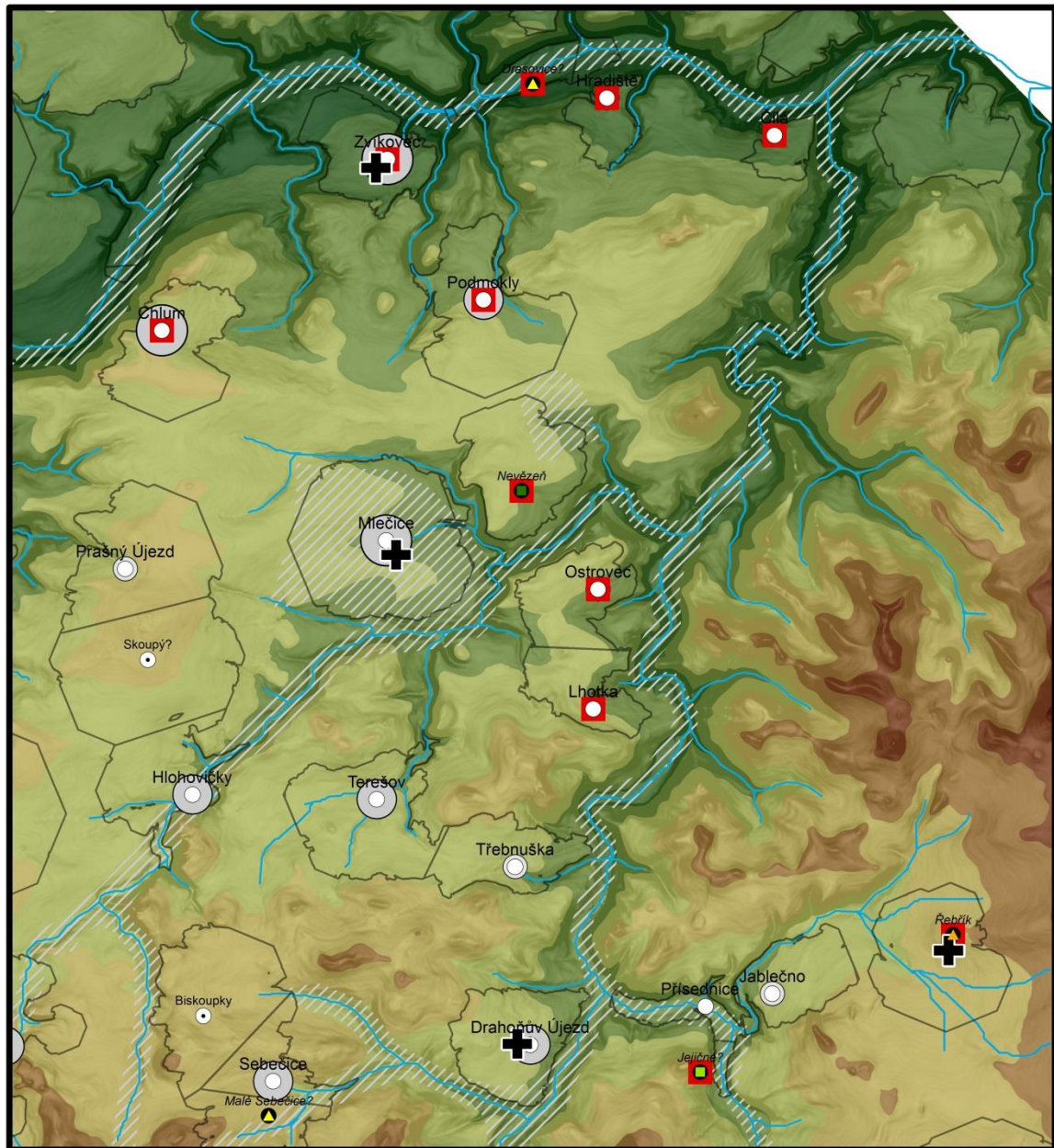
Obr. 56 – Zaniklé a žijící osídlení na podkladu dostupnosti hutí v 16. století na Rokycansku.

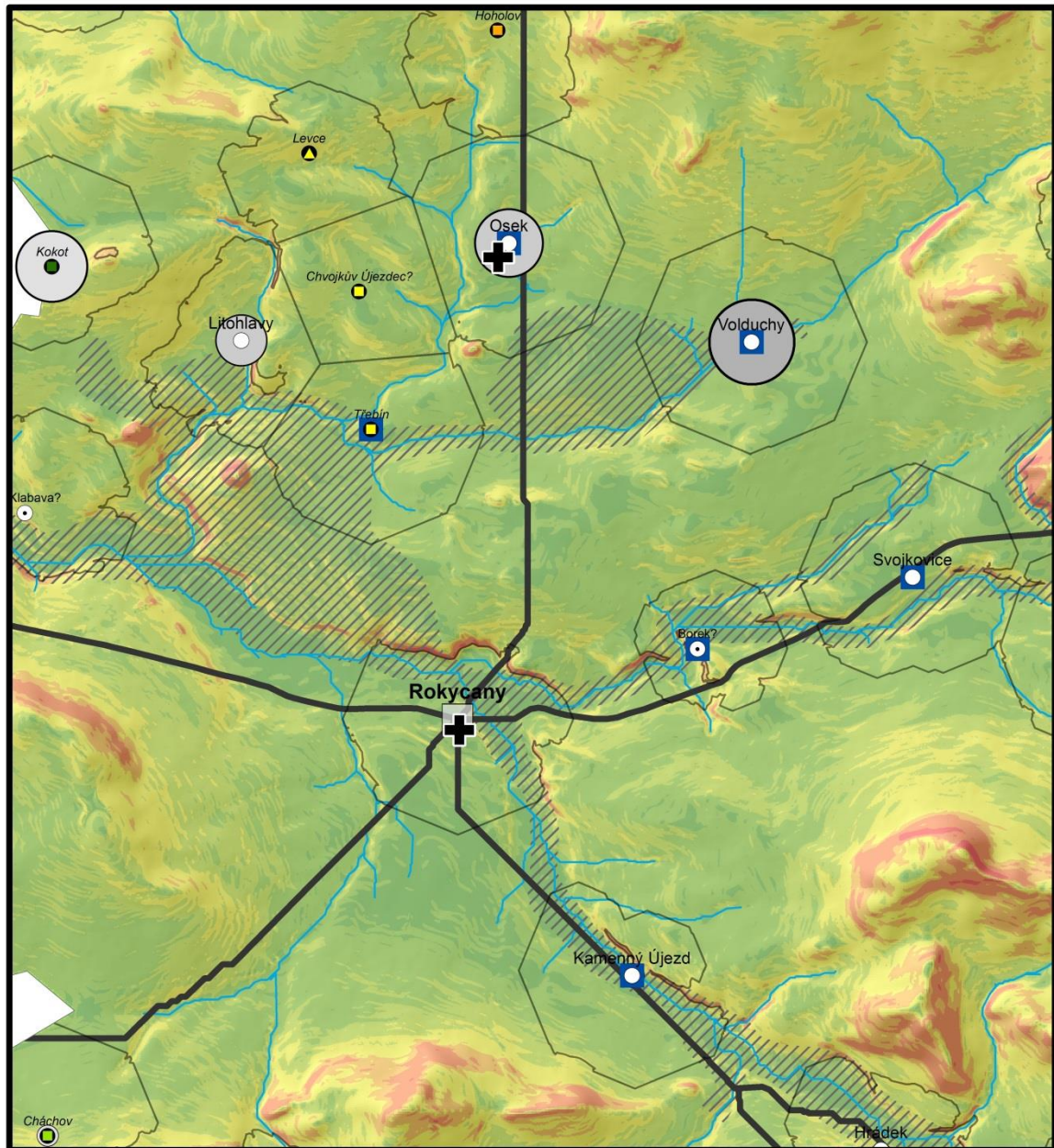
Obr. 57 – Velikost zaniklých a žijících sídel s kostely na podkladě úrodných půd na Rokycansku.

Obr. 58 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 1) s hutěmi v 15. stol., hlavními komunikacemi a rozsahem dobře dostupného zázemí na podkladu dostupnosti městeček na Rokycansku.

Obr. 59 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi a úrodnými půdami na výškopisném modelu Rokycanska. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

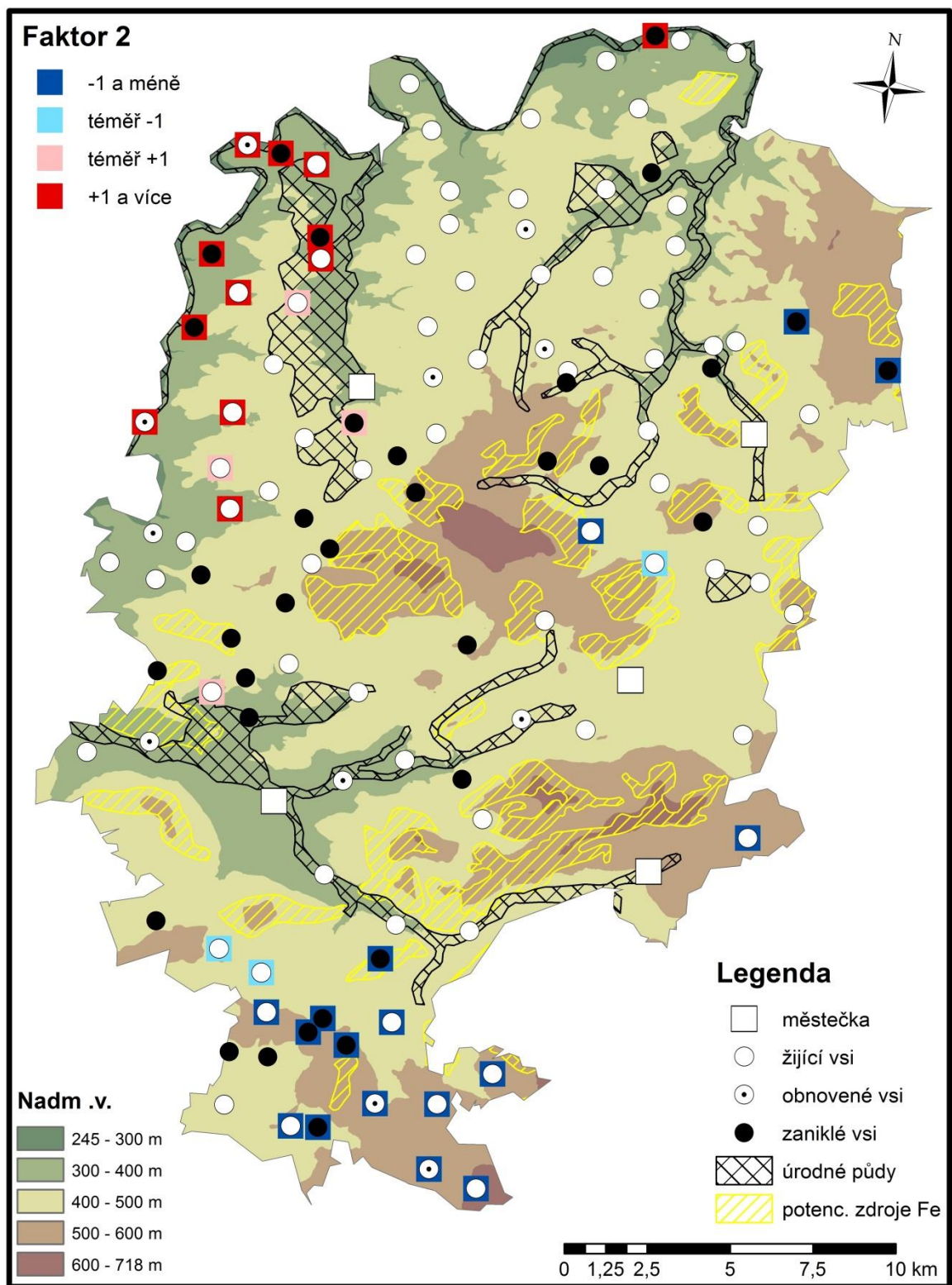
Legenda

 F1 -1	 velikost sídel
 městečka	 dobře dost. zázemí
 zaniklé vsi	 hl. komunikace
 žijící vsi	 vodoteče
 obnovené vsi	 úrodné půdy
+ kostely	

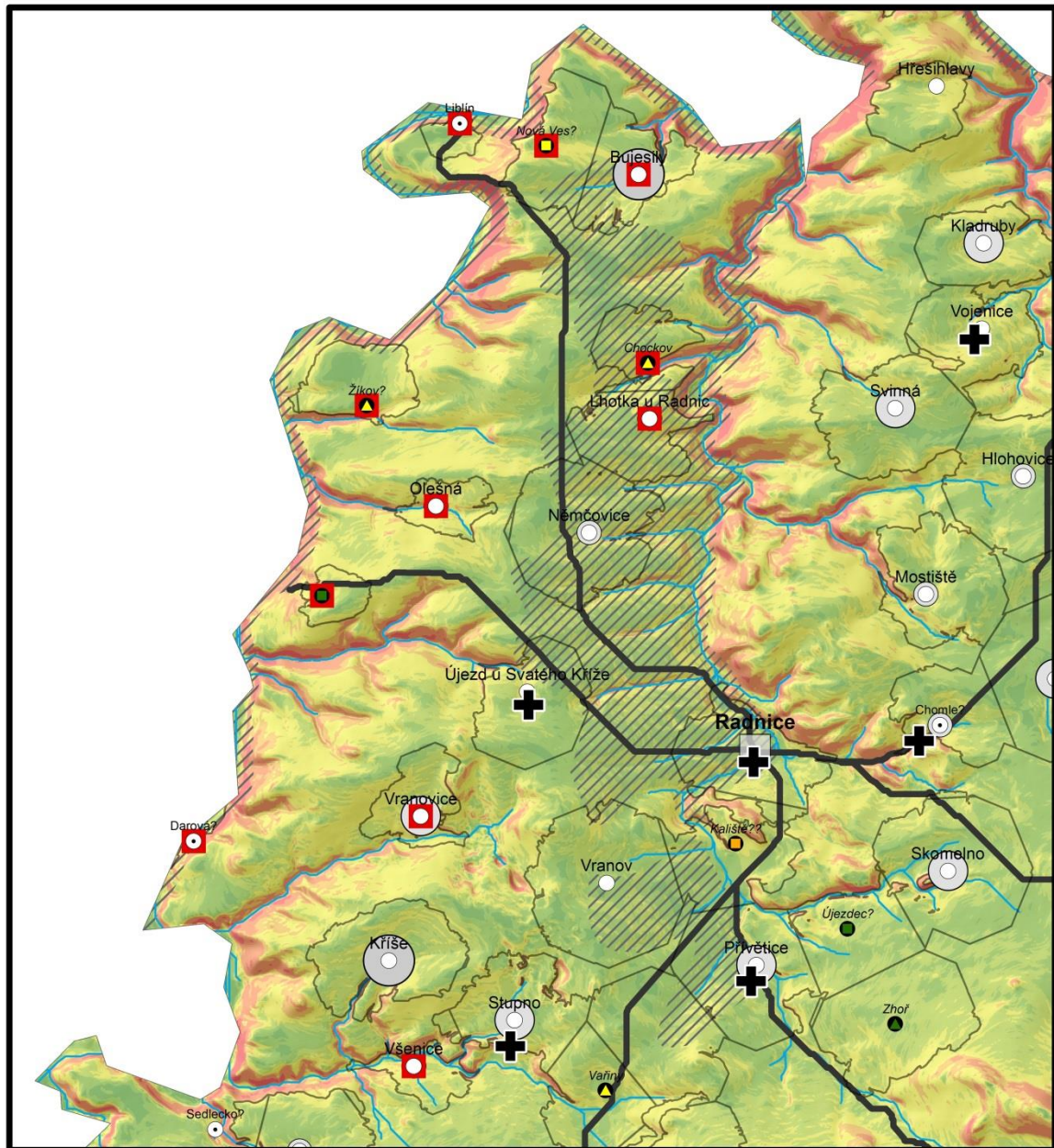
Současné využití

 pole	 pole-K osidl.
 pole-přev.	 pole-přev.;K osidl.
 les-přev.	 les-přev.;K osidl.
 les	 les; K osidl.

Obr. 60 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre s rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a hlavními komunikacemi na podkladu sklonu svahů na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 61 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 2) s úrodnými půdami a potenciálními ložisky železné rudy na výškopisném modelu Rokycanska.

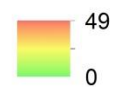
Legenda

■ F2 +1	 velikost sídel
 městečka	 dobře dost. zázemí
● zaniklé vsi	 hl. komunikace
 žijící vsi	 vodoteče
 obnovené vsi	 úrodné půdy
+ kostely	

0 0,5 1 2 3 4 km

Sklon svahů

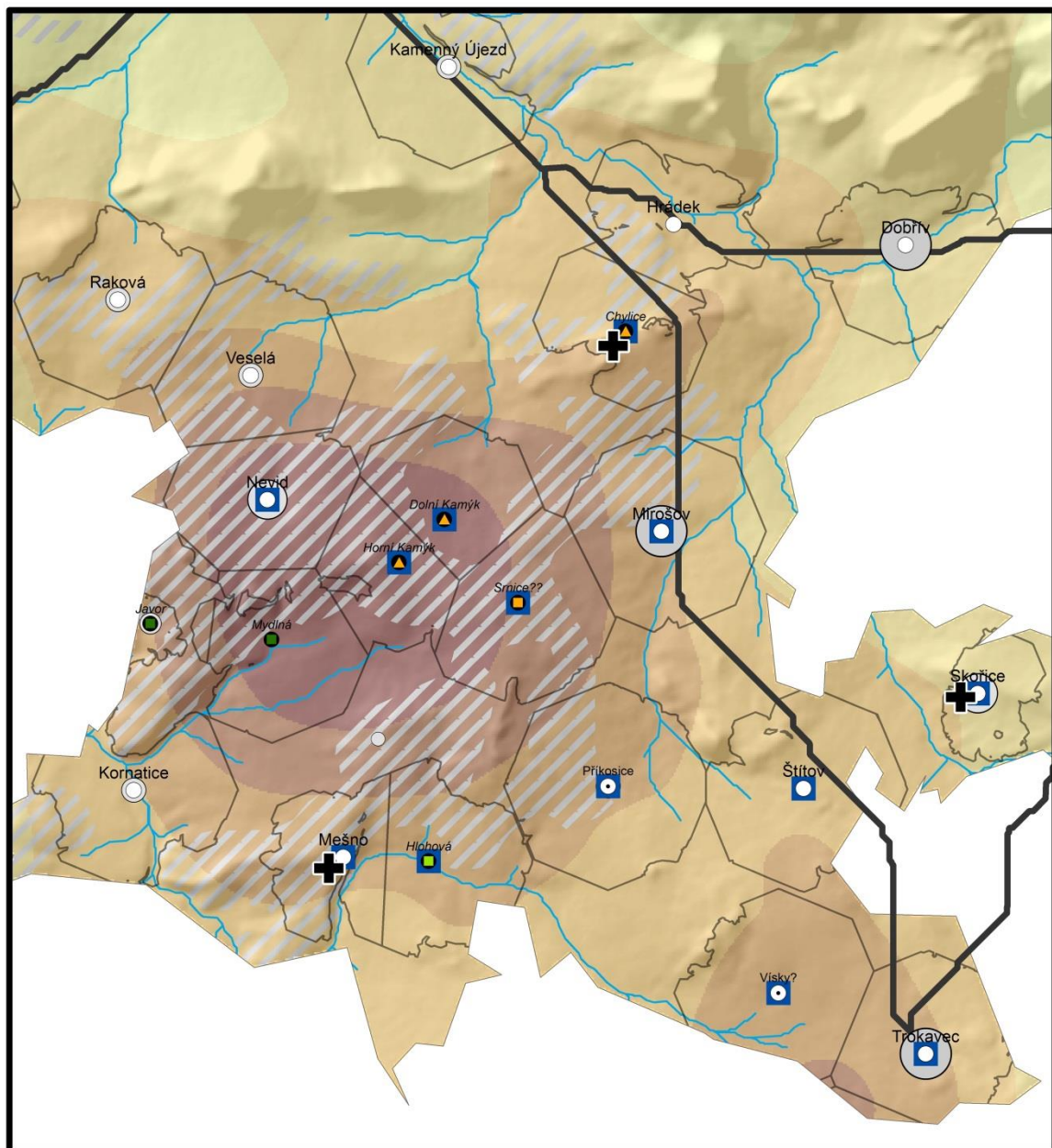

Současné využití

■ pole	▲ pole-K osidl.
■ pole-přev.	▲ pole-přev.;K osidl.
■ les-přev.	▲ les-přev.;K osidl.
■ les	▲ les; K osidl.

Obr. 62 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a hlavními komunikacemi na podkladu sklonu svahů na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Legenda

	F2 -1		velikost sídel
	městečka		hl. komunikace
	žijící vsi		dobře dost. zázemí
	obnovené vsi		vodoteče
	zaniklé vsi		suchá oblast
	kostely		

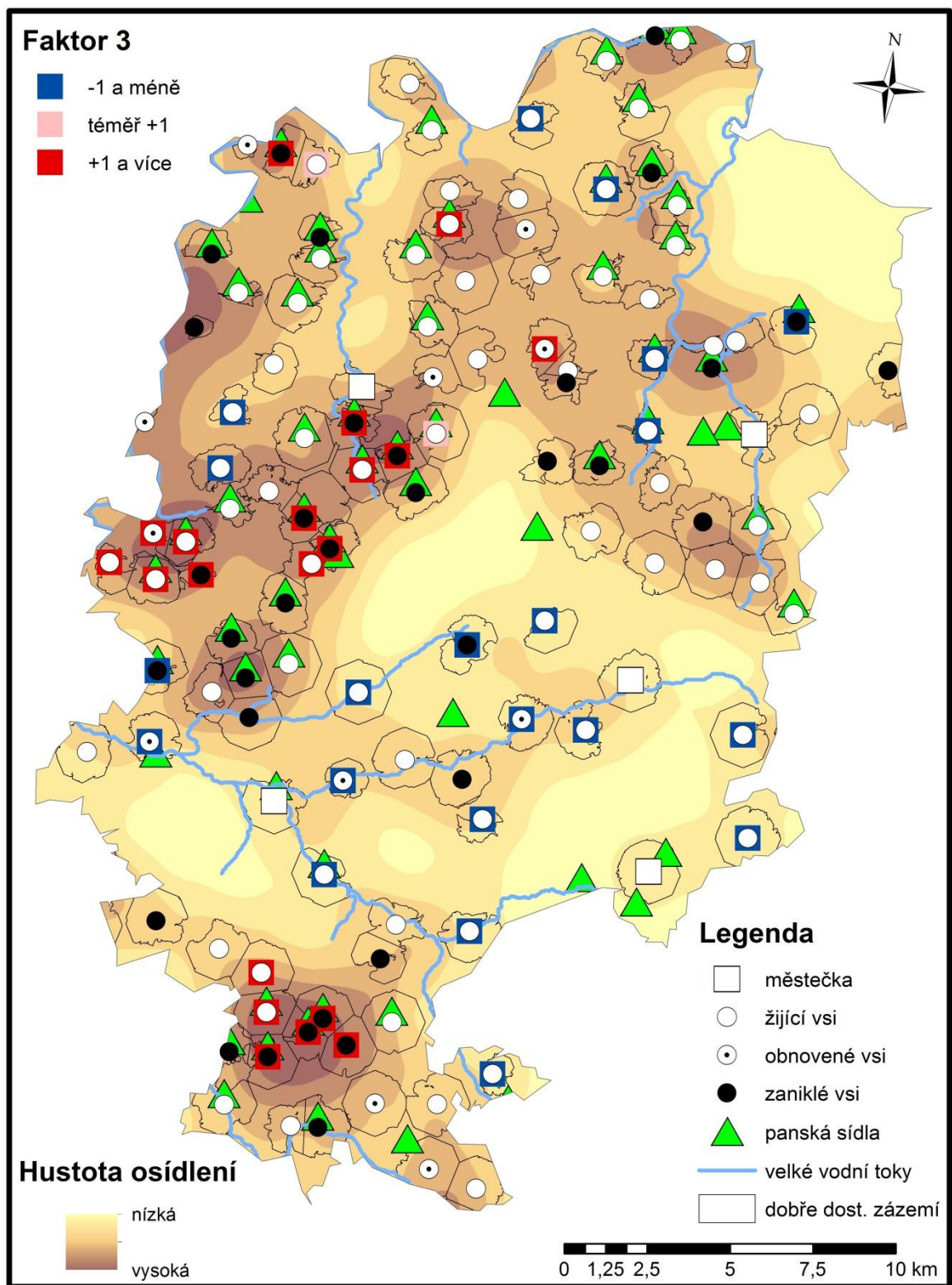
Hustota osid.

	nížká
	vysoká

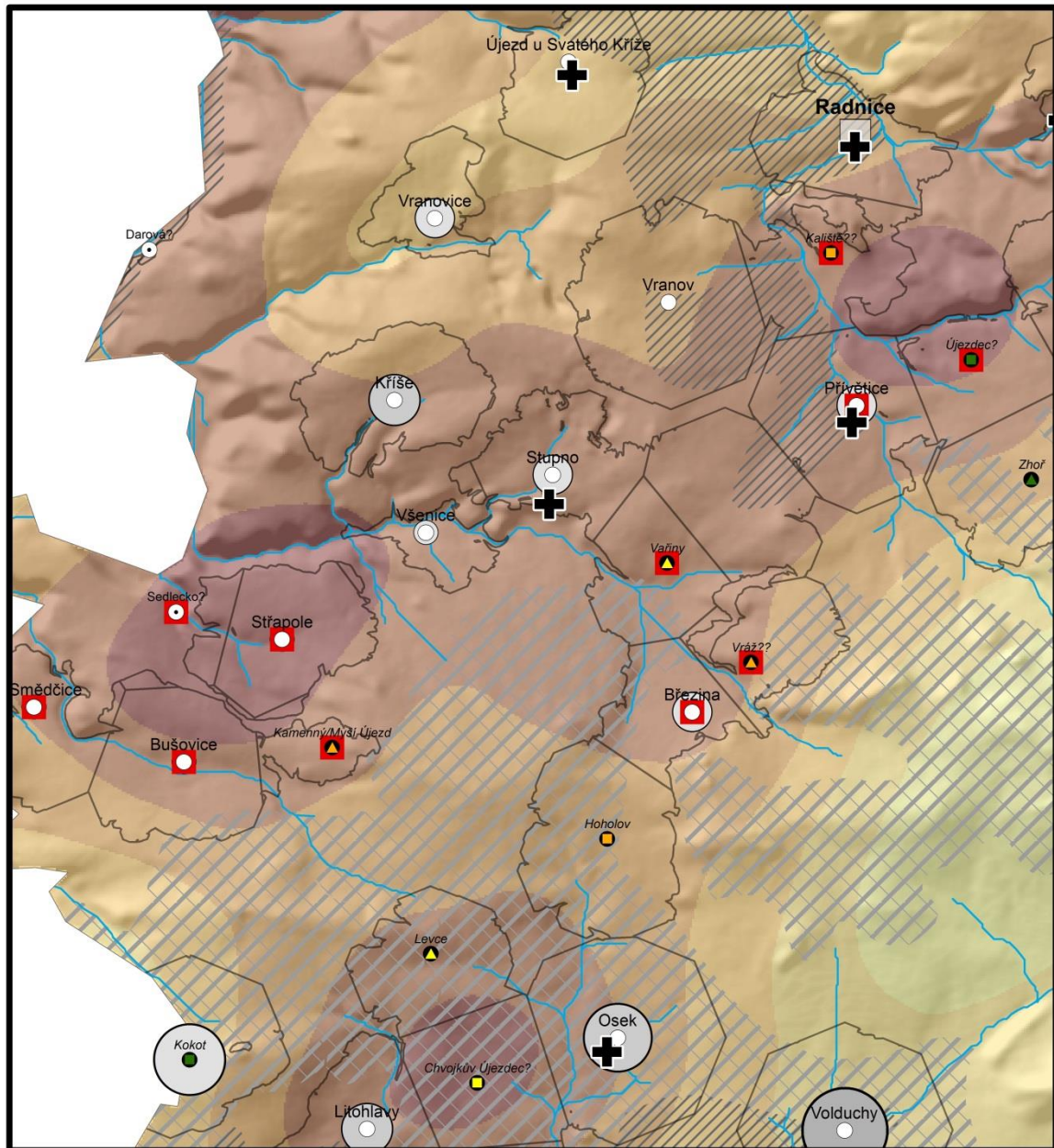
Současné využití

	pole		pole-K osidl.
	pole-přev.		pole-přev.;K osidl.
	les-přev.		les-přev.;K osidl.
	les		les; K osidl.

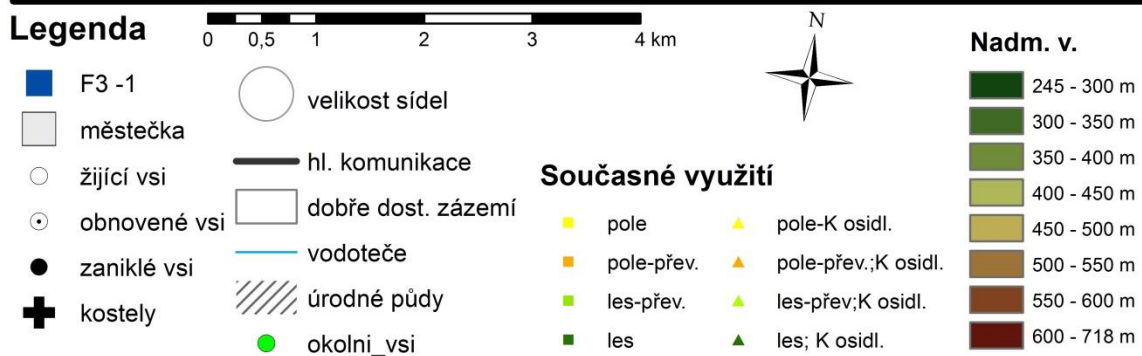
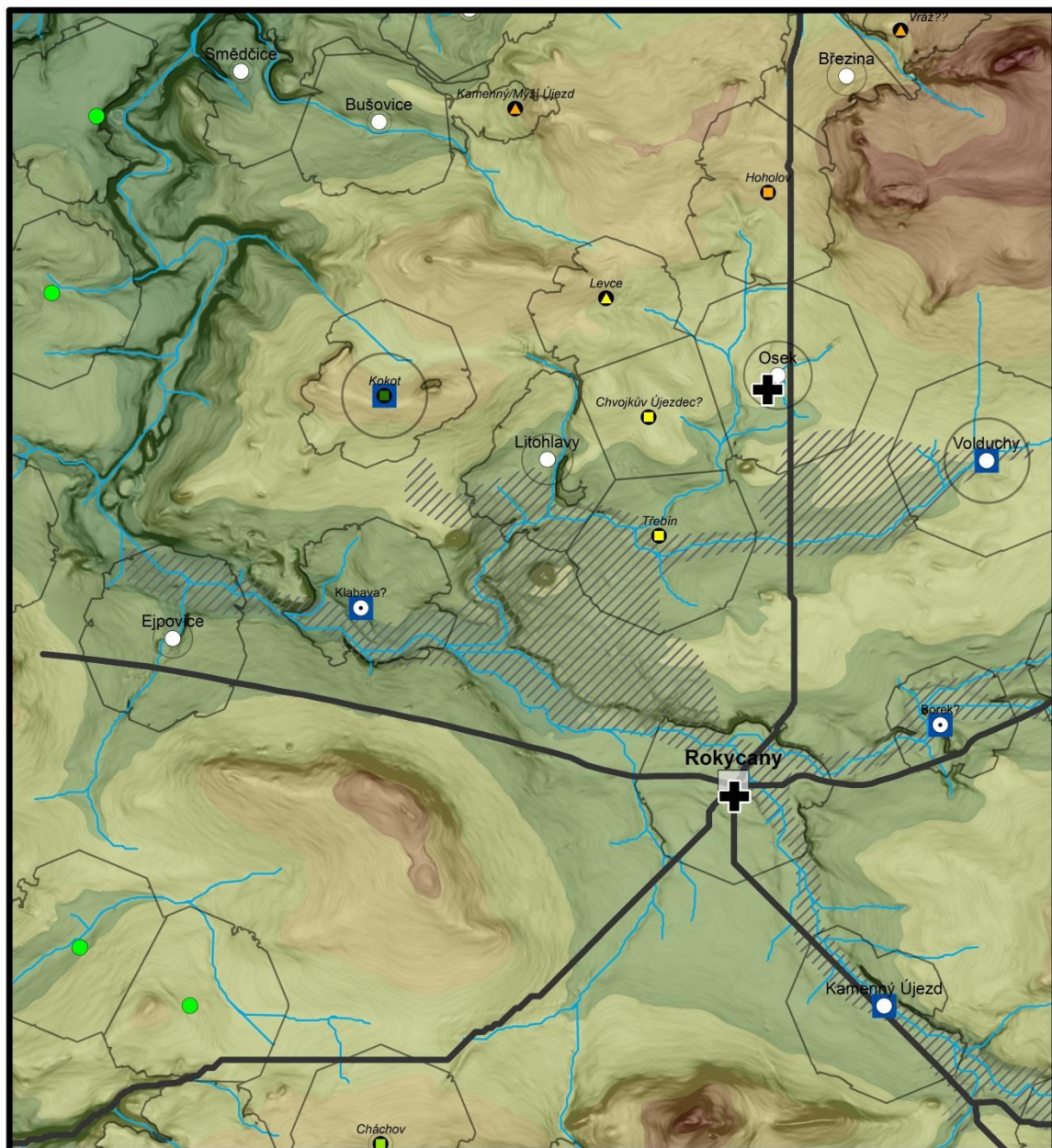
Obr. 63 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a rozsahem suchých oblastí na mapě hustoty osídlení na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

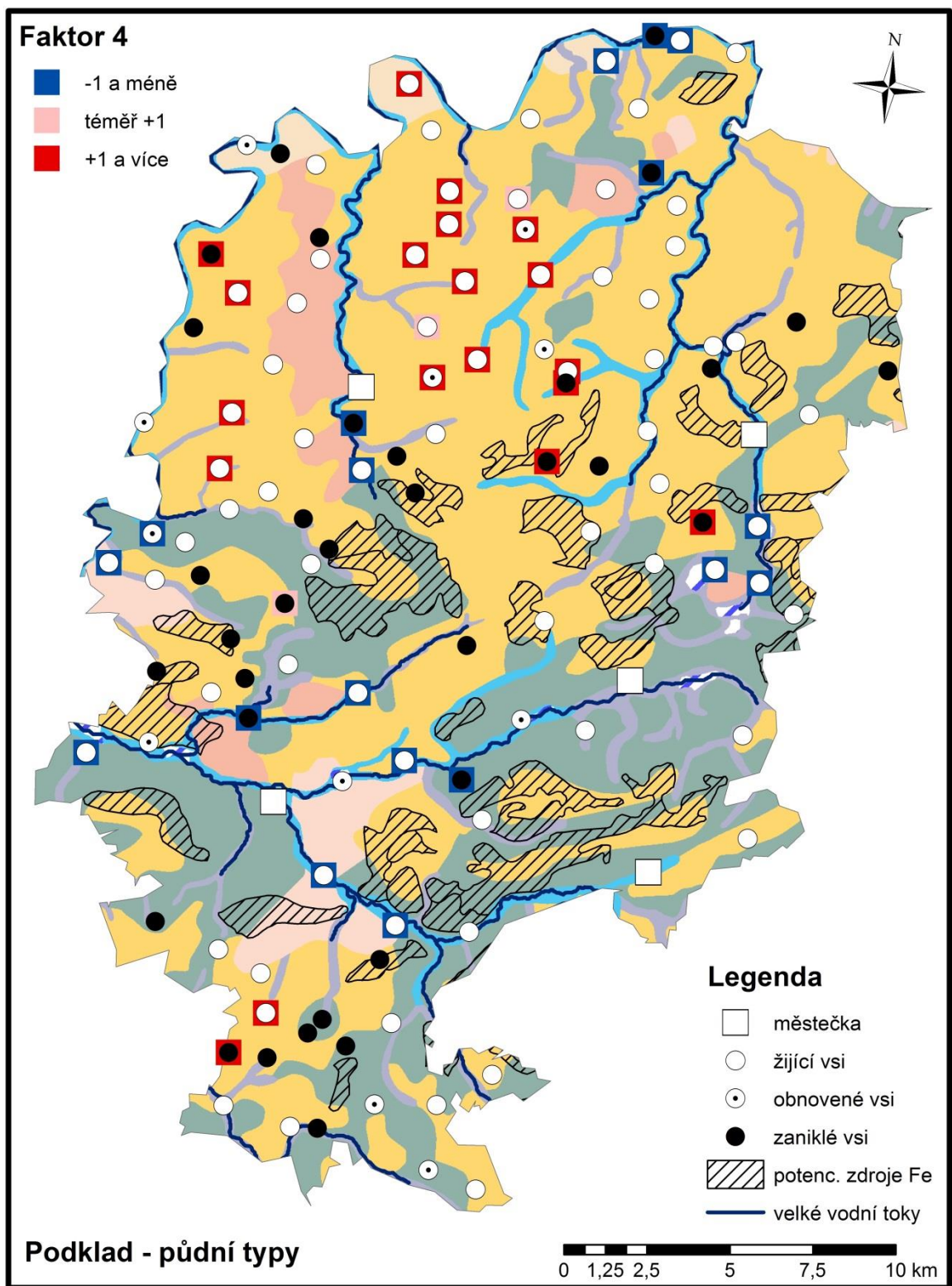
Obr. 64 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 3) s rozsahem dobře dostupného zázemí, velkými vodotečemi a panskými sídly na mapě hustoty osídlení na Rokycansku.

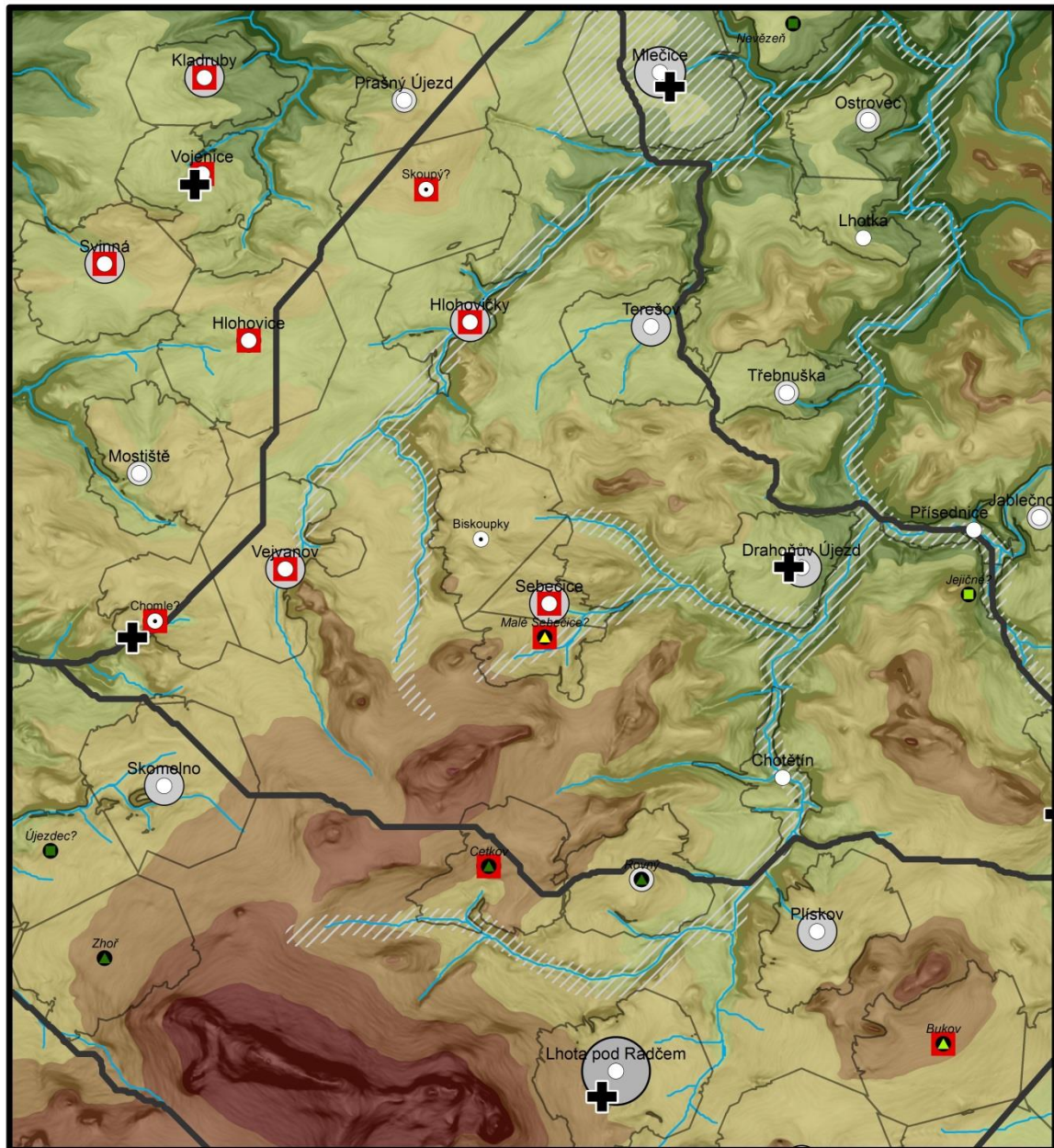
Obr. 65 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a potenciálními i predikovanými ložisky železné rudy na mapě hustoty osídlení na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 66 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, úrodnými půdami a hlavními komunikacemi na výškopisném modelu Rokycanska. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 67 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 4) s velkými vodotečemi a potenciální ložisky železné rudy na podkladu půdních typů na Rokycansku.

Legenda

■ F4 +1	 velikost sídel
 městečka	 hl. komunikace
 žijící vsi	 dobře dost. zázemí
 obnovené vsi	 vodoteče
● zaniklé vsi	 úrodné půdy
+ kostely	

0 0,5 1 2 3 4 km

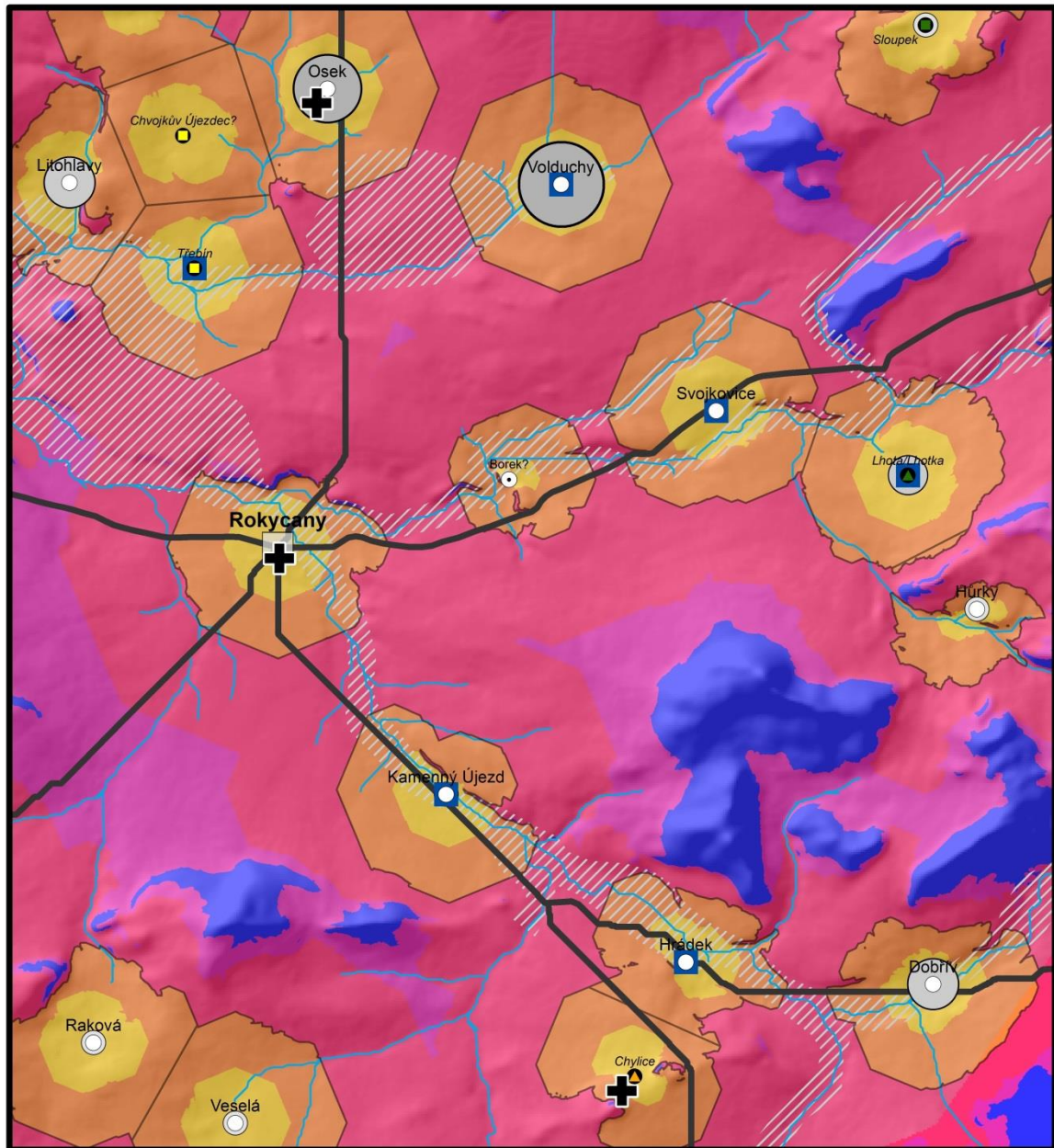
Současné osídlení

■ pole	▲ pole-K osidl.
■ pole-přev.	▲ pole-přev.;K osidl.
■ les-přev.	▲ les-přev.;K osidl.
■ les	▲ les; K osidl.

Nadm. v.

 245 - 300 m
 300 - 350 m
 350 - 400 m
 400 - 450 m
 450 - 500 m
 500 - 550 m
 550 - 600 m
 600 - 718 m

Obr. 68 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na výškopisném modelu Rokycanska. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Legenda

- F4 -1
- městečka
- žijící vsi
- obnovené vsi
- zaniklé vsi
- + kostely
- velikost sídel
- hl. komunikace
- dobře dost. zázemí
- vodoteče
- úrodné půdy

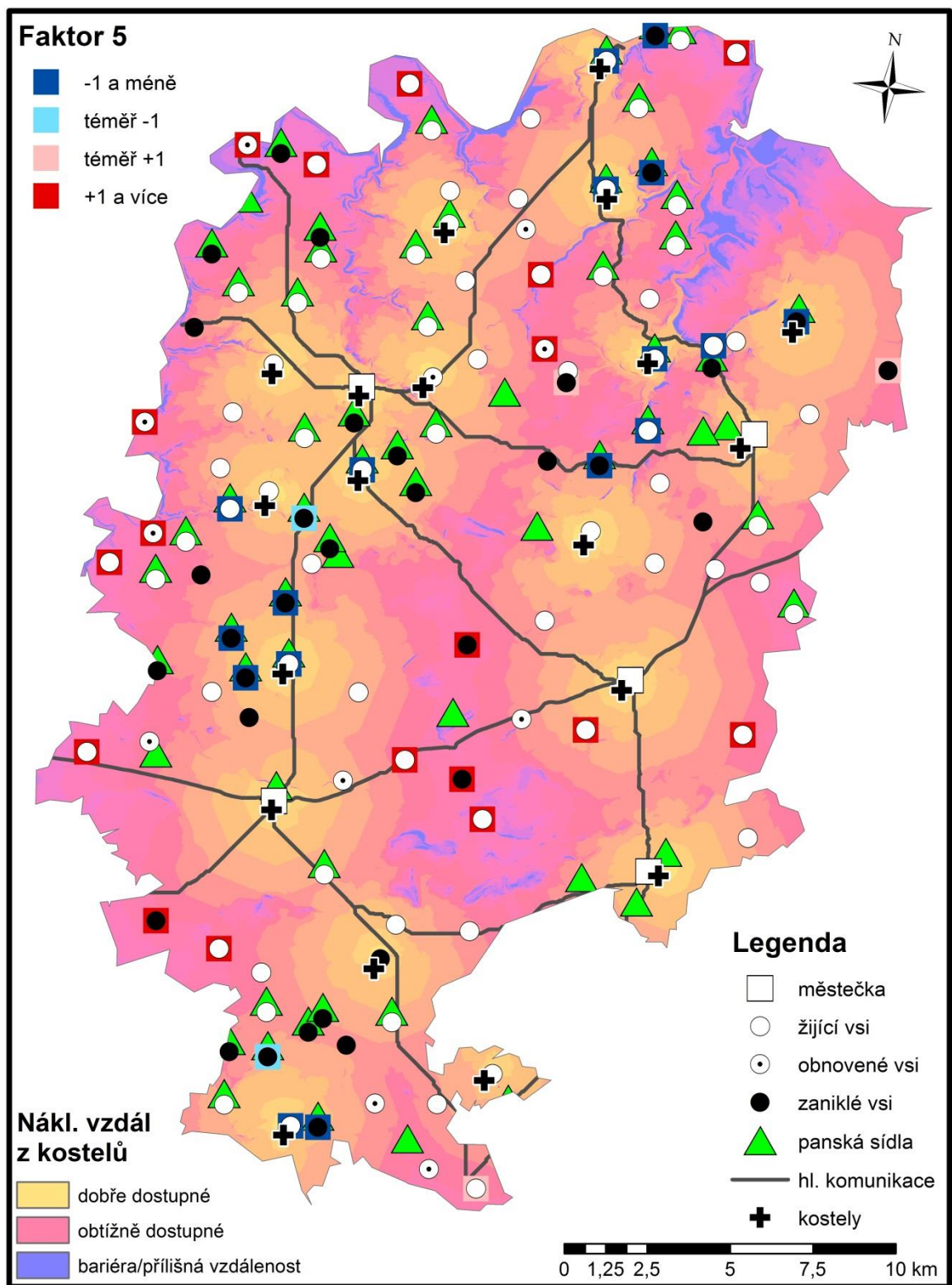
Nákl. vzdálenost

Současné osídlení

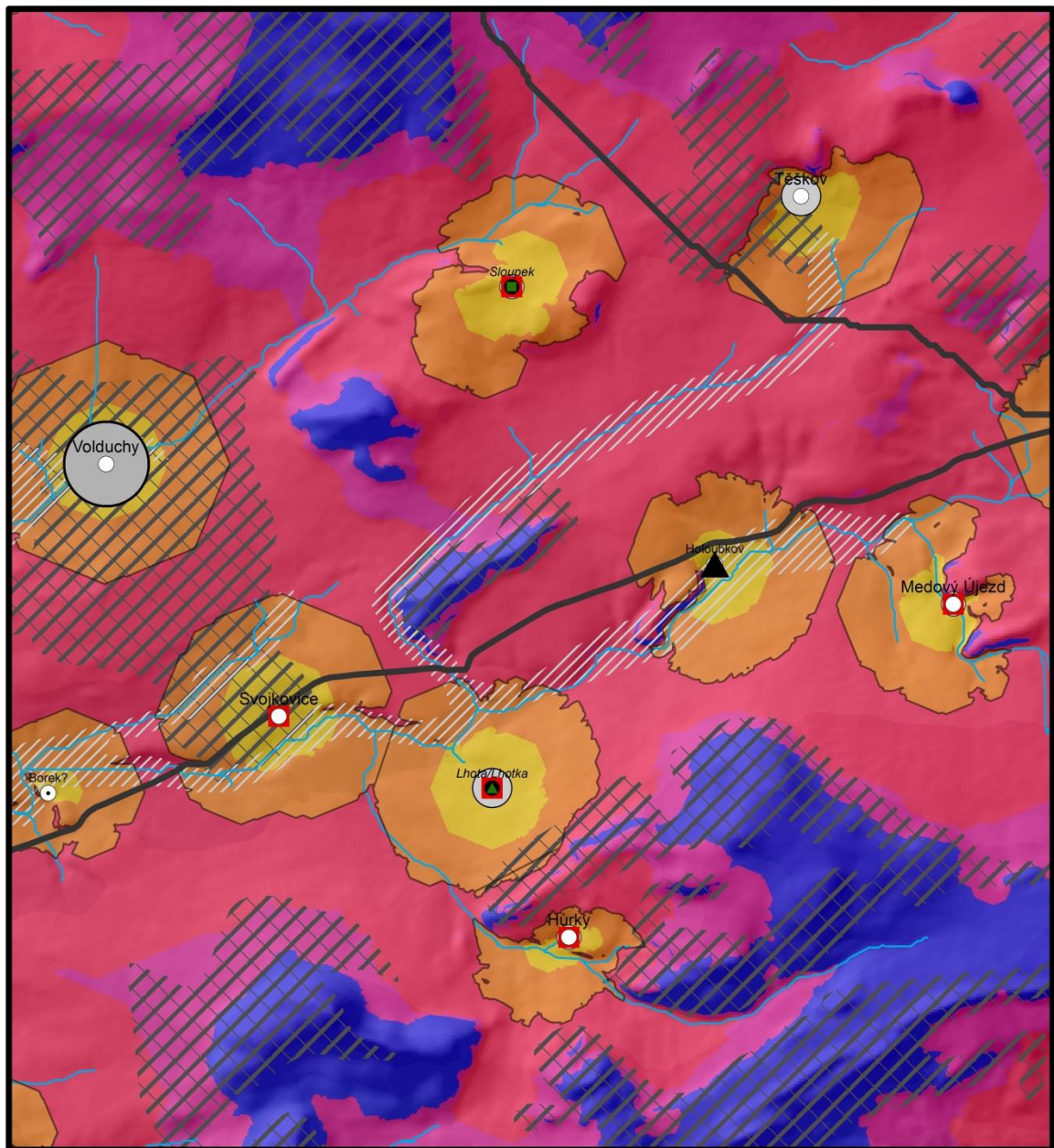
- pole
- pole-přev.
- les-přev.
- les
- pole-K osidl.
- pole-přev.;K osidl.
- les-přev.;K osidl.
- les; K osidl.

Obr. 69 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na podkladu dostupnosti ze sídel na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 70 – Významná faktorová skóre jednotlivých sídel (faktor 5) s hlavními komunikacemi a panskými sídly na podkladu dostupnosti kostelů na Rokycansku.

Legenda

- F5 +1
- městečka
- žijící vsi
- obnovené vsi
- zaniklé vsi
- + kostely
- ▲ hutě v 16. stol.
- velikost sídel
- hl. komunikace
- dobře dost. zázemí
- vodoteče
- úrodné půdy
- potenc. a predik. zdroje Fe

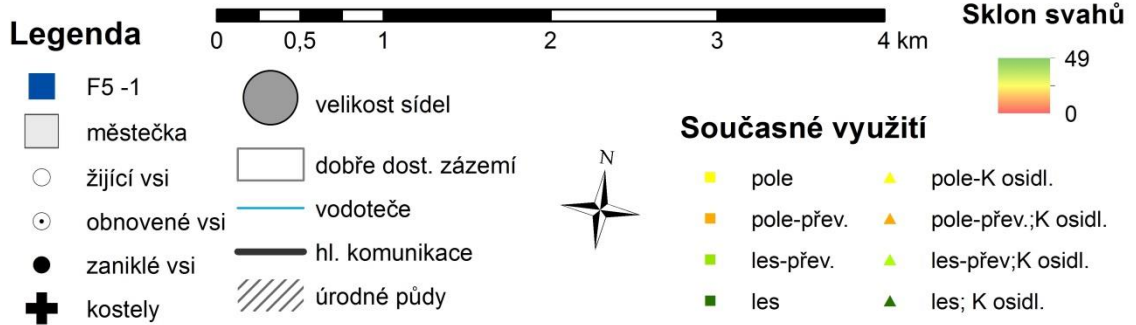
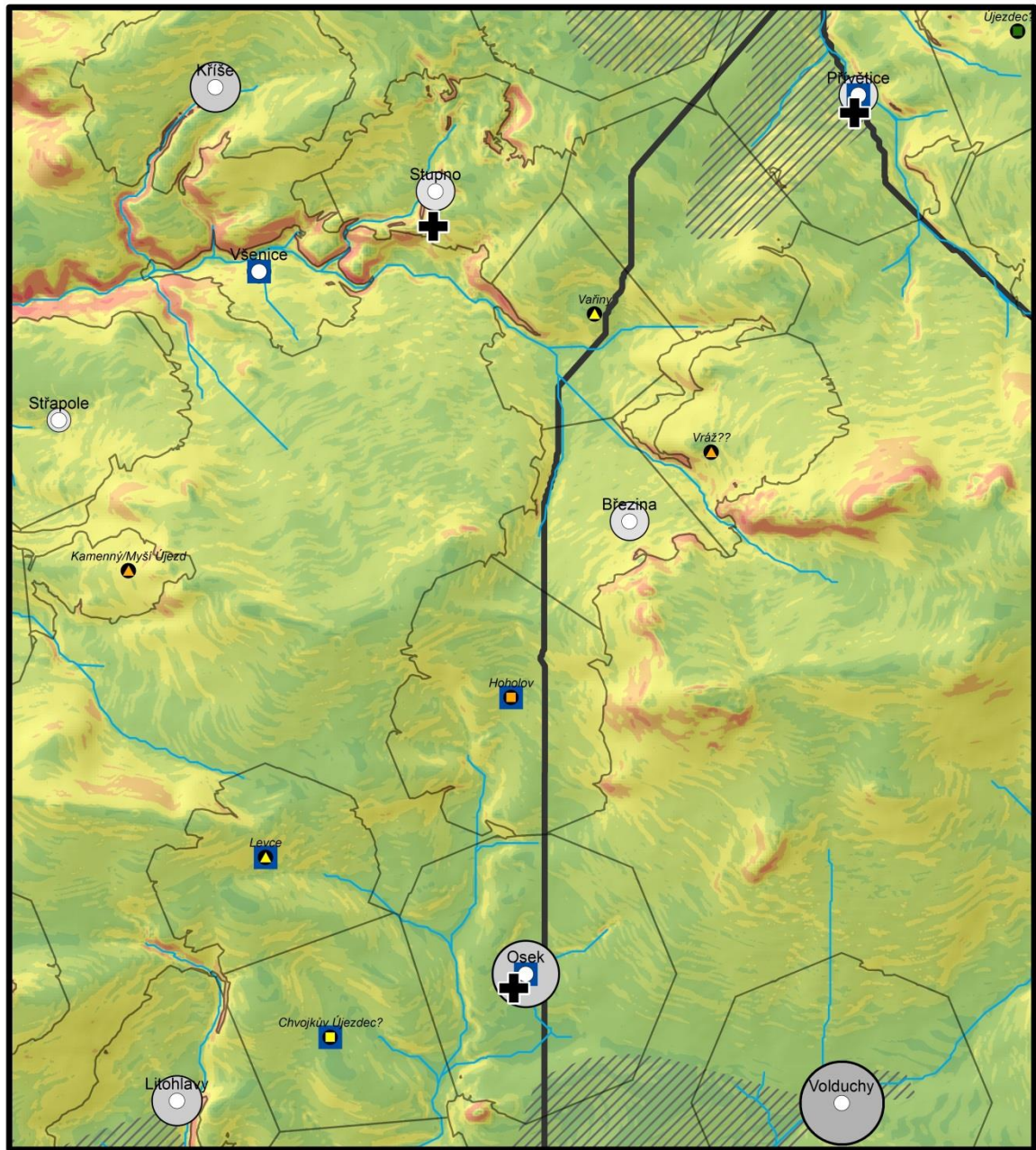
Nákl. vzdálenost

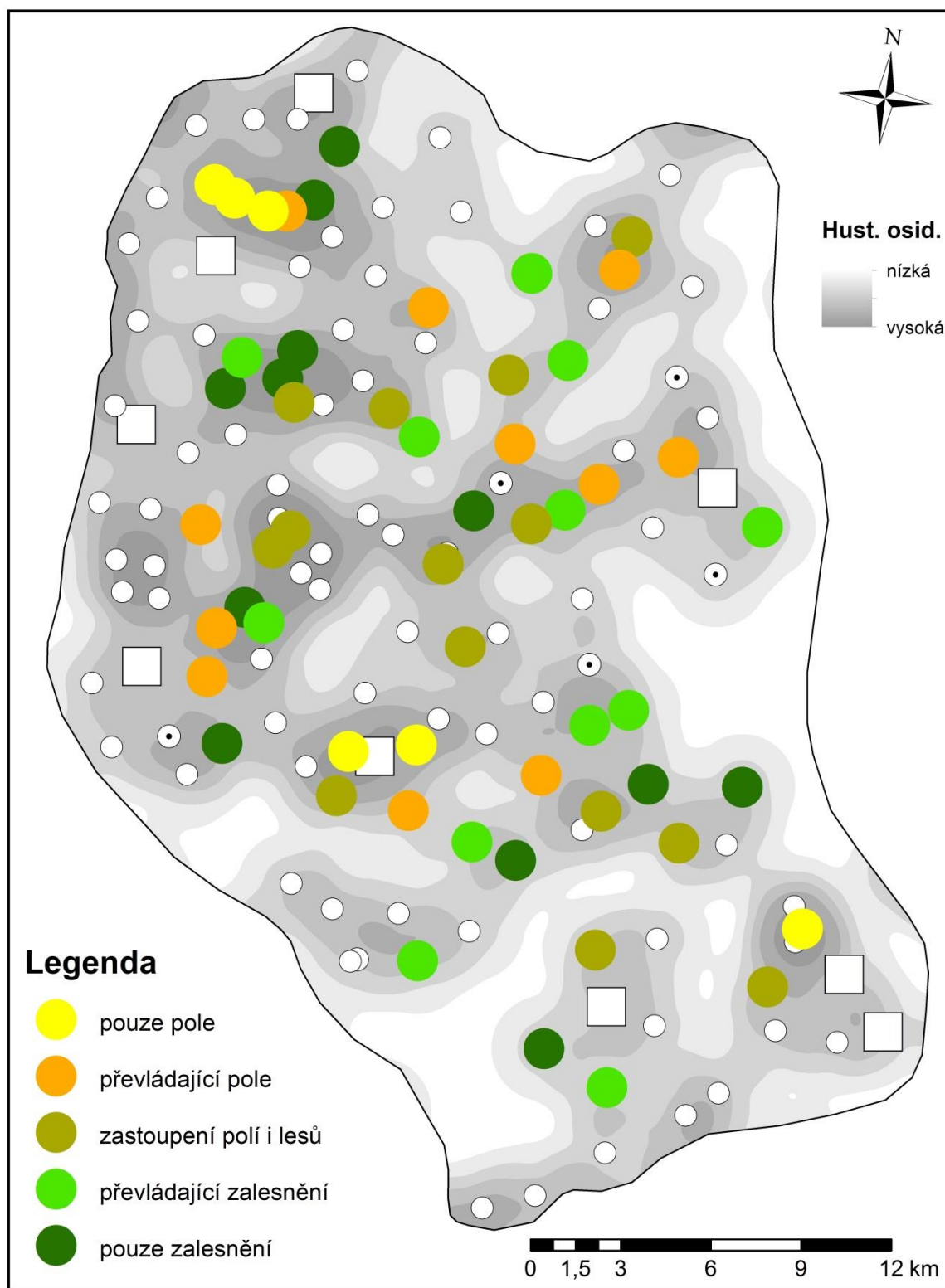
Současné osídlení

- pole
- pole-přev.
- les-přev.
- les
- ▲ pole-K osidl.
- ▲ pole-přev.;K osidl.
- ▲ les-přev.;K osidl.
- ▲ les; K osidl.

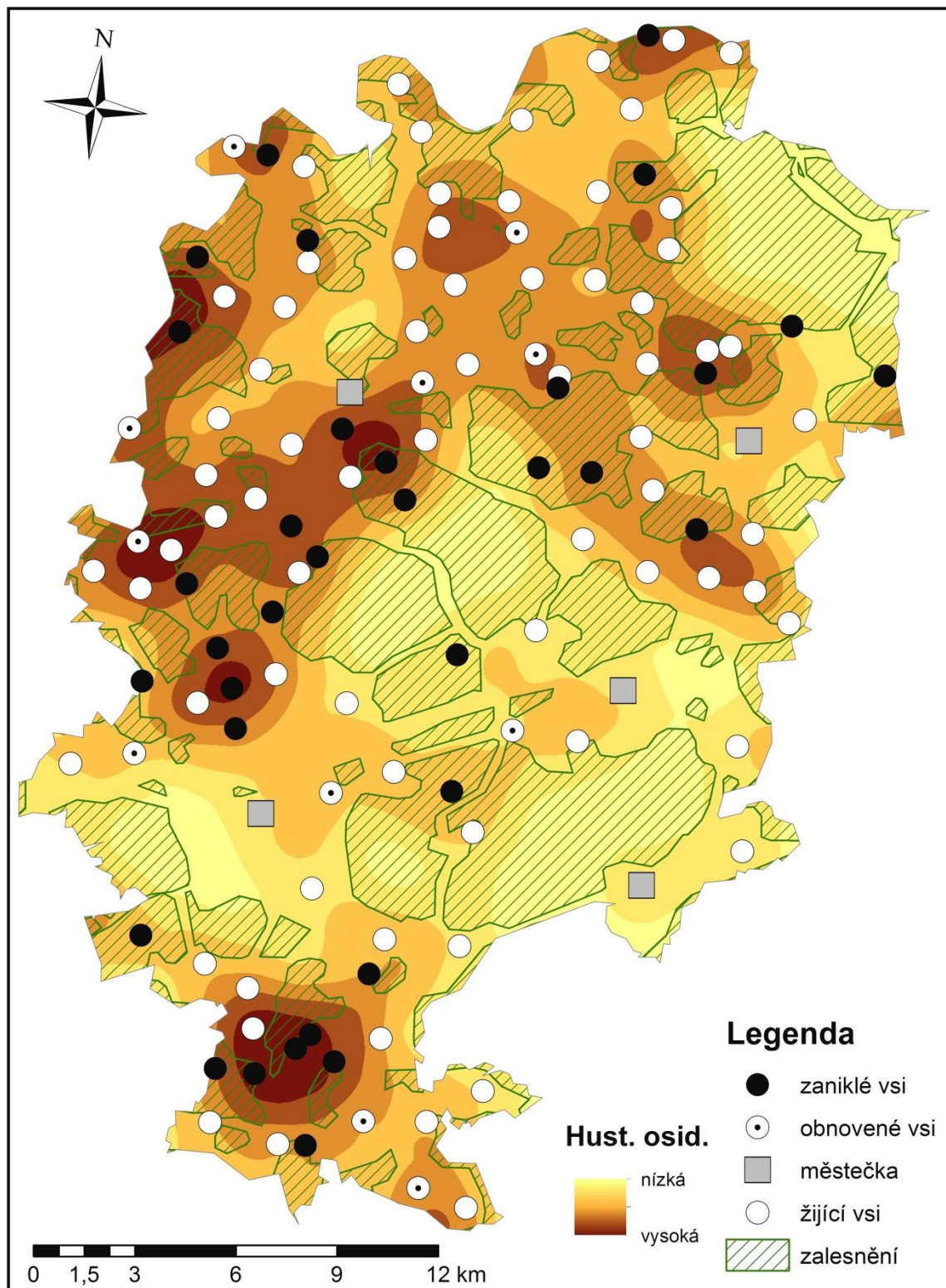
Obr. 71 – Vybraný transekt s významnými kladnými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, hutěmi v 16. stol., rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi, úrodnými půdami a potenciálními i predikovanými ložisky železné rudy na podkladu dostupnosti ze sídel na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

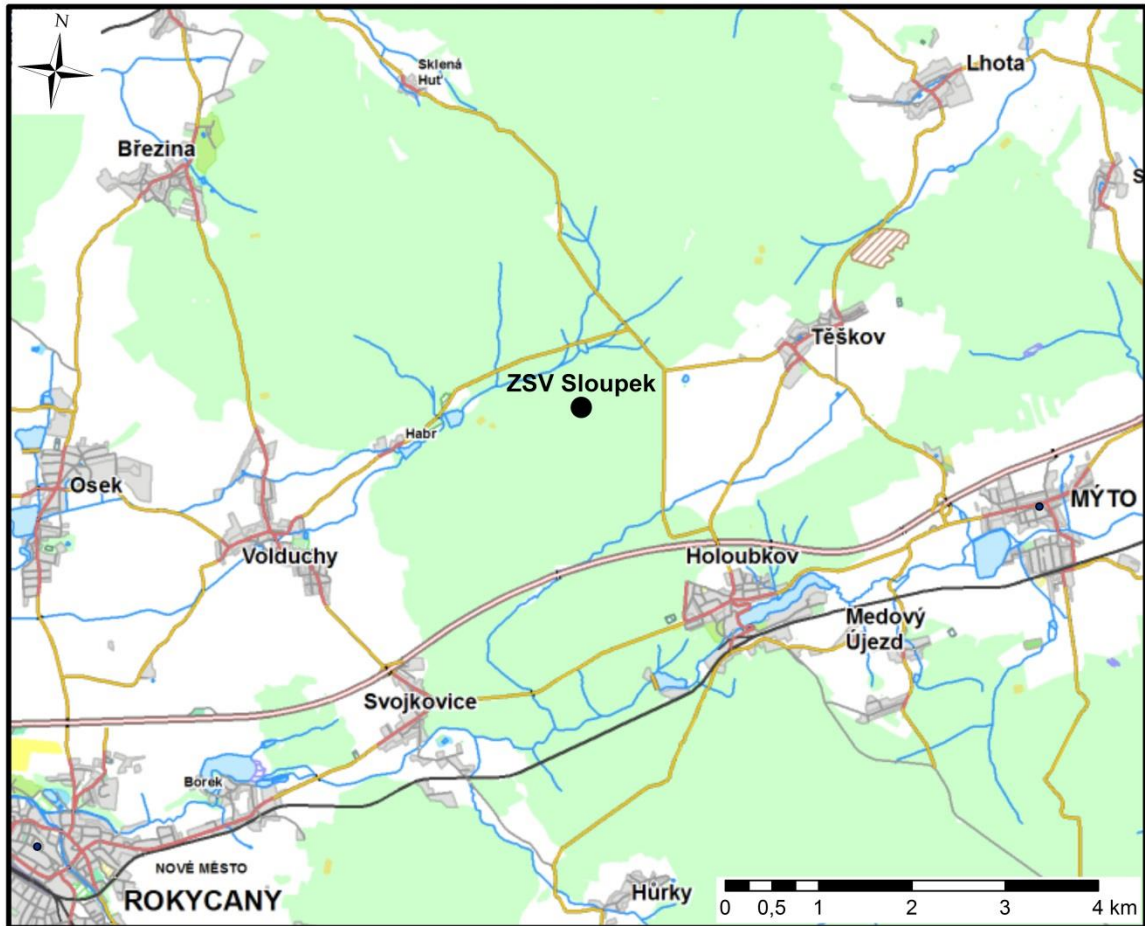
Obr. 72 – Vybraný transekt s významnými zápornými hodnotami faktorových skóre sídel s kostely, rozsahem dobře dostupného zázemí, vodotečemi, hlavními komunikacemi a úrodnými půdami na mapě sklonu svahů na Rokycansku. U zaniklých sídel je zaznamenáno současné využití jejich původního sídelního areálu.

Obr. 73 – Současné využití zaniklých sídel na podkladu hustoty osídlení v regionu na Drahanské vrchovině.

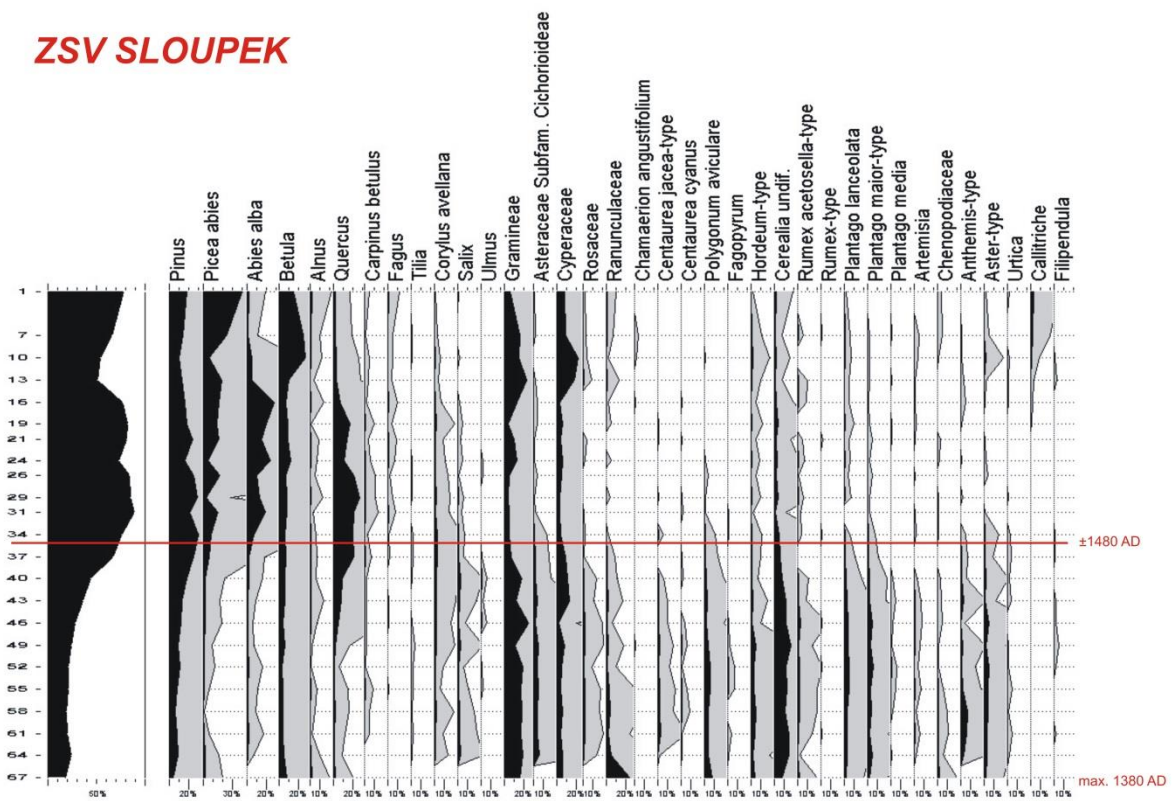

Obr. 74 – Zaniklé a žijící osídlení s rozsahem současného zalesnění na podkladu hustoty osídlení na Rokycansku.

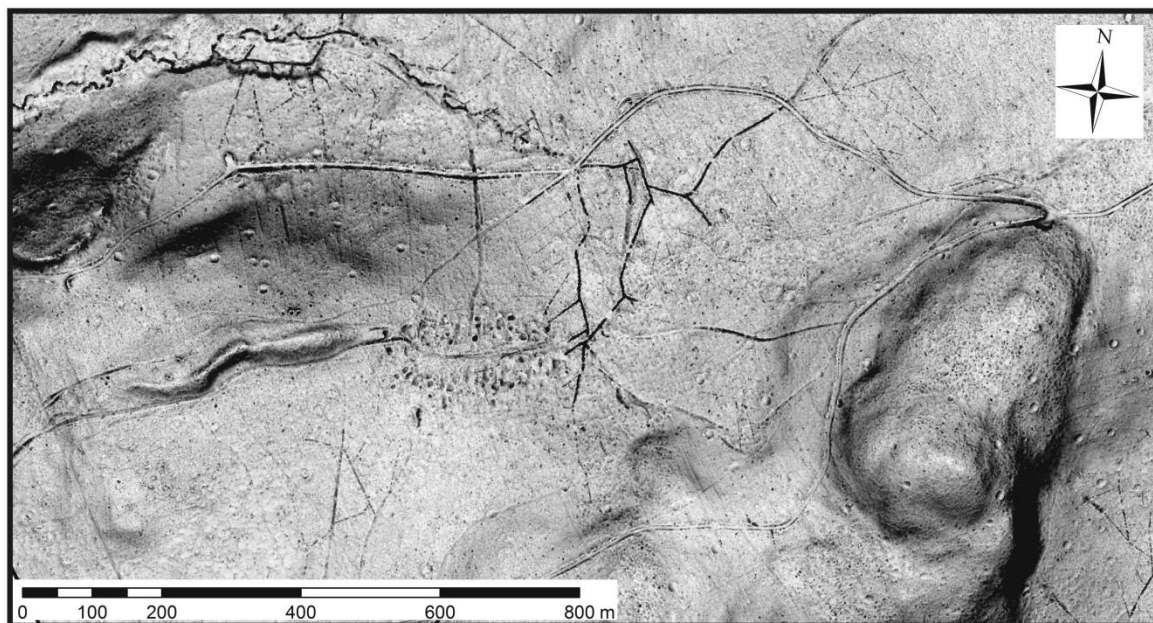

Obr. 75 – Poloha zaniklé vsi Sloupek na Rokycansku na polohopisné mapě.

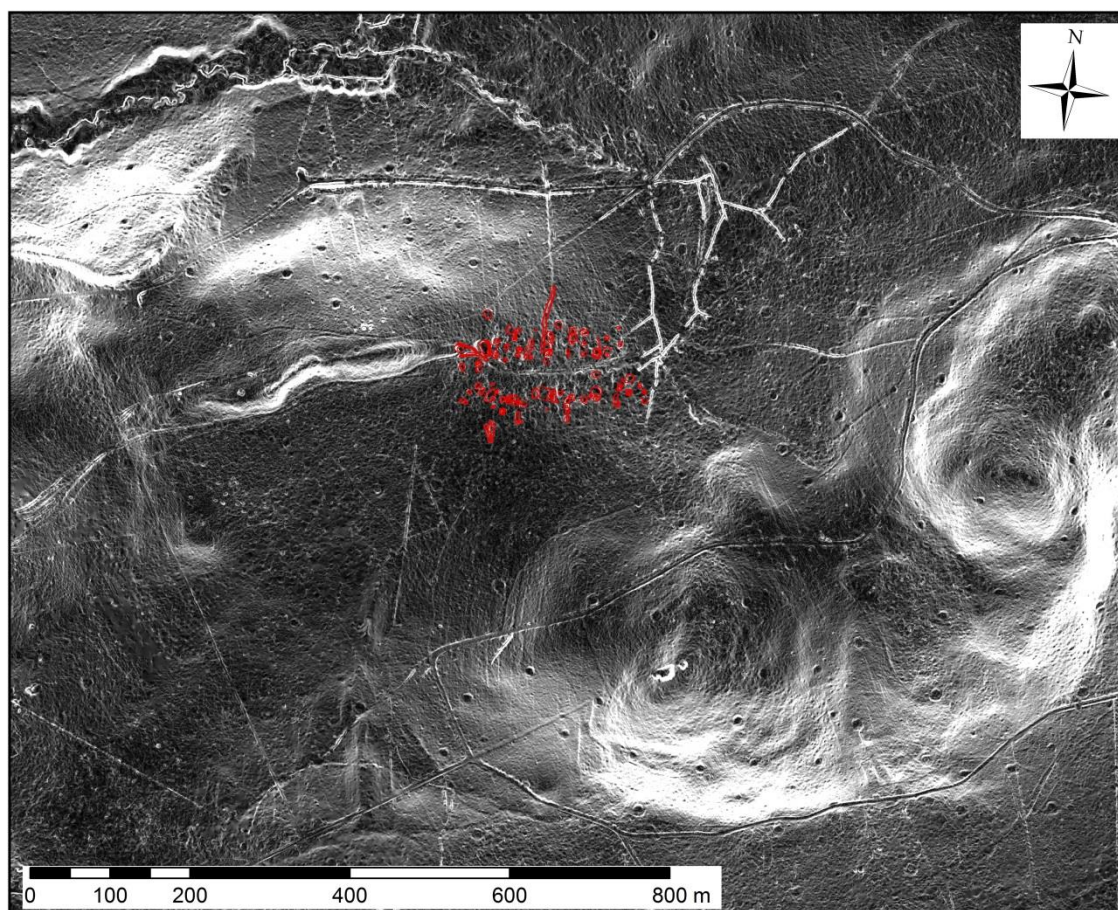
ZSV SLOUPEK

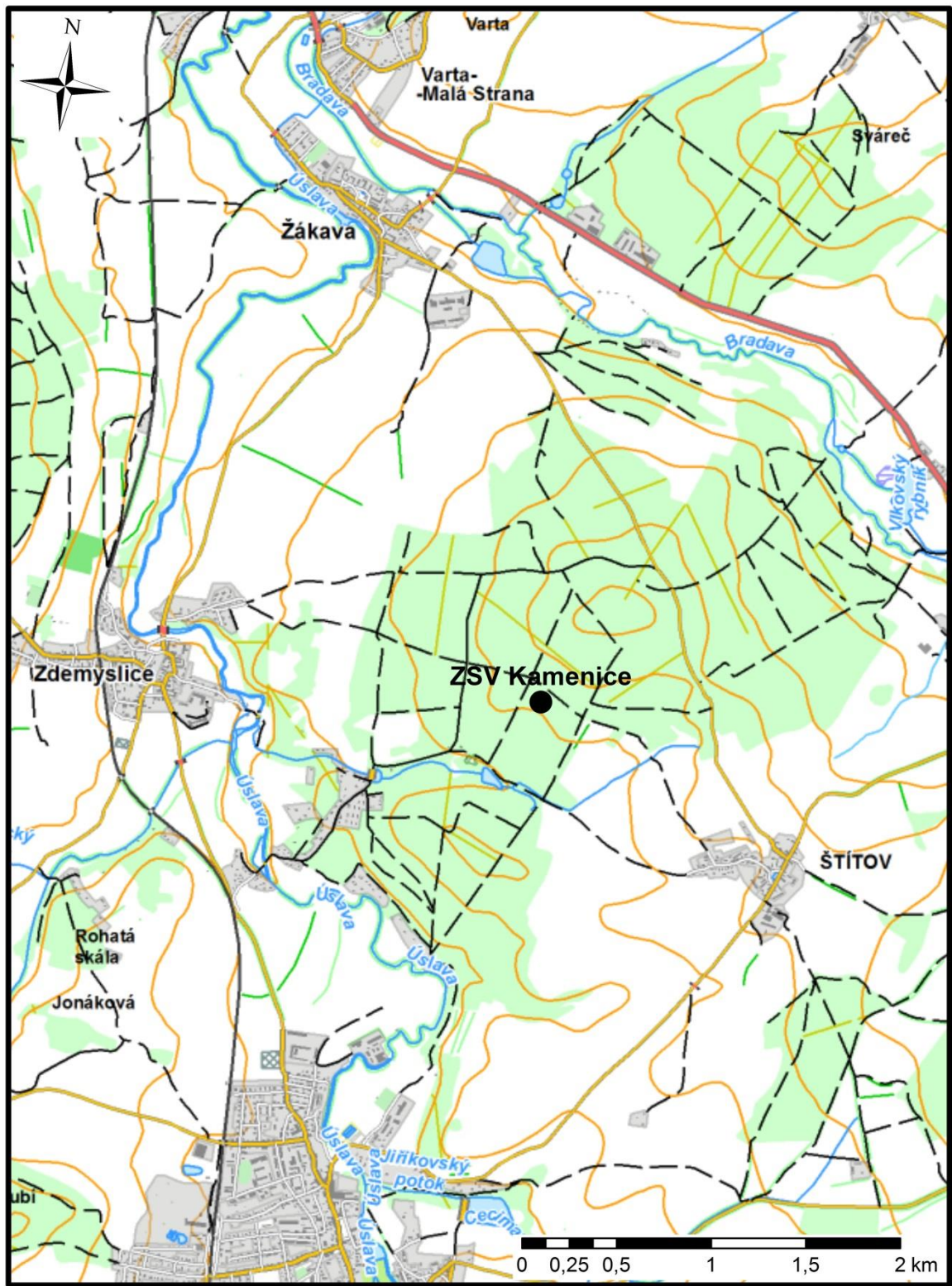
Obr. 76 – Pylový profil z vodní nádrže na zaniklém Sloupku na Rokycansku.

Obr. 77 – Vizualizace ALS (Sky-view Factor) zaniklé vsi Sloupek a jejího zázemí na Rokycansku.

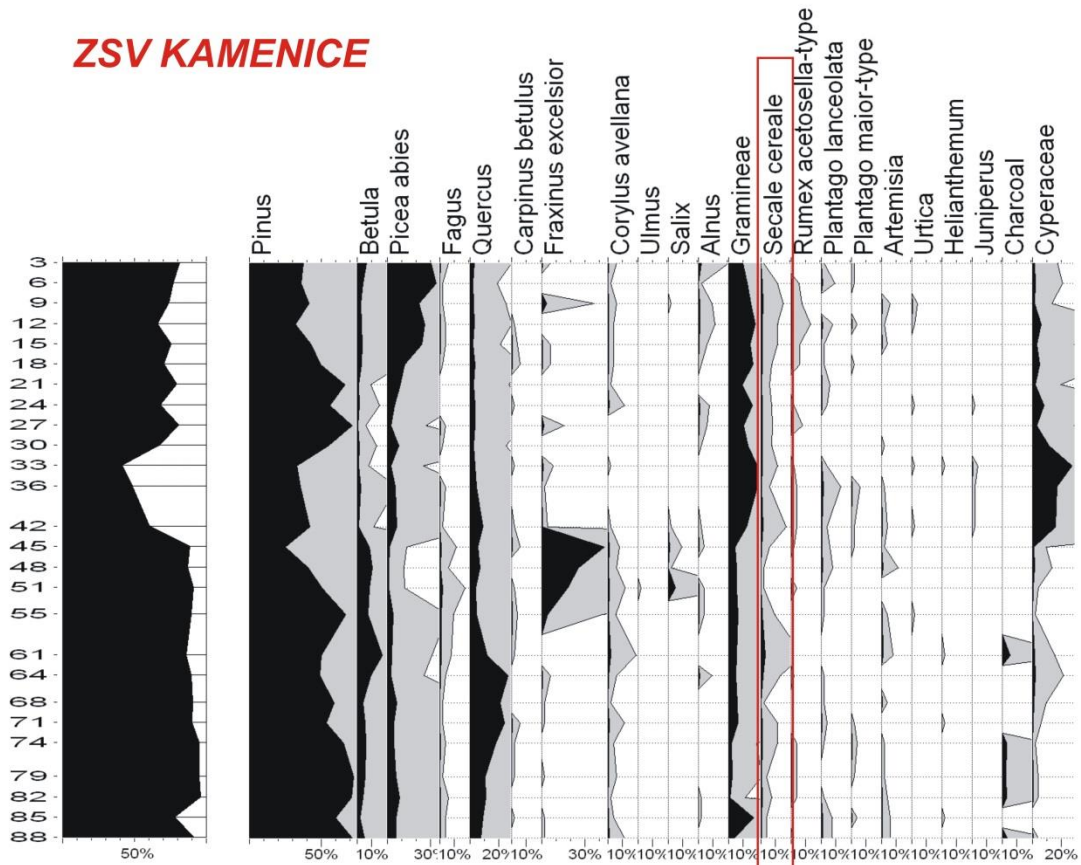

Obr. 78 – Vizualizace ALS (analýza svažitosti) zaniklé vsi Sloupek (červeně vyznačeny reliéfní tvary intravilánu) a jejího zázemí na Rokycansku.

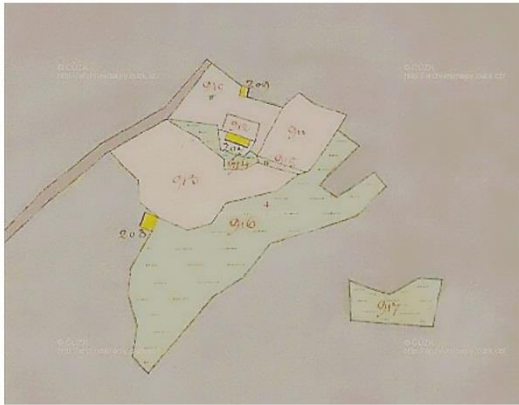
Obr. 79 – Poloha zaniklé vsi Kamenice na Blovicku na polohopisné mapě.

ZSV KAMENICE

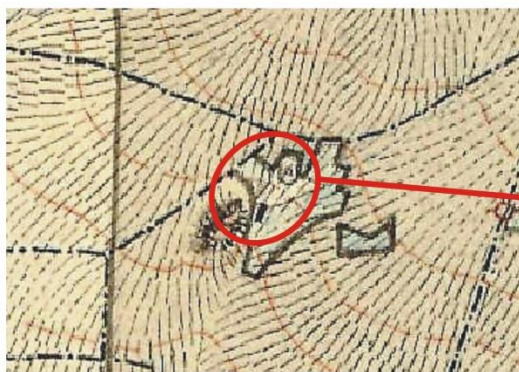

Obr. 80 – Pylový profil z vodní nádrže zaniklé vsi Kamenice na Blovicu.

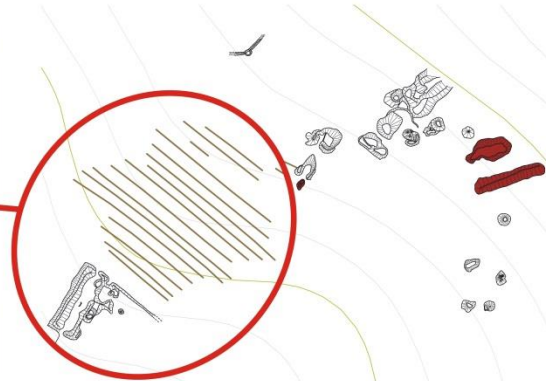
1838

1844-45

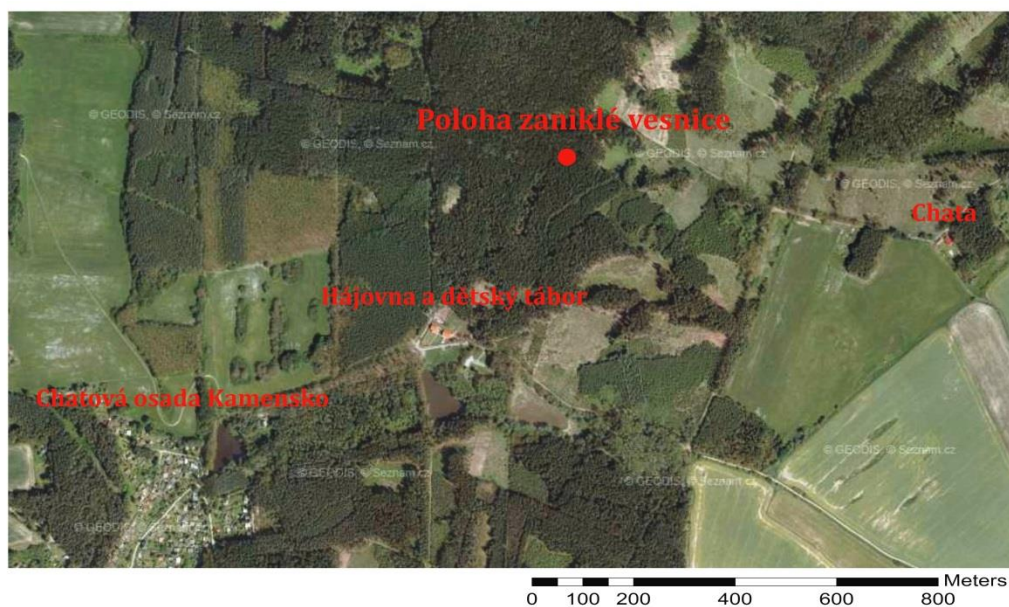

1879

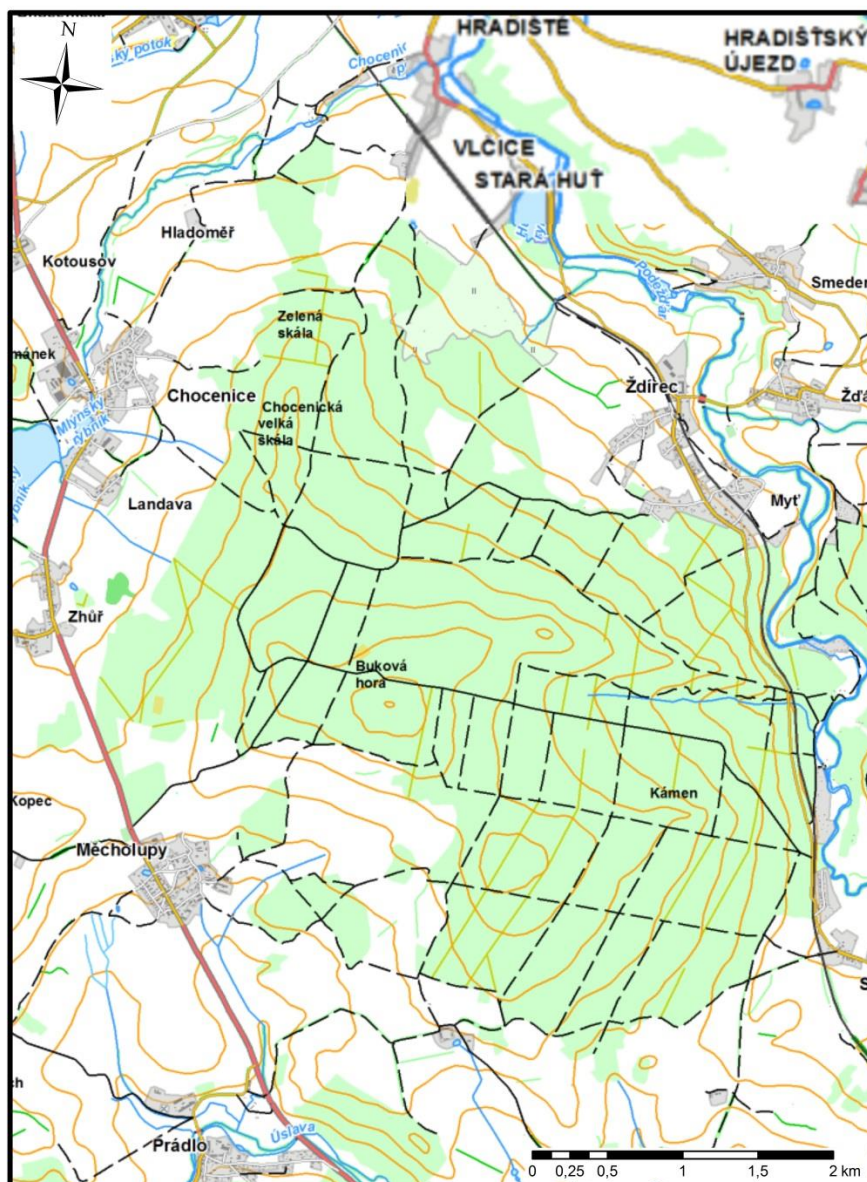

Obr. 81 – Intravilán zaniklé vsi Kamenice na Blovicu s relikty hájovny a plužinou (zaměřeno totální stanicí; vpravo dole) a jeho zobrazení na historických mapových podkladech (Stabilní katastr, II. a III. vojenské mapování).

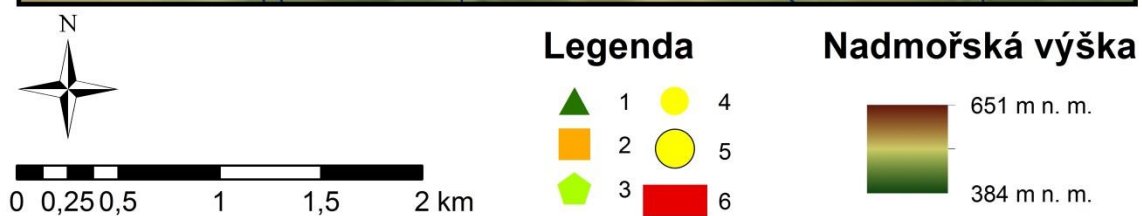
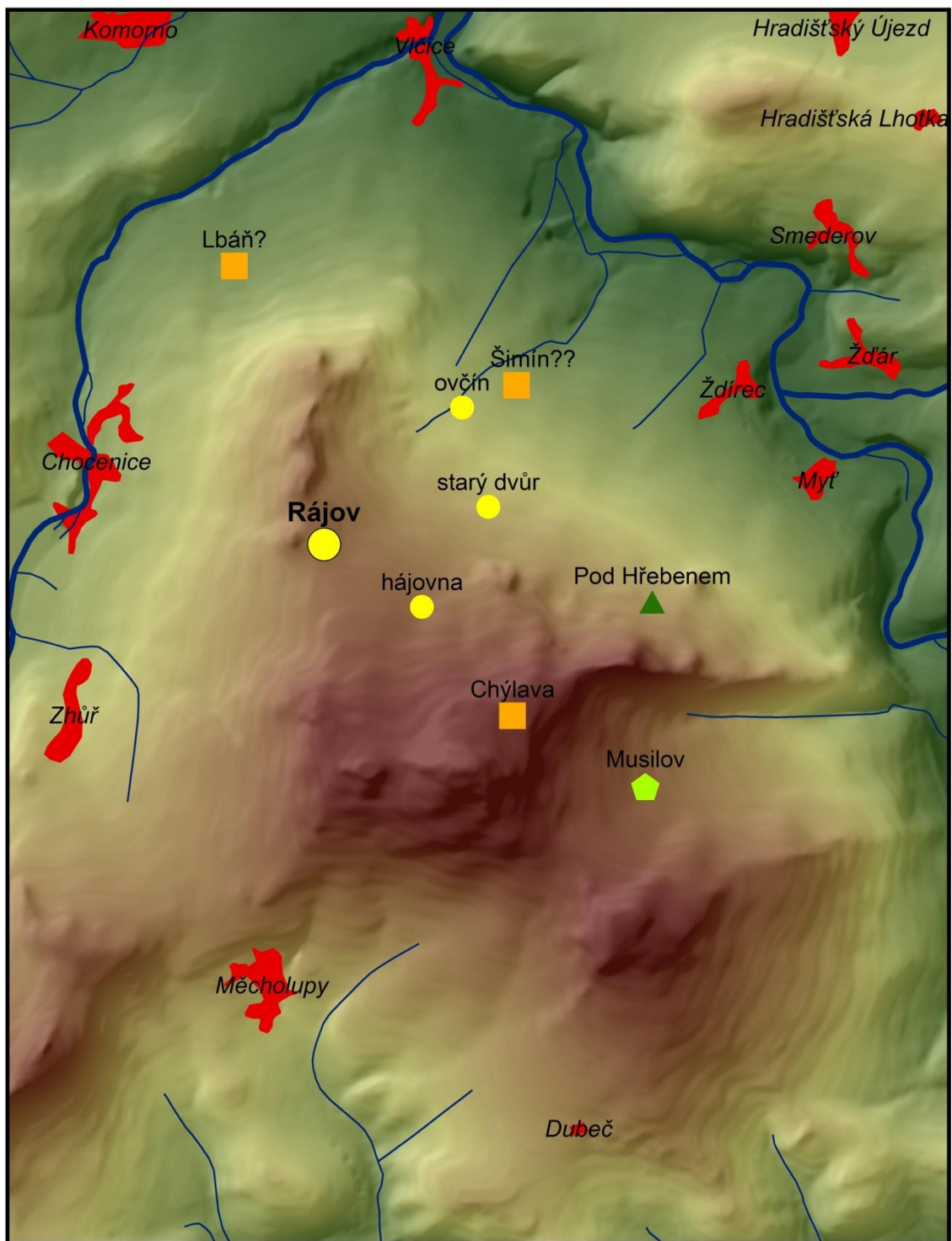

Obr. 82 – Ortofoto původního sídelního areálu zaniklé vsi Kamenice na Blovicu s vyznačením existujících residenčních areálů.

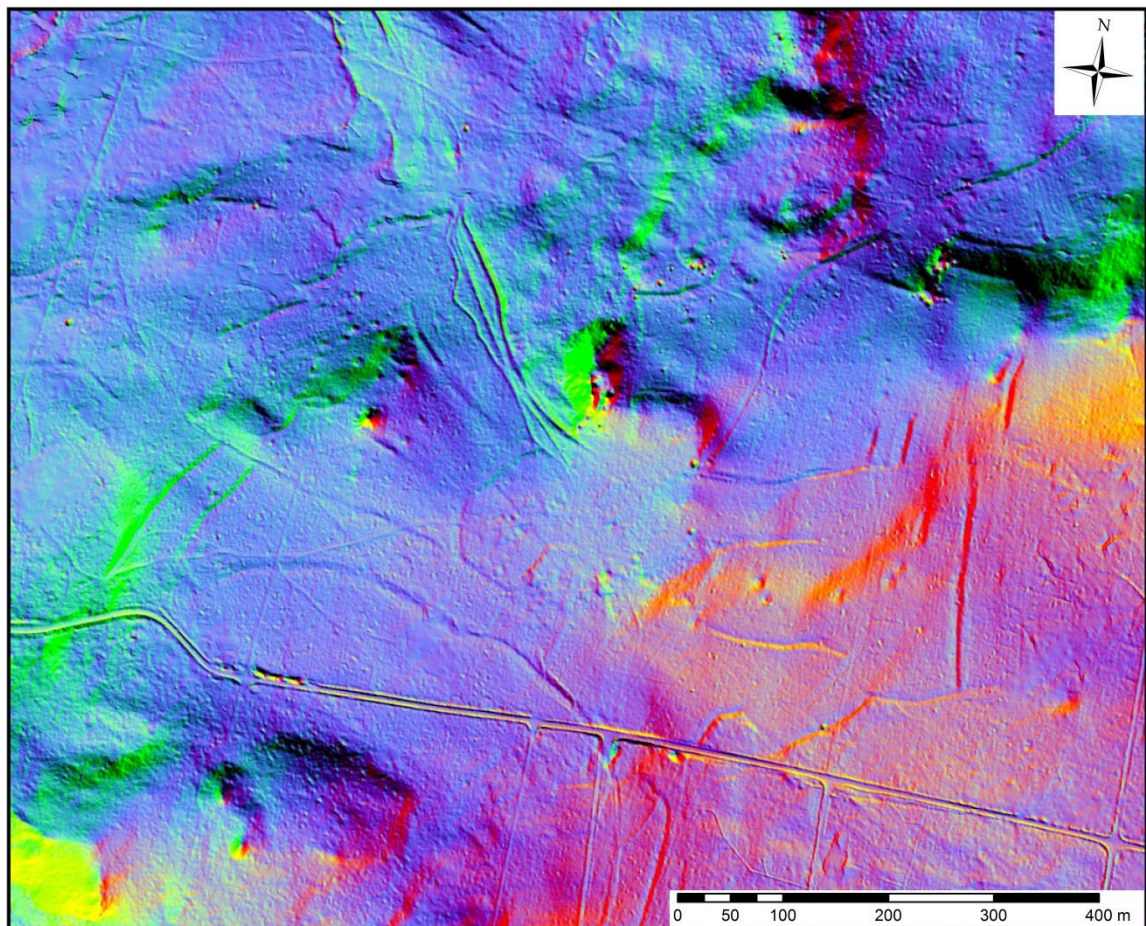
Obr. 83 – Poloha polesí Chýlava na Blovicu na polohopisné mapě.

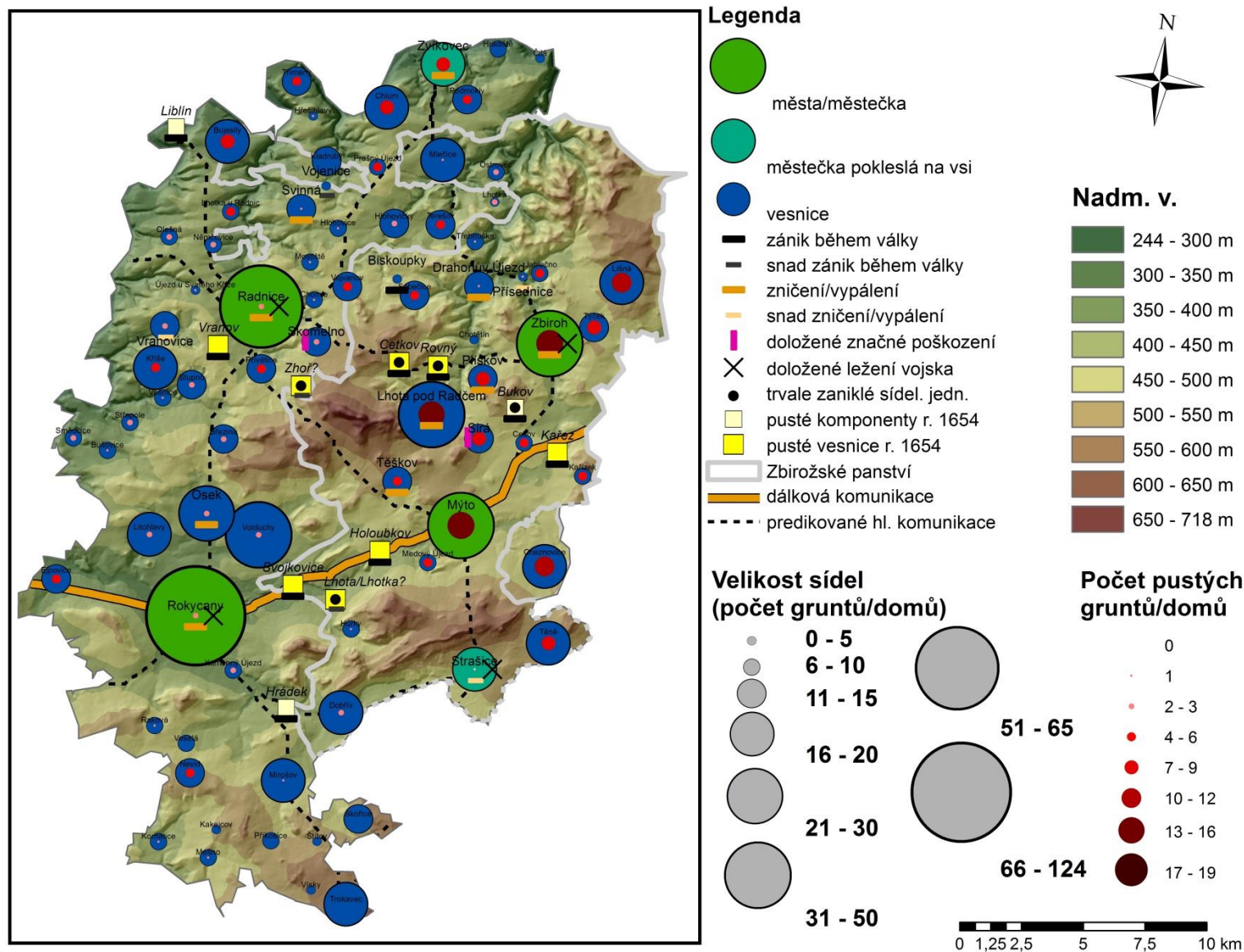
Obr. 84 - Přehled sídelních jednotek dokumentovaných v polesí Chýlava na výškopisném modelu. 1 - raně/vrcholně středověká ves, 2 - vrcholně/pozdně středověké osídlení, 3 - novověká ves, 4 - menší sídelní jednotky v novověku, 5 - dvůr Rájov, 6 - intravilány současných sídel.

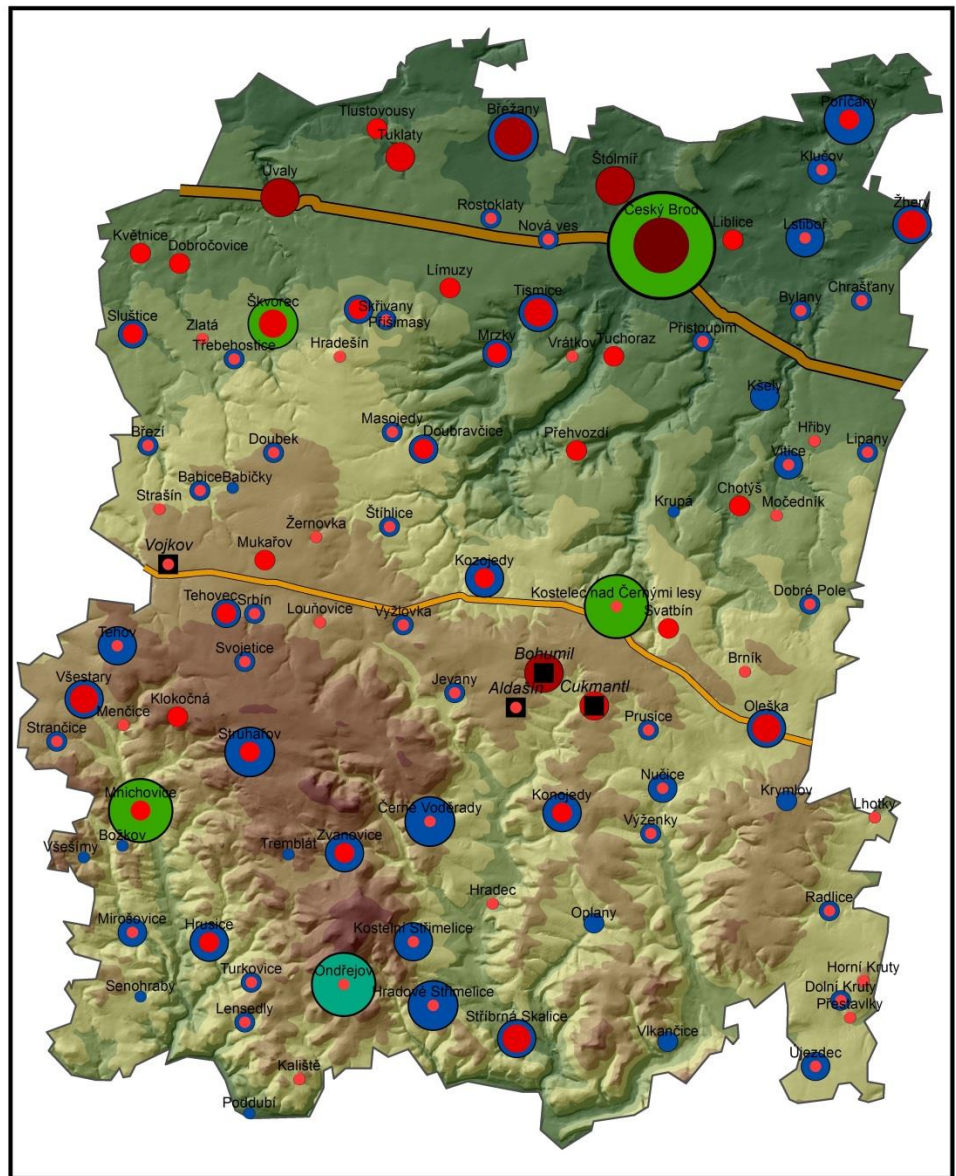
Obr. 85 – Pohled na polesí Chýlava (foceno ze SZ, severně od Chocenic). Šipka označuje polohu zaniklého mladšího dvora Rájov.

Obr. 86 – Vizualizace ALS (RGB kompozice prvních tří hlavních komponent) zaniklé vsi Chýlava.

Obr. 87 – Přehled velikostí sídel podle počtu usedlostí a podílem pustých gruntů (podle Berní ruly) společně s pustými a trvale zaniklými vesnicemi, hlavními komunikacemi, událostmi během třicetileté války a rozsahem Zbirožského panství na výškopisném modelu Rokycanska.

Legenda

- města/městečka
- městečka pokleslá na ves
- vesnice
- trvale zaniklé vsi
- dálná komunikace 1. řádu
- dálná komunikace 2. řádu

Nadm. v.

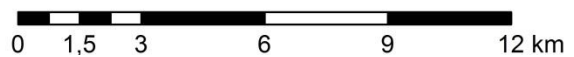
- 195 - 250 m
- 250 - 300 m
- 300 - 350 m
- 350 - 400 m
- 400 - 450 m
- 450 - 500 m
- 500 - 543 m

Počet pustých gruntů/domů

- 0
- 1 - 5
- 6 - 10
- 11 - 15
- 16 - 20
- 96

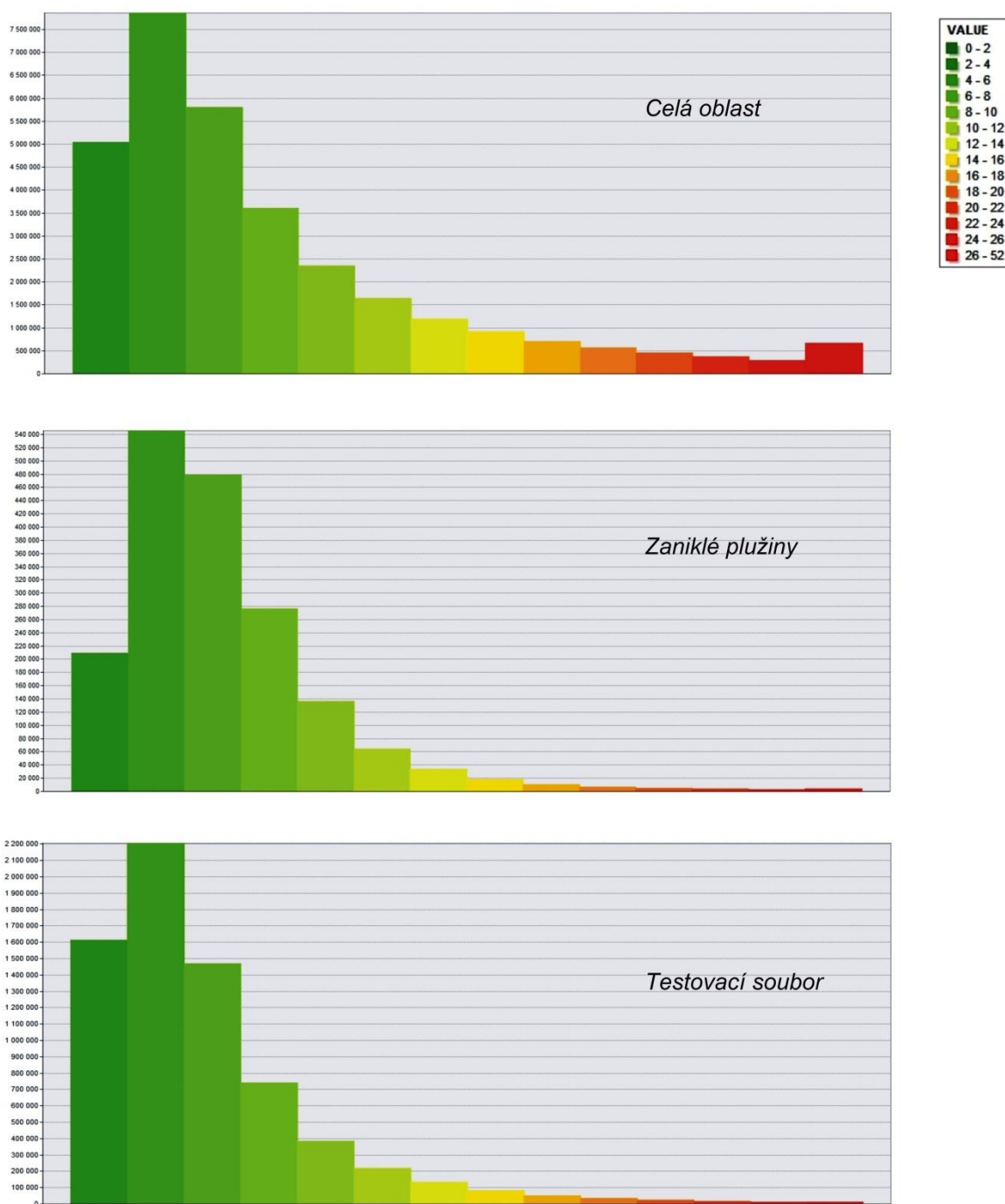
Velikost sídel počet gruntů/domů

- 1 - 5
- 6 - 10
- 11 - 15
- 16 - 20
- 21 - 30
- 31 - 50
- 135

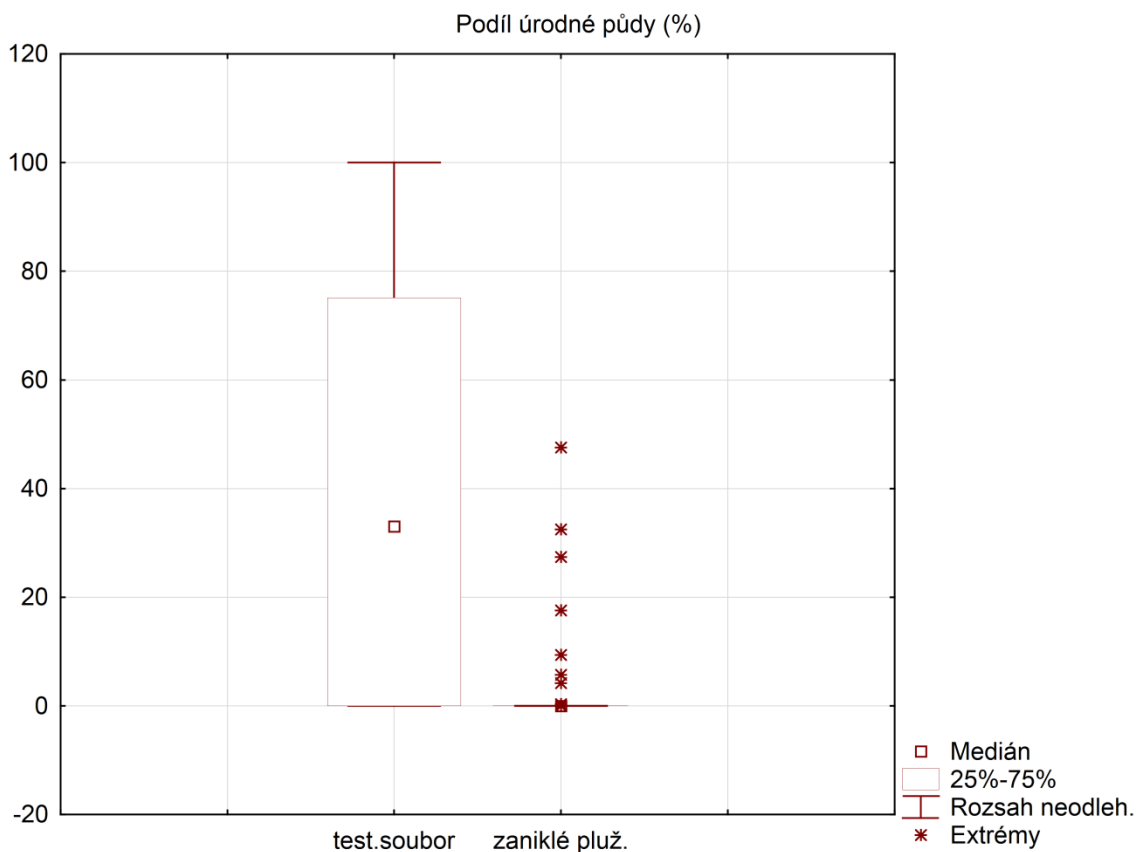

Obr. 88 – Přehled velikostí sídel podle počtu usedlostí a podílem pustých gruntů (podle Berní ruly) společně s trvale zaniklými vesnicemi a hlavními komunikacemi na výškopisném modelu širší oblasti Černokostelecka.

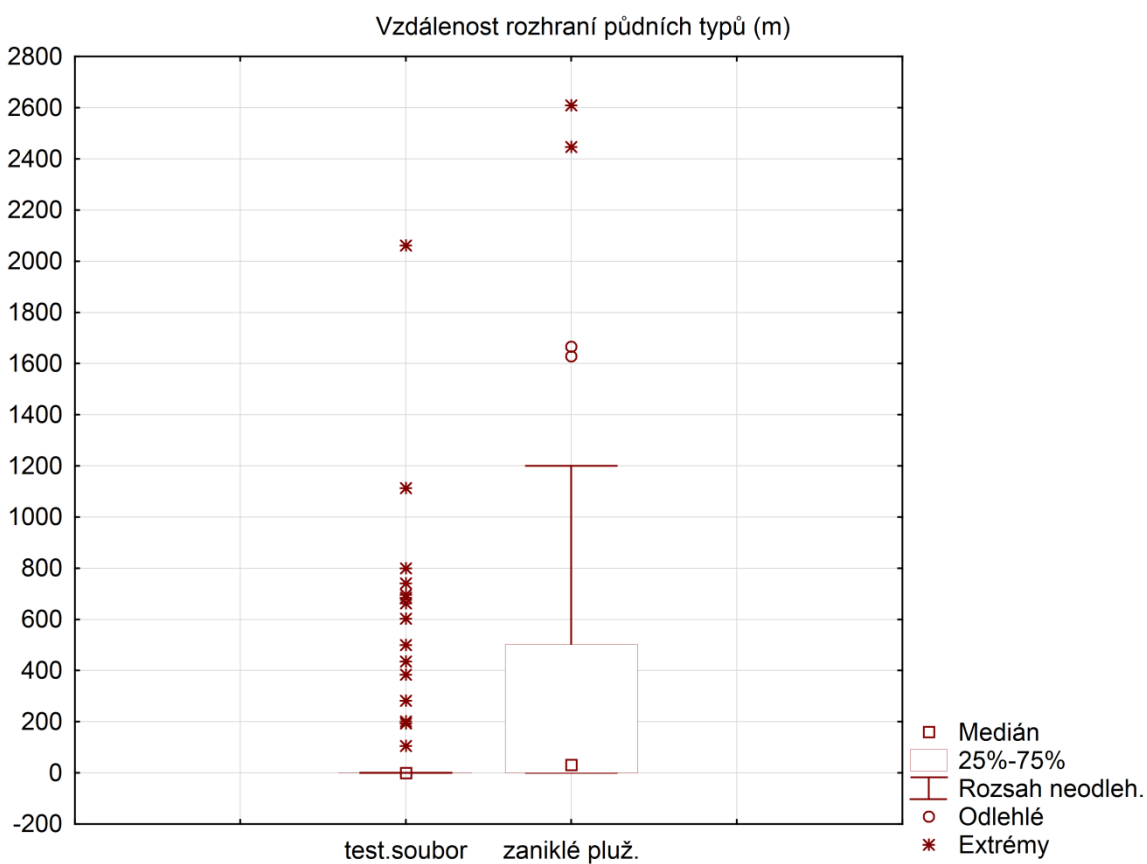
GRAFICKÉ PŘÍLOHY

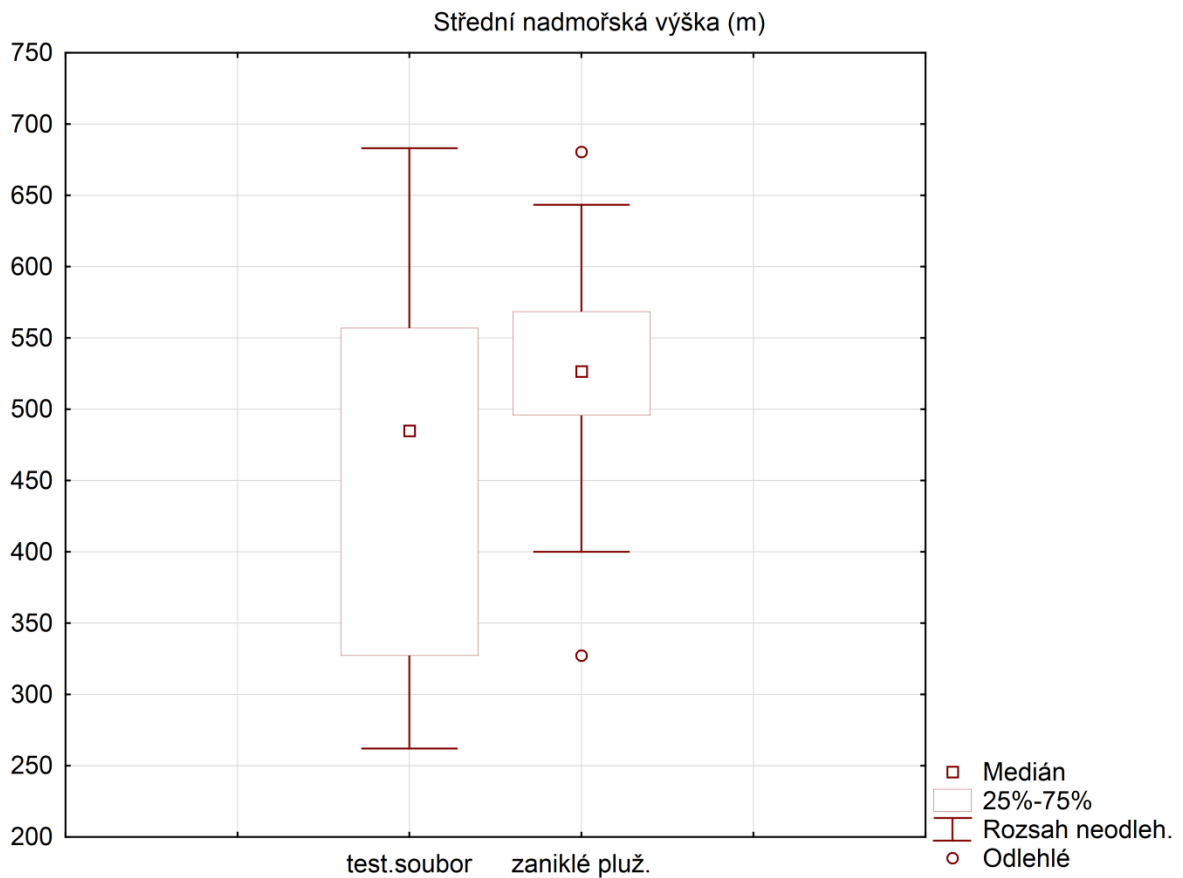
Graf 1 – Sloupcový diagram s kategoriemi sklonů svahů pro všechny polní systémy, zaniklé plůžiny a testovací soubor v regionu na Dražanské vrchovině.

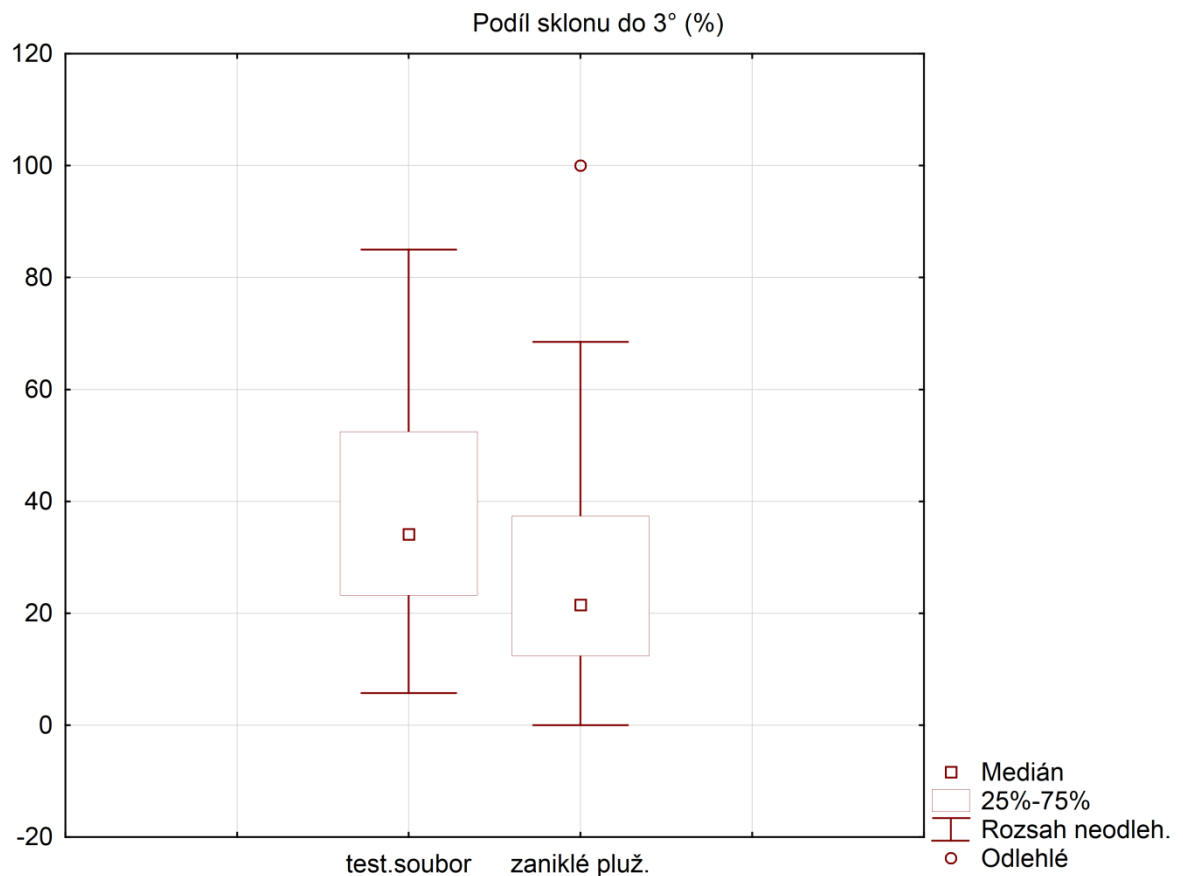
Graf 2 – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu úrodné půdy regionu na Dražanské vrchovině.

Graf 3 – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti rozhraní půdních typů v regionu na Dražanské vrchovině.

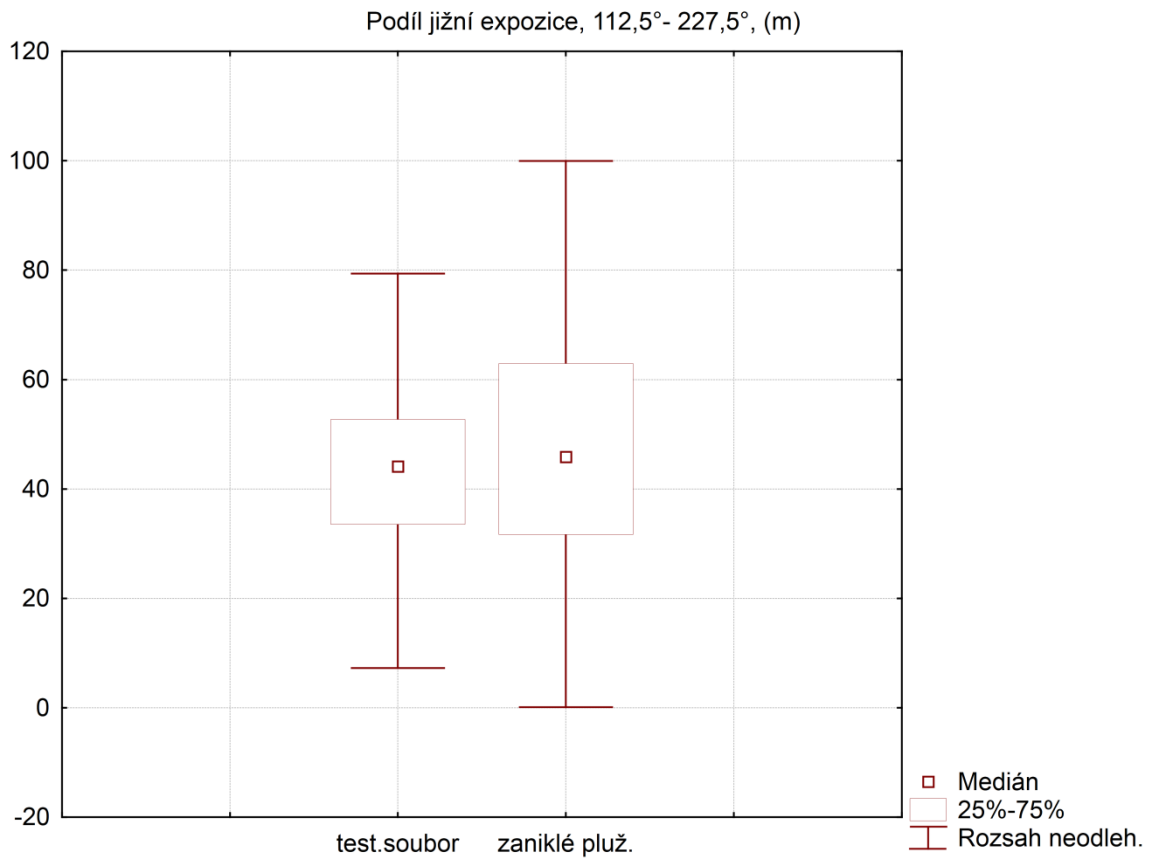

Graf 4 – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot střední nadmořské výšky v regionu na Dražanské vrchovině.

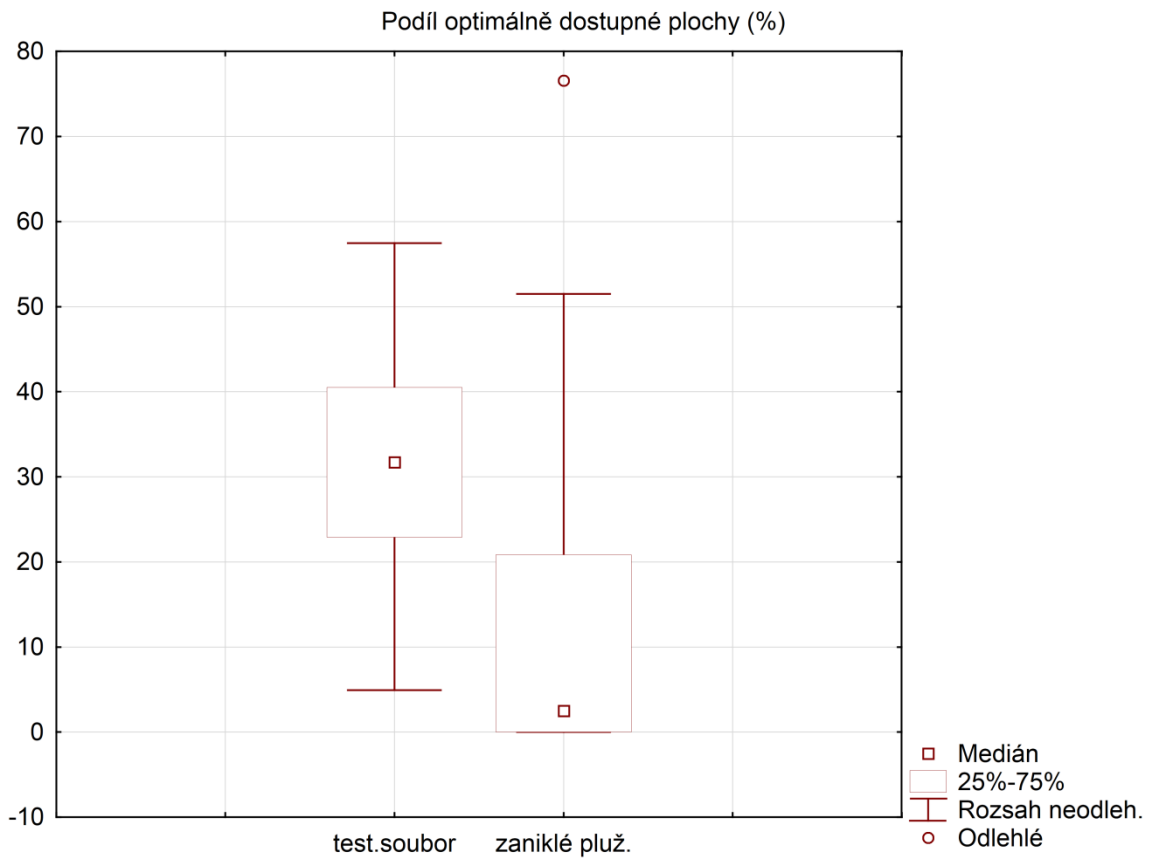

Graf 5 – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu sklonu do 3° v regionu na Dražanské vrchovině.

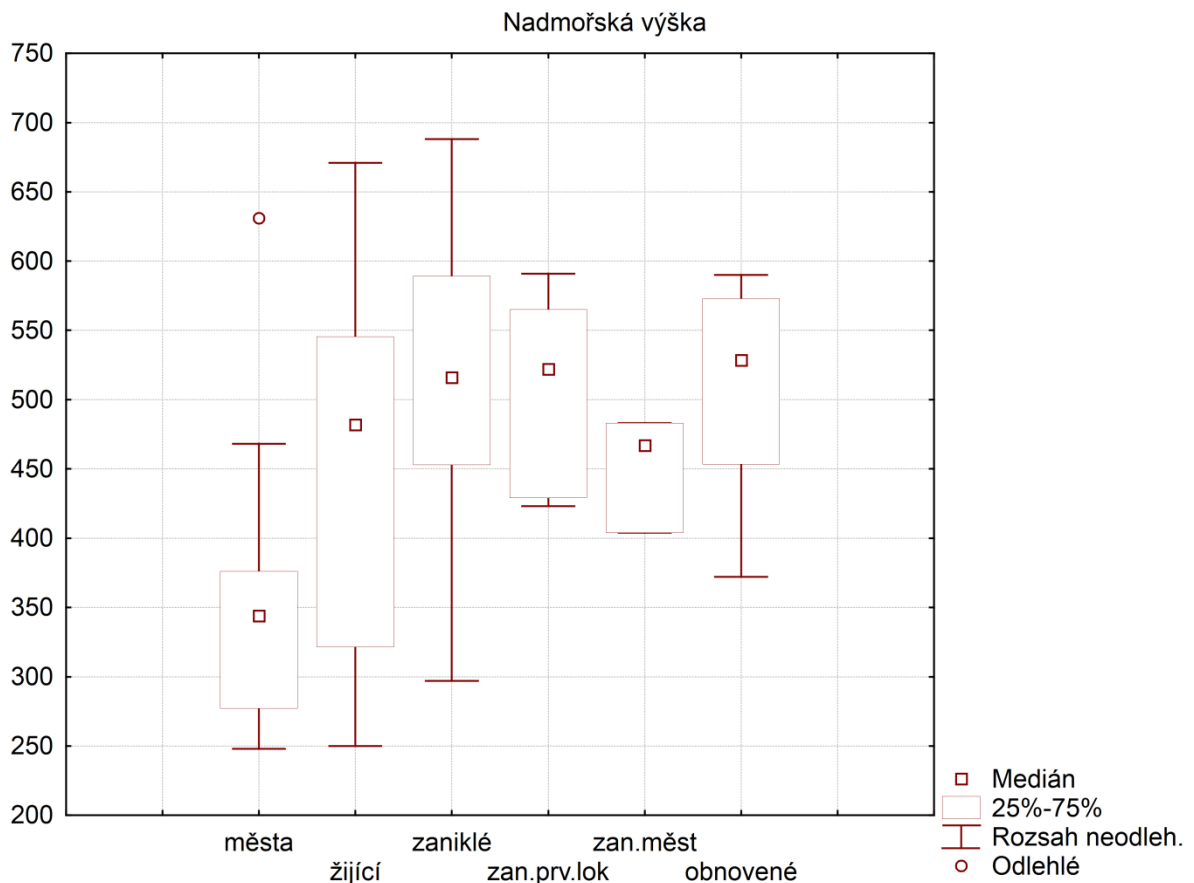

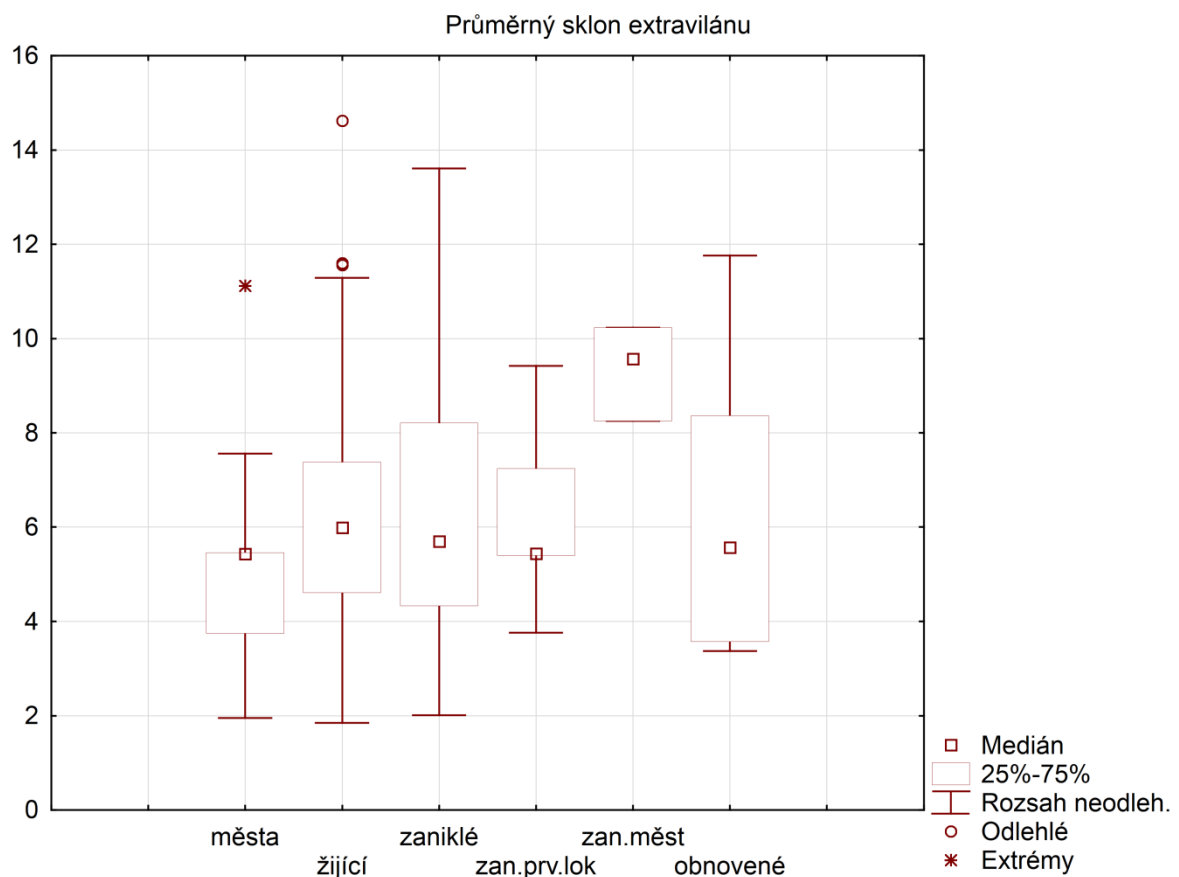
Graf 6 – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu jižní expozice v regionu na Dražanské vrchovině.

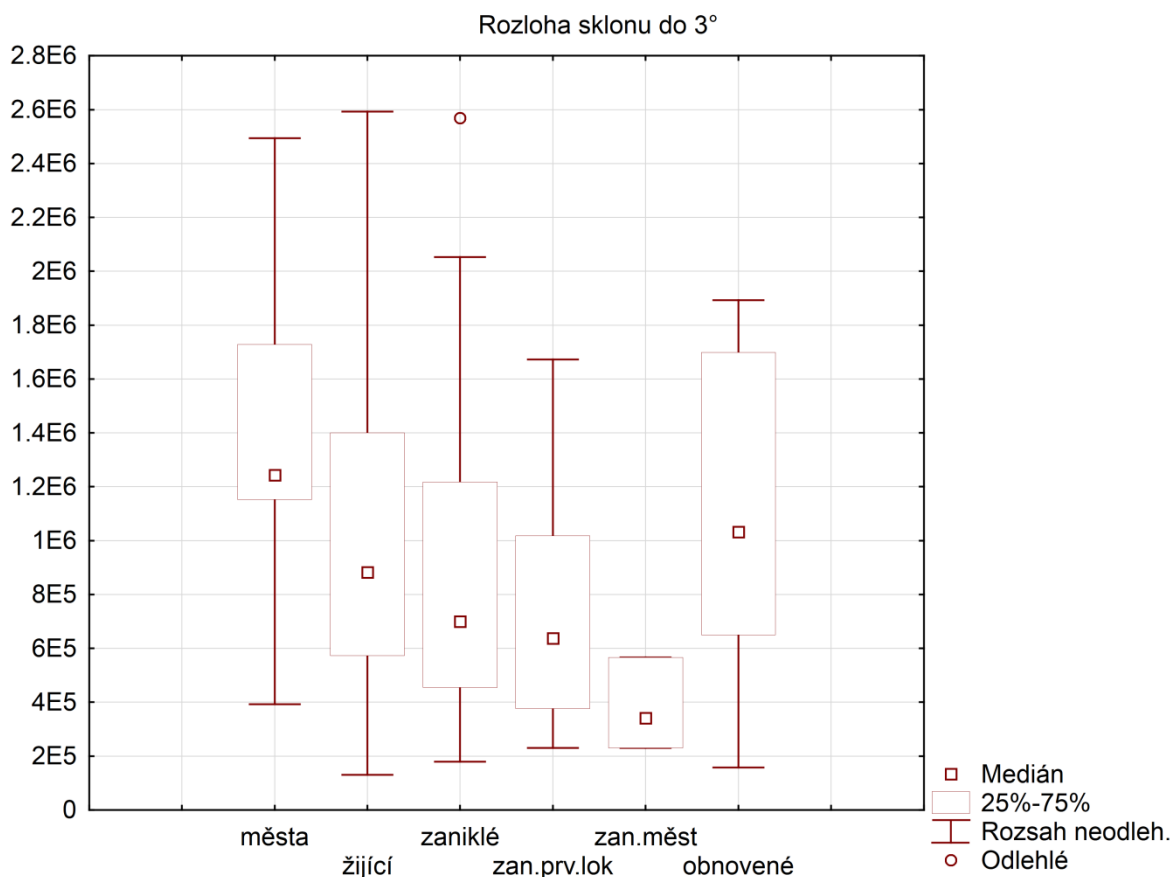
Graf 7 – Krabicové grafy testovacího souboru polností a zaniklých plužin zobrazující rozpětí hodnot podílu optimálně dostupné plochy v regionu na Dražanské vrchovině.

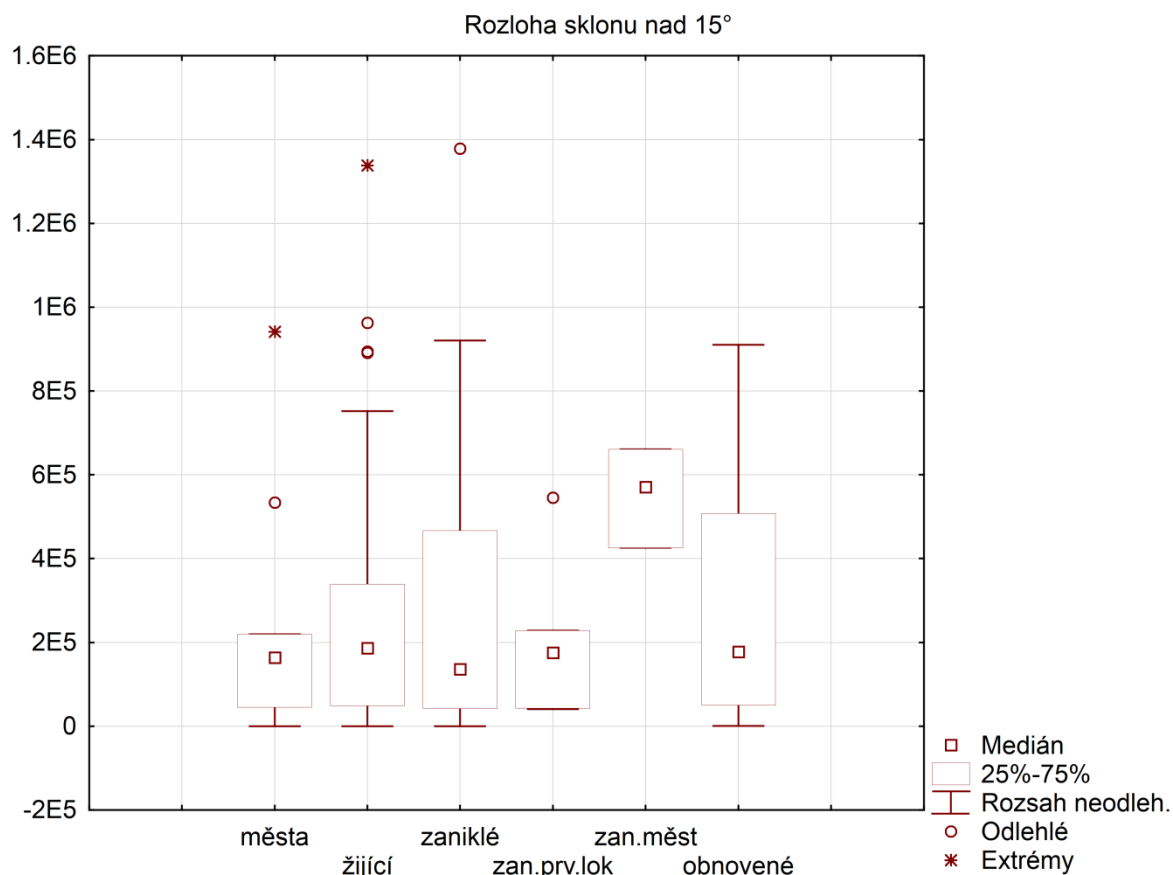
Graf 8 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot nadmořské výšky v regionu na Dražanské vrchovině.

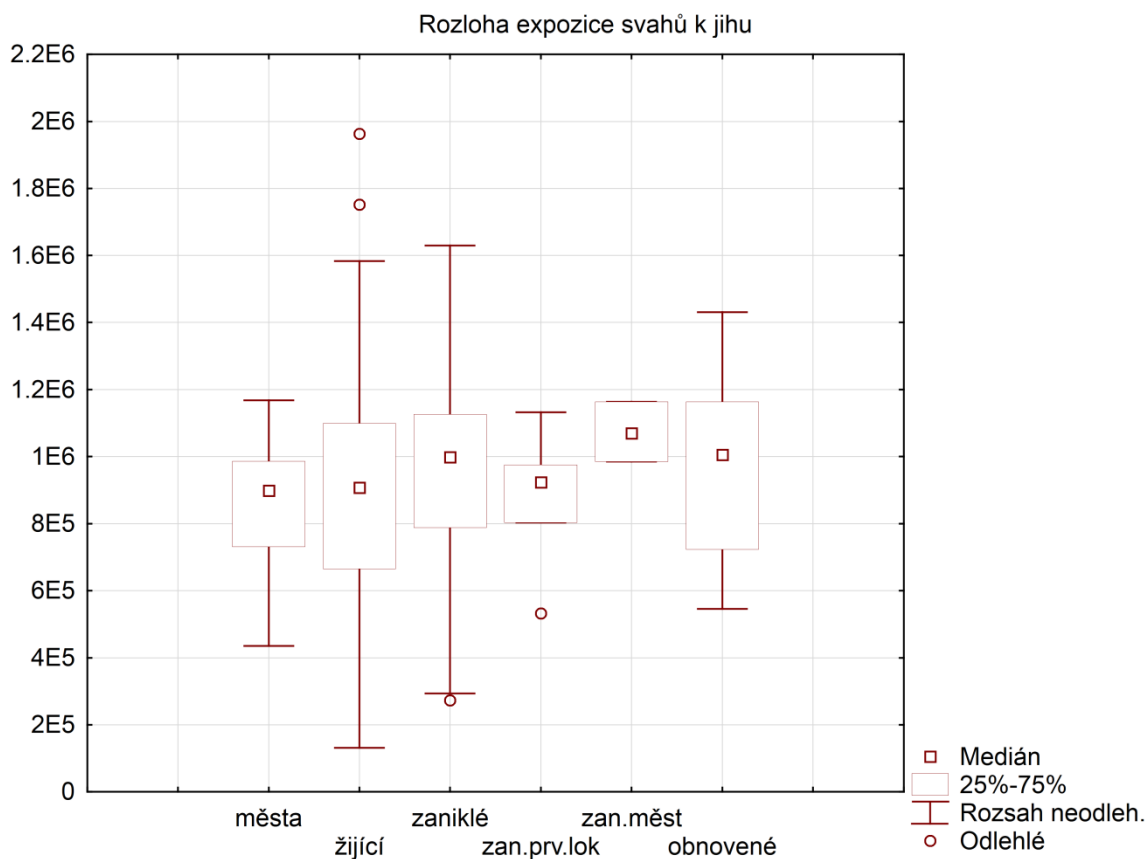
Graf 9 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot průměrného sklonu extravilánu v regionu na Dražanské vrchovině.

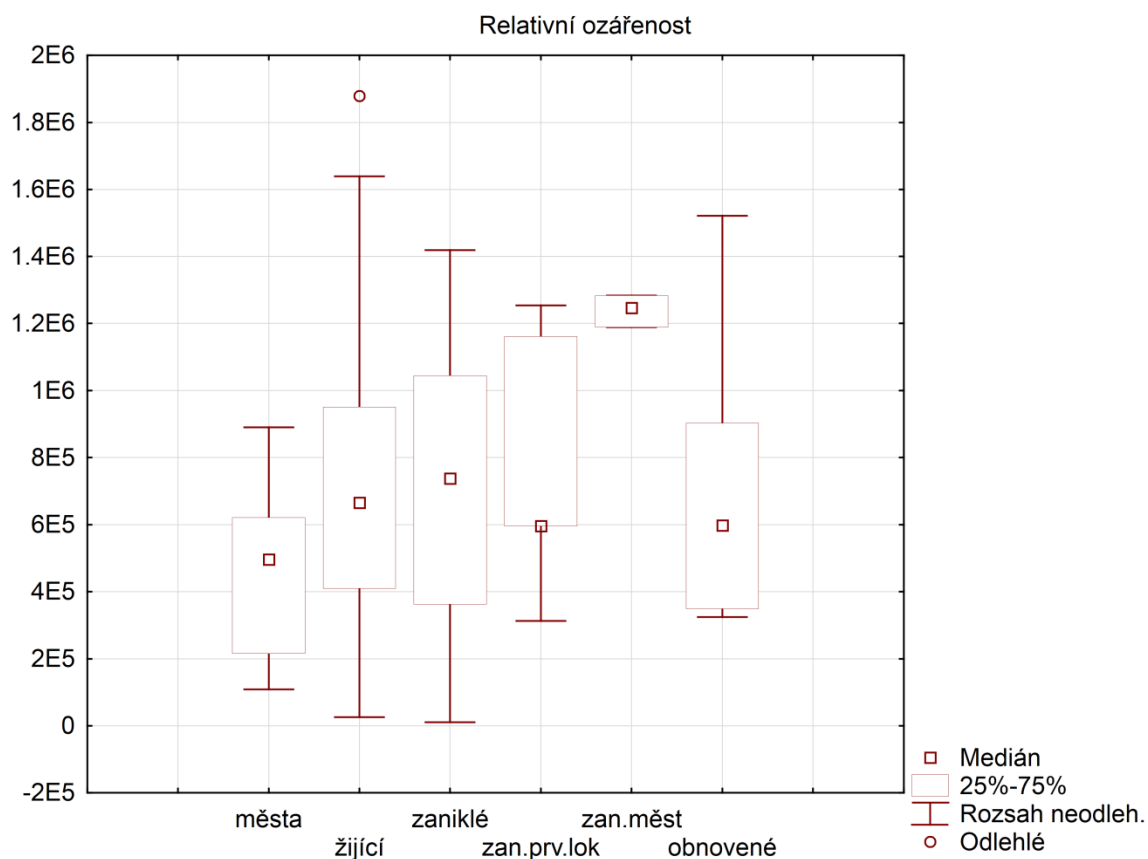
Graf 10 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu do 3° v regionu na Dražanské vrchovině.

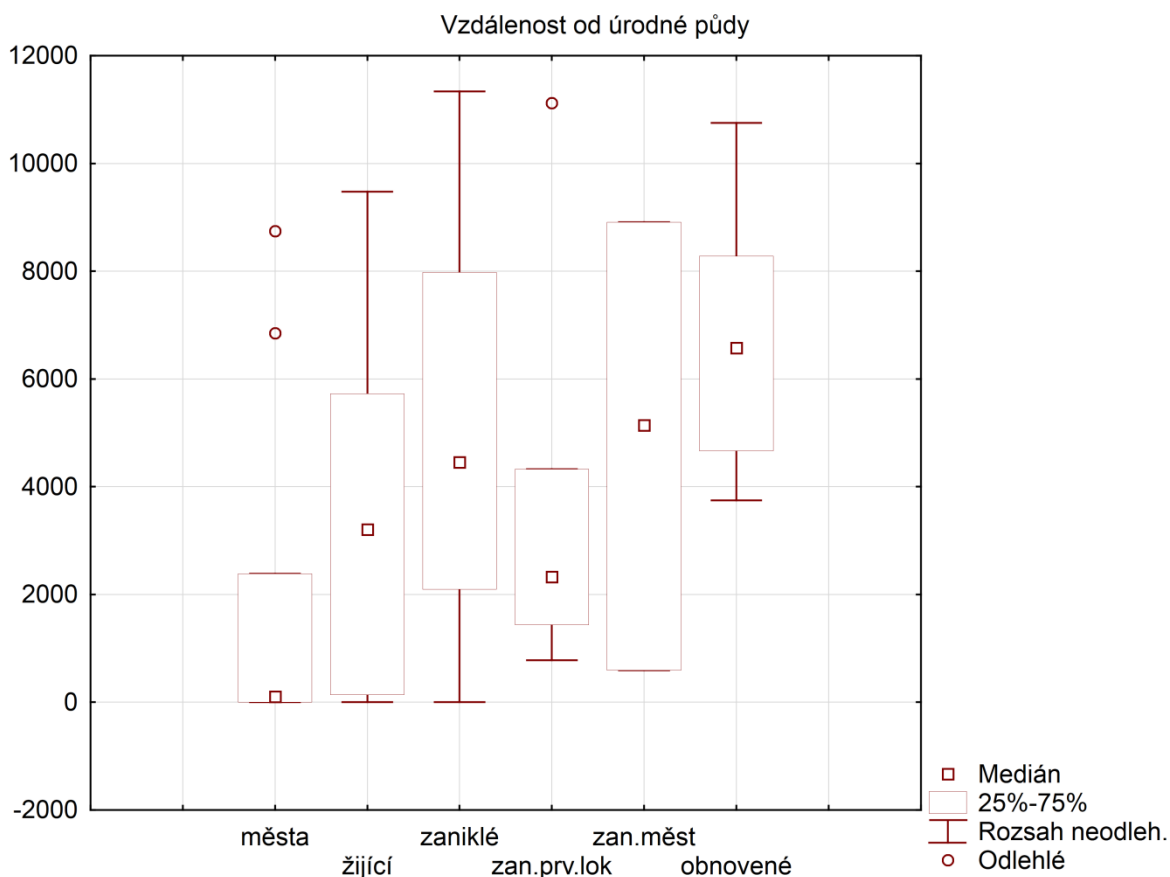
Graf 11 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu nad 15° v regionu na Dražanské vrchovině.

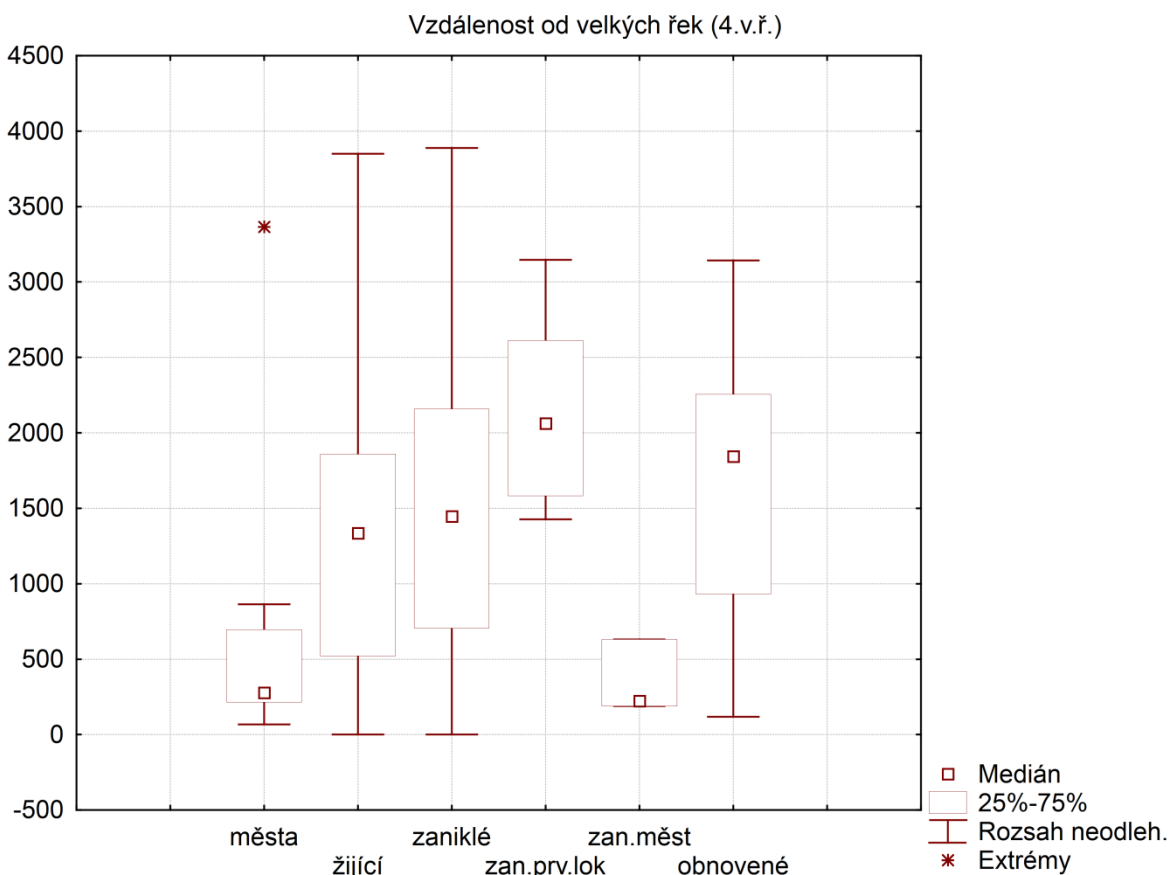
Graf 12 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy jižní expozice svahů extravilánu v regionu na Dražanské vrchovině.

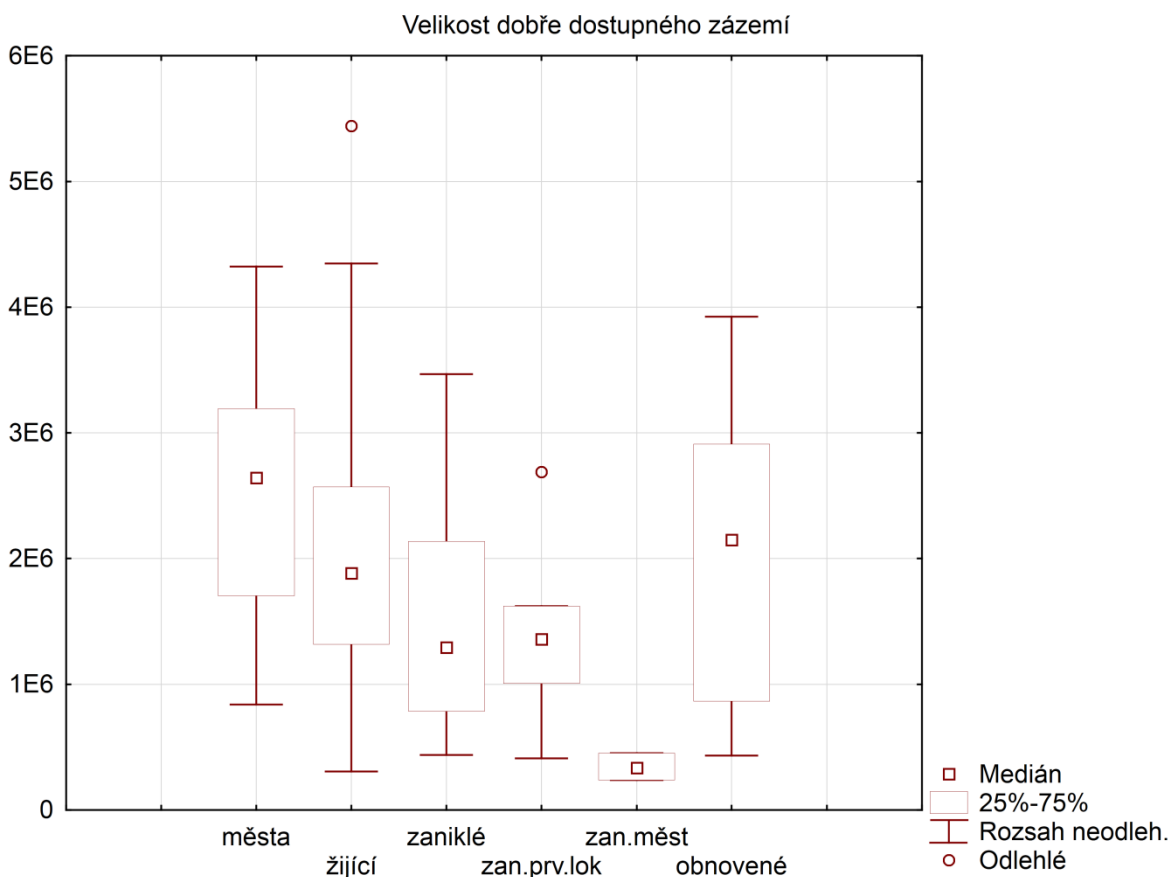
Graf 13 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot relativní ozářenosti v regionu na Dražanské vrchovině.

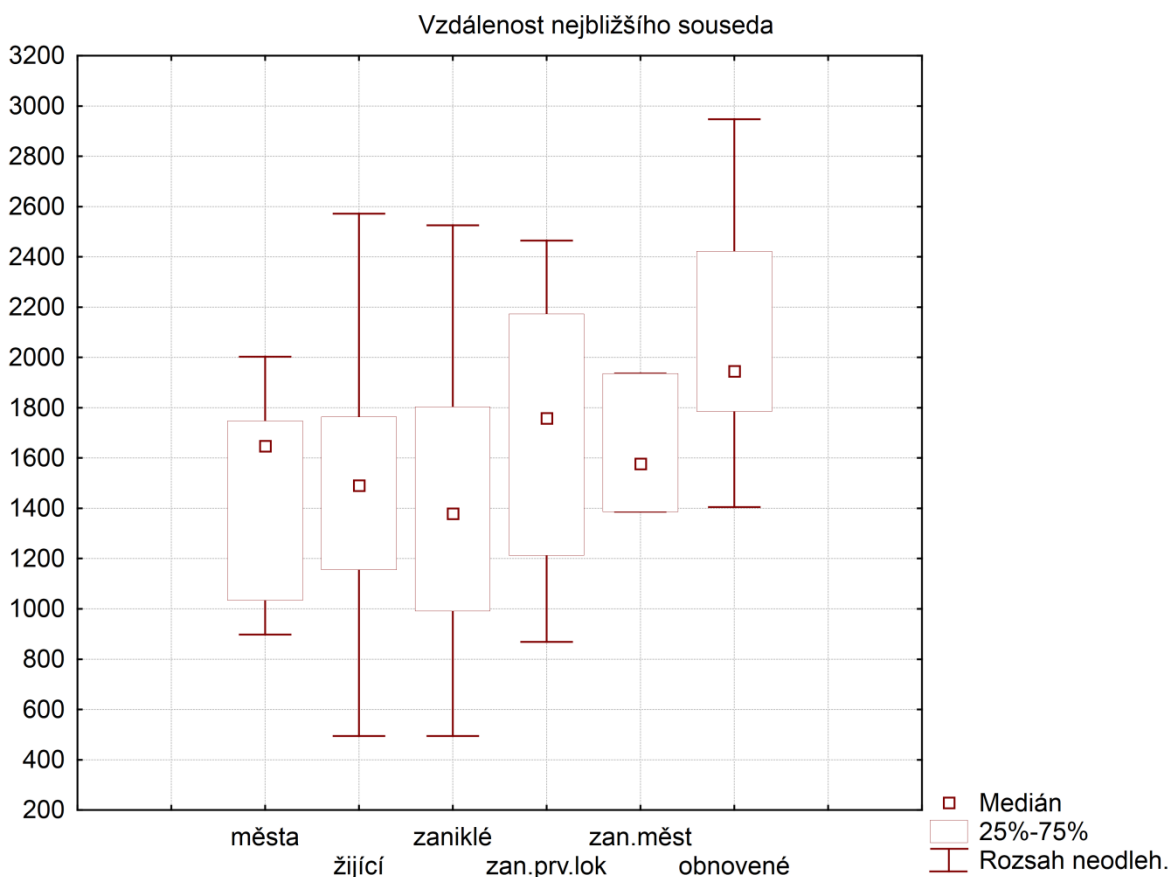
Graf 14 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od úrodné půdy v regionu na Drahanské vrchovině.

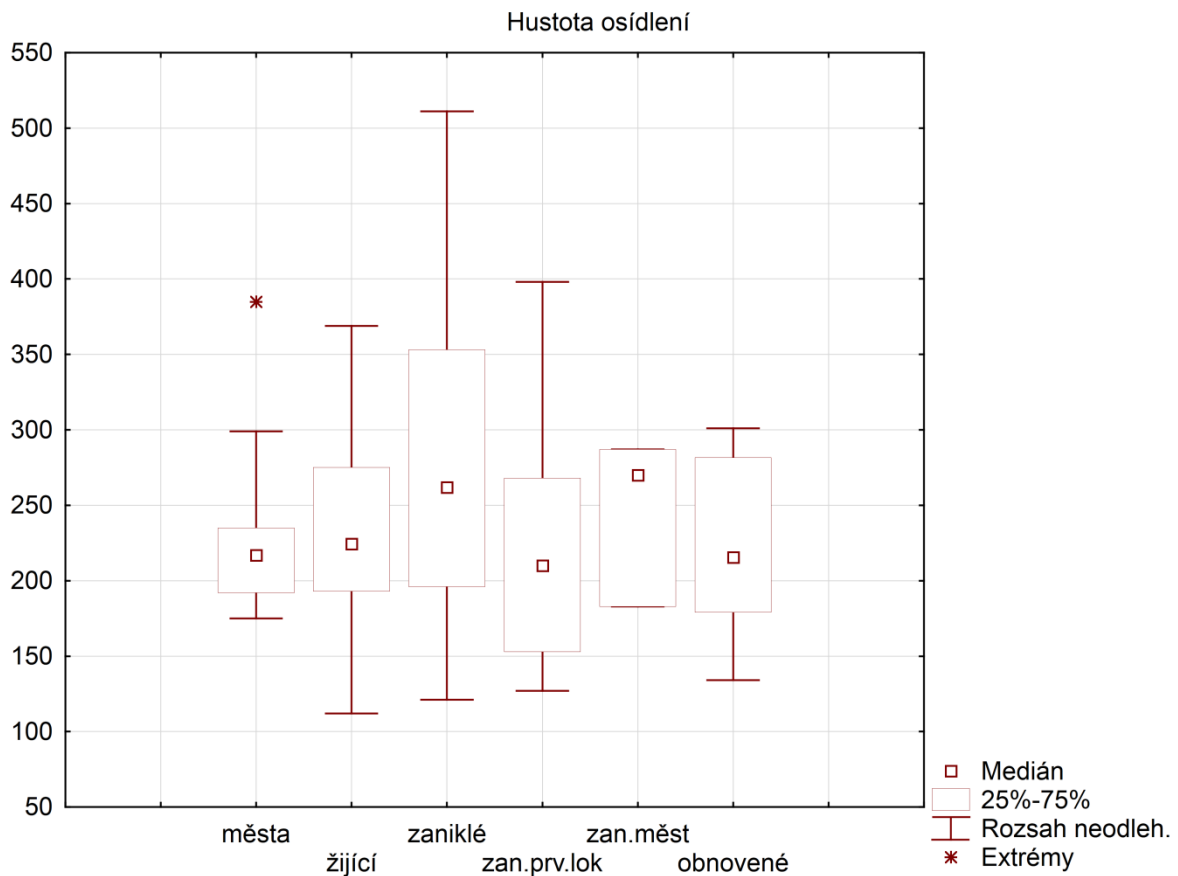
Graf 15 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od velkých vodotečí v regionu na Drahanské vrchovině.

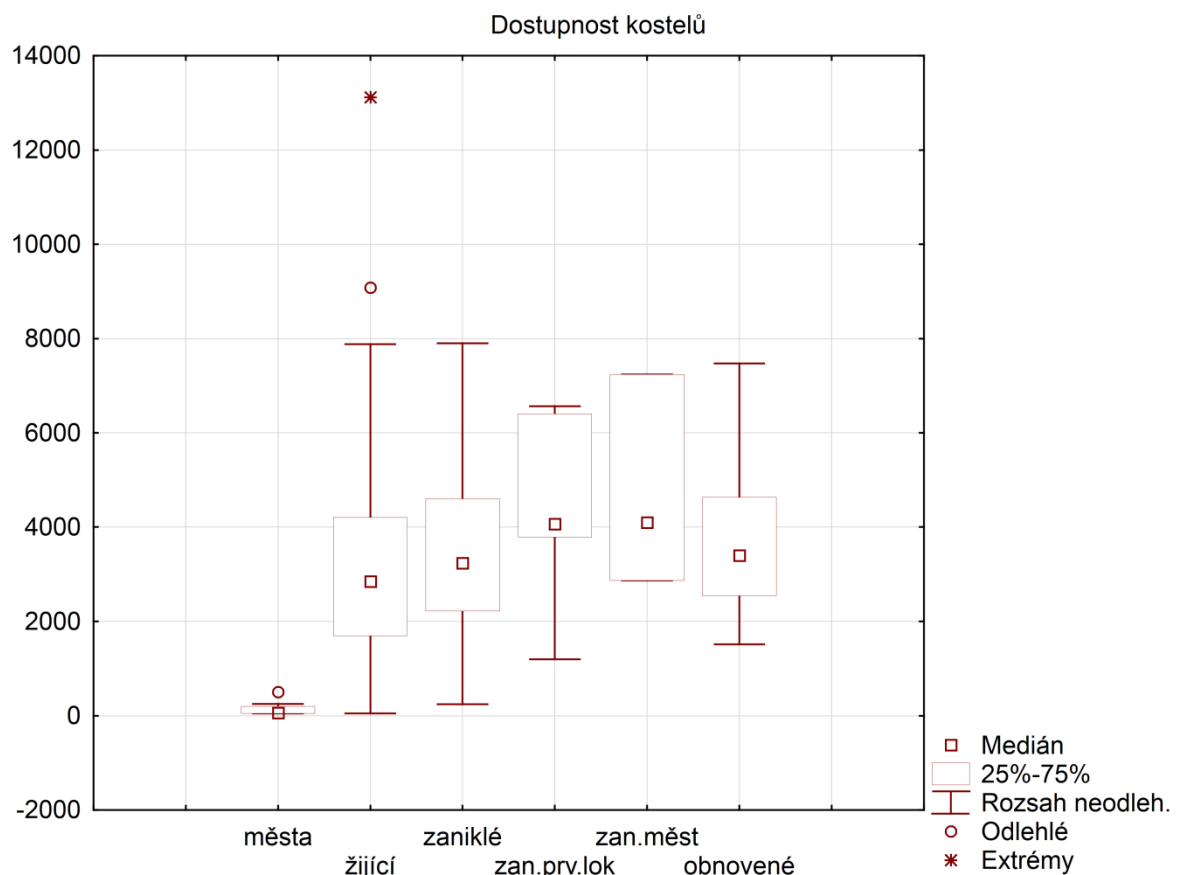
Graf 16 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot velikosti dobře dostupného zázemí v regionu na Dražanské vrchovině.

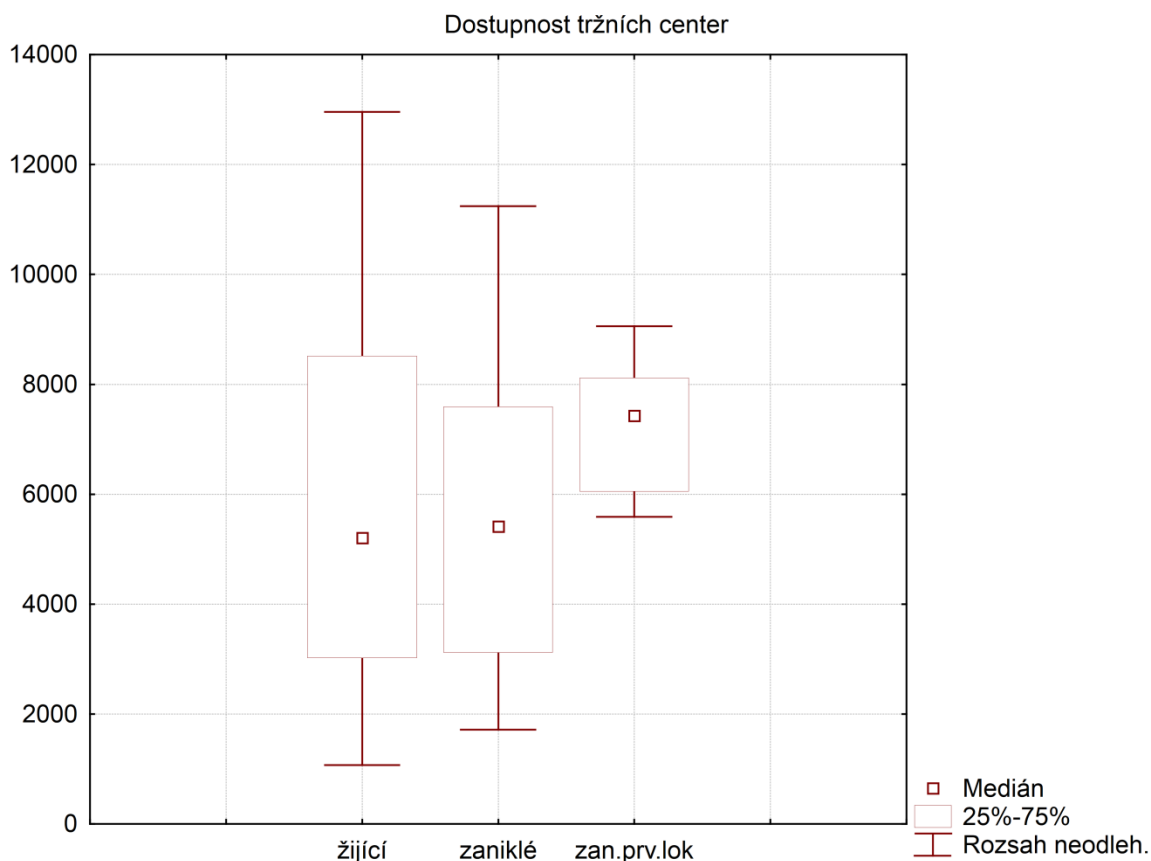
Graf 17 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od nejbližšího souseda v regionu na Dražanské vrchovině.

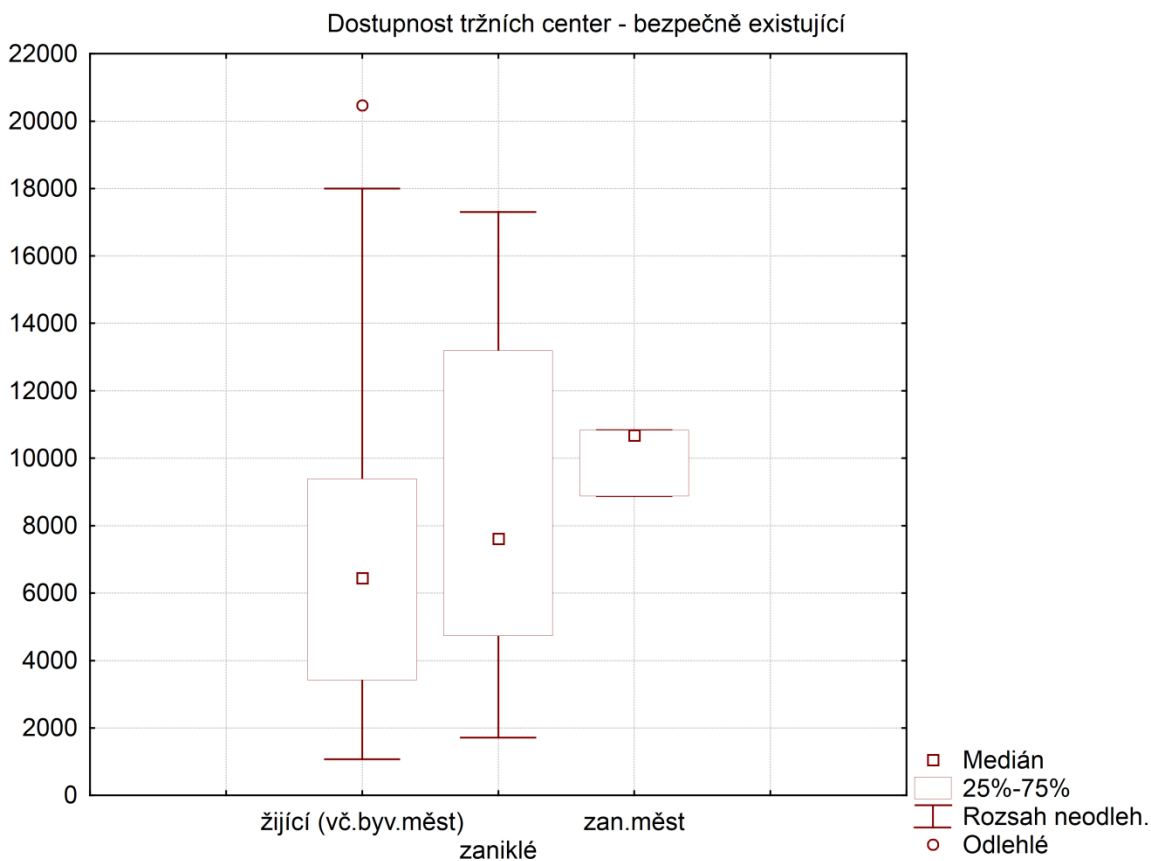
Graf 18 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu hustoty osídlení v regionu na Drahanské vrchovině.

Graf 19 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti kostelů v regionu na Drahanské vrchovině.

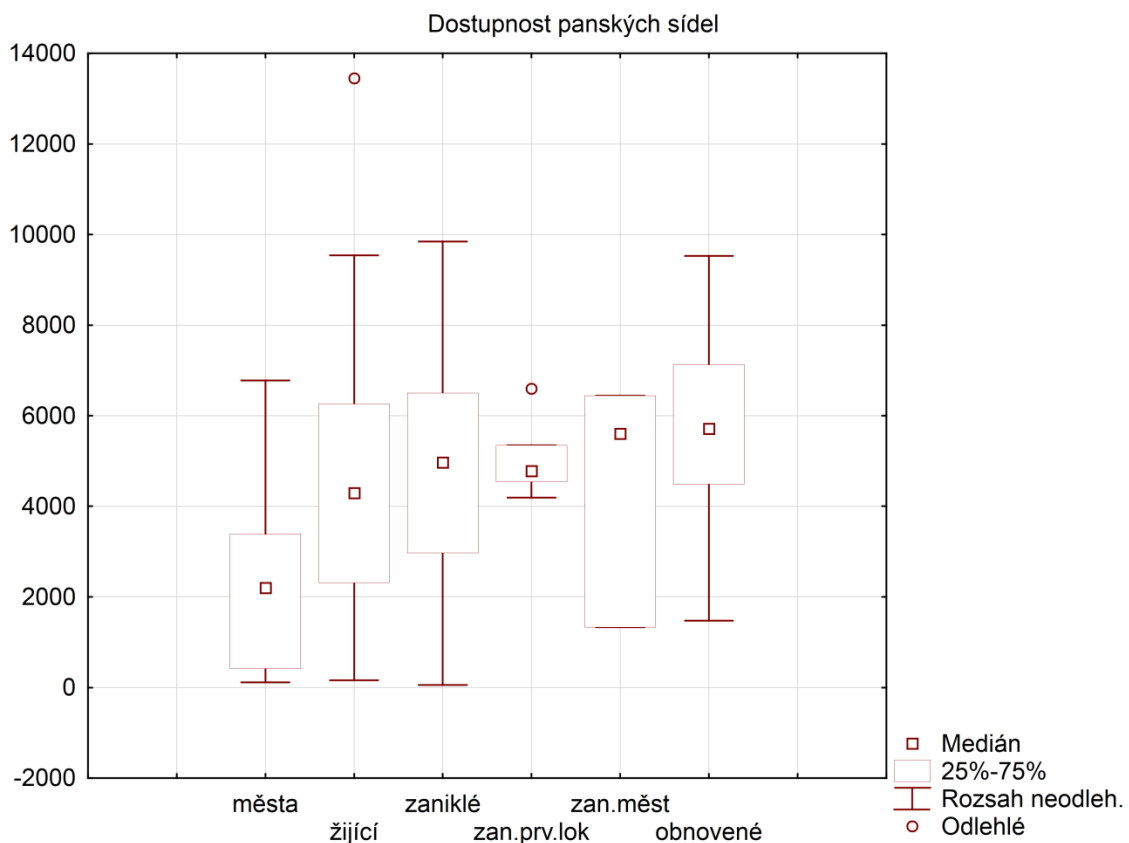

Graf 20 – Krabicové grafy žijících a zaniklých sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti tržových center v regionu na Drahanské vrchovině.

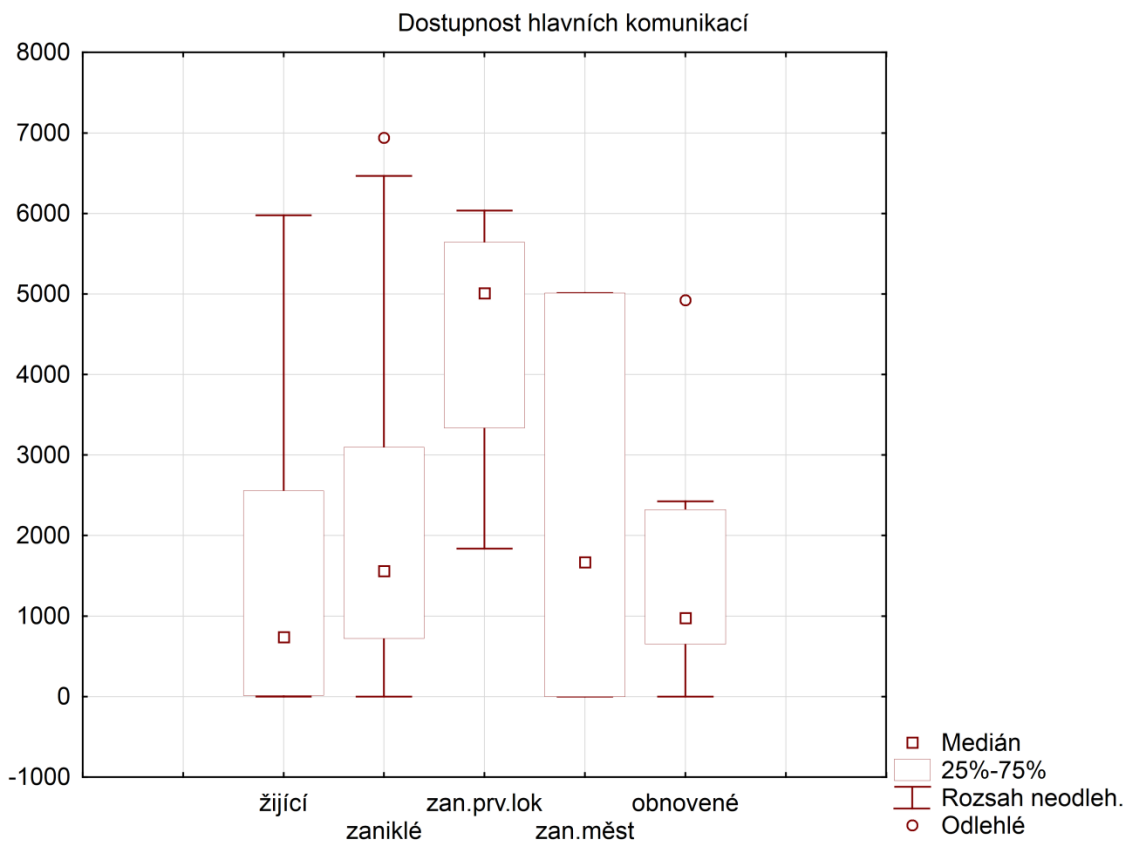

Graf 21 – Krabicové grafy žijících a zaniklých sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti tržových center po ztrátě statusu Dědic a Drahan v regionu na Drahanské vrchovině.

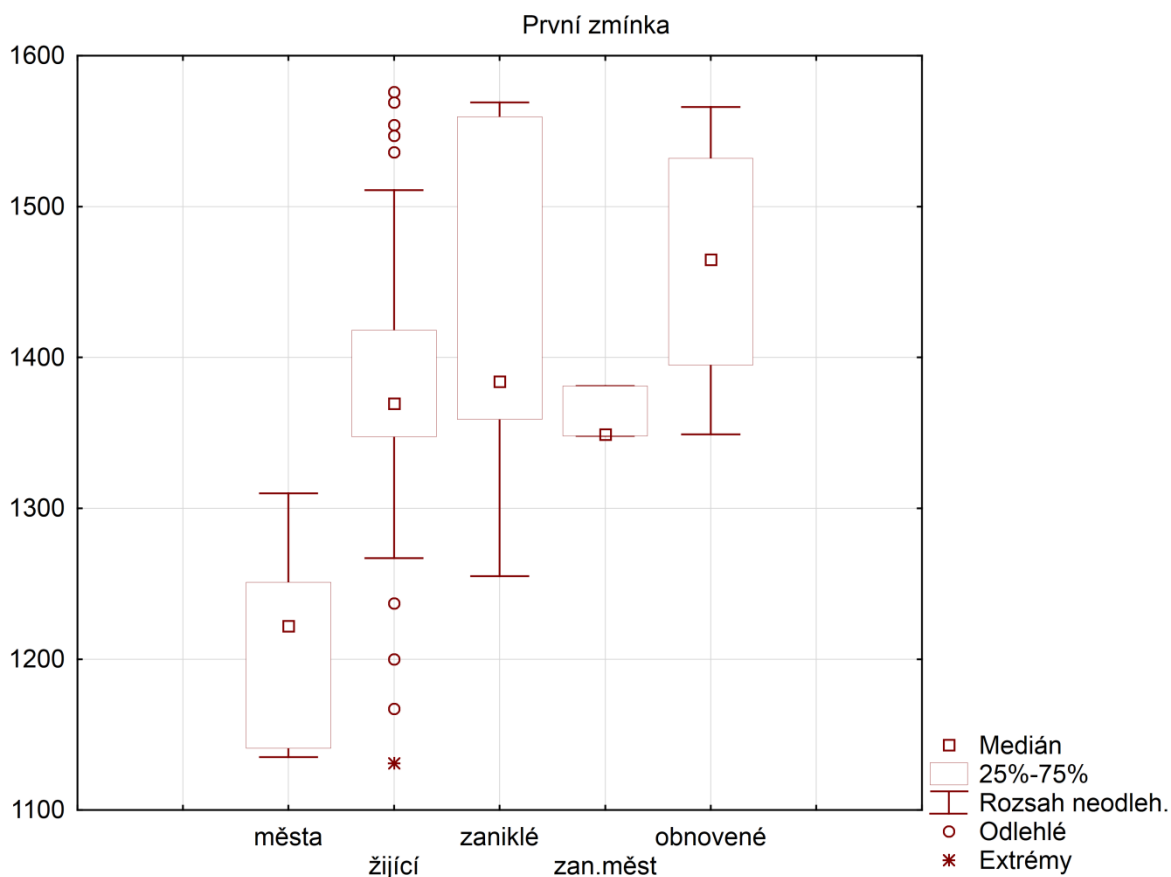

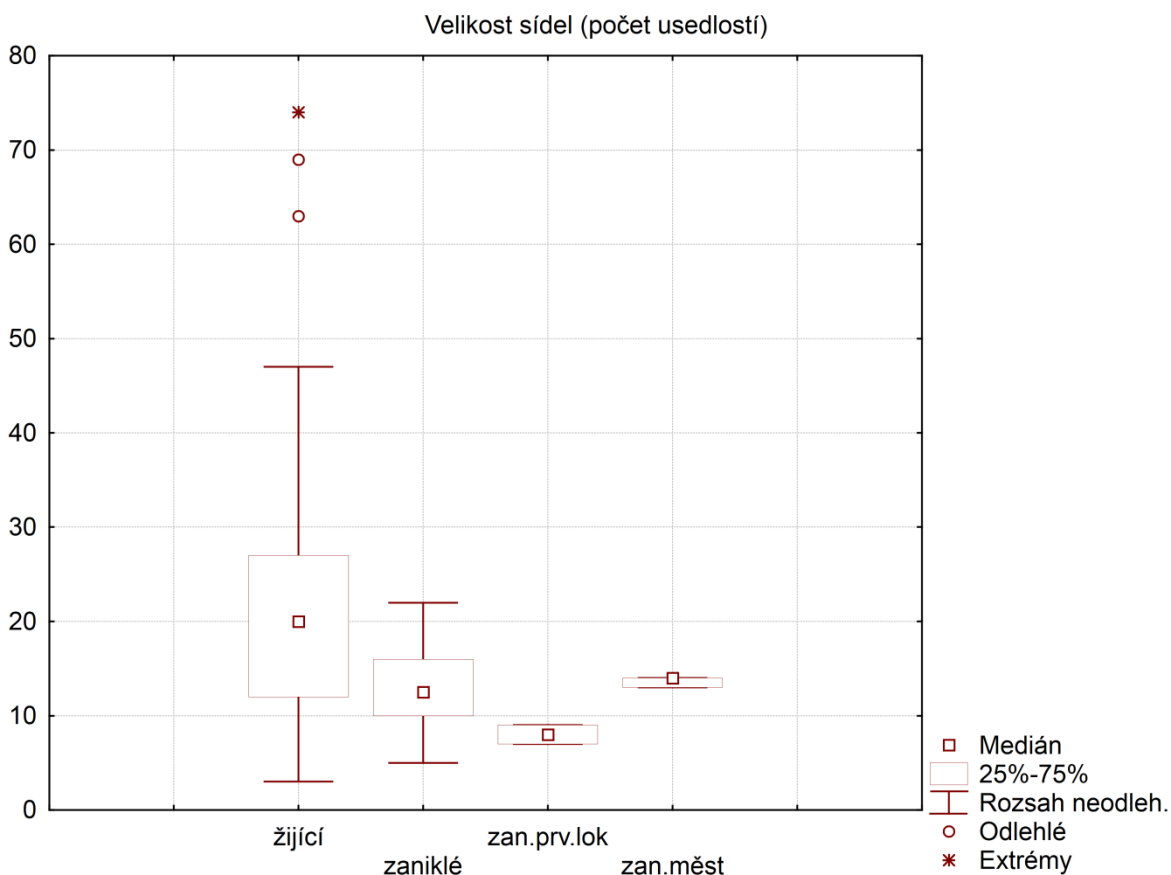
Graf 22 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti panských sídel v regionu na Dražanské vrchovině.

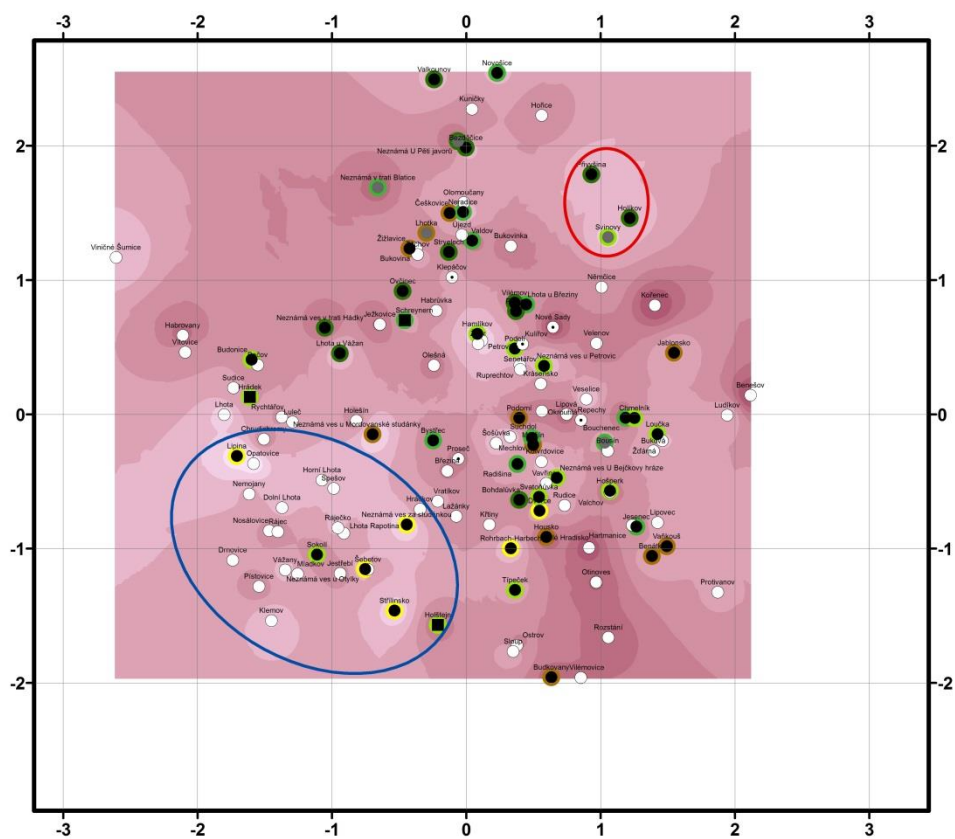
Graf 23 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hlavních komunikací v regionu na Dražanské vrchovině.

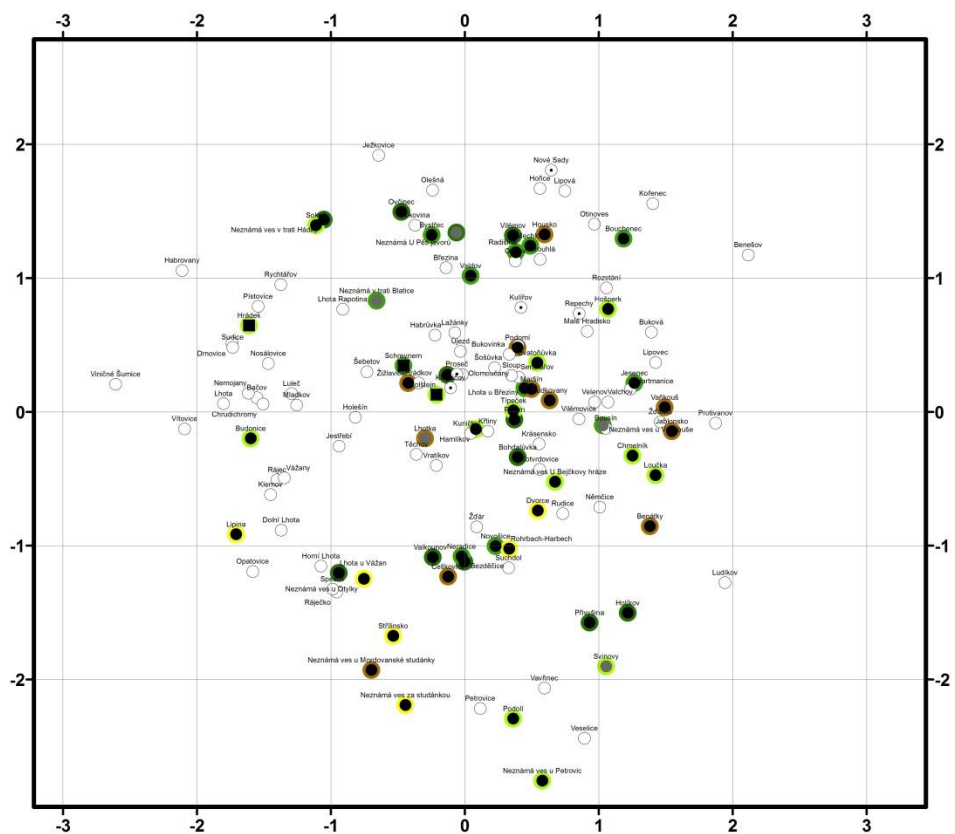
Graf 24 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí prvních zmínek v písemných pramenech v regionu na Dražanské vrchovině.

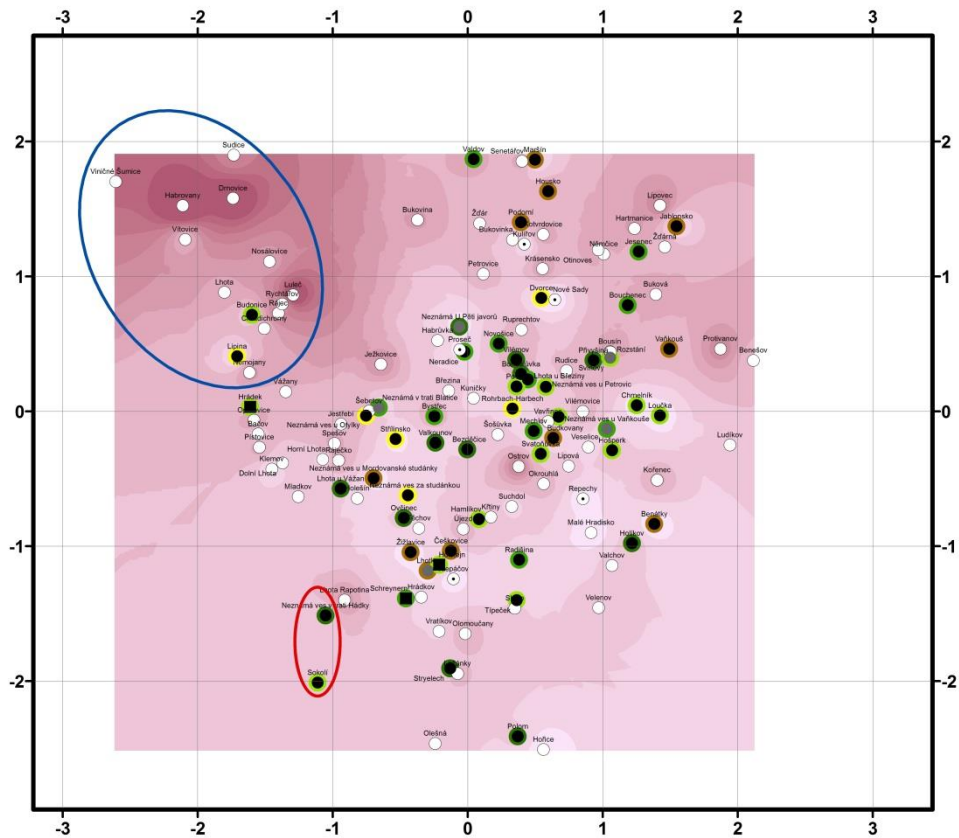
Graf 25 – Krabicové grafy žijících a zaniklých sídel zobrazující rozpětí hodnot velikosti sídel podle počtu usedlostí v regionu na Dražanské vrchovině.

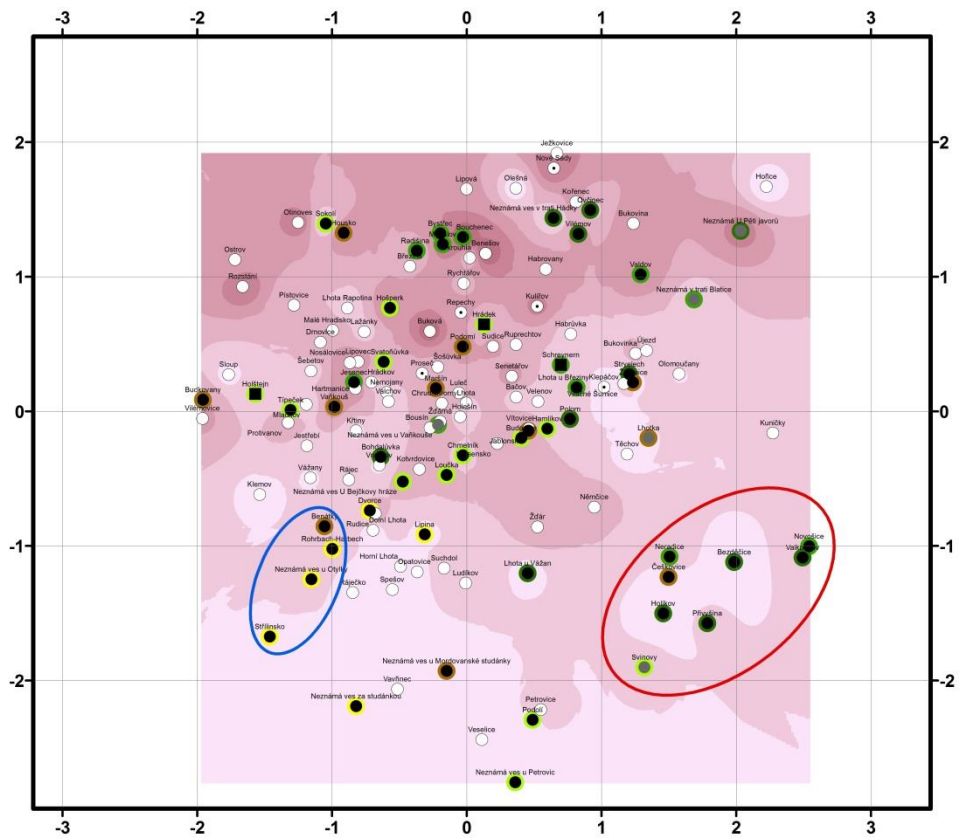
Graf 26 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahanse vrchovine na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 2 na podkladu vzdálenosti nejbližšího souseda.

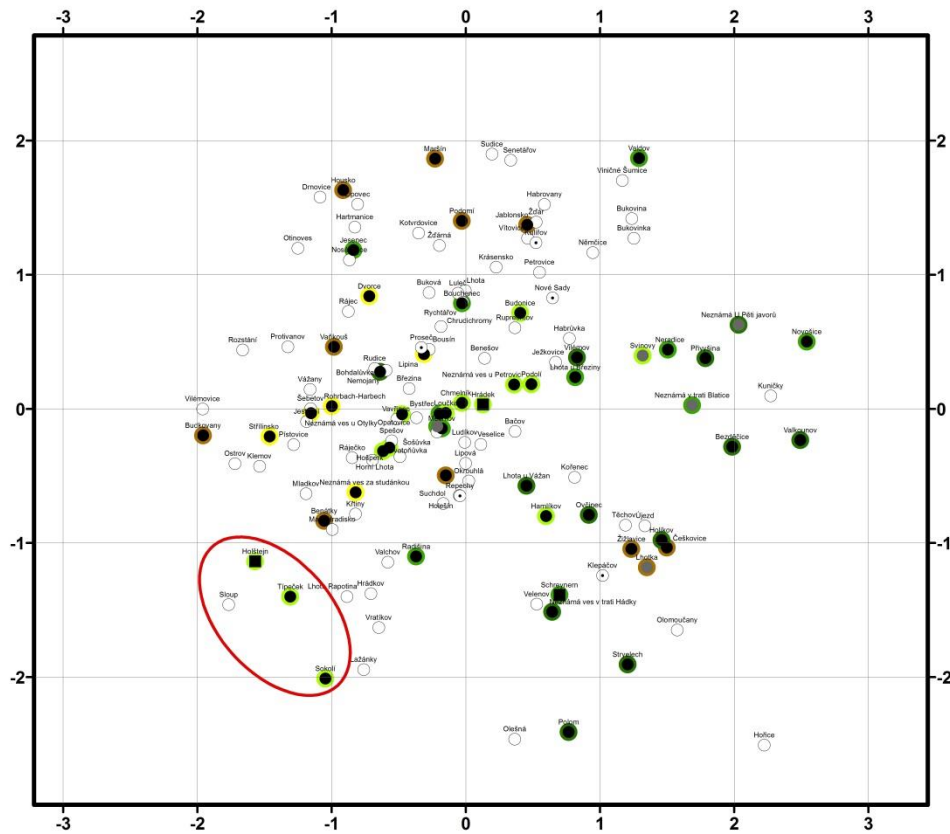
Graf 27 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahanse vrchovine na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 3.

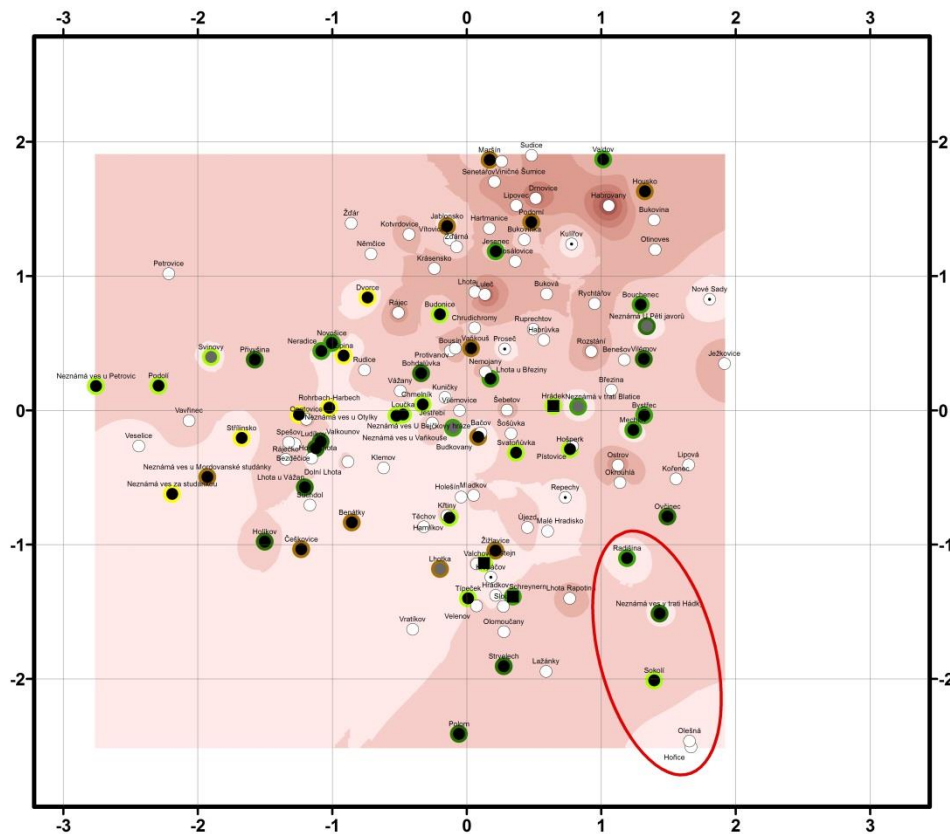
Graf 28 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahané vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 4 na podkladu velikosti sídel na podkladu velikosti sídel.

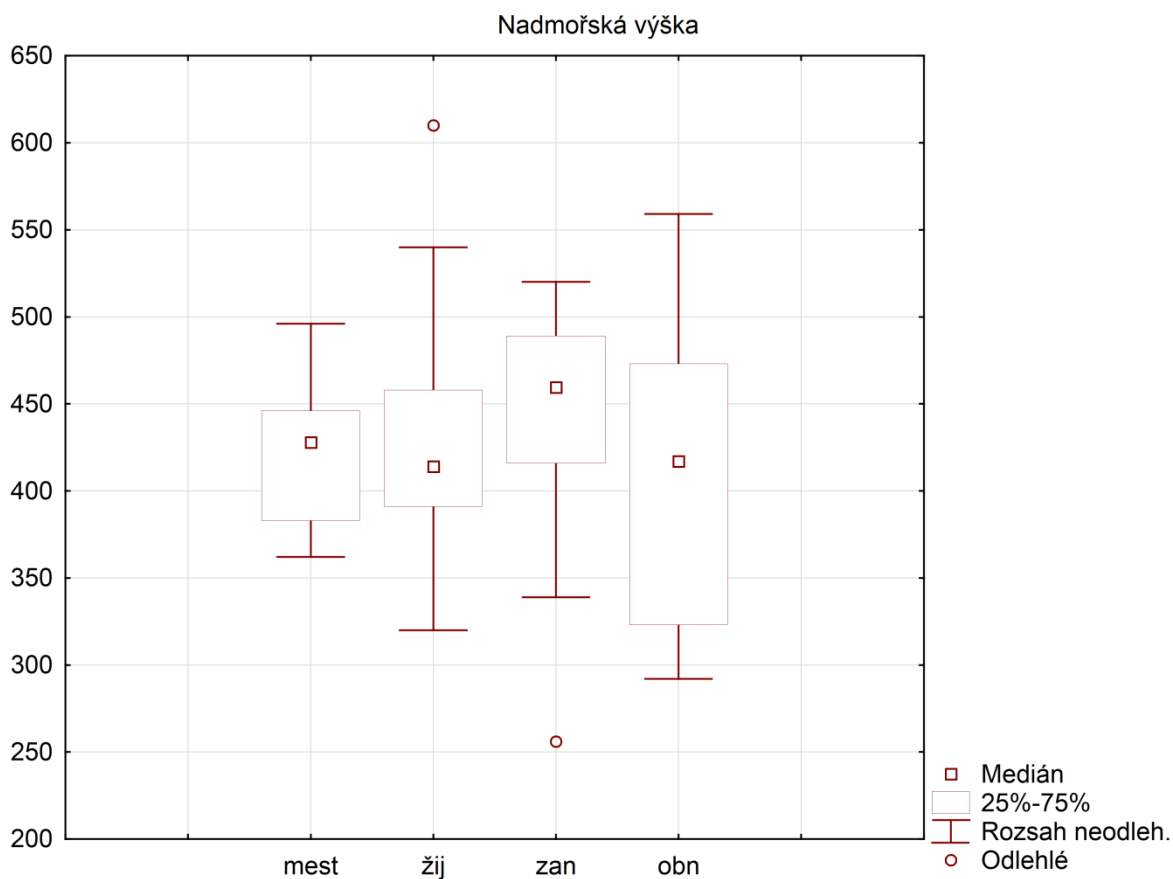
Graf 29 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Drahané vrchovině na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 3 na podkladu rozlohy polností.

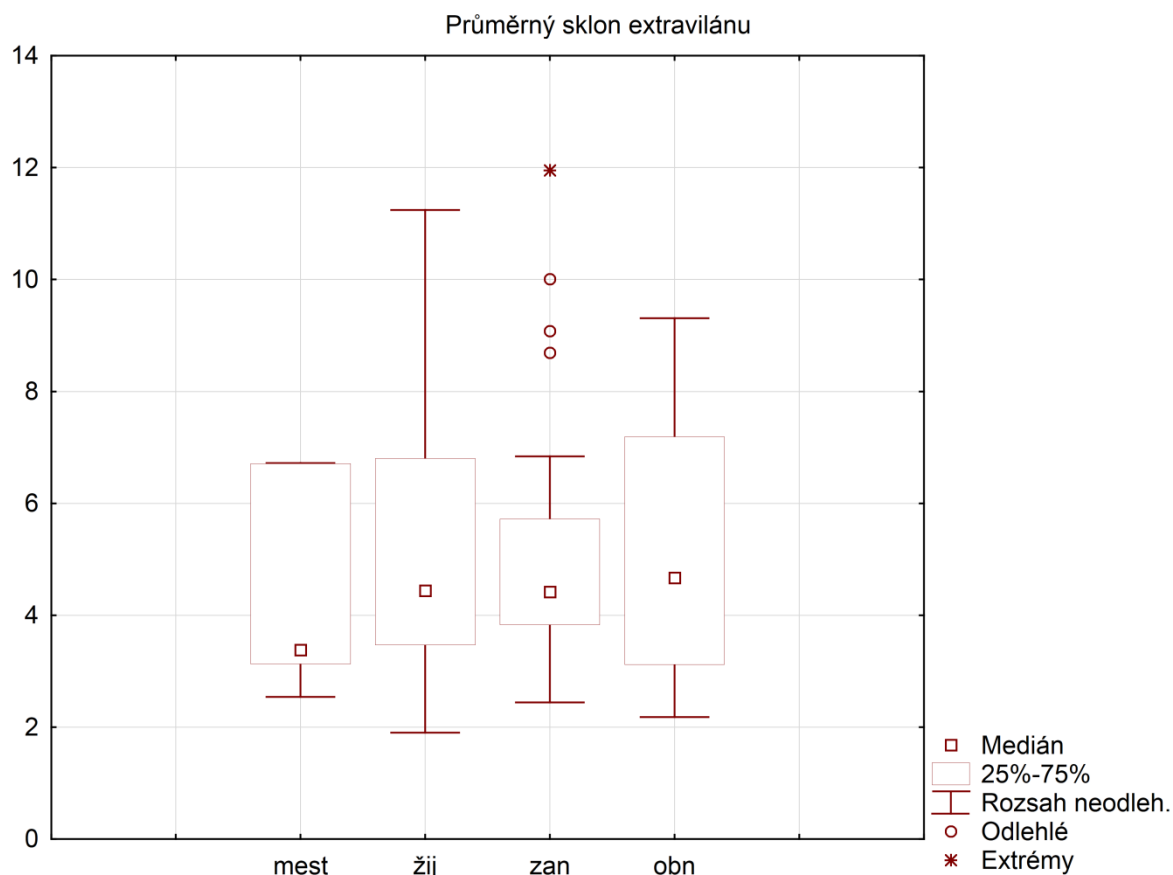
Graf 30 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Dražanské vrchovíně na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 4.

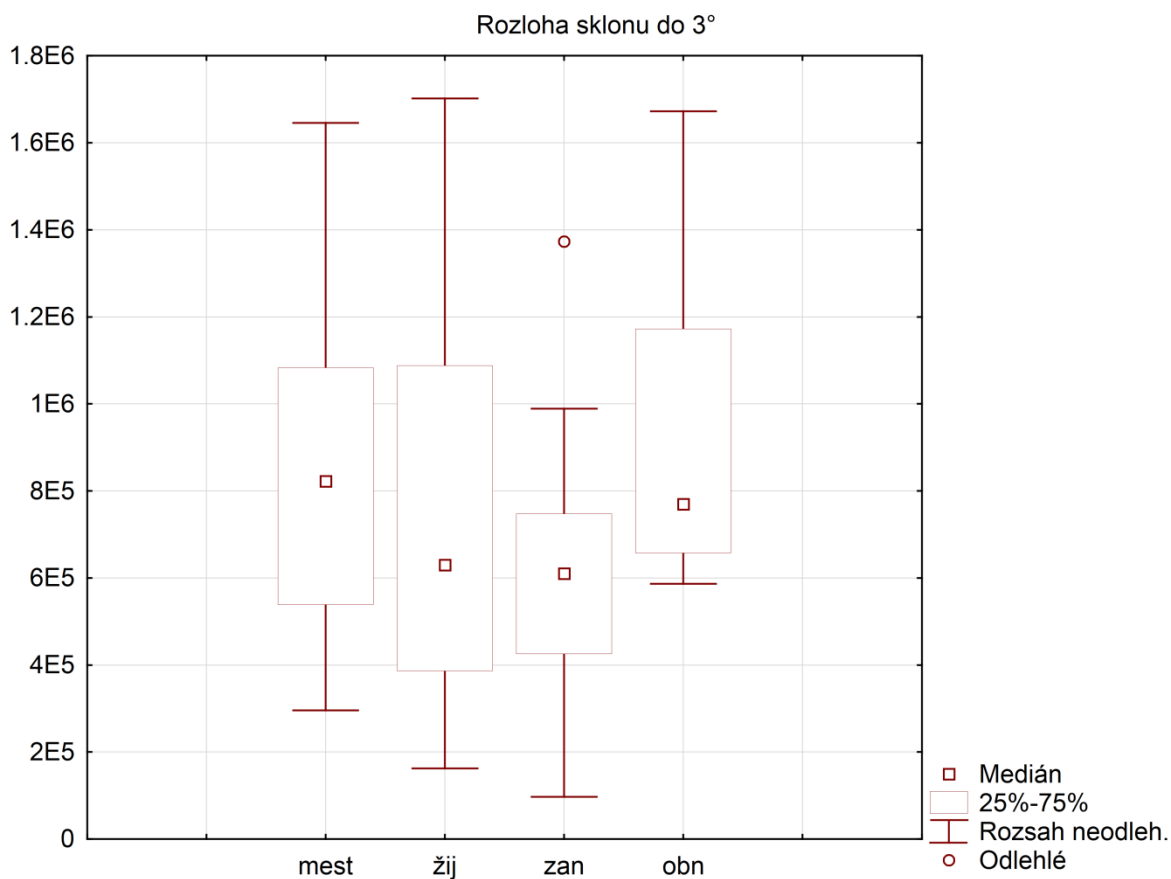
Graf 31 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím v regionu na Dražanské vrchovíně na základě hodnot faktorových skóre faktoru 3 a 4 na podkladu velikosti sídel.

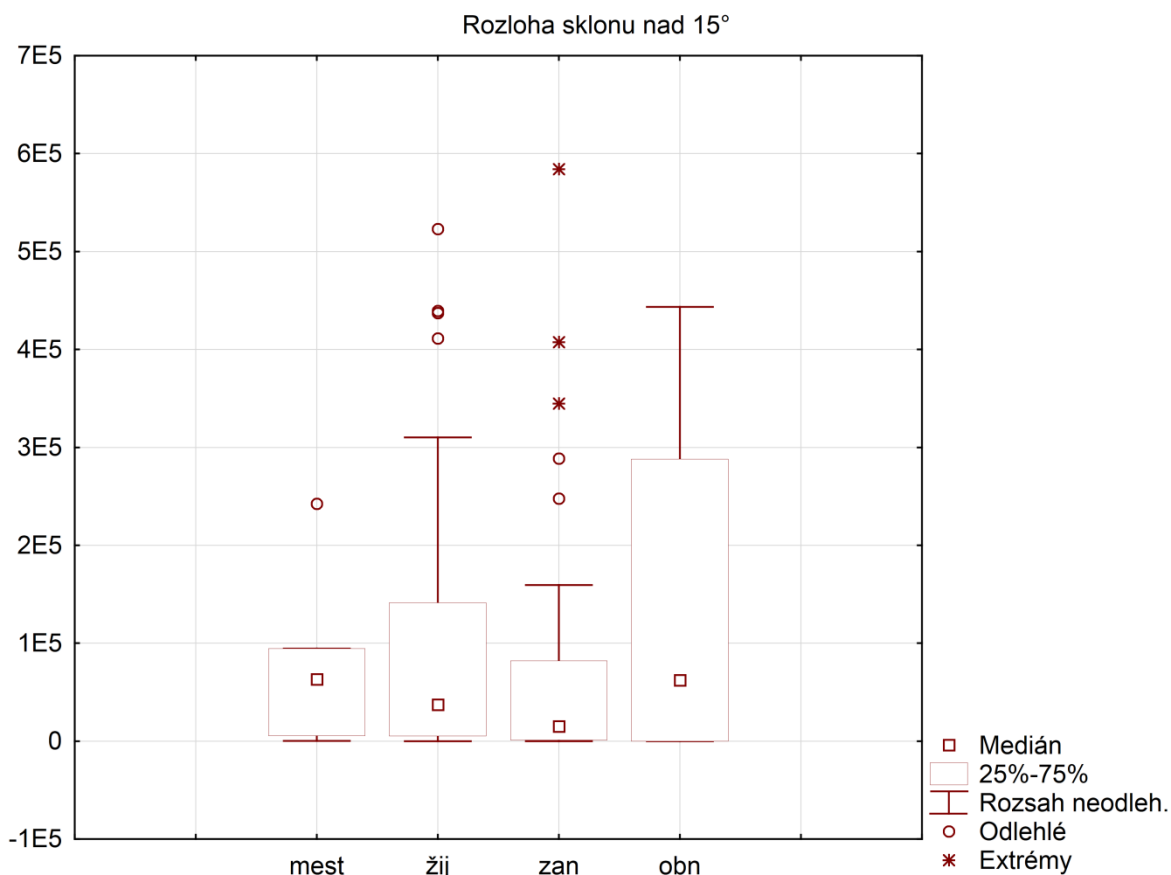
Graf 32 – Křabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot nadmořské výšky na Rokycansku.

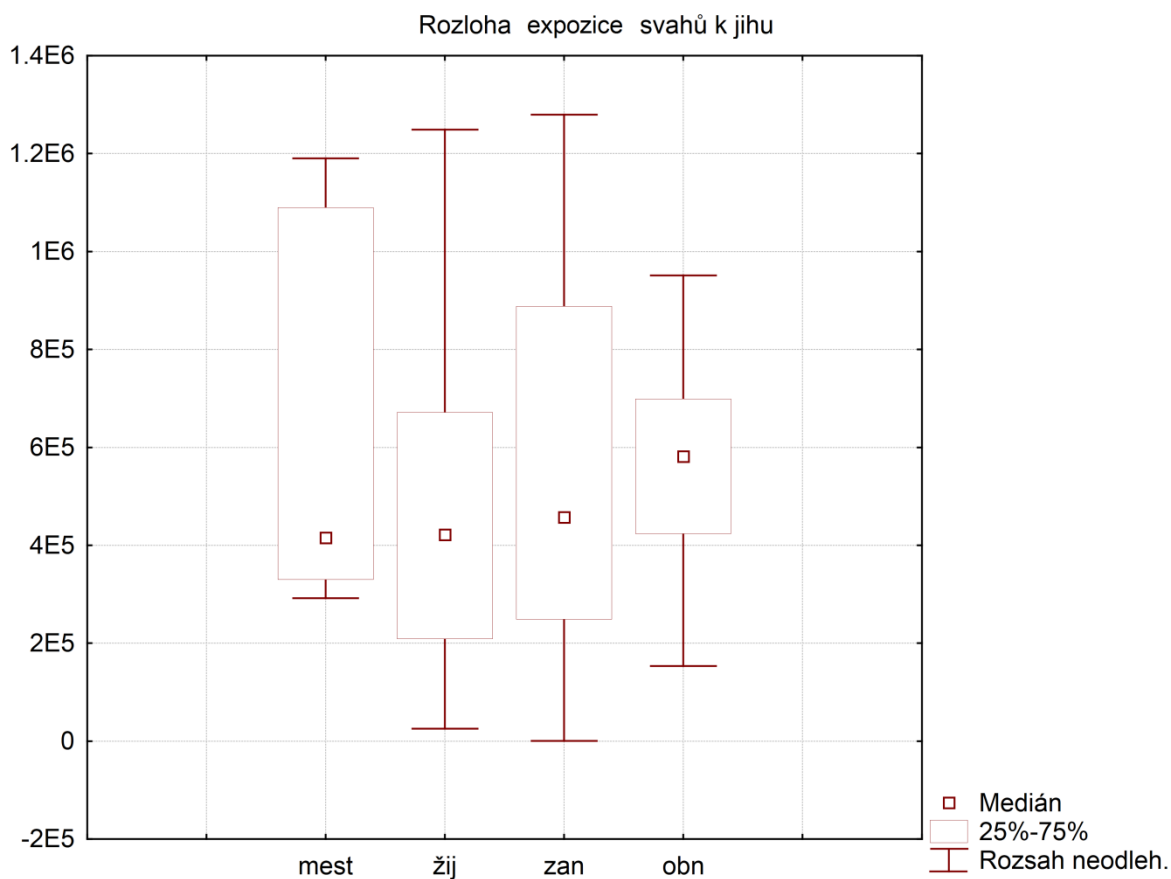
Graf 33 – Křabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot průměrného sklonu extravilánu na Rokycansku.

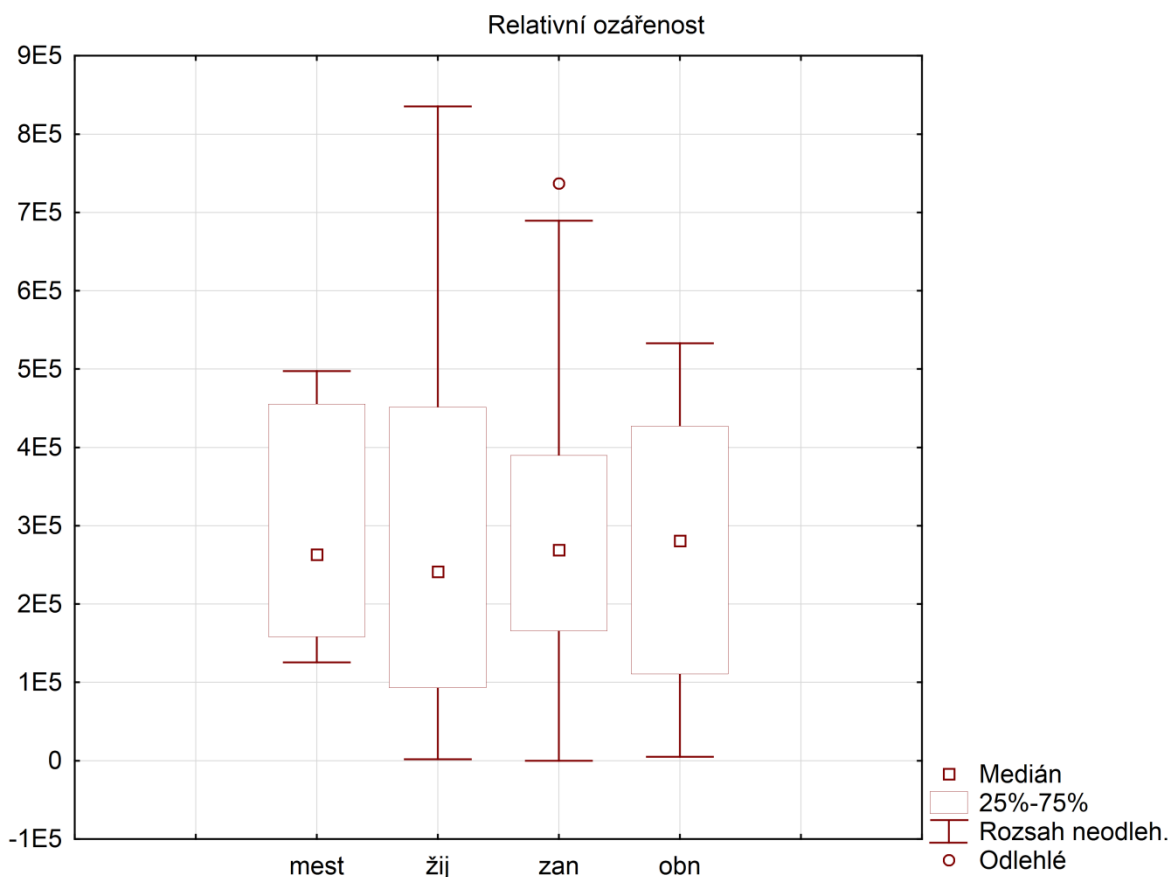
Graf 34 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu do 3° na Rokycansku.

Graf 35 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy sklonu nad 15° na Rokycansku.

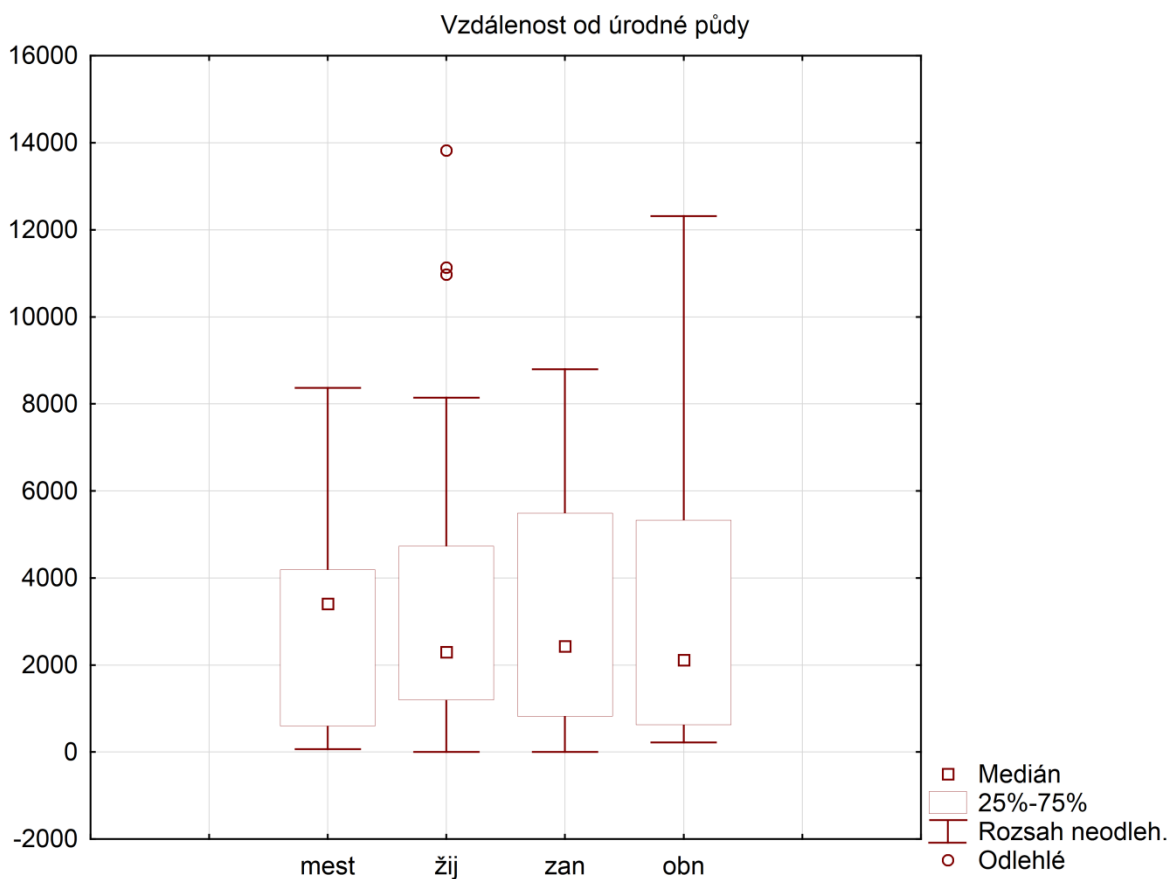

Graf 36 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot rozlohy expozice svahů k jihu na Rokycansku.

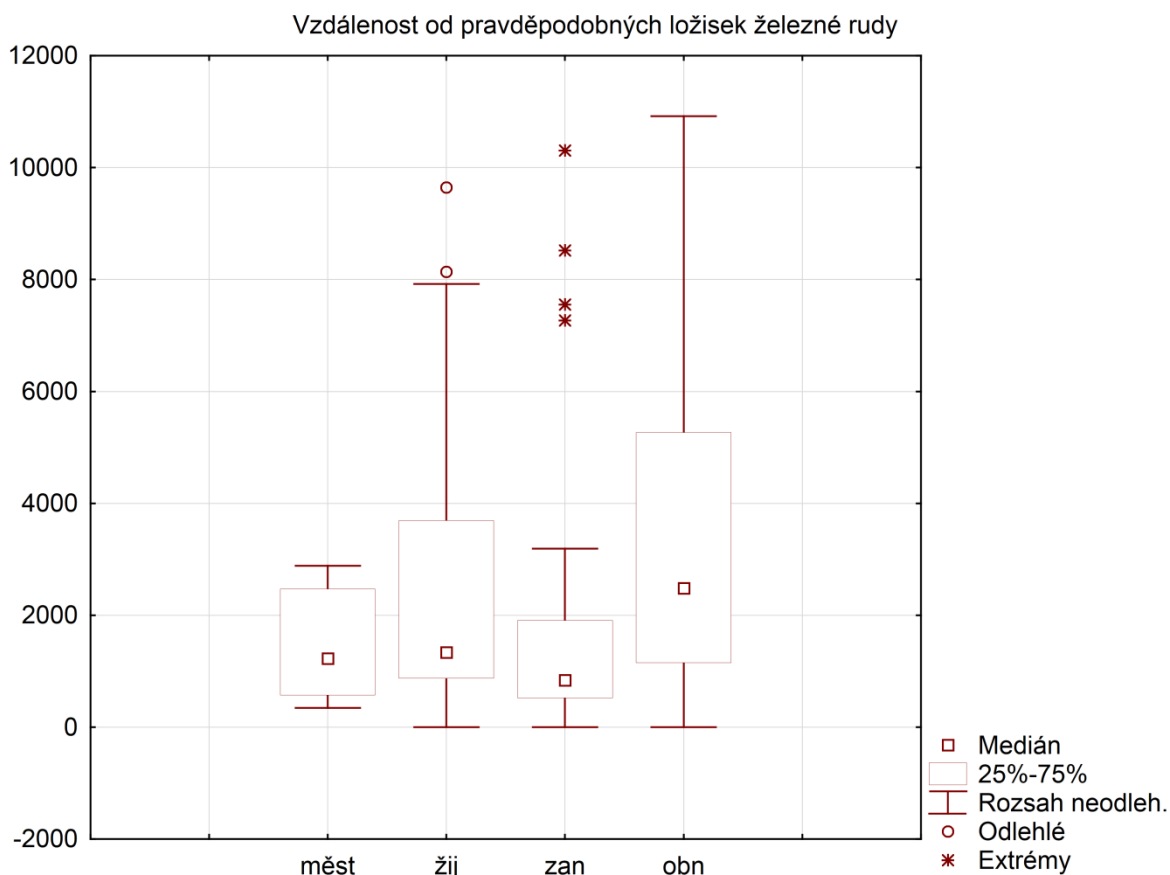

Graf 37 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot relativní ozáření na Rokycansku.

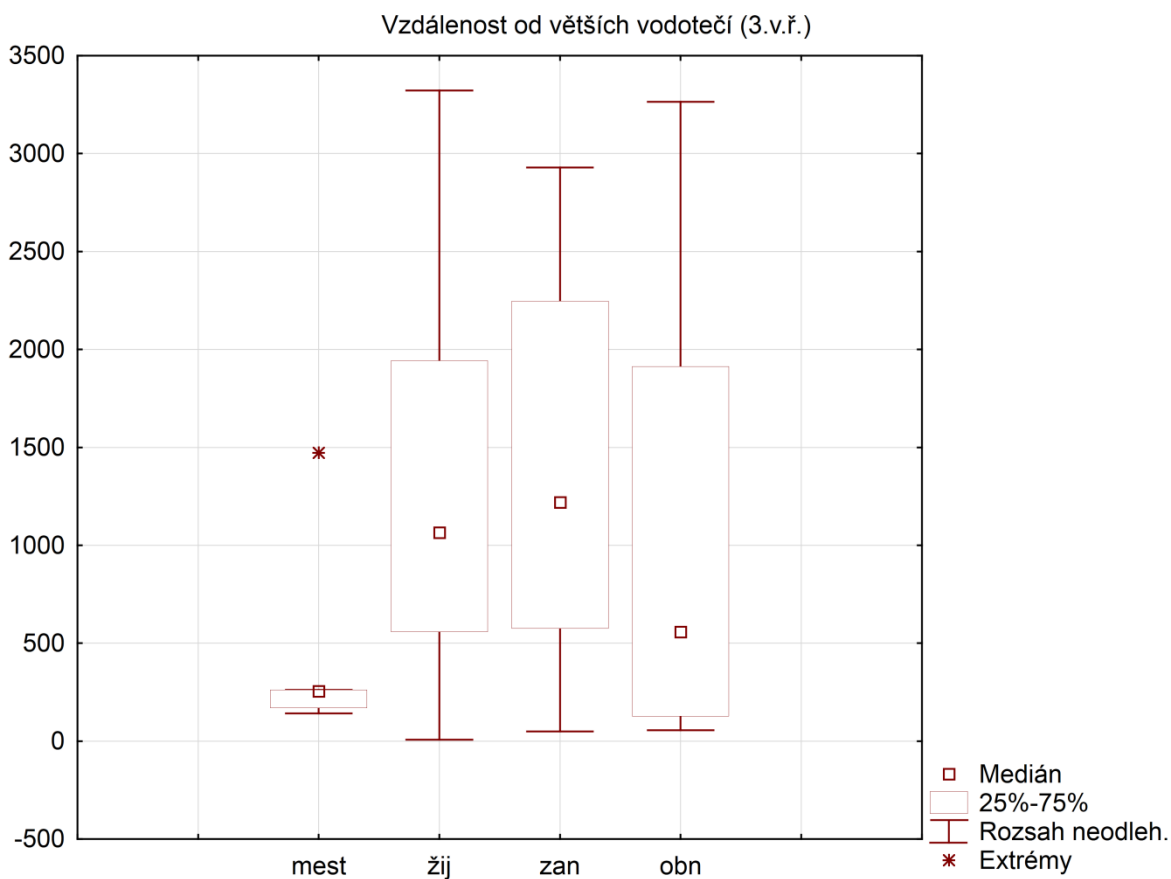

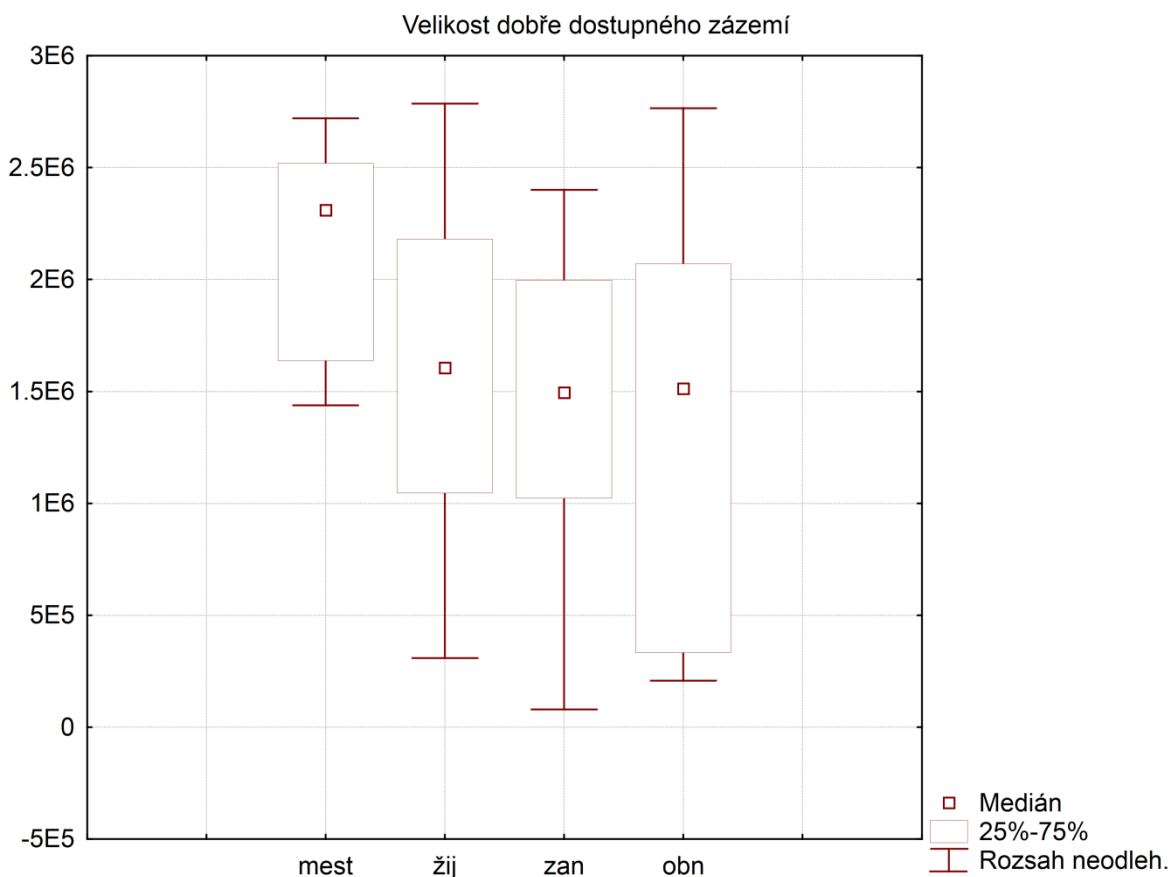
Graf 38 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od úrodné půdy na Rokycansku.

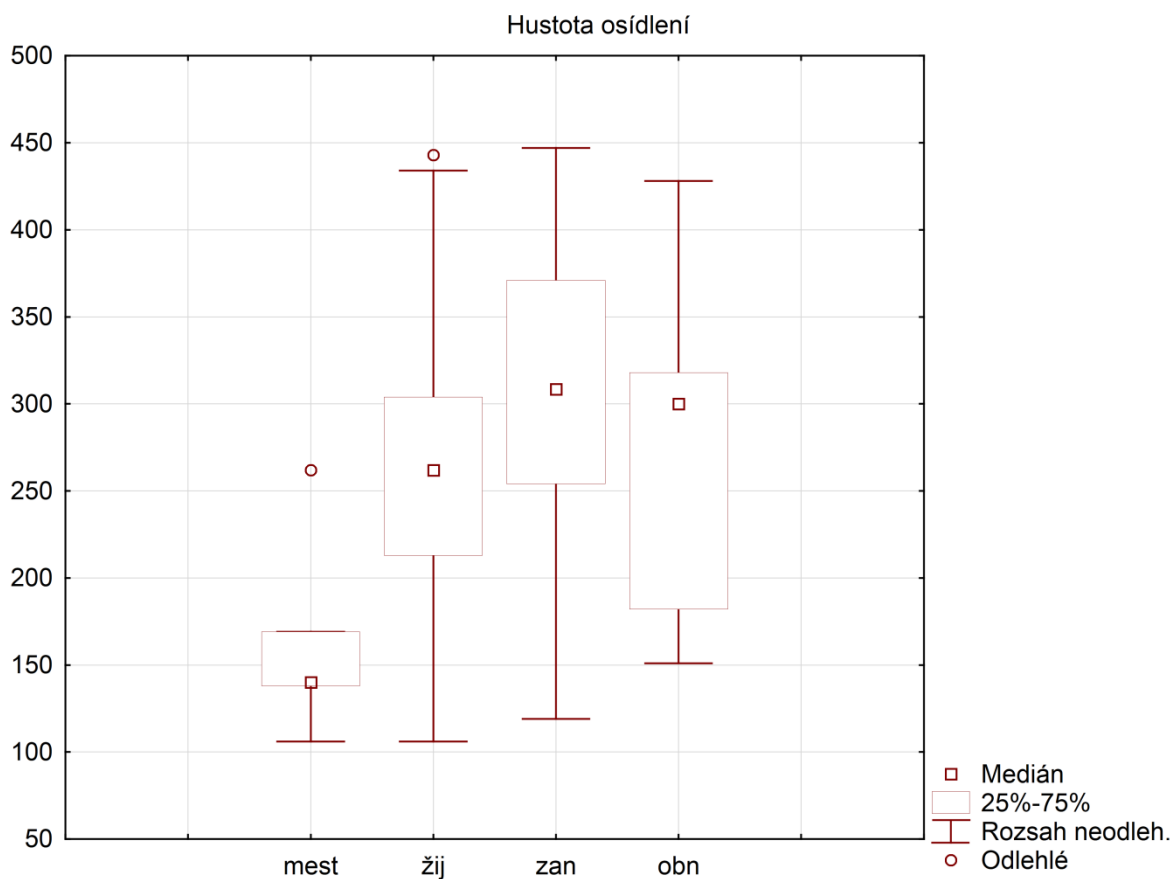
Graf 39 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od pravděpodobných ložisek železné rudy na Rokycansku.

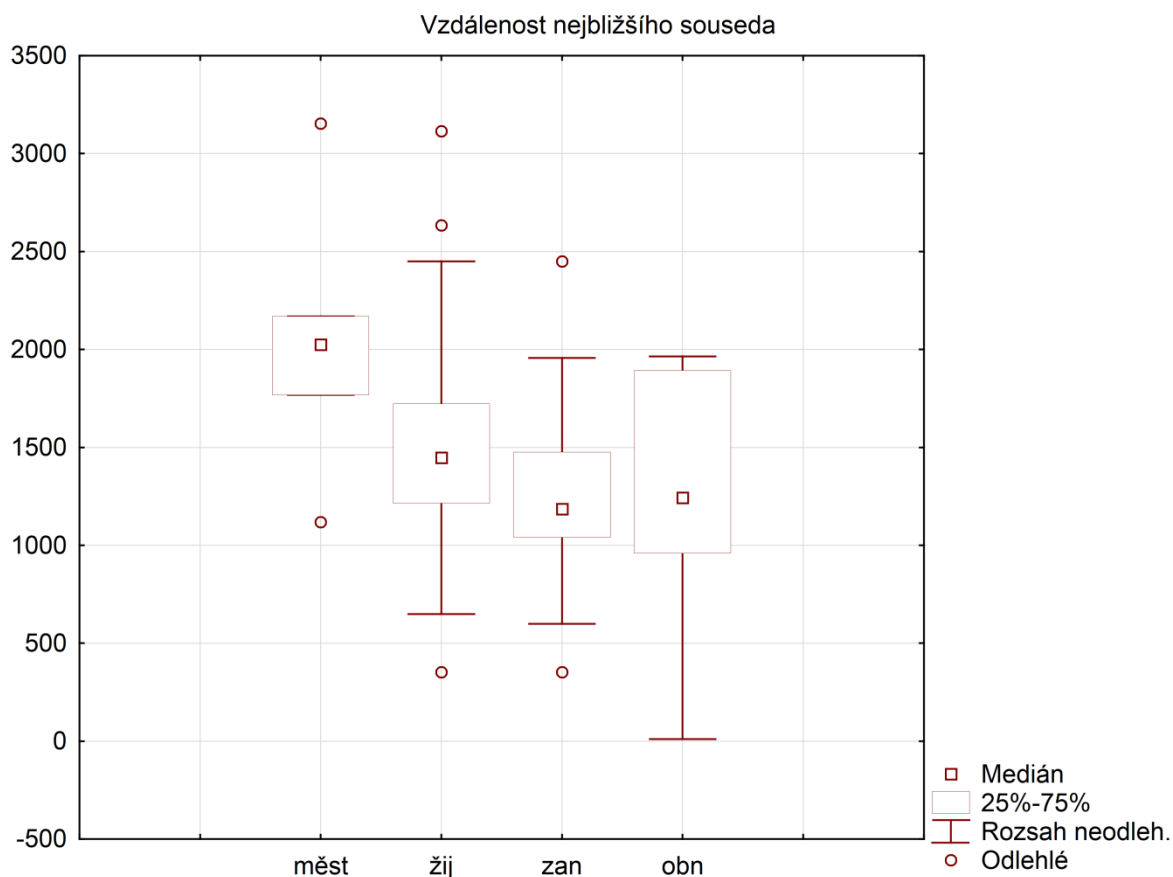
Graf 40 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti od větších vodotečí na Rokycansku.

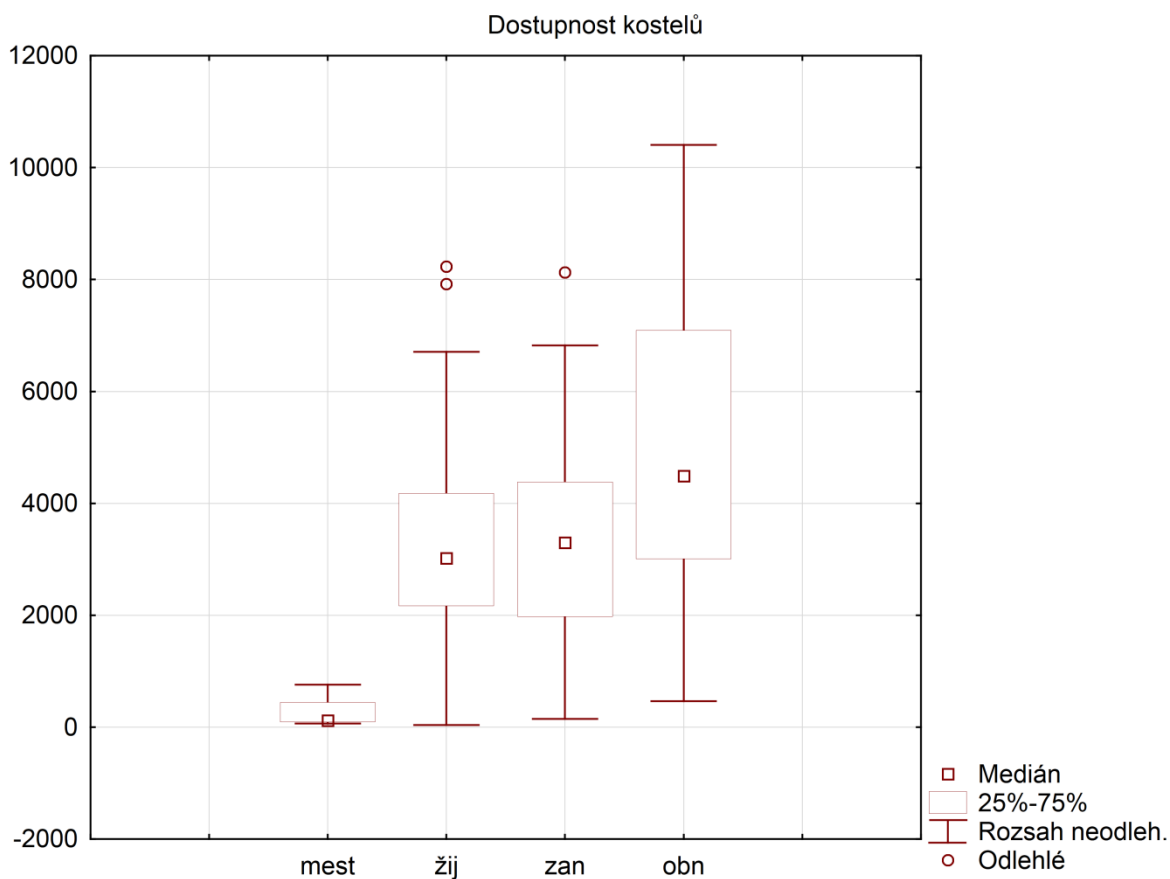
Graf 41 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot velikosti dobře dostupného zázemí na Rokycansku.

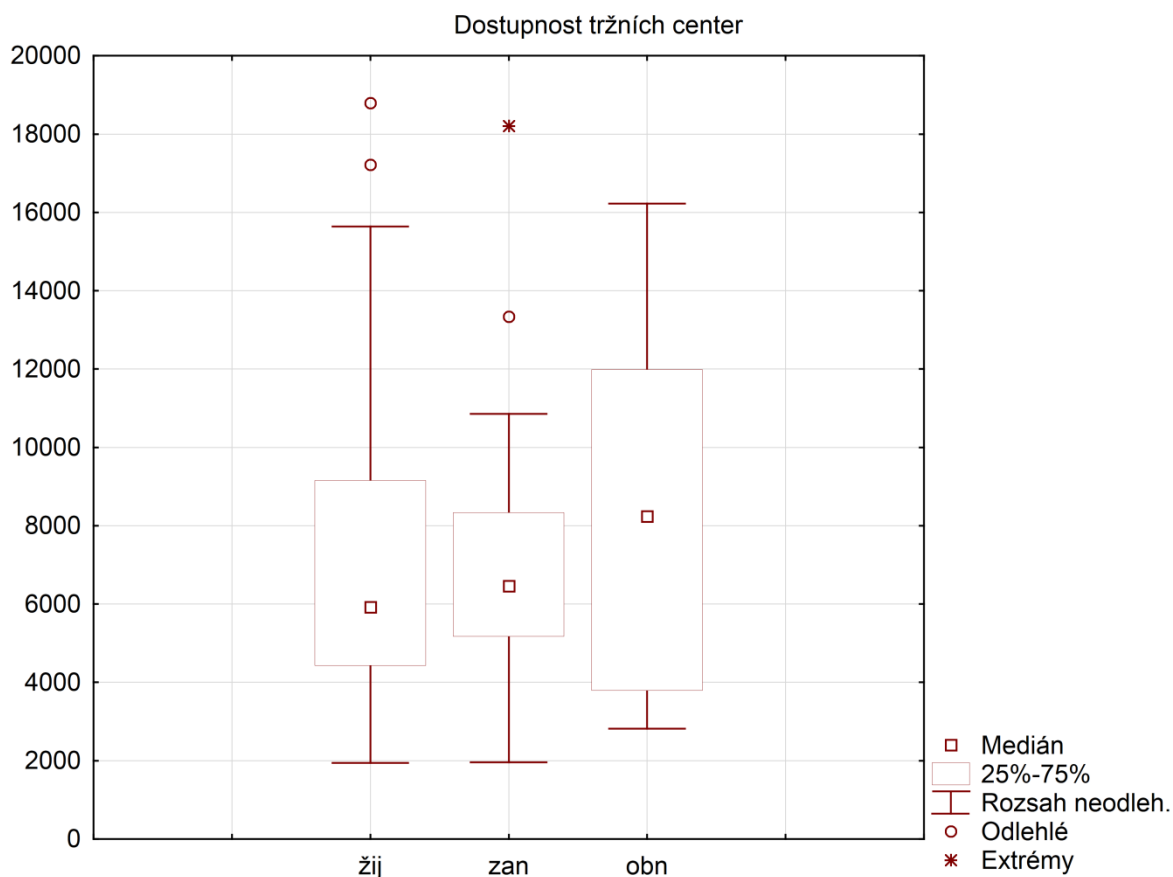
Graf 42 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu hustoty osídlení na Rokycansku.

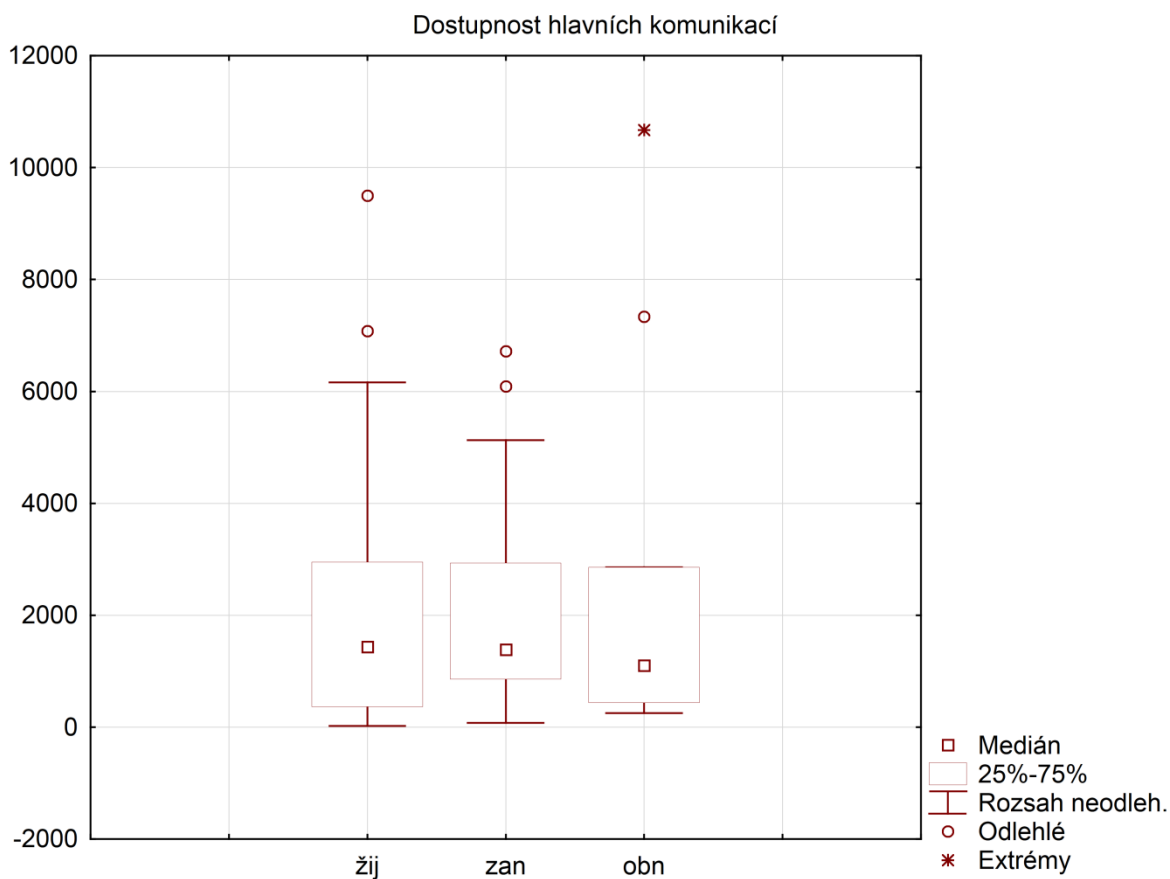
Graf 43 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot vzdálenosti nejbližšího souseda na Rokycansku.

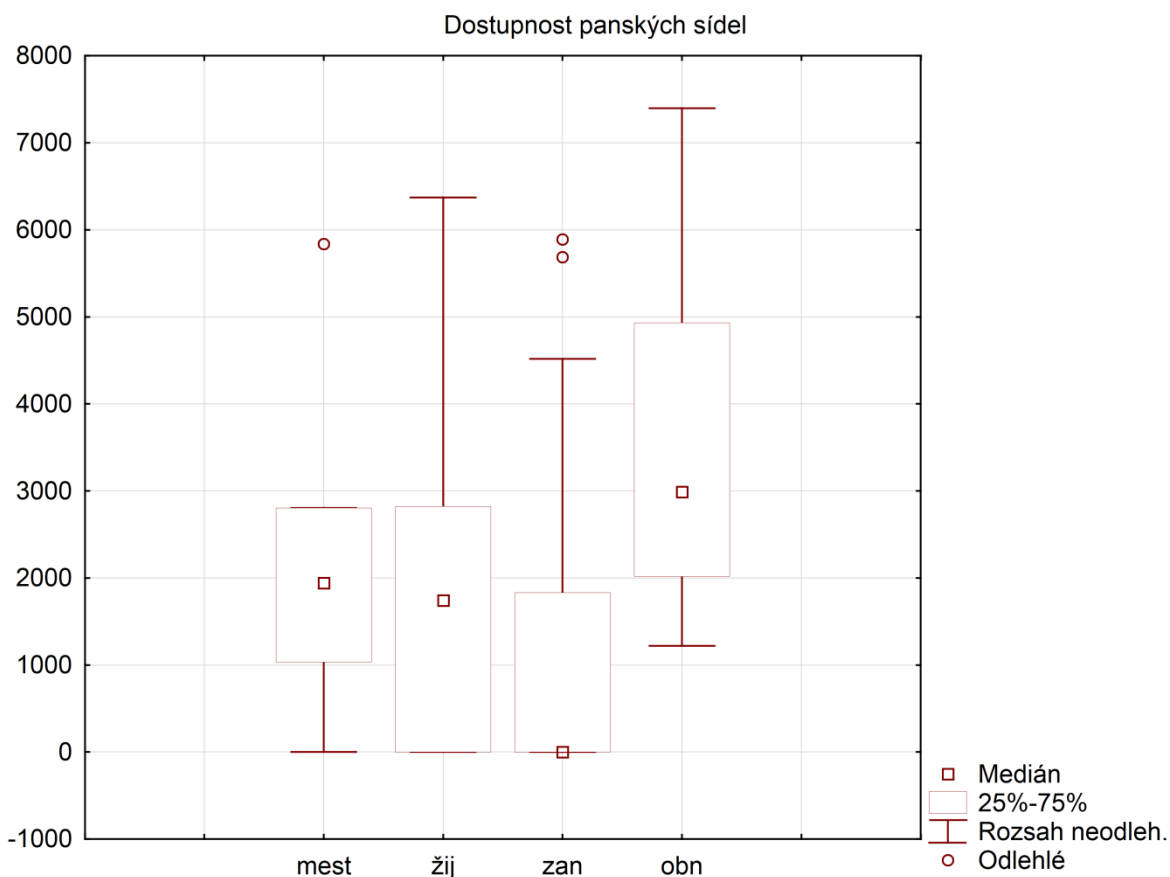
Graf 44 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti kostelů na Rokycansku.

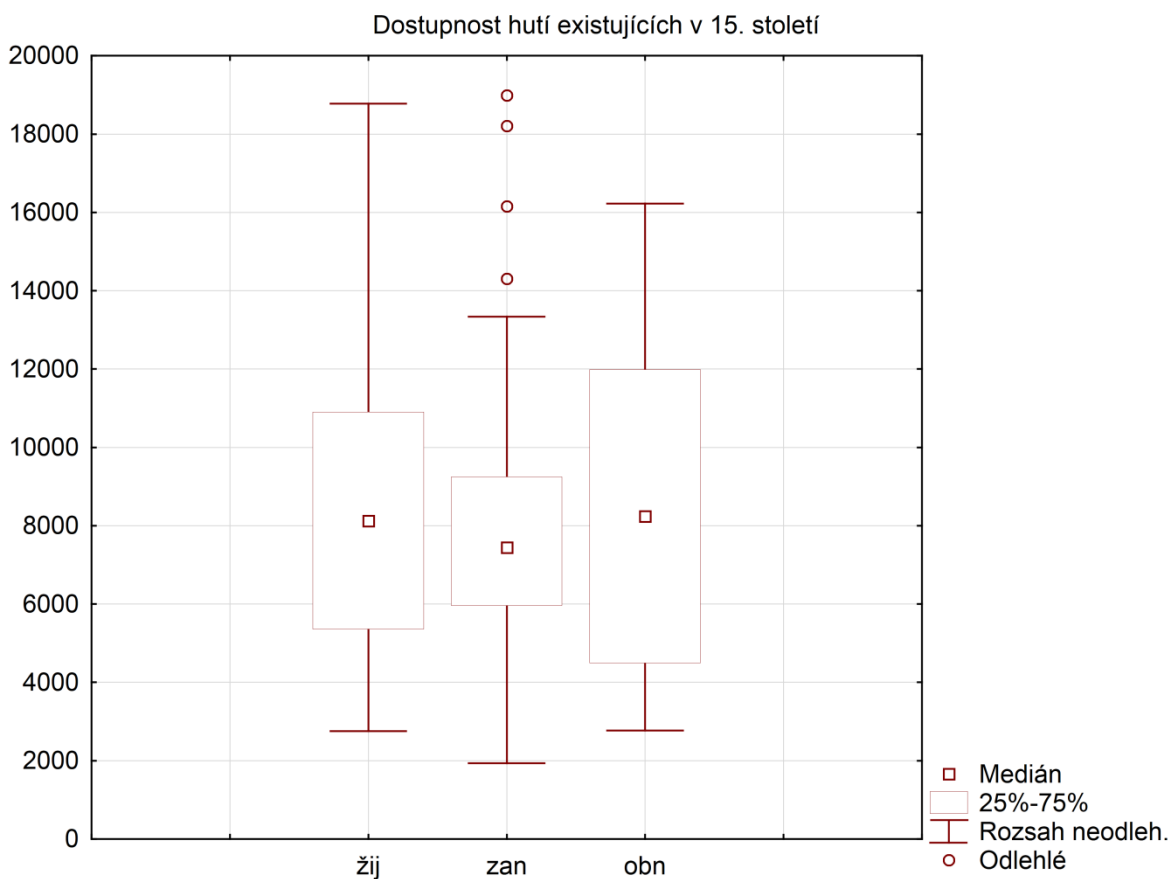
Graf 45 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti tržních center na Rokycansku.

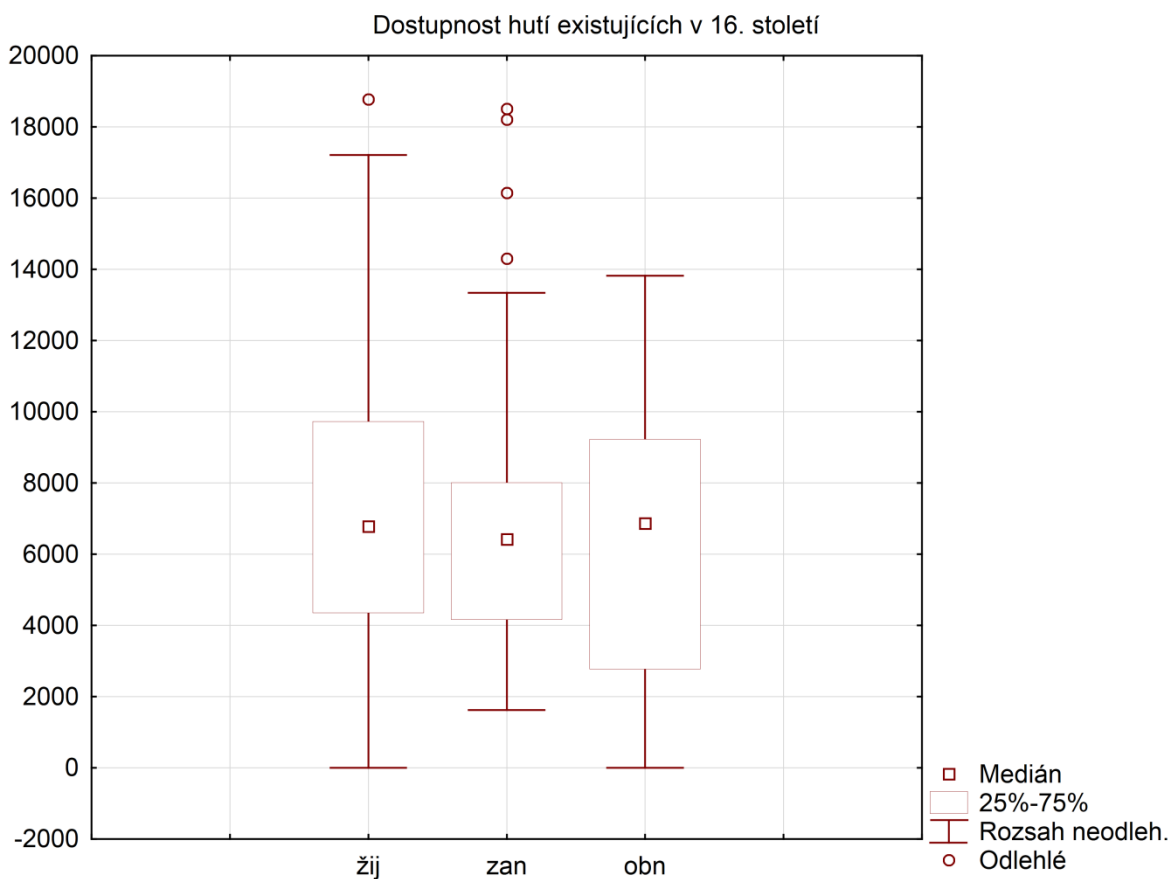
Graf 46 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hlavních komunikací na Rokycansku.

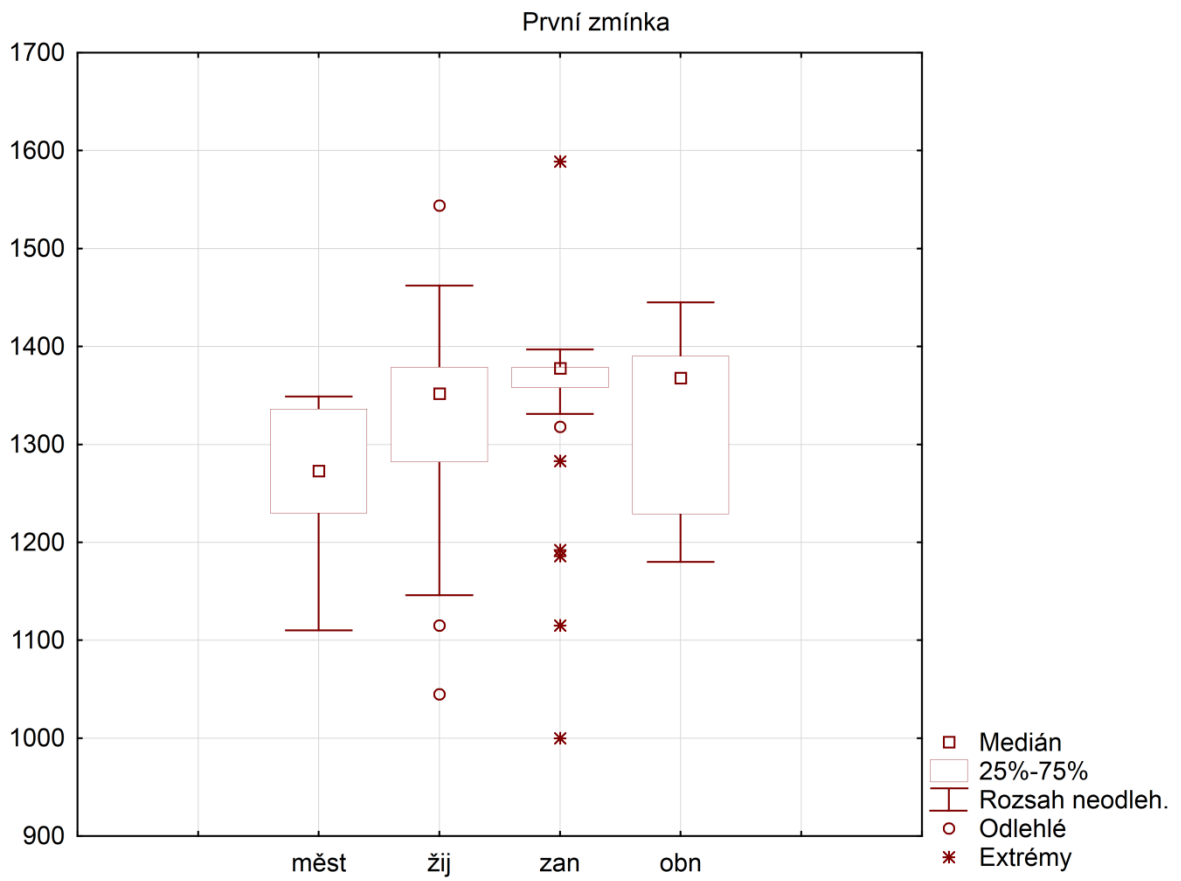
Graf 47 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti panských sídel na Rokycansku.

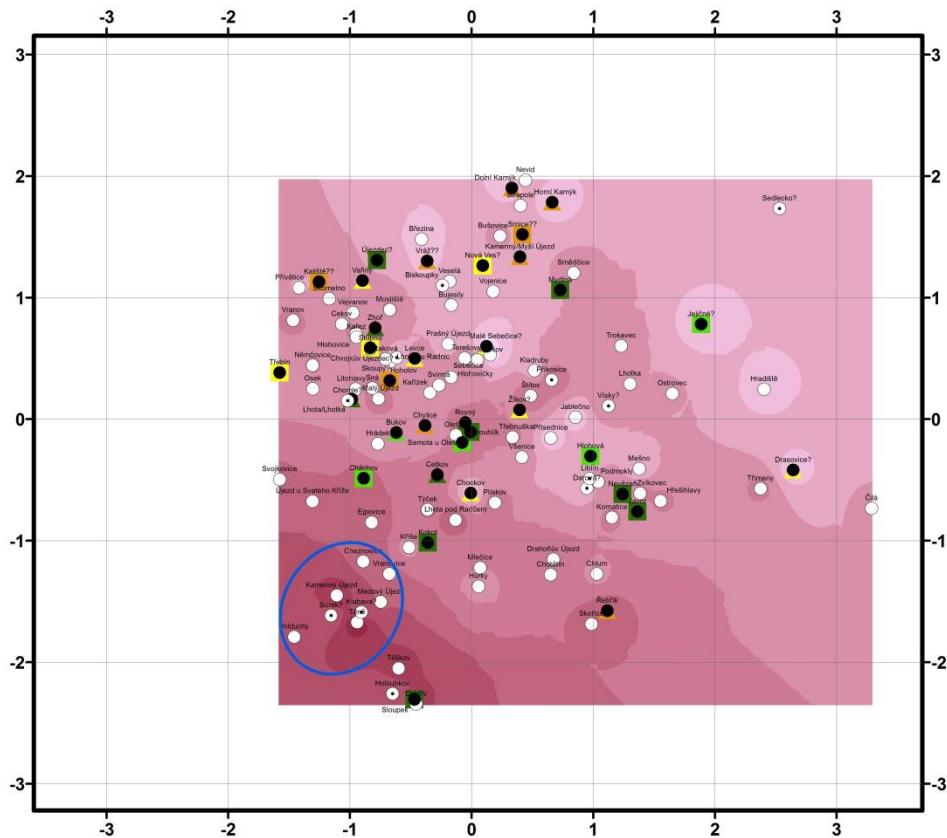
Graf 48 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hutí v 15. století na Rokycansku.

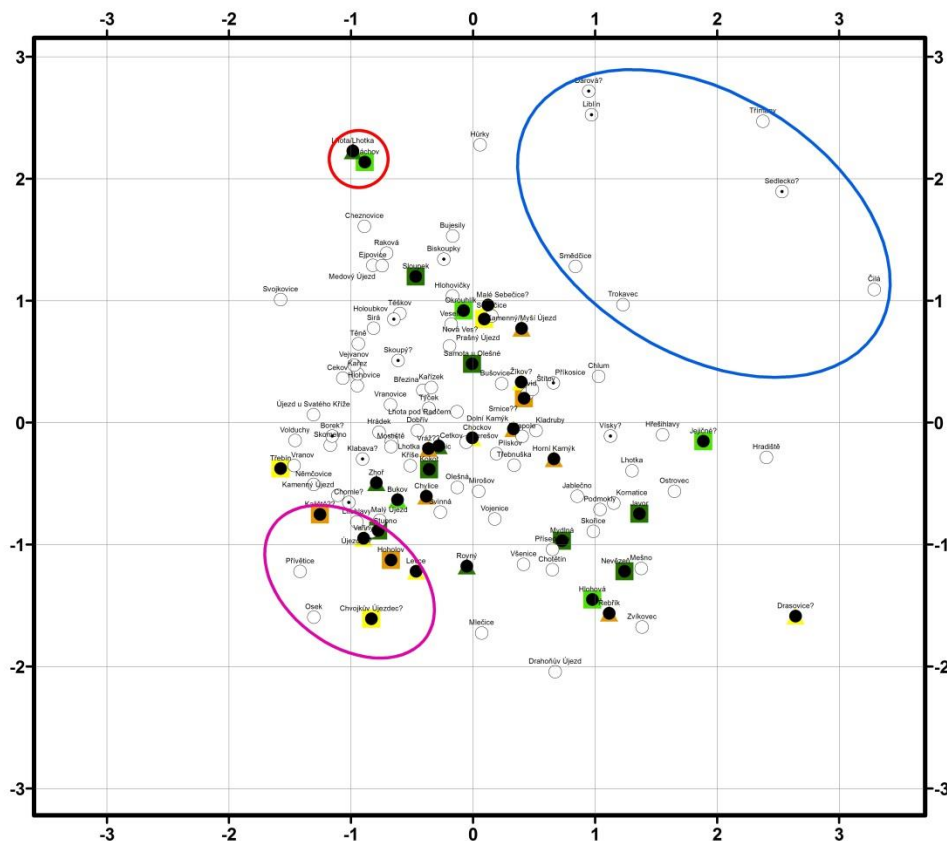
Graf 49 – Krabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí hodnot koeficientu dostupnosti hutí v 16. století na Rokycansku.

Graf 50 – Křabicové grafy žijících, zaniklých a obnovených sídel zobrazující rozpětí prvních zmínek na Rokycansku.

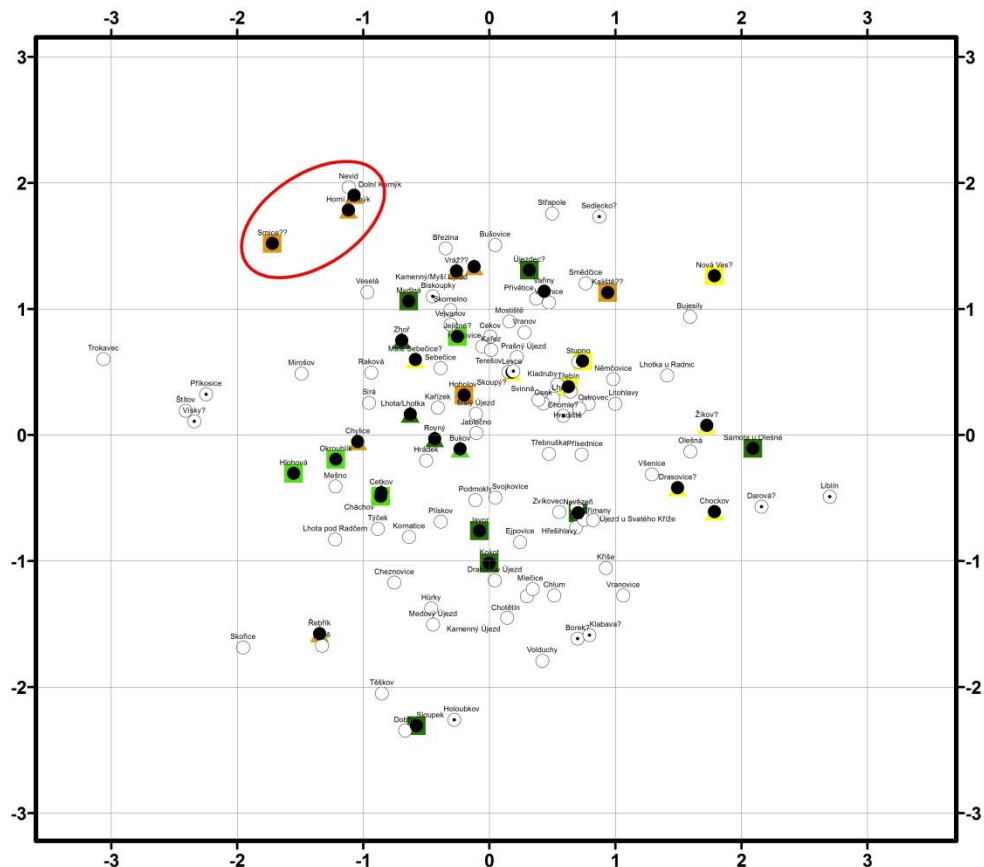

Graf 51 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 3 na podkladu vzdálenosti nejbližšího souseda.

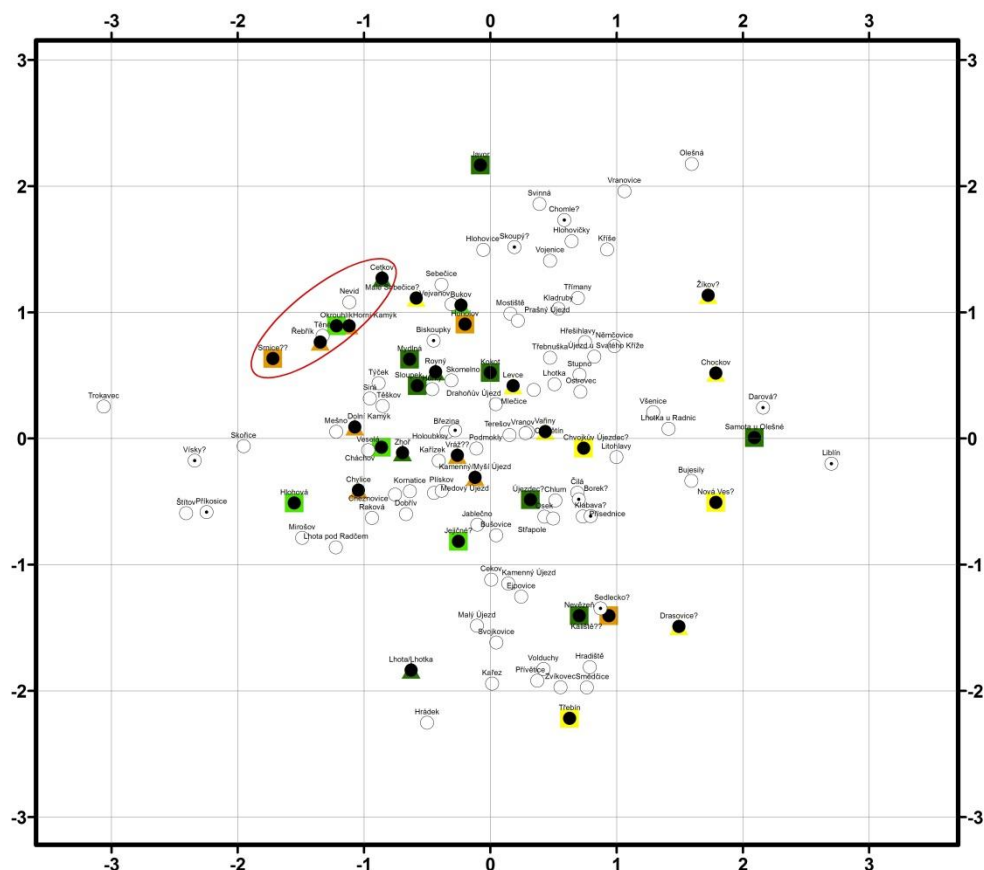

Graf 52 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 1 a 5.

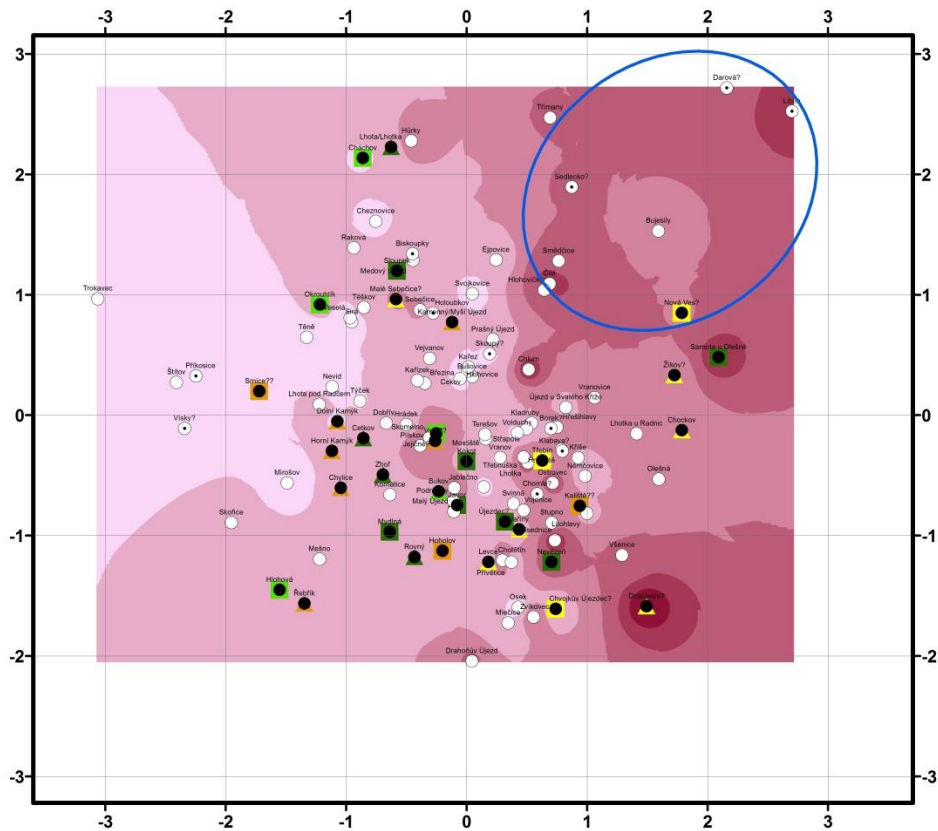

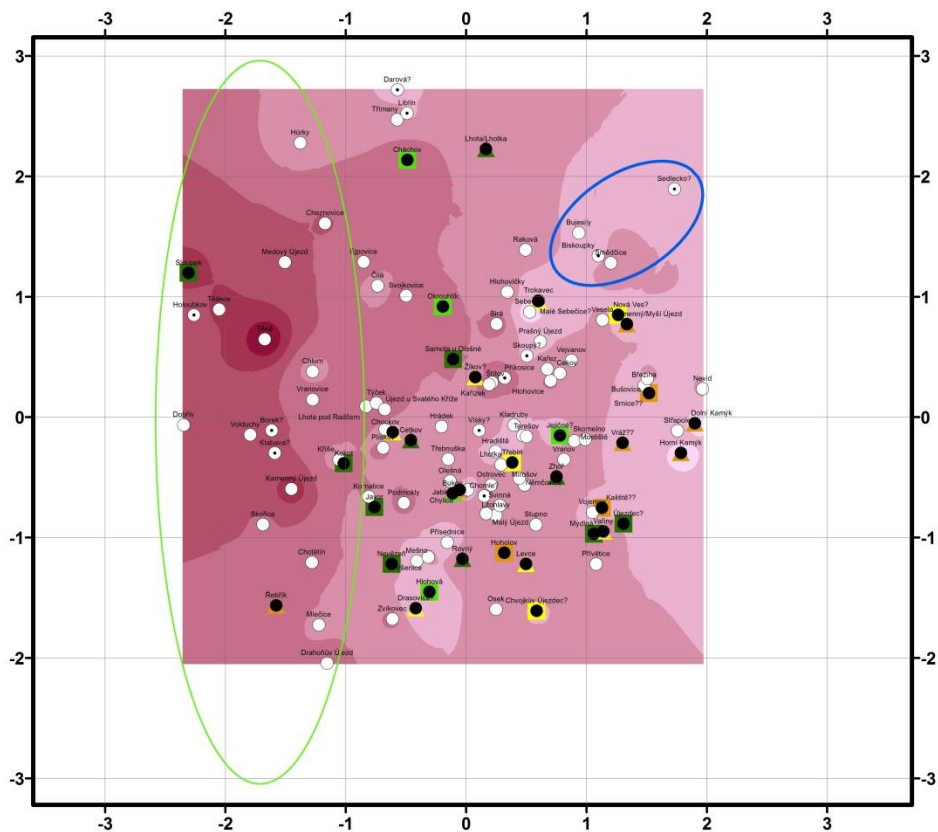
Graf 53 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 3.

Graf 54 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 4.

Graf 55 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 2 a 5 na podkladu sklonu svahů.

Graf 56 – Rozmístění žijících, obnovených a zaniklých sídel s jejich současným využitím na Rokycansku na základě hodnot faktorových skóre faktoru 3 a 5 na podkladu vzdálenosti nejbližšího souseda.

TABULKOVÉ PŘÍLOHY

celkově	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1380	22	272,0825	1513	1,46	2,46	1572	6,22	67,7
zaniklé	1430	12,7	255,8248	1430	1,56	2,16	3004	6,64	75,9

F1 kladný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1433	22,8	429,6975	1661	0,9	2,42	4070	4,36	25,8
zaniklé	1523	13,7	367,3484	1451	1	2	3946	5	45,9

F1 záporný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1336	29,3	234,4777	1362	1,55	2,7	598	5,83	73,4
zaniklé	1378	11	141,2957	1493	2,2	3	2568	9,46	116,8

F2 kladný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1414	20,8	221,4296	1511	1,75	1,25	0	8	102,3
zaniklé	1405	11,9	198,8387	1419	2	1,07	1320	7,88	90,2

F2 záporný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1328	26,6	286,3408	1603	1,3	3,23	2475	5,91	53,1
zaniklé	1449	12	189,7484	1452	1,57	2,8	1286	6,89	66,5

F3 kladný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1375	26,8	384,5331	2110	1,75	2,08	1742	6,7	81,6
zaniklé	1430	16,5	384,3711	1901	1,91	2,09	5841	7,1	83,6

F3 záporný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1418	16,3	145,6262	915	1,33	2,77	442	5,85	61,6
zaniklé	1423	11	143,5365	893	1,56	2,06	68	6,62	71,2

F4 kladný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1352	30,4	376,4491	1485	0,77	1,61	1725	4,17	46,4
zaniklé	1428	18,2	466,1098	1900	0,5	1,83	8454	3,2	18,7
<hr/>									
F4 záporný	PrvZmi	VelSid	RozPol	NejSous	OkrVes	Viditel	DostTrh_R	PrůmSkl	Ozář
žijící	1414	14,2	125,0761	1577	2,1	3,7	570	9,8	103,8
zaniklé	1399	10,7	139,9424	1620	2,36	2,18	1850	10,2	117,8

Tab. 1 - Průměrné hodnoty vybraných deskriptorů pro žijící a zaniklé osídlení v regionu na Dražanské vrchovině (celkově a v rámci souborů kladných a záporných významných faktorových skóre pro každý faktor).

celkově	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1316,5	1470	0,56	1,03	7295	2096	5,2	28,4
zaniklé	1339,5	1223	0,64	0,92	7078	1346	5,1	29,7
obnovené	1346,5	1411	0,72	0,54	6397	2896	5	26,2

F1 kladný	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1314	1328	0,25	1,25	12952	2873	7,4	32,6
zaniklé	1289	1159	0,6	1,2	14762	928	7,7	45,8
obnovené	1274,5	1240	0,5	0	10888	2171	4,7	15,9

F1 záporný	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1306	1698	1	0,9	3756	1717	3	10,5
zaniklé	1379	1159	1	0	2704	1096	4	18,7
obnovené	1395,5	1706	1	1,5	2778	1861	4,4	29

F2 kladný	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1200	1236	0,2	1	6216	5623	6,5	50,7
zaniklé	1170	1087	0,4	0,4	9790	6843	8,2	45,3
obnovené	1204,5	954	0,5	1	10865	7700	8,8	50,9

F2 záporný	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1359	1713	0,88	1,38	5913	722	3,5	12,7
zaniklé	1332	1121	0,71	0,57	7668	92	3,8	13,8
obnovené	1368	1698	1	0	7071	1229	2,4	3,8

F3 kladný	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1287	1141	0,38	0,75	5941	1423	4,7	15,5
zaniklé	1346	976	0,7	0,4	5257	1541	4,8	20,9
obnovené	1313	960	0	0	10347	1934	6	26,7

F3 záporný	PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar
žijící	1308	1936	0,67	1,27	5460	1427	5,03	35,5
zaniklé	1352	2046	0,67	1,67	7384	382	4,37	30,4
obnovené	1390	1947	1	0,67	923	720	4,12	24,1
F4 kladný								
PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar	
žijící	1317	1286	0,33	0,67	7123	4439	5,2	31,3
zaniklé	1381	1200	0,29	1,2	7789	1901	5,1	39,5
obnovené	1436	1230	1	1	5517	3988	4,26	26,9
F4 záporný								
PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar	
žijící	1296	1606	0,83	0,83	6464	768	4,38	15,7
zaniklé	1303	1140	0,8	0,6	7939	1374	6,5	32,6
obnovené	1181	951	0	0	13820	1925	7,19	24,7
F5 kladný								
PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar	
žijící	1333	1570	0,36	1,18	7289	2562	5,8	25,3
zaniklé	1379	1920	1	1,67	3796	853	4	13,5
obnovené	1259	957	0,25	0,5	10606	4817	7,4	38,8
F5 záporný								
PrvZmi	NejSous	ViditKom	Okraj	DostHut16	VzdFeVše	PrumSkl	RelOzar	
žijící	1271	1306	0,78	0,67	9181	1004	6	38,8
zaniklé	1322	1268	0,75	1	9872	683	5,6	39

Tab. 2 – Průměrné hodnoty vybraných deskriptorů pro žijící a zaniklé osídlení na Rokycansku (celkově a v rámci souborů kladných a záporných významných faktorových skóre pro každý faktor).